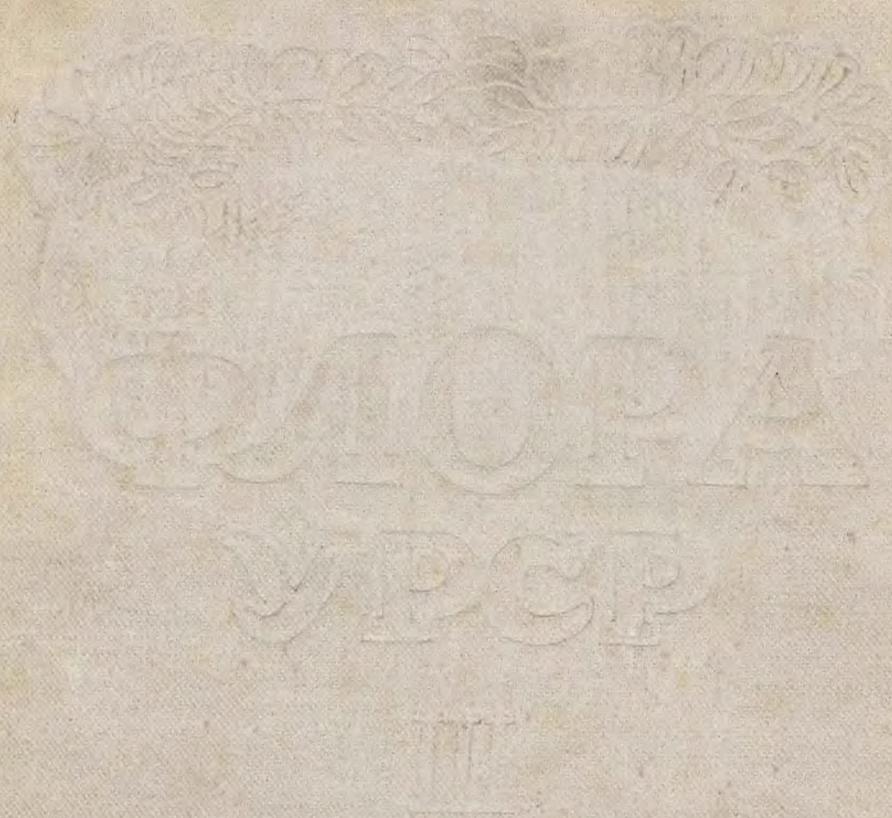

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ БОТАНІКИ

ФЛОРА УРСР

ТОМ III

Редактори III тома:
доктор біологічних наук проф. М. І. КОТОВ,
кандидат біологічних наук А. І. БАРБАРИЧ

Опрацювали

А. І. Барбарич, Є. І. Бордзіловський, О. Д. Вісюліна, М. В. Клоков, В. І. Кречетович, О. В. Фомін

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1950

Друкується за постановою Редакційно-видавничої ради Академії наук Української РСР

Редакційна колегія:

дійсний член АН УРСР *Д. К. Зеров* (відповідальний редактор), доктор біологічних наук проф. *М. І. Котов*, доктор біологічних наук проф. *М. В. Клоков*, кандидати біологічних наук: *О. Д. Вісюліна* та *А. І. Барбарич* (секретар).

ПЕРЕДМОВА

III том „Флори УРСР" був зданий до Видавництва АН УРСР і розпочатий друком ще в 1941 р. Воєнні дії та тимчасова окупація України німецько-фашистськими загарбниками під час Великої Вітчизняної війни надовго затримали опублікування цього тома. У зв'язку з возз'єднанням західних та Ізмаїльської і Закарпатської областей в єдиній Українській Радянській соціалістичній державі довелося внести до III тома ряд доповнень: внесено чимало нових видів, які ростуть у цих областях, внесені також доповнення щодо географічного поширення видів по західних областях. Для збору всіх цих матеріалів було організовано ряд експедицій по вивченню флори нових областей. Значну переробку довелося зробити в тексті з описом родин ***Liliaceae, Iridaceae*** і ***Orchidaceae.***

Під час проведення редакції III тома помер колишній головний редактор видання „Флори УРСР" і редактор III тома член-кореспондент АН УРСР проф. Є. І. Бордзіловський. Редакцію тома продовжували і закінчили: доктор біологічних наук проф. М. І. Котов і кандидат біологічних наук А. І. Барбарич. Велику допомогу в роботі по доповненню III тома і його переробці подав доктор біологічних наук проф. М. В. Клоков, який критично переглянув зміст III тома і доповнив його видами, що раніше для УРСР не наводили, а також новими описаними ним видами.

III том „Флори УРСР" містить опис 8 родин, 70 родів і 225 видів, з яких 193 дикорослих, що ростуть на території УРСР і документально встановлені, 26 видів, які культивуються, і 6 видів ще не знайдених на території УРСР, але які можуть бути знайдені, оскільки вони виявлені поблизу кордонів УРСР. Серед головних родин, уміщених у III томі, є такі, як ***Juncaceae, Liliaceae, Iridaceae, Orchidaceae.*** Отже, в III томі закінчується опис однодольних.

III том „Флори УРСР" ілюстровано 61 рисунком. У роботі по їх виготовленню брали участь художники: О. Г. Воронова, Л. К. Дзюбенко, Є. І. Іваницький, Л. А. Купріянова, С. С. Янчук.

Значну допомогу в роботі по підготовці до друку III тома „Флори УРСР" подала лаборантка Н. П. Сирота, яка перевірила всі географічні назви згідно з довідником адміністративно-територіального поділу Української РСР та разом з старшою лаборанткою О. І. Романовою брала участь у складанні алфавітних списків назв і синонімів рослин, наведених у цьому томі.

Редакція

ПОРЯДОК **ПОЧАТКОЦВІТІ — SPATHIFLORAE**

Квітки одностатеві, рідше двостатеві, дрібні, з простою оцвітиною або без оцвітини, звичайно зібрані в початок, який має при основі покривало.

РОДИНА **XXIII. КЛІЩИНЦЕВІ — ARACEAE** Neck.

Neck., Act. Acad. Theod. Palat., II (1770) 462.

Квітки одностатеві, однодомні, рідше двостатеві, дрібні, численні, зібрані в початок, який має при основі покривало, що оточує його або прилягає до нього лише з одного боку. Оцвітини або немає, або рідше є проста роздільнолиста оцвітина, причому тоді квітки двостатеві, і кількість листочків оцвітини дорівнює кількості тичинок. Тичинок три, чотири, шість і більше; нитки їх коротенькі або пиляки сидячі. Маточка з одногніздою або тригніздою, рідше з двогніздою зав'яззю і сидячою приймочкою. Плід ягодовидний або сухий. Насіння з ендоспермом і прямим зародком. — Багаторічні рослини з товстими повзучими кореневищами або бульбовидними коренями. Листки здебільшого прикореневі, серцевидні або стріловидні, рідше мечовидні; жилкування листків здебільшого сітчасте.

У складі цієї родини налічують близько 110 родів, які містять у собі до 1000 видів, поширених переважно в тропічних лісових країнах, де вони нерідко становлять основну масу трав'яних рослин тропічних лісів. Новішими монографами ця родина ділиться на вісім триб. У нашій флорі трапляються представники трьох триб. Як кімнатні декоративні рослини у нас часто культивують: *Calla aethiopica* L., родом з Капландії, з сніжнобілим покривалом початка, *Monstera deliciosa* Liebm. (так званий „філодендрон") родом з Мексіки, *Colocasia macrorrhiza* Schott (арум) та ін. Багатьох представників родини культивують у теплих оранжереях, наприклад різні види родів *Anthurium, Aglaonema, Dieffenbachia,* в акваріумах — *Pistia stratiotes* L. та ін.

Багато представників цієї родини мають у своєму складі алкалоїди, нітроглюкозиди, ефірні масла і вважаються отруйними. Деякі з них використовують у медицині. Є вказівки, що при кип'ятінні і висуш-

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

ванні деякі види втрачають свої отруйні властивості і тоді їх кореневища, які містять у собі багато крохмалю, можна вживати в їжу (наприклад, кореневища *Calla palustris* L.).

---

1. Початок закінчується голим, не вкритим квітками додатком; нижня частина покривала утворює трубочку навколо початка; листки стріловидні . . . . . **132. Кліщинець — Arum** L.
— Вся поверхня початка вкрита квітками; покривало навколо початка не згорнуте в трубочку . . . . . 2.
2. Покривало біле, широке, майже плоске, квітки без оцвітини. Листки серцевидні . . . . . **131. Білокрильник — Calla** L.
— Покривало зелене, мечовидне, довге, прилягає до початка з одного боку і здається безпосереднім продовженням цвітяного стебла; квітки з шестилистою оцвітиною. Листки мечовидні . . . . . **130. Лепеха — Acorus** L.

Триба **1. Acoreae** Engl.

Квітки з оцвітиною. Плодолистиків 2—3; зав'язь дво- або тригнізда, з двома або багатьма сім'яними зачатками, рідше одногнізда, з одним сім'яним зачатком. Насіння з невеличким ендоспермом.

Рід **130. Лепеха — Acorus** L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 434.

Квітки двостатеві. Оцвітина шестилиста. Тичинок шість, супротивних листочкам оцвітини. Маточка з тригніздою, рідше двогніздою зав'яззю і плоскою приймочкою. Плід сухий. Покривало зелене, мечовидне, довге, прилягає до початка з одного боку і має вигляд безпосереднього продовження цвітяного стебла; вся поверхня початка вкрита квітками. — Багаторічні трав'яні рослини з повзучими кореневищами і мечовидними листками, розміщеними дворядно.

До цього роду, крім *A. calamus* L. — панбореального виду, який трапляється у флорі СРСР, входить ще поширений в Японії *A. gramineus* Ait. Маленький, вузьколистий *A. gramineus* культивують у нас як бордюрну рослину, а його біло-смугасту форму — в оранжереях і кімнатах.

409 (1). A. cálamus L. — Лепеха звичайна, аір звичайний. 60—120 *см* завв. Кореневище товсте, повзуче. Листки мечовидні, загострені, 8—20 *мм* завш. Цвітяне стебло сплющене, з жолобком з одного боку і гострим ребром з другого. Листочки оцвітини зеленувато-жовті, плівчасті, довгасті, на верхівці загнуті всередину. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 324. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 525. Пач., Фл. Полес., n° 1045; Херс. фл., I, 360; Zapal., Consp. fl. Galic., I, 246. Кузенева, Фл. СССР, III, 478. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 273.

— *A. odoratus* Lam., Fl. Franc., III (1778) 299. — *Calamus aromaticus* Güldenst., Reise, II (1791) 327. — *A. vulgans* Simonk., Enum. Pl. Transs. (1886) 514.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X., tab. CCCCXXIX, fig. 956!

Видані зразки: Герб. рус. фл., 2374!.

На болотистих лугах, по болотах, по берегах річок, озер, стариків. Іноді розвивається масами по болотистих пасовищах. Трапляється майже по всій УРСР. Звичайно в лісових і лісостепових, рідко в степових районах і вздовж підніжжя Карпат. Немає вказівок на поширення лепехи звичайної в Д.Л.-С. і П.С. Розмножується лише вегетативно (кореневищами), оскільки плоди *A. calamus* L. у нас не зав'язуються.

З.П., П. П., Л. П., В.Л.-С., З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С. Звичайно. — **П.З.-Л.С.** По р. Бугу нерідко. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: по р. Дінцю більш-менш звичайно (Кот.!); по р. Осколу, Куп'янськ-Дворічна (Кот.!). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Акінф.); околиці Новомосковська, по р. Самарі (Кот.!). — **П.З.С.** Околиці Херсона по Дніпру (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: околиці Великого Токмака (Кот.!). — Херсонська обл.: Цюрупинськ по Дніпру (Пач., Лавр.).

Var. angustatus Bess. Листя 5—8 *мм* завш.

— *A. calamus* var. *angustifolius* Zapal., Consp. Fl. Galic., I (1906) 246.

Трапляється поруч з типовою формою.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Мостиський рн, Старява (Котуля у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Нижн.-Дон., Нижн.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Ірт., Алт.; Східний Сибір: усі райони; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Охот.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Азія, приатлантична Північна Америка.

Примітка. Рослина ця походить з Південної і Південно-Східної Азії; звідти її занесено до Європи приблизно в середині XVI ст. Добре розвивається лише в тих місцях, де нормальний рослинний покрив порушений. Серед болотної рослинності *A. calamus* L. являє собою бур'янову рослину.

Господарське значення. Кореневища мають у своєму складі ефірні масла і їх вживають у медицині, парфюмерії та лікерному виробництві; в медицині кореневища відомі під назвою *Rhizoma Calami*. За Роллов им, кореневища містять у собі також багато дубільних речовин і крохмалю.

Триба **2. Calleae** Engl.

Квітки без оцвітини. Ендосперм добре розвинений. Листки з паралельними жилками.

Рід 131. Білокрильник — Calla L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 968.

Квітки двостатеві (лише на верхівці суцвіття вони іноді одностатеві, чоловічі). Оцвітини немає. Маточка з одногніздою зав'яззю і сидячою приймочкою. Тичинок шість і більше; нитки тичинок плоскі; пиляки двогнізді. Плід ягодовидний. Покривало початка яйцевидне, майже плоске, всередині біле; вся поверхня початка вкрита квітками. — Багаторічні трав'яні рослини, з повзучими кореневищами і серцевидними листками.

До складу роду, крім нашого виду, входять 6—7 видів; з них у нашій флорі трапляється тільки панбореальний *C. palustris* L. Інші види поширені на Філіппінських островах.

410 (1). C. palustris L. — **Білокрильник болотний.** 15—50 *см* завв. Кореневище повзуче, членисте. Листки з довгими черешками і серцевидною або яйцевидно-серцевидною, коротко загостреною пластинкою. Цвітяне стебло майже однакової довжини з листям. Покривало початка яйцевидне або еліптичне, зовні зелене, всередині біле, перевищує початок. Початок довгастий, тупий, 1,5—3 *см* завд. Плоди червоні. ♃. Цв. V—VI, а іноді також VIII—IX.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 968. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 525. Гіач., Фл. Полес., n° 1044; Херс. фл., I, 362. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 246. Кузенева, Фл. СССР, III, 482; Лавр., Фл. УСРР, визн., і, 273.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., VII, tab. 13, fig. 13! Маевский. Фл. сред. полосы Европ. части СССР (1940), рис. 73!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 2536!.

На грузьких, переважно лісових болотах, по грузьких берегах річок, по вільшняках. — Звичайно на Поліссі, зрідка в Лісостепу і вздовж підніжжя Карпат.

К.Л. Дрогобицька обл.: Сколівський рн, Коростів (Реман). — Станіславська обл.: Яремчанський рн, Микуличин (Волощак), Ворохта (Запал.); Косів; Жаб'ївський рн, між Явірником і Шібенами (Слендзінський). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Мостиський рн, Старява (Котуля у Запал.); Самбір (Реман); Жидачівський рн, Дем'янка-Лісна (Тинецький). — Станіславська обл.: Станіслав (Турчинський у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль); Рава-Руський рн, Руда (Круль); Городокський рн, Майдан (Круль); Івано-Франківський рн, Майдан (Блоцький). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Лопатин (Реман); Жовківський рн, Крехів (Блоцький). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростишів (Пач.!); Городниця; Житомир; Олевськ (Рог.); Коростенський рн, Лісовщина (Рог.). — Ровенська обл.: Рокитнянський рн, Сновидовичі (Рог.). — Київська обл.: околиці Києва — Пуща-Водиця (Семенк., Кот.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Городня (Монтр.); Чернігівський рн, Іванівка (Неводовський); коло с. Любеча (Чорноголовко); Михайло-Коцюбинський рн, коло с. Навози (Зеров). — Київська обл.: околиці Києва — Дарниця і Бровари (Семенк.!); Вищедубечанський рн, Старосілля (Кот.!). — **З.Л.-С.** Тернопіль (Кочвара). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичів. — Київська обл.: Сміла (Борисевич); Обухівський рн, Трипілля (Монтр.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни. — Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Рог.). — Сумська обл.: Охтирка (Рудинський); Лебединський рн.

Лебедин, Боброве (Ширяєв, Залеський). — Харківська обл.: Чугуїв (Клок. і Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Кремінна на р. Красній (Клок.).

F. bispatha Zapal. Покривало подвійне, з двох схожих супротивних листків.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 246.

Пр. Л. Станіслав (Турчинський у Запал.).

Var. gracilis Aschers. et Graebn. Рослина нижча; листки серцевидні, до 7,5 *см* завд., 5,5—6 *см* завш.; поступово загострені, покривало коротше, ніж у типової форми.

Aschers. et Graebn., Synopsis, III, 1906. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 246.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: Мостиський рн, Старява (Котуля у Запал.); Жидачівський рн, Дем'янка-Лісна (Тинецький у Запал.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Лопатин (Реман у Запал.).

Var. minor Zapal. Рослина низька, 8—16 *см* завв., стебло густо усаджене листковими піхвами, листки серцевидно-нирковидні, 3—4 *см* завд., 4—4,5 *см* завш., вгорі відразу звужені в коротку верхівку; покривало широке, коротше від початка. Стиглий початок до 3 *см* завд., до 2 *см* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 247.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта (Запал.).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Західний Сибір: усі райони; Східний Сибір: усі райони; Далекий Схід: Зеє-Бур., Уд., Сахал., Камчат.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа; Сибір, Далекий Схід; схід Північної Америки.

Примітка. Вся рослина в свіжому стані отруйна, бо має в собі гостру саponіноподібну речовину; після висушування і кип'ятіння втрачає отруйні властивості. Кореневище містить багато крохмалю.

Триба 3. Areae Engl.

Квітки одностатеві, без оцвітини. Зав'язь одногнізда. Листки з сітчастим жилкуванням.

Рід 132. Кліщинець — Arum L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 964.

Квітки одностатеві, без оцвітини, вкривають лише нижню частину початка; жіночі квітки розміщені при основі початка; кожна жіноча квітка складається з одногніздої маточки; над жіночими квітками є кілька кіл недорозвинених квіток, які мають форму нитковидних ни

ростів; вище розміщені чоловічі квітки; кожна чоловіча квітка складається з 3—4 пиляків, які розкриваються поздовжньою щілиною; ще вище є кілька кіл недорозвинених квіток. Початок закінчується голим, більш-менш довгим додатком, який складається з нижньої стоншеної частини (так званої ніжки) і верхньої потовщеної частини (так званої булави). Початок оточений згорнутою навколо нього в трубочку нижньою частиною покривала; лише додаток початка висувається з трубочки покривала. Покривало велике, нижня частина його утворює трубочку, верхня має вигляд пластинки. Плід ягодовидний. Насіння більш-менш кулясте, з ямчастою шкіркою. — Багаторічні трав'яні рослини, з бульбовидними коренями і стріловидними або списовидними листками.

До складу цього роду входять близько 20 видів, які поширені в Середній Європі, Середземноморській області, Передній і Середній Азії. В СРСР відомо п'ять видів, з них в УРСР три види: *A. maculatum* L. s. str. — центрально-європейський вид; *A. Besserianum* Schott. — касубійський вид; *A. elongatum* Stev. — циркумевксинський вид.

---

1. Додаток початка веретеновидний, на короткій ніжці. Пластинка покривала ланцетна, видовжена, витягнута в довге гостре закінчення, фіолетова або темнокоричнево-пурпурова, до 30 *см* завд. . . . . **(1). К. видовжений — A. elongatum** Stev.
— Додаток початка булавовидний, на більш-менш довгій ніжці . . 2.
2. Пластинка покривала витягнуто-довгасто-ланцетна, більш-менш довго-загострена, звичайно зеленувата, рідше трохи коричнювата; ніжка додатка звичайно довша від більш-менш загостреної булави . . . . . **(3). К. Бессерів — A. Besserianum** Schott.
— Пластинка покривала яйцевидно-ланцетна або еліптична, на верхівці більш-менш коротко-загострена, коричнева або жовтувата; ніжка додатка приблизно дорівнює тупуватій на верхівці булаві . . . . . **(2). К. плямистий — A. maculatum** L. s. str.

411 (1). A. elongatum Stev. — **Кліщинець видовжений.** 30—50 *см* завв. Стебло при основі з яйцевидною, довгастою або кулястою, приплюснутою, зовні темносірою, всередині білою бульбою, листки прикореневі, з довгими (в 2—3 рази довшими від пластинки) черешками і видовжено-списовидною пластинкою; середня лопать пластинки 10—20 *см* завд., на верхівці звичайно притуплена; бокові лопаті в 2—3 рази коротші від середньої, гострі, відігнуті назовні або назад. Цвітяне стебло звичайно трохи коротше від черешків листків. Трубка покривала довгасто-яйцевидна, всередині звичайно фіолетувата; пластинка покривала ланцетна, видовжена, витягнута в довге, гостре закінчення, фіолетова або темнокоричнево-пурпурова, до 30 *см* завд.; додаток початка

веретеновидний, на короткій ніжці, фіолетовий або темночервоний; недорозвинені квітки утворюють по 2—4 кільця над жіночими квітками. 4. Цв. V.

Stev. in. Bull. Soc. Nat. Moscou, XXX (1857) 67. Кузенева, Фл. СССР, III, 486. Вісюліна, Журн. Інст. бот. АН УРСР, 8 (16) (1936) 40.

— *A. orientale* M.B. subsp. *elongatum* (Stev.) Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 274. — *A. orientale* subsp. *elongatum* var. *Stevenii* Engl., Pflanzr., IV, 23, Fig. 79. — *A. orientale*, M.B., Fl. taur.-cauc., II (1808) 407 pro parte. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 524. Пач., Херс. фл., I, 353. Танфильев, Зап. Одесск. общ. ест., 43 (1927) 36. — *A. maculatum* Акинф., Раст. Екат., I, 191.

Рисунки: Hruby, Bull. Soc. Bot., Genève (1912) 141; Engl., Pflanzr., IV, 23 F, 71, Fig. 12, E. F.

У лісах, серед чагарників. У донецькому Лісостепу та в степовій зоні.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (Лавр.); Харцизький рн, між ст. Харцизькою і сл. Зуївкою (Кот.!); ст. Ясинувата (Шмальг., Липський!, Кот.!); Селидівський рн, с. Курахівка; Сніжнянський рн, Савур-Могила (Лавр., Кот.!!); Микитівка (Лавр.). — Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Ровеньки (Лавр., Кот.), Провальський степ (Гринь і Романова, Кот.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: околиці Одеси, коло Лузанівки, серед чагарників на приморських схилах (Танфільєв). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Волноваський рн, Гнатівка, ліс коло верхів'я Дубової балки; Амвросіївський рн, Амвросіївка, Білоярівка (Лавр.).

Поширення по СРСР. Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Балканський півострів, Крим, Кавказ, Мала Азія.

412 (2). A. maculatum L. s. str. — **Кліщинець плямистий.** Стебло при основі з яйцевидною, довгастою або круглястою приплюснутою бульбою, зовні темнокоричневою, всередині білою, 30—40 *см* завв. Листки прикореневі, з довгими, приблизно вдвоє довшими від пластинки, черешками і довгасто-яйцевидною, при основі стріловидною пластинкою, середня лопать якої 10—15 *см* завд., на верхівці гостра або тупувата; бокові лопаті звичайно приблизно вдвоє коротші від середньої, більш-менш притуплені, відігнуті в боки або вперед. Цвітяне стебло коротше від черешків листків або рідше приблизно дорівнює їм; трубка покривала довгаста, всередині білувата або з коричневими смужками; пластинка покривала яйцевидно-ланцетна або еліптична, на верхівці коротко-загострена, коричнювата або зеленуватокоричнева, до 15 *см* завд.; додаток початка булавовидний, фіолетовокоричневий; ніжка його більш-менш дорівнює тупуватій булаві; недорозвинені квітки утворюють 2—3 кола над жіночими і 3—4 кола над чоловічими квітками. 4. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 966. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 524. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 247. Вісюліна, Журн. Інст. бот. АН УРСР, 8 (16) (1936) 38. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 274 pro parte.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., VII, tab. 8. Engl., Pflanzr., IV, 23 F, 87, Fig. 13, A—E.

У букових лісах.

Р.Л. Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Домажир (Кочвара); коло Львова (Мотика). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Чернелиця (Турчинський у Запал.). — Тернопільська обл.: Борщівський рн, Монастирок (Труш у Запал.); Мельнице-Подільський рн, Нівра (Ленц у Запал.).

Поширення по СРСР. Серед.-Дністр., Серед.-Дніпр.
Загальне поширення. Західна Європа, УРСР.

413 (3). A. Besserianum Schott. — **Кліщинець Бессерів.** 30—40 *см* завв. Стебло при основі з яйцевидною, довгастою або круглястою стиснутою бульбою, зовні темнокоричневою або темносірою, всередині білою; листки прикореневі, з довгими, в 2—3 рази довшими від пластинки, черешками і списовидною або довгасто-яйцевидно-списовидною пластинкою, середня лопать якої 8—15 *см* завд., на верхівці гостра або тупувата; бокові лопаті приблизно вдвоє коротші від середньої, притуплені або гострувaті, більш-менш відігнуті. Цвітяне стебло коротше від черешків листків або приблизно дорівнює їм; трубка покривала всередині білувата; пластинка покривала витягнуто-довгасто-ланцетна, більш-менш довго-загострена, звичайно зеленувата, рідше коричнювата, 11—15(18) *см* завд.; додаток початка булавовидний, ніжка його звичайно довша від більш-менш загостреної булави. Недорозвинені квітки здебільшого утворюють 2—3 кола над жіночими і 1—2 кола над чоловічими квітками. 4. Цв. V.

Schott. in Oesterr. bot. Zeitschr., VIII (1853) 349. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 248. Вісюліна, Журн. Інст. бот. АН УРСР, 8 (16) (1936) 37.

— *A. maculatum* var. *β. angustatum* Engl. in DC., Monogr. phanerogam., 595. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 524. — *A. maculatum* L., Sp. pl. (1753) 966 pro parte. Кузенева, Фл. СССР, III, 487. — *A. orientale* subsp. *euorientale* Engl. у Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 274. — *A. orientale* subsp. *euorientale* Engl. var. *typicum* Zelen., Engl. in Pflanzr., IV, 23 F, 78.

Рисунки: Engl., Pflanzr., IV, 23 F, 87, E—L! Вісюліна, Журн. Інст. бот. АН УРСР, 8 (16) (1936), рис. 1.

У грабово-дубових лісах (байраках), часто по дну лісових балок, уздовж лісових струмків утворює цілі зарості.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: у лісах Кутковецько-Чистиловських, на північ від Тернополя (Валль у Запал.); коло Бучача (Врублевський); Скала-Подільський рн, Іванків (Шафер); Мельнице-Подільський рн, Дзвенигород (Гаєвський). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (Косець!), околиці Кам'янця-Подільського, Цибулівський ліс (Круцкевич!); у лісі на скелях коло Смотрича (Шмальг.!); Деражнянський рн, Божиківці (Монтр.!); Віньковецький рн, Віньківці, ліс в урочищі Іванютино (Балковський!). — Вінницька обл.: Станіславчицький рн, Будьки (Білик!); Жмеринський рн, у лісі, урочище (рів) коло Жмеринки (Шмальг.!); Ободівський рн, Торканівка, Бережанка (Кот.); Тульчинський рн, ст. Журавлівка (Балковський!, Кот.); ст. Вапнярка (Кот.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Бессер!), околиці Вінниці, П'ятничанський ліс (Білозір!), околиці Вінниці (Балковський!); Бершадський рн, Берізки-Бершадські, ліс в урочищі Луч (Балковський); Сит-

Рис. 1. *Кліщинець Бессерів — Arum Besserianum* Schott.
Вся рослина, без підземних частин.

ковецький рн, Ситковецька лісова дача, груд, Юрківецька лісова дача, Дашівське лісництво (Гриць і Михайличенко!); Монастирищенський рн, ліс Козельне, квартал № 12 (Гринь); Шпиківський рн, Гута, Сліди (Кот.).

Var. miodoborense Szafer. Над колом недорозвинених квіток, що містяться над чоловічими квітками, є ще два кола таких же квіток, які відділені від першого кола голим проміжком осі початка, 1—1,5 *см* завд.

Szafer, Spraw. Kom. fiziogr., XLVIII (1914) 72.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Скалат (Шафер).

Поширення виду по СРСР. Серед.-Дніпр.
Загальне поширення. Польща, УРСР.

Примітка. У III томі „Флоры СССР“ автор родини Araceae Кузенева подає для Середньо-Дніпровського і Причорноморського флористичних районів *A. orientale* M.B. s. str. Такої ж думки й автор родини *Araceae* у визначнику „Флора УСРР“ Лавренко. На нашу думку, *A. orientale* M.B. s. str. в межах УРСР не росте. В усякому разі, серед переглянутого нами досить значного матеріалу з УРСР нам не трапилося жодного представника цього виду. Наводимо опис *A. orientale* M.B. s. str. з „Флоры СССР“ і поряд з ним опис рослин з Вінницької і Кам'янець-Подільської областей, які ми відносимо до *A. Besserianum* Schott, а деякі автори, наприклад Лавренко, до *A. orientale* M.B. s. str.

A. orientale M.B. s. str.:

Бульба круглясто-сплющена.

Листкова пластинка широко-списовидно-серцевидна, дорівнює черешку або майже в півтора раза коротша від нього, 7—7,5 *см* завд., з боковими лопатями, 2,4—4,4 *см*; ширина пластинки часто перевищує довжину.

Цвітяне стебло довше від листового черешка.

Покривало яйцевидне або еліптичне, більш-менш розширене (до 10 *см* завд.), темнокоричнево-пурпурове, до основи зелнуватобіле.

Додаток початка циліндричний (до 2 *см* завд.), темночервоно-пурпуровий, коротший від тоненької ніжки, на якій він сидить, або дорівнює їй.

Рослини з Вінницької і Кам'яець-Подільської областей:

Бульба яйцевидна, довгаста або кругляста, стиснута.

Листкова пластинка списовидна або довгасто-яйцевидно-списовидна; середня лопать її 8—15 *см* завд., на верхівці гостра або тупувата, бокові ж лопаті приблизно вдвоє коротші від середньої, притуплені або гострувати, більш-менш відігнуті.

Цвітяне стебло коротше від черешків листків або приблизно дорівнює їм.

Покривало витягнуто-довгасто-ланцетне, більш-менш довго загострене, 11—15(18) *см* завд., звичайно зеленувате, рідше коричнювате; трубка покривала всередині білувата.

Додаток початка булавовидний, звичайно фіолетовий; ніжка його звичайно довша від більш-менш загостреної булави.

РОДИНА XXIV. РЯСКОВІ — LEMNACEAE Dumort.

Dumort., Fl. Belg. (1827) 147.

Квітки одностатеві (рослини однодомні), містяться в боковій кишенці при основі тіла рослини або в ямочці верхньої його поверхні. Одна жіноча квітка і 1—2 чоловічі, зібрані докупи і оточені спільним плівчастим чохлом; жіноча квітка складається з однієї маточки з одногніздою зав'яззю, яка містить у собі 1—6 сім'яних зачатків, і коротенького стовпчика; кожна чоловіча квітка складається з однієї тичинки. Плід не розкривається, містить у собі 1—6 насінин; насіння з невеличким ендоспермом, зародок з міцною сім'ядолею. — Дрібні багаторічні рослини, які плавають на поверхні води або занурені у воду. Стебла у вигляді дрібненьких, круглястих або довгастих зелених пластинок, поодиноких або зібраних групами. Листки недорозвинені і мають вигляд дрібненьких плівчастих лусочок при основі стебла або листків зовсім немає. Корені нитковидні або коренів немає зовсім. Зимують ряскові на дні водойм.

До складу цієї родини входять чотири роди з 20 видами, які поширені в стоячих прісних водах помірної смуги і під тропіками. У флорі СРСР відомо три роди з п'ятьма видами. Ця родина має найбільш зредуковані форми з усіх *Spathiflorae*. Зв'язок її з *Araceae* безсумнівний через тропічний плаваючий рід *Pistia* з родини *Araceae*. Цвітуть ряскові дуже рідко, розмножуються переважно вегетативно; в пазухах недорозвинених листків при основі пластинчастого стебла розвиваються такі ж пластиночки, які потім або відділяються від материнської рослини, або лишаються з'єднаними з нею.

---

1. Коренів немає зовсім; гони дуже дрібні (1—1,5 *мм* у діаметрі) . . . . . **135. Вольфія — Wolffia** Horkel. et Schleid.
— Рослини з нитковидними корінцями . . . . . 2.
2. Кожен гін несе лише один корінець . . . **133. Ряска — Lemna L.**
— Кожен гін несе пучок корінців . . . . . **134. Спіродела — Spirodela** Schleid.

Рід 133. Ряска — Lemna L.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 970.

Гони плаваючі або занурені, плоскі або зісподу здуті; кожен гін лише з одним корінцем і з двома кишеньками при основі, в яких розвиваються молоді гони. На цвітяному гоні в одній з кишеньок розвиваються три квітки — дві чоловічі та одна жіноча.

До складу цього роду входять сім видів, поширених по всій земній кулі. В СРСР поширені лише три види; всі вони щодо географічного поширення є плюрирегіональними видами.

Представники цього роду є поживною їжею для риби і водоплавної птиці.

1. Гони з обох боків плоскі . . . . . 2.
— Гони зверху плоскі, а зісподу здуті . **(3). P. горбата — L. gibba L.**
2. Гони довгасто-ланцетні, зубчасті, звичайно занурені . . . . . **(1). P. триборозенчаста — L. trisulca L.**
— Гони округлі або округло-яйцевидні, плаваючі . . . . . **(2). P. мала — L. minor L.**

414 (1). L. trisulca L. — Ряска триборозенчаста. 5—10 *мм* завд., 2—3 *мм* завш. Гони довгасто-ланцетні, зубчасті, з обох боків плоскі, при основі звужені в ніжку, здебільшого з'єднані між собою групами, звичайно занурені, лише під час цвітіння випливають на поверхню. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 970. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 526. Пач., Фл. Полес., n° 1046; Херс. фл., I, 365. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 248. Кузенева, Фл. СССР, III, 493. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 275.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Fig. 263, 261, f. g! Фл. СССР, III, табл. XXVI, 7.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1681!

У стоячих водах.

Звичайно по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Європейська частина: всі райони, крім Арктики; Кавказ: усі райони; Західний і Східний Сибір: усі райони; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Сахал., Камчат.; Середня Азія: Прибалх., Тянь-Шань.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім Арктики, Азія, Північна Африка, Америка, Австралія.

415 (2). L. minor L. — Ряска мала. Гони округлі або округло-яйцевидні, цілокраї, 2—4,5 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., з обох боків плоскі, плавають на поверхні води, утворюючи звичайно невеличкі групи (з 3—6 гонів). ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 970. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 526. Пач., Фл. Полес., n° 1047; Херс. фл., I, 365. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 249. Кузенева, Фл. СССР, III, 493. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 275.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Fig. 264a, 261h!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1386.

У стоячих водоймах.

Звичайна рослина для всієї УРСР (найбільше поширена з усіх рясок).

Поширення по СРСР. Європейська частина: всі райони, крім Арктики; Кавказ: усі райони; Західний і Східний Сибір: усі райони; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал., Камчат.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх., Киз.-Кум., Пам.-Ал., Тянь-Шань.

Загальне поширення. Майже по всіх країнах світу, крім Арктики.

Господарське значення. Як і інші види рясок, широко вживають на корм для свиней, качок і гусей.

416 (3). L. gibba L. — Ряска горбата. Гони округлі або округло-обернено-яйцевидні, до 7 *мм* завд., зверху плоскі, зісподу кулясто-опуклі, звичайно поодинокі, плаваючі. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 970. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 526. Пач., Фл. Полес., n° 1048; Херс. фл., I, 365. Кузенева, Фл. СССР, III, 493. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 275.

— *Telmatophace gibba* Schleid. in Linnaea, XIII (1839) 391. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 249.

Рисунки: Rchb., Ill. fl. Germ. et Helv., VII, tab. 14.

У стоячих водоймах.

Зрідка спорадично трапляється по всій УРСР.

П.П. Околиці Києва. — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любеч (Пач.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Великоборківський рн, Прошова (Запал.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсинський рн, Кублич. — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Білецьківка (Пач.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Селище (Зеров!). — Полтавська обл.: Глобинський рн, Устимівка (Лавр.); Кобеляки (Цінгер!). — Харківська обл.: околиці Харкова (Наливайко); Дергачівський рн, Дергачі (Лавр.!); Чугуїв (Клок. і Кот.); Зміївський рн, Коропові хутори на р. Дінці (Лавр.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Жовтневий рн, Степанівка (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: ст. Розівка (Лавр.). — Сталінська обл.: Жданов. — **П.З.С.** Херсонська обл.: Білозерський рн, Станіслав (Пач.). — Одеська обл.: Овідіопольський рн, Йосипівка (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна лісова дача, між сс. Рибальчим і Збур'ївкою (Лавр.).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Волз.; Кавказ: усі райони.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Передня Азія, Африка, Америка, Австралія.

Рід 134. Спіродела — Spirodela Schleid.

Schleid. in Linnaea, XIII (1839) 391.

Гони плаваючі, плоскі; кожен гін з пучком корінців і з двома кишеньками при основі, в яких розвиваються молоді гони. У цвітяних гонів в одній з кишеньок розвиваються три квітки — дві чоловічих і одна жіноча.

До цього роду належать два види: *S. polyrriza* (L.) Schleid. — поширений і в нас, та поліморфний вид *S. oligorrhiza* Hedelm., який зустрічається від Індії до Австралії і Полінезії.

417 (1). S. polyrrhiza (L.) Schleid. — **Спіродела багатокоренева.** Гони округло-обернено-яйцевидні, цілокраї, 3—6 *мм* завд., до 5 *мм* завш., плоскі, зісподу звичайно червонуваті, плаваючі, з'єднані по кілька. ♃. Цв. V—VI.

Schleid. in Linnaea, XIII (1839) 392. Пач., Херс. фл., I, 366. Кузеиева, Фл. СССР, III, 492. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 276.

— *Lemna polyrrhiza* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 270. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 527. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1049.

Рисунки: Фл. СССР, III, табл. XXVI, 6!.

У стоячих і повільно текучих водах.

Звичайна рослина для всієї УРСР, крім полинового степу, де її поки що не знайдено.

Поширення по СРСР. Європейська частина: всі райони, крім Криму; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк., Тал.; Західний і Східний Сибір; Далекий Схід: Уссур., Уд., Сахал., Камчат.; Середня Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Африка, Азія, Австралія, Америка.

Господарське значення. Поживна їжа для риб і водоплавної птиці.

Рід 135. Вольфія — Wolffia Horkel. et Schleid.

Horkel. et Schleid. in Linnaea, XIII (1839) 389.

Гони без коренів, плаваючі, при основі з однією кишенькою, в якій розвивається молодий гін. В ямочці на верхній поверхні гону розвиваються дві квітки — одна чоловіча і одна жіноча.

До складу цього роду входять 12 видів, поширених переважно в тропічних країнах. У СРСР трапляється лише *W. arrhiza* Wimm.

418 (1). W. arrhiza Wimm. — **Вольфія безкоренева.** Гони кулясто-овальні, зверху плоскі, зісподу опуклі, плаваючі, поодинокі або парисні, дуже дрібні, 1—1,5 *мм* у діаметрі. ♃.

Wimm., Fl. Schles. (1857) 140. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 526. Пач., Фл. Полес., III, 22; Херс. фл., I, 307. Кузенева, Фл. СССР, III, 494. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 276.

— *Lemna arrhiza* L., Mant. (1767) 294.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 135!.

У стоячих водоймах. — Трапляється спорадично, головно в лісостеповій частині УРСР.

Р.Л. Львівська обл.: Городоцький рн, Великий Любінь, Черляни (Раціборський), Городок (Шафер); Брюховицький рн, Білогорща; Івано-Франківський рн, Добростани (Шафер). — **П.П.** Київська обл.: околиці Києва — Петропавлівська Борщагівка (Шмальг.!), ст. Мотовилівка (Семенк.!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Ковалівка (Маковецький). — Вінницька обл.: Бар (Реман). — Одеська обл.: Піщана (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінниця (Шмальг.); Немирівський рн, Козаківка; Гайсинський рн, Кублич; Погребищенський рн, Новий Фастів (Монтр.). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн; Миронівський рн, Козин (Монтр., Пач.); Смілянський рн, Хацьки; Переяслав-Хмельницький (Монтр.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: околиці Полтави (Ілліч.); Кременчук (Зеров!). — Харківська обл.: Чугуїв (Клок. і Кот.!). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Олександрівський рн, проти с. Хрестового (Підоплічка!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Кавказ: Тал.

Загальне поширення. Західна і Південна Європа, Середземномор'я, Південна Азія, Африка, Австралія.

Примітка. Найменша квіткова рослина на земній кулі. В Європі цвіте дуже рідко. Нею живляться риби і водоплавні птиці.

ПОРЯДОК МУЧНИСТІ — FARINOSAE

Квітки з дворядною оцвітиною. Тичинок 6—4 або дві. Зав'язь верхня дво-, тригнізда. Плід — коробочка. Трав'яні суходільні або болотні рослини.

РОДИНА XXV. КОММЕЛІНОВІ — COMMELINACEAE Rchb.[1]

Трав'яні суходільні або болотні рослини. Стебла вузлуваті, улиснені. Листки чергові. Суцвіття цимозні, звичайно завійки або подвійні завійки. Квітки двостатеві, правильні або трохи неправильні, тричисельні. Листочки оцвітини розміщені двома колами по три, внутрішні з них пелюстковидно забарвлені. Тичинок шість (іноді внаслідок редукції кількість тичинок зменшується). Зав'язь верхня, дво-, тригнізда, з одним або небагатьма насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик нитковидний, з головчастою приймочкою.

Представники цієї родини (понад 300 видів) поширені переважно в тропічних і субтропічних країнах земної кулі.

Рід 136. Коммеліна — Commelina L.

L., Sp. pl. (1753) 40.

Суходільні рослини. Стебла розгалужені. Листки стеблообгортні. Квітки трохи неправильні; один із зовнішніх листочків оцвітини клубочкоподібний, видовжено-еліптичний, два інші обернено-яйцевидні, зрослі поміж собою, іноді залишаються при плодах. Внутрішні пелюстковидно забарвлені листочки вільні, один з них яйцевидний, коротконіготковий, два інші звичайно довгоніготкові. З шести тичинок три з цілком розвиненими пиляками і довгими тонкими нитками; три інші тичинки у вигляді трилопасних пластинчастих стамінодіїв. Зав'язь сидяча, дво-, тригнізда, з двома насінними зачатками в кожному гнізді.

[1] Опрацювала О. Д. Вісюліна.

419 (1). C. communis L. — Коммеліна звичайна, синєглазка. Корені мичкуваті. Стебло звичайно розгалужене, 15—40 *см* завв., висхідне або прямостояче, гладеньке, вузлувате, з трохи здутими вузлами і порожнистими міжвузлями. Листки яйцевидно-ланцетні, 2—5 *см* завд. і 0,6—1,5 *см* завш., загострені, вздовж складені, при основі з широкими плівчастими піхвами; зісподу пластинки листків коротко-розсіяно-волосисті. Суцвіття на тонких цвітоносах у пазухах верхніх листків; при основі суцвіття є листовидний широкосерцевидний прицвіток, який прикриває суцвіття до розпускання квіток. Зовнішні чашечкоподібні листочки оцвітини плівчасті, яйцевидні; з трьох внутрішніх пелюстковидно забарвлених листочків оцвітини два округло-обернено-яйцевидні, з коротким нігтиком, темносині; третій — яйцевидно-ланцетний, дрібніший і блідіший від перших двох. Тичинок з розвиненими пиляками три, стамінодіїв три. Зав'язь тригнізда; стовпчик наверху загнутий. Насінини яйцевидні, з одного боку плоскообрубані, темні. ⊙. Цв. VII—IX.

L., Sp. pl. (1753) 40; Кузенева, Фл. СССР, т. III, 591. Сорные раст. СССР, т. I, 315.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1344!.

Рисуики: Фл. СССР, т. III, 483, таб. XXVI, рис. 8. Сорные раст. СССР, т. I, с. 315, рис. 77; с. 316, рис. 78.

На городі як бур'ян.

П.Л.-С. Київська обл.: Звенигородський рн, с. Козацьке (Фердигалов!).

Поширення по СРСР. Кавказ: Зах. Закавказзя — Батумі (занесено); Схід. Сибір: Даурія (занесено); Дал. Схід: Камч. (занесено), Зее-Бур., Удськ., Уссур., Сахалін; Середня Азія (занесено).

Загальне поширення. Європейська частина СРСР — УРСР (занесено), Кавказ (занесено), Західний Сибір (занесено), Далекий Схід і Середня Азія (занесено), Китай, Японія, Північна Америка (занесено).

Примітка. В УРСР коммеліна звичайна знайдена лише в 1947 р. на городах у с. Козацькому; місцеве населення дало їй назву „кукурузка". З'явлення цієї рослини в межах УРСР можна пояснити лише занесенням її з насінням якоїсь культурної рослини. Коммеліна дуже поширена на Далекому Сході, де засмічує різні посіви. Насіння її довго зберігає схожість. На оброблених грунтах коммеліна дуже швидко розмножується й іноді утворює великі суцільні зарості. На Далекому Сході місцеве населення з листочків оцвітини цієї рослини здобуває голубу фарбу. Є вказівки (Сорн. раст., т. I, 316), що в Китаї і Японії розводять коммеліну як овоч і декоративну рослину.

ПОРЯДОК ЛІЛІЄЦВІТІ — LILIIFLORAE

Квітки здебільшого правильні. Оцвітина з двох кіл листочків, віночкоподібна або рідше чашечкоподібна. Тичинок стільки, скільки листочків оцвітини або вдвоє менше. Маточка з трьох плодолистиків, з верхньою або нижньою тригніздою зав'яззю, з оберненими насінними зачатками на центральній плаценті. Насіння з ендоспермом.

РОДИНА XXVI. СИТНИКОВІ — JUNCACEAE Vent.[1]

Однорічники або багаторічники з циліндричними, вкритими листям або безлистими стеблами; стеблові листки пластинчасті, жолобчасті або циліндричні. Суцвіття кінцеве, просте або більш-менш складне, від головчастого до зонтиковидного й волотевого. Квітки з шестилистою оцвітиною, розміщеною двома колами по черзі так, що три листочки її зовнішні, а три — внутрішні. Квітки з прицвітками або з спільною для пучка квіток обгорткою, що складається з прицвітків. Тичинок шість, рідше три; пиляки довгасті, з двох паралельних гнізд, прикріплені до нитки основою. Зав'язь верхня, одно- або тригнізда. Стовпчик з трьома приймочками. Плід — одно- або тригнізда суха коробочка, що розтріскується вздовж гнізда; насінин три або багато, з більш-менш виразним додатком на одному чи на обох кінцях.

Родина складається з восьми родів, поширених по всій земній кулі, але в тропіках трапляється тільки в горах. У північній півкулі, зокрема в СРСР, трапляються тільки два роди — *Juncus* і *Luzula;* решта родів зустрічається тільки у південній півкулі, де поширені також і два перших роди.

---

1. Листкові піхви завжди відкриті, по краях більш-менш перетинчасті, листки голі; коробочка тригнізда, багатонасінна . . . . . **137. Ситник — Juncus L.**
— Листкові піхви закриті, листки по краях більш-менш волосисті; коробочка одногнізда, тринасінна . . . . **138. Ожика — Luzula DC.**

Рід 137. Ситник — Juncus L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 104.

Квітки одиничні або зібрані пучками, з плівчастими прицвітками при основі (при кожній квітці або тільки при пучках), утворюють головчасті, зонтикоподібні і волотеві суцвіття. Оцвітина шестилиста; тичинок шість або три, зав'язь тригнізда, приймочок три. Плід — коробочка, що розкривається трьома стулками; насіння численне, з додатками на обох кінцях, іноді ледве помітними. Трави з трубчастими поперечно-перегородчастими або більш-менш злаковидними листками.

Рід складається з 208 видів, які поширені, головним чином, у північній півкулі в помірних зонах. — В СРСР відомо 67 видів, а в УРСР — 29.

Більшість видів роду *Juncus* флори УРСР належить до бореальних елементів. З решти — п'ять середземноморських (*J. Gerardi* Lois.,

[1] Опрацював В. І. Кречетович. Вніс доповнення по західних і Закарпатській областях, а також переробив у зв'язку з цим таблиці для визначення родів і видів родини А. І. Барбарич.

J. inflexus L., *J. obtusiflorus* Ehrh., *J. maritimus* Lam. і *J. Fominii* Zoz.); останні два види літоральні; один вид *J. tyraicus* Pacz. східносередземноморський (літорально-понтійський). До східносередземноморського типу треба віднести і *J. tenageia* Ehrh. та *J. sphaerocarpus* Nees. До європейського географічного елемента належать *J. acutiflorus* Ehrh. та *J. Thomasii* Ten. і, нарешті, до арктоальпійського: *J. triglumis* L., *J. trifidus* L. та *J. castaneus* Sm.

---

1. Квітки на гілках суцвіття здебільшого одиничні, при основі з двома плівчастими прицвітками . . . . . 2.
— Квітки на гілках суцвіття скупчені по декілька в головках, без прицвітків, а головки вже мають загальну обгортку з плівчастих прицвітків . . . . . 18.
2. Однорічники з мичкуватим корінням . . . . . 3.
— Багаторічники з повзучим кореневищем . . . . . 9.
3. Піхви листків з двома вушками коло платівки . . . . . **(1). С. прирічковий — J. tenageia** Ehrh.
— Піхви листків без вушок . . . . . 4.
4. Суцвіття ледве розгалужене, складається з (1) 2—3 квіток . . . . **(7). С. дрібненький — J. minutulus** V. Krecz. et Goncz.
— Суцвіття багатоквіткове, розгалужене, окружковидне . . . . 5.
5. Коробочка куляста або майже куляста, завд. 2—2,5 *мм* . . . . **(2). С. кулястоплодий — J. sphaerocarpus** Nees.
— Коробочка овальна або еліптична, завд. 3,5—4,5 *мм (J. bufonius* L. s. lat.) . . . . . 6.
6. Квітки завд. до 6 *мм* і більше . . . . . 7.
— Квітки не довші від 5—5,5 *мм* . . . . . 8.
7. Суцвіття розлоге, розчепірено-галузисте; квітки дуже розставлені, по 6,5—7,5 *мм* завд. Внутрішні листочки оцвітини значно довші від еліптичної коробочки . . . . **(3). С. жаб'ячий — J. bufonius** L.
— Суцвіття дуже скупчене і вкорочене. Квітки зібрані по дві-три в пучки, 6—6,5 *мм* завд. Внутрішні листочки оцвітини лише незначно перевищують яйцевидно-циліндричну коробочку . . . . . **(4). С. клубчастоцвітий — J. nastanthus** V. Krecz. et Goncz.
8. Рослина розложисто-кущиста з дугоподібно-висхідними, майже від основи розгалуженими стеблами. Коробочка трохи коротша від внутрішніх листочків оцвітини або майже дорівнює їм . . . . . **(6). С. Юзепчука — J. Juzepczukii** V. Krecz. et Goncz.
— Рослина пряма. Стебла розгалужені тільки вгорі. Коробочка звичайно дорівнює внутрішнім листочкам оцвітини або трохи довша від них . . . . . **(5). С. сумнівний — J. ambiguus** Guss.
9(2). Суцвіття здається боковим, бо прицвітний листок спрямований догори і являє собою ніби продовження стебла . . . . . 10.
— Суцвіття кінцеве або квітки пазушні . . . . . 13.

10. Стебло всередині з поперечними перетинками (не суцільно виповнене) . . . . . **(26). С. пониклий — J. inflexus** L.
— Стебло всередині суцільно виповнене (без перетинок) . . . 11.
11. Суцвіття складається з 3—13 квіток. Стебла тонкі (близько 1 *мм* завт.). Кореневище повзуче . **(29). С. нитковидний — J. filiformis** L.
— Суцвіття із більшої кількості квіток, густе. Стебла товщі. Кореневище з короткими міжвузлями створює дернину . . . . . 12.
12. Коробочка на верхівці з заглибиною, в якій містяться рештки стовпчика: Квітки на подовжених квітконосах, зібрані в розлогу волоть . . . . . **(27). С. розкидистий — J. effusus** L. s. str.
— Коробочка без заглибини, рештки стовпчика містяться на підвищенні коробочки. Квітки на коротких квітконосах, зібрані у скупчену волоть . . . . . **(28). С. Леерса — J. Leersii** Marss.
13(9). Листки дуговидні, жорсткі, жолобчасті, в значній кількості коло основи стебла; піхви їх широкі й короткі . . . . . **(14). С. розчепірений — J. squarrosus** L.
— Листки прості, м'які, плескаті або плескато-жолобчасті, нечисленні; піхви їх вузькі і довгі . . . . . 14.
14. Суцвіття з одним прицвітковим листком . . . . . 15.
— Суцвіття з 2—3 прицвітковими листками . . . . . 17.
15. Коробочка значно перевищує оцвітину . . . . . **(11). С. сплющений — J. compressus** Jacq.
— Коробочка коротша від оцвітини або дорівнює їй . . . . . 16.
16. Суцвіття довгасто-волотеве. Нижній прицвітний листок коротший від суцвіття. Листки до 2 *мм* завш. . . . . **(12). С. Жерарда — J. Gerardi** Lois.
— Суцвіття щитовидно-окружковидне. Нижній прицвітний листок вдвоє довший від суцвіття. Листки 2,5—4 *мм* завш. . . . . **(13). С. Фоміна — J. Fomini** Zoz.
17(14). Суцвіття щитковидно-волотеве, багатоквіткове. Оцвітина зеленувата. Піхви з округло-тупими вушками . . . . . **(15). С. тонкий — J. tenuis** Willd.
— Суцвіття головчасте, із 1—3 квіток, темнозабарвлених. Піхви торочкувато-розщеплені . . . . **(16). С. трироздільний — J. trifidus** L.
18(1). Рослини без кореневищ і пагонів . . . . . 19.
— Рослини з кореневищами і пагонами . . . . . 20.
19. Коробочка дорівнює оцвітині або трохи довша від неї. Листочки оцвітини рівні . . . . . **(17). С. цибулинний — J. bulbosus** L.
— Коробочка значно коротша від внутрішніх листочків оцвітини, а внутрішні листочки оцвітини коротші від зовнішніх . . . . . **(8). С. головастий — J. capitatus** Weigel.
20. Стебло не має інших листків, крім верхівкових та прикореневих 21.
— Стебло улиснене . . . . . 22.
21. Коробочка вдвоє довша від оцвітини. Листочки оцвітини бурі, іноді червонуваті . . . **(24). С. дністровий — J. tyraicus** Pacz.

— Коробочка дорівнює оцвітині або трохи довша. Листочки оцвітини бліді, пиляки жовті . . **(25). С. приморський — J. maritimus** Lam.

22. Насінини з двох боків із хвостоподібними додатками . . . . 23.
— Насіння без додатків . . . . . 24.

23. Суцвіття просте, головчасте. Нижній прицвітний листок коротший від суцвіття . . . . . **(9). С. трилусковий — J. triglumis** L.
— Суцвіття з 2—5 головок; коли ж воно просте, головчасте — нижній прицвітний листок довший від суцвіття . . . . . **(10). С. каштановий — J. castaneus** Sm.

24. Листочки оцвітини тупі, але в зовнішньому колі звичайно з невиразним загостренням. Головки завширшки до 4 *мм* . . . . . 25.
— Листочки оцвітини всі або лише зовнішні ланцетні, гострі. Головки звичайно ширші 4 *мм* . . . . . 26.

25. Квітки темнобурі. Коробочка довша від оцвітини . . . . . **(20). С. альпійський — J. alpinus** Vill.
— Квітки солом'яножовті. Коробочка однієї довжини з оцвітиною, гостра. Суцвіття з короткими, товстуватими і розчепіреними галузками . . . . **(18). С. тупопелюстковий — J. obtusiflorus** Ehrh.

26. Всі листочки оцвітини остюковидно-загострені. Коробочка з довгим і поступово загостреним носиком . . . . . 27.
— Листочки оцвітини гострі або гоструваті. Коробочка туповато-гостроверха, з коротким, ледве помітним носиком . . . . . 28.

27. Листочки оцвітини більш-менш однакової довжини . . . . . **(23). С. темний — J. atratus** Krock.
— Листочки оцвітини внутрішнього кола довші від листочків зовнішнього кола; на верхівці трохи відігнуті назовні . . . . . **(19). С. гостропелюстковий — J. acutiflorus** Ehrh.

28. Листочки оцвітини коротші від коробочки . . . . . **(21). С. членикуватий — J. articulatus** L.
— Листочки оцвітини довші від коробочки . . . . . **(22). С. Томаса — J. Thomasii** Ten.

420 (1). J. tenageia Ehrh. — **Ситник прирічковий.** Сизувато-зелена рослина з мичкуватим корінням. Стебла прямі, 5—40 *см* завв., при основі обгорнуті червонуватими листконосними піхвами, лише вгорі розгалужені. Листки вузьколінійні, 0,5—1 *мм* завш., плоскі, короткі, вгорі шиловидні; піхви з округлими вушками. Суцвіття стиснуто-зонтикоподібне, з небагатьма догори спрямованими, коротко розгалуженими гілочками, з трохи розставленими поодинокими квітками. Квітки 2—3 *мм* завд.; прицвітки яйцевидні, тупуваті, вдвоє-втроє коротші від оцвітини. Листочки оцвітини більш-менш рівні між собою, яйцевидні; зовнішні — гострі; внутрішні — тупуваті, зеленуватобурі, з вузьким біло-перетинчастим краєм. Тичинки в 2—2,5 раза коротші від оцвітини; пиляки майже дорівнюють своїй нитці. Коробочка дорівнює оцвітині, тригранна, яйцевидна, бура; насінина 0,3—0,4 *мм* завд., воскова. ☉. Цв. VI—VIII.

Ehrh. ex L. fil., Suppl. (1781) 208. — Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 518. Пач., Фл. Полес., n° 1031; Херс. фл., I, 371. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 515. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 279.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 154, Fig. 282!, f—i; Fig. 285!

Видані зразки: Герб. рус. фл., 842. Kneucker, III, № 76!.

Обмілини, прибережні піски. Частіше по Дніпру, Прип'яті, рідше по Росі та Бугу (Вінниця).

П.П. Київська обл.: околиці Києва, Куренівка (Шмальг.!); Чорнобильський рн, Копачі (Останков!). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва, Микільська слобідка (Шмальг.!), Труханів острів (Лонач.!, Зеров), Межигір'я (Бордз.!); Вищедубечанський рн, Новосілки (Ракочі!, Шмальг.!, Срединський!, Рог.!, Цінгер!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Рог.!, Шмальг.!); Ржищів (Шмальг.); Канів (Траутф.!); Черкаси (Траутф.!). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, околиці Кременчука, Крюків (Пач.!), Кам'яні Потоки (Пач.!). — Вінницька обл.: Вінниця (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Бориспільський рн, берег Дніпра, коло Кийлова (Дубовик!), Вороньків (Кот. і Карнаух!); Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.: Гельмязівський рн, Прохорівка (Зеров, Кот.!); Кременчук (Срединський). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровськ (Шмальг.!).— **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Грунер!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Дзеван.!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон (Хоперська окр.); Кавказ: Схід.-Закавк.; Західний Сибір: Алт.

Загальне поширення. Середня, Південна і Східна Європа; Закавказзя і Західний Сибір (Алтай).

421 (2). J. sphaerocarpus Nees. — **Ситник кулястоплодий.** Рослина яснозелена, кущиста, з мичкуватим корінням. Стебла щетиновидні, прямі, борознисті, 8—25 *см* завв., розгалужені майже від основи. Листки лінійні, до 0,7 *мм* завш., плоскі, вгорі шиловидні; піхви майже без вушок. Суцвіття розложисто-волотеве, з тонкими звивистими гілочками, що несуть одиничні розставлені квітки. Квітки 3—4 *мм* завд., прицвітки яйцевидні, гострувати, в 2,5—3 рази коротші від оцвітини. Листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, більш-менш рівні, прямі, поступово загострені, зелені, широко-біло-перетинчасті. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; пиляки в 2,5—4 рази коротші від нитки. Коробочка опукло-тригранна, куляста, зелена, згодом солом'яного або буруватого кольору, коротша від оцвітини, без носика. Насінина приблизно 2 *мм* завд., еліптична, на обох кінцях з короткими шиповидними додатками. ☉. Цв. VI—IX.

Nees in Flora, I (1818) 521. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 518. Пач., Херс. фл., I, 373. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 516. Зеров, Фл. УСРР визн., I, 279.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel.-Eur., II, 154, Fig. 282, k—l!.

У подах. — На півдні степової частини УРСР, зрідка.

П.З.С. Херсонська обл.: Бериславський рн, коло Берислава, Іванівка (Пач.!); околиці Херсона (Пач., Траншель.!); Білозерський рн, с. Копані (Пач.), —

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!, Окснер!, Лавр.!), під В. Чаплі в Асканії-Новій (Дзевановський!).

Поширення по СРСР. Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Середня Азія: Арало-Касп. (північна частина), Прибалх., Гір.-Туркм., Пам.-Ал.

Загальне поширення. Західна, Південна і Східна Європа (південь УРСР, Нижнє Поволжя, Крим), Західна і Середня Азія.

422 (3). J. bufonius L. — Ситник жаб'ячий[1]. Яснозелена рослина з мичкуватим корінням. Стебла нечисленні, тонкі, 10—50 *см* завв., майже від основи або середини розгалужені. Листки вузькі, нитковидні, 1—1,5 *мм* завш., коротші від стебла. Суцвіття розлоге, дихотомно розгалужене, з розчепіреними видовженими пониклими гілочками; гілочки під кожною квіткою зігнуті кутом. Квітки одиничні, розставлені, (6)6,5—7,5 *мм* завд.; прицвітки до 2,5 *мм* завд., тупуваті; листочки оцвітини вузько-ланцетні, зелені, по краях широко-біло-перетинчасті, нерівні: зовнішні шиповидно загострені, 6,5—7,5 *мм* завд., внутрішні — гострі, ширші, 5—6,1 *мм* завд. Тичинки 2 *мм* завд., пиляки майже дорівнюють своїм ниткам. Коробочка довгасто-еліптична, 4—4,5 *мм* завд., вгорі широко-гостроверха, жовтувата або яснобура, коротша від внутрішніх листочків оцвітини. Насіння червонуватокоричневе, приблизно 0,3 *мм* завд., яйцевидно-еліптичне. ⊙ . Цв. VI—VIII, плодоносить VI—IX.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 328. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 599 pro parte; Фл. Ср. и Ю. Р., II, 518. Пач., Фл. Полес., n° 1032; Херс. фл., I, 371, quoad formam umbrosam. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 278 pro parte.

— *J. erytropodus* V. Krecz., Bull. Univ. As. Centr., XXI (1935) 176.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 59, Fig. 5!, S. 155, Fig. 283, c. d!. — Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 221!.

Вогкі затінені місця, канави, посіви. Більш-менш звичайно по всій УРСР.

П.П. Житомирська обл.: Житомир (Гольде!). — Київська обл.: Київ (Траутф.!), околиці Києва, Лук'янівські яри. — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Літківське лісництво, хут. Залісся (Сележинський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Тетіївський рн, с. Кошів на Росі (Літв.!); Корсунь-Шевченківський, парк (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний ліс (Пач.!); Єлисаветградка (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн (Августінович!). — Сумська обл.: Краснопільський рн, Гребениківка (Андросов!). — **Л.З.С** Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Ново-Гупалівка (Алексеенко!); Мелітополь (Коржинський!).

[1] П'ять близьких видів — від третього до сьомого — раніш у нас не відрізнялись і об'єднувались в один під назвою *J. bufonius* L. (s. lato). Далі в зв'язку з цим наведено місцезнаходження для цих видів тільки на підставі гербариих матеріалів (Ред.).

Поширення по СРСР. Вся Європейська частина, крім Арктики; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Євразія (майже вся бореально-лісова зона), Мала Азія, Північна Америка.

423 (4). J. nastanthus V. Krecz. et Goncz. **— Ситник клубчастоцвітий.** Зелена рослина, утворює кущисті дернини. Стебла міцні, численні, променисто розбіжні і полеглі, 3—10(15) *см* завв., майже від основи розгалужені. Листки нитковидні, короткі. Суцвіття дихотомічно розгалужене, з черговими 2—3-квітковими пучками, при кінцях укорочених, часто відігнутих донизу гілочок; нижній прицвітний листок дорівнює суцвіттю або вищий від нього. Квітки 6—6,5 *мм* завд.; прицвітки тупі, приблизно 2 *мм* завд. Листочки оцвітини ланцетні, зелені, з широким перетинчастим краєм, нерівні; верхні — шиповидно-загострені, 6—6,5 *мм* завд.; внутрішні — трохи ширші, гострі, 4,5—5 *мм* завд. Коробочка циліндрична, обернено-яйцевидна, 4 *мм* завд., дорівнює внутрішнім листочкам оцвітини, вгорі плоска, з шипиком. Насіння еліптичне, з плоскою основою, 0,5 *мм* завд., янтарнобуруватого кольору, блискуче. ⊙ . Цв. V—VIII.

Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III (1935) 624 і 517.

— *J. ranarius* Aschers. et Graebn., Synopsis, II, 2 (1904) 423, non Song. et Perr. — *J. bufonius* var. *ranarius* Маевский, Фл. Средн. Росс. (1933) 207 Пач., Херс. фл., I, 371, quoad var. *mutabilem* et *ranarium*.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 221!.

Видані зразки: Kneucker, IV (1902), № 120!.

Прибережні піски, обмілини, вогкі солонуваті місця і солончаки.

П.П. Київська обл.: околиці Києва, Поділ (Траутф.!), Либідь (Траутф.!), сад ім. Першого травня (Васильев-Яковл.!), ст. Київ III (Зеров і Оксіюк!). — **Л.П.** Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Труханів острів (Васильев-Яковл.); Баришівський рн, Бзів. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Трипілля (Траутф.!); Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!); Смілянський рн, Сміла (Неводовський!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград по Інгулу (Окснер). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!).— **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янська мр, Мандричине (Алексеенко!). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Велика Новосілка (Граффф!). — Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Мілютін!). — **П.З.С.** Околиці Херсона (Ліндем.!). — Одеська обл.: Одеська мр, Чорноморка (Нордман!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Ново-Гупалівка (Алексеенко!); Запоріжжя (Грунер!). — Херсонська обл.: Гола Пристань (Пач.!).

Поширення по СРСР. Вся Європейська частина, крім Арктики; Кавказ; Західний Сибір; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Середня Азія: Прибалх., Арало-Касп.

Загальне поширення. Західна Європа, Північна Монголія.

424 (5). J. ambiguus Guss. **— Ситник сумнівний.** Яснозелена, згодом бурувата рослина. Стебла тонкі, пучкуваті, прямі, 10—40 *см* завв., від середини розгалужені. Листки вузьколінійні, більш-менш

плоскі, 0,5—0,7 *мм* завш., короткі. Суцвіття не дуже стиснуте, дихотомічно розгалужене, з прямими чи більш-менш розбіжними гілочками. Квітки 4—5 *мм* завд., довгасті, розміщені по один бік гілочок, розставлені і лише вгорі скупчені; прицвітки перетинчасті, тупі, приблизно 2 *мм* завд.; листочки оцвітини блідозелені, по краях широко-біло-перетинчасті, нерівні; зовнішні — ланцетні, шиповидно-загострені, 4—5 *мм* завд., довші від внутрішніх; внутрішні — ширші, звичайно тупі або притуплені, 3,5—4 *мм* завд. Тичинки 2 *мм* завд., пиляки вдвоє-втроє коротші від ниток. Коробочка опукло-тригранна, довгасто-еліптична, вгорі округла, з шипиком, 3,5—4,5 *мм* завд., бурувата, дорівнює або майже дорівнює внутрішнім листочкам оцвітини і коротша від зовнішніх листочків. Насіння гладеньке, яйцевидне, 0,5 *мм* завд., бурувате. ⊙. Цв. V—VII, плодоносить VI—VIII (цвіте і плодоносить на місяць раніше від *J. bufonius* L.).

Guss., Fl. Sicul. prodr., I (1827) 435. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 518.

— *J. ranarius* Song. et Perr. ex Billot, Annot. fl. Fr. et Allem. (1855) 192, non Aschers. et Graebn.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 155, Fig. 283, e—i!.

Видані зразки: Kneucker, II, № 46!, IV, № 46a!, II, № 46b!.

Заплавні луги, вогкі глинисті та мулисто-піщані місця, посіви, дороги.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Свалявська окр., Березник (Косець!). — **П.П.** Житомирська обл.: Олевський рн, ст. Пост-Дров'яний, Рудня-Радовільська (Зеров!). — Київська обл.: околиці Києва (Траутф.!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Велика Димерка, поля за Дніпром (Сележинський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Канева (Траутф.!); Черкаси (Траутф.!); Звенигородський рн, Хлипнівка (Підоплічка!); Лисянський рн, Лисянка (Підоплічка!). — Вінницька обл.: Немирівський рн, Мухівці (Гринь і Михайличенко!). — **Л.З.-Л.С.** Кол. Катеринославська губ. (Граффі!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Іванівські піски, коло Рибальчого (!); Цюрупинськ (Траншель!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!).

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам. (південна частина), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон. (?), Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк. (північна частина); Західний Сибір: Обськ. (півд.), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол. (Якутськ), Даур; Далекий Схід: Зеє-Бур.; Середня Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Середня та Південна Європа, Фінляндія, Прибалтика, Польща, середня смуга Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Середня Азія.

425 (6). J. Juzepczukii V. Krecz. et Goncz. — **Ситник Юзепчука.** Зелена рослина утворює кущисті дернини. Стебла численні, потовщені, жорсткі, радіально-висхідні, 5—20 *см* завв. Листки нитковидні, короткі. Суцвіття розгалужені, з закрутковидно-зігнутими гілочками, що містять

на собі розставлені або вгорі скупчені квітки лише з внутрішнього боку; нижній прицвітний листок короткий. Квітки 5—5,5 *мм* завд.; прицвітки тупі, приблизно 2 *мм* завд.; листочки оцвітини ланцетні, зелені, широко-біло-перетинчасті, нерівні; зовнішні — шиповидно загострені, 5—5,5 *мм* завш.; внутрішні — трохи ширші, гострі, 4 *мм* завд. Тичинки 2 *мм* завд.; пиляки майже вдвоє коротші від ниток. Коробочка довгасто-обернено-яйцевидна, близько 4 *мм* завд., майже дорівнює внутрішнім листочкам оцвітини. Насіння 0,5 *мм* завд.; еліптичне, на кінцях злегка сплющене. ⊙. Цв. V—VI, плодоносить VI—VII.

Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III (1935) 519 і 625.

Галечники, прибережні піски.

П.П. Київська обл.: околиці Києва (Зеров і Оксіюк!), Сирець (Лопач.!). — **Л.П.** Київська обл.: Київ, Труханів острів (Зеров і Оксіюк!). — Чернігівська обл.: Михайло-Коцюбинський рн, с. Навози на Дніпрі, Михайло-Коцюбинське (Чорноголовко!); Чернігів (Неводовський!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка; Васильківський рн, Дзвонкове; Біла-Церква (Оксіюк!); Звенигородка (Підоплічка!); Богуславський рн, Хохітва. — Кіровоградська обл.: Кам'янка; Чигиринський рн, Бужин (Постригань!). — Вінницька обл.: околиці Вінниці (Янковський!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Малодівицький рн, Гнилиця. — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: під Старобільськом (Шираєвський!). — Сталінська обл.: Жданов; Першотравневий рн, Білосарайська коса. — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!); Гола Пристань (Пач.!); Цюрупинськ (Пач. і Траншель!!).

Поширення по СРСР. Європейська частина, крім Арктики; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Кавказ, Північна Азія.

426 (7). J. minutulus V. Krecz. et Goncz. — **Ситник дрібненький.** Яснозелена, дуже дрібна і м'яка рослина. Стебла 0,8—5 *см* завв., нитковидні, прямі або вгорі ледве розгалужені. Листки волосовидні, м'які, короткі. Суцвіття з однією верхівковою квіткою або з однією-двома короткими гілочками; прицвітний листок вищий від суцвіття. Квітки 2,5—3 *мм* завд., прицвітки ледве 1 *мм* завд., тупі. Листочки оцвітини ланцетні, широко-плівчасті, нерівні; зовнішні — гострі, 2,5—3,5 *мм* завд.; внутрішні — коротші, тупуваті, 2—3 *мм* завд. Тичинки 1—1,2 *мм* завд., пиляки в півтора раза коротші від ниток. Коробочка довгасто-еліптична, буруватозелена, вгорі округла, 1,5—2,5 *мм* завд., коротша від внутрішніх листків оцвітини. Насіння яйцевидне, 0,3 *мм* завд., з темним додатком угорі. ⊙. Цв. V—VI.

Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III (1935) 520 і 625.

Береги, вогкі знижені місця.

На Україні поки що не знайдений, але, оскільки він трапляється в місцях, що межують з Україною, цілком можливо, що він росте і в УРСР.

Поширення по СРСР. Ниж.-Дон. (Красноармійське); Західний Сибір: Обськ.; Середня Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Середня і Північна Азія (Західний Сибір і Монголія).

427 (8). J. capitatus Weig. — **Ситник головастий.** Зелена рослина з мичкуватим корінням. Стебла тонкі, 3—15(20) *см* завв. Листки нитковидно-жолобчасті, лінійні, вдвоє-втроє коротші від стебла. Суцвіття просте або з 2—3 короткими гілочками. Прицвітний листок довший від суцвіття або дорівнює йому. Квітки 4—4,5 *мм* завд., скупчені по 3—6(8) у зірчастому головчастому суцвітті; прицвітки яйцевидні, остюковидно-загострені, дорівнюють оцвітині; листочки оцвітини солом'янозелені, нерівні; зовнішні — широко-ланцетні, широко-перетинчасті, остюковидно-загострені, внутрішні — значно коротші (на 1—1,5 *мм*), яйцевидні, гострі, перетинчасті. Тичинок три, приблизно 1,8 *мм* завд.; пиляки дорівнюють нитці. Коробочка тригранна, яйцевидна, тупа, з коротким носиком, іржавчаста, коротша від внутрішніх листочків оцвітини; насіння довгасте, 0,3—0,4 *мм* завд., яснобуре. ⊙. Цв. VI—IX.

Weig., Obs. bot. (1772) 28, tab. II, fig. 5. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 519. Пач., Фл. Полес., n° 1033; Херс. фл., I, 387. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 139. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 515. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 283.
Видані зразки: Герб. рус. фл., 1193 і 1686!.

Посіви, вогкі піски, обмілини.

По всій УРСР спорадично, головним чином по Дніпру і в басейні Дінця.

Р.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль, Рациборський). — **О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Дубляни (Крупа). — Тернопільська обл.: Кременець (Рациборський). — **П.П.** Київська обл.: Київ, Петропавлівська Борщагівка (Рог.!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Хотянівка (Ракочі!), Старосілля (Семенк.!); Київський рн, Рибне озеро (Семенк.!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, на пісках р. Тясмина; с. Розсошинці (Постригань!), коло Красносілля, між Адамівкою і Бужином (Зеров!); Ново-Георгіївський рн, Велика Андрусівка по р. Тясмину (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Дідівці (Борщов!). — Харківська обл.: околиці Харкова (Срединський!, Черн.!); Зміївський рн, Зміїв (Мілютін!); Чугуївський рн, Тернова по р. Уди (Черн.). — Сумська обл.: Штепівський рн, Марківка (Залеський). — Полтавська обл.: околиці Кременчука (Пач.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема на Діниці (Черн.). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Шираєвський!); Кремінський рн, на Дінці (Клок.!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Рябков у Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинськ (Траншелы!, Пач.); Голопристанський рн, Збур'ївські, Іванівські піщані арени (!) Збур'ївка (Пач.), берег Ягорлицької затоки (Исполатов), Солоноозерна дача і Прогної на Кінбурнській косі (Пач.).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня, Південна і Східна Європа (РСФСР і УРСР), Південна Африка.

428 (9). J. triglumis L. — **Ситник трилусковий.** Рослина зелена, з коротким кореневищем. Стебла прямостоячі, округлі, порожнинні, 5—15 *см* завв., улиснені лише внизу, при основі вкриті червонуватими безлистими піхвами. Листки напівциліндричні, знизу жолобчасті, 0,5—0,8 *мм* завш., при основі з тупими вушками. Суцвіття головчасте, складається із 3—5 квіток. Прицвітні листочки широко-ланцетні, тупуваті, брунатні, коротші від головки. Квітки близько 4 *мм* завд.; листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, тупі, брунатні. Тичинки майже однієї довжини з оцвітиною. Пиляки в декілька разів коротші від тичинкової нитки. Коробочка тупа, еліптична, тригранна, з коротким носиком, майже в два рази довша від оцвітини, темнобура. ♃. VII—VIII.

L. Sp. pl. (1753) 328. E. Mey. in Ledeb., Fl. Ross., IV, 233. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 138. Domin, Acta Bot. Bohem., VI—VII (1928) 28.
Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 163, Fig. 291. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., fig. 865.

Вогкі місця на високогір'ях Карпат.

Зак. Л. Закарпатська обл.: (Домін). — **К.Л.** Станіславська обл.: Чорногора, досить звичайно.

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Аркт. Сиб.; Європейська частина: Кар.-Лапл. (Хібіни); Волз.-Кам. (півн. частина Уралу); Кавказ; Зах. Сиб.: Алт.; Східн. Сибір: Анг.-Саян; Середня Азія: Дж.-Тарб., Тянь-Шань, Пам.-Ал.

Загальне поширення. Арктика, гори Європи й Азії.

429 (10). J. castaneus Sm. — **Ситник каштановий.** Рослина зелена, з повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі, округлі, улиснені від низу до верху, 10—30 *см* завв. Листки згорнуто-жолобчасті, до 2 *мм* завш., з широкими піхвами, без вушок. Суцвіття із 1—3 напівкулястих головок, до 1,5 *см* завш., з довгими прицвітними листками, які трохи перевищують суцвіття; головки об'єднують по 2—8 квіток. Квітки 4—4,5 *мм* завд.; прицвітки яйцевидні, довго і тонко загострені, буруваті; листочки оцвітини ланцетні, темнокаштанові, зовнішні — гострі, внутрішні — тупуваті. Тичинки довжиною майже дорівнюють оцвітині; пиляки вдвоє і більш коротші від пилякової нитки. Коробочка довгасто-еліптична, тригранно-округла, тупа, 7—8 *мм* завд., майже вдвоє довша від оцвітини, з коротким загостренням на верхівці. Насіння довгасте, яснокоричневе, 2—3 *мм* завд. ♃. Цв. VII.

Smith., Fl. brit., ed. 1 (1800) 383. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 139. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, 37, № 246. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 525. Domin, Acta Bot. Bohem., VI—VII (1928) 28.
Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 164, Fig. 293.
Видані зразки: Fl. exs. Austro-Hungarica, № 686.

Вогкі місця на високогір'ї Карпат.

Зак. Л. Закарпатська обл.: (Домін), на полонинах Петроса і Близниці коло Ясині (Маргиттай), на берегах струмків і на полонині Драгобрат, на височенні 1500 *м* над рівнем моря коло Ясині (Маргиттай); Рахівська окр., коло оз. Бербенескул (Брадис). — **К.Л.** Станіславська обл.: Горгани, Сивуля (Реман), Погорілець, Чорногора; Чивчинські гори, досить звичайно. — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Рациборський).

Западович, крім звичайної форми, відрізняє ще дві:

F. major Zapal. з восьмиквітковими головками, загалом сильніша рослина.

К.Л. Станіславська обл.: Горгани, гора Сивуля (Реман); Чорногора, Погорілець (Запал.), поруч із звичайною формою.

F. minor Zapal. — одноголовчаста, малоквіткова, загалом нижча рослина.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора, під Говерлею (Волощак), поруч із звичайною формою.

Поширення виду по СРСР. Арктика: Нова Земля, Арк. Європейська, Сибірська, Чукотський рн, Анадирський рн; Далекий Схід: Камчатка.

Загальне поширення. Арктична зона, Ісландія, Шотландія, Скандінавія, Альпи, Трансільванія, Карпати, Ньюфаундленд.

430 (11). J. compressus Jacq. — Ситник сплющений. Рослина зелена, з горизонтальним повзучим густо-дернистим кореневищем. Стебла прямі, круглясто-сплющені, 10—30 *см* завв. Листки лінійні, до 1 *мм* завш., плоскі, гладенькі, видовжені, але коротші від стебла. Суцвіття щитковидно-волотеве, досить густе, 5—8 *см* завд., з нерівними вкороченими гілочками; прицвітний листок довший від суцвіття. Квітки 2—3 *мм* завд., коло кінців гілочок скупчені пучками; прицвітки плівчасті, приблизно 1 *мм* завд., тупі; листочки оцвітини довгасто-яйцевидні, 2 *мм* завд., опуклі, тупі, посередині з широкою зеленувато-жовтою смугою, з іржавими бережками, по краях перетинчасті, майже рівні; внутрішні — вгорі трохи округліші і більш широко-плівчасті; зовнішні — трохи загнуті всередину. Тичинки приблизно 2 *мм* завд.. пиляки трохи довші від пилякових ниток. Коробочка округло-тригранна, майже куляста, бурувата, блискуча, вгорі овальна, 3 *мм* завд., з залишком стовпчика. Стовпчик дуже короткий, близько 0,5 *мм*. Насіння іржавого кольору, обернено-яйцевидне, приблизно 0,3 *мм* завд. ♃. Цв. VI—IX.

Jacq., Enum. Stirp. Vindob. (1762) 60. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 51. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 517. Пач., Фл. Полес., n° 1029; Zapal., Consp. fl. Galic., I, 130; Херс. фл., I, 374. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, № 246. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 527. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 279.

— *J. bulbosus* L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 466, non L., Sp. pl., ed. 1 (1753).

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 222!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1687!.

Вогкі місця з ущільненим грунтом; луги, шляхи, вулиці, подвір'я тощо. Іноді трапляється на трохи солонцюватих грунтах.

По всіх районах УРСР звичайно.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на болотистих місцях коло Хуста (Вагнер у Маргиттая); Мукачівська окр., коло Баркасового Логова (Маргиттай); Ужгородська окр., Чоп (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косів (Пачоський); Жаб'є (Запал.); Чорногора (Запал.). — Дрогобицька обл.: Славський рн, Лавочне (Пачоський). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Коломийський рн, Дятківці (Слендзінський). — Дрогобицька обл.: околиці Дрогобича (Рациборський). — Чернівецька обл.: Новоселиця (Пачоський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворів (Волощак); Немирів (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Дубляни (Пач.), Голосківка (Блоцький, Слендзінський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: звичайно. — **З.П.** Ровенська обл.: Рокитне (Ремаи); Дубровиця (Ремаи). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Гольде!). — Київська обл.: Київ (Траутф.!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, коло Новосілок (Ракочі!). — Чернігівська обл.: Чернігів (Рог.!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунів (Пач.). — Київська обл.: Черкаський рн, Мошни; Фастів (Гродзінський); Тетіївський рн, Кошів, на Росі (Литв.); Умань (Мачинський!). — Кіровоградська обл.: Кам'янка. — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Яблунівський рн, тераси р. Рудівки, коло с. Рудівки. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Дебальцево (Алексеенко!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Чмирівка (Шираевський, Мілютін). — Запорізька обл.: Червоноармійський рн, Ново-Гупалівка. — Дніпропетровська обл.: Покровський рн, Велико-Михайлівка (Алексеенко!). — Сталінська обл.: Жданов, Білосарайська коса. — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Пач.), Ново-Воронцовка (Муравйов). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Грунер!). — Херсонська обл.: Цюрупинськ (Траншель!).

Поширення по СРСР. Європейська частина, крім Арктики; Кавказ: Передкавк., Даг. і Схід. Закавк.; Західний Сибір, крім Арктики; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол.

Загальне поширення. Лісова й степова смуги Європи, Крим, Північний і Західний Кавказ, Сибір, Монголія.

431 (12). J. Gerardi Lois. — Ситник Жерарда. Сірозелена рослина з повзучим пухко-дернистим кореневищем. Стебла більш-менш круглясті. 30—50 *см* завд. Листки жолобчасті, до 2 *мм* завш., гладенькі, вдвоє коротші від стебла. Суцвіття довгасто-волотеве, стиснуте, з нерівними, догори спрямованими гілочками; нижній прицвітний листок коротший від суцвіття або дорівнює йому. Квітки 2,5—3,2 *мм* завд., сидять одна за однією вздовж гілочки (коло її кінця), але не скупчені; прицвітки тупуваті, ледве 1 *мм* завд. Листочки оцвітини ланцетні, 2,5—3,2 *мм* завд., широко-іржаво-забарвлені, з вузькою жовтуватозеленою серединною смужкою, вузько-перетинчасті, тупі, майже рівні. Тичинки 2 *мм* завд., пиляки втроє довші від пилякової нитки. Коробочка опукло-тригранна, обернено-яйцевидна, 3—3,2 *мм* завд., вгорі швидко переходить у короткий носик. Стовпчик до 1—1,5 *мм* завд. Насіння яйцевидне, іржаве, до 0,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Lois., Journ. bot., II (1809) 284. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 517. Пач., Херс. фл., I, 374. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 528.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 741!.

Засолені вогкі місця, луги, солончаки. В південній смузі Полісся зрідка, в Лісостепу більш-менш часто, в степовій смузі звичайно.

П.П. Київська обл.: Київ, Жуків острів (Матюшенко!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Смілянський рн, Сміла, Велика Яблунівка; Черкаський рн, болото Ірдинь; Канівський рн, Хмільна (Оксіюк!); Сквирський рн, Тхорівка (Оксіюк!); Вільшанський рн, Моринці, Будище; Катеринопіль; Фастівський рн, Ярошівка (Підоплічка!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Кам'янка. — Вінницька обл.: околиці Вінниці (Янковський!). — **Л.Л.-С.** Часто. — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** Звичайно.

Поширення по СРСР. Європейська Арктика, Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Волз.-Кам., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ, за винятком високогірної зони; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх., Сир.-Дар., Аму-Дар., Кара-Кум, Гір.-Туркм.

Загальне поширення. Західна, Середня, Середземноморська і Східна Європа, Кавказ, Іран, Мала Азія, Західний Сибір і Середня Азія.

432 (13). J. Fominii Zoz. — Ситник Фоміна. Буруватозелена рослина з коротко-повзучим і дернистим кореневищем. Стебла 33—50 *см* завв., прямостоячі, циліндричні, з 2—3 листками. Листки жолобчасто-зложені або плескуваті, 2,5—4 *мм* завш., до верхівки тонко-загострені, сягають суцвіття; піхви з короткими, до 0,5 *мм* завд., округлими вушками. Суцвіття щитковидно-зонтикоподібне, 19—42 *мм*, рідко до 6 *см* завд. або більш-менш скупчене, 13—17 *мм* завд., з 4—7(9) нерівними прямими гілками, які несуть на кінцях 2—4-квіткові пучки; прицвітний листок (26)38—78(103) *мм* завд., вдвоє довший від суцвіття; прицвітки темнокаштанові, широко-округло-яйцевидні, майже шкірясті, скраю широко-перетинчасті, майже вдвоє коротші від оцвітин. Квітки (3,75)4—4,5 *мм* завд.; листочки оцвітини ланцетні або клиновидно-ланцетні, з широкою світлою буруватожовтою спинкою і темнокаштановою облямівкою, скраю вузько-біло-перетинчасті; внутрішні — коротші від зовнішніх; пиляки 2—2,25 *мм* завд., у 4—5 разів більші від нитки. Коробочка 3 *мм* завд., 1,5—1,75 *мм* завш., еліптична або майже обернено-яйцевидна, з коротким, до 0,25 *мм* завд. носиком, насіння 0,6 *мм* завд., ясно-коричневе, клиновидно-яйцевидне, багатогранне, паралельно впоперек смугасте. ♃. Цв. V, плодоносить VI.

Зоз., Збірник праць пам. акад. О. В. Фоміна (1938) 51.

— *J. tenuis* Tzyrina в Е. Вульф, Фл. Крыма, 1, 2 (1929) 54, non Willd. — *J. soranthus* V. Krecz. et Goncz., Фл. СССР, III (1935) 531 pro parte quoad plantam Tauricam, non Schrenk.

Рисунки: Зоз., цит. м., 52.

На солонцях. Лише по берегах Азовського моря, на Сиваші і в Північному Криму.

П.З.-Л.С. Запорізька обл.: Осипенко (Артемчук!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, Сиваш, острів Куюк-Тук (Кривошия, Зоз.!), Ново-Дмитрівка (Алексеєв!); півострів Тюбек (Алексеєв!).

Поширення по СРСР. Сиваш, Північний Крим.

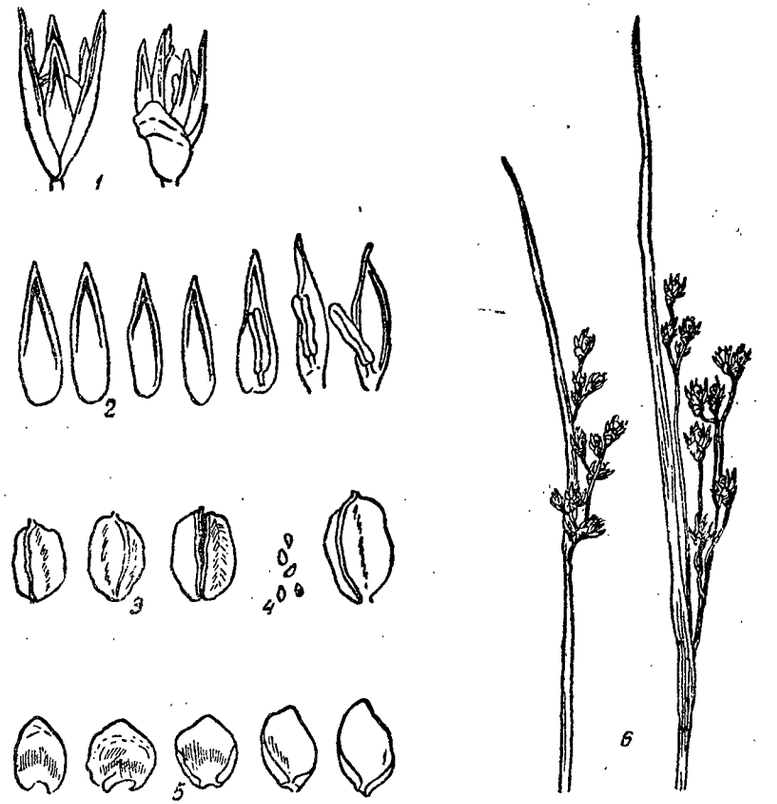

Рис. 2. *Ситник Фоміна — Juncus Fominii* Zoz.
1 — квітка (збільш.); *2* — листочки оцвітини (внутрішні і зовнішні з тичинками) (збільш.); *3* — коробочка (збільш.); *4* — насіння; *5* — прицвітки (збільш.); *6* — суцвіття.

433 (14). J. squarrosus L. — Ситник розчепірений. Сірозелена рослина, з коротким, густо-дернистим кореневищем. Стебла прямі, міцні, тупо-рубчасті, 15—35 *см* завв., тільки внизу вкриті листям, при основі обгорнуті ясноіржавими, широкими лускатими, вгорі листоносними піхвами. Листки численні, жорсткі, скупчені при основі стебла, дугувато-розбіжні, щетиновидно-зложені, до 1,5 *мм* завш., гладенькі, загострені, сягають до половини стебла. Суцвіття стиснуто-зонтикоподібне, з кількома прямими й нерівними гілочками; прицвітний листок майже дорівнює суцвіттю. Квітки 5—6 *мм* завд., щитковидно та пучкувато скупчені на кінцях гілочок; прицвітки гострі, 3—3,5 *мм* завд. Листочки оцвітини ланцетні, трохи кілясті, ясноіржаві, по краях перетинчасті, гострувато, рівні. Тичинки приблизно 3 *мм* завд.; пиляки втроє довші від своїх

ниток. Коробочка обернено-яйцевидна, 4—5 *мм* завд., бурувата, вгорі округло-гостроверха, з мало виявленим носиком, коротша від листочків оцвітини. Насіння еліптичне, бурувате, 1 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 327. — Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 51. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 518. Пач., Фл. Полес., n° 1030. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 130. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 532. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 279.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 161, Fig. 289!. Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 222!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 86!. Kneucker, II (1901) № 48!. Герб. флори УСРР, № 36.

Вогкі луги, болота, задернілі ділянки у вогких борах і змішаних лісах.

Р.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Рациборський), Парашка (Запал.), Брюховицький рн, Завадів (Волощак); Немирів (Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Богданівка (Чехолдова). — Тернопільська обл.: Кремеиець. — **З. П.** Волинська обл.: Головнянський рн, Опалин, Забужжя; Заболотівський рн, біля кордоиу з БРСР; Старовижівський рн, Замшани; Камінь-Каширський рн, Верхи (Барбарич А. І. та О. Г.) — Ровенська обл.: Дубровиця і Рокітне (Чехолдова). — **П. П.** Київська обл.: коло ст. Кагановичів (Рог.!); Димерський рн, коло Мануїльська (Рог.!); Київський рн, Кувшинівка (Рог.!). — Житомирська обл.: Овруцький ри, Колесиики (Барбарич); Овруч (Рог.), Олевський рн, Замисловичі (Зеров!), ст. Пост-Дров'яний (Лукашов!); Олевськ (Рог.!), Рудня Озерянська (Рог.!), околиці Рудні Радовільської, болото (Зеров!); Довбиський рн, хут. Василівський, хут. Шереметів, Вицентово-Вільшаиська сільрада (Барбарич!). — Кам'янець-Подільська обл.: Полоине (Моитр.!). — **П.Л.-С.** Волинська обл.: Луцьк (Чехолдова). — Ровенська обл.: Острог (Чехолдова).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа, Польща, Надбалтика, УРСР і БРСР.

Примітка. Сидоров (Мат. для изуч. Екат. фл., 1897) цей вид наводить для Дніпропетровської області (по рр. Вовчій, Білій, Дніпру), безумовно, помилково. Також помилково наводить його Стахорський (Лесная раст. Полт. уезда. Ежег. муз. Полт., I, 3, 1915) для кол. Полтавського повіту.

434 (15). J. tenuis Willd. — Ситник тонкий. Рослина зелена, з коротким густодернистим кореневищем. Стебла тонкі, тупорубчасті, 10—40 *см* завв., внизу вкриті листом, при основі з буруватими піхвами. Листки лінійні, жорсткі, плоскувато-жолобчасті, 1—1,3 *мм* завш., дорівнюють половині стебла, або довші. Суцвіття щитковидно-волотеве, з укороченими розчепіреними гілочками; при основі суцвіття два прицвітних листки, один майже дорівнює суцвіттю, другий — майже вдвоє довший від нього. Квітки 4—5 *мм* завд., скупчені послідовно або пучками на кінцях гілочок; прицвітки перетинчасті, довгасто-яйцевидні, гострі, приблизно 2 *мм* завд. Листочки оцвітини ланцетні, тонко-загострені, солом'янозеленого кольору, з країв біло-перетинчасті, внутрішні трохи коротші; тичинки приблизно 1,5 *мм* завд.; пиляки вдвое-втроє коротші від ниток. Коробочка яйцевидна, буруватожовта, блискуча,

3,5—4 *мм* завд., вгорі тупа, з ледве виявленим носиком, коротша від оцвітини. Насіння довгасте, бурувате, приблизно 0,3 *мм* завд., з коротким шипиком. ♃. Цв. VI—VII.

Willd., Sp. pl., II (1799) 214. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 517. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 36, № 238. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 533. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 280.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Fig. 288!.

Видані зразки: Fl. pol. exsicc., № 85!.

Луги, болота, дуже рідко.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., коло с. Верхньої Візниці, на вулицях Мукачева; Свалявська окр., Чинадієве, Пасіка, Свалява, Нелипиие; скрізь коло Мукачева (Маргиттай). — **О.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Голосківка (Мондальський); Золочівський рн, Червоне (Мотика). — Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.!, Мондальський). — **П.П.** Київська обл.: Київ, Сирець (Лонач.!); берег Здвижу коло Макарова (Зеров!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: околиці Білої Церкви (Гродзінський!).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр., Верх.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Півн. Америка, Середня Європа, Польща, північно-західна частина УРСР і Московська область.

Примітка. Вид північно-американського походження. У нас знаходиться зараз у стадії розселення.

435 (16). J. trifidus L. — Ситник трироздільний. Рослина сизувато-зелена, з повзучим щільно-дернинним кореневищем, з якого виходять квітконосні стебла і пучки листків. Стебла численні, тонкі, округлі, прямостоячі, 10—30 *см* завв., на верхівці улиснені, а при основі вкриті жовтосірими піхвами. Листки лінійні; низові — дуже короткі; верхні — в кількості 2—3, з короткими піхвами до 1 *см* завд. і жолобчастою ланцетною платівкою 0,5—1,0 *мм* завш. і 3—10 *см* завд. Суцвіття головчасте, складається з 1—4 квіток; прицвітні листки в кількості 2—3, листковидні, довгі. Квітки 2,5—3 *мм* завд.; прицвітки яйцевидні, плівчасті, до 2 *мм* завд. Листочки оцвітини широко-ланцетні, загострені, каштанового кольору, на спинці зелені; тичинки завд. 1,5 *мм*; пиляки в 3—4 рази довші від тичинкової нитки. Коробочка яйцевидно-тригранна, довша від оцвітини, на кінці звужена у довгий носик. ♃. Цв. VII.

L., Sp. pl. (1753) 326. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 50. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 129. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 37, № 244.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 160, Fig. 294.

Видані зразки: Pl. Finl. exs., № 148a, 148b; Fl. exs. Austro-Hungarica, № 1869.

Високогір'я, скелі.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на вищих мармароських полонинах (Маргиттай); Рахівська окр., с. Богдан (Косець!), хр. Свідовець, гора Близниця (Барбарич А. І. та О. Г.); гора Піп-Іван Мармароський (Барбарич А. І. та О. Г.). — **К.Л.** Станіславська обл.: Горгани, Чорногора, Чивчинські гори, звичайно. — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Рациборський).

Поширення по СРСР. Арктика: Нова Земля (Колгуєв); Аркт. Європ.; Аркт. Сиб.; Європ. част.: Кар.-Лапл. (Хібіни, Кольський півострів), Дв.-Печ. (півн.-сх. приурал. частина); Волз.-Кам. (Урал); Зах. Сибір: Алт.; Східн. Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Арктика європейська, азіатська і американська, гори Європи й Азії.

436 (17). J. bulbosus L. — **Ситник цибулинний.** Зелена рослина, утворює пучкуваті дернини. Стебла тонкі, циліндричні, прямостоячі або лежачі, у вузлах укорінюються, 2—15(25) *см* завв., вгорі розгалужені. Листки вузьколінійні, нитковидні. Суцвіття злегка розгалужене, зонтикоподібне; квітки 3,5—4 *мм* завд., зібрані нечисленними розставленими 2—6(8)-квітковими головками; прицвітки яйцевидні, загострені. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, майже рівні; зовнішні — гострі; внутрішні — тупі або тупуваті, широко-перетинчасто-обведені. Тичинок здебільшого три, 1,5—1,7 *мм* завд., з пиляками, що майже дорівнюють ниткам. Коробочка довгасто-яйцевидна, тупа, бура, з коротким носиком, ледве довшим від оцвітини. Насіння обернено-яйцевидне, 0,5—0,6 *мм* завд., гостре, іржаве. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 327. Кречетович, Фл. СССР, III, 537.

— *J. supinus* Moench., En. pl. Hass., I (1777) 167. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. (1872) 51. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 519. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 135. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 282.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 168, Fig. 296!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1690!.

По лісових болотах, лугах, канавах і краях водойм.

О.Л. Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Лучани (Густавич). — **З.П.** Волинська обл.: Заболоттівський рн, Рогожа (Дебковська). — **П.П.** Київська обл.: околиці Києва, коло Імшаного болота (Зеров і Оксіюк!, Семенк.). — Житомирська обл.: Олевський рн, коло Озерян (Зеров). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва (Шмальг.!), Микольська слобідка (Семенк.!).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Середня Європа, Польща, БРСР, МРСР, західна частина УРСР.

437 (18). J. obtusiflorus Ehrh. — **Ситник тупопелюстковий.** Рослина створює рихлу дернину. Кореневище повзуче, міцне, товстувате, до 9 *мм* у діаметрі. Стебла прямостоячі або висхідні, 40—100 *см* завв.; внизу вкриті 1—2 низовими листками; посередині звичайно з одним циліндричним, пухнастим вузлуватим листком. Суцвіття прямостояче, волотеве, дуже розгалужене, з назад загнутими блідими галузками; окремі головки суцвіття напівкулевидні, дрібні, до 5 *мм* у діаметрі, з 5—10(12) квітками. Прицвітний листок здебільшого один, рідше їх два; прицвітки округло-яйцевидні, дуже тупі. Квітки 2—2,5 *мм* завд.; листочки оцвітини однакові довжиною, бліді, солом'яножовті або блідо-

зелені, широко-шкірясто-перетинчасті, на спинці іноді червонуваті або червонобурі. Коробочка тригранно-яйцевидна, трохи довша від оцвітини, з коротким носиком. Насіння маленьке, червонобуре, з коротеньким відростком до 0,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Ehrh., Beitr. Naturk., VI (1791) 82. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 50. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 134.

— *Juncus subnodulosus* Schrank, Bayer Fl., I (1789), 616. — *Juncus articulatus* Lam. et DC., Fl. Fr., III (1805) 169.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., tab. 404, fig. 901. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 160, Fig. 294.

Трясовини, глибокі болота, замшілі луги, на рівнині і в горах до 1000 *м* над рівнем моря.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Берегівська окр., Дідове (Маргинтай). — **Р.Л.** Львівська обл.: Немирів (Круль); Яворівський рн, Шкло (Круль), Вільшаниця (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Залісся (Круль).

Примітка. Деякі місцезнаходження, приведені у Кнаппа, Запаловича вважає сумнівними, тобто такими, що потребують підтвердження.

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Карпати.

Загальне поширення. Середня, Західна і Південна Європа, Передня Азія, Північна Африка.

438 (19). J. acutiflorus Ehrh. — **Ситник гостропелюстковий.** Рослина яснозелена, створює досить велику дернину. Кореневище коротке, повзуче; стебла прямостоячі, гладенькі, улиснені, особливо внизу, 30—100 *см* завв.; листки плескуваті, серповидні. Суцвіття прямостояче, метелкувате, з численними, здебільшого дрібненькими, 4—7(8) *мм* завш. головками; прицвітний листок прямостоячий, звичайно набагато коротший від суцвіття. Квітки коричневі, без прицвіточків, 3—3,5 *мм* завд.; прицвітки яйцевидно-ланцетні, червонокоричневі, значно коротші від квіток. Листочки оцвітини ланцетні, загострені, нерівні довжиною; зовнішні — коротші від внутрішніх. Коробочка червонобура, довша від оцвітини, тригранно-яйцевидна, повільно переходить у довгий носик. Насіння дрібненьке, 0,5—0,65 *мм* завд., майже без виростка. ♃. Цв. VI—VIII.

Ehrh., Beitr. VI (1791) 82. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 135.

— *Juncus silvaticus* Reichard, Fl. Moeno-Franc., II (1778) 181. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 50.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 169, Fig. 297.

Видані зразки: Fl. exs. Austro-Hungarica, № 1867.

Трясовини, лісові болота, луки.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: Рудківський рн, Рудки (Мондальський); Мостиський рн, Чорнюхи (Мондальський). Крім того, в літературі наводиться ще такі місцезнаходження: Дрогобицька обл.: Стрийський рн, (Зіпсер); Самбірський рн, (Гюккель). — Станіславська обл.: околиці Коломиї (Яхно). — **О.Л.** Львівська обл.: околиці Львова (Раціборський). — **З.Л.-С.**

Тернопільська обл.: Підгаєцький рн, Лиса (Слендзінський); Підволочиський рн, Качанівка (Раціборський). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Вербський рн, Пирятин (Пач.). — Львівська обл.: Підкамінський рн, Боратни (Раціборський); коло Бродів (Клебер), але Запалович вважає ці відомості помилковими.

Поширення по СРСР. Прикарпаття.

Загальне поширення. Середня, Західна і Південна Європа.

439 (20). J. alpinus Vill. — **Ситник альпійський.** Зелена рослина з короткоповзучим, дернистим кореневищем. Стебла прямі, стиснуті, циліндричні, 15—50 *см* завв., вкриті листом; листки сплющені, невиразно членисті, коротші від стебла. Суцвіття зонтикоподібно-волотеве, складне, з косо вгору спрямованими гілочками. Квітки 2,5—3 *мм* завд., зібрані по 3—8 у пучку; прицвітки яйцевидні, гострі. Листочки оцвітини рівні, яйцевидні або довгасто-яйцевидні, каштанові або іржаві, з перетинчастим краєм, тупі, але зовнішні — з коротким шипиком. Тичинок шість, до 1,5 *мм* завд.; пиляки майже дорівнюють ниткам, білі. Коробочка тригранна, довгасто-яйцевидна або яйцевидна, тупа, каштанова або чорнобура, 2,8—3,5 *мм* завд., трохи довша від листочків оцвітини, з коротким носиком. Насіння каштанового кольору, 0,4—0,7 *мм* завд., довгасто-яйцевидне, сітчасте. ♃. Цв. VI—VIII.

Vill., Hist. pl. Dauph., II (1787) 233. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 519. Пач., Фл. Полес., n° 1035; Херс. фл., I, 386. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 537. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 282.

— *J. erectus* Bess. Prim. Fl. Galic., I (1809) 241; Enum., n° 424. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 136.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 226!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1684 a і b!.

Болота (осокові, гіпново-осокові), торфові луги, вогкі піски. На Поліссі — звичайно; в лісостеповій зоні та в північній частині степової — по піщаних терасах річок, спорадично, місцями досить часто; у південній частині степової зони (П.З.С. і Л.З.С.) дуже рідко (долина Дніпра).

К.Л. Станіславська обл.: Чориогора (Кульчинський!, Слендзінський); Косів (Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Бродівський рн, коло Бродів (Раціборський, Запал.), Монастирок (Запал.); Винниківський рн, Сихів і Товщів (Блоцький); Брюховицький рн, Дубляни (Пач.). — **П. П.** Житомирська обл.: Коростишів (Траутф.!, Гродзінський!); Олевськ (Шмальг.); Овруцький рн, коло Ігнатполя (Підоплічка!); коло ст. Новоград-Волинський (Рог.). — Київська обл.: Київ (Траутф.!, Шмальг.!); Києво-Святошинський рн, Борщагівка (Траутф.!), Добрянський хутір, Сирець (Траутф.!), Святошино (Лонач.!). — Кам'яниець-Подільська обл.: Полонне (Шмальг.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Чернігів, Єловщина (Неводовський). — Київська обл.: околиці Києва, Рибне озеро (Зеров і Оксіюк!), Дарниця (Монтр.). — Чернігівська обл.: Остерський рн, Остерська лісова дача (Радде-Фоміна!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: коло Переяслава-Хмельницького (Пач.!). — Харківська обл.: околиці Харкова: Безлюдівка, Шпаки, Основа (Ширяєв і Лавр.!). — Сумська обл.: Охтирський рн, Буймирівка, Чернеччина (Угринський), Свинияче болото (Залеський). Полтавська обл.: Кременчуцький рн, околиці Кременчука, Білицька (Білик!); Золотоніський рн, ст. Богушева слобідка. — **П.З.-Л.С.** околиці Дніпропетровська (Гроссг., Єліашевич, Шмальг.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Куп'янськ, хут. Кучерівка (Лавр., Кот.!); Зміївський рн, Зміївський лиман на Діиці (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Уся Арктика; вся Європейська частина (на південний схід рідшає) за винятком Ниж.-Волз.; Кавказ увесь; Західний Сибір увесь; Східний Сибір увесь; Далекий Схід (Камчатка).

Загальне поширення. Північна Європа і гори Середньої Європи, Північна і Середня Азія, Мала Азія, Північна Америка.

F. carpatica (Simonk.) Racib. від основної форми різниться меншою кількістю головок, коротшою коробочкою, а іноді меншим ростом (**F.** *minor*). Внутрішні листочки оцвітини здебільшого (не завжди) з гострячком.

Racibor., Sprawozd. Kom. Fizyogr., XXII (1888) 165. Margittai, Magyar. botan. lepok, XXXII (1933) 97.

— *Juncus carpaticus* Simonk., Enum. Fl. Transsilv. (1886) 537. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 136.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора: Піп-Іван (Волощак), Дземброш (Слендзіиський), Погорілець, Данциш, Говерля (Запал.); Горгани, Кіпута (Волощак); Чивчинські гори (Запал.); Заростяк, коло Надворної (Запал.).

440 (21). J. articulatus L. — Ситник членикуватий. Зелена рослина, з коротким кореневищем. Стебла круглясті, невиразно борозниспі, 20—60 *см* завв. Листки циліндричні, з виразними поперечними перегородками, коротші від стебла. Суцвіття зонтикоподібне, з нечисленними розчепіреними, подвійно і потрійно розгалуженими гілочками. Квітки 2,5—3 *мм* завд., скупчені по 8—12 в кулястих головках, що розміщені в розгалуженнях і на кінцях гілочок; прицвітки ланцетні, гострі. Листочки оцвітини ланцетні, рівні, посередині зеленуваті, далі буруваті і по краях біло-перетинчасті; зовнішні — гострі; внутрішні — тупі або притуплені. Тичинки 1,8 *мм* завд.; пиляки майже дорівнюють пиляковим ниткам. Коробочка тригранна, довгасто-еліптична, вгорі з відокремленим коротким носиком, бурувата, блискуча, 3,5—4 *мм* завд., майже в 1,5 раза довша від листочків оцвітини. Насіння яснобуре, 0,5 *мм* завд., яйцевидне. ♃. Цв. VI—IX.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 465.

— *J. lamprocarpus* Ehrh., Calam. (circa 1791) 126. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 520. Пач., Фл. Полес., n° 1036; Херс. фл., 386. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 136. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37. № 241. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 538. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 283. — *J. acutiflorus* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 520. Пач., Херс. фл., I, 384. — *J. adscendens* Host., Gram. Austr., III (1805) 58, tab. 87. Bess., Enum., № 422.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 227.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1689!.

Луги, трав'яні болота, осокові, вогкі піски, іноді як напіврудеральна рослина по дорогах та вулицях, на вогкому грунті.

Всі райони флори УРСР, крім **П.С.**, звичайно.

Поширення по СРСР. Уся Європейська частина, крім Арктики, весь Кавказ; Схід. Сибір: Обськ.; Ірт., Алт.; Середня Азія, по всіх районах, крім високогірної зони.

Загальне поширення. Європа, Північна Африка, Мала Азія, Іран, Західна й Середня Азія, Північна Америка.

Примітка. Можливо, до *J. articulatus* L. треба віднести такі вказівки авторів української флори: — *J. silvaticus* Reichard, Por., Обозр., 258. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 601, n⁰ 1430. — *J. nigricans* Dreter, Por., Обозр., 258 (див. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, n⁰ 2289).

441 (22). J. Thomasii Ten. — **Ситник Томаса.** Рослина темно-зелена з повзучим кореневищем. Стебла прямостоячі, циліндричні, 60—100 *см* завв. Листків на стеблі переважно по три; борозниcті, товстуваті, від 1,5 до 3 *мм* завт. Суцвіття напівокружковидне з відстовбурченими гілками; квітки зібрані в головки до 6 *мм* завш.; листочки оцвітини ланцетні, видовжено-загострені, каштанові, або чорні; внутрішні з них коротші від зовнішніх. Коробочка трикутно-яйцевидна, притуплена, з дуже коротким носиком. ♃. Цв. VI—VIII.

Tenore, Ind. Sem. Hort. Neap. (1827) 3. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 135. Szaf., Kulcz., Pawl., Rośl. polsk. (1924) 40.

— *Juncus Rochelianus* Schult., Syst. veget., VII (1830) 1658.

Видані зразки: Fl. exs. Austro-Hungarica, № 1866.

Гірські ліси.

Зак. Л. Закарпатська обл.: (Яворка). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Шешори (Рацiборський, Врублевський). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: околиці Коломиї і Печеніжина (Врублевський). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Заболотівський рн, Шевченкове (Рацiборський, Врублевський).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Карпати.

Загальне поширення. Південна Європа.

442 (23). J. atratus Krock. — **Ситник темний.** Темнозелена рослина з повзучим кореневищем. Стебла циліндричні, злегка борозниcті або гладенькі, 50—120 *см* завв., майже до середини вкриті листям. Листки циліндрично-призматичні, в сухому стані дуже борозниcті, коротші від стебла, невиразно перегородчасті. Суцвіття складне, неправильне, зонтикоподібне, волотеве, з численними спрямованими догори або пониклими (в затінку) гілочками. Квітки 3 *мм* завд., зібрані півкулястими головками по (2)6—10; прицвітки яйцевидні, гострі; листочки оцвітини рівні або майже рівні, чорнобурі, рідше буруваті, ледве перетинчасто-облямовані, остисто-загострені, трохи відігнуті; тичинки приблизно 2 *мм* завд.; пиляки майже дорівнюють пиляковим ниткам. Коробочка тригранна, ланцетна, поступово чи більш-менш швидко звужена у витягнутий носик, каштанового кольору, 3,5—3,8 *мм* завд. Насіння ланцетне, з чорним вістрям на кінці, 0,5—0,6 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VIII.

Krock., Fl. Siles., I (1787) 562. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 520. **Zapal., Consp. fl. Galic., I** (1906) 135. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1037; Херс. фл., I, 385. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарпат. Руси, с. 37, № 243. Кречетович і Гончаров, Фл. СССР, III, 542. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 282.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., IV, 37.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 492! Kneucker, II (1901), № 52!.

Вогкі луги, в заплавинах річок, серед лугово-болотної рослинності западин і степових подів. — Зрідка на Поліссі, досить звичайно в степовій і лісостеповій зонах [1].

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородська окр., с. Горяни (Барбарич А. І. та О. Г.); Севлюська окр., с. Шаланки (Барбарич А. І. та О. Г.); на мокрих і болотистих місцях коло Лалова, Квасова, Великого Берега, на болоті Серне; Тячівська окр., у долині Талабора коло Чумалова (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Шешори; Жаб'е (Рацiборський). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Коломийський рн, Дятьківці; Коршівський рн, Лісна Слобідка (Рацiборський); Печеніжинський рн, с. Ново-Марківка (Рацiборський). — Дрогобицька обл.: Дублянський рн, Майнич (Рацiборський, Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Рацiборський); Немирів (Рацiборський, Круль), Гійче (Реман). — **О.Л.** Львівська обл.: Городоцький рн, Малий Любінь (Блоцький, Рацiборський); Брюховицький рн, Дубляни (Пач.), Брюховичі (Блоцький); Івано-Франківський рн, Верешиця (Рацiборський, Круль). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Радехівський рн, Радванці (Рацiборський). — **З.П.** Волинська обл.: Камінь-Каширський рн, Воля (Дембковська). — Ровенська обл.: Рокитне (Реман). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, Більче (Рацiборський); Гусятинський рн, Васильківці (Рацiборський); Заліщицький рн, Угринківці (Слендзінський); Чортків (Слендзіиський). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Траутф.); Городниця (Шмальг.). — Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Шмальг.!).— Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Білогородка, Київ (Траутф.!); Ново-Шепелицький рн, коло с. Товстий ліс (Рог.!); Чорнобильський рн. коло Зорина (Рог.!); Димерський рн, Мануїльськ (Шмальг.). — **Л. П.** Київська обл.: Київ (Цiигер.!), Труханів острів коло Києва (Карасьов!), Микольська слобідка, околиці Києва (Монтр.!), проти Межигір'я (Бордз.!); Вищедубечанський рн, Новосілки (Ракочі!, Шмальг.), с. Воропаїв, Дубечанське лісництво (Радде-Фоміна); Броварський рн, Літківське лісництво (Сележинський!). — Чернігівська обл.: Носівка (Сележинський!); Михайло-Коцюбинський рн, заплавина Дніпра вище від с. Навози (Чорноголовко!); Ніжин (Рог.); Новгород-Сіверський (Рог.). — Для решти ботанічних районів звичайно.

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Європа; західна, північна і східна частини Азії; Китай, Джунгарія.

443 (24). J. tyraicus Pacz. — **Ситник дністровий.** Жовтувато-сірозелена рослина з густодернистим міцним кореневищем; стебла міцні,

[1] Як зазначає Пачоський, у Вінницькій і західній частині Київської області не росте (Ред.).

циліндричні, 50—80 *см* завв., при основі обгорнуті рясними блискучими каштанового кольору безлистими й листоносними піхвами. Листки циліндричні, дорівнюють стеблу або довші від нього. Суцвіття зонтикоподібно-волотеве, розгалужене, скупчене або густе, пряме (не бокове), з відігнутими на боки гілочками; прицвітний листок коротший від суцвіття. Квітки 2 *мм* завд., розміщені по дві-три, прицвітки яйцевидні, гострі; листочки оцвітини яйцевидні, рівні, буруваті, посередині світліші, по краях плівчасті; зовнішні — гострувати; внутрішні — тупі. Тичинки 1,8 *мм* завд., червонуватожовті; пиляки в 4—5 разів довші від своїх ниток. Коробочка еліптична, вгорі тупувата, з коротким носиком, 3—3,2 *мм* завд., іржава, блискуча. Насіння довгасте, до 1,5 *мм* завд., коричневе, з коротким внизу, а вгорі трохи довшим білим додатком. ♃. Цв. VI—VII.

Пач., Херс. фл., I (1914) 381. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 544.

— *J. acutus subsp. tyraicus* Pacz., цит. м., 380. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 281.

Піщані узбережжя Чорного моря, зрідка.

П.З.С. Острів серед Дністрового гирла (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, острів Джарилгач (Дзеван.!, Левіна).

Поширення по СРСР. Узбережжя Чорного моря в УРСР і Криму.

Загальне поширення. Узбережжя Чорного моря в Болгарії, Румунії, УРСР і Криму.

444 (25). J. maritimus Lam. — **Ситник приморський.** Сірозелена рослина з повзучим кореневищем. Стебла відходять рядами, розставлені, круглі, міцні, до 2,5—3 *мм* завт., 50—100 *см* завв., при основі обгорнуті яснобурими або яснокоричневими тупими безлистими піхвами. Листки циліндричні, міцні, дорівнюють стеблу або вищі від нього. Суцвіття волотеве, складне, лопатево-гіллясте, бокове (10—12 *см* завв.), з спрямованими догори, трохи розлогими, нерівними гілочками; нижній прицвітний листок прямий, довший від суцвіття або дорівнює йому. Квітки 3—3,5 *мм* завд., зібрані по 2—3(5) на кінцях гілочок; прицвітки яйцевидні, гострі; листочки оцвітини ланцетні, зеленуватожовтого, згодом солом'яножовтого кольору, плівчасто-облямовані, майже рівні; зовнішні — гострі, внутрішні — тупуваті. Тичинка приблизно 2 *мм* завд.; пиляки жовті, вдвоє довші від нитки. Коробочка яйцевидно-призматична, дорівнює оцвітині чи трохи довша від неї, гостроверха, з коротким носиком, яснобура. Насіння приблизно 1 *мм* завд., яйцевидне, іржаве, з косим білуватим додатком. ♃. Цв. VI—IX.

Lam., Encycl. meth. bot., III (1789) 264. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 516. Пач., Херс. фл., I, 383. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 545. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 282.

Коси та острови по берегам Чорного і Азовського морів, досить часто; звичайно утворює зарості.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Бердянська коса. — **П.З.С.** Одеська обл.: у гирлі Дністра (Пач.!); Одеса, коло Сухого лиману (Шмальг.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Прогної (Пач.!), Солоне озеро, лісова дача на Кінбурнській косі (Пач.); північний берег Ягорлицького півострова коло Вільного Порту (Лавр.); Скадовський ри, острів Джарилгач (Левіна). — **П.С.** Запорізька обл.: острів Бірючий на Азовському морі (Кот.!).

Поширення по СРСР. Причорн., Ниж.-Дон. (Азовське узбережжя), Крим; Кавказ: Даг., Схід. Закавк.; Середня Азія: Кара-Кум.

Загальне поширення. Приатлантична, середземноморська і східна частини Європи (УРСР, Крим), Кавказ; Мала Азія і Середня Азія.

445 (26). J. inflexus L. — **Ситник пониклий.** Сірозелена рослина, з дерев'янистим, густодернистим кореневищем. Стебла круглясті, борозниcті, гладенькі, легко сплющуються, 50—90 *см* завд., при основі 3—4 *мм* завт., обгорнуті інтенсивно пурпуровими (вишневими) безлистими піхвами, витягнутими догори в коротку й тупу пластинку. Суцвіття стиснуте, волотеве, бокове 3—7 *см* завд.; з нерівними, вгорі також стиснутими і багаторазово розгалуженими гілочками; прицвітний листок прямий, дорівнює третині або чверті довжини стебла. Квітки 3—4(4,5) *мм* завд., розставлені на кінцях гілочок; прицвітки ланцетні, гострі. Листочки оцвітини шиловидно-ланцетні, тонко-шиповидно загострені, посередині з широкою зеленуватою іржаво-обведеною смужкою і вузькоперетинчастими краями; внутрішні — коротші від зовнішніх майже на 1 *мм*. Тичинки приблизно 2 *мм* завд.; пиляки трохи довші від своїх ниток. Коробочка довгасто-еліптична, яйцевидна, 2,8—3 *мм* завд., більшменш раптом звужена в короткий носик, звичайно дорівнює внутрішнім листочкам оцвітини або довша від них, але завжди коротша від зовнішніх. Насіння буре, обернено-яйцевидне, з невеличким додатком приблизно 0,4 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 326, non L., Sp. pl., ed. 2. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 546.

— *J. glaucus* Ehrh., Beitr., VI (1791) 13. Bess., Enum., n° 419. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 515. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 133. Пач., Фл. Полес., n° 1027; Херс. фл., I, 379. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, n° 239. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 281.

Видані зразки: Kneucker, I (1900), № 191; Dörfler, № 4780.

По лугах, переважно на дні балок та по берегах малих річок, іноді на трохи солонуватому грунті. На Поліссі і в Лісостепу спорадично; в північній частині степової смуги зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: скрізь (Вагнер у Маргиттая); Свалявська окр., с. Березник (Косець!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Чорногора (Козій); Косів (Слендзінський); Яремчанський рн, Яблуниця (Волощак, Запал., Козій). — Дрогобицька обл.: Славський рн, Лавочне (Пач.). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Гвоздецький ри, Балінці (Раціборський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Рава-Руський рн, Гійче (Раціборський). — **О.Л.** Львівська обл.: околиці Львова (Томашек); Івано-Франківський рн, Станки

(Круль). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Запал.). — Ровенська обл.: Вербський рн, Птича (Пач.). — **З.П.** Волинська обл.: Сварим, коло Камінь-Каширського (Дебковська). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростишівський рн, Смолівка (Зеров і Оксіюк!); Овруч (Рог.!). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Совки (Траутф.!); коло старого залізничного мосту (Зеров і Оксіюк!); кол. Кадетський гай (Васильєв-Яковл.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Ракочі!); Ніжин (Рог.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: досить звичайно. — Кам'янець-Подільська обл.: Чемеровецький рн, Ямпільчик (Богацький); Кам'янець-Подільський рн, Гуменці (Косець), Китайгород (Богацький), Острівчани (Богацький); Волочиський рн, Тарнорудка; Сатанів (Рог.!). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунів (Пач.). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Гадючий яр коло Чапаєвки (Рог.!); Корсунь-Шевченківський (Рог.!); Смілянський рн, Смілянка, Яблунівка; Богуславський рн, Хохітва; Умань (у Шмальг.). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, Зведенівка (Кот.). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Рябков); Олександрія (Рябков у Шмальг., у Пач.); околиці Кіровограда; Кіровоградський рн, Вишняківка, на лугу над р. Чабаною; Сугакліївська копальня (Окснер!); Підвисоцький рн, Покотилове (Фіни!); Кам'янка. — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Трубайлівка (Ніколаєв у Ілліч.). — Сумська обл.: Штепівський рн, с. Грунь (Ширяєв, Лавр. і Зоз!); Охтирський рн, В'юнове болото, околиці Охтирки (Залеський). — Харківська обл.: Харків (Черн., Наливайко, Кот.); Золочівський рн, Велика Рогозянка (Лавр.); Дергачівський рн, хут. Феськи (Лавр.); Нововодолазький рн, Бірки (Кот., Лавр.). — Полтавська обл.: околиці Полтави (Ілліч.). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Провальський степ (Лавр.). — Сталінська обл.: Авдіївка (Кот.); Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев), Савур-Могила, балка Ольхова (Лавр.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, Прибужжя (Комша у Пач.). — Кіровоградська обл.: Компаніївський рн, Мар'ївка коло Компаніївки на Бугу (Пач.); Бобринецький рн, коло Бобринця, Пустопілля по р. Сугаклеї (Пач.); Кам'янка-Водопад (Рябков у Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (Лавр.). — Ворошиловградська обл.: Нижньодуваиський рн, Верхня Дуванка (Лавр., Кот.); околиці Лисичанська, хут. Воронова, коло озера Лимана (Клок. у Ширяєва і Лавр.). — Сталінська обл.: Ольгиівський рн, Велико-Анадоль (Сидоров); Тельманівський рн, околиці с. Гранітного, Барабасова балка (Лавр., зі слів)[1].

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ увесь; Середня Азія: Кара-Кум.

Загальне поширення. Середня, південна і східна частини Європи, Кавказ, Мала Азія, Туркменистан.

446 (27). J. effusus L. s. str. — **Ситник розкидистий.** Зелена рослина з густодернистим повзучим кореневищем. Стебла міцні, тонкоборозниста (у живих рослин гладенькі), злегка блискучі, 50—120 *см* завв., при основі обгорнуті яснобурими безлистими піхвами, після маленької перемички витягнуті (без особливо помітного розширення) в довгий (до 15—25 *см*) гострий прицвітний листок. Суцвіття бокове, зонтикоподібно-волотеве чи більш-менш головчасто- або лопатево-головчасто

[1] За помилковими вказівками Рябкова (див. Шестериков, Опр. раст. окр. Одессы, 1912, III), цей вид наводиться для околиць Одеси і Одеського Прибужжя (див. Пачоський, там же).

скупчене, з нерівними розбіжними, вгорі двічі й більше розгалуженими гілочками. Квітки 2—2,5(2,8) *мм* завд., одиничні, розставлені або зближені коло кінця гілочок; прицвітки дрібні, яйцевидні, гострувати; листочки оцвітини лінійно-ланцетні, гострі, майже рівні або зовнішні листочки трохи довші, зеленуваті, злегка іржавчасто-обведені, по краях вузько-перетинчасті. Тичинки 1,5 *мм* завд.; пиляки їх майже дорівнюють ниткам. Коробочка обернено-яйцевидна, бурувата, блискуча, вгорі вдавлена, майже дорівнює оцвітині або трохи коротша від неї. Насіння довгасто-яйцевидне, приблизно 0,5 *мм* завд., іржаве. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 326. s. str. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 515. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 132. Пач., Фл. Полес., n° 1026; Херс. фл., I, 376. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n° 242. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 548. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 280.

— *J. communis a. effusus* E. Mey. in Ledeb. Fl. Ross., IV, 221.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 224!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1688!.

Болота, болотисті луги, болотисті ліси, береги, канави, переважно на торфовому грунті. На Поліссі дуже звичайно; в Лісостепу переважно по піскуватих терасах річок, досить звичайно; в Степу по піскуватих терасах річок іде на південь по Дніпру й Бугу, а на сході по Дінцю[1].

Зак. Л. Закарпатська обл.: на мокрих і болотистих місцях всюди (Маргиттай); Тячівська окр., с. Широкий Луг (Косець!). — **К.Л., Пр.Л., О.Л., Р.Л., В.Л.-С.** Досить звичайно. — **З.П., П.П.** і **Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: досить звичайно. — Кам'янець-Подільська обл.: Дунаєвецький ри, Нестерівці; Чемеровецький ри, Ямпільчик, Голенищеве (Богацький); Сатанівський рн, Іванківці по Збручу (Пач., Кот.!). — Вінницька обл.: Копайгородський ри, Котюжанський лісгосп (Косець!). — **П.Л.-С.** і **Л.Л.-С.** Досить звичайно, переважно по піщаних терасах річок. — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: околиці Краснограда, лівий берег р. Берестової (Ілліч.!). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровський рн, коло Попівки, між сс. Ігрень і Чаплі (Алексеєнко); Дніпропетровськ (Алексеєнко, Акінф., Шмальг.); по піщаних терасах долини рр. Дінця й Оскола, досить звичайно (Кот., Клок. і Ширяєв). — **П.З.С.** Миколаїв (Пач.). — **Л.З.С.** Запоріжжя (Дементьев). — Херсонська обл.: Гола Пристань (Пач.).

Загальне поширення. Північно-лісова зона Євразії до Єнісею, Крим, Кавказ, Мала Азія.

447 (28). J. Leersii Marss. — **Ситник Леерса.** Сірозелена рослина з густодернистим повзучим кореневищем. Стебла легко здавлюються, з глибокими борозенками, особливо різкими вгорі при суцвітті (і в живому стані і в сухому), 30—75 *см* завв., при основі обгорнуті іржавобурими безлистими піхвами, продовженими в укорочений (5—15 *см* завд.) колючий прицвітний листок, у суцвітті дуже здутий, по краях

[1] Рогович для кількох пунктів на Поліссі та в Лісостепу, Ліндеман і Шмальгаузен для кол. Херсонської губернії наводять гібрид *J. effusus* × *Leersii* (sub. *J. diffuso* Horpe). Пачоський (Херс. фл., I, 380) вважає ці вказівки сумнівними (Ред.).

здуття перетинчастий. Суцвіття бокове, головчасте, густе, іноді коротко гілчасте, з дуже вкороченими галузистими гілочками. Квітки 3 *мм* завд., скупчені; прицвітки дрібні, гострувати. Листочки оцвітини лінійно-ланцетні, шиловидні, гострі, іржаві або каштанові, посередині зелені, по краях вузько-перетинчасті, зовнішні трошки довші від внутрішніх. Тичинки 1,5 *мм* завд.; пиляки майже дорівнюють ниткам або трохи довші від них. Коробочка обернено-яйцевидна, вгорі вдавлена, з маленьким горбком у заглибині, бурувата, блискуча, дорівнює оцвітині. Насіння обернено-яйцевидне, довгасте, приблизно 0,5 *мм* завд., іржаве. ♃. Цв. V—VI.

Marss., **Fl. Neu-Vorpomm. Rüg.** (1869) 451. Пач., Херс. фл., I, 377. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 551. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 281. — *J. communis β. conglomeratus* **E. Mey.** in Ledeb. **Fl. Ross., IV, 221.** — *J. conglomeratus* **L.**, Sp. pl., ed. I (1753) 356. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 515. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 132. Маргиттай, Взиосы к фл. Подкарп. Руси, с. 36, n° 240. — *J. conglomeratus* **L. var. Leersii** Пач., Фл. Полес., **n° 1025.**

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 244!. Фл. УСРР, визн., I, 203.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 592!.

Болота, канави, болотисті луги і ліси, береги, переважно на піскуватих і торфових грунтах. На Поліссі дуже звичайно; в Лісостепу по піщаних терасах річок, досить звичайно; в Степу по піщаних терасах річок спускається далеко на південь (по Дніпру) і на південний схід (по Дінцю).

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., у долині Вічі (Файс у Маргиттая), коло Грабова (Маргиттай). — **К.Л., Пр.Л., О.Л., Р.Л., В.Л.-С.** Досить звичайно. — **З.П., П.П.** і **Л.П.** Дуже звичайно. — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький); Проскурів (Рог.). — Вінницька обл.: Бар. (Пач.). — **П.Л.-С.** Головним чином по Дніпру, Росі, Бугу. — **Л.Л.-С.** Досить звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Срединський, Акінф., Шмальг.); ст. Ігрень (Алексеенко). — Сталінська обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили; Ольгинський рн, Ново-Троїцьке (Бекетов, Сндорова). — Ворошиловградська обл.: Новоастрахаиський ри, Єпіфанівка (Ширяєв); по Дінцю та Осколу в межах піщаних терас, досить звичайно (Кот., Клок., Лавр.). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосеєв!, Шмальг., Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: нижня частина Дніпра; Голопристанський рн, Гола Пристань (Пач.!); Іванівські піски (Лавр.!), Солоноозерна лісова дача на Кінбурнській косі (Пач.!); берег Дніпровського лиману (Пач.); Новомаячківський рн, Олешківські піски (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим.

Загальне поширення. Вся Європа.

448 (29). J. filiformis L. — Ситник нитковидний. Яснозелена рослина з довгим, повзучим, більш-менш тонким кореневищем, що утворює пухкі дернини. Стебла тонкі, розставлені, виходять рядами, сплющено-округлі, продовжені в прямі прицвітні листки; висота стебла разом з листком становить 25—70 *см* завв.; при основі стебла обгорнуті іржа

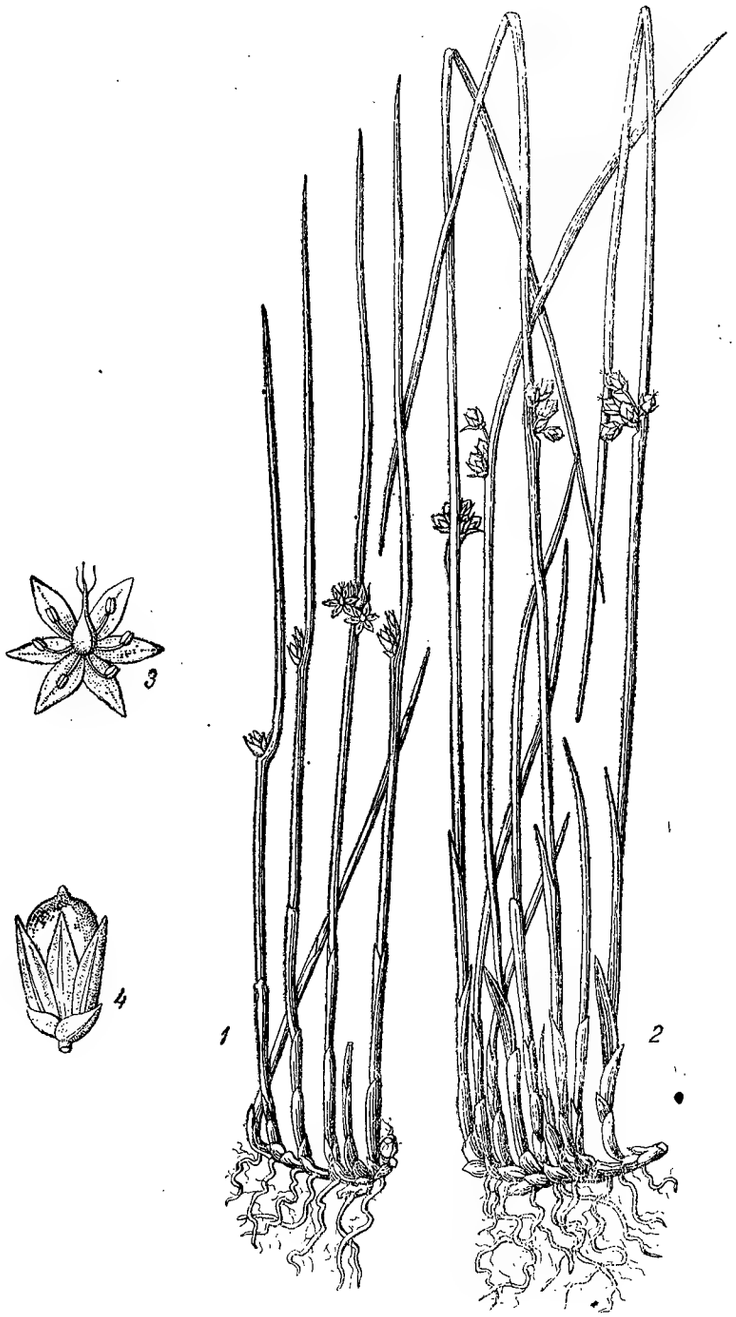

Рис. 3. *Ситник нитковидний — Juncus filiformis* L. *1* — рослина з квітками; *2* — рослина з плодами; *3* — квітка (збільш.); *4* — плід в оцвітині (збільш.).

вими вузькими безлистими піхвами; вгорі — з укороченою, витягнутою, тупо-загостреною пластинкою. Суцвіття пучковидне, пухко скупчене з боку прицвітного листка, 1—2 *см* завд., 4—12-квіткове; прицвітний листок дорівнює стеблу. Квітки 3 *мм* завд., майже сидячі або на коротких ніжках, не довших від 2—2,5 *см*; прицвітки яйцевидні, тупі; листочки оцвітини яснозелені, скраю перетинчасті, відстовбурчені, зовнішні вузько-ланцетні, тонко-загострені, внутрішні коротші, ланцетні, загострені; тичинки приблизно 1,5 *мм* завд., пиляки вдвоє-троє коротші від пилякових ниток. Коробочка кулясто-яйцевидна, вгорі округла, з ледве виявленим носиком, 3—3,2 *мм* завд., більш-менш дорівнює зовнішнім листочкам оцвітини. Насіння довгасто-яйцевидне, іржаве, приблизно 0,5 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 326. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 516. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1028. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 131. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 552. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 280.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 223.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 491. Kneucker, II (1901), № 51!.

Болота, вогкі луги, береги. Розсіяно і рідко в західній частині УРСР.

К.Л. Станіславська обл.: Східні Карпати (Кульчинський). — **З.П.** Волинська обл.: озеро Біле, коло Камінь-Каширського (Дембковська). — **П. П.** Київська обл.: околиці Києва, Совки (Рог.), луги Дніпра (Шмальг.!, Семенкевич); коло Чорнобиля при р. Ужі (Рог.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Добрянський рн, Яриловичі (Пач.); Ріпкиіський ри, Кам'янка (Пач.!).

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Півд. Закавк.; весь Сибір; Далекий Схід.

Загальне поширення. Майже вся лісова область Євразії, Кавказ і Закавказзя.

Примітка. Цей вид наводився помилково для Харкова (Черн.), для Ненаситецького порога на Дніпрі (Акінф.).

Рід 138. Ожика — Luzula DC.

DC. in Lam., Fl. Franc., I (1805) 198 et III (1805) 158.

Суцвіття волотеве, зонтикоподібне або головчасте, з квітками одиничними або зібраними пучками, з перетинчастими війчастими прицвітками. Оцвітина шестилиста; тичинок шість. Зав'язь одногнізда; приймочок три. Плід — тригранна коробочка, що розщеплюється по гніздах. Насінин три, з розвинутим борошнистим додатком. Трави з плоским, по краю біло-війчастим листям.

Рід складається з 62 видів, які поширені, головним чином, у північній півкулі в полярній зоні. У СРСР відомо 27 видів, а в УРСР — 10. Шість видів роду *Luzula* DC. флори УРСР є бореальними елементами, три види гірськоєвропейськими і один арктоальпійський.

1. Квітки скупчені в колосках або головках на гілках суцвіття . . 6.
— Квітки не скупчені в колосках або головках . . . . . 2.
2. Квітки поодинокі; в окружковидному суцвітті. Насінини коло верхівки з великим білим додатком . . . . . 3.
— Квітки зближені пучками по 3—8. Насінини коло верхівок без додатка або з дуже малим додатком . . . . . 4.
3. Квітки солом'яножовті . . . . . **(1). О. жовтувата — L. flavescens** (Host.) Gaud.
— Квітки коричневі або червонуваті . . . . . **(2). О. волосиста — L. pilosa** (L.) Willd.
4. Листки майже голі або тільки при основі з волосками . . . . . **(3). О. темнобура — L. spadicea** (All.) DC.
— Листки з країв вкриті довгими волосками . . . . . 5.
5. Верхівкові листки значно коротші від суцвіття. Нижні листки завширшки до 11 *мм* і більше . . . . . **(5). О. лісова — L. silvatica** (Huds.) Gaud.
— Верхівкові листки довші від суцвіття або рівні йому. Листки не ширші 5 *мм* . . . . . **(4). О. дібровна — L. nemorosa** E. Mey.
6(1). Листки жолобчасті. Насінини без додатків . . . . . **(6). О. колосиста — L. spicata** (L.) DC.
— Листки плескаті. Насінини з додатками . . . . . 7.
7. Внутрішні листочки оцвітини помітно коротші від зовнішніх . . 8.
— Усі листочки оцвітини рівновеликі . . . . . 9.
8. Квітки блідорудуваті або блідобуруваті . . . . . **(10). О. блідувата — L. pallescens** (Wahl.) Bess.
— Квітки чорнобурі . . **(9). О. судетська — L. sudetica** (Willd.) DC.
9. Рослини рихло-дернинні, з короткими горизонтальними гонами. Пиляки в 3—4 рази довші від тичинкових ниток. Насінини з великим додатком (розміром до $^1/_2$ насінини) . . . . . **(7). О. маловолосиста — L. subpilosa** (Gilib.) V. Krecz.
— Рослина кущисто-дернинна, без горизонтальних гонів. Пилякі в 1,5—2 рази довші від тичинкових ниток або дорівнюють їм. Насінини з невеликим додатком, 0,4—0,6 *мм* завд. . . . . **(8). О. багатоквіткова — L. multiflora** (Ehrh.) Lejeune.

449 (1). L. flavescens (Host.) Gaud. — **Ожика жовтувата.** Рослина яснозелена, розкидиста. Стебло прямостояче або висхідне, (10)15—30(43) *см* завв. Листки лінійні, вузькі, 2—3 *мм* завш. Листкові піхви від брунатних до жовтуватих. Суцвіття прямостояче, просте, окружковидне, з небагатьма галузками; галузки видовжені, відлеглі, зрідка назад відігнуті, здебільшого з однією (рідко двома) квіткою, солом'яножовтого кольору, 3 *мм* завд.; прицвітний листок набагато коротший від суцвіття. Листочки оцвітини ланцетні, загострені, жовті або яснокоричневі, більш-менш рівновеликі, з країв біло-перетинчасті. Коробочка тупа, з носиком на верхівці до 5 *мм* завд., майже вдвоє довша

від оцвітини. Насіння з додатками (виростами) до 4 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

Gaud., Agrost. Helv., II (1811) 239. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 139. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n⁰ 249. Javorka Sandor, Magyar Flora (1924) 158. Domin, Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 27.

— *L. Hostii* Desv., Journ. Bot., I (1808) 140, tab. 6, fig. 1. — *L. luzulina* (Vill.) Dalla Torre et Sarnth., Fl. Tirol., 6 (1906) 426. — *Juncus flavescens* Host, Gramin. Austr., 3, p. 62, tab. 94 (1805). — *J. luzulinus* Vill., Hist., Pl. Dauph., II (1787), p. 235.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 175, Fig. 303.

У лісах на Карпатах; рідко на низині в західних областях.

Зак. Л. Закарпатська обл.: (Домін, Яворка); на лугах коло Підмонастиря (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Буркут (Раціборський, Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Завадів (Раціборський).

Поширення по СРСР. Карпати і Прикарпаття.

Загальне поширення. Піренеї, Апенніни, Корсіка, Юра, Альпи, Карпати, Трансільванія, Балкани.

450 (2). L. pilosa (L). Willd. — **Ожика волосиста.** Яснозелена, більш-менш дерниста рослина. Стебла прямі, 15—30 *см* завв., високо вкриті листом. Листки лінійно-ланцетні, плоскі, 5—10 *мм* завш., раптом загострені, коротші від стебла, по краях і скраю піхви волосисті. Суцвіття зонтикоподібно-волотеве, з трохи розлогими, згодом відігнутими донизу гілочками; прицвітний листок набагато коротший від суцвіття. Квітки одиничні, 3—4 *мм* завд.; прицвітки яйцевидні, гострі, злегка бахромчасті, буруваті, догори плівчасті, вдвоє і більш коротші від оцвітини. Листочки оцвітини ланцетні, нерівні (внутрішні трохи довші), гострі, каштанові, широко-плівчасто-облямовані; тичинок шість, приблизно 2 *мм* завд.; пиляки лінійні, вдвоє і більше довші від ниток. Коробочка округло-конічна, солом'янозеленого кольору, з шипиком, помітно більша від оцвітини. Насіння приблизно 3 *мм* завд., каштанового кольору, широко-яйцевидне, з великим загнутим додатком. ♃. Цв. V—VI.

Willd., Enum. pl. Berol. (1809) 303. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 513. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1020. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n⁰ 248. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 564. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 284.

— *Luzula vernalis* DC., Fl. Ff., III (1805) 160. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 139. — *Juncus nemorosus* Lam., Encyc., III, 272. — *J. vernalis* Reichard, Fl. Moeno-Franc., II (1778) 82. — *J. pilosus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 329.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 228!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 189!; Герб. фл. УСРР, № 36.

Тінисті ліси.

Зак. Л. Закарпатська обл.: у лісах всюди (Маргиттай). — **К.Л., Пр. Л., Р.Л., О.Л., З.П., П.П.,** і **Л.П.** Досить звичайно. — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Городенка (Врублевський); Рогатин (Вердак). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: звичайно. — Кам'янець-Подільська обл.: Летичів; Меджибіж (Рог). —

Рис. 4. *Ожика волосиста — Luzula pilosa* (L.) Willd.
1 — вся рослина з суцвіттям; *2* — гілка суцвіття з двома квітками (збільш.); *3* — частина квітки (листочок оцвітини, тичинка і маточка (збільш.); *4* — плід розкритий (збільш.); *5* — стулка плоду з насінною (збільш.); *6* — насінина (збільш.); *7* — плід нерозкритий (збільш.).

Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.). — **Л Л.-С.** Харківська обл.: Богодухівський рн, Гути (Стахорський); Харківський рн, Жихорський ліс, коло с. Бабаї (Пітра в герб. Черн.!); околиці Харкова коло с. Бабаї (Оппермаи).

Поширення по СРСР. Уся Європейська частина, крім Арктики і Криму; Кавказ: західна частина Передкавк., Зах. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян.

Загальне поширення. Лісова область Євразії до Далекого Сходу; Кавказ, Північна Америка.

451 (3). L. spadicea (All.) DC. — **Ожика темнобура.** Рослина зелена, з коротко-повзучим кореневищем, створює дернину. Стебла прямостоячі або висхідні, 20—30 *см* завв. Листки вузьколінійні, плескаті, голі або з країв рідко вкриті волосками, (1)2—3(3,5) *мм* завш. Суцвіття скупчене, напівокружковидне, часто нахилене, звичайно рідке, рідше густе. Квітки зближені, по 2—4 на гілках, 2—2,5 *мм* завд.; прицвітний листок трохи коротший від суцвіття; прицвітки широко-яйцевидні, надрізані або війчасті. Листочки оцвітини рівновеликі, загострені, ланцетуваті, чорнуваті або темнокоричневі; внутрішні — світліші. Коробочка тригранно-яйцевидна, звичайно майже однієї довжини з оцвітиною або трохи довша від неї. Насіння 1,3 *мм* завд., червонувате, трохи блискуче, з маленькими виростками на кінцях. ♃. Цв. V—VI.

Lam. et DC., Fl. Fr., III (1805) 159. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 143. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n⁰ 250. Domin., Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 27.

— *Juncus spadiceus* All., Fl. Pedem., II, 216. — *J. alpino-pilosus* Chaix. apud Vill., Hist. Pl. Dauph., I, 318.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 181, Fig. 307.

Видані зразки: Fl. exs. Austr. Hung., n⁰ 1872; Fl. exs. Reipubl. Bohem. Sloven., n⁰ 661.

Чагарники, щілини у скелях Карпат, переважно на високогір'ї.

Зак. Л. Закарпатська обл.: (Домін); на полонинах високих мармароських гір (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Чориогора (Запал.). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Печеніжин (Раціборський).

Поширення по СРСР. Покутські Карпати.

Загальне поширення. Піренеї, Апенніни, Альпи, Карпати, Трансільванія.

452 (4). L. nemorosa E. Mey. — **Ожика дібровна.** Яснозелена, пухкодерниста рослина, іноді з короткими повзучими гонами. Стебла прямі, внизу висхідні і потовщені, 30—70 *см* завв., високо вкриті листом, при основі обгорнуті волокнисто-розщепленими піхвами. Листки лінійні, плоскі, 3—4(5) *мм* завш., вгорі більш-менш тонко загострені, по краях густо-біловійчасті. Суцвіття волотево-скупчене або волотево-щитковидне; прицвітний листок тонкий, довший від суцвіття. Квітки 2,5—3 *мм* завд., зібрані пучками по (3)5—6 на кінцях гілочок; прицвітки яйцевидні, гострі, біло-плівчасті. Листочки оцвітини ланцетні, гострі, жовті або білуваті, іноді з червонуватою спинкою; внутрішні помітно довші, ніж зовнішні. Тичинки 1,5—1,8 *мм* завд.; пиляки в багато разів довші від пилякових ниток. Коробочка тригранна, яйцевидно-конічна, блискуча, каштанова, дорівнює оцвітині. Насіння 1,2 *мм* завд., косо-яйцевидне, каштанове, вгорі з ясносірим або жовтуватим додатком. ♃. Цв. V—VI.

E. Mey. in Linnaea, XX (1849) 394; E. Mey. in Ledeb., Fl. Ross., IV, 216. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n⁰ 251. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 565. Зеров, Фл. УСРР, визи., I, 284.

— *L. albida* Lam. ex DC., Fl. Franc., III (1805) 158. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 141. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1021. — *L. angustifolia* Wenderoth, Beitr., Fl. Hess. (1823) 36. Garcke, Fl. N. u. M. Deutschl., 3, Aufl., (1854) 348, non Poir., nec K. Koch. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 514. — *Juncus albidus* Hoffm., Deutschl. Fl. ed. 1, p. 126, tab. 6. — *J. nemorosus* Pollich., Hist. Pl. Palat., I, 352. — *J. angustifolius* Wulf apud Jacq., Collect., III (1789) 56.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 228.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1535.

У рідких лісах. Більш або менш звичайно в західних областях, особливо в Карпатах; далі на схід дуже рідко; трапляється у вигляді трьох різновидностей.

Var. leucanthema Wallr. Оцвітина білувата, квітки здебільшого 3 *мм* завд.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Ясиия (Барбарич А. І. та О. Г.), на лісових лугах і трав'яних місцях всюди иа Верховині (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Славський ри, Лавочне (Пач.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Комарів (Зіпсер у Запал.); Миколаївський рн, Розвадів на Дністрі (Пач.). — Станіславська обл.: Коломийський рн, Кропивище, Трач (Слендзінський).

Var. **cuprina** Roch. Квітки мідяножовтого забарвлення.

Rochel, Fl. Banat., III, 27.

— *L. colorata* E. Mey. in Linnaea, XXII (1849) 395. — *L. rubella* Hoppe, Dec. Gram., n⁰ 68.

У східних Карпатах, закінчуючи зоною криволісся.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., с. Ясиня, с. Богдан (Барбарич А. І. та О. Г.), иа лугах і трав'яиих місцях на вищих горах, всюди (Маргиттай). — **К.Л.** Гора Сивуля (Реман), при злитті Стрия і Рибніка (Гюккель у Кнаппа). — Станіславська обл.: Чорногора, Чивчин, Паленица, Ігиатеса (Запал.); найнижчі місцезнаходження: Покуття; Коршівський рн, Лісна Слобідка (Слендзінський); Солотвин (Реман). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: на верхньому Сані (Котуля), у Карпатах Самбірських, Гострий Верх (Волощак). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Київ (Шмальг.).

Var. **parviflora** Döll. Квітки білуваті, 2,5 *мм* завд. або трохи більші.

К.Л. Станіславська обл.: Покуття, між Пістинем і Косовим, у буковому лісі (Запал.).

Поширення виду по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Скандінавія, Німеччина, Польща; гори Середньої Європи — до Франції, Північної Італії, Югославії, Болгарії, Румунії.

453 (5). L. silvatica (Huds.) Gaud. — **Ожика лісова.** Яскраво-зелена або яснозелена рослина, з гостродернистим косим кореневищем. Стебла прямі, 30—70 *см* завв., до верху вкриті листом. Листки лінійно-ланцетні, плоскі, тонко-шкірясті, довгі, до 15 *мм* завш., раптом звужені, біло-війчасті по краях. Суцвіття волотево-розлоге, з тонкими, часто поникліми гілочками; прицвітний листок у кілька разів коротший від суцвіття. Квітки 2,5—4 *мм* завд., зібрані по 2—3(5) на кінцях гілочок; прицвітки яйцевидні, гострі, війчасті, біло-плівчасті. Листочки оцвітини ланцетні, шиповидно-загострені, каштанового або яснокаштанового кольору, по краях широко-перетинчасті; внутрішні — довші від зовнішніх. Тичинки приблизно 2 *мм* завд.; пиляки в кілька разів довші від ниток. Коробочка тригранна, кулясто-конічна, з носиком, майже дорівнює оцвітині, каштанового кольору. Насіння 1,4—1,7 *мм* завд., яйцевидне, каштанового кольору, з буруватим додатком. ♃. Цв. V—VI.

Gaud., Agrost. Helv., II (1811) 240. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 514. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 140. Лавр., Вісті Харк. с.-г. інст., № 6 (1926) 103, Кречетович и Гоичаров, Фл. СССР, III, 566. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 284. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с 37, n° 252.

— *L. maxima* DC., Fl. Fr., III (1805) 160. — *Juncus silvaticus* Huds., Fl. Angl., ed. 1 (1762) 151. — *J. maximus* Reich., Fl. Moeno-Franc., II, 182.

Видані зразки: Kneucker (1901), № 57!.

Тінисті ліси.

Зак. Л. Закарпатська обл.: у лісах нижче полонин, всюди (Маргиттай); Перечинська окр., с. Лумшур (Косець!); Іршавська окр., Суха, Бронька (Косець!); Рахівська окр., с. Ясиня (Барбарич А. І. та О. Г.). — **К.Л., Пр.Л.** Досить звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Труш). — **Л.Л.-С.** околиці Харкова, Жихар (Черняев, 1849; визначив Лавр.!).

Поширення по СРСР. Волз.-Дон. (лише Харків); Кавказ: захід. частина Передкавк., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Середня та Південна Європа, УРСР, Кавказ, Мала Азія.

Примітка. Повна етикетка зразка *L. silvatica* (Huds.) Gaud. з гербарію Черняєва така: „Majo, 1849, в 7 верстах от Харькова в Жихарском бору недалеко от р. Уд (где *Petasites)*, между соснами или под соснами собрал Ипполит Черняев. Честь и слава ему". Після І. Черняєва (сина проф. В. М. Черняєва) ніхто цієї рослини в околицях Харкова (як і взагалі в межах УРСР до 1939 р. не знаходив (Лавр.).

454 (6). L. spicata (L.) DC. — **Ожика колосиста.** Рослина яснозелена, створює дернину. Стебла тонкі, голі, 10—30 *см* завв., майже доверху улиснені, при основі вкриті рудуватими піхвами. Листки жолобчасто-згорнуті, 1,5—3 *мм* завш., вздовж країв вкриті довгими війками, вгорі притуплені (верхівкові загострені). Суцвіття складне, поникле, складається з густих (до 1 *см* завд.) колосків, щільно зібраних вкупі. Прицвітний листок коротший від суцвіття. Квітки 2,5—3 *мм* завд.; прицвітки тонко загострені, з довгими війками; листочки оцвітини плівчасті, рівновеликі, ланцетуваті, каштанові; тичинки до 1,5 *мм* завд.; пиляки майже дорівнюють довжині тичинкової нитки. Коробочка кулевидно-тригранна, тупа, каштанова, майже дорівнює оцвітині. Насіння до 1,25 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

DC., Fl. Fr., III (1805) 161. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 143. Кречетович и Гоичаров, Фл. СССР, III, 570.

— *Juncus spicatus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 330.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 182, Fig. 308.

Скелі, кам'янисті місця в альпійській області Карпат.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора (Реман, Запал.), Чивчинські гори (Волощак).

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт. Євр., Аркт. Сиб.; Європ. част.: Кар.-Лапл. (Хібіни), Дв.-Печ. (Урал), Волз.-Кам. (Урал); Кавказ; Зах. Сибір: Обськ. (Урал), Алт.; Східн.-Сибір: Анг.-Саян,; Даур.; Середня Азія: Тянь-Шань, Пам.-Ал.

Загальне поширення. Арктика і гори Європи, Північна Америка, Гімалаї.

455 (7). L. subpilosa (Gilib.) V. Krecz. — **Ожика маловолосиста.** Зелена, пухкодерниста рослина, з короткими підземними гонами. Стебла нечисленні (1—4), прямі, внизу висхідні, (5)10—20(30) *см* завв. Листки лінійні, плоскі, 2—3 *мм* завш., по краях рясно-волосисті; коротші від стебла, раптом загострені. Суцвіття зонтикоподібне, розлоге, з прямими, горизонтальними і відігнутими донизу гілками і кожна з них з 3—6 головками; головки кулясті, рідше яйцевидні, 0,5—1,2 *см* завд. і 0,6—0,9 *см* завш.; прицвітний листок завжди коротший від суцвіття. Квітки 3—3,8 *мм* завд., зібрані пучками по (3)5—9(11); листочки оцвітини ланцетні, тонко-загострені, рівні, чорнобурі, по краях і вгорі широко-біло-перетинчасті; тичинки приблизно 2 *мм* завд.; пиляки втроє-вчетверо довші від ниток. Коробочка широко-яйцевидна, вгорі округла, коротша від листочків оцвітини. Стовпчик до 4—5 *мм* завд., дуже довго зберігається. Насіння 1,5—2 *мм* завд., широко-яйцевидне, з додатком 0,5—0,7 *мм* завд. (на свіжому матеріалі додаток дорівнює половині насінини). ♃. Цв. $^2/_2$IV—$^1/_2$VI.

Кречетович, Фл. СССР, III (1935) 571.

— *L. campestris* DC., Fl. Franc., III (1805) 161. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 49; Zapal., Consp. fl. Galic., I, 144. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n° 254. — *Juncus subpilosus* Gilib., Exerc. phyt., II (1792) 507 cum tab. — *L. vulgaris* Buch. in Bot. Jard., V (1885) 175. — *L. campestris* E. Moy. in

Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 219. Пач., Фл. Полес., n° 1022 pro parte. — *L. campestris* var. *vulgaris* Gaud., Fl. Helv., II (1828) 572. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 285. — *Juncus campestris* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 329 pro parte.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 299.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1683!.

Сухі трав'яні і піщані місця, схили, борові пустирі, сосняки, дубові гаї. На Поліссі звичайно, в Лісостепу зрідка.

Зак.Л. Закарпатська обл.: на лугах і трав'яних місцях, всюди (Маргиттай). — **К.Л., Пр.Л., Р.Л., О.Л.** Досить звичайно. — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровенський рн, Бегень, Зозів (Панек). — Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман). — **П.П.** Київська обл.: околиці Києва, Пуща-Водиця (Зеров і Оксіюк!, Кот.!), Святошино (Васильєв-Яковл.), коло Кадетського гаю (Зеленський!), Лук'янівські яри, Буча! — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва: луги коло Рибного озера (Зеров!), Микольська слобідка (Васильєв-Яковл.!); Броварський рн, Літківське лісництво, хут. Залісся (Бордз.!). — Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!), Вовчуги на Сожі (Пач.); Остерський рн, Бірки (Ракочі!); Ріпкинський рн, Кам'янка (Пач.!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Ободівський рн, Буди (Пач.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: околиці Білої Церкви (Гродзінський!); Умань (Пач.!); Богуславський рн, Москаленки; Черкаський рн, Руська Поляна (Лазар.!); Городищенський рн, Мліїв, коло Вовчої гатки. — Вінницька обл.: Жмеринка (Шмальг.!). — Кам'янець-Подільська обл.: Дераяянський рн, Богданівці (Срединський!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.: кол. Лубенський повіт (Августінович!).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорном., Ниж.-Дон., Крим.; Кавказ увесь.

Загальне поширення. Середня і Східна Європа, Польща, Кавказ, Мала Азія.

Примітка. Близькі види *L. subpilosa* (Gilib.) V. Krecz. і *L. multiflora* (Ehrh.) Lej. українськими флористами не розрізнялися (звичайно наводились під загальною назвою *L. campestris* DC.) або розрізнялись недостатньо, тому для цих видів місцезнаходження наведено тільки на основі вивчення гербарного матеріалу.

456 (8). L. multiflora (Ehrh.) Lej. — **Ожика багатоквіткова.** Зелена, густокущиста рослина, без гонів. Стебла численні, прямі, 20—50 *см* завв., вкриті листом. Листки плоскі, до 3 *мм* завш., волосисті. Суцвіття зонтикоподібне, з прямо вгору і вбік спрямованими гілками, з 5—10(14) довгасто-яйцевидних і яйцевидних пучків, 0,6—1,3 *см* завд., 0,5—0,7 *см* завш.; прицвітний листок здебільшого довший від суцвіття або дорівнює йому. Квітки 3—3,8 *мм* завд., зібрані в пучки по 3—14; листочки оцвітини ланцетні, тонко-загострені, більш-менш рівні, каштанового і каштановобурого кольору, до країв ясніші і біло-перетинчасті; тичинки близько 2 *мм* завд.; пиляки майже вдвоє довші від ниток. Коробочка широко-обернено-яйцевидна, зеленуватобура, на третину коротша від листочків оцвітини, вгорі округло-тупа. Стовпчик швидко опадає, 2—3 *мм* завд., з колонкою (0,3—0,8 *мм* завд.), коротшою від зав'язі. Насіння еліптично-яйцевидне, 1,4—1,7 *мм* завд., з додатком 0,4—0,6 *мм* завд. (у свіжої рослини додаток майже дорівнює половині насінини). ♃. Цв. $^2/_2$IV—$^1/_2$VI.

Lej., Fl. envir. Spab., I (1811) 169. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 541, Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 572.

— *L. campestris* β. E. Mey. in Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 219. — *Juncus multiflorus* Ehrh., circa 1791 in Herb. edit. — *L. campestris multiflora* Pacz., Херс. фл., I (1914) 390. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 285. — *L. erecta* Desv., Journ. Bot., I (1808) 156. Zapal., Consp. fl. Galic., 144.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 229!.

Видані зразки: Fl. Finl. exsicc., № 567!.

У лісах і по чагарниках, на лугах у Поліссі та в Лісостепу, звичайно як на низині, так і в лісовій області Карпат.

Зак.Л. Закарпатська обл.: на гірських лугах на Верховині скрізь (Маргиттай). — **К.Л., Пр.Л., Р.Л., О.Л., З.П., В.Л.-С., П.Л.-С.** Досить звичайно. — **П.П.** Київська обл.: околиці Києва (Траутф.!), Святошино (Лонач.!), Борщагівка (Траутф.!). — Житомирська обл.: Житомир (Липськ.!); Коростишів (Траутф.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський (Мертенс!); Вовчуги на Сожі (Пач.!); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — Київська обл.: Київський рн, Дарниця. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Траутф.!); Умань (Гольде!); Смілянський рн, коло лепрозорія. — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Пирятинський рн, тераса р. Удая.

Var. pallens (Aschers. et Gr.) Bordz. comb. nova. Колоски в кількості 10—20, короткі, на коротких ніжках або майже сидячі; квітки і коробочки бліді або рудуваті.

Aschers. et Gr., Synops., II, (1902—1904) 524.

— *L. multiflora* var. *pallescens* (Hoppe) Koch. — *L. erecta* Desf., var. *pallescens* Zapal., Consp. fl. Galic., I, 143.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., на болоті Серне коло Ліскового, на болотних лугах коло Мукачева (Маргиттай). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: околиці Медики, в березовому лісі (Котуля у Запал.).

Поширення по СРСР. Вся Європейська частина, крім Арктики; Кавказ, Західний Сибір.

Загальне поширення. Північна і середня частини Європи, Крим, Кавказ, Західний Сибір.

457 (9). L. sudetica (Willd.) DC. — **Ожика судетська.** Рослина зелена, без гонів. Стебла нечисленні, нерідко поодинокі, звичайно червонуваті, улиснені, 10—40 *см* завв. Листки лінійні, плескаті, 1,5—2,5 *мм* завш., вкриті волосинками. Суцвіття невеличке, ущільнене, з 1—5 яйцевидними колосками до 5 *мм* завд., прицвітний листок довший від суцвіття; квітки до 5—8 у колоску, 2—2,5 *мм* завд.; листочки оцвітини ланцетні, чорнобурі з біло-неретинчастими краями, нерівні, внутрішні з них коротші від зовнішніх; тичинки близько 1 *мм* завд., пиляки трохи коротші від тичинкової нитки. Коробочка коротша від оцвітини, яйцевидна, бурувата, загострена. Стовпчик затримується на коробочці до повного дозрівання насіння. ♃. Цв. VI.

DC., Fl. Fr., V (1815) 306. V. Krecz. in Journ. Soc. Bot. **Russ., XII** (1928), 483—489. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 143. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 37, n° 253. Кречетович и Гончаров, Фл. СССР, III, 575.

— *L. campestris* E. Mey. in Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 220, non DC. — *L. campestris* var. *sudetica* Fellm. ex Ledeb. цит. м.; Buch in Engl. Pflanzr., IV, 36 (1906) 89 ex parte. — *L. nigricans* Desv., Journ. bot., I (1808) 158. — *Juncus sudeticus* Willd., Sp. II, 221, non Krock.

Видані зразки: Pl. Finl. exs., n⁰ 157. Fl. exs. Austro-Hung., n⁰ 1875.

На альпійських лугах у Карпатах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на полонині Петроса і Близниці коло Ясині (Маргиттай); Свалявська окр., Боржавська полонина (Косець!). — **К.Л.** Станіславська обл.: Горгани, Чорногора, Чивчинські гори.

Поширення по СРСР. Арктика: Аркт.-Євр. (Мурмансько-Кольська част.); Європ. част.: Кар.-Лапл. (острови Білого моря).

Загальне поширення. Гори Скандінавії та Західної Європи.

458 (10). L. pallescens (Wahlenb.) Bess. — **Ожика блідувата.** Яснозелена, кущисто-дерниста рослина, без гонів. Стебла численні, 10—50 *см* завв., вкриті листом. Суцвіття зонтикоподібно-волотеве, з прямостоячими короткими, часто вторинно розгалуженими гілочками; пучки від округлих до коротко-циліндричних, 0,3—1,2 *см* завд., 0,3—0,4 *см* завш., числом 5—12(40); прицвітний листок дорівнює суцвіттю або вищий від нього. Квітки 1,8—2,5 *мм* завд., пучками по 6—14. Листочки оцвітини ланцетні, шиповидно-гострі, ясноіржаві або іржаві, іноді іржавосолом'яного і білуватого кольору, нерівні, внутрішні коротші від зовнішніх; тичинки 1—1,2 *мм* завд.; пиляки в 1,5 раза довші від пилякових ниток або майже рівні з ними. Коробочка округла, світла, майже дорівнює внутрішнім листочкам оцвітини. Стовпчик швидко опадає. Насіння 1—1,3 *мм* завд., довгасто-яйцевидне, з додатком 0,2—0,3 *мм* завд., яснобуре. ♃. Цв. V—VI.

Bess., Enum. (1822), 15, n⁰ 430. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1022; Херс. фл., I, 388. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 515. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 143. Зеров, Фл. УСРР, визн., I, 284. Кречетович и. Гончаров, Фл. СССР, III, 576.

— *L. campestris* β. E. Mey. in Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 220. — *L. campestris* var. *pallescens* Wahlenb., Fl. Suec., I (1824) 218. — *Juncus pallescens* Wahlenb., Fl. Lapp. (1812) 87.

Рисунки: Сырейщиков, Илл. фл. Моск. губ., I, 229!.

Видані зразки: Fl. Finl. exsicc., № 568.

Луги, узлісся і горбки, в лісах (хвойних і листяних), переважно на легкому піскуватому грунті. — На Поліссі звичайно; у Лісостепу досить звичайно; у Степу по піщаних терасах річок, причому на низу Бугу і Дніпра зустрічається ізольовано.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Свалявська окр., на вогких лугах коло Голубиної (Маргиттай). — **Пр.Л., Р.Л., О.Л.** Досить звичайно. — **З.П., П.П., Л.П., В.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: ст. Ясинувата (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.!, Шмальг.!), коло Дніпропетровська, Ігрень (Сидоров); Покровський рн, Велико-Михайлівка на р. Вовчій (Бекет.). — Сталінська обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили; по р. Осколу і Дінцю на піщаній терасі, на межі УРСР (Лавр.). —

П.З.С. Миколаївська обл.: Миколаїв, урочище Ліски (Федосєєв, Рябков, Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: піщані масиви нижнього Дніпра (Пач.); Голопристанський рн, Солоноозерна лісова дача, дубовий гайок на Кінбурнській косі (Лавр.!).

Поширення по СРСР. Європ. частина (крім Арктики і Криму), Кавказ, Сибір, Далекий Схід, Середня Азія.

Загальне поширення. Західна Європа, Мала Азія, Аляска.

РОДИНА XXVII. ЛІЛІЙНІ — LILIACEAE Hall.[1]

Квітки двостатеві, рідко одностатеві, актиноморфні, але в деяких родів більш-менш зигоморфні, п'ятиколі з три-, дуже рідко з дво- або чотиричленними колами. Оцвітина звичайно проста, віночкоподібна, рідко чашечковидна, з вільних або більш-менш зрослих листочків. Тичинок у наших представників стільки, скільки і листків або часток оцвітини; їх нитки сидять на квітколожі безпосередньо під маточкою або нижньою частиною зростаються з оцвітиною, чи між собою; пиляки двогнізді, обернені всередину або назовні, маточка одна; зав'язь здебільшого (як і в усіх наших представників) верхня, тригнізда або у рослин з дво-, чи чотиричленними квітковими колами дво- або чотиригнізда, з центральним сім'яносцем і з багатьма, рідше з 2—4 насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик один, з невеликою головчастою або з більш-менш глибоко-трилопатевою приймочкою, рідше стовпчиків 3—4 або стовпчика зовсім немає. Плід — тригнізда коробочка, що розкривається по перегородках або гніздорозривно, чи ягода. Насіння з значною кількістю м'ясистого або рогового ендосперму і з невеликим кулястим чи циліндричним, прямим або зігнутим зародком. — Усі наші представники — багаторічні трав'яні рослини, що мають цибулини, кореневища або бульби; проте в родині лілійних відомі й однорічні та дворічні рослини, а також півкущі, кущі та дерева.

До родини лілійних належать 288 родів, приблизно з 2800 видами, розселеними по всій земній кулі. Більшість родів і видів поширена в країнах з теплим або помірним кліматом; заселяють вони переважно відкриті місцевості. Тільки порівнюючи небагато видів трапляється по лісах. Особливо багата на лілійні Середземноморська область, середньоазіатські степи і Південна Африка.

У флорі СРСР родина репрезентована 43 родами з 647 видами: з них у флорі УРСР 25 родів з 105 видами.

---

1. Рослини з дерев'янистим прикороченим стовбурцем. Листки виходять пучком від верхівки стовбурця, який часто майже увесь знаходиться у землі. Квітки звисаючі, зібрані у великі волоті (підродина VI *Dracaenoideae* Engl.) . . . . . 162. **Юкка — Yucca L.**
— Трав'яні рослини . . . . . 2.

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

2. Рослини без цибулин, з кореневищами або з бульбо-цибулинами . 3.
— Рослина з цибулинами, які іноді сидять на кореневищі, плід — коробочка, що відкривається гніздорозривно . . . . . 5.
3. Стовпчиків три або стовпчик один, вгорі трироздільний; зав'язь на верхівці трилопатева або трирога, іноді ціла; коробочка розкривається по перегородках (підродина I *Melanthioideae* Engl.) . . . . 8.
— Стовпчик один суцільний або вгорі тринадрізаний (у цьому випадку плід — ягода); зав'язь вгорі суцільна . . . . . 4.
4. Стебло з листям (іноді лускатим); квітки правильні; плід — ягода (підродина VII *Asparagoideae* Vent.) . . . . . 25.
— Стебло у наших представників безлисте; квітки здебільшого трохи зигоморфні; плід — коробочка, яка відкривається гніздорозривно (підродина II *Asphodeloideae* Engl.) . . . . . 11.
5. Квітки зібрані кулястим, півкулястим або плоским зонтиком, який при основі має одно- або дволисте, більш або менш перетинчасте покривало, що одягає молоде суцвіття як чохол; стебло безлисте, але обгорнуте при основі чи більш-менш високо піхвами листків (підродина III *Allioideae* Engl.) . . . . . 6.
— Квітки зібрані в суцвіття іншого типу, без перетинчастого покривала при його основі або квітки поодинокі . . . . . 7.
6. Квітконіжки під квіткою не потовщені або трохи потовщені і не розширені у вигляді диска; листочки оцвітини однакові, з однією жилкою кожний . . . . . **147. Цибуля, часник — Allium** L.
— Квітконіжки під квіткою булавовидно-потовщені і на самій верхівці розширені у вигляді диска з блюдцеподібною заглибиною зверху, в якій сидить нижня частина зав'язі; листочки оцвітини неоднакові, з 3—7 жилками кожний . . . . . **148. Нектароскордій — Nectaroscordum** Lindl.
7. Стебло з 1—5 або багатьма листками; іноді на стеблі два листки, які містяться під суцвіттям майже супротивно (підродина IV *Lilioideae* Engl.) . . . . . 14.
— Стебло безлисте (підродина V *Scilloideae* Krause) . . . . 19.
8. Рослини з кореневищами, без бульбо-цибулин . . . . . 9.
— Рослини з бульбо-цибулинами . . . . . 10.
9. Листки лінійні, дворядні, з паралельними жилками; суцвіття нерозгалужене, гронувате . . . . **139. Тофільдія — Tofieldia** Huds.
— Листки, принаймні нижні, еліптичні або еліптично-ланцетні; з лукастими жилками, спірально розміщені; суцвіття розгалужене, волотеве . . . . . **140. Чемериця — Veratrum** L.
10. Оцвітина зрослолиста, з довгою трубочкою і з лійкуватим відгином; стовпчиків три . . . . . **141. Пізноцвіт — Colchicum** L.
— Оцвітина вільнолиста, з довгими нігтиками, зложеними в трубочку, і з лійкоподібно-зближеними пластинками; стовпчик один, вгорі трироздільний . . . . . **142. Брандушка — Bulbocodium** L.
11(4). Оцвітина зрослолиста, з довгою трубочкою і лійковидним

відгином . . . . . 12.
— Оцвітина цілком вільнолиста або ж її листочки при основі дуже коротко зрослися між собою . . . . . 13.
12. Оцвітина жовта або оранжова; листки лінійні, сидячі . . . . . **145. Лілійник — Hemerocallis** L.
— Оцвітина лілова, синювата або іноді біла; листки яйцевидні або ланцетні, з довгим черешком . . . **146. Госта — Hosta** Tratt.
13. Оцвітина біла, вільнолиста, її листочки під час цвітіння майже розпростерті; тичинки не довші від оцвітини . . . . . **144. Віхалка — Anthericum** L.
— Оцвітина жовтуватобура, лійкувато-дзвоникувата, при основі коротко-зрослолиста; тичинки довші від оцвітини . . . . . **143. Еремурус — Eremurus** M.B.
14(7). Пиляки прикріплені до тичинкових ниток серединою спинки, коливні . . . . . **149. Лілія — Lilium** L.
— Пиляки прикріплені до тичинкових ниток основою, нерухливі . 15.
15. Листочки оцвітини 7—15(18) *мм* завд. . . . . 16.
— Листочки оцвітини значно довші . . . . . 17.
16. Листочки оцвітини жовті, зісподу звичайно з більш-менш широкою серединною зеленою смужкою, іноді червонуваті, під час цвітіння розпростерті . . . . . **154. Зірочки — Gagea** Salisb.
— Листочки оцвітини лійкувато-зложені, білі, при основі жовтуваті, з трьома червонуватими жилками . **153. Ллойдія — Lloydia** Salisb.
17. Оцвітина з дзвоникувато-зложених, у дистальній частині прямих листочків; листки без черешків . . . . . 18.
— Листочки оцвітини при основі зложені у вигляді короткої трубочки і вище назад відігнуті; листки з черешками, крапчасті . . . . . **152. Еритроній — Erythronium** L.
18. Квітки прямостоячі; маточка без стовпчика; приймочка сидяча . . . . . **151. Тюльпан — Tulipa** L.
— Квітки поникші; маточка з стовпчиком і з тринадрізаною приймочкою . . . . . **150. Рябчик — Fritillaria** L.
19(7). Оцвітина вільнолиста . . . . . 20.
— Оцвітина зрослолиста . . . . . 21.
20. Оцвітина біла або жовтуватобіла, звичайно з зеленою або зеленуватою смужкою на спинці; нитки тичинок плоскі або пелюсткоподібні, прикріплені до квітколожа під маточкою, вільні . . . . . **156. Рястка — Ornithogalum** L.
— Оцвітина голуба, синьофіолетова, рожева або біла, але без зеленої смужки на спинці; тичинкові нитки прикріплені до основи листочків оцвітини . . . . . **155. Проліска — Scilla** L.
21. Оцвітина трубчаста, трубчасто-лійкувата або трубчасто-дзвоникувата, до середини або до третини шестилопатева, при зіві не звужена . . . . . 22.
— Оцвітина глечикувата, еліпсоїдальна або яйцевидна, на верхівці дрібно-шестизубчаста, при зіві стягнута; квітки у верхній частині

суцвіття безплідні . . . . . 24.

22. Оцвітина трубчасто-дзвоникувата, з прямими, не відігнутими частками відгину; квітконіжки при плодах у нашого представника дуже видовжені, відстовбурчене листя з хрящувато-війчастим краєм . . . . . **157. Беллевалія — Bellevalia** Lapeyr.

— Оцвітина трубчасто-лійкувата або довгасто-дзвоникувата, до третини або до середини своєї довжини шестилопатева; листки по краю не хрящуваті . . . . . 23.

23. Оцвітина до 25 *мм* завд., до середини шестилопатева, з відігнутими лопатями . . . . . **158. Гіацинт — Hyacinthus** (Tourn.) L.

— Оцвітина значно менша; лопаті її не довші від третини довжини її трубочки, відхилені або майже догори спрямовані . . . . . **159. Гіацинтик — Hyacinthella** Schur.

24. Безплідні квітки на верхівці суцвіття відрізняються від плідних забарвленням, а також і формою . . . . . **161. Леопольдія — Leopoldia** Parlat.

— Всі квітки в суцвітті однакового забарвлення і форми . . . . . **160. Гадюча цибулька — Muscari** Mill.

25(4). Стебло дуже розгалужене, з лускатими плівчастими листками, в пазухах яких знаходяться пучки тонких зелених гілочок, так званих кладодіїв; квітки одностатеві, дводомні . . . . . **163. Холодок — Asparagus** L.

— Рослини з простим, рідко вгорі трохи розгалуженим стеблом і з зеленими листками; квітки двостатеві . . . . . 26.

26. Оцвітина з чотирьох або восьми простертих або трохи відігнутих листочків . . . . . 29.

— Оцвітина з шістьма зубцями або частками . . . . . 27.

27. Квітконосне стебло безлисте, з квітками, які виходять з пазух перетинчастих прицвітників і утворюють грона . . . . . **167. Конвалія — Convallaria** L.

— Квітконосне стебло улиснене, з квітконосами, що виходять з листових пазух . . . . . 28.

28. Стебло з листям, розміщеним дворядно або кільцями; оцвітина циліндрично-трубчаста, з шістьма зубцями . . . . . **166. Купина — Polygonatum** Adans.

— Стебло з листям, розміщеним з усіх боків; оцвітина дзвоникувата, майже до основи або до основи розділена на шість ланцетних часток . . . . . **165. Стрептопус — Streptopus** L. C. Rich.

29. Стебло з чотирма, рідко з п'ятьма еліптичними, майже сидячими листками, розміщеними кільцем; квітка одинична, верхівкова, з чотиричленними квітковими колами . . . . . **168. Вороняче око — Paris** L.

— Стебло з двома, рідше з трьома серцевидно-яйцевидними черговими листками; квітки дрібні, з двочленними квітковими колами, зібрані гроном . . . . . **164. Веснівка — Majanthemum** Wigg.

ПІДРОДИНА I. МЕЛЯНТІЄВІ — MELANTHIOIDEAE Engl.

Плодолистки частіше не цілком зрослися між собою і мають окремі стовпчики; рідше стовпчики зрослися між собою в один і мають три приймочки. Плід — коробочка, яка відкривається у наших представників по перегородках. — Рослини здебільшого мають повзучі кореневища або бульби.

Триба 1. Tofieldieae Kunth.

Стебло з 2—3 короткими листками, які більш-менш відрізняються від прикореневих листків; прикореневі листки сидячі, мечовидні, дворядні; пиляки розкриваються двома поздовжніми щілинами.

Рід 139. Тофільдія — Tofieldia Huds.

Hudson, Fl. Angl., ed. 2, 1 (1778) 157.

Оцвітина шестилиста, під час цвітіння розпростерта, після цвітіння залишається притиснутою до плода; нитки тичинок шилоподібні, приросли до основи листочків оцвітини; зав'язь тригранна, зверху трилопатева, з трьома короткими стовпчиками. Плід — коробочка, яка відкривається по перегородках, з численним дрібним довгастим насінням. — Невеликі рослини з розгалуженим кореневищем, дворядно розміщеним, зближеним при основі стебла мечовидним листям і з дрібними квітками, зібраними в грono; зовнішнім виглядом нагадують злаки.

До цього роду належать близько 14 видів, поширених, головним чином, у помірній зоні північної півкулі і в Арктичній області; 1—2 види ростуть в Андах. В СРСР відомо чотири види, з них в УРСР — один вид.

459 (1). T. calyculata (L.) Wahlenb. — **Тофільдія чашечкова.** Рослини з коротким розгалуженим кореневищем, вкритим при верхівці волокнистими рештками торішніх листків. Стебло пряме або звивисте, 10—35 (45) *см* завв., з (1) 2—3 маленькими листками; листки лінійні, мечовидні, загострені, 1,75—4(5) *мм* завш. Грono циліндричне, колосовидне, досить густе, внизу іноді перерване, 4—10 *см* завд.; прицвітки майже такої ж довжини, як квітконіжки, яйцевидні або яйцевидно-ланцетні, з перетинчастим краєм; квітконіжки під квіткою з трилопатевим прицвіточком. Квітки дрібні, на коротких квітконіжках; оцвітина вільнолиста, жовтуватобіла, з довгастих тупих листочків, неопадних, 2,75—3 *мм* завд. Коробочка яйцевидна або круглясто-яйцевидна, загострена, з трьома стовпчиками. ♃. Цв. VI—VII.

Wahlenb., Veg. Helw. (1813) 68. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 511. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 173. Кузенева, Фл. СССР, IV, 5. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 287.

— *Anthericum calyculatum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 311. — *Tofieldia palustris* Bess., Enum., 15.

Видані зразки: A. Gallier, Fl. Siles. exsicc., № 488. Герб. рус. фл., 6411.

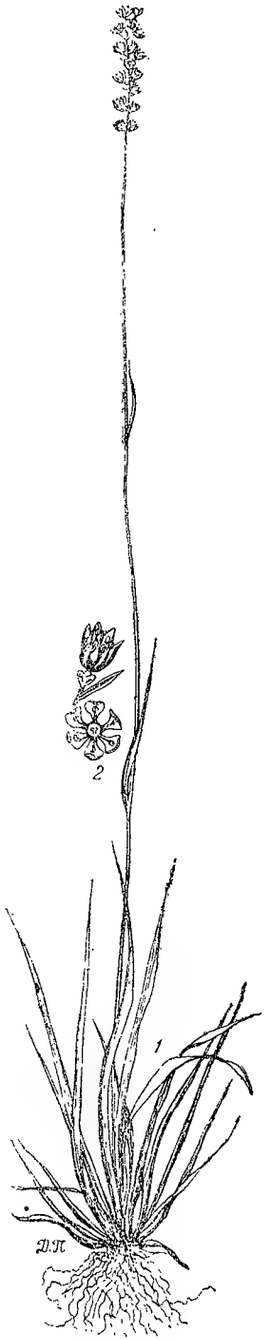

Рис. 5. *Тофільдія чашечкова — Tofieldia calyculata* (L.) Wahlenb. *1* — вся рослина; *2* — квітка з прицвітком збоку і квітка зверху (збільш.).

На лугах і на більш-менш вогких трав'яних місцях у північній частині УРСР і в Прикарпатті.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: коло Мражниці за Бориславом (Турчинський у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Бессер, Завадський, Шмідт у Кн., Труш); Винниківський рн, Кривчичі (Раціборський); коло Щирця (Яролім у Кнаппа). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, Червоне; Краснянський рн, Трудовач (Мотика). — Станіславська обл.: Рогатинський рн, Касова Гора (Вердак, Шафер). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальг.). — Львівська обл.: Радехівський рн, коло Стоянова (Батко). — Ровенська обл.: Дубно (Кобендза). — **З.П.** Ровенська обл.: Рокитнянський рн, Сновидовичі (Шмальг.). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомирський рн, Крошня, на піскуватому і торфовому грунті разом з *Calluna vulgaris* і *Nardus stricta* (Собкевич і Монтрезор). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Тупичівський рн, коло с. Бурівки, Тищенські гаї (19. VI 1932, Левіна!; 7. VII 1932, пл., Дзюбенко і Левіна); Ріпкинський рн, болото „Південний Замглай" (Зеров!).

Поширення по СРСР. Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Гори Європи від Піренеїв до Австрії і Боснії, Німеччина, Польща, Латвія, Естонія, БРСР, УРСР.

Примітка. *Tofieldia calyculata* Wahlenb. наведена для Поділля Ейхвальдом (sub. *T. palustri*) і Роговичем. Рогович показує її для Нігина, Смотрицького району (З.Л.-С.), але відповідних зразків в його гербарії немає. Цей вид був наведений, безперечно помилково, також для кол. Зміївського повіту, Харківської губернії, Ковалевським.

Триба **2. Veratreae** (Rchb.) Benth. et Hook.

Оцвітина вільнолиста або при основі короткозрослолиста, з малопомітною трубочкою; пиляки ниркоподібні, відкриваються впоперек однією щілиною, наприкінці цвітіння щитовидні. Зав'язь вгорі трилопатева. Наші представники — рослини з товстим кореневищем і вкритим листом стеблом, із спірально розміщеними листками. Всі види, що належать до цієї групи, — отруйні рослини.

Рід **140. Чемериця — Veratrum** (Tourn.) L.

Tourn., Instit., 145. L. Syst., ed. 1 (1737); Gen. pl., ed. 1, 316.

Квітки полігамні, зібрані волотевим суцвіттям. Оцвітина з шести розпростертих листочків, що зрослися при основі в дуже коротку трубочку, залишається при плодах. Тичинок шість, прикріплених до основи листочків оцвітини; пиляки невеликі, ниркоподібні, прикріплені впоперек і відкриваються однією щілиною; після висипання пилку стінки їх розправляються в одній площині і набирають круглясто-щитовидну форму. Зав'язь яйцевидна, при основі трохи звужена і дуже коротко спаяна з трубочкою оцвітини, вгорі коротко-трилопатева, з трьома стовпчиками. Плід — коробочка, до середини трироздільна, розклеюється по перегородках на три окремих плодики, що відкриваються всередину. Насіння довгасте, сплющене, крилате, яснобуре. — Багаторічні трав'яні рослини з товстими короткими кореневищами, високими стеблами, що оточені при основі волокнистими рештками торішніх листків і несуть на собі спірально розміщені, вздовж складчасті листки, звужені внизу в широкі піхви.

Рід *Veratrum* L. поширений в лісових областях північної півкулі і складається з 47 видів, поділених Лезенером[1] на три підроди: *Pseudomelanthium* Loes. з трьома видами, які заселяють приатлантичні частини Північної Америки; *Euveratrum* Loes. з 35 видами, поширеними в Європі, Північній Азії та в Північній Америці; *Pseudoanticlea* Loes. з дев'ятьма видами, що ростуть у Східній Азії. Підрід *Euveratrum* Loes., до якого належать види, що трапляються у нас, ділиться на дві секції: секцію *Alboveratrum* Loes. і секцію *Fuscoveratrum* Loes. — В СРСР відомо вісім видів роду, з них в УРСР три.

---

1. Оцвітина темнопурпурова; квітконіжки приблизно такі завдовжки, як і оцвітина; листки голі . . . . **(3). Ч. чорна — V. nigrum** L.
— Оцвітина іншого забарвлення; квітконіжки коротші від оцвітини; листки знизу м'якопухнасті . . . . . 2.
2. Квітки під час цвітіння зверху мутнобілі, знизу зелені . . . . . **(1). Ч. біла — V. album** L.
— Квітки жовтуватозелені . . . . . **(2). Ч. Лобеліева — V. Lobelianum** Bernh.

Секція 1. **Alboveratrum** Loes. Довжина зав'язі значно більша від ширини; насінних зачатків у кожному гнізді зав'язі 16—40.

460 (1). V. album L. — **Чемериця біла.** Стеблю пряме, циліндричне, 50—150 *см* завв., у верхній частині більш-менш густо і коротко опушене. Листки вздовж складчасті, зверху голі, зісподу коротко-опушені; нижні—

[1] O. Loesener, Studien über die Gattung Veratrum und ihre Verbreitung, Verhdlg. Bot. Ver. Prov. Brandenburg, LXVIII, 1926, 104—166.

яйцевидно-еліптичні або еліптичні; верхні — ланцетні. Суцвіття волотеве; його вісь і гілочки з квітконіжками коротко-пухнасті; прицвітки еліптично-довгасті, довші, ніж квітконіжки; квітконіжки звичайно в два-три рази коротші від оцвітини. Квітки зсередини брудно-білі, зовні зеленуваті; нижні — двостатеві, верхні — звичайно чоловічі. Листочки оцвітини довгасто-еліптичні або довгасто-обернено-яйцевидні, загострені, до основи звужені, по краю дрібнозубчасті, зісподу здебільшого злегка пухнасті, (7,5)9—12 *мм* завд.; зовнішні трохи коротші й ширші від внутрішніх. Тичинки майже в три рази коротші від оцвітини. Коробочка яйцевидно-еліптична, тригранна, загострена, розсіяно-опушена. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 1044. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 512. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 38, № 256.

Видані зразки: Rchb. exsicc., 717!.

На альпійських лугах Карпат.

Зак. Л. Закарпатська обл.: г. Піп-Іван Мармароський; г. Піп-Іван Чорногорський (Кот.!); г. Пікуй (зі слів Хржановського). — **К.Л.** Горгани: вершина Сивулі полонина Бистра (Турчинський); Синяк, Хомяк, Магурка, Микулінка, Станижня на Сивулі, Висока (Волощак); Сивуля, Горган Поленський, Добошанка, Синяк, Боярин (Сульма); північні схили Ігровища, півн.-східні схили „Високої", Горган Ілемський, Яйко Ілемське, Укерня, Молода, Середня, Грофа, Паренки, Каніош, Малий, Коретвина, Висока, Попадя (Трамплер); Чорногора: Форасек (Волощак), Говерля (Пач., Вільчинський, Залевський).

Поширення по СРСР. Карпати.

Загальне поширення. Гори Центральної і Південної Європи між 800 і 2400 *м* над рівнем моря.

Примітка. Запалович відносить зразки чемериці Ремана з Ігровища і зразки Волощака з Сивулі і Хомяка до *Veratrum Lobelianum* Bernh. Більшість попередніх авторів флори західних областей УРСР змішували *V. album* L. sensu str. з *V. Lobelianum* Bernh., і тому попередні вказівки щодо цих форм для західних областей не заслуговують на повне довір'я. Отже, питання про поширення і розміщення їх на території західних областей УРСР потребує дальшого вивчення. Запалович, який досліджував низинну частину західних областей УРСР і Карпати, не згадує у своєму *Conspectus florae Galiciae* — *V. album* L. sensu str., а згадує лише про *V. Lobelianum* Bernh., причому для цієї форми він наводить різновидності, цілком аналогічні раніш встановленим різновидностям *V. album* L. sensu str. Проф. Т. Ф. Вільчинський, добре ознайомлений з флорою Східних Карпат, на запитання автора про поширення *V. album* L. і *V. Lobelianum* Bernh. у Карпатах, запевняє, що принаймні на Говерлі в групі Чорногори на найвищих альпійських лугах трапляється виключно *V. album* L. sensu str., який у лісних зонах замінюється *V. Lobelianum* Bernh. Деякі з новіших вказівок *V. album* L. sensu str. для західних областей також викликають сумнів у правильності визначення рослин. Так, наприклад, Мацко наводить 42 місцезнаходження *V. album* L. для Луцького, Костопольського, Ровенського, Сарненського районів і для інших місцевостей Правобережного Полісся і жодного для безперечно відомого тут *V. Lobelianum* Bernh. (Macko, Ochrona przyrody, XV (1935) 65, XVII (1937) 141; RAU, LXIX (1929) B., № 4, str. 13). Також дуже сумнівні покази Панека *V. album* L. для Ровенського повіту (Panek, Rocznik Wołyński, I (1930) 65, 70).

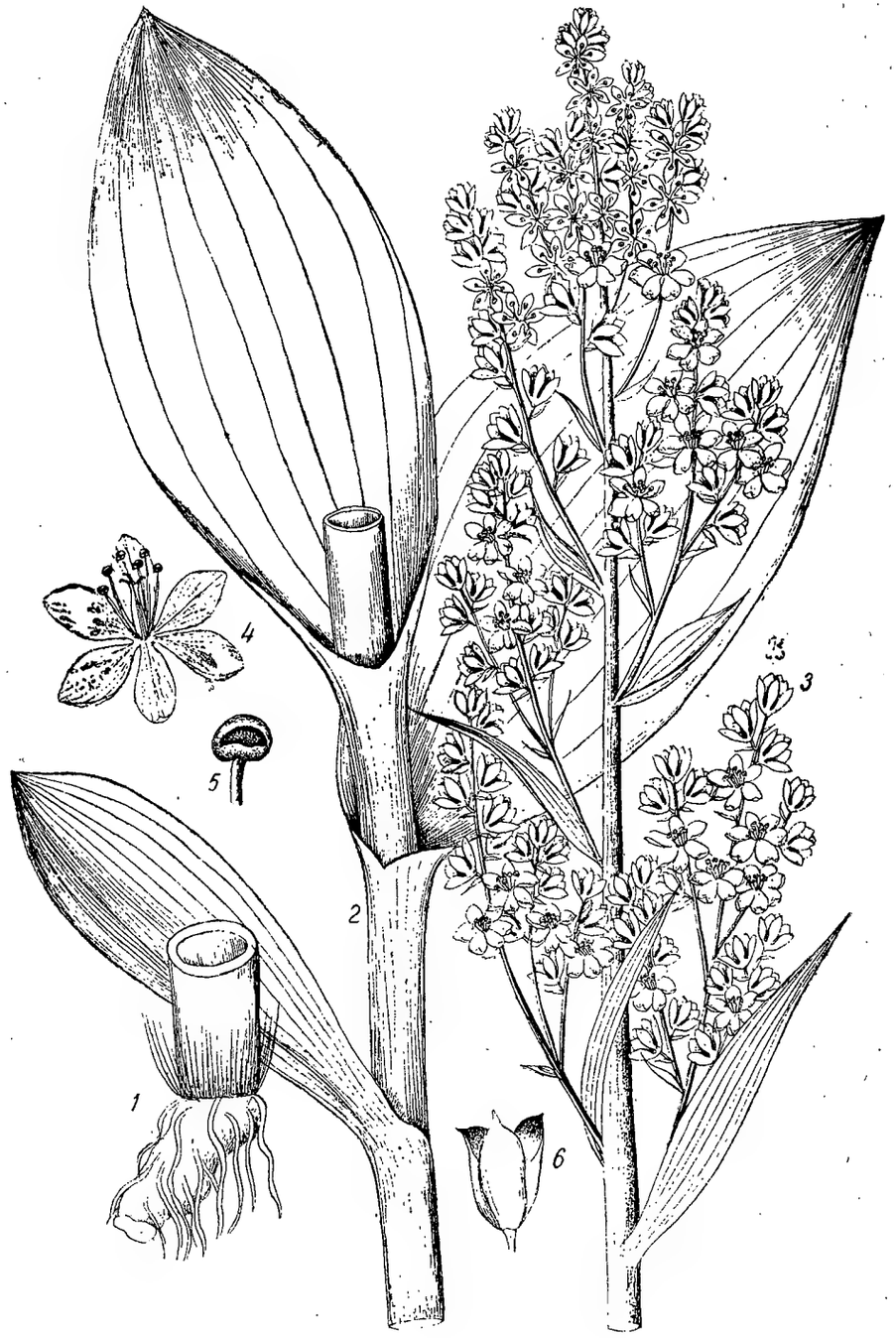

Рис. 6. *Чемериця Льобелієва — Veratrum Lobelianum* Bernh.
1, *2* і *3* — нижня, середня і верхня частини рослини (зменш.); *4* — квітка (збільш.), *5* — пиляк з верхньою частиною тичинкової нитки (збільш.); *6* — плід.

461 (2). V. Lobelianum Bernh. — **Чемериця Льобеліева.** Кореневище коротке, грубе. Стебло грубе, порожнисте, пряме, до 1,75 *м* завв., при основі оточене рештками старих листків, у верхній частині й в суцвітті пухнасте. Листки численні, складчасті, зісподу коротко опушені; нижні листки яйцевидно- або широко-еліптичні, коротко-загострені, до 15—25 *см* завд., до 10—15 *см* завш.; верхні листки зменшені, ланцетні, загострені. Суцвіття — опушена пірамідальна волоть, 25—55 *см* завд., з гроновидними гілками; прицвітки яйцевидні або круглясто-яйцевидні, значно довші від квітконіжки. Оцвітина жовтуватозелена, розкрита; її частки еліптичні, вгорі закруглені, звичайно дрібно-зубчасті, при основі з нігтиком, зовні опушені, до 13 *мм* завд., зовнішні трохи коротші і ширші від внутрішніх. Тичинки коротші від оцвітини. Коробочка яйцевидно-тригранна. ♃. Цв. VI—VII.

Bernh. in Schrad., N. Journ., 2, II (1807) 356. Кузенева, Фл. СССР, IV, 13. — *V. album β. Lobelianum* **Rchb., Fl. Germ. excurs., II (1833) 97. Шмальг.**, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 512. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 38, № 256. — *V. album* Güldenst., Reisen durch Russland, II, 133, 144, 155. **Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 172** pro parte. — *V. album β. floribus viridibus* **Ledeb., Fl. Ross., IV, 208.**

Видані зразки: Woloszczak, Fl. Polon. exsicc., n° 580!.

На вогких лісистих лугах, на вогких місцях по узліссях, по чагарниках. Досить звичайно на Поліссі, в лісостепових районах і в Карпатах — від підніжжя до зони криволісся. Трапляється також у лівобережному злаково-луговому Степу, але виключно по долинах річок.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Перечинська округа, с. Лумшур (Гринь). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Самбірський рн, на багнистих берегах (Тинецький у Запал.); Рудківський рн, Хлопчинці (Мондальський); Стрийський рн, Бережниця, Довге, Братківці (Станков); Сколівський рн, Лукавиця Нижня, Лукавиця Верхня, Горішне, Смоляний (Костинюк і Вечорек). — Станіславська обл.: Болехівський рн, Болехів, Танява (Костенюк і Вечорек); Печеніжинський рн, Сопів, Княжедвір, Печеніжин, Гвоздець; Коршівський рн, Шепаровці; Яремчанський рн, Ворохта, г. Кукуль (Врублевський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Реман); Рава-Руський рн, Гійче (Реман); Сокольницький рн, Ставчани (Рациборський); Вінниківський рн, Сихів (Рациборський); Івано-Франківський рн, Верешиця (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, Червоне; Краснянський рн, Майдан-Гологірський (Мотика.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Радехівський рн., Поздимир (Реман); Брюховицький рн, Білогорща (Тимракевич). — Тернопільська обл.: Кременець; Почаїв (Шмальг.). — **З.П.** Волинська обл.; Ківерці (Барбарич А. І. та О. Г.). — **П.П.** Житомирська обл.: Городниця (Пач.!); Олевський рн, околиці Рудні Озерянської (Рог.!); Коростишів (Совинський); Малинський рн, Федорівка (Семенк.!, Лазар.!). — Київська обл.: Димерський рн, Мануїльськ (Монтр.!); околиці Києва: Байкова гора (Шмальг.!), коло Борщагівки (Шмальг.!), Боярка (Ракочі); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: коло Городні (Рог.); коло Сосниці (Рог.!); кол. Остерський пов. (Вершковський). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Проскурів (Шмальг.); Смотрицький рн, Вишнівчик (Маковецький); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Маковецький); коло Кам'янця-Подільського (Рог.). — Вінницька обл.: Жмеринка (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: коло Бердичева (Рог.!); коло Ружина (Рог.!). — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Катеринопіль (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, у лісі „Нерубай" і „Плоске" (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: околиці Переяслава-Хмельницького (Пач.!). — Чернігівська обл.: Куликівський рн, околиці с. Вересоч (Михайловський). — Полтавська обл.: Гельмязів (Ілліч.); південна частина кол. Лохвицького повіту; кол. Зіньківський повіт, Сабещина (Оголевець у Ілліч.); околиці Полтави, Свинківка (Ілліч.!). — Сумська обл.: Ромни (Зельміц у Ілліч.); Краснопільський рн, коло ст. Баси (Кот.!). — Харківська обл.: кол. Богодухівський і Валківський повіти (Ширяєв і Лавр.); Харків (Черн.); околиці Харкова: ст. Куряж (Тимофєєв, Кот.), Рогань (Клок.!), за ст. Нова Баварія (Наливайко, Кот.!); Нововодолазький рн. Бірки (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, хут. Оливине (Клок.!); Дворічанський рн, околиці Касянівки, за Осколом (Васильєв-Яковл.!); околиці Дворічної (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: кол. Старобільський повіт (Ширяєв і Лавр.).

Var. glabrescens Zapal. Листочки оцвітини голі або майже голі, зубчасті або майже цілокраї.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 173.

К.Л. у Карпатах на Ломниці, Ігровище (Реман у Запал.), Сивуля (Волощак у Запал.); Яремчанський рн, Хомяк коло Кремінців (Волощак); Дзвиняч коло Солотвина (Реман); на Чорногорі, особливо в зоні криволісся (Запал.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Самбірський рн, Волін, на болотистих берегах (Тинецький у Запал., var. *obtusum* Zapal.). — Станіславська обл.: у зоні криволісся. — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло; Івано-Франківський рн, Верешиця (var. *obtusum* Zapal.); Вінниківський рн, Лисиничі (Гельцль у Запал.).

Var. obtusum Zapal. Листочки оцвітини щодо опушення і зубчастості такі, як у попередньої різновидності, але з зовсім тупою або немов із зрізаною верхівкою. — Форма аналогічна *V. album* var. *spathulatum* Beck.

Р.Л. Львівська обл.: смт Івана Франка (Заречний у Запал., var. *glabrescens* Zapal.).

Var. podolicum Zapal. Листочки оцвітини, як у *var. glabrescens* Zapal., але листки з піхвами майже голі. Форма, аналогічна *V. album* var. *croaticum* Beck.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 173.

Пр. Л. Станіславська обл.: Городенка (Слендзінський у Запал.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Великі Борки.

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Дагест., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Обськ., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур.; Середня Азія: Прибалх., Тянь-Шань.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи — від Піренеїв до Південної Німеччини, Середньої Італії і Балканського півострова; Румунія, Польща, північна і середня смуга Європейської частини СРСР, Кавказ, Закавказзя, північна частина Малої Азії, Тянь-

Шань, майже вся радянська Північна Азія до Даурії, Далекий Схід, Північна Монголія, Північний Китай, Японія, Північна Америка.

Господарське значення. Рослина дуже отруйна. Містить у собі п'ять алкалоїдів, з яких отруйні протовератрин і жервин. Кореневища *(Rhizoma Veratri)* вживають у медицині та ветеринарії. Вивар або спиртова настойка кореневища — гарний засіб боротьби з вошами і тарганами. Виваром кореневища користуються в деяких місцевостях і проти корости. Зважаючи на те, що чемериця дуже небезпечна для домашньої худоби як у свіжому вигляді, так і в сіні, її треба старанно винищувати на лугах і пасовищах.

Секція 2. **Fuscoveratrum** Loes. Довжина зав'язі не більша, ніж її ширина; сім'яних зачатків у кожному гнізді зав'язі від 8 до 16.

462 (3). V. nigrum L. — Чемериця чорна. Стебло (60)70—100(130) *см* завв., циліндричне, порожнисте, вгорі притиснуто-м'яко-опушене. Листки голі, вздовж складчасті; нижні — широко-еліптичні, коротко загострені; верхні — лінійно-ланцетні або лінійні. Суцвіття волотеве, вузьке; вісь і гілочки суцвіття, а також приквітники і квітконіжки шерстисто-повстисті; прицвітки лінійно-довгасті або довгасто-ланцетні, здебільшого коротші від квітконіжки; квітконіжки майже такої ж довжини, як і оцвітина або трохи довші від неї. Оцвітина темнопурпурова, її листочки еліптичні, цілокраї, зірчасто розходяться або відігнуті, 4,5—6 *мм* завд.; зовнішні трохи ширші від внутрішніх. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; їх нитки темнопурпурові, при основі майже не розширені. Коробочка яйцевидна, тригранна, гола, 15—20 *мм* завд.; насіння 7—10 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 1044. Herbich, Fl. d. Bukow., 67. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 52. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 512. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1017; Херс. фл., I, 392. Кузенева, Фл. СССР, IV, 11. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 288.
Видані зразки: A. Kerner., Fl. exsicc. Austr.-Hung., № 1048!.

По лісах та чагарниках, на лісових галявинах, у рівнинній частині країни. — Досить звичайно в лісостепових районах, рідше в Поліссі; зрідка трапляється по долинах річок і в північній частині лівобережного Степу.

Р.Л. Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль); смт Івана Франка (Волощак); Городок (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобркський рн (Густавич); Золочівський рн, Лиса гора (Кульч., Монд., Мотика). — Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Островець (Гаєвський, Козловська); Рогатинський рн, Чортова Гора (Вердак, Кочвара), Касова Гора (Кульч., Монд., Мотика). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Вербський рн, Пелча (Кобендза). — Волинська обл.: Ківерцівський рн, Улянівка (Мацко). — Ровенська обл.: Червоноармійський рн, Дранча (Макутра, Новицький у Кн.). — Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Липський!); Андрушівський рн, Іваниця (Годе!). — Київська обл.: околиці Києва, недалеко від Борщагівки (Рог.!), Боярка (Шмальг.); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенк.!). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва, Дарницьке дослідне лісництво (Сележинський); Броварський рн, Бровари (Шмальг., Кот.), Броварське лісництво (Сележинський!), Требухів, Княжичі (Вершковський); Бориспільський рн, Перегуди (Вершковський). — Чернігівська обл.: Туничівський рн, коло Бурівки (Левіна). — Сумська обл.: Глухівський рн, коло Тулиголового (Рог.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: на захід до р. Стрипи, досить звичайно; Товстенський рн, Головчинці; Заліщицький рн, Нирків, Мишків (Слендзінський); Підгаєцький рн, Гавриляк (Козловська), Жабокруки (Кочвара), Чортовець (Кульчинський, Мондальський, Мотика). Станіславська обл.: Обертинський рн, Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Маковецький), Цибулівка (Богацький); Проскурів (Шмальг.!); Смотрицький рн, Нігин (Монтр.!). — Одеська обл.: Котовський рн, Котовськ (Пач.), Борщі (Шмальг.!); Піщанський рн, коло Перейми (Рог.!); Краснокнянський рн, між Красними Окнами і Ставровим (Пач.). — Вінницька обл.: недалеко від Могилева-Подільського (Рог.!); недалеко від Ямполя (Рог.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Білої Церкви (Рог.!), Біла Церква (Лапчинський, Оксіюк!); Тараща (Рог.!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Смілянський рн, Яблунівка, ліс Репʼяшне; Городищенський рн, Старосілля, ліс коло Ірдинського болота (Тржебінський); Лисянський рн, Яблунівка (Підоплічка!); Катеринопільський рн, Петраківка (Підоплічка); Умань (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Торговиця (Фінн); Ново-Георгієвський рн, Крилів, Табурище (Пач.); Олександрійський рн, в околицях Олександрії, по р. Інгульцю (Кот.), Косівка (Пач.); Аджамський рн, ст. Канатове (Пач.). — Кам'янець-Подільська обл.: Деражня (Пач.); Меджибіж (Рог.!). — Вінницька обл.: Вороновицький рн, Розсохи (Монтр.); Гайсинський рн, Губник (Кот.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Мала Стариця (Пач.); Бориспільський рн, болото Карань, ділянка між Старим і Кийлівом (Ніколаєв). — Чернігівська обл.: Прилуки (Дубовик!, Левенець!). — Полтавська обл.: південна частина кол. Лохвицького повіту (Барсуков); Лубенський рн, Лубни (Августінович), коло Олександрівки (Рог.!). — Сумська обл.: Суми; Білопільський рн, Мороча, в дібровах (Залеський); Лебединський ри, коло Межиріча (Угринський), долина р. Псла (Ширяєв), Михайлівка (Ширяєв); Краснопілля (Кот.!); Охтирський рн, на схід від Чернеччини (Угринський); балка Жукова (Угринський). — Харківська обл.: Валківський рн, Рубанівка (Наумов); Коломацький рн, ст. Водяна (Лавр.!); Золочівський рн, Рогозянка (Лавр.); Дергачівський рн, Слатине (Лавр.); Харків (Наливайко, Кот., Лавр.); Харківський рн, Сороківка (Наливайко), Рогань (Черн.); Липці (Угринський!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ; Великий Бурлук (Ширяєв і Лавр.). — Дніпропетровська обл.: кол. Новомосковський повіт (Акінф.).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Волз.-Дон., Причорн. (північна частина); Західний Сибір: Обськ. (південний схід), Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур.; Середня Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Середня Європа, майже вся помірна частина Сибіру, Далекий Схід, Манчжурія, Північний Китай, Корея, Японія.

Примітка. Рогович наводив *V. nigrum* L. для Овруча, але в його гербарії зразків немає. Рослина ж з околиць Рудні-Озерянської, Олевського району, Житомирської області, належить до *V. Lobelianum* Bernh.

рими шкірястими піхвами. Листків звичайно три; лінійні або лінійно-ланцетні, жолобчасті, по краю здебільшого війчасті або шорсткі, з'являються одночасно з квітками. Квітки невеликі, в кількості 1—5(8), рожеволілові, частки відгину оцвітини довгасто-еліптичні, тупі або гоструваті, (16)20—26 *мм* завд., 4—8 *мм* завш., з 10—16(17) жилками; тичинки в 2—2,5 раза коротші від частки оцвітини; пиляки червонувато-бурі, довгасті, в 2—3 рази коротші від ниток; стовпчиків три, прямих, з верхівковими приймочками. Коробочка довгаста, 1—1,5 *см* завд. ♃. Цв. II—III.

Rouy, Bull. Soc. bot. France, III (1905) 644. Stefanoff, Monogr. Gatt. Colchicum (1926) 36. Черняковская, Фл. СССР, IV, 25. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 289.

— *C. bulbocodioides* M.B., Fl. Taur.-Cauc., I (1808) 293, non F. A. Brotero, Lusit. (1804) 597. Ledeb., Fl. Ross., IV, 205. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 510 pro parte. — *C. montanum* Ledeb., Fl. Ross., IV, 205 pro parte. Пач., Херс. фл., I, 395, non L.

Видані зразки: Lang et Szovits, Herb. Ruth. Cent., I, 32!. Gallier, Iter. taur. secundum, 214.

На горбах і на схилах у південно-західній частині УРСР.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липський); Болград (Акінф.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Нордман!, Бессер!, Шовіц, Пач.!, Шестериков); околиці Одеси, Крива Балка коло Чорноморки (Ланг і Шовіц!); Іванівський рн, Іванівка, Баранове (Шестериков!). — Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, Рибаківка (Пач.), Коблеве (Пач.).

Поширення по СРСР. Причорн., Крим.

Загальне поширення. Крим, південно-західна частина УРСР, Добруджа, Болгарія, Південна Фракія, західна частина Малої Азії.

Примітка. Місцезнаходження, вказане для Табурища (П.Л.-С.), зовсім ізольоване і віддалене від області поширення у нас *C. Biebersteinii* Rouy, і Пачоський (Херс. фл. I, 396) цілком справедливо відзначив, що воно не гармонує ні з загальним поширенням виду, ні з екологічними умовами Табурища, а тому знахідка потребує підтвердження. Не зайво відзначити, що це місцезнаходження у „Монографії роду *Colchicum*" Стефанова помилково названо Александровськ (тепер Запоріжжя), замість Олександрійський повіт, кол. Херсонської губернії, до якого раніше входив теперішній Ново-Георгіївський район. Заслуговує на впровадження у культуру; яскравоквітуча рослина.

464 (2). C. umbrosum Stev. — **Пізноцвіт тіньовий.** Бульба майже куляста, 15—20 *мм* завш., обгорнута майже чорними піхвами, витягнутими зверху в довгу шийку. Листки в кількості 3—5, широко-ланцетні, тупі, розвиваються в наступному після цвітіння році. Квітки в кількості 1—3, рідше 4—5, невеликі, рожеві, розвиваються восени. Частки оцвітини вузько-еліптичні або еліптично-обернено-ланцетні, більш-менш тупі, з 7—11 жилками, 16—28 *мм* завд., 2—4 *мм* завш.; тичинки в 2,5—3 рази коротші від оцвітини. Стовпчиків три, наверху відігнутих, з боковими збіжними приймочками. Коробочка еліптично-довгаста, загострена, при основі звужена. ♃ Цв. VIII—IX.

Stev. in Nouv. Mem. Soc. Natur. Moscou, VII (1829) 268. Ledeb., Fl. Ross., IV, 204. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 510. Stefanoff, Monogr. Gatt. Colchicum, 64. Черняковская, Фл. СССР, IV, 28, 30.

— *C. autumnale* M.B., Fl. Taur.-Cauc., III, 281, non L.

Видані зразки: Busch, Kuznetzov et Markovicz, Fl. Cauc. exsicc., № 355!.

П.З.С. Херсонська обл.: околиці Херсона (Черняковская, Фл. СССР, IV, 30).

Поширення по СРСР. Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Крим, Кавказ, Мала Азія.

Примітка. Знаходження цього виду в дикому стані в околицях Херсона сумнівне і потребує підтвердження.

465 (3). C. Fominii Bordz. — **Пізноцвіт Фоміна.** Бульба довгасто-яйцевидна або яйцевидна, до 35 *мм* завд., обгорнута майже чорними шкірястими оболонками, витягнутими в довгу шийку. Листки розвиваються на наступний після цвітіння рік. Квітки досить великі, одиничні або по 2—3, лілові; трубочка оцвітини в 2—2,5 раза довша від відгину; частки відгину лінійно-довгасті, більш-менш гострувати, 33—39 *мм* завд., 5—6 *мм* завш., з 9—11 жилками; внутрішні трохи коротші. Тичинки в (2,5)3 рази коротші від відгину; пиляки лінійно-довгасті, жовті, в (2,5)3 рази коротші від ниток; стовпчики в верхній частині трохи відігнуті, на верхівці ледве головчасто потовщені, з боковими збіжними приймочками, трохи перевищують тичинки або однакової з ними довжини. ♃. Цв. IX.

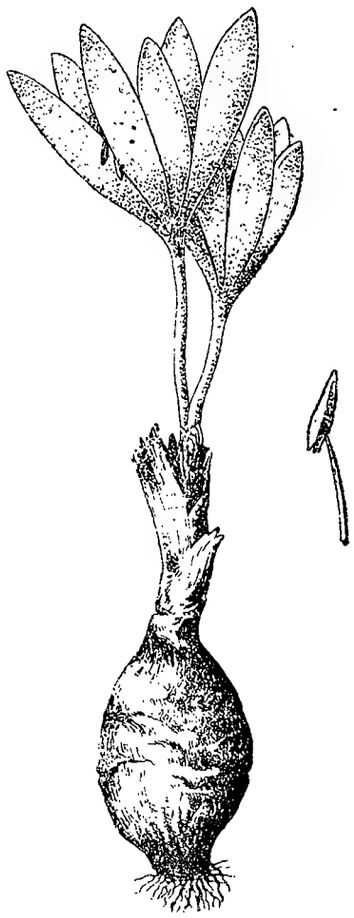

Рис. 8. *Пізноцвіт Фоміна — Colchicum Fominii* Bordz.
Вся рослина з квітками і тичинка в натуральну величину.

Bordz. in Fedde., Repertorium, XL (1936) 373. Збірн. пам'яті акад. О. В. Фоміна (1938) 56.

Рисунки: Бордз., Збірн. пам'яті О. В. Фоміна, стор. 56.

На степових схилах.

П.З.-Л.С. Одеська обл.: Великомихайлівський рн, близько Гребенників, на степовому схилі в долині р. Кучургана в околицях Кардамичевого (Бурчак-Абрамович).

Поширення по СРСР. Причорн. Вид, можливо, ендемічний для МРСР і півдня УРСР.

Примітка. Вид дуже близький, а може бути, й тотожний *C. laetum* Stev. (Nouv. Mem. Soc. Nat. Moscou, VII (1829) 262. Черняковская, Фл. СССР, IV, 29), що росте в Європейській частині СРСР (Ниж.-Волз., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг.), описаний з Кавказу. Потрібне дальше вивчення цього виду в природі та збір додаткового гербарного матеріалу.

466 (4). C. autumnale L. — Пізноцвіт осінній. Бульба яйцевидна, 2,5—4(6) *см* завд., обгорнута чорнобурими шкірястими оболонками, витягнутими зверху в довгу шийку. Листки довгасто-ланцетні, плоскі, тупі, розвиваються в кількості 3—8 на наступний рік після цвітіння, одночасно з коробочкою. Квітки великі, рожеві, одиничні або по 2—3, іноді до шести або семи; частки відгину оцвітини широко- або довгасто-еліптичні, тупі або тупуваті, 3—4(6) *см* завд., 6—12(15) *мм* завш., в 3—4 рази коротші від трубочки; тичинки з довгастими оранжово-жовтими пиляками, приблизно в два рази коротші від частки оцвітини; стовпчиків три, наверху відігнутих, з боковими збіжними приймочками. Коробочка довгасто-овальна, гостра, 3—5(6) *см* завд., тонко-шкіряста. Насіння круглясто-яйцевидне, буре, ямчасто-крапчасте, 0,8—2(2,5) *мм* у поперечнику, при основі з білим м'ясистим, згодом засихаючим додатком. ♃. Цв. VIII—X; плоди достигають VI—VII наступного року.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 341. Herbich., Fl. d. Bukow., 68. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 52. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 510. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 171. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 38, 257. Черняковская, Фл. СССР, IV, 30. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 289.

На вогких лугах у західній частині країни. Знаходження цього виду в старих межах Радянської України в дикому стані (крім, можливо, Меджибожа) дуже сумнівне і потребує підтвердження новими фактичними даними. Дуже можливо, що наведені нижче покази для УРСР у старих її межах основані на знахідках випадково занесеної або здичавілої рослини. — Більш-менш звичайна рослина в Пр. Л.; трапляється розсіяно у Р.Л., О.Л., В.Л.-С., З.Л.-С.

Зак. **Л.** Закарпатська обл.: на лугах до субальпійської зони (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Горгани, Яворова гора (Волощак); Покуття; Косів (Труш); Коломия; Печеніжинський рн, Верхній Вербіж, Нижній Вербіж, Сопів, Печеніжин (Слендзінський), Малий Ключів; Тлумач (Врублевський); Коршівський рн, Жукотин (Раціборський); коло Ланчина; Надвірнянський рн, (Волощак); околиці Станіслава (Яхно); **Пр. Л.** Чернівецька обл.: Вижницький рн, Іспас (Слендзінський). — Дрогобицька обл.: Конюшки на Стрвиджі (Новицький у Кнаппа, Кульч., Мондальський, Мотика); Дублянський рн, коло Калинова (Новицький у Кнаппа); Самбір (Гюккель у Кнаппа); коло Медики (Блоцький). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, околиці Шкла (Круль); Львів (Бессер, Томашек у Кнаппа); Брюховицький рн, Грибовичі (Завадський); Івано-Франківський рн, смт Івана Франка (Круль), Ярина (Блоцький). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Гермаківка коло Ніври (Ленц.); Бучач (Труш); Збаразький рн, Луб'янки (Маєвський); Чернівецька обл.: Кіцманський рн, Клокічка; Вижницький рн, Лопушна (Гербіх). — **П.П.** Житомирська обл.: на лугах у кол. Овруцькому повіті (Паевський у Бессера).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Прибалт.

Загальне поширення. Західна, Середня і Південна Європа — від Південної Швеції, Естонії, Латвії і Данії до Іспанії, Італії та північної частини Балканського півострова; Північна Америка.

Примітка 1. На показах Бессера засновані вказівки Ледебура, Роговича, Шмальгаузена і Пачоського для Волині. Щодо знаходження пізноцвіта осіннього в околицях Києва, маємо вказівку на етикетці в гербарії Монтрезора: „Коло Пріорки (Куренівки) на Оболоні коло Чернечого озера. Знайшов Крістер у 1882 р. і пересадив у свій сад. Рослина дуже рідка". Тепер *Colchium autumnale* L. в околицях Києва не трапляється.

Примітка 2. Іллічевський (Збірн. Полт. Держ. муз., I, 1928, 156) на підставі рукопису Барановича наводить *Colchium autumnale* L. для околиць Лохвиці (хут. Високий), але висловлює сумнів у тому, що цей вид нібито росте „на вогких лугах і інколи вкриває великі площі".

Господарське значення. Всі частини рослини дуже отруйні, бо мають у собі сильно діючий алкалоїд колхіцин ($C_{22}H_{25}NO_6$). Насіння, бульби (а у Франції й квітки) вживають у медицині, головним чином, для лікування від ревматизму, подагри і невралгії.

Рід 142. Брандушка — Bulbocodium L.

L., Coroll. Gen. (1737) 6; Gen. pl., ed. 5 (1754) 142.

Оцвітина віночкоподібна, з шести вільних листочків, листочки оцвітини з довгими нігтиками, які зложені трубочкою і зв'язані між собою за допомогою зубців, що знаходяться по одному з кожного боку при основі пластинки листочків оцвітини. Тичинок шість, з нитками, прикріпленими до основи відгину, і з коливними пиляками. Стовпчик один, вгорі трироздільний. Коробочка довгаста або довгасто-яйцевидна, відкривається наверху по перегородках. Насіння кулясте.

467 (1). B. versicolor (Ker.-Gawl.) Sprng. **— Брандушка різнокольорова.** Бульба яйцевидна, обгорнута чорнобурими перетинчастими оболонками, зверху витягнутими в шийку, що охоплює основу листків. Листків здебільшого три, рідше чотири; вони ланцетно-лінійні, жолобчасті, з ковпачкоподібною верхівкою. Квітки ліловорожеві, одиничні, або по 2—3; пластинки листочків оцвітини косо догори спрямовані, довгасті або довгасто-лінійні, тупі або гострувати, 25—36 *мм* завд. і 2,5—8,5 *мм* завш., в 1,5—2,5 раза коротші від нігтиків. Тичинки в 2—2,5 раза коротші, ніж пластинки листочків оцвітини; пиляки довгасті, жовті; стовпчик один, вгорі трироздільний, перевищує пиляки. Коробочка довгасто-яйцевидна, загострена. ♃. Цв. $^2/_2$III—IV.

Sprng., Syst., II (1825) 40. Черняковская, Фл. СССР, IV, 20. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 288.

— *Bulbocodium vernum* M.B., Fl. taur.-cauc. I (1808) 261, non L. — *Bulbocodium vernum* var. *versicolor* Bak., Journ. Linn. Soc., XVII (1879) 456. — *Bulbo-*

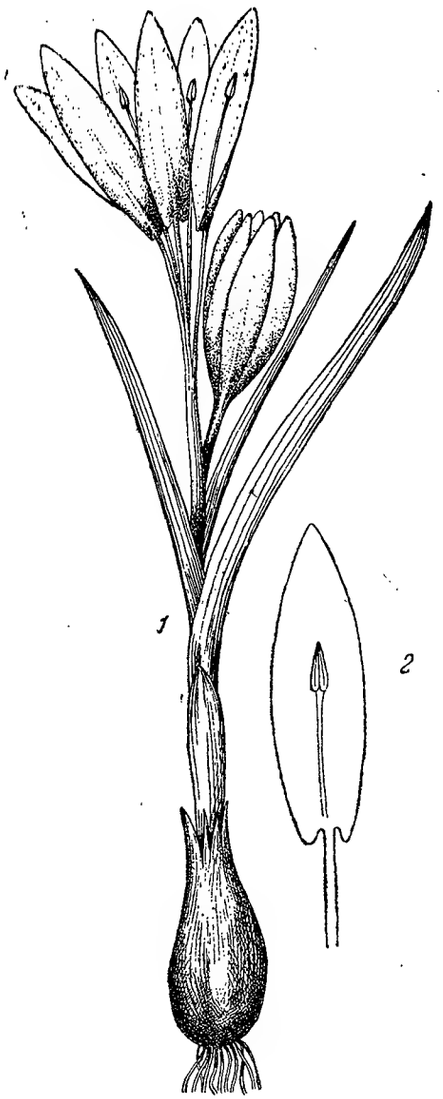

Рис. 9. *Брандушка різнокольорова — Bulbocodium versicolor* (Ker.-Gawl.) Sprng. *1* — квітуча рослина; *2* — пластинка листочка оцвітини з тичинкою і верхньою частиною нігтика.

codium ruthenicum Bunge, Ind. Seminum Hort. Dorpat (1837) 12. Ledeb., Fl. Ross., IV, 206, Шмальг., Фл. Ср. и Ю.-Р., II, 511. — *Colchicum versicolor* Ker.-Gawl., Bot. Reg. (1821), tab. 571. Stefanoff, Monogr. Gatt. Colchicum (1926) 48.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. exsicc. Austr.-Hung., № 685!.

На трав'яних місцях, у степах, по чагарниках, на схилах. — У степовій і лісостеповій смугах.

З.Л.-С. Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!, Щибря!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, між Підвисоцьким і Небелівкою (Фінн); Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!); Знам'янський рн, Чорний ліс (Танфільєв); Олександрія (Рябков!); Кіровоград (Окснер!, *f. typica* et *f. albiflora* Bordz.); Аджамка, рідко (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн, Лубни, Войниха (Рог.!); Хорольський рн, Бригадирівка (Рог.!); Зіньківський рн, Павлівка (Рог.!); Глобинський рн, Могила Гетьманка, між Пустовійтовим і Великими Кринками (Зеров!); Полтава-Терешки (Ілліч.). — Сумська обл.: Білопільський рн, Катеринівка (Лавр. і Зоз!); Улянівський рн, хут. Бойків (Ширяєв). — Харківська обл.: Нововодолазький рн, коло ст. Єзерської (Угринський, Ширяєв); Дергачівський рн, Феськи (Лавр.!); Золочівський рн, Мала Рогозянка (Лавр.); околиці Харкова, коло Журавлівки (Тимофєєв!, Шидловський і Кот.!, Наливайко!); околиці Липців (Угринський!). — **Н.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, коло Прибужжя, в Страшній балці (Комша у Пач.). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська, дуже часто (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, в околицях ст. Орчик і коло Лип'янки (Ніколаєв). — Харківська обл.: Вовчанський рн, Земляний яр (Угринський!); Близнюківський рн, Криштопівка (Крищтофович). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Висоцький!). — Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, Титарівка (Ширяєв і Лавр.); Міловський рн, Стрілецький степ (Ширяєв і Лавр.). — Дніпропетровська обл.: кол. Новомосковський повіт (Акінф.); околиці ст. Синельникове (Угринський). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Снігурівський рн, по р. Вісуні при злитті її з Інгульцем (Кот.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон, Білозірка (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Запоріжжя (Шмальг.!). — Херсонська обл.: Голопристанський рн, між Михайлівкою і Чорномор'ям (Пач.).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Даг.

Загальне поширення. Угорщина, Банат, Трансільванія, південна смуга Європейської частини СРСР, Передкавказзя, Дагестан.

Примітка. Вид, придатний для оздоблення бордюрів, квіткових клумб, особливо разом з іншими раноквітучими рослинами.

ПІДРОДИНА II. АСФОДЕЛОВІ — ASPHODELOIDEAE Vent.

Плодолистики цілком зрослися між собою; стовпчик один; плід — коробочка, що відкривається гніздорозривно. Рослини з коротким прямим або повзучим кореневищем і здебільшого тільки з прикореневими листками; квітконіжка здебільшого із членуванням.

Триба 1. Asphodeleae Koch.

Листочки оцвітини вільні або зрослися тільки при самій основі; тичинкові нитки прикріплені до квітколожа.

Рід 143. Еремурус — Eremurus M.B.

M. Bieb., Cent. pl. rar. Ross. (1818), tab. 61; Fl. Taur.-Cauc. III (1819) 269.

Оцвітина лійкувата, трубчасто-дзвоникувата або колесовидна, глибоко шестироздільна або вільнолиста, залишається при плодах або в деяких видів опадає. Тичинок шість, підматочкових, з довгими нитками і з довгастими пиляками, прикріпленими вище основи до верху нитки, який входить у заглибину спайки; тичинки перевищують оцвітину або однакової з нею довжини. Зав'язь тригнізда, з 2—4 насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик нитковидний, з маленькою приймочкою. Плід — тригнізда коробочка, що відкривається гніздорозривно. Насіння гостро-тригранне, чорнувате. — Багаторічні рослини, що мають кореневища і просте безлисте стебло, яке вгорі переходить у довге безлисте грono; квітки — в пазухах прицвітків, одиничні; квітконіжки здебільшого із членуванням.

До роду належать близько 35 видів, що ростуть переважно в гірських країнах Західної і Середньої Азії. Головні центри розвитку роду — Іран і гірські частини Середньої Азії. Деякі види, як наприклад, *E. Olgae* Regel, *E. robustus* Regel, *E. himalayicus* Bak. та інші, культивують як декоративні рослини. В СРСР відомо 23 види, з них більшість у Середній Азії.

468 (1). E. spectabilis M.B. — Еремурус вродливий. Кореневище коротке, з досить товстими веретеновидними коренями. Стебло циліндричне, 60—100 *см* завв., при основі обгорнуте волокнистими рештками торішніх листків. Листки всі прикореневі, сизуваті, широколінійні, гострі, голі, з гостро-назадшорстким краєм, приблизно в два рази коротші від стебла, 25—40 *см* завд., 1—4 *см* завш. Квітки в довгому густому гроні; прицвітки ланцетні, довго-загострені, з війчастим краєм, однакової довжини з квітконіжками або трохи довші від них; квітконіжки без зчленування, під час цвітіння прямостоячі, приблизно в два рази довші від оцвітини, при плодах догори зігнуті. Оцвітина лійкувато-дзвоникувата, жовтуватобура, з лінійно-довгастими, після цвітіння всередину загорнутими частками, 8—9 *мм* завд.; тичинки напрнкінці цвітіння вдвоє довші від оцвітини. Коробочка куляста, впоперек зморшкувата, в 2—3 рази коротша від оцвітини. ♃. Цв. наприкінці V.

M. Bieb., Cent. pl. rar. Ross. (1818), tab. 61; Fl. Taur.-Cauc., III (1819) 269. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 485. Федченко, Фл. СССР, IV, 39. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 289.

— *E. caucasicus* Stev. in Mem. Soc. Natur. Moscou., IV (1832) 251. Ledeb., Fl. Ross., IV, 190.

Рисуики: M. Bieb., Icon. Cent. pl. rar. Ross., tab. 61.

По степах і по чагарниках, рідко і тільки в області Донецького кряжа.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Амвросіївський ри, поблизу ст. Амвросіївки, западина між крейдяними лобами (Таліев); околиці Білоярівки, на лівому схилі Білого яру (Лавр., Кот.!).

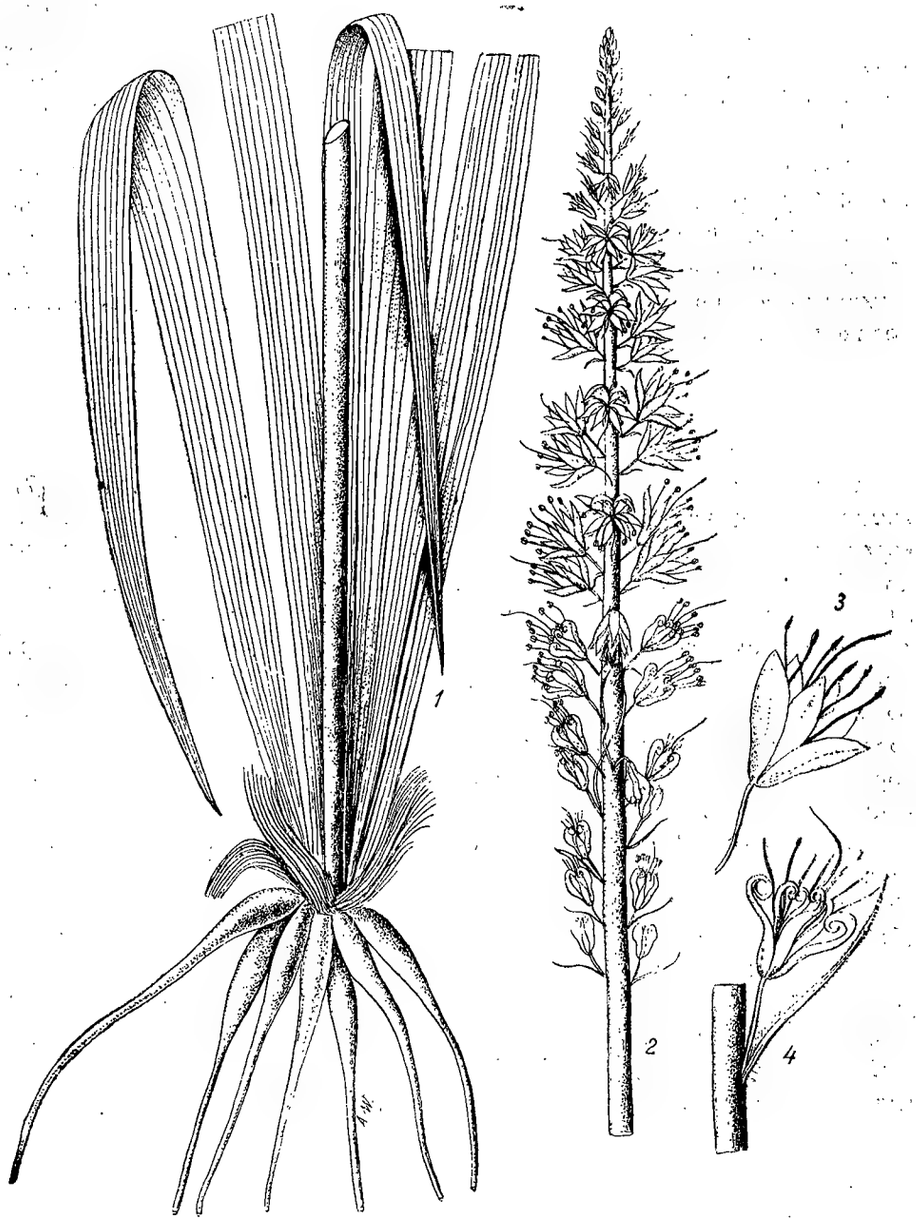

Рис. 10. *Еремурус вродливий — Eremurus spectabilis* M.B.
1 — нижия частина рослини з корінням і листям (зменш.); *2* — суцвіття (зменш.); *3* — квітка на початку цвітіння (збільш.); *4* — квітка після цвітіння з прицвітком і частиною осі суцвіття (збільш.).

Поширення по СРСР. Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Середня Азія: Гір.-Туркм.

Загальне поширення. Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Іран.

Примітка. *E. spectabilis* М.В. в Європейській частині СРСР, за винятком Криму і Кавказу, надзвичайно рідка рослина, відома досі тільки в південно-східній частині УРСР і в суміжній з нею Ростовській області (між Максимівкою і Персіянівкою) (Пач.!).

Господарське значення. Кореневище цього виду має в собі 15% клею (гумі). Очищене від землі, висушене й змолоте воно дає порошок, який з гарячою водою утворює клей. Клей цей вживається у Закавказзі в шевському, шапковому, шпалерному, палітурному і ткацькому виробництвах (Роллов, 184). Молоді листки їстівні. Рослину можна культивувати в садах як декоративну.

Рід 144. Віхалка — Anthericum L.

L. Syst., ed. 1 (1735); Sp. pl., ed. 1 (1753) 310.

Оцвітина неопадна, складається з шести майже однакових, 3—5(7)-жилкових, під час цвітіння розпростертих листочків. Тичинок шість, коротших від оцвітини; їх нитки шиловидні, прикріплені безпосередньо до квітколожа під зав'яззю; пиляки прямостоячі, прикріплені до ниток спинкою нижче їх середини. Зав'язь тригнізда, з 4—8 сім'яними зачатками в кожному гнізді; стовпчик нитковидний, прямий або злегка догори зігнутий. Плід — куляста, яйцевидна, іноді злегка трилопатева коробочка. Насіння гранчасте або сплющене, з чорною або чорнуватоматовою, досить товстою шкіркою. — Багаторічні рослини з коротким кореневищем, безлистим стеблом і прикореневими лінійними листками; суцвіття грониовидне або волотеве, квітконіжки із зчленуванням.

До роду *Anthericum* L. належать близько 100 видів, які поділяються на чотири секції. З них секція *Holopodium* Bak. з 2—3 видами і секція *Trachyandra* Bak. з 35 видами властиві виключно Африці. Секція *Hesperanthes* Bak. з шістьма видами росте в Мексіці. До секції *Phalangium* (L.) Kunth. належать і ті види, що трапляються у нас. Це — найбагатша на види секція; поширена вона головно в Тропічній і Південній Африці (понад 50 видів); декілька видів, що належать до цієї секції, ростуть у Мексіці і північній частині Південної Африки, два види в Європі та в СРСР і один вид в Японії.

---

1. Стебло звичайно не розгалужене; листочки оцвітини 23—30 *мм* завд.; стовпчик догори зігнутий, трохи коротший від оцвітини; коробочка яйцевидна . . . . . (2). **B. лілійна — A. liliago L.**
— Стебло здебільшого розгалужене; листочки оцвітини (7,5)10—13 *мм* завд.; стовпчик прямий, трохи довший від оцвітини; коробочка куляста . . . . . (1). **B. гілляста — A. ramosum L.**

469 (1). A. ramosum L. — Віхалка гілляста. Квіткове стебло 30—80(90) *см* завв., циліндричне, звичайно волотево-розгалужене, рідше просте *(f. simplex* Klinggr.). Листки прикореневі, лінійні, жолобчасті, догори стоячі, 3—6 *мм* завш. Прицвітки зелені, ланцетно-лінійні, значно коротші від квітконіжок; квітконіжки із членуванням трохи вище основи. Квітки білі; листочки оцвітини трижилкові, розпростерті (7,5)9—10(13) *мм* завд., зовнішні довгасті, внутрішні ширші, овальні або довгасто-овальні; тичинки довжиною майже такі, як і оцвітина; стовпчик прямий, трохи довший від листочків оцвітини. Коробочка куляста, тупа, вгорі з невеликим вістрям. 4 . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 310. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 483. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 146. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 38, № 258. Черняковская, Фл. СССР, IV, 53. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 290.

— *Phalangium ramosum* Poir. in Lam. Encycl. method., V (1804) 250.

Видані зразки: A. Kerner., Fl. Austro-Hung. exsicc., № 1482!. Герб. рус. фл., 139!; Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 299!. Woloszczak, Fl. pol. exsicc., № 577!.

По світлих соснових і листяних лісах, по чагарниках, по узліссях, на схилах, на вапнякових і крейдяних відслоненнях. Більш-менш звичайно в лісових і лісостепових районах, зрідка трапляється і в північній частині злаково-лугового степу; в гори не заходить.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Ужгородська окр., с. Холмець (Барбарич А. І. та О. Г.); по сухих місцях у чагарниках коло Хуста і в Тячівській окр. близько Буштина (Вагнер у Маргиттая); у підніжжя гір скрізь (Маргиттай). — **Пр.Л., Р.Л., О.Л., П.П.** і **Л.П.** Звичайно, але здебільшого розсіяно. — **З.Л.-С.** Дуже часто. — **В.Л.-С.** Нерідко. — **П.Л.-С.** і **Л.Л.-С.** Нерідко. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, на крейдяних відслоненнях (Кот.!), гори Артема, коло Банівського, Богородичного і ст. Святогорська на пісках по Дінцю (Кот.); Артемівський рн, Іванівське, вапнякові схили (Оксіюк!). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, коло Серебрянки (Акінф. і Гроссг.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Грушівка (Пач.), Мигія (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, у Шевченківському парку (Гроссг.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: околиці Куп'янська (Клок.!); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.!), Дворічна (Клок.!, Кот.); Вовчанський рн, Перша радянська МТС (Угринський!). — Ворошиловградська обл.: Кремінський рн, Ново-Глухівське лісництво, бір (Сукачов, Кот.!).

Крім типової форми трапляються ще такі:

F. **simplex** Klinggr. Стебло просте.

Klinggr., Fl. v. Preuss. (1849) 412.

— *A. ramosum* f. *fallax* Zabel., Arch. v. Fr. Naturg. Mekl., XIII (1859) 53.

З.Л.-С. Кол. Балтський повіт, на межі кол. Бессарабії і кол. Херсонської губ., на вапнякових скелях у невеликому лісі (Монтрез.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.!).

Примітка. Форма з нерозгалуженим стеблом — f. *simplex* Klinggr., можна думати, ніякого систематичного значення не має і, можливо, являє собою рослини, що виросли в гірших умовах живлення.

F. **latifolium** Zapal. Листя здебільшого численніше і ширше, 6,5—9,25 *мм* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 146.

Р.Л. Львівська обл.: смт Івана Франка (Круль у Запал.). — Тернопільська обл.: Збаразький рн, Гриньці (Реман у Запал.); Бучач (Труш у Запал.); Мельниць-Подільський рн, Горошеве (Ленц у Запал.).

F. tenuifolium Zapal. Рослина нижча, всі частини її тонші, листки 1,5—2 *мм* завш.

Zapal., Consp. Fl. Galic., I (1906) 146.

П.П. Туховський острів у Сехах на Волині (Реман у Запал.).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорном., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк. (Баку).

Загальне поширення. Середня і Південна Європа — від Південної Швеції і Данії до Іспанії, Північної Італії і Болгарії; середня й південна смуга Європейської частини СРСР — до Волги; Крим, Передкавказзя, Східне Закавказзя (занесено).

469[1] (2). A. liliago L. — Віхалка лілійна. Стебло пряме або висхідне, просте, безлисте або з невеликим листом при основі суцвіття, 30—60(80) *см* завв. Листки прикореневі, лінійні, трохи жолобчасті або плоскі, поступово догори звужені, гострі. Суцвіття звичайно нерозгалужене, гроновидне. Прицвітки перетинчасті, ланцетні або яйцевидно-ланцетні, тонко загострені, в 2—3 рази коротші від квітконіжок; квітконіжки із зчленуванням нижче їх середини. Квітки білі; листочки оцвітини однакові, довгасто-лінійні, тупі, з трьома жилками, 22—25(30) *мм* завд. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; стовпчик догори зігнутий, трохи коротший від оцвітини. Коробочка тригранно-яйцевидна, гостра. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 310; Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 483. Окснер, Фл. УСРР, визн., 1, 290.

— *Phalangium liliago* Schreb., Specileg. (1771) 36. Eichw., Skizze, 122. Andrz. у Por., Обозр. (1869) 306.

Видані зразки: Thielens et Devos., Kickxia Belgica (1886), № 167 sub *Phalangio Liliagine*. Baldacci, Iter albanicum septimum, № 47!.

На горбах, по сухих лісах, по чагарниках. Дуже рідко. Наведені тут місцезнаходження треба віднести до здичавілої рослини (*Anth. Liliago* L. культивували і тепер іноді культивують у квітниках). Вид середземноморсько-атлантичний.

П.Л.-С. Вінницька обл.: Комсомольський рн, Комсомольське (Шмальг.); Калинівський рн, ст. Голендра (Андрж. у Рог.).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Південна Швеція, Данія, середня і південна частини Західної Європи, Албанія, Північна Африка (Алжір!), Північна Америка.

Примітка. Цей вид наводили для Полісся, кол. Рязанської, Тульської, Орловської, Пензенської, Тамбовської губерній і для Дону, але, безперечно, помилково замість *A. ramosum* f. *simplex*.

Триба **2. Hemerocallideae** R. Br.

Листочки оцвітини внизу зрослися в більш-менш довгу трубочку, вгорі вільні; тичинкові нитки вгору зігнуті, знизу більше або менше зрослися з трубочкою оцвітини.

Рід **145. Лілійник — Hemerocallis** L.

L., Syst., ed. 1 (1735) et Sp. pl., ed. 1 (1753) 324.

Оцвітина широколійкувата, з шести листочків, які зрослися внизу в вузьку циліндричну трубочку і вгорі відігнуті. Тичинок шість, із зігнутими довгими нитками, що відходять від верхньої частини трубочки оцвітини; пиляки довгасто-лінійні, прикріплені до ниток спинкою вище основи і відкриваються всередину. Зав'язь довгаста, тупо-тригранна, тригнізда, з численними насінними зачатками в кожному гнізді, при основі зрослася з трубочкою оцвітини; стовпчик нитковидний, догори зігнутий, з невеликою трилопатевою головчастою приймочкою. Коробочка шкіряста, довгаста, тригранна, впоперек зморшкувата, відкривається вгорі гніздорозривно. Насіння яйцевидне, гранчасте, з чорною блискучою хрящуватою шкіркою. — Багаторічні рослини з дуже коротким кореневищем, більш-менш потовщеними м'ясистими коренями, з безлистим стеблом і великими квітками у волотево-розгалужених суцвіттях.

10—12 видів, поширених в Європі й помірній Азії, особливо в Японії. У нас культивують два види, які іноді дичавіють.

---

1. Квітки без запаху; оцвітина оранжова; частки відгину тупі, внутрішні з хвилястим краєм . . . . **(1). Л. рудуватий — H. fulva** L.
— Квітки запашні; оцвітина жовта; внутрішні частки відгину оцвітини гострі, з плоскими краями . . . . **(2). Л. жовтий — H. flava** L.

469[2] (1). H. fulva L. **— Лілійник рудуватий.** Квіткове стебло безлисте, 0,5—1,0 *м* завв. Листки широколінійні, з поздовжнім кілем, майже такої ж довжини, як стебло, до 3 *см* завш. Суцвіття волотево-гіллясте, 6—12(15)-квіткове. Квітки без запаху, на коротких квітконіжках, великі, 7—10 *см* завд., оранжові або цегляночервоні; частки оцвітини з численними темнішими жилками, з яких зовнішні сполучені між собою поперечними жилками, неоднакові; зовнішні листочки оцвітини ланцетні, гострі; внутрішні — довгасто-лопатчасті, тупі, з хвилястим краєм. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 462. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 483. Черняковская, Фл. СССР, IV, 36. Окснер, Фл. УСРР, визн., 1, 316.

Вирощують у садах; нерідко трапляється здичавілою у садах, на городах і в залишених садибах.

Р.Л. Львів (Барбарич). — **П.П.** Житомирська обл.: Ємільчине (Барбарич); Новоград-Волинська мр, Слобода Чернецька (Барбарич); Довбиський рн, Довбиш, Дібровка, Калинівка (Барбарич); Овруцький рн, Овруч, Ігнатпіль (Барбарич). — Київська обл.: Київ; Чорнобильський рн, Дитятки, Паришів, Чорнобиль (Барбарич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Барбарич); Ніжинський рн, Кукшин (Барбарич). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нівра (Ленц. у Запал.); Поділля (Ейхвальд). — **П.З.-Л.С.** околиці Кіровограда (Лінденау). — Дніпропетровськ (Барбарич). — **Л.З.-Л.С.** Ждапов (Барбарич). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Мелітополь (Барбарич).

Поширення по СРСР. Зах. і Півд. Закавк.; Тал.

Загальне поширення. Південна Франція, Північна Італія, Швейцарія, Австрія, Румунія, Закавказзя, Іран, Китай.

469[3] (2). H. flava L. — **Лілійник жовтий.** Стебло 30—60(100) *см* завв. Листки всі прикореневі, вузько-лінійні, загострені, кілюваті, 5—15 *мм* завш. Квітки запашні, ясножовті, 7—9 *см* завд., на довгих квітконіжках; зовнішні частки відгину оцвітини загострені, всі з плоскими краями; основні жилки без поперечних. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 462. Ledeb., Fl. Ross., IV, 194. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 147. Черняковская, Фл. СССР, IV, 59.
— *H. Lilio-Asphodelus α. flavus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753), 324.

Розводять у квітниках, садах і парках. Зрідка трапляється як здичавіла рослина.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Бучач (Трущ.). — **П.П.** Київ, Ботанічний сад (Барбарич).

Поширення по СРСР. У дикому стані: Закавк.; Західн. і Східн. Сибір; Дал. Схід.

Загальне поширення. У дикому стані: Північна Італія, Південний Тіроль, Крайна, Хорватія, Півд.-Захід. Угорщина, Японія.

Рід 146. Госта — **Hosta** Tratt.

Tratt., Arch. Gew. Kunde, I (1812) 55.

Квітки трохи зигоморфні. Оцвітина з більш-менш довгою трубочкою, розширеною до зіва, і з лійкуватим шестинадрізаним відгином. Нитки тичинок зрощені з трубочкою оцвітини або вільні і прикріплені до основи відгину, догори зігнуті і трохи виступають з оцвітини; пиляки коливні. Зав'язь довгаста, шестиборозниста, тригнізда, з численними насінними зачатками в кожному гнізді, розміщеними в два ряди; стовпчик довгий, зігнутий, трохи виступає з оцвітини. Коробочка повисла. Насіння сплюснуте, чорне, на верхівці крилате. — Багаторічні рослини з коротким товстим кореневищем, безлистим, простим стеблом, що закінчується квітковим гроном і прикореневими листками з черешками; квітки повислі або пониклі, з голубою, ліловою або білою оцвітиною.

Рід складається з шести видів, поширених на Далекому Сході, в Японії, Кореї і в Півн.-Схід. Китаї. У нас розводять чотири види як декоративні рослини.

---

1. При кожній квітці, крім покривного листка, є ще на квітконіжці прицвітничок; нитки тичинок зрослі, з трубочкою оцвітини [секція *Niobe* (Salisb.) Bak.]. Оцвітина до 10 *см* завд. . . . . **(1). Г. подорожниковидна — H. plantaginea** (Lam.) Aschers.
— При квітках є тільки покривний листок; прицвітничка немає; нитки тичинок вільні, прикріплені при основі відгину; оцвітина 4—6 *см* завд. [секція *Bryocles* (Salisb.) Bak.]. . . . . 2.
2. Листя сірозелене, з 12—13 бічними жилками . . . . . **(2). Г. Зібольдова — H. Sieboldiana** (Lindl.) Engl.
— Листя зелене, з 4—8 бічними жилками . . . . . 3.
2. Листя сірозелене, з 12—13 бічними жилками . . . . . **(3). Г. блакитна — H. coerulea** (Andrews.) Tratt.
— Листя ланцетне, з 4—5, рідко з 7 бічними жилками . . . . . **(4). Г. ланцетолиста — H. lancifolia** (Thunb.) Engl.

469[4] (1). H. plantaginea (Lam.) Aschers. — **Госта подорожниковидна.** Стебло 30—60 *см* завв. Листя серцевидно-яйцевидне, 15—20 *см* завд., 8—13 *см* завш., з досить довгими черешками. Суцвіття 9—15-квіткове; прицвітники ланцетні, косо догори спрямовані, нижні до 5 *см* завд.; квітконіжки 1—2,5 *см* завд. Квітки з слабким запахом; оцвітина біла, до 10 *см* завд.; частки оцвітини 1—2 *см* завш. Коробочка на верхівці і при основі звужена, близько 5 *см* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

Aschers., Bot. Zeit., XXI (1863) 53.
— *Hosta japonica* Tratt., Obs. bot., II (1812) 56. — *Hemerocallis plantaginea* Lam., Encycl., III (1789) 103. — *H. japonica* Banks apud Kaempfer, Icon. select. pl. Japon (1791), tab. 11. — *Funkia subcordata* Sprng., Syst., II (1825) 41.

Культивується в садах і квітниках.

Л.Л. Львів (Барбарич). — **П.П.** Київ (Барбарич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Барбарич).

Загальне поширення. В дикому стані: Японія, Китай.

469[5] (2). H. Sieboldiana (Lindl.) Engl. — **Госта Зібольдова.** Стебло не перевищує листя. Листя сірозелене, серцевидно-яйцевидне, до 30 *см* завд., до 20 *см* завш., з черешком до 30 *см* завд., з 12—13 бічними жилками. Суцвіття 10—15-квіткове; прицвітники до 7 *см* завд., потім майже відстовбурчені; квітконіжки до 1 *см* завд., нижні пониклі. Оцвітина яснолілова, майже до 6 *см* завд.; частки оцвітини до 8 *мм* завш.; коробочка повисла, близько 3 *см* завд. ♃. Цв. VII.

Engl., Natürl. Pflanzenfam., II, 5 (1888) 40.
— *Funkia Sieboldiana* Hook., Bot. Mag. (1838), tab. 3663.

Розводять у садах і квітниках.
Загальне поширення. В дикому стані: Японія.

469⁶ (3). H. coerulea (Andrews.) Tratt. — **Госта блакитна.** Стебло 45—85 *см* завв., звичайно значно перевищує листя. Листя зелене, широко-яйцевидне, при основі клиновидне, наверху загострене, 12—20 *см* завд., 7—12 *см* завш., з 6—8 боковими жилками, з довгим, до 25 *см* завд. крилатим черешком. Суцвіття рідке, 10—15-квіткове; прицвітники перетинчасті, яйцевидні, загострені, майже в два рази довші від квітконіжки. Квітконіжки 6—9 *мм* завд., нижні пониклі. Квітки до 5,5 *см* завд., спочатку відхилені, потім пониклі; оцвітина ясно- або темно-лілово-голуба. Коробочка повисла, 20—40 *мм* завд. ♃. Цв. VII—VIII.

Tratt., Arch. der Gewächsk., tab. 189 (1813).
— *Hemerocallis coerulea* Andrews., Bot. Rep., tab. 6 (1797). — *Funkia ovata* Sprng., Syst., II (1825) 240. Черняковская, Фл. СССР, IV, 54.

Розводять у садах і квітниках.

F. marginata (Sieb.) Aschers. et Graebn. Листки широко біло-облямовані і нерідко з білими смужками.

Aschers. u. Graebn., Synop., III (1905) 55.
— *Funkia marginata* Siebold. apud Mik. Verb. Kok. Ak. Wet., II (1869) 302.

Часто розводять.

Загальне поширення виду. В дикому стані: Сахалін, Японія, Манчжурія.

Примітка. На цьому виді вперше було констатовано поліембріонію у вищих рослин.

Господарське значення. У Китаї *Hosta coerulea* культивують як лікарську рослину; її коріння вживають проти зубного болю.

469⁷ (4). H. lancifolia (Thunb.) Engl. — **Госта ланцетнолиста.** Стебло 30—40 *см* завв., перевищує листя. Листки зелені, ланцетні, 9—12 *см* завд., 2—2,5(4,5) *см* завш., з 4—5(7) боковими жилками і з короткими, 5—6 *см* завд. крилатими черешками. Грono досить густе, (6)8—16-квіткове; прицвітники ланцетні, довго-загострені, квітконіжки 7—10 *мм* завд., нижні пониклі. Оцвітина блідолілова або біла, 4—5,5 *см* завд. Коробочка повисла. ♃. Цв. VII—VIII.

Engl., Natür. Pflanzenfam., II, 5 (1888) 40.
— *Hemerocallis lancifolia* Thunb., Transact. Linn. Soc., II (1794) 335. — *H. japonica* Thunb., Fl. Japon. (1784) 142 sensu str. — *Hosta japonica* Aschers., Bot. Zeit., XXI (1863) 53; et in Aschers. u. Graebn. Synops., III, 55. — *Funkia lancifolia* Sprng., Syst., II (1825) 41. Черняковская, Фл. СССР, IV, 55.

Розводять у квітниках і садах.

Р.Л. Львів (Барбарич). — **П.П.** Київ (Барбарич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Барбарич).

Відомі ще такі садові форми:

F. albimarginata Hook., Bot. Mag. (1838) 3663 sub *Funkia albomarginata.* Листя з досить вузькою білою або жовтуватою облямівкою.

Р.Л. Львів (Барбарич). — **П.П.** Київ (Барбарич). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остер (Барбарич).

F. undulata Otto u. Dietr., Gartenzeit. (1833), 120 sub *Funkia undulata.*

Загальне поширення виду. В дикому стані: Далекий Схід: Сахалін, Уссур., Манчжурія, Корея, Японія.

ПІДРОДИНА III. ALLIOIDEAE Engl.

Квітки зібрані наверху стебла багатоквітковим зонтикоподібним суцвіттям, що при основі має перетинчасте покривало, звичайно з двох листочків, які іноді внизу зростаються. Маточка з одним стовпчиком. Плід — коробочка, яка відкривається гніздорозривно. Багаторічні рослини, з цибулинами, які іноді сидять на кореневищі.

Рід 147. Цибуля, часник — Allium (Tourn.) L.

Tourn., Instit., 206. L.; Gen. pl., ed. 1, 103; ed. 5 (1754) 143.

Оцвітина неопадна, віночковидна, з шістьма цілком вільними або при основі дуже коротко спаяними дзвоникувато-зложеними або розпростертими листочками. Тичинок шість, прикріплених до основи листочків оцвітини; нитки їх довгі, внизу розширені і часто при основі коротко між собою спаяні; нитки внутрішніх тичинок часто з нитковидними додатками або зубцями по одному з кожного боку. Пиляки прикріплені до ниток спинкою. Маточка з тригніздою зав'яззю, нитковидним стовпчиком і маленькою головчастою, злегка трилопатевою приймочкою; насінних зачатків у кожному гнізді по два, рідше по 3—6. Плід — коробочка, що відкривається гніздорозривно. Насіння чорне, гранчасте, більш-менш сплющене, іноді плоске. — Багаторічні трав'яні рослини з цибулинами, які іноді сидять по декілька на косому або повзучому кореневищі. Квіткове стебло безлисте; листки прикореневі, плоскі, лінійні, циліндричні або півциліндричні, рідше еліптичні, виходять з цибулини і обгортають своїми піхвами квіткове стебло або тільки при основі, або більш-менш високо. Суцвіття у вигляді зонтика, оточеного до цвітіння замкненим, потім розщепленим на два-три листочки покривалом; у деяких видів більша чи менша кількість квіток перетворена на сидячі цибулинки. У переважної більшості видів усі частини рослини мають характерний запах.

Рід *Allium* (Tourn.) L. має понад 400 видів і поширений в Європі, Північній Африці до Абіссінії, в позатропічних країнах Азії, у Північній Америці; крім того, порівнюючи невелика кількість його видів відома і в Південній Америці, переважно в областях Анд. В СРСР відомо тепер близько 230 видів роду *Allium*, з них в УРСР 37 видів.

Рід ділиться на шість секцій: *Porrum* G. Don, *Schoenoprasum* G. Don, *Rhiziridium* G. Don, *Haplostemon* Boiss., *Molium* G. Don і *Microscordum* Maxim. Секції *Porrum* G. Don і *Haplostemon* Boiss. поширені виключно у східній півкулі: правда, з секції *Porrum* вказують для Північної Америки *A. vineale* L., але, безперечно, цей вид завезений сюди з Європи. Секції *Schoenoprasum* G. Don, *Rhiziridium* G. Don мають своїх представників і в східній і в західній півкулях. Щождо секції *Microscordum* Maxim., то вона має один вид — *A. monanthum* Maxim., відомий у південно-східній Монголії і на острові Іессо в Японії.

З усіх дикорослих видів роду *Allium* найбільше поширення мають *A. schoenoprasum* L. з секції *Schoenoprasum* G. Don, що росте майже по всій Європі — від Франції, Португалії, Іспанії та Італії — до Швеції, по РРФСР і на Кавказі; близький до нього вид *A. sibiricum* L. росте по всьому Сибіру до Далекосхідного краю, у гірських країнах Середньої Азії і в Північній Америці, а також *A. victorialis* L. з секції *Rhiziridium* G. Don. Цей вид трапляється в горах Іспанії, Франції, Швейцарії, Австрії і Кавказу, в Карпатах, по Уралу, в приалтайському і прибайкальському Сибіру, в Далекосхідному краї, на Сахаліні, в Західному і Північному Китаї, в Японії, в горах Ост-Індії та в північно-західній частині Північної Америки.

Головніші центри видотворення роду *Allium* L.: Середземноморська область, Передня Азія з Кавказом і Середня Азія. В СРСР найбагатші на види цього роду Кавказ, де тепер відомо 90 видів, з яких 39—40 ендемічні для нього, і Середня Азія.

Тепер у радянській Середній Азії відомо 148 видів або 37% загальної кількості всіх видів роду *Allium*: з них 105 або 26,25% видів — ендемічні. Ці дані свідчать про те, що природні умови Кавказу і Середньої Азії сприятливі для видотворення цього роду.

Рід *Allium* дав ряд корисних видів, з яких деякі безпосередньо використовують на їжу або на виготовлення з них приправи до різноманітних страв, а деякі мають застосування в декоративному садівництві і в медицині. До перших належать *A. cepa* L. — звичайна цибуля, *A. sativum* L. — часник, *A. scorodoprasum* L. — цибуля рокамболь, *A. fistulosum* L. — цибуля трубчаста або татарка, *A. schoenoprasum* L. — цибуля трибулька, *A. ampeloprasum* L. — цибуля літня або жемчужна і *A. porrum* L. — пор (що походить від *A. ampeloprasum* L.), *A. ascalonicum* L. — цибуля шалот, *A. ucrainicum* (Oxner) Bordz. — цибуля українська, черемша або левурда, *A. victorialis* L. і, нарешті, *A. odorum* L., що культивується у Середній Азії і в Ост-Індії. З цибуль, які використовують у квітництві, можна назвати середземноморські *A. moly* L., *A. narcisiiflorum* Vill., *A. neapolitanum* Cyr., середньоазіатські *A. Christophii* Trautv. та *A. giganteum* Regel., середньоазіатський і кавказький *A. oreophilum* C.A.M. (*A. Ostrowskianum* Regel.) та ін. Їх культивують як декоративні рослини, зважаючи на

раннє цвітіння і красиве суцвіття; крім того, деякі з декоративних цибуль мають тонку ароматичність квіток і придатні для ранньої вигонки. Деякі види роду *Allium* L. вживають у народній медицині, а звичайна цибуля і звичайний часник фігурують і в фармакопеях деяких країн, як лікарські рослини. Нарешті, можна вказати і на те, що квітки цибуль, принаймні деякі з їх видів, старанно відвідують бджоли.

Але поруч з корисними є й шкідливі цибулі. Так, *A. sphaerocephalum* L., *A. rotundum* L., іноді *A. scorodoprasum* L. і деякі інші види, оселюючись у великій кількості на полях, стають злісними бур'янами. Попадаючи в корм коровам, ці види цибулі псують молоко, надаючи йому неприємного запаху; через це треба провадити якнайенергійнішу боротьбу з поширенням видів роду *Allium* на лугах та інших кормових площах.

---

1. Нитки внутрішніх тичинок поширені, трироздільні, з нитковидними боковими зубцями, які звичайно значно перевищують середній зубець, що несе пиляк; рідше майже однакової з ним довжини (секція *Porrum* Don) . . . . . 2.
— Нитки внутрішніх тичинок цілі або внизу з кожного боку з коротким зубцем, довжина якого у кілька разів (рідко в два рази) коротша від середнього зубця, що несе на собі пиляки . . . . . 15.
2. Суцвіття з цибулинками . . . . . 3.
— Суцвіття без цибулинок . . . . . 5.
3. Листя майже циліндричне, порожнисте, зверху з жолобком . . . . . **(1). Ц. виноградникова — A. vineale L.**
— Листя плоске, лінійне . . . . . 4.
4. Цибулина з білими або сіруватими перетинчастими оболонками, звичайно з багатьма сидячими білими цибулинками; цибулинки в суцвітті білуваті . . . . **(3). Часник городній — A. sativum L.**
— Цибулина з бурими або сіробурими, майже шкірястими оболонками і звичайно з червонобурими цибулинками на ніжках; цибулинки в суцвітті чорнопурпурові . . . . . **(2). Ц. рокамболь — A. scorodoprasum L.**
5. Листки півциліндричні, порожнисті, зверху жолобчасті . . . 6.
— Листки плоскі, лінійні . . . . . 9.
6. Оцвітина близько 2,5 *мм* завд., білувата, з фіолетовою або буруватою плямочкою на кожному листочку . . . . . **(7). Ц. крапчаста — A. guttatum Stev.**
— Оцвітина 3—4,5 *мм* завд., пурпурова або рідше білувата, без плямочок . . . . . 7.
7. Цибулинки жовтуваті, гладенькі й помітно блискучі. Верхня частина тичинкової нитки майже однакової довжини з боковими зубцями і менш як удвоє коротша від нероздільної основи нитки . . . . . **(4). Ц. круглоголова — A. sphaerocephalum L.**

— Цибулинки жовтуватобурі, бурі або яснокоричневі, з тонкими зморшками, не блискучі. Верхня частина тичинкової нитки коротша від бокових зубців і в 2—3,5 раза коротша від нероздільної основи нитки . . . . . 8.

8. Квітки білуватокремові або лілуваті, бліді; верхня частина тичинкової нитки втроє коротша від бокових зубців. Цибулинки яснокоричневі . . . . . **(6). Ц. скіфська — A. scythicum** Zoz.

— Квітки пурпурові; верхня частина тичинкової нитки трохи коротша від бокових зубців: цибулинки жовтуватобурі або яснобурі . . . . . **(5). Ц. Регелева — A. Regelianum** Beck.

9(5). Дворічна культурна рослина . . **(14). Ц. порей — A. porrum** L.

— Багаторічні дикі рослини . . . . . 10.

10. Тичинкові нитки коротші від оцвітини; пиляки і стовпчик зовсім не виступають з оцвітини . . . . . 11.

— Тичинкові нитки довші від оцвітини; пиляки і стовпчик висуваються з оцвітини . . . . . 12.

11. Оцвітина яйцевидно-пірамідальна, всі її листочки темнопурпурово-фіолетові, з темнішою жилкою . . . . . **(9). Ц. Вальдштейна — A. Waldsteinii** Don.

— Оцвітина широко-дзвоникувата, тільки зовнішні її листочки темнопурпурові, внутрішні набагато світліші, частіше білуваті, з пурпуровою жилкою . . . . . **(8). Ц. кругла — A. rotundum** L.

12(10). Цибулинки і заступна цибулинка темнопурпурові . . . . . **(11). Ц. переодягнена — A. pervestitum** Klok.

— Цибулинки і заступна цибулинка жовтуваті або коричнюватожовті . . . . . 13.

13. Зовнішні листочки оцвітини по кілю гладенькі або майже гладенькі; нитки тичинок без війочок по краю. Верхні стеблові листки перевищують суцвіття, квітки жовтуватобілі . . . . . **(13). Ц. Таліева — A. Talijevii** Klok.

— Зовнішні листочки оцвітини по кілю шорсткі; нитки тичинок по краю з війочками. Стеблові листки не доходять до суцвіття, квітки темнолілові або блідорожеві . . . . . 14.

14. Цибулинки і заступна цибулинка коричнюватожовті. Листочки оцвітини 3—4 *мм* завд., темнолілові (але, перецвітаючи, бліднішають) . . . . . **(10). Ц. міцновдягнена — A. firmotunicatum** Fom.

— Цибулинки і заступна цибулинка жовтуваті. Листочки оцвітини близько 5 *мм* завд., блідорожеві . . . . . **(12). Ц. виноградна — A. ampeloprasum** L.

15(1). Цибулини циліндрично-конічні, циліндричні, конічні, яйцевидно- або видовжено-конічні, прикріплені до повзучого, косого або сторчового кореневища; листки плоскі або зверху жолобчасті, ніколи не бувають циліндричні (секція *Rhiziridium* G. Don) . . . . . 16.

— Цибулини кулясті, яйцевидні або довгасто-яйцевидні, здебільшого вільні . . . . . 24.

16. Цибулини з сітчасто-волокнистими зовнішніми оболонками . . 17.

— Цибулини з перетинчастими або шкірястими, цілими або вздовж розщепленими оболонками . . . . . 19.

17. Листки з довгасто-ланцетною, еліптичною або овальною пластинкою і з крилатим черешком; оцвітина білуватозелена . . . . . **(20). Ц. переможна — A. victorialis** L.

— Листки лінійні; квітки рожеві . . . . . 18.

18. Листочки оцвітини тупі, іноді на верхівці з виїмкою; нитки внутрішніх тичинок мають при основі з кожного боку короткий, здебільшого тупий і широкий зубчик, коротший, ніж зав'язь . . . . . **(21). Ц. волинська — A. volhynicum** Bess.

— Листочки оцвітини на верхівці раптом коротко загострені, здебільшого з загнутим назад кінчиком; нитки внутрішніх тичинок з кожного боку з одним або з двома вузькими, догори спрямованими зубцями, що звичайно перевищують зав'язь . . . . . **(22). Ц. лінійна — A. lineare** L.

19(16). Квітки жовтуваті . . . . . 20.

— Квітки рожеві або блідорожеві . . . . . 21.

20. Кореневище сторчове або косе; зовнішні оболонки цибулин цілком або тільки вгорі розщеплені вздовж на рівнобіжні волокна; стебло циліндричне . . . . . **(23). Ц. жовтуватобіла — A. ochroleucum** W. et K.

— Кореневище горизонтальне; оболонки цибулин суцільні; стебло, принаймні у верхній частині, гранчасте . . . . . **(26). Ц. жовтувата — A. flavescens** Bess.

21. Покривало довше від суцвіття; кореневище коротке, косе, листки нитковидні, зверху жолобчасті; оцвітина білувата, іноді з невиразним рожевим відтінком або ледве жовтувата . . . . . **(27). Ц. савранська — A. savranicum** Bess.

— Покривало коротше від суцвіття; кореневище більш-менш горизонтальне; оцвітина рожева . . . . . 22.

22. Листочки оцвітини вгорі дрібнозубчасті; листя півциліндричне . . . . **(26). Ц. жовтувата, форма рожева — A. flavescens** Bess. **f. rosea** sir. et Lavr.

— Листочки оцвітини цілокраї; листя лінійне, плоске . . . . . 23.

23. Тичинки коротші від листочків оцвітини або майже однакової з ними довжини; листки, принаймні в нижній частині, з виразно виявленим кілем . . . . . **(24). Ц. гранчаста — A. angulosum** L.

— Тичинки довші від оцвітини; листки зісподу злегка опуклі, без кіля . . . . . **(25). Ц. гірська — A. montanum** Schmidt.

24(15). Стебло циліндричне, порожнисте; листки порожнисті, циліндричні або в нижній частині півциліндричні; цибулини вільні, за винятком *A. schoenoprasum* L., у якого вони сидять на малорозвиненому кореневищі (секція *Schoenoprasum* G. Dom) . . . . . 25.

— Листки не бувають циліндричні; цибулини вільні . . . . . 29.

25. Нитки внутрішніх тичинок внизу розширені, при основі з кожного боку з коротким зубцем. Виключно культурні рослини . . . 26.
— Нитки всіх тичинок без зубців . . . . . 28.
26. Квіткове стебло товсте, трубчасте, посередині трохи здуте, тобто товще, ніж при основі і на верхівці . . . . . **(16). Ц. трубчаста — A. fistulosum** L.
— Квіткове стебло більш-менш тонке, рівномірно циліндричне, не здуте; цибулини довгасто-циліндричні, здебільшого зібрані в пучки . 27.
27. Листочки оцвітини довгасто- або яйцевидно-ланцетні, коротко загострені або тупі . . . . . **(18). Ц. скорода або трибулька — A. schoenoprasum** L.
— Листочки оцвітини лінійно-ланцетні, поступово звужені в гостре закінчення . . . . . **(19). Ц. сибірська — A. sibiricum** L.
28. Цибулина приплюснуто-куляста або яйцевидна; квіткове стебло нижче середини має здуття; оцвітина зеленуватобіла; тичинки вдвоє довші від оцвітини . . . . **(17). Ц. городня — A. cepa** L.
— Цибулина яйцевидно-довгаста, коса, оцвітина рожева або лілова, рідше білувата; тичинки однакової довжини з оцвітиною . . . . . **(15). Ц. шалот — A. ascalonicum** L.
29(24). Стебло в надземній частині більш-менш високо обгорнуте піхвами листків (секція *Haplostemon* Boiss.) . . . . . 30.
— Листяні піхви обгортають стебло лише при основі, звичайно тільки в підземній частині (секція *Molium* Don) . . . . . 37.
30. Покривало в 2—3 рази коротше від суцвіття; оболонки цибулини, особливо у верхній частині, сітчасто-волокнисті . . . . . **(28). Ц. нерівноніжкова — A. inaequale** Janka.
— Покривало в 2—4(5) рази довше від суцвіття; оболонки цибулини не бувають сітчасто-волокнисті . . . . . 31.
31. Суцвіття з цибулинками . . . . . 32.
— Суцвіття без цибулинок . . . . . 33.
32. Оцвітина зеленувата або бруднувато-ясночервона; тичинки трохи коротші від оцвітини або однакової з нею довжини . . . . . **(29). Ц. польова — A. oleraceum** L.
— Оцвітина ліловорожева або фіолетова; тичинки наприкінці цвітіння вдвоє довші від оцвітини . . **(30). Ц. кіляста — A. carinatum** L.
33(31). Нитки тичинок трохи коротші від листочків оцвітини; листочки оцвітини (4)5—6 *мм* завд., рожеві . . . . . 34.
— Нитки тичинок довші від листочків оцвітини (звичайно в 1,5 раза); листочки оцвітини 4—5 *мм*, рідко до 6 *мм* завд., жовті або жовтувато-бруднорожеві, з восковою поволокою . . . . . 35.
34. Листочки оцвітини 5,5—6 *мм* завд., піхви стеблових листків цілком гладенькі . . . . **(35). Ц. подільська — A. podolicum** Blocki.
— Листочки оцвітини 4—5 *мм* завд., піхви стеблових листків шорсткі . . . . . **(34). Ц. волотиста — A. paniculatum** L.
35(33). Листочки оцвітини жовтувато-бруднорожеві, з восковою поволокою; пиляки фіолетові **(33). Ц. гарненька — A. pulchellum** Don.
— Листочки оцвітини ясножовті або жовтуваті, без воскової поволоки, пиляки жовті . . . . . 36.
36. Цибулина майже куляста. Наддністрянські лісостепові райони . . . . . **(32). Ц. круглонога — A. sphaeropodum** Klok.
— Цибулина виразно видовжена, яйцевидна. Південний схід степової смуги . . **(31). Ц. несправжньожовта — A. pseudoflavum** Vved.
37(29). Стебло тригранне, при основі з двома довгочерешковими довгасто-еліптичними або еліптично-ланцетними листками . . . . . **(36). Ц. українська — A. ucrainicum** (Oxner) Bordz.
— Стебло циліндричне, внизу з 2—5 лінійними листками . . . . . **(37). Ц. оманна — A. decipiens** Fisch.

Секція **1. Porrum** (Tourn.) G. Don. Цибулини одиничні, без кореневищ; нитки трьох внутрішніх тичинок розширені і в верхній частині глибоко розділені на три вузьких нитковидних зубці, з яких середній, що несе пиляк, звичайно коротший, ніж бокові зубці, рідше однакової з ним довжини або трохи довший.

470 (1). A. vineale L. — **Цибуля виноградникова.** Цибулина яйцевидна, з білуватими, потім розщепленими оболонками, в пазухах яких часто знаходяться жовтуваті, блискучі цибулинки на ніжках. Стебло тонке, 30—70(100) *см* завв., вкрите листом приблизно до середини. Листки майже циліндричні, порожнисті, зверху жолобчасті, гладенькі або шорсткі, 1—2,5 *мм* завт. Покривало швидко опадає, однолисте, яйцевидне, раптово загострене, завдовжки таке, як і суцвіття, або довше від нього. Суцвіття багатоквіткове, звичайно з цибулинками або дуже рідко без цибулинок (var. *capsuliferum* Koch.); квітконіжки з прицвітниками при основі, неоднакові, 20—25 *мм* завд., у (2,5)4—5 разів довші, ніж квітки. Оцвітина здебільшого пурпурова, рідше зеленувата або білувата; її листочки ланцетні, тупі або гостроваті, близько (3,5)4—5 *мм* завд.; зовнішні — на спинці з кілем; середній зубець внутрішніх тичинкових ниток коротший від нижньої неподільної їх частини, бокові в 2—3 рази довші від нього; пиляки і стовпчик виступають над оцвітиною. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 299. Regel, All. monogr. (1875) 40. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow. 56. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 486. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 149. Введенский, Фл. СССР, IV, 237. Окснер, Фл. УСРР, визн., 1, 297.

— *A. arenarium* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 297. Wittmann, Rozm. (1824) 214. Belke in Bull. Soc. Natur. Moscou (1866) 26.

У посівах, на полях, горбах, іноді в світлих соснових лісах. Розсіяно на захід від Дніпра; взагалі рідко, але місцями у великих кількостях.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: кол. Стрийський повіт (Зіпсер у Запал.). **О.Л.** Львівська обл.: Новояричівський рн, Журавники (Віттман). — **З.П.** Рівненська обл.: Сарнинський рн, Карпилівка на Случі (Реман у Запал.).

П.П. Київська обл.: Чорнобильський рн, Горностайпіль; околиці Києва, Пуща-Водиця, на порубі (Семенк.!). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.); Вишнівець (Шмальг.!); Збаразький рн, Чернихівці (Ленц); коло Заложців (Реман). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Волочиськ (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Сміли (Рог.).

Var. **compactum** (Thuill.) Aschers. У суцвіттях замість квіток, більш-менш численні, тісно скупчені, здебільшого білуваті або зеленуваті цибулинки; квіток немає.

Aschers., Fl. Brand., I (1864) 276. Regel., All. monogr. (1875) 41.
— *A. compactum* Thuill., Fl. Paris, ed. 2 (1799) 167.
В.Л.-С. Львівська обл.: Броди (Клебер у Запал.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Базалійський рн, Авратин, на полі (Рог.).

Var. **capsuliferum** Koch. Суцвіття без цибулинок.

Koch., Synops., ed. 2 (1844) 831. Regel, Monogr. All., 41.
В.Л.-С. Волинська обл.: Іваничівський рн, Будятичі (Липськ.!, квітки пурпурові). Рідко.

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Крим; Кавказ: Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Середня й Південна Європа від Скандінавії і Англії до Іспанії, Італії, Македонії, Польщі, Білорусії, України; Закавказзя, Мала Азія, Північна Америка (занесено).

471 (2). A. scorodoprasum L. — **Цибуля рокамболь.** Цибулина яйцевидна, рідко куляста, з коричневими або сірокоричневими суцільними оболонками і з більш-менш численними червонобурими стеблистими цибулинками. Стебло пряме, приблизно до середини обгорнуте піхвами листків, (40)60—90(100) *см* завв. Листки лінійні, плоскі, з кілем і з ковпачкоподібними верхівками; по краю, а також здебільшого і вздовж серединної жилки на нижній стороні шорсткі, 6—8(18) *мм* завш. Покривало з двох перетинчастих, яйцевидних, раптом загострених листочків; коротше від суцвіття. Суцвіття кулясте, звичайно небагатоквіткове, з численними, тісно розміщеними чорнопурпуровими або фіолетовими виводковими цибулинками; квітконіжки забарвлені, в 2—4 рази довші від квітки. Листочки оцвітини темнопурпурові, гострі, яйцевидно-ланцетні або ланцетні, кілясті, на спинці шорсткі, 4—5 *мм* завд.; нитки внутрішніх тичинок розширені, при основі звичайно коротко-війчасті, трохи ширші від листочків оцвітини, зверху трироздільні, з нитковидними зубцями, з яких середній, що несе пиляк, разів у три коротший від нижньої цільної частини нитки і в 2—2,5 раза від бокових зубців. Стовпчик, а також звичайно і пиляки не виставляються з оцвітини. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 297. Regel, All. monogr., 42. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 486. Zapal., Consp. fl. Galic., 1, 147. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 39, № 266. Введенский, Фл. СССР, IV, 242. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 296.

— *A. scorodoprasum* L. *α. typicum* Regel., All. monogr. (1875) 42.
Видані зразки: A. Hayek, Fl. Stiriaca exsicc., 63. Sintenis, Iter Orientale (1894), n⁰ 7347!

На лугах, на трав'яних місцях, по чагарниках, на узліссях, у рідких лісах, іноді в посівах як бур'ян. На Правобережжі досить звичайно в Лісостепу, рідше на Поліссі; по річках заходить і в злаково-луговий Степ. На Лівобережжі трапляється рідко. У західних областях розсіяно, але місцями досить часто.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на рівнині і в найнижчих зонах гір, розсіяно всюди (Маргиттай); Ужгородська окр., Холмець (Барбарич А. І. та О. Г.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Самбір (Кульч., Мондальський, Мотика); Жидачів (Тинецький у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Ярина під Шклом (Круль); Львів (Бессер). — **З.П.** Ровно (Шмальг.). — **П.П.** Житомир (Бессер, Андрж., Собк.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: кол. Остерський повіт (Рог.), коло Остра (Рог.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Сокальський рн, Поторжиця, Скоморохи (Реман у Запал.). — Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Гримайлівський рн, Раштівці; Підволочиський рн, Качанівка (Реман); Золото-Потіцький рн, Яблунівка, Дуліби (Слендзінський); Мельниця-Подільський рн, Нівра (Ленц); Золотниківський рн, Золотники, Вишнівчик (Кнапп); Заліщицький рн, Костільники, Добровляни (Реман); Товстенький рн, Шутромівці (Слендзінський). — Станіславська обл.: Городенка (Рациборський). — Кам'янець-Подільська обл.: Дунаєвецький рн, Михайлівка, Маків (Шмальг.!); Чорноострівський рн, Пахутинці (Кот.). — Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.!). — Вінницька обл.: Піщанський рн, коло Загнітова (Долинський); на лісових луках у кол. Подільській губернії (Андрж.!). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: недалеко від Бердичева на порфірах (Рог.!). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Старо-Костянтинова (Рог.). — Вінницька обл.: коло Брацлава (Рог.!); Ободівський рн, Жабокричка, у лісі Крикливці (Кот.). — Київська обл.: Біла Церква (Рог.!, Оксіюк!); Гребінківський рн, Ксаверівка (Шмальг.); недалеко від Сквири (Рог.!); Ржищів (Зеров і Оксіюк!); Таращанський рн, коло с. Луки; Корсунь-Шевченківський рн (Підоплічка!); Звенигородський рн, між Козацьким і Княжою (Підоплічка!); Лисянський рн, Лисянка (Підоплічка!), Яблунівка (Підоплічка!), коло Шестиринців (Підоплічка!); Смілянський рн, Сміла (Рог.!, Тржебінський); в околицях болота Ірдинь (Зеров), болото Ірдинь, Іванівська гребля, коло Вовчої гатки біля Ірдиня; Умань (Пач.!); Бабанський рн, Сушківка (Лазар.!), коло Оксаниного (Лазар.!). — Кіровоградська обл.: коло Єлісаветградки (Ліндем.), Чорний ліс (Пач.); в околицях Кіровограда (Бессер, Біберштейн у Ліндемана). — **Л.Л-С.** Київська обл.: коло Переяслав-Хмельницького (Рог.) — Полтавська обл.: Полтава, у заплавині Ворскли, часто (Ілліч.); Лубни (Ілліч.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, Прибужжя, по Бугу (Комша у Пач.). — **П.З.С.** Миколаїв (гербарій Бессера!, Пач.).

F. latifolium Zapal. Листя 12—16 *мм* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 147.

Пр. Л. Околиці Перемишля (Котуля), поблизу кордону УРСР.

Var. **Slendzinskii** Zapal. До 60—70 *см* завв. Суцвіття малоквіткове, дуже рідке; квітки дрібніші, 3,5—4 *мм* завд.; листочки, особливо зовнішні, здебільшого гострувати або гострі; пиляки трохи виступають

з оцвітини; суцільна частина внутрішніх тичинок і бокові вістря до 3 *мм* завд., більш ніж у два або три рази довші від середнього вістря, що несе пиляк; бокові вістря далеко виставляються з оцвітини.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 148.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: в Товтрах; Кончинський рн, коло Хоростькова (Слендзінський); Золото-Потіцький рн, Костільники (Слендзінський). — Станіславська обл.: Городенка (Слендзінський).

F. flavum Zapal. Квітки жовтуваті.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 148.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Бучацький рн, Дуліби, Базар, у лісі над Стрипою (Слендзінський).

F. stenophyllum Bordz. Листки 2—3 *мм* завш.

П.Л.-С. Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Смілянський рн, коло болота Ірдинь (разом з типовою формою).

F. ananthum Beck. Суцвіття складається тільки з цибулинок; квіток немає.

Beck, Managetta, Fl. v. Nieder Osterr. (1890) 166. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 148.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: коло Жидачова (Тинецький у Запал.). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: недалеко від Бердичева, на порфірах, разом з типовою формою (Рог.).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня Європа — від Норвегії, Швеції, Естонської РСР, Данії, Англії до Франції, Середньої Італії, Балканського півострова; Польща, УРСР, Крим, Передкавказзя, Мала Азія.

Господарське значення. Цибулини цього виду вживають замість часнику і місцями їх культивують. Цибуля рокамболь має менш різкі, ніж звичайний часник, запах і смак. Цибулинки, що утворюються в суцвіттях, вживають для соусів, а також при засолюванні огірків. Легко і швидко розмножуючись за допомогою повітряних цибулинок, цибуля рокамболь іноді з'являється на лугах, особливо на піщано-суглинистих грунтах, у дуже великих кількостях і, попадаючи в сіно, псує його; через це на лугах з нею треба вести нещадну боротьбу.

471[1] (3). A. sativum L. — **Часник городній.** Цибулина яйцевидна, звичайно складна, з досить численних (6—12) білих сидячих цибулинок, уміщених в загальну білу, сірувату або рожеву оболонку. Стебло 25—60(100) *см* завв., укрите листом приблизно до середини і в горішній частині здебільшого зігнуте кільцем. Листки лінійні, плоскі, зісподу

кілясті, гострі, з шорсткими краями, 4—12 *мм* завш. Покривало однолисте, з дуже довгим гострим кінцем, значно перевищує суцвіття, цілком опадне. Суцвіття з численними, досить великими виводковими цибулинками. Квітки на довгих квітконіжках; листочки оцвітини білуваті або зеленуватобілі, іноді червонуваті, ланцетні, загострені, гладенькі. Пиляки не виставляються з оцвітини, нитки внутрішніх тичинок вгорі трироздільні, з довгими боковими зубцями. 4. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 296. Regel., All. monogr. (1875) 43. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 486. Введенский, Фл. СССР, IV, 243. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 296.

Вирощують на городах у трьох відмінах.

Var. vulgare Döll. Цибулина здебільшого складна, з довгасто-яйцевидними цибулинками. Квітки червонуваті або зеленуватобілі.

Döll., Rhein. Fl. (1843) 197.
— *A. sativum α. typicum* Regel., All. monogr. (1875) 44.

Культивують скрізь на городах; місцями іноді дичавіє.

Var. ophioscorodon (Link.) Döll. Цибулина складна, з круглясто-яйцевидними цибулинками. Стебло до цвітіння у верхній частині звичайно зігнуте кільцем. Квітки здебільшого білуваті або зеленуваті.

Döll., Rhein. Fl. (1843) 197. Aschers. u. Graebn., Synops., III, 99.
— *A. Ophioscorodon* Link., Enum. pl. horti Berolin, I (1821) 318. G. Don., Monogr., 5. — *A. subrotundum* Gren. et Godr., Fl. France, III (1855) 197. Regel., All. monogr., 44.

Культивують місцями на городах.

Var. controversum (Schrad.) Regel. Цибулина здебільшого проста (нескладна). Стебло вгорі перед цвітінням зігнуте кільцем; квітки пурпурові, з недорозвиненою зав'яззю.

Regel., All. monogr. (1875) 44.
— *A. controversum* Schrad., Catalog. horti Goetting., II (ex Regel). — *A. sativum* b) *ophioscorodon*, II, *controversum* Aschers. u. Graebn. Synops., III, 99.

Місцями трапляється на городах.

Господарське значення. Часник належить до важливих овочевих рослин і культивується в усіх частинах світу. Цибулина часнику має і медичне значення. У нас її використовують, головним чином, у народній медицині, але в деяких країнах вона введена і до фармакопеї. Цибулини часнику вживають проти глистів, а також проти склерозу кровоносних судин. Цибулини часнику мають в собі часточну олію й глюкозид аллін. Культура часнику стародавня. Його вирощували вже в стародавньому Єгипті в долині Нілу за 3000—4000 років до початку нашої ери.

Первинний ареал часнику — Середня Азія.

472 (4). A. sphaerocephalum L. — **Цибуля круглоголова.** Цибулина яйцевидна або кулясто-яйцевидна, з буруватими розколотими зовнішніми і білуватими внутрішніми оболонками, між якими здебільшого знаходяться дрібні, жовтуваті, гладенькі, блискучі цибулинки з ніжками. Стебло 30—60(90) *см* завв., борозниcте, до третини довжини або майже до середини обгорнуте піхвами листків. Листків 3—4, вони коротші від стебла, вузькі, порожнисті, півциліндричні, зверху жолобчасті, коло верхівки циліндричні. Покривало з одного-двох яйцевидних, коротко-загострених листочків, довших від квітконіжки. Суцвіття кулясте, рідше майже овальне, багатоквіткове, густе, 16—35 *мм* завш.; квітконіжки внутрішніх квіток приблизно в три рази довші від оцвітини, прямостоячі, зовнішні часто не довші від квіток і звичайно звислі. Квітки яйцевидно-дзвоникуваті, здебільшого темнопурпурові, рідко яснопурпурові; листочки оцвітини яйцевидно-еліптичні або довгасті, з гладеньким або шорстким кілем, тупі або на верхівці з вістрям; зовнішні коротші, ніж внутрішні; тичинки і стовпчик виставляються з оцвітини; нитки внутрішніх тичинок дуже розширені, на верхівці з трьома вузькими зубцями, з яких середній, що несе пиляк, довший від бокових або майже однакової з ними довжини і в 1,5—2 рази коротший від нероздільної частини нитки. 4 . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 297. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 486. Zapal., Consp. fl. Galic., 149. Введенский, Фл. СССР, IV, 241. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 297.

— *A. sphaerocephalum α. typicum* Regel., All. monogr. (1875) 112 pro parte.— *A. sphaerocephalum* var. *descendens* Lindem., Fl. Chers., II, 231, non Regel.

Видані зразки: Bourgeau, Pl. d'Espagne (1849), № 479!. **A. Kerner.**, Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3478 (!); Fl. Hung. exsicc., № 793 (!).

У степах, на сухих лугах і трав'яних місцях, у рідких лісах, по чагарниках, на пісках, іноді на гранітних і крейдяних відслоненнях, також на полях. Звичайно в степових і лісостепових районах, рідко в південній частині Полісся, в гори не заходить.

З.П. Волинська обл.: Ківерцівський рн, Улянівка (Мацко). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тищецький). — Житомирська обл.: Новоград-Волинський (Рог.). — Київська обл.: околиці Києва (Рог.!, Шмальг.!). — **Л.П.** Київська обл.: коло Броварів (Рог.). — **З.Л.-С.** Півд.-зах. частина Кам'янець-Подільської обл.: звичайно. — Півд.-схід. частина Тернопільської обл.: звичайно (Ленц, Блоцький, Слендзінський, Гаєвський). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець, Гавриляк (Козловська); Гвоздецький рн, Островець (Козловська). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Дорошівці, Товтри (Мустаца у Кнаппа). — **П.Л.-С.** Звичайно. Ровеиська обл.: Ровенський рн, Шпанів (у Шмальг.), Обарів, Понебель, між Вишневою горою і Зозовим, між Зозовим і Городком (Панек); Здолбуів (Пач.). — **Л.Л.-С.** У південній частині звичайно, у північній розсіяно до Переяслава-Хмельницького — Зінькова—Охтирки—Харкова. — **Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С, Л.З.С.** Звичайно. — **П.С.** Херсонська обл: Геніческий рн, ст. Салькове (Кот.).

Var. viridi-album (Trin.) Regel. Квітки білуваті.

Regel, All. monogr. (1875) 47. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 297.
— *A. viridi-album* Trin., Catalog. pl. Panorm. (1827) 275.
Видані зразки: W. Siehes, Botan. Reise nach Cilic. (1895) 96, № 592!.

П.Л.-С. Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка, ліс Реп'яшне, коло Чернечої гори. — Кіровоградська обл.: Кам'янський рн, Кам'янка, схили коло р. Тясмина. — **П.З.С.** Одеса (Алексеенко!).

Поширення виду по СРСР. Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим, Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа — від Іспанії, Португалії, Сіцілії, Італії, Балканського півострова до Англії, Польщі і середньої смуги Європейської частини СРСР; Крим, Кавказ, Мала Азія, Північна Африка.

Примітка. Запалович встановив для західних областей [Consp. fl. Galic. critic., I (1906) 150] різновидність *Allium sphaerocephalum* var. *Rehmani* Zapal. за зразками, зібраними Реманом у Батиєві, Радехівського району, і в Добровлянах, Заліщицького району, а також Пачоським у Заліщиках і Слендзінським у Городенці. У межах var. *Rehmani* Запалович відрізняє дві форми *f. elongatum* Zapal. і *f. acutum* Zapal. Раціборський (Fl. polska, I, 117) відносить різновидність Запаловича як синонім до *Allium guttatum* Stev. і вказує цей вид у межах західних областей тільки для Заліщиків. Шафер, Кульчинський і Павловський в „Roślinach polskich" (стор. 46), мабуть, на підставі вказівки Раціборського, також наводять цей вид тільки для Заліщиків, де він росте на сухих схилах над Дністром. Слід відзначити, що рослина з Заліщиків відрізняється від справжнього *Allium guttatum* Stev. значно більшими, гострими або гострувати-ми і притому шорсткими на спинці листочками оцвітини.

Господарське значення. Листя, зібране весною, використовують на їжу. З'являючись у великих кількостях на полях та лугах, стає злісним бур'яном.

473 (5). A. Regelianum Becker apud Iljin. — **Цибуля Регелева.** Цибулина яйцевидна, із зовнішніми сіруватобурими, потім розколотими оболонками і численними жовтуватобурими або бурими матовими цибулинками, які мають дуже довгі ніжки і здебільшого містяться вище цибулини, під піхвою нижнього листка. Стебло борозниcте, 30—60 *см* завв., до третини висоти обгорнуте листковими піхвами. Листків 3—4, вузьких, півциліндричних, порожнистих, зверху жолобчастих, здебільшого гладеньких, коротших від стебла. Суцвіття з опадним покривалом, пучкувате, яйцевидне або овальне, густе, багатоквіткове. Квітконіжки неоднакові; внутрішні спрямовані вгору, без прицвітків, в 3—4 рази довші від оцвітини; зовнішні — горизонтальні або трохи вниз зігнуті, однакової довжини з квіткою, при основі з прицвітками. Квітки пурпурові, 3,5—4 *мм* завд. Оцвітина довгасто-яйцевидна; її листочки однакової довжини, під час цвітіння вгорі сходяться, довгасті або ланцетні, тупуваті, гладенькі; зовнішні — з кілем. Нитки тичинок однакової довжини, з оцвітиною або трохи довші від неї; при основі зрослися між собою і з оцвітиною; нитки внутрішніх тичинок дуже

розширені, зверху з трьома вістрями, з яких середнє, що несе пиляк, коротше від бокових і в 2—3 рази коротше від нижньої суцільної частини нитки. Стовпчик і пиляки виступають з оцвітини. ♃. Цв. VII—VIII.

Becker apud Iljin in Фл. Юго-Востока СССР, III (1929) 355. Введенский, Фл. СССР, IV, 241.

На солончаках і солонцюватих місцях у південній частині країни.

Л.З.-Л.С. Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Кулебівка, коло Новомосковська, солончаки (Алексеенко!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, невеличкий подик у південній частині (Пач., sub *A. sphaerocephalo*, Дзевановський, Лавр.); Цюрупинський рн, Іванівка і Гулаківка на південь від озера Оджигаль, солонцюваті блюдця з *Artemisia maritima* і *Obione verrucifera!*

Поширення по СРСР. Причорн.; Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Даг.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР.

474 (6). Allium scythicum Zoz. — **Цибуля скіфська** або **подова.** Цибулина яйцевидна, більш-менш видовжена, з майже шкірястими яснобурими оболонками; цибулинки півяйцевидні, 4—8,5 *мм* завд., 4—5 *мм* завш., яснокоричневі, тонко вздовж зморшкуваті. Стебло порожнисте, тонко-борознисте, 30—70 *см* завв., до $^1/_3$—$^2/_5$ вкрите піхвами стеблових листків; листки в числі 3—4, півциліндричні, зверху жолобчасті, 1—2 *мм* завш. Покривало коротше від суцвіття, дводільне, з коротшим за основу носиком; зонтик півкулястий, багатоквітковий, при основі з пучком зменшених тичинкових квіток на коротких ніжках; квітконіжки двостатевих квіток тонкі, прямі, у 2—5 разів довші від оцвітини. Листочки оцвітини білуватокремові або лілуваті, з зеленою або лілуватою жилкою; внутрішні — яйцевидно-еліптичні, до 4—4,3 *мм* завд.; зовнішні — помітно коротші, трикутно-яйцевидні, при верхівці з ковпачком, на спинці внизу кілюваті. Тичинки видаються з оцвітини лише самими пиляками, нитки їх при основі зрослі між собою та з оцвітиною, з країв трохи війчасті; у зовнішніх тичинок суцільні, ланцетно-шиловидні; у внутрішніх — вгорі трироздільні, з яйцевидно-довгастою суцільною частиною, при основі не вужчою від листочків оцвітини, верхня частина у 3—3,5 раза коротша від суцільної частини, бокові нитковидні частки у 3—3,5 раза довші від верхівкової; стовпчик далеко висунений з оцвітини (на половину її довжини). Коробочка трохи коротша від оцвітини, звичайно з трьома, рідше з 1—2 чорними насінинами. ♃. Цв. VI.

Zoz в Учених записках ХДУ, 4 (1936) 65.

У степових подах крайнього півдня.

П.З.С. Херсонська обл.: Білозерський рн, під Чорна Долина (Куксін). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, Джамбеківський під

(Свистунова); Каховський рн, Зелений під; Чаплинський рн, Солоний під (Клок.). Вид описаний з останнього місцезнаходження.

Поширення по СРСР. Європ. частина: Причорн. (південь). Загальне поширення. Очевидно, південно-понтичний ендем.

Примітка. Матеріалів щодо цього виду в колекціях Інституту ботаніки АН УРСР не виявлено. За автором, *A. scythicum* Zoz. займає ніби посереднє місце між *A. sphaerocephalum* L. і *A. Regelianum* Beck., відрізняючись від них обох блідішими квітками, довшими боковими зубцями ниток у внутрішніх тичинок і тонко-зморшкуватими (а не зовсім гладенькими) цибулинками. Цибуля скіфська від *A. Regelianum* Beck. відрізняється ще кольором цибулинок, формою зонтика та листочків оцвітини, довшим стовпчиком. *A. Regelianum* Beck. є загалом південно-східною, напівпустинною рослиною. Екземпляри, схожі на *A. Regelianum* Beck., знайдені на території УРСР, потребують перевизначення. Вже звернули увагу на те, що вони, крім темнішого забарвлення квітки, мало відрізняються від *A. scythicum* Zoz., тоді як останній вид добре відрізняється від типового *A. Regelianum* Beck., крім кольору квіток, ще й іншими ознаками.

475 (7). A. guttatum Stev. — **Цибуля крапчаста.** Цибулина яйцевидна, з сірими або буруватими перетинчастими зовнішніми оболонками, розщепленими потім зверху на паралельні волокна. Стебло циліндричне, тонке, до третини або до половини обгорнуте піхвами листків, 23—82 *см* завв. Листки в кількості 3—4, коротші від стебла, з гладенькими піхвами і шорсткими нитковидними півциліндричними жолобчастими пластинками, 1,5—3 *мм* завш. Покривало приблизно однієї довжини з суцвіттям, перетинчасте, одностульчасте, яйцевидне, раптом загострене в більш-менш довгий зелений носик, швидко опадає. Суцвіття густе, багатоквіткове, кулясте або яйцевидне, рідше півкулясте; квітконіжки тонкі, неоднакові, серединні вдвоє-втроє довші, ніж зовнішні; зовнішні при основі з довгими біло-плівчастими прицвітками. Оцвітина вузько-дзвоникувата, маленька, близько 2,5 *мм* завд.; її листочки білуваті, з фіолетовою або буруватою, іноді мало помітною плямочкою посередині, тупі, гладенькі; зовнішні — еліптично-довгасті, з кілем на спинці; внутрішні — довгасто-лопатчасті, трохи довші від зовнішніх. Нитки тичинок довші від оцвітини; зовнішні шилоподібні, суцільні; внутрішні дуже широкі, внизу ширші, ніж листочки оцвітини, зверху з трьома вузькими зубцями, з яких середній, що несе пиляк, в 1,5—2 рази коротший від бокових і однакової довжини з нижньою цільною яйцевидно-довгастою частиною або в 1,5 раза коротший від неї. Коробочка однакової довжини з оцвітиною або трохи довша. ♃. Цв. VI—VII.

Stev. in Mem. Soc. Natur. Moscou, II (1809) 173, tab. XI, fig. 1. Введенский, Фл. СССР, IV, 238. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 294.

— *A. margaritaceum β. guttatum J.* Gay in Ann. Mus. d'hist. nat. Ser., III, tab. VIII, 6 (1847) 223. Regel, All. monogr. (1875) 51. Шмальг., Фл. Ср и Ю. Р., II, 487. — *A. sphaerocephalum* var. *Rhemani* Zapal. in Consp. fl. Galic., I (1906) 150 pro parte!.

Видані зразки: Lang et Szovits, Herb. Ruthen., I, № 4!.

По степах, на схилах, на кам'янистих місцях, на скелях, на пісках і на черепашняку по приморських берегах. Досить звичайно в південній і рідко в середній частині степової смуги (на схід до Павлограда і Ногайська); зрідка трапляється і в південній частині західного лісостепового району на захід до Заліщиків на Дністрі; є також сумнівна гербарна вказівка Срединського про знаходження у південно-східній частині правобережного Лісостепу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщики, на сухих скелястих схилах над Дністром (Рацiборський, Шафер, Кульчинський, Павловський, Гаєвський). — Одеська обл.: Котовський рн, с. Коси (Андрж.!), по Ягорлику (Рябков у Пач.); Красні Окни (Рог.). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Ненаситицький поріг, на гранітних скелях (Кот.); Павлоградський рн, коло Терiового (Алексеєнко.?). — Запорізька обл.: Приморський рн, Ногайськ (Бойко!).— **П.З.С.** Одеська обл.: Одеська мр, Чорноморка (Шестериков!), Одеса (Бессер, Щовіц!, Шестериков, Ліндем.!, Срединський!), Крива Балка (Шестериков). — Миколаївська обл.: Широколанівський рн, Ковалівка (Пач.); Варваринський рн, Горобчанська коса (Пач.); Миколаїв (Федосьєв, Пач.). — Херсонська обл.: Херсон; Білозерський рн, Білозірка (Рябков!), Софіївка, коло Станіслава (Пач.); Бериславський рн, Качкарівка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: між Ново-Житомиром, Криворізького рну, і Ново-Подільським, Сталінського рну (Рябков у Пач.); Нікопольський рн, Молочаївський степ (Григор'єв!). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, Біленьке, рідко (Бохановський у Акінф.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Ягорлицька затока, острів Довгий (Левіна!), коса Тендер (Левіна), Буркутські плавні (Дзеван.!); Цюрупинський рн, Челбаські піски в околицях Великих Копанів (Лавр.!), Козачі Лагері (Косець!), Цюрупинськ (Пач.); Скадовський рн, острів Джарилгач (Дзеван., Пач., Левіна), порт Скадовськ (Дзеван.!); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Тецман, Пач., Альохін). — Запорізька обл.: Мелітополь (Коржинський!). — **П.С.** Запорізька обл.: Якимівський рн, острів Бірючий на Азовському морі (Кот.!, Карнаух!).

Поширення по СРСР: Бессараб., Причорн., Верх.-Дністр., Крим. Помилково вказано для Кавказу і Закавказзя.

Загальне поширення. Добруджа, Болгарія, УРСР.

476 (8). A. rotundum L. — Цибуля кругла. Цибулина яйцевидна, із зовнішніми шкірястими, бурими або чорнобурими розколотими оболонками, з більш-менш численними дрібними, бурими, майже гладенькими цибулинками на довгих ніжках; оболонки заступної цибулини чорнобурі. Стебло 20—50 (60) *см* завв., кругле, гладеньке, до третини обгорнуте гладенькими піхвами листків. Листки в кількості 3—5, темнозелені, лінійні, гострі, гладенькі або по краях трохи шорсткі, коротші від стебла, 2—7 *мм* завш. Покривало однолисте, яйцевидне, загострене, коротше від суцвіття, опадне. Суцвіття багатоквіткове, без цибулинок, густе, звичайно кулясте, рідко півкулясте; квітконіжки при основі з прицвітниками, неоднакові; внутрішні в 2—5 разів довші від оцвітини; зовнішні — однакової з нею довжини або в два рази довші від неї. Оцвітина широко-дзвоникувата; її листочки майже рівні, близько 5 *мм* завд., шорсткі; зовнішні — темнопурпурові з темнішою жилкою, довгасті, тупі або тупуваті, кіль зазубрений; внутрішні ясніші, часто

майже білі, з темною жилкою, еліптичні, тупі. Нитки тичинок коротші від оцвітини; зовнішні — шилоподібні, при основі трикутні; внутрішні при основі майже такої ж ширини, як листочки оцвітини; середній зубець їх в 2—2,5 раза коротший, ніж бокові, і в 3—4 рази коротший від нижньої неподільної частини нитки. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 423. Ledeb., Fl. Ross., IV, 164 pro parte. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 487 pro parte (*A. Regelianum* Beck. excludendum). Введенский, Фл. СССР, IV, 246.

— *Allium rotundum* subsp. *scorodoprasoides* Miscz. in Sched.

По степах, на сухих трав'яних і кам'янистих місцях у степовій зоні. Зрідка.

П.З.-Л.С. Дніпропетровська обл., Верхньодніпровськ (Шмальг.). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: околиці Миколаєва. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Оріхівський рн, Токмачка (Сабадир!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Шалит).

Поширення по СРСР: Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах., Схід. і Півд. Закавк., Талиш.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа, Мала Азія, Північний Іран.

Примітка. Кореляція забарвлення заступної цибулини і виводкових цибулинок у *A. rotundum* L. з формою і ознаками квітки не завжди спостерігається.

477 (9). A. Waldsteinii G. Don. — Цибуля Вальдштейна. Цибулина яйцевидна, із зовнішніми шкірястими, бурими, потім розколотими оболонками і з більш-менш численними, дрібними, чорнопурпуровими цибулинками на довгих ніжках; оболонки заступної цибулинки темнопурпурові. Стебло 30—70 *см* завд., кругле, гладеньке, до третини або майже до середини своєї довжини обгорнуте гладенькими листковими піхвами. Листки в кількості 4—5, лінійні, жолобчасті, гладенькі або з шорсткими краями, коротші від стебла, 3—10 *мм* завш. Покривало трохи довше від суцвіття, рано опадає. Суцвіття кулясте або півкулясте, багатоквіткове, густе; квітконіжки при основі з прицвітничками, неоднакові; зовнішні в 1,5—2 рази, внутрішні — в 3—5 разів довші від оцвітини. Оцвітина яйцевидно-пірамідальна; її листочки темнопурпурово-фіолетові, з темнішою жилкою, 4—5 *мм* завд., шорсткі; зовнішні — довгасті, гострі, з зазубреним кілем; внутрішні — довгасто-яйцевидні, гострувати чи тупуваті або на верхівці з гострячком. Нитки тичинок коротші від оцвітини, війчасті, між собою і з оцвітиною спаяні; зовнішні — з трикутної основи шилоподібні; внутрішні при основі такої ж ширини, як листочки оцвітини, наверху трироздільні; середній зубець, що несе пиляк, у два рази коротший від бокових зубців і в 3—4 рази коротший від довгасто-трикутної суцільної частини нитки. ♃. Цв. VI—VII.

G. Don, Monogr. (1826) 17. Введенский, Фл. СССР, IV, 248.

— *A. rotundum β. Waldsteinianum* Röm. et Schult., Syst. VII (1829) 1011 pro parte. Regel, Allium monogr., 59. — *A. rotundum* Bess., Enum, 302, non L.

Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 487 pro parte. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 148, non L. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 297, non L. — *A. Ampeloprasum* Waldst. et Kit, Pl. rar. Hung. (1802), tab. 82, non L.

На трав'яних місцях по схилах, у чагарниках, на узліссях, на полях. Звичайно майже по всій УРСР, крім Полісся (де зрідка трапляється у південній його частині) і західних областей (де цей вид відомий тільки в Тернопільській області та почасти в Станіславській).

П.П. Київська обл.: (Бессер.), між Києвом II і Києвом III, при залізниці (О. О. Лоначевський). — **З.Л.-С., П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С., Л.З.С.** Звичайно.

Var. parviflorum (Zapal.) Bordz., combin. nova. Рослина звичайно менша на зріст; листочки оцвітини 4 *мм* завд. або трохи довші, гострувaті або гострі.

— *Allium rotundum α. parviflorum* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 148.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Золото-Потіцький рн, Жнибороди, на скелястих берегах Стрипи (Слендзінський); Мельнице-Подільський рн, Панівці (Слендзінський у Запал.).

Var. Preslianum (Roem. et Schult.) Regel. Суцвіття півкулясте або пучкувате, квітконіжки косо догори спрямовані або бокові горизонтально відхилені; листочки оцвітини гострі.

Regel, All. monogr. (1875) 59. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 149. Пач. Херс. фл., I, 420.

— *A. Preslianum* Roem. et Schult., Syst. vegetab. (1829) 1132.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Панівці (Слендзінський у Запал.), Нивра (Ленц у Запал). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, у Чорному лісі між Водяною і Цибулевим (Пач.): Рослини являють собою, за Пачоським, щось середнє між *Allium rotundum α. typicum* Regel. і var. *Preslianum* Regel. (?). — **Л.Л.-С.** Рідко. Харківська обл.: Дергачівський рн, в околицях сс. Феськи і Дергачі (Ширяев і Лавр.). — **П.З.С.** Околиці Миколаєва, у чагарниках прн впадінні Інгула в Буг (Пач.); на лугах Інгула між Пісками, Баштанського рну, і Привільним (Пач.).

F. striatum (Zapal.) Bordz. combin. nova. Суцвіття півкулясте; листочки оцвітини білі або почасти рожевуваті, з зеленою лінією на спинці, гострувaті або гострі, 5 *мм* завд.

— *Allium rotundum* c) *striatum* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 149.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал.).

Поширення виду по СРСР: Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Причорн., Волз.-Дон., Заволз., Крим, Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк., Дагест., Зах., Схід. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа.

Господарське значення. Молоді листки навесні збирають і вживають як приправу для страв.

478 (10). Allium firmotunicatum Fom. emend. **— Цибуля міцновдягнена.** Цибулина яйцевидно- або притиснено-куляста, 15—30 *мм* у діаметрі, зовнішні оболонки її лусковидні, жовтокоричневі або коричнюватожовті, вгорі переходять у грубо-волокнисті піхви, що обхоплюють основу стебла; оболонка заступної цибулини коричнюватожовта, цибулинки такого ж кольору, широко-яйцевидні, загострені, 5—7 *мм* завд. Стебло 50—100 *см* завв., кругле, 3—7 *мм* у діаметрі, до $^1/_3$—$^2/_5$ одягнене жилкуватими, по жилках гостро-шорсткими піхвами стеблових листків; листки в кількості 5—8, лінійні, 3—10 *мм* завш., плоскі, але потовщені, грубуваті, зісподу кілюваті, по кілю та з країв гостро-шорсткі. Покривало відтягнене в дзьобоподібний, трохи шорсткий носик, до 7,5 *см* завд.; при розцвітанні опадає; зонтик багатоквітковий, кулястий, 3—6 *см* у діаметрі; квітконіжки нерівні, в 3—7 разів довші від оцвітини; листочки оцвітини довгасто- або яйцевидно-ланцетні, до майже овальних, 3—4 *мм* завд., темнолілові; зовнішні — помітно вужчі, але трохи довші від внутрішніх, кілюваті, по кілю більш-менш шорсткі; перецвітаючи, квітки з основи дуже бліднють. Тичинки трохи висунуті з оцвітини; нитки їх з країв дрібновійчасті; у зовнішніх тичинок ланцетно-шиловидні, прості; у внутрішніх на висоті $^2/_5$ трироздільні, з нитковидними боковими частками, що в 2—2,5 раза довші від верхівкових, і, виступаючи з оцвітини, перевищують пиляки; стовпчик далеко висувається з оцвітини, майже дорівнює коробочці. Коробочка трохи перевищує оцвітину, 3,5—4 *мм* завд., з овальними стулками; насінина близько 3 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

Фомин, Вести. Тифл. бот. сада (1909) 48. Введенский, Фл. СССР, IV (1935) 240.

— *A. atroviolaceum?* Зоз. в Учен. записках ХДУ, IV (1936) 67. — *A. atroviolaceum* var. *firmotunicatum* Grossh., Фл. Кавк., II (1940) 120 і 269—270.

На лесових схилах і серед типчаково-полинового степу на крайньому півдні.

П.С. Запорізька обл.: Генічеський рн, острів Куюк-Тук (Зоз., Прошкіна!).

Поширення по СРСР: Європ. частина: Причорн. (півд. схід), Крим (!); Кавказ: Передкавк., Закавк.; Середня Азія: Сир.-Дар. (Ташкент.).

Примітка. Наша рослина цілком тотожна з кримською і, як зауважив вперше І. Г. Зоз, досить чітко відрізняється від типового *A. atroviolaceum* Boiss. (або *A. atroviolaceum* var. *ruderale* Grossh.). Але ми її не можемо відрізнити від екземплярів з Ташкента, виданих у Herb. Fl. As. Mediae, № 332, а також від більшості кавказьких екземплярів, що переховуються в Києві з визначенням *A. atroviolaceum* Boiss., хоч так само, як і південно-українські, добре відрізняються від *A. atroviolaceum* Boiss. (s. str.) дрібнішими квітками, шорсткими піхвами, краями листків оцвітини. Екземпляри, що їх можна визначити за *A. atroviolaceum* Boiss., ми бачили тільки з околиць Тбілісі (13. VI 1892, Липський!). У них значно крупніші цибулинки (10×5,5 *мм*), цілком гладенькі піхви, довші й гостріші листочки оцвітини (4,5—5 *мм*). Загалом ми не знаходимо підстав вид, описаний О. В. Фомі-

ним, вважати лише формою від *A. atroviolaceum* Boiss. і гадаємо, що він є особливою географічною расою. Перехідні форми, помічені О. А. Гроссгеймом на Кавказі, в Криму й на Україні, а також у Середній Азії ніби відсутні і з'являються, мабуть, на контакті ареалів цих двох близьких видів. Деякі екземпляри з Кавказу, що ми їх бачили, справді мають перехідний характер ознак, але значно ближчі все-таки до *A. firmotunicatum* Fom., ніж до *A. atroviolaceum* Boiss. Щодо останнього, то цей іранський вид, на нашу думку, зустрічається лише на Закавказзі і до того ж тільки як бур'ян на вторинних місцезнаходженнях, де з'явився, мабуть, уже за історичних часів. І навпаки, *A. firmotinicatum* Fom. на Україні, в Криму й на Кавказі є типовим представником первинних рослинних угруповань з домінуванням напівкущистих полинів.

479 (11). Allium pervestitum Klok. sp. nova in Addenda I, p. 406. — **Цибуля переодягнена.** Цибулина яйцевидно-куляста, 10—18 *мм* завш.; зовнішні оболонки жовтуватобілуваті, папероподібні, тонкі, тонко-сітчасто-волокнисті; оболонки заступної цибулини темнопурпурові, цибулинки плоско-опуклі, в обрисі широко-яйцевидні, загострені, 6—8 *мм* завд., звичайно чорнопурпурові, іноді пурпуроватобурі, на поверхні тонко-борозниті. Стебло 35—55 *см* завв., кругле, 2—5 *мм* у діаметрі, на $^1/_6$ одягнене продовженими в піхву (5—8 *см* завд.) оболонками цибулини; ці піхви з тонкими яснобурими жилками, на відміну від самих оболонок, не сітчасті, вгорі косо зрізані, по краю дрібно ворсинчасто-війчасті, вище їх стебло до $^2/_3$ одягнене гладенькими, випнено-жилкуватими піхвами стеблових листків; листки в кількості 3—5, лінійні, 2,5—6,5 *мм* завш., з країв шорсткі або дрібно-війчасті. Верхні листки трохи не досягають суцвіття. Покривало швидко опадає; зонтик небагатоквітковий, пучковидний або багатоквітковий, півкулястий до майже кулястого, при основі з більш-менш численними, зменшеними і на вкорочених ніжках зеленуватими тичинковими квітками; квітконіжки двостатевих квіток 6—15 *мм* завд., здебільшого майже однакові, при основі з прицвітками. Оцвітина яйцевидно-дзвоникувата, листочки її близько 4 *мм* завд., білуватожовті, блискучі, звичайно з домішкою більш-менш виразного рожевого забарвлення; зовнішні листочки в обрисі яйцевидно-ланцетні, човниковидно-опуклі, кілюваті, по кілю зубчасто-шорсткі, вгорі на поверхні і по краю шорсткі; внутрішні — довгасті, внизу опуклі, вгорі плоскуваті, з менш випненою жилкою, гладенькі. Нитки тичинок майже дорівнюють листочкам оцвітини; у зовнішніх — суцільні ланцетно-шиловидні, нижче середини з країв дуже дрібновійчасті: у внутрішніх — вгорі трироздільні, при основі вужчі від листочків, з довгастою, по краях дрібновійчастою нероздільною частиною, з ланцетно-шиловидною, приблизно втроє коротшою від нероздільної частини верхівковою частиною та з двома боковими нитковидними частинами, втроє довшими від верхівкової; пиляки цілком висуваються з оцвітини, довгасті, близько 1,25 *мм* завд.; стовпчик до 3,5 *мм* завд. Коробочка широко-яйцевидна, близько 3 *мм* завд., коротша від оцвітини, з широко-яйцевидними частинками; насіння 2,5—2,75 *мм* завд. ♃. Цв. V.

На солонцях Азовського узбережжя.

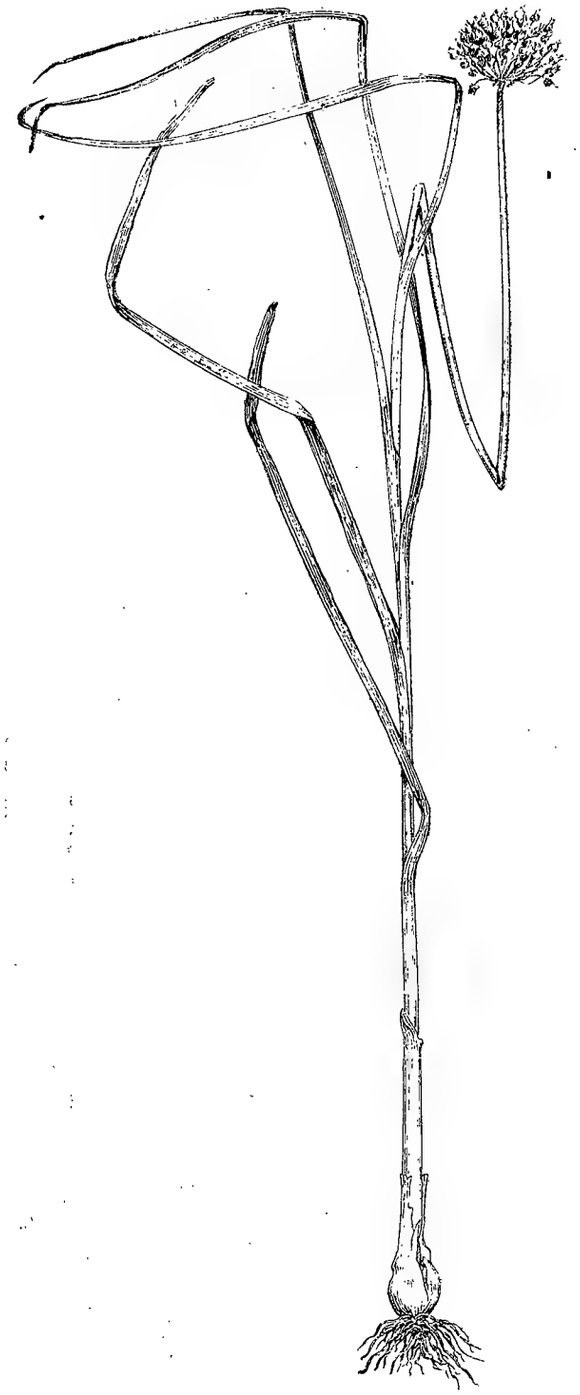

Рис. 11. *Цибуля переодягнена — Allium pervestitum* Klok.

Л.З.С. Запорізька обл.: Мелітопольський рн, солонці в заплавині р. Молочної проти с. Мордвинівки (Білик!).

Поширення по СРСР: Європ. частина — Причорн. (схід). Загальне поширення. Північне Приазов'я.

Примітка. Відкрита Г. І. Біликом рослина не знаходить собі близьких родичів серед відомих нам представників секції *Porrum* Don. Її визначали за *A. ampeloprasum* L., але від цього виду вона відрізняється в усіх частинах настільки, що не може бути й мови про їх близьку спорідненість. Була спроба визначити її як *A. scythicum* Zoz, але останній вид належить до ряду *Sphaerocephala* Zoz, що характеризується дудчастими листками і несітчастими оболонками цибулини. Спроби вивчити цю групу видів, до якої можна було б віднести нашу рослину, поки що не дали наслідків. Загалом неясний вид, на який дослідникам треба звернути увагу.

480 (12). A. ampeloprasum L. — **Цибуля виноградна.** Цибулина невелика, яйцевидно-куляста, з білуватими або сріблястими оболонками, між якими знаходяться жовтуваті або буруваті, сидячі або короткостеблисті цибулинки. Стебло кругле, пряме, обгорнуте внизу або до середини піхвами листків, (30) 40—100 *см* завв. Листки сизі, плоскі, широколінійні, з кілем зі споду, по краю і вздовж кіля звичайно шорсткі. Покривало однолисте, перетинчасте, білувате, кулястоздуте, видовжено-загострене, перевищує суцвіття, швидко опадає. Суцвіття багатоквіткове, кулясте, рідше півкулясте, без цибулинок; квітконіжки в декілька разів довші від оцвітини, з прицвітком при основі. Оцвітина широко-дзвоникувата, рожева або пурпурова; її листочки довгасто-ланцетні або ланцетні, тупі або гострувати, здебільшого з дуже дрібнопилчастими краями і звичайно з дрібнобородавчасто-шорсткою спинкою, близько 5 *мм* завд. Тичинкові нитки перевищують оцвітину, дуже розширені, звичайно з дрібнозубчастим краєм; зовнішні — довгасті, зверху поступово загострені; внутрішні — з трьома вузькими вістрями, з яких середнє, що несе пиляк, в 2—2,5 раза коротше від бокових і однакової довжини з суцільною частиною нитки або коротше від неї. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed 1 (1753) 294. G. Don, Monogr., 13. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 487 excl. var. *β*. Введенский, Фл. СССР, IV, 253. Окснер, Фл. УСРР, визн., 1, 298.

— *A. ampeloprasum α. typicum* Regel., All. monogr. (1875) 53.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1072!.

Поширення по СРСР. Середня Азія: Пам.-Ал. (Кугітанг). Загальне поширення. Португалія, Іспанія, Південна Франція, Італія, Балканський півострів, Англія (введено), Південна Африка, Західна Азія до Паміру.

Примітка. *A. ampeloprasum* L. для України наводять кілька авторів. Бессер подає його під сумнівом для Поділля (Enum, n⁰ 1384), Рогович для Полтави (Обозр., 254), Ліндеман для Кіровограда і Одеси (Fl. Chers., II, 232). Шестеряков, базуючись на показах Ліндемана, наводить *A. ampeloprasum* L. для Одеси (Мат. для флоры юго-зап. части Херс. губ., Зап. Новорос. общ. ест., XIX, в. I, 1894, 228; Опред. растений окрестностей Одессы, 1912). Далі цей вид вказали Шмальгаузен для околиць Перекопа (П.С.), Таліев (Тр. Харьк. общ. исп. прир., XXXIV, 265) для басейну р. Міусу (Д.Л.-С.), де він нібито трапляється на крейді коло Білоярівки, Кирсанівки і Дубової Балки, і, нарешті, наводиться для Садової Василівки (Д.Л.-С., Сталінська обл.). Нам, на жаль, не довелось бачити екземплярів, на яких основані наведені вказівки, але гадаємо, що вони, або принаймні деякі з них, стосуються справжнього *A. ampeloprasum* L., який виріс з насіння, випадково занесеного з городів, або до *A. atroviolaceum* Boiss. На Україні, як, можливо, і взагалі в СРСР, у дикому стані не трапляється. Але у нас можна бачити його і не на культурних площах, як рослину, випадково занесену з городів і здичавілу.

Господарське значення. З давніх часів культивують заради цибулин, які вживають як приправу до страв у свіжому і мариноваиому вигляді.

481 (13). Allium Talijevii Klok. sp. nova in Addenda I, p. 406. — **Цибуля Таліева.** Цибулина яйцевидно-куляста, 25—30 *мм* завш.; зовнішні оболонки її білувато-жовтуваті або жовтувато-буруваті, папероподібні, тонкі, при верхівці невиразно сітчасто-волокнисті; оболонка заступної цибулини жовтувата, тонко-борозниста, трохи блискуча; цибулинки доволі численні, плоско-опуклі, в окресленні округло-яйцевидні, 5—6 *мм* завд.; жовтуваті, тонко-борознисті, трохи блискучі, по краю шорсткі. Стебло близько 50 *см* завв., при основі протягом 8—9 *см* одягнене продовженими в гладенькі піхви оболонками цибулини і до $^3/_4$ шорсткими піхвами стеблових листків; листки в кількості 5—7, плоскі, широколінійні, 25—35 *см* завд., довгозагострені, по краях і зісподу по жилках гострошорсткі, набагато перевищують суцвіття. Покривало рано опадає; зонтик пучковидний або півкулястий, негустий, при основі з досить численними дрібними тичинковими квітками на коротких ніжках; квітконіжки двостатевих квіток 12—25 *мм* завд.; зовнішні при основі з прицвітками; оцвітина яйцевидно-дзвоникувата, листочки її ±3,5 *мм* завд., білуватожовті, шовковисто-блискучі, гладенькі; зовнішні — довгасто-яйцевидні, кілюваті, з цілком гладеньким або вгорі ледве шорстким кілем; внутрішні довгасто-еліптичні; нитки тичинок помітно довші від оцвітини, при основі між собою та з листочками оцвітини зрослі, по краю без війочок; у зовнішніх тичинок нитки суцільні, ланцетно-шиловидні; у внутрішніх — вище середини трироздільні, верхівкова частина, що несе пиляк, не більш як у півтора раза коротша від довгастої суцільної основи нитки та від нитковидної бічної частини; стовпчик далеко висувається з квітки. ♃. Цв. VI.

— *A. ampeloprasum* Талиев, Труд. общ. испыт. прир. Харьковск. унив., XXXIV (1899). — *Allium* nova sp.? Talijev in schedis.

На крейдяних схилах.

Д.Л.-С. на межі з **Л.З.-Л.С.** (аз.) Сталінська обл.; Амвросіївський рн, Дубова балка в околиці Машликівки, зарослий крейдяний схил (Таліев!).

Поширення по СРСР. Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Мабуть, південно-понтичний ендем.

Примітка. Цю рослину вже 50 років тому намітив до опису як новий вид В. І. Таліев, але чомусь не здійснив свого наміру. На жаль, після нього ніхто її вдруге не збирав на території УРСР, але, треба гадати, що вона в основному поширена далі на схід, у Ростовській області. Один із екземплярів рослини має вкладену етикетку з визначенням В. Я. Цінгера: *Allium ampeloprasum* L. *β. leucanthum* Reg. (Воінв., F. Or., V, 232, 233), що відповідає, за сучасною номенклатурою, закавказькому виду *A. leucanthum* C. Koch. Відкрита В. І. Таліевим цибуля близька до названого виду, а також до *A. firmotunicatum* Fomin emend Grossh., але відрізняється від обох дуже довгими листками, що значно перевищують стебло й надають їй своєрідного вигляду. Крім цієї ознаки, в обох видів зовнішні листочки оцвітини по кілю шорсткі, а нитки тичинок по краю війчасті, чого у даної рослини не спостерігається. Загалом відкрита В. І. Таліевим на крейдяних схилах по р. Кринці рослина, безперечно, належить до родичів *A. ampeloprasi* L., але її не можна в морфологічному відношенні ототожнити з будь-якою відомою расою цього середземноморського циклу.

481[1] (14). A. porrum L. — Цибуля порей. Цибулина довгаста, з слабким запахом, звичайно без цибулинок, або з небагатьма цибулинками. Стебло кругле, пряме, вкрите листом звичайно нижче середини і перевищує листя, 0,5—1,2 *м* завв. Листки сірозелені, довгасто-ланцетні, з гладеньким або трохи шорстким краєм, 4—25 *мм* завш. Покривало однолисте, перетинчасте, здуте, вгорі звужене в досить довгий зелений носик, швидко опадає. Суцвіття багатоквіткове, кулясте або часто широкопучкувате, без цибулинок; квітконіжки здебільшого в декілька разів довші від оцвітини, з прицвітками при основі. Оцвітина широко-дзвоникувата; її листочки довгасті, тупі, білуваті або рожеві, з зеленуватим або червонуватим кілем, цілком гладенькі або тільки вздовж кіля трохи шорсткі. Нитки зовнішніх тичинок здебільшого від основи до верху поступово звужені; внутрішні тичинкові нитки розширені, вгорі з трьома зубцями, з яких середній, що несе пиляк, у 2—3 рази коротший від суцільної частини нитки і часто однакової довжини з боковими зубцями. ♃. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 294. G. Don, Monogr., 13. Введенский, Фл. СССР, IV, 254. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 298.

— *A. ampeloprasum ε. porrum* Regel, All. monogr. (1875) 54. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 488.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1071!.

Культивують на городах.

Господарське значення. Дає дуже тонкий у смаковому відношенні продукт. Цибулини порею вживають у їжу разом з відбіленими нижніми частинами листкових піхов, які беруть від молодих нецвітучих рослин.

Примітка. *A. porrum* L. виведений, очевидно, шляхом добору з середземноморського *A. ampeloprasum* L.; принаймні у дикому стані порей зовсім невідомий. За Харузиним (Лук і чеснок, 1928, 106), порей як культурна рослина відомий дуже

Рис. 12. *Цибуля Таліева — Allium Talijevii* Klok.

давно. Його існування доведено в стародавньому Єгипті. Порей серед інших видів цибулі був відомий стародавнім грекам під назвою *πράσον* ще в X ст. до нашого літочислення. Римська назва його *porrum*. Саме під цією римською назвою порей поширився по всій Європі. На Заході він відомий не пізніше, як з VIII ст. Хоча порей являє собою, очевидно, культурну відміну *A. ampeloprasi* L., тут він наведений під бінарною назвою, головним чином, з міркувань практичного характеру.

Секція 2. **Schoenoprasum** (Humb., Bonpl., Kunth.) G. Don. Цибулина без кореневищ або іноді з коротким, малопомітним кореневищем. Листочки покривала без носика або з коротким носиком, не перевищують суцвіття. Всі нитки тичинок без зубців або внутрішні мають знизу з кожного боку по невеликому, здебільшого тупому зубчику.

481[2] **(15). A. ascalonicum** L. — **Цибуля шалот,** шарлотка. Цибулина яйцевидно-довгаста, з суцільними, перетинчастими, фіолетовими, потім бурожовтими або червоними зовнішніми оболонками, часто складна і нагадує своєю будовою цибулину часнику. Стебло циліндричне, порожнисте, укрите листковими піхвами тільки при основі і перевищує листки, 15—30 (50) *см* завв., 3—4 *мм* завт. Листки циліндрично-шилоподібні, порожнисті, 2—2,5 *мм* завт. Покривало перетинчасте, дволисте, коротше від суцвіття. Суцвіття кулясте, багатоквіткове, густе, іноді з виводковими цибулинками; квітконіжки трохи довші від оцвітини. Листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, гострі, рожеві або лілові, з темніше забарвленою жилкою, іноді білуваті. Тичинкові нитки вільні, однакової довжини з оцвітиною; внутрішні — при основі дуже розширені і мають з кожної сторони короткий трикутний зубчик. ♃. VI—VII.

L., Fl. Palaest. (1756) 17; Sp. pl., ed. 2 (1762) 429. Regel., All. monogr., 88. Boiss., Fl. Or., V, 250.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1076.

Місцями вирощують на городах як овочеву рослину.

Примітка. За Харузиним (Лук і часник, 102), цибуля шарлотка є одиією з дуже стародавніх видів цибуль і, зокрема, давньогрецького походження. Про шарлотку під назвою *ασκαλονιόν* писав ще Теофраст (який жив у 371—286 рр. до нашого літочислення). З Греції ця аскалонська цибуля, тобто предок сучасної шарлотки, перейшла до Риму. З часів хрестових походів шарлотка поширилась по всій Європі, зберігши, хоч і з деякою зміною, свою греко-римську назву. Так, назви аскалонія, аскалона, ешалот, шалот проходять через усі романські і германські мови. У Німеччині, де такі назви були незрозумілі для широких мас, їх у звичайній мові переробили на *Eschlauch, Esslauch, Scharlotte*. Під назвою Scharlotte цибуля ця звичайно відома і у нас, іноді в зменшеній формі — „шарлотка". Свою назву вид *A. ascalonicum* L. дістав від назви міста Аскалоиа, що існувало колись у південно-східній Сирії, де, очевидно, вперше виникла культура цієї цибулі. *A. ascalonicum* L. відомий тільки як культурна рослина. Лінней і його попередники, правда, вказували цей вид для Сирії, Палестіни й Малої Азії, але ніхто з новіших дослідників не знаходив його в дикому стані. За Де-Кандолем, шарлотка являє собою одну з форм *A. cepa* L. (A. De Candolle, Origine des plantes cultivées, 86).

Господарське значення. Вживають в їжу цибулини і листки рослин. Цибулини використовують головно на консервування, хоч їх вживають і як приправу до страв, і в свіжому та підсмаженому вигляді.

481[3] **(16). A. fistulosum** L. — **Цибуля трубчаста,** цибуля зимова, татарка. Цибулини довгасті або яйцевидно-довгасті, з суцільними перетинчастими оболонками. Стебло пряме, товсте, трубчасте, з тонкими стінками, посередині або трохи нижче здуте, 30—100 *см* завв., внизу, рідше до половини, обгорнуте піхвами листків. Листки трубчасті, з гостроконічною верхівкою. Покривало білувато-перетинчасте, звичайно з двох широко-яйцевидних загострених листочків; довжиною майже дорівнює суцвіттю. Суцвіття здебільшого кулясте, багатоквіткове, густе, рідше півкулясте, небагатоквіткове; квітконіжки в 2—3 рази довші від квітки. Оцвітина дзвоникувата, жовтуватозелена; її листочки довгасті або довгастоланцетні, гострі, 6—8 *мм* завд.; внутрішні — трохи довші від зовнішніх. Тичинки в 2—3 рази довші від оцвітини, з довгими нитками, без зубців. ♃.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 301. G. Don., Monogr., 30. Ledeb., Fl. Ross., IV, 169 pro parte. Czern., Consp., n° 1476. Regel, All. monogr., 90 pro parte. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 489. Введенский, Фл. СССР, IV, 196. Оксиер, Фл. УСРР, визн., I, 302.

Рисунки: Проханов, Тр. прикл. бот., XXIV, 2 (1930) 133.

Місцями вирощують на городах.

Примітка. Цибуля ця відома тільки як культурна рослииа. Виведеио її, ймовірно, з дуже поширеного на Алтаї і в Східному Сибіру *A. altaicum* Pall. Має велике поширення в Японії і в Китаї, де нею користуються також як лікарською рослиною.

481[4] **(17). A. cepa** L. — **Цибуля городня.** Цибулина приплюснута, куляста або яйцевидна, з перетинчастими суцільними жовтими, червонуватожовтими, червонуватими, винночервоними або рідше білими зовнішніми і з м'ясистими внутрішніми лусками. Стебло і листки сизуватозелені. Стебло 30—80 (100) *см* завв., пряме, трубчасте, нижче середини здуте, листовими піхвами вкрите тільки при основі. Листки дворядні, трубчасті, з тонкими стінками, гострі, коротші від стебла. Покривало 2—4-листе, відігнуте, коротше від суцвіття. Суцвіття велике, кулясте, звичайно багатоквіткове, без цибулинок. Квітконіжки тонкі, 1,5—3 *см* завд., здебільшого з прицвітками при основі. Листочки оцвітини зеленуватобілі, довгасті, тупі, простягнуті, 3—4,5 *мм* завд. Нитки тичинок більш-менш довші від оцвітини, при основі зрослі між собою і оцвітиною; нитки внутрішніх тичинок при основі дуже розширені і мають з кожного боку по маленькому тупому зубчику. Зав'язь приплюснуто-куляста, тригранна; стовпчик однакової довжини з зав'яззю, трохи перевищує оцвітину. Коробочка майже куляста. ♃. Цв. VI—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 300. G. Don, Monogr., 25. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 489. Введенский, Фл. СССР, IV, 199. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 302.

— *A. cepa α, typicum* Regel, All. monogr., 92.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1083!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 232, Fig. 351!.

Скрізь культивують на городах.

Іноді трапляються на городах такі відміни:

Var. bulbiferum Regel. Суцвіття багатоквіткове, з цибулинками.

Regel, All. monogr. (1875) 93.

Var. proliferum (Moench.) Regel. Суцвіття небагатоквіткове, з цибулинками. Цибулинки проростають, перебуваючи в суцвітті.

Regel, All. monogr. (1875) 93.
— *Cepa prolifera* Moench., Meth. (1794) 244.

Var. cepiforme (G. Don) Regel. Суцвіття без цибулинок; нитки всіх тичинок без зубців.

Regel, All. monogr. (1875) 93.
— *A. cepaeforme* G. Don, Monogr. (1826) 31.

Примітка. Звичайна цибуля — *A. cepa* L. дуже важлива овочева рослина, що культивується в усіх частинах світу. В дикому стані вона невідома; найближчі її родичі ростуть у гірських країнах Середньої Азії і Гімалаях. Культура звичайної цибулі виникла в найдавніші часи у народів, що заселяли Середню Азію та Іран, і звідси поступово пересувалися на захід. За відомостями старогрецького історика Геродота, взятими з написів на єгипетських пірамідах, цибулю, як і часник, вирощували у величезних кількостях у стародавньому Єгипті за 3000—4000 рр. до початку нашого літочислення. Треба думати, що Геродот говорив саме про звичайну цибулю. Звичайна цибуля була відома також стародавнім євреям і грекам, від яких перейшла до римлян: від римлян культура цибулі поширилась і на інші країни Західної Європи. Щодо нашої країни, то й тут звичайну цибулю культивують, можна думати, з дуже давніх часів. Принаймні Геродот, що писав у першій половині третього століття до початку нашої ери, говорячи про одне із скіфських племен, які населяли південь Європейської частини СРСР, згадує про те, що це плем'я вирощує цибулю й часник. Звичайно, не можна сказати з цілковитою певністю, що Геродот говорив саме про нашу звичайну цибулю і звичайний часник, але все ж можна гадати, що це були *A. cepa* L. і *A. sativum* L. Звичайна цибуля має тепер велику кількість сортів, які відрізняються розміром, формою і забарвленням цибулин, смаком і тривалістю збереження. Щодо розміру цибулин, то він залежить від сорту, способів культури, а також і від кліматичних умов. Цибулина консервної цибулі Барлетта може не перевищувати розміром вишню і важити лише 9—13 *г*, в той час як цибулини іспанської і мадерської цибулі можуть досягати гігантських розмірів і давати цибулиии 18 *см* в поперечнику, а вагою в 2 *кг* (Харузин, Лук и чеснок, 31).

Господарське значення. Культивується як овочева рослина. Зовнішні сухі оболонки цибулин можуть бути використані для фарбування речей в бурий колір. Цибулини звичайної цибулі вживають у народній медицині, а у Франції та Бельгії і в науковій.

482 (18). A. schoenoprasum L. — Цибуля скорода або трибульки. Цибулини довгасті, донизу часто потовщені, обгорнуті перетинчастими білими, а потім буріючими і розщепленими оболонками; сидять здебільшого пучками на короткому, мало помітному кореневищі. Стебло циліндричне, порожнисте, 10—40 *см* завв., в нижній третині або до половини обгорнуте піхвами листків. Листки в кількості 1—2 порожнисті, циліндричні або колю основи півциліндричні, гладенькі. Покривало тонко-перетинчасте, біле або забарвлене, розщеплене на 2—3 широко-яйцевидні, гострі або загострені частинки, довші від квітконіжки. Суцвіття багатоквіткове, півкулясте або кулясте, без цибулинок; квітконіжки без прицвітків, коротші від оцвітини, рідше однакової з нею довжини. Оцвітина велика, 8—12 *мм* завд., її листочки довгасто-ланцетні, або яйцевидно-ланцетні, загострені або тупі, обернені догори, гладенькі, рожеві або фіолетоворожеві, з темнішою жилкою, блискучі. Тичинки на одну третину або вдвоє коротші від оцвітини; їх нитки суцільні, шилоподібні, при основі зрослі між собою і з оцвітиною. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 301. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 493. Racib o r s k i, Fl. polsk., I, 120. Пач., Херс. фл., I, 427. Введенский, Фл. СССР, IV, 190. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 299.

— *A. schoenoprasum α. typicum* Regel, All. monogr. (1875) 77. — *A. schoenoprasum α. sativum* Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 57. — *A. riparium* Opiz., Naturalientasch, VI (1824) 50.

У нас цибуля скорода трапляється як культурна рослина по городах і садах або як здичавіла.

П.П. Житомирська обл.: кол. Радомишльський повіт. (Бельке). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: околиці Кіровограда (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: кол. Лубенський повіт (Августінович). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, у розколинах гранітних скель по Бугу коло Мигії (Пач.). — **П.З.С.** Одеса, Горобчанська коса (Демидов у Шестерикова).

Поширення по СРСР. Дико росте тільки на півночі: Арктична Європа, Нова Земля, Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Лад.-Ільм., Арктичний Сибір: Чук., Анад.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа.

Примітка. Дикоросла на півночі рослина відноситься до *A. riparium* Opiz., Naturelientasch, VI (1824) 50. — *A. Schoenoprasum α. riparium* Celakovsky, Prodr. Fl. Böhm. (1867) 91. Ця рослина стала родоначальником культурного виду *A. Schoenoprasum* L., який від нього, ймовірно, нічим не відрізняється. Її культури відома в Середній Європі ще з IX ст.

Господарське значення. Цибулю скороду культивують в Європі заради її ніжного листя. Ця рослина дає гарну цибулину. Протягом більшої частини року вона цілком придатна для вигонки на зелень.

483 (19). A. sibiricum L. — Цибуля сибірська. Рослина дуже схожа на *Allium schoenoprasum* L., але міцніша. Цибулини видовжені, потовщені, оточені сітчастими білими, що згодом буріють і розриваються, оболонками; розташовані звичайно пучками на короткому кореневищі. Стебла циліндричні, порожнисті, 20—60 *см* завв., майже до половини обгорнуті піхвами листків. Листки в кількості 1—2, гладенькі, циліндричні, порожнисті. Покривало міцне, яйцевидне або напівяйцевидне, тонко-перетичасте, забарвлене в пурпуровий колір, поділене на 2—3 гострі або загострені, широко-яйцевидні частини, довше від квітконіжок. Суцвіття багатоцвіткове; квітка 8—15 *мм* завд.; листочки оцвітини лінійно-ланцетні, спочатку рожеві, пізніше яснофіолетові, поступово звужені в гострі закінчення. ♃. Цв. VI—VII.

L., Mant., II (1771) 562. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 156.
— *A. Schoenoprasum b) sibiricum* Garcke, Fl. v. N. u. Mittel Deutschl., I Aufl. (1849) 322; Asch. u. Graebn., Synops. d. Mitt.-Eur. Fl., III, 131; Raciborski, Fl. Polska, I, 121. — *A. Schoenoprasum β. alpinum* Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 57.

Видані зразки: Fl. exsic. Reipubl. Bohem.-Slovenicae, № 496! № 681!.

На альпійських лугах і в зоні криволісся Покутсько-Мармароських гір.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на болотистих місцях. — **К.Л.** Станіславська обл.: на Чорногорі, часто (Запал., Кот.!); близько від джерел обох Черемошів (Реман у Запал., Вільчинський); г. Брескул (Кульч., Мондальський, Мотика), між Брескулем і Пожижевською (Кульч.!, Козій, Вільчинський), Менчул (Козій), гори Чивчинські (Катіна!); Данцер у групі Чорногори, Щауре (Вільчинський); біля підніжжя Брескульської стіни (Вільчинський), Цибульник на Чорногорі (Гербіх).

Поширення по СРСР. Карпати; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавказ., Західний Сибір: Обськ., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далекий Схід: Уссур., Уд., Охот., Камч.; Середня Азія: Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Іран, Джунгарія, вся Північна Азія до Камчатки.

Секція 3. **Rhiziridium** G. Don. Цибулини сидячі на більш-менш помітно розвиненому кореневищі. Покривало здебільшого коротке, не перевищує або трохи перевищує суцвіття. Всі тичинкові нитки без зубців або внутрішні при основі мають з кожного боку по одному або по два зубці, значно коротші ніж середня частина нитки, що несе пиляк.

484 (20). A. victorialis L. — Цибуля переможна. Цибулини циліндричні або циліндрично-конічні, з бурими або сіруватобурими сітчастими оболонками, прикріплені до косого кореневища. Стебло (20) 50—60 (70) *см* завв., циліндричне, вгорі гранчасте, до 1/3 або до середини обгорнуте піхвами листків. Листки в кількості 2—3, з довгастою, ланцетною або широко-еліптичною, тупою або гострою пластинкою, при

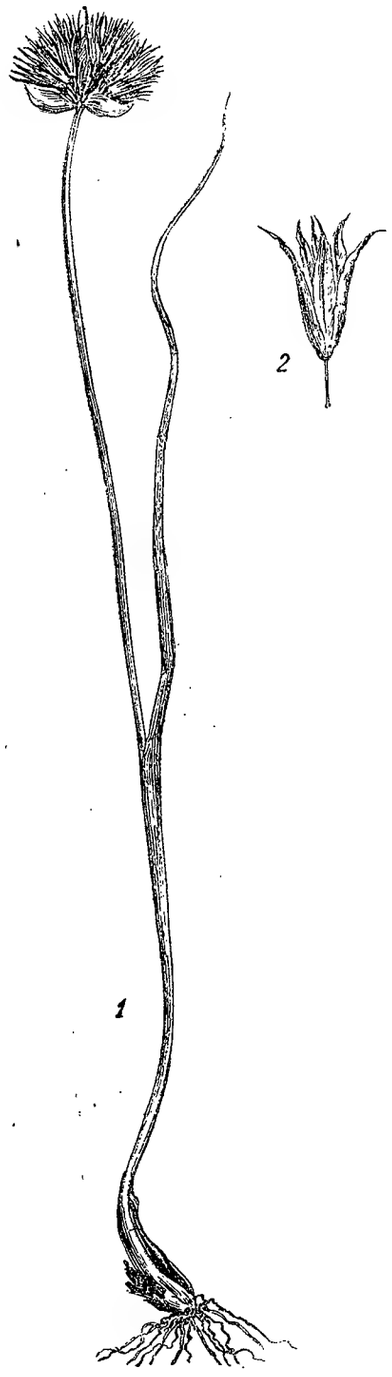

Рис. 13. *Цибуля сибірська — Allium sibiricum* L.
1 — вся рослина; *2* — квітка (збільш.).

основі звуженою в крилатий черешок. Суцвіття кулясте або півкулясте, рідко пучкувате, багатоквіткове, перед цвітінням поникле. Покривало перетинчасте, яйцевидне, білувате, коротше від суцвіття або однакової з ним довжини. Квітконіжки однакові, довші від квітки, при основі без прицвітників. Оцвітина широко-дзвоникувата, майже зірчаста, з білувато-зеленими, довгастими листочками; тичинки і стовпчик перевищують оцвітину. Коробочка кулясто-тригранна. 4 . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 295. Rogel, All. monogr., 173. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 492. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 150. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 39, 265. Введенский, Фл. СССР, IV, 141.

— *A. plantagineum* Lam., Encycl., 1 (1783) 65.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 508, fig. 1110!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 59, Fig. 5!.

У верхній частині лісової зони Карпат і в зоні криволісся; звичайно.

У нас серед карпатських рослин можна відрізняти дві форми:

F. latifolium Zapal. Листки еліптичні, 12—18 *см* завд., 3—8 *см* завш., з дуже тупим верхом і з короткими черешками.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 150.

F. stenophyllum Bordz. f. nova. Листки довгасто-ланцетні, здебільшого міцні, 8,5—13 *см* завд., 1,2—3 *см* завш., тупі, стеблові майже без черешків.

— *A. victoriale* f. *angustifolium* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 150, non Rouy (?) in Fl. de France, XII (1910) 356.

К.Л. Станіславська обл.: Гостів на Білому Черемоші; г. Кукуй у Горганах (Волощак у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Карпати; східна частина Волз.-Кам.; Кавказ: Передкавк., Дагестан, Схід. Закавк.; на Уралі й далі на Схід у Сибіру і на Дал. Сході окремі, ще мало вивчені раси.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи, півн. частина Балканського півострова, Мала Азія, Кавказ, Закавказзя. В Сибіру і в Східній Азії — окремі раси.

Господарське значення. Рослина має протицинготні властивості. В Сибіру її вживають у їжу як у свіжому, так і в кваше-ному вигляді.

485 (21). A. volhynicum Bess. — **Цибуля волинська.** Цибулини одиничні або по кілька, сидять на короткому косому кореневищі, майже циліндричні або булавовидно-циліндричні, з жовтуватобурими або бурими сітчасто-волокнистими оболонками. Стебло 20—50 *см* завв., пряме або висхідне, кругле, вкрите листом у нижній третині або трохи вище. Листки в кількості 3—5, лінійні, плоскуваті, зверху злегка вгнуті,

знизу трохи опуклі, з шорсткими краями, коротші від стебла, рідше майже однакової з ним довжини. Покривало перетинчасте, білувате, з двох, рідко трьох яйцевидних або майже круглястих загострених листочків, однакової довжини з квітконіжками або трохи довші від них. Суцвіття багатоквіткове, густе, півкулясте, без цибулинок; квітконіжки однакової довжини з квітками або разів у два довші від них, при основі з плівчастими прицвітками. Листочки оцвітини рожеві або яснопурпурові з темнішою жилкою, довгасто-яйцевидні або довгасто-ланцетні, тупі або іноді зверху виїмчасті, (3,5) 4—5 *мм* завд. Тичинки здебільшого на одну третину або менше перевищують оцвітину; нитки їх при основі розширені і спаяні між собою та з оцвітиною; нитки внутрішніх тичинок з яйцевидною або майже квадратною основою мають з кожної сторони по одному короткому, широкому і здебільшого тупому зубчику, довжина якого в багато разів менша від вістря, що несе на собі пиляк. Стовпчик виступає з оцвітини. Коробочка оберненояйцевидна, трохи коротша від оцвітини. 4 . Цв. VI—VII.

Bess., Catalog. horti Cremen., Suppl., III (1814) 2; Enum., 14, n° 390.

— *A. strictum* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 492. Raciborski, Fl. pol., 3, 162, Введенский, Фл. СССР, IV, 151 pro parte, non Schrad.

На кам'янистих місцях, на скелях.

О.Л. Тернопільська обл.: Кременець, нерідко (Бессер, Рог.!, Шмальг.!, Кочвара, Мацко); Кременецький рн, Жолоби, Діброва (Мацко). — Львівська обл.: Бобрківський рн, Кам'яна гора коло Романова (Шафер), Лиса гора коло Романова (Кульч., Мондальський, Мотика).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Ареал з достатньою повнотою не з'ясований. Відомий з Середньої і Південної Німеччини, Південно-Східної Франції, Швейцарії, Чехословаччини.

Примітка 1. Вид цей був описаний Бессером. Але пізніші дослідники забули про цей факт і ототожнювали його помилково з *A. strictum* Schrad. Справжній *A. strictum* Schrad. на Україні не росте. Він трапляється на сході Європейської частини СРСР, у Сибіру, Середній Азії, Монголії.

Примітка 2. За *Allium strictum* Schrad. визначались також помилково деякі рослини з Донбасу, які, як згодом з'ясувалося, належать до *A. lineare* L.

486 (22). A. lineare L. — **Цибуля лінійна.** Цибулини одиничні або по кілька, сидять на короткому косому кореневищі, майже циліндричні або булавовидно-циліндричні, з бурими або темнобурими сітчасто-волокнистими оболонками. Стебло (25) 30—70 *см* завв., прямостояче або при основі висхідне, кругле, до половини або трохи нижче обгорнуте листковими піхвами. Листки в кількості 3—4 (5), лінійні, плоскуваті, знизу трохи опуклі, з гладенькими або злегка шорсткими краями, коротші від стебла, до 3 *мм* завш. Покривало перетинчасте, білувате, з двох широко-яйцевидних, коротко-загострених листочків, що дорів

нюють квітконіжкам або перевищують їх. Суцвіття багатоквіткове, густе, кулясте або півкулясте, без цибулинок; квітконіжки в 1,5—2 (3) рази довші від оцвітини, при основі з плівчастими прицвітками. Оцвітина рожева або яснопурпурова, 4—5 *мм* завд., з довгасто-овальних або овально-тупуватих, коротко-загострених листочків, з відігнутими, здебільшого гострими кінцями. Тичинки в 1,5—2 рази довші від оцвітини; їх нитки при основі зрослися між собою і з оцвітиною; нитки внутрішніх тичинок внизу дуже розширені і мають з кожного боку по 1—2 ланцетно-шилоподібні зубці, в 2,5—3 рази коротші від серединного вістря нитки, що несе пиляк. Стовпчик виступає з оцвітини. Коробочка обернено-яйцевидна, однакової довжини з оцвітиною або трохи довша від неї. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 295. G. Don., Monogr., 56. Regel. All. monogr. (1875) 166. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 492. Введенский, Фл. СССР, IV, 150. Зоз, Журн. Інст. бот. АН УРСР, № 13—14 (21—22) (1937) 205.

— *A. strictum* Oxner, Фл. УСРР, визн., I (1935) 298 pro parte, non Schrad.

Рисунки: Regel, Liliac. Turkestan., tab. XIII, fig. 1—5!. — Ильин, Фл. Юго-Вост., рис. 179 А!.

Трапляється зрідка на кам'янистих місцях і щебенистих схилах у східній частині УРСР.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Харцизький рн, Зуївка, на схилі відроги балки Вільхової (Наконечна!); там само, верхня частина схилу на г. Зуєва, на відслоненні пісковика між камінням (Наконечна!). — Ворошиловградська обл.: Ровеньківський рн, Провальська цілина, схил (західний) долини між скелями, кам'янисті відслонення (Прокудін!, Артемчук!, Романова і Гринь!, Кот. і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Південно-східна частина Волз.-Кам., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Схід Європейської частини СРСР, Західний Сибір, Північно-Західна Монголія, Середня Азія.

487 (23). A. ochroleucum W. et. K. — **Цибуля жовтуватобіла.** Цибулини довгасті або майже циліндричні, з тонкими, потім чорнобурими і неправильно розміщеними оболонками; прикріплені до сторчового або косого кореневища. Стебло 15—40 *см* завв., при основі або до середини обгорнуте піхвами листків. Листки лінійні, плоскі, (2) 3—5 (7) *мм* завш., тупуваті, зісподу з 2—3 випнутими жилками, майже такої ж довжини, як і стебло, або коротші від нього. Покривало перетинчасте, двостулкове, коротше від квітконіжок. Суцвіття кулясте, багатоквіткове; квітконіжки не однакові, рівні довжиною оцвітині або майже вдвоє довші від неї, при основі з прицвітниками. Оцвітина жовтувата або білувата, з яйцевидними, тупуватими листочками, 4—6 *мм* завд. Нитки тичинок нитковидно-шиловидні, при основі вільні, майже в два рази довші від оцвітини. ♃. Цв. VII—VIII.

Waldst. et Kitaib., Pl. rar. Hung., II (1805) 204, tab. 186. Regel, All. monogr., 191. Rouy, Fl. d. France, XII, 357 (ex area geogr. Rossia excludenda). Zapal., Consp. fl. Galic., I, 155.

— *A. ericetorum* Thore, Essai Chlor. Land. (1803) 123.

Рисунки: Waldst. et Kit., цит. m., tab. 186. Rchb., Icon. crit., V, tab. 467!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Fig. 339!.

Видані зразки: Rchb. exs., № 1132!.

На скелях у верхній лісовій зоні і в зоні криволісся в Карпатах.

A. ochroleucum W. et K. у Радянському Союзі поки що невідомий, але знайдений по сусідству у вигляді окремої різновидності var. *trojagense* Zapal.

Var. trojagense Zapal. Стебло 13—25 *см* завв. або трохи вище. Листки 1—1,5 *мм* завш., дуже видовжені і перевищують суцвіття. Стулки покривала довгозагострені, з вістрям приблизно 3 *мм* завд.; листочки оцвітини 4—5 *мм* завд., тупуваті; внутрішні — гострувати, зовнішні — трохи коротші; нитки тичинок зрослі при самій основі, довші від листочків оцвітини, до 6—7 *мм* завд.; стовпчик до 4,5 *мм* завд.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 156.

У зоні криволісся Троядських і Цярканських гір у Мармароських Карпатах. Дуже ймовірно, що ця форма згодом буде знайдена й у нас.

Загальне поширення. Піренеї, Апенніни, Східні Альпи, гори Австрії, Угорщини, Югославії.

488 (24). A. angulosum L. — **Цибуля гранчаста.** Цибулини мало потовщені, конічно-циліндричні або майже циліндричні, обгорнуті перетинчастими сіруватими, звичайно суцільними оболонками, сидять по 1—3 на горизонтальному розгалуженому кореневищі. Стебло пряме, гранчасте, (20)30—60(62) *см* завв., вкрите листом тільки при основі. Листки в кількості (3)5—6, зелені, прямостоячі, вузьколінійні, плоскі, тупі, з помітним кілем, коротші від стебла, (0,5)1—4(6) *мм* завш. Покривало перетинчасте, білувате, 2—3-роздільне, з яйцевидними, коротко-загостреними частками, коротше від суцвіття. Суцвіття півкулясте або пучкувато-півкулясте, здебільшого багатоквіткове; квітконіжки гранчасті, в 2—3(3,5) рази довші від оцвітини. Оцвітина ліловорожева, з довгастих або довгасто-еліптичних гострих листочків, (4)5—6 *мм* завд. Тичинки трохи коротші від оцвітини або рідше однакової з нею довжини; їх нитки суцільні, шилоподібні, при основі трохи розширені і коротко спаяні між собою та з оцвітиною. Коробочка яйцевидна, трилопатева, з закругленими лопатями, коротша від оцвітини. Насіння чорне, злегка зморшкувате, з опуклою спинкою, без жолобка. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. I (1735) 299. Zapal., Consp. fl. Galic., 151. Введенский, Фл. СССР, IV, 164. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 299.

— *A. angulosum β. pratense* Lam. et DC., Fl. Franc., III (1805) 222. — *A. angulosum β. majus* Trev., Monogr. (1882) 10. Ledeb., Fl. Ross., IV, 180. — *A. angulosum α. typicum* Regel, All. monogr., 144. — *A. acutangulum* Schrad., Catalog. sem. horti Goetting. (1808). Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 494. Пач., Фл. Полес., n° 1007; Херс. фл., I 426. — *A. acutangulum pratense* M. et K., Deutschl. Fl., II (1826) 521.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, 1095.

Видані зразки: Rchb. exsicc., № 16201. A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., № 3481!.

На заплавних лугах Прип'яті, Дніпра, Тетерева, Десни, Росі, Ворскли, Псла, Дінця, Дністра, Бугу та інших; трапляється також на вогких місцях і поза долинами річок, але недалеко від них. У західних областях рідко, здебільшого на низині.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: Меденицький рн, Гірське (Тинецький у Запал.); Стрий (Томашек у Кнаппа); Миколаївський рн, Розвадів на Дністрі (Пач.). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобрківський рн, Романів; Перемишлянський рн, Ушковичі (Бонковський у Запал.). — **П.П.** Житомир (Рог.). — Київська обл.: Чорнобильський рн, Чорнобиль, Ладижичі, на болоті понад р. Брагінкою; Київ, Оболонь (Семенк.!), околиці Києва, Жуків острів коло Китаєва (Матюшенко!). — **Л.П.** Київська обл.: проти Межигір'я (Монтр.!), околиці Києва, на островах Дніпра (Андрж.!), Труханів острів (Семенк.!, Оксіюк!), на лугах Дніпра (Шмальг.!, Монтр.!). — Чернігівська обл.: Остерський рн, Бірки (Ракочі!); Чернігівський рн, Брусилів (Неводовський!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Меджибіж (Рог.). — Вінницька обл.: коло Брацлава (Рог.). — Київська обл.: околиці Білої Церкви (Гродзінський!); Києво-Святошинський рн, Віта; Васильківський рн, на Іванковому хуторі (Монтр.!); Обухівський рн, Безрадичі (Монтр.!), Трипілля (Монтр.!), між Козином і Трипіллям (Монтр.!); коло Корсуня-Шевченківського (Рог.). — Полтавська обл.: Кременчуцький рн, Крюків (Пач.). — Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, Кожарки (Зеров); Ново-Георгіївський рн, коло Ново-Георгієвська (Пач.), Табурище (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Бориспільський рн, коло Кийлова (Рог.!). — Полтавська обл.: Гельмязівський рн, недалеко від Прохорівки (Рог.!, Кот.!); Градизький рн, Жовнине (Шмальг.!); коло Кременчука (Рог.!); Козельщанський рн, коло Пісок (Зеров); на лугах по Пслу, часто (Ширяєв і Лавр.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Козельщанський рн, Говтва (Ілліч); кол. Кобиляцький повіт (Цінгер!). — Харківська обл.: Зміїв (Кот.!); на лугах по Дінцю, часто (Ширяєв і Лавр.); Куп'янський рн, Куп'янськ (Кот.!); Дворічанський рн, Дворічна (Васильєв-Яковл.!). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська, на заплавних лугах лівого берега Дніпра, коло Ігрені, по островах дуже часто (Акінф.); між Новомосковськом і Дніпропетровськом по р. Самарі, дуже багато (Кот.!). — Запорізька обл.: острів Хортиця, плавні (Зеров!). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Бериславський рн, Качкарівка (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя, Великий Луг (Лавр. і Козлов).

Var. lutescens Zapal. Листочки оцвітини жовтуваті або почасти з блідорожевим відтінком.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 151.

Дрогобицька обл.: Горуцко (Тинецький у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Середня Європа, Сибір.

Примітка. Цибулини і молоді листки їстівні.

489 (25). A. montanum Schmidt. — **Цибуля гірська.** Цибулини малопотовщені, конічно-циліндричні або довгасто-яйцевидні, обгорнуті перетинчастими темними, здебільшого розірваними оболонками, сидячі, звичайно по кілька, рідко по 1—2 на горизонтальному повзучому розгалуженому кореневищі. Стебло 20—60 *см* завв., у верхній частині двогранне, вкрите листом тільки при основі. Листки в кількості 5—10, більш-менш сизі, лінійні, плоскі, знизу трохи опуклі, без кіля, тупі, звичайно коротші від стебла, рідко однакової з ним довжини або трохи довші. Покривало перетинчасте, білувате, 2—3-роздільне, з яйцевидними, коротко-загостреними частками, в 2—3 рази коротше від суцвіття. Суцвіття півкулясте або іноді кулясте, багатоквіткове, густе; квітконіжки гранчасті, в 1,5—3 рази довші від оцвітини, рідше майже однакової з нею довжини. Оцвітина рожева або рожеволілова, з довгастих або довгасто-ланцетних листочків, 4—5—6 *мм* завд. Тичинки трохи або в півтора раза перевищують оцвітину; нитки їх шилоподібні, при основі трохи розширені і зрослі між собою та оцвітиною; нитки внутрішніх тичинок значно ширші. Коробочка яйцевидна, трохи коротша від оцвітини. Насіння чорне, злегка зморшкувате, з опуклою спинкою, без жолобка. ♃. Цв. VI—VII.

Schmidt, Fl. Boëm., IV (1794) 28. Raciborski, Fl. polsk., I 122. — *A. montanum A. petraeum* Aschers. et Graebn., Synops., III (1905) 125. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 39, n° 267. — *A. angulosum β. petraeum* Lam. et DC., Fl. France, III (1805) 222. — *A. acutangulum β. petraeum* Neilr., Fl. v. Wien (1846) 109. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 56. — *A. angulosum α. minus* Trev., Monogr. (1822) 9. Ledeb., Fl. Ross., IV, 180. — *A. senescens* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 299 pro parte. Введенский, Фл. СССР, IV, 169 pro parte. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 299. — *A. senescens γ. serotinum* Regel, All. adhuc cognit. monogr. (1875) 139. — *A. fallax* Roem. et Schult., Syst. veget., VII (1829) 1072. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 494. Пач., Фл. Полес., n° 1008. Zapal., Consp. fl. Galic., 151.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1094. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 60, Fig. 3!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1342!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 680.

На кам'янистих місцях, на відслоненнях твердих порід, особливо багатих на вапно, на скелях, у світлих соснових лісах. Часто на Поліссі, в лісостепових районах на Правобережжі, в західних областях і в Закарпатській області, де трапляється не тільки на низині, але й підіймається високо в гори, в зону криволісся, навіть на альпійські луги (полонини); на Лівобережжі цей вид відомий поки що тільки для околиць Чернігова.

Зак. **Л.** Закарпатська обл.: околиці Мукачева (Маргиттай), на полонині Пекуя (Файс у Маргиттая). — **К.Л.** Станіславська обл.: Чорний Діл, у зоні криволісся коло джерел Білого Черемоша (Волощак у Запал.), Лостун у горах Чивчинських (Запал.). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Вовчинець в околицях Станіслава, на гіпсових скелях (Турчинський). — **Р. Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Ярина, Горбки (Круль); Перемишляни (Бонковський у Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобрківський рн, Лиса гора в Романові (Слендзінський). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полоине (Тишецький!). — Житомирська обл.: Овруцький рн, коло Овруча, Покальське лісництво, Сотські гори (Воробйов!); Коростенський рн, Ушомир (Пач.); Коростишів (Совинський!); Житомир (Линський!, Монтр.!, Зеров і Оксіюк!). — Київська обл.: околиці Києва — Петропавлівська Борщагівка (Траутф.!, Рог.!, Шмальг.!), Романівка (Зеров!), Святошино (Семенк., Зеров!); Чорнобильський рн, Зорин (Рог.). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва: Пильня (Васильев-Яковл.!). — Чернігівська обл.: околиці Чернігова (Монтр.!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Товтри, Остра Могила коло Скалата (Слендзінський); коло Борщова (Ленц); Заліщики, на скелях над Дністром (Слендзінський); Більче-Золоте (Блоцький у Запаловича); Золото-Потіцький рн, Сновидів (Слендзінський). — Станіславська обл.: Тлумацький рн, Окняни (Турчинська). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Рог.!), Кам'янець-Подільський рн, коло Жванця (Рог.), там же на вапнякових скелях над Дністром (Пач., Рог.), Гуменці, Вербка (Рог.!, Богацький), Демшин (Маковецький); Смотрицький рн, Смотрич (Шмальг.!), Нігин (Рог., Богацький). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: досить звичайно на гранітних відслоненнях по берегах верхньої і середньої течії Бугу; Вінниця; Брацлавський рн, коло Коржівки (Кот.!); Тростянецький рн, Скибинці (Кот.!); Гайсинський рн, Ладижинські хутори (Кот.!); Бершадський рн, Шумилів (Кот.!). — Київська обл.: коло ст. Боярки (Цінгер!); Тараща (Андрж.!); околиці Корсунь-Шевченківського (Рог.!, Підоплічка!); Біла Церква (Оксіюк!); Канівський рн, на південь від Михайлівки, в бору на правому березі Росі (Кот.!).

Поширення по СРСР. Карпати, Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Південна частина Скандінавського півострова, Центральна і Західна Франція, Піренеї, Північно-Східна Іспанія, Швейцарія, Апенніни, Австрія, північна частина Балканського півострова, Німеччина, Польща, Литва, УРСР.

490 (26). A. flavescens Bess. — **Цибуля жовтувата.** Цибулини конічні або яйцевидно-довгасті, покриті перетинчастими білуватими або буруватими суцільними оболонками, сидять тісними пучками на горизонтальному кореневищі. Стебло 20—45 *см* завв., майже кругле, злегка борознисте і зверху трохи гранчасте, обгорнуте піхвами листків тільки в самій нижній частині і звичайно перевищує листки в 2—2,5 раза. Листки в кількості 6—8, вузькі, щетиновидні, півциліндричні, зверху жолобчасті, іноді плоскуваті, вузьколінійні, по краю шорсткі. Покривало перетинчасте, білувате, здебільшого двороздільне, в 2—2,5 раза коротше від суцвіття. Суцвіття майже півкулясте, багатоквіткове; квітконіжки гранчасті, шорсткі, в (1,5)2—3(4) рази довші від оцвітини. Оцвітина майже півкуляста, жовтувата; її листочки (3)4—4,5 *мм* завд., тупі, вгорі трохи зубчасті, неоднакові; зовнішні — яйцевидні, коротші;

внутрішні — довгасті або довгасто-еліптичні, довші. Тичинки на початку цвітіння майже однакової довжини з оцвітиною, пізніше — перевищують її на одну третину; нитки внутрішніх тичинок шилоподібні і майже вдвоє ширші від нитковидних зовнішніх. Коробочка майже однакової довжини з оцвітиною або трохи перевищує її. Насіння чорне, зморшкувате. ♃. Цв. VI—VII.

Bess., Enum. pl. Vol., Pod. (1822) 56. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 494. Липский, Исследования о флоре Бессар., 369. Пач., Херс. фл., I, 423. Szafer in Act. Soc. Botan. Pol., I (1923) 103. Введенский, Фл. СССР, IV, 165. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 298.

— *A. albidum* Ledeb., Fl. Ross., IV, 181 partim. Regel, All. monogr., 151 pro parte. — *A. albidum* var. *flavescens* Taliev, Опред. (1912). — *A. flavescens* var. *bilczense* Zapal., Consp. fl. Galic. (1906) 154. — *A. ammophilum* Heuffl., Flora, XXVIII, I (1845) 241.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1496 sub *A. albido!*.

По степах, горбах, схилах, на кам'янистих місцях, на відслоненнях гранітів, вапняків та інших гірських порід. Звичайно в злакових і злаково-лугових степах, а також у донецькому Лісостепу і в південній частині західного Лісостепу; рідше і, здається, спорадично трапляється в правобережному і лівобережному Лісостепу. — Найбільш північні місцезнаходження в Лісостепу: Козлівський рн; Кутківці, Остапове поблизу Скалата, Кам'янець-Подільський, Біла Церква; Войниха, Лубенського району, Михайлівка, Штепівського району.

Л.П. Чернігівська обл.: Михайло-Коцюбинський рн, Левковичі (Рог.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Козлівський рн, Кутківці (Пач.); Скалатський рн, Остапове в Товтрах (Шафер); Борщівський рн, Більче-Золоте (Реман, Блоцький, Турчинський у Запал.), Олексинці (Шафер); Заліщицький рн, Добровляни (Шафер). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Кам'янець-Подільський (Шмальг., Панасюк, Маковецький), коло Вербки (Лазар.!), Зінківці (Богацький). — Одеська обл.: Красні Окни (Рог.!); коло Березівки (Рог.!); Чорнянський рн, коло с. Топали (Шмальг.!), коло с. Чорни (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Полтавська обл.: Кременчуцький рн, околиці Крюкова і Деївки (Лавр.). — Київська обл.: Біла Церква (Рог.!); Миронівський рн, Козин (Монтр.); Катеринопільський рн, Піщана (Підоплічка!). — Вінницька обл.: Бершадський рн, Шумилів (Кот.!). — Кіровоградська обл.: околиці Онуфріївки, узлісся по балці Топило (Лавр.); Олександрія (Пач.); Кіровоградський рн (Ліндем). — Одеська обл.: Вільшанський рн, Добрянка (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн, коло Войнихи (Августінович!); коло Зінькова (Рог.); Чутівський рн, могила між ст. Скороходове і с. Стінкою (Ілліч.). — Сумська обл.: цілина Михайлівського кінного заводу (Зоз!). — Харківська обл.: Валківський рн (Ширяєв і Лавр.); Золочівський рн, Рогозянка (Лавр. і Кот.); Харківський рн, околиці Харкова, Українка (Кот.!), Рогань (Черн.!, Кот.), коло Роганських хуторів, багато (Козлов!), Сороківка (Наливайко), степи за Мерефою (Угринський); Нововодолазький рн, Бірки (Угринський). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: коло Горлівки; Дзержинський рн, Неліпівка (Алексеєнко); Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев); Артемівський рн, коло Артемівська; Слов'янський рн, гори Артема (Кот.); Харцизький рн, Харцизьк (Кот., Карпаух!), Іловайськ (Морозова!), Нижня Кринка (Алексєєв!). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Лавр.), Білогорівка (Зоз!). — **П.З.-Л.С.**

Одеська обл.: Доманівський рн, Богданівка, Прибужжя (Пач.!). — Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Щербані, Вознесенськ (Пач.). — Кіровоградська обл.: Бобринецький рн, Пустопілля коло Бобринця (Пач.). — Дніпропетровська обл.: по Інгульцю на відслоненнях граніту, граніто-гнейсів і вапняків (Кот.); Кривий Ріг, на лесових схилах, а також на відслоненнях залізної руди (Кот.); Дніпропетровськ (Войнов! Акінф.); місцевість у районі кол. дніпровських порогів: вище Звонецького порога на лесі, близько Сурського порога на відслоненнях граніту (Кот!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанський рн, коло Вовчанська (Угринський), Василівка, Сахновщанський рн, Гостра Могила (Угринський); Великобурлуцький рн, Кир'янівський степ (Ширяєв): Куп'янський рн, Куп'янськ (Клок., Кот.!); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.!); Красноградський рн, Красноград (Рог.), там же, вал Української лінії (Ілліч.!); Зачепилівський рн, Бердянка, цілина (Маркова!, Ширяєв!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, Новомосковська дача, солонець (Кожевнікова!); Синельникове (Угринський). — Запорізька обл.: Приморський рн, Мануйлівка, схил Корсак-Могили (!). — Ворошиловградська обл.: Міловський рн, Стрілецька цілина коло Колодезеватої (Зоз!). — Сталінська обл.: Кам'яні Могили, Жданов, Старий Крим; Волноваський рн, Краснівка; Будьоннівський рн, Хомутове (Кот.); Велика Новосілка; Володарський рн, Мало-Янисоль; Старо-Бешівський рн, Роздольне; Добропільський рн, Криворізька с.-г. артіль „Червона Зірка“ (Алексеєв). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков); Березівка (Пач.). — Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, коло Тилігула (Реман); Коблеве (Пач.); Варваринський рн, Горобчанська коса (Пач.), між Солонихою і Трихатами (Пач.); Миколаїв (Пач.); між Маліївкою, Володимирівського рну, і Полтавкою, Привільнянського рну, (Пач.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Музиківка (Пач.); Бериславський рн, Іванівка, коло Берислава, між Бургункою і Бериславом (Пач.), Каменська балка (Пач.). — Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф. у Липськ.). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.); Широківський рн, на лівому березі Інгульця вище Андріївки, околиці Олександрівки (Кот.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: острів Хортиця (Шмальг.!); Василівський рн, ст. Плавні (Кот.!); Мелітопольський рн, Світлодолинське (Кот.!); Осипенківський рн, Трояни (Алексеєв).

F. rosea Šir. et Lavr. Оцвітина рожева.

Šir. et Lavr., Consp. fl. Chark. (1926) 56.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: Дворічанський рн, на глинястому схилі коло Дворічної (Клок.).

Поширення по СРСР. Південь Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.

Загальне поширення. Трансільванія, Югославія, Болгарія, південь Європейської частини СРСР, Західний Сибір.

491 (27). Allium savranicum Bess. — **Цибуля савранська.** Цибулини сидять по 1—3 на дуже короткому кореневищі, видовжено-яйцевидно-конічні, булавовидні, 10—15 *мм* завд.; їх оболонки яснокоричневі, тонкі, напівпрозорі, з добре помітними жилками. Стебла 30—65 *см* завв., до $^1/_3$ одягнені гладенькими піхвами стеблових листків; листки в кількості 3—4, лінійно-нитковидні, коротші від стебла, близько 1 *мм* завш., плоскуваті або жолобчасті, з країв трохи шорсткі; крім цих листків, у багатьох екземплярів спостерігається ще пучок листя, що виходить з-під оболонок цибулини незалежно від стебла; листків у цьому пучку 4—6, вони вужчі від стеблових, близько 0,5 *мм* завш., гладенькі. Покривало в 1,5—3 рази довше від зонтика; зонтик півкулястий, багатоквітковий, густий; квітконіжки 7—14 *мм* завд., в 2—3,5 раза довші від оцвітини, при основі з прицвітничками. Оцвітина 3,5—4 *мм* завд., листочки її довгасто-яйцевидно-ланцетні, білуваті, блискучі, іноді з невиразним рожевим відтінком або ледве жовтуваті; внутрішні листочки близько 1,5 *мм* завш.; нитки тичинок у 1,5—1,75 раза довші від оцвітини, білуваті; пиляки жовті. Коробочка майже куляста, 3,5—4 *мм* завд. ♃. Цв. $^2/_2$ VI—IX.

Bess., Cat. Horti Grem. Suppl. (1818). Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 301. — *A. globosum* var. *saxatile* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 493 pro parte. — *A. saxatile* Введенский, Фл. СССР, IV, 184 pro minora parte (specimina ucrainica).

На річкових пісках другої (надлугової) тераси, в складі рослинності піскового степу. Зустрічається в степових і південно-лісостепових районах УРСР по Дніпру та Дінцю з їх більшими притоками. В системі Південного Бугу відомий лише з р. Савранки на півночі Одеської області, звідки й описаний. У гербарії Шмальгаузена (Київ) є автентичні екземпляри (!).

П.Л.-С. Одеська обл.: Саврань (Андрж.!). — **Л.Л.-С.** Рідко. Харківська обл.: Чугуїв (Черн.!); Харківський рн, Тернівка (Черн.!). — Полтавська обл.: околиці Полтави, поблизу ст. Минівки, у великій кількості в смузі відчуження залізниці (Ілліч.!). Дніпропетровська обл.: коло Перещепиного (Лепченко у Ілліч.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Артемівський рн, коло ст. Наталівки (Оксіюк). — **Л.З.-Л.С.** По всій течії Оскола і Дінця в межах району, по нижній течії Красної, Борової, Айдара, Деркула нерідко. Далі на захід і південь помічено по нижній течії Псла і Самари. Певних вказівок для пісків долини самого Дніпра немає, але напевно зустрічається від гирла Псла на південь по всьому району. — Полтавська обл.: Козельщанський рн, між Пісками і Мануйлівкою (Зеров). — Харківська обл.: Красноград (!); Куп'янський рн, Заоскілля, в бору (Кот.!, Клок.!); околиці ст. Куп'янськ-Узловий (Клок.!, Янушкевич!); околиці Ізюма (Клок.!); Ізюмський рн, Червоний Оскіл (Клок.!). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська, коло Ігрені (Акінф.!); Новомосковський рн, околиці Новомосковська (Богомазов!), околиці Вільного (Артемчук). — Сталінська обл.: околиці Слов'янська (Ананьев, Манжура і Кот.!); Слов'янський рн, Баннівське (Сова!); околиці Красного Лиману (Лавр.!). — Ворошиловградська обл.: околиці Кремінної (Клок.!). Кремінський рн, коло ст. Рубіжної (Клок.!, Кот.!), Варварівка (Штерк). Між Смолянииовим, Ново-Айдарського рну і Боровеньками, Новоастраханського рну (Іващенко); Лисичанський рн, на захід від гирла Борової (Таліев); Станично-Луганський рн, хут. Волотчеиський. — **П.З.С.** Миколаївська обл.: коло Яковлівки по Інгульцю (Пач.). — Запорізька обл.: Верхньохортицький рн, виходи пісків на правому березі Дніпра між Розумівкою та пристанню Біленьке і південніше, коло Лисої гори (Артемчук!, Клок.!), Розумівка, піски (Кунуш!). — **Л.З.С.** Тільки по великих пісках у нижній течії Дніпра. — Запорізька обл.: Василівський рн, Великі Кучугури (піщаний острів серед плавнів між Дніпром та Конкою) (Зоз!, Козлов!), Запоріжжя, острів Хортиця (Дементьев у Пач.); Кам'янсько-Дніпровський рн, Кам'янка-Дніпровська, околиці Водяного (Козлов!). — Херсонська обл.: низ Дніпра, навколо Буркутських плавнів (Свистунова); Цюрупинський рн

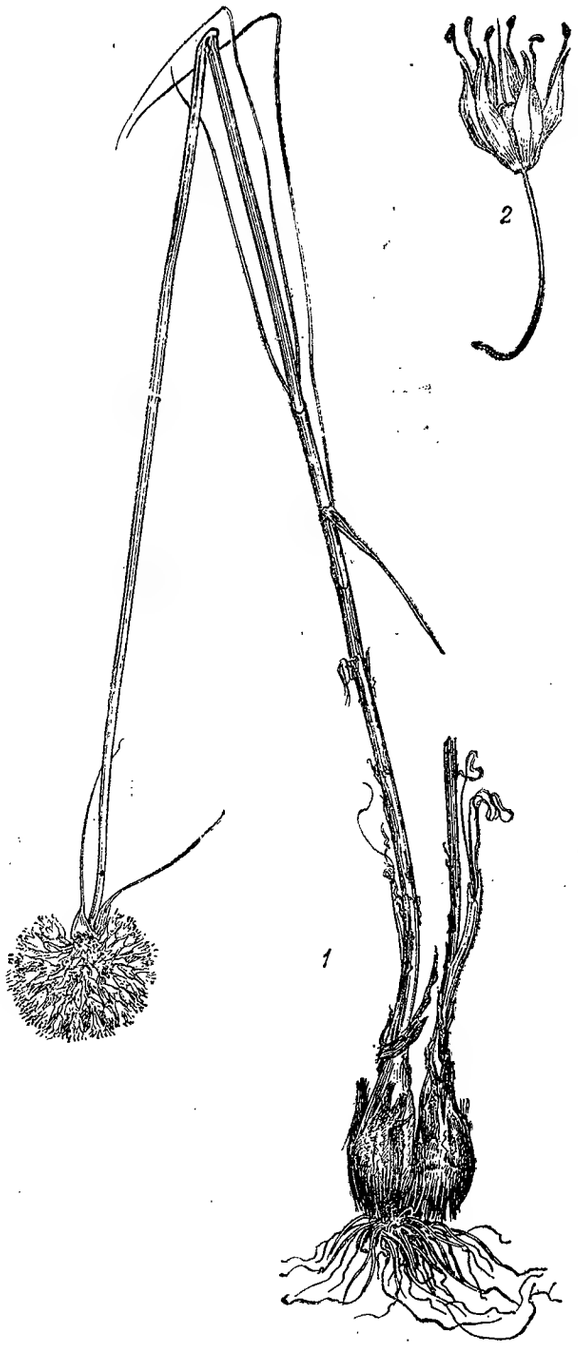

Рис. 14. *Цибуля савранська — Allium savranicum* Bess.
1 — вся рослина; *2* — квітка (збільш.).

Олешківська арена (Лавр.!), Козачо-Лагерська арена (Косець!); Бериславський рн, околиці Іванівки (Козлов); Скадовський рн, Чалбаська арена (Косець!).

Поширення по СРСР. Європ. частина: Бессараб. (?), Серед. Дніпр. (південь), Причорн., Ниж.-Дон. (захід).

Загальне поширення. Понтичний ендем.

Примітка. Цей вид належить до складного ксерофітного циклу *Globosa* Klok., будучи його найзахіднішою географічною расою. Види циклу поширені в Середній Азії, а також на Кавказі та в Криму, зустрічаючись переважно в нижчих гірських поясах; деякі з них зустрічаються і на рівнині, по кам'янистих місцях. З усіх представників циклу *A. savranicum* Bess. найближче підходить до ендемічного кримського виду *A. Marschallianum* Vved. (*A. saxatile* auct. non M.B. sensu proprio), відрізняючись дрібнішою оцвітиною, набагато довшими квітконіжками та вищим зростом. З видів циклу на крайньому сході УРСР може зустрітися ще *A. globosum* M.B. ex Redoute. Стеблові листки в нього численніші (5—6) і помітно тонші; квітки на відносно коротших ніжках, темнорожеві до майже пурпурових, з фіолетовими пиляками. Росте на кам'янистих схилах. Зустрічається в Нижньо-Донському ботаніко-географічному районі і далі на схід до Іртишського та північної частини Прибалхашського районів. Неодноразово наводився для України, але досі тільки помилково.

Секція 4. **Haplostemon** Boiss. Цибулини одиничні, без кореневища; стебло в надземній частині більш або менш високо обгорнуте піхвами листків; нитки тичинок при основі спаяні між собою і з оцвітиною, нитки внутрішніх тичинок суцільні (без зубців), при основі ширші.

492 (28). A. inaequale Janka. — **Цибуля нерівноніжкова.** Цибулини поодинокі, яйцевидні з коричневосірими, тонко-сітчасто-волокнистими зовнішніми лусками; внутрішні луски жовтуваті або білуваті. Стебло борознисте, 10—40 *см* завв.; на чверть або навіть до половини вкрите піхвами листків. Листки шетиновидно-нитковидні, циліндричні, жолобчасті, здебільшого шершаві. Покривало дволистяне, доверху часто тонко звужене, коротше від суцвіття. Зонтик нещільний (розсипчастий), з нерівними прямими квітконіжками; зовнішні квітконіжки часто відстовбурчені, тонко-смугасті, в декілька разів перевищують оцвітину. Листочки оцвітини з тупою верхівкою, рожеві, згодом бліднішають, з темніше забарвленим кілем. Тичинки на третину коротші від оцвітини; нитки їх гладенькі, при основі між собою зрослі. Стовпчик коротший від оцвітини. Коробочка досягає третини або половини висоти оцвітини. 4. Цв. VII—VIII.

Janka in Linnaea, XXX (1860) 603. Ильин, Фл. юго-вост. Европ. части СССР (1927) 367. Введенский, Фл. СССР, IV, 200. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 300.
— *A. moschatum* Czern., Consp., n° 1478. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 490 pro parte. Пач., Херс. фл., I, 428.
Рисунки: Ильин, Фл. юго-вост. Европ. части СССР, рис. 181!.

На вапняково-кам'янистих місцях; на вапнякових, крейдяних, доломітових, а іноді на гранітних відслоненнях. Зрідка в Степу і в західному Лісостепу, досить звичайно в донецькому Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: коло с. Красні Окни (Рог.!, Шмальг.!); Котовський рн, коло с. Коси (Рог.!); Чорнянський рн, Чорна (Шмальг.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Литвинов! Таліев); Артемівськ (Оксіюк!, Кот.!); ст. Яма, доломіти (Лазар.!); Ясинувата (Шмальг.). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Білогорівка, Шипилівка (Зоз!, Кот.!), Лисичанськ (Кот.); Ровеньківський рн, Ровеньки (Кот. і Карнаух); Провальський степ (Кот.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Первомайськ (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ (Угринський); Куп'янський рн, Куп'янськ (Клок., Кот.!); Дворічанський рн, Дворічна (Кот.), Кам'янка і Тополі (Кот.). — Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, на Айдарі, Бутківка; Ново-Айдарський рн, Дмитрівка (Шираевський); Міловський рн, Стрілецька степова цілина, на крейді (Кот.). — Запорізька обл.: Ново-Василівський рн, Ново-Спаське (Клок.!). — Сталінська обл.: Кам'яні Могили; Першотравневий рн, за Старо-Дубівкою (Клок.!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Висоцький); Жданов (Вержбицький, Шмальг.!, Карнаух!); Приморський рн, Старий Крим; Амвросіївський рн, Білоярівка, між Білоярівкою і Успенкою; Старо-Бешівський рн, Роздольне (Клок.!); Тельманівський рн, хут. Клімуш; Хомутовський степ (Кот.). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Рябков!). — Херсонська обл.: околиці Херсона (Рябков!); Білозерський рн, Софіївка (Пач.!); Бериславський рн, Кам'яна Балка (Пач.!); Ново-Воронцовський рн, Дудчани (Пач.!). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Дементьєв!).

Поширення по СРСР. Причорном., Волз.-Дон., Серед.-Дніпр., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Серед. Азія, Арало-Касп.

Загальне поширення. Ендем для СРСР.

493 (29). A. oleraceum L. — Цибуля польова. Цибулина яйцевидна, обгорнута перетинчастими білуватими або буруватими, рідко чорнуватими оболонками. Стеблю 30—60(80) *см* завв., кругле, тонкоборозниcте, пряме, іноді звивисте, приблизно до середини або трохи нижче обгорнуте листковими піхвами. Листки в кількості 3—5, вузьколінійні, жолобчасті, із зближеними краями або в верхній частині плоскі, гладенькі або по краях і вздовж жилок на нижній стороні дрібно-шорсткі, до 2—2,5 *мм* завш. Покривало дволисте, неопадне, його листочки витягнуті в нитковидний трав'яний кінчик; один з листочків покривала довший і перевищує суцвіття у 2—5 разів. Суцвіття пучкувате, звичайно небагатоквіткове, рідке, з численними дрібними цибулинками при основі квітконіжок; квітконіжки неоднакової довжини, в 2—7 разів довші від оцвітини, під час цвітіння пониклі, пізніше випрямлені. Оцвітина лійкувато-дзвоникувата; її листочки довгасто-ланцетні, тупі, на верхівці часто з коротким вістрям, (5)6—7 *мм* завд., зеленуватобілі або рожеві, з темнішою серединною жилкою. Тичинки однакової довжини з оцвітиною або трохи коротші від неї, з шилоподібними нитками, що зрослися при основі між собою і з оцвітиною. Зав'язь довгаста, тригранна; стовпчик під час цвітіння здебільшого не перевищує оцвітини. Коробочка майже однакової довжини з оцвітиною. 4. Цв. VII—VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 299. — Regel, All. monogr., 183. Ledeb., Fl. Ross., IV, 174. Knapp, Pflanzen Galiz. u. Bukow., 57. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 488. Липск., Исслед. о фл. Бессараб., 369. Пач., Фл. Полес., 1004; Херс. фл., 434.

Введенский, Фл. СССР, IV, 205. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 301.

— *A. oleraceum α. angustifolium* Koch., Synop., ed 2 (1844) 831.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1067!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 60, Fig. 6, 6a!.

У рідких лісах, на узліссях, по чагарниках, на горбах, іноді в посівах, у лісових та лісостепових районах; трапляється також зрідка в північній частині степової зони. Нерідко в низинній частині УРСР і в передгір'ях Карпат.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: Самбір (Кульч., Мондал., Мотика); Стрийський рн (Зіпсер). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль); Краковецький рн, Бунів (Волощак); смт Івана Франка (Круль); Брюховицький рн, Завадів (Томашек); Львів (Бессер, Завадський, Томашек). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн (Реман); Бобрківський рн, Романів (Густавич). — **З.П., П.П., Л. П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: дуже звичайно (Слендзінський, Томашек, Ленц, Блоцький, Реман, Пач.); Заліщицький рн, Заліщики (Бессер), Лисичники (Раціборський). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Гаврилик (Козловська), Чортовець (Козловська), Чернелиця (Раціборський). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці, Острівчани, Демшин (Богацький). — Вінницька обл.: (Маковецький); коло Ольгополя (Рог.); Крижопільський рн, Гарячківка (Кот.). — Одеська обл.: околиці Котовська (Рог.), Петрівка коло Котовська (Пач.). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Мацко). — Ровенська обл.: Ровенський рн, Ровно, Обарів, Зозів (Панек); Здолбунів (Пач.); Вербський рн, Пирятин (Пач.). — Львівська обл.: Броди (Клебер); Лопатин (Реман); Жовківський рн (Реман). — **П.Л.-С.** Звичайно, але на південь немов рідшає. — Вінницька обл.: Брацлав (Рог.). — Київська обл.: околиці Умані (Шмальг.), на гранітних скелях коло Умані (Рог.). — **Л.Л.-С.** Досить звичайно. — Полтавська обл.: Полтава (Рог., Ілліч.); Лубни (Оксіюк); Кременчук (Рог.). — Харківська обл.: Ізюмський рн (Ширяєв і Лавр.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, на піску (Кот.); коло ст. Часів Яр (Оксіюк!); коло ст. Ольховатка, на піску, зрідка (Підоплічка!) — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ, досить часто (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Дворічанський рн, Дворічна, Касянівка (Васильєв-Яковл.). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.).

F. subacutum Zapal. Листочки оцвітини 5,5—6(6,5) *мм* завд., гострувати, решта як у типової форми.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 159.

Пр. Л. Станіславська обл.: Болехівський рн, Гошів (Зіпсер у Запал.). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Здолбунів (Пач.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Теребовлянський рн, Сороцко. — Станіславська обл.: Чернелиця (Слендзінський).

Var. **complanatum** Fr. Листки ширші, до 4(5) *мм*, більш плоскі порівнюючи до типу, по краях здебільшого шорсткі; квітки рожеві.

Fries., Novit, ed. 2 (1828) 85. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 488.

— *A. oleraceum β. roseum* Regel, All. monogr. (1875) 184 pro parte. *A. oleraceum α. robustum* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 159.

Трапляється разом з типовою формою. Звичайно.

Р.Л. Львівська обл.: смт Івана Франка (Круль у Запал.). — **П.П.** Житомирська обл.: Радомишльська с.-г. дослідна станція, у канаві коло лісу (Оксіюк і Лазаренко!). — Київська обл.: Київ, сад Першого травня (Васильев-Яковл.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, Крехаївська лісова дача (Сележинський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельниця-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал.); Скала-Подільська (Слендзінський у Запал.); Збараж (Пач у Запал.). Теребовлянський рн, Кошилівці (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Демшин (Богацький). — **Д.Л.-С.** Околиці Харкова — Люфарський ліс, Деркачі (Ширяєв і Лавр.).

Поширення по СРСР. Лад.-ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа — до Північної Іспанії, Середньої Італії, Югославії, Болгарії.

494 (30). A. carinatum L. — Цибуля кіляста. Схожий на попередній вид, від якого відрізняється тупішими, зверху вгнутими і зближеними листочками оцвітини, ліловим або червонуватим забарвленням їх і особливо тичинками, що в 1,5—2 рази перевищують оцвітину. 4 . Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 297. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 488. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 159. Введенский, Фл. СССР, IV, 204. Окснер, Фл. УССР, визн., I, 301.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1057!.
Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., № 3483.

Находження цього виду в УРСР потребує підтвердження новими фактичними даними.

Загальне поширення. Західна Європа — від Південної Швеції до Британських островів.

Примітка. *A. carinatum* L. наводили: Бессер для України під знаком запитання (Enum., 1385); Ейхвальд для Поділля (Skizze, 24); Черняєв для Харкова (Consp., n° 1480); Горницький для кол. Валківського та Ізюмського повітів, Харківської губернії (Труды Харьк. общ. исп. прир., 1872); Ліндеманн для кол. Херсонської губернії (Fl. Chers., II, 237); Ленц для Білого Каменя коло Борщова, Тернопільської обл. (Spraw. Kom. Fiz., II, 1869, 53); Реман для Львівської обл. (кол. Жолкевського і Золочівського повітів) [Spraw. Kom. Fiz., IV (1870) 221; V (1871) 122]; Круль для Шкла, Яворівського району, Львівської обл. [Spr. Kom. Fiz., XII (1878) 125]; Запалович для Батиєва коло Бродів, Львівської обл., за зразком Блоцького [Zapalowicz, Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 159]. Всі ці вказівки, крім знахідки Блоцького, яка, проте, потребує перевірки, не заслуговують на довір'я і, мабуть, основані на неправильних визначеннях рослин. Пізніше Шафер наводить *A. carinatum* L. для Гострої Могили коло Скалата, Тернопільської обл., але автори „Rośl. polsk." (str. 49), одним з яких є і Шафер, кажуть, що знаходження цього виду на Поділлі, отже й коло Гострої Могили, сумнівне. Рослина з Батиєва коло Бродів, за Запаловичем, належить до різновидності *consimile* Gr. et Godr., яка має такі ознаки: листочки оцвітини блідорожеві, більш видовжені, цибулинки більш зігнуті і загостреніші, ніж у типової форми; тичинки коротші, лише трохи перевищують оцвітину; листки ширші, не згорнуті або трохи згорнуті.

495 (31). Allium pseudoflavum Vved. — **Цибуля несправжньожовта.** Цибуля яйцевидна, виразно видовжена, близько 10—15 *мм* завд., 7—10 *мм* у поперечному діаметрі; зовнішні оболонки бурожовті або жовтуватобурі, з малопомітними жилками. Стебло 30—60 *см* завв., майже до середини одягнене піхвами стеблових листків або навіть вище середини; нижні піхви по жилках шорсткі, верхні гладенькі або іноді також шорсткі; листки в кількості 3—5, півциліндричні, 0,5—1,5 *мм* завш.; верхній доходить до суцвіття або помітно не доходить; нижній листок з країв шорсткий, інші звичайно гладенькі. Покривало в 2—6 разів довше від зонтика; дві частини покривала з довгасто-ланцетної основи мають шиловидне закінчення, неоднакової довжини; довша частина 4—8 *мм* завш. при основі, з 5—7 жилками; коротша — трохи вужча, з п'ятьма жилками. Зонтик пучкуватий, з квітконіжками, спрямованими скоса вгору, або кулясто-пучкуватий, розложистий, з 10—100 квітками; квітконіжки 8—40 *мм* завд., тонкі, жовтуваті, при основі з малопомітними ланцетними прицвітками; найдовші в зонтику квітконіжки приблизно вдвоє довші від найкоротших. Оцвітина дзвоникувата, 4—5(5,5) *мм* завд., перлисто-ясножовта; листочки оцвітини найчастіше близько 4,5 *мм* завд. і 2 *мм* завш., зовсім позбавлені сизої поволоки, шовковисто-блискучі; зовнішні — довгасто-човниковидні, на спинці до $^2/_3$ з кілем; внутрішні видовжено-яйцевидно-еліптичні, при основі кілюваті, 5—7 *мм* завд. Нитки тичинок вищі від оцвітини на $^1/_4$—$^1/_2$ її довжини, жовтуваті; пиляки жовті. Зав'язь обернено-яйцевидна, на помітній ніжці; стовпчик, висуваючись із квітки, набагато перевищує тичинки. Коробочка 4—5 *мм* завд., з овально-серцевидними рудувато-жовтуватими лискучими стулками; насіння плоскувате, має форму півмісяця, з одним притупленим кінцем, 3,5—4 *мм* завд. 4 . Цв. VI—VII.

Введ. в Бюлл. САГУ, в. 19, № 18 (1934), 18; Фл. СССР, IV (1935) 203. Гроссг., Фл. Кавк., II (1940) 132.

На вапнякових, рідше на гранітних відслоненнях. Помічено в приазовській смузі Степу.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили. — Сталінська обл.: Велика Новосілка, по р. Малій Яли, Сніжнянський рн, околиці Андріївки, по р. Міусу (Кот. і Карнаух!).

Поширення по СРСР. Європ. частина: Причорн. (схід); Кавказ: усі райони.

Загальне поширення. Крім указаних районів СРСР, відомий ще з Північного Ірану.

Примітка. Найближчі місцезнаходження — на Таманському півострові, та ж на Азовському узбережжі (за Гроссгеймом). Від північно-кавказьких екземплярів наша рослина ніби не відрізняється, але потребує порівняння з типовими закавказькими

496 (32). Allium sphaeropodum Klok. sp. nova in Addenda I, p. 405. **— Цибуля круглонога.** Цибулина майже зовсім куляста, 9—14 *мм* у діаметрі; зовнішні оболонки її темнуватобурі, буруваті або навіть

жовтуватобурі з більш-менш помітними тонкуватими жилками. Стебло 20—45 *см* завв., до середини або трохи вище одягнене піхвами стеблових листків, з яких нижні виразно шорсткі, а верхні цілком гладенькі; листки в кількості 3—5, півциліндричні, вузькі, 0,5—1 *мм* завш.; верхні з них досягають основи суцвіття. Покривало у 3—5 разів довше від зонтика; дві частки покривала при основі довгасті, з п'ятьма випненими жилками кожна; зонтик пучкуватий, півкулястий або майже кулястий, небагатоквітковий або багатоквітковий, з 5—30 і більшою кількістю квіток; квітконіжки дуже нерівні, в 2—10 разів довші від оцвітини, при основі з прицвітками. Оцвітина дзвоникувата або трубчасто-дзвоникувата, 4—5 *мм* завд., з жовтуватими або ясножовтуватими, помітно блискучими й зовсім позбавленими сизої поволоки листочками (зів'ялі квітки іноді набирають блідого фіолетово-пурпурового забарвлення); внутрішні листочки оцвітини довгасто-еліптичні, 1,5—2 *мм* завш.; зовнішні — човниковидні, трохи дрібніші; тичинки в 1,5 раза довші від оцвітини, з шиловидними, білуватожовтими нитками (зрідка у зів'ялих квіток нитки бувають блідофіолетові) і жовтими пиляками (0,75—1 *мм* у сухому вигляді); стовпчики перевищують тичинки; зав'язь довгасто-яйцевидна, на помітній ніжці. Коробочка 4—5 *мм* завд., її стулки округло-серцевидні. Насіння 3,5—3,75 *мм* завд. ♃. Цв. VI—VII.

— *A. flavum* auct. nonnul. fl. ucr., non L. sensu stricto.

На вапнякових схилах. Зрідка у придністровських лісостепових районах УРСР і МРСР. Описаний з Павлівки, Одеської області.

З.Л.-С. Одеська обл.: Балтський рн, Павлівка; Чорнянський рн, Артирівка, на вапнякових схилах (!). — Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Заліщики (Кнапп, Хржан.), Бедриківці (Гаєвський).

Поширення по СРСР. Європ. частина: Верх.-Дністр. (південь), Серед.-Дніпр. (захід), Бессараб. (по Дністру). По Дністру цей вид простежений від Дубосар на півдні — до Заліщиків на півночі.

Загальне поширення. Західно-понтичний (тіраїський) ендем.

Примітка. Цибулю круглоногу деякі флористи відрізняють від більш поширеного степового *A. pulchellum* Don., але плутають його з *A. flavum* L. *A. sphaeropodum* Klok. ближчий до *A. pulchellum* Don. і до кавказького *A. pseudoflavum* Vved., знайденого і на сході УРСР, ніж до середземноморсько-панонського виду *A. flavum* L., для якого характерні яскраві жовті квітки, цілком гладенькі піхви у всіх стеблових листках та видовжено-яйцевидні цибулини. *A. sphaeropodum* Klok. займає ніби середнє місце між *A. flavum* L. і *A. pulchellum* Don, відрізняючись від обох круглястою цибулиною та деякими деталями в будові квітки. На території СРСР справжній *A. flavum* L., очевидно, не росте. Новітні вказівки щодо знаходження *A. flavum* L. на території УРСР стосуються до *A. sphaeropodum* Klok.

497 (33). A. pulchellum G. Don. — **Цибуля гарненька.** Цибулина яйцевидна, зовні обгорнута сіруватими або чорнуватими розколотими оболонками. Стебло 20—60 *см* завв., циліндричне, до половини або трохи вище обгорнуте піхвами листків. Листки в кількості 3—4, вузькі, півциліндричні, зверху жолобчасті, знизу тонкоборозністі, гладенькі, по краях, а також іноді й знизу вздовж жилок дрібно-шорсткі, здебільшого коротші від стебла. Покривало з двох неопадних, майже по всій довжині зелених листочків, витягнутих наверху в циліндричний носик; в 2—4 рази довше від суцвіття. Суцвіття пучкувате або пучкувато-півкулясте; квітконіжки дуже тонкі, нерівні, 8—50 *мм* завд., при основі з прицвітками, під час цвітіння пониклі, потім прямостоячі. Оцвітина еліптично-дзвоникувата, брудножилово-фіолетова з поволокою; її листочки еліптично-довгасті, 4—5 *мм* завд., з цілком тупим верхом, звичайно з кілем на спинці. Тичинки в 1,5 раза довші від оцвітини; їх нитки шилоподібні, при основі трохи розширені і зрослі між собою; пиляки фіолетові, зав'язь обернено-яйцевидна, на короткій ніжці, стовпчик, значно довший від зав'язі, виступає з оцвітини. Коробочка однакової довжини з оцвітиною. ♃. Цв. VII—VIII.

G. Don, Monogr. (1826) 46, excl. synon. *A. paniculatum*. Введенский, Фл. СССР, IV, 204. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 300.

— *A. flavum* var. *ruthenicum* Lang, Flora, X, I (1827) 2. Beil., 64. — *A. flavum β. tauricum* Bess. apud Rchb., Icon. crit., IV, p. 10 et tab. 570, fig. 776. — *A. flavum β. pulchellum* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 475. — *A. flavum β. sordide roseum* Czern., Consp. (1859) 65, n⁰ 1482. — *A. flavum* Bess., Enum., n⁰ 1387. Пач., Херс. фл., I, 432, non L. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 88 pro parte, non L. — *A. Paczoskianum* Tuzs. in Bot. Kozlem., XII (1913) 190. Ильин, Фл. юго-вост., III, 370.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1060!. Tuzs. in Bot. Kozlem., XII (1913), tab. V, fig. 1.

Видані зразки: Lang et Szovits, Herb. Ruthen., cent. I, № 31.

По степах, схилах, кам'янистих місцях, на виходах гірських порід (гранітів, гнейсів, вапняків, крейди), іноді на пісках. Рослина досить звичайна в Степу і в Лісостепу.

З.Л.-С. „Південне Поділля" (Андрж.!). — Одеська обл.: Чорнянський рн, Артирівка, Топали (Шмальг.!), між сс. Коси, Котовського рну, і Флора, Красноокнянського рну (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: околиці Києва (Рог.!); Умань (Андрж.); Ржищівський рн, Дударі (Рог.!); коло Білої Церкви (Рог.); Фастівський рн, між Фастовом і Мотовилівкою (Шмальг.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград, зрідка (Ліндем.!, Окснер!); Олександрія (Пач.!); Ново-Архангельськ (Пач.). — **Д.Л.-С.** Харківська обл.: околиці Харкова (Черн.), Рогань (Черн.!); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Шмальг.!); ст. Харцизьк (Кот.); коло Артемівська (Оксіюк!). — Ворошиловградська обл.: Станично-Луганський рн, коло ст. Вільхової (Підоплічка!); Олександрівський рн, коло Паньківки (Підоплічка!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл: Доманівський рн, Прибужжя (Комша у Пач.); Первомайський рн, Грушівка, Мигія (Пач.). — Дніпропетровська обл.: П'ятихатський рн, Саксагань (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: кол. Куп'янський і Ізюмський повіти (Ширяєв і Лавр.); Куп'янськ (Кот.); коло Красограда (Рог.). — Ворошиловградська обл.: кол. Старобільський повіт (Ширяєв і Лавр.). — Сталінська обл.: Кам'яні Могили; Жданов (Вержбицький, Кот.!); Ждановськ мр, Ляпине, піски над морем; Володарський рн, Кременівка; між Кременівкою і Мало-Янисолем; Старо-Бешівський рн, коло Мар'янівки; Будьоннівський рн, Хомутово (Кот.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шовіц., Шестериков!, Пач.).

Миколаївська обл.: Варварівський рн, Нечаяне (Пач.), Горобчанська коса (Пач.); Очаків (Пач.); Широколанівський рн, Ковалівка (Пач.); Миколаїв (Пач.!); Привільнянський рн, хут. Архангельський на Громоклеї (Пач.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон (Рябков!), Дар'ївка (Пач.); Бериславський рн, коло Козацького, Іванівка коло Берислава (Пач.), Качкарівка коло Милового, Кам'янська Балка (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.!, Зеров!, Шалит.!, Кот.!).

Примітка. Для західних областей є єдина вказівка *A. pulchelli* Don. Ропера для Львова [Rohrer, Sprawozd. kom. fiz., I (1867), str. 232]. Вказівка ця сумнівна і стосується, можливо, випадково занесеної рослини, що скоро зникла, або базується на неправильному визначенні рослини.

Var. xanthoanthum Bordz., **nova var.** Листочки оцвітини жовті, не блискучі; пиляки фіолетові.

З.Л.-С. Одеська обл.: Чорнянський рн, Артирівка, на вапнякових відслоненнях, разом з типовою формою і рядом перехідних до неї форм. — Вінницька обл.: Піщанський рн, вапняки по р. Вільшанці (Кот.).

Поширення виду по СРСР. Бессараб. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Півд. і Схід. Закавказ.

Загальне поширення. Південна Франція, Піренеї, Італія, Балканський півострів, Угорщина, південь і південний схід СРСР, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Палестіна, Північна Африка.

498 (34). A. paniculatum L. — **Цибуля волотиста.** Цибулина одинична, яйцевидна, з досить твердими білуватими або буруватими, іноді чорнуватими зовнішніми оболонками. Стеблю кругле, тонко-борозниcте, до середини або трохи вище обгорнуте піхвами листків, (20)30—60 *см* завв. Листки в кількості 2—4, вузьколінійні, півциліндричні, зверху з жолобком, не порожнисті, коротші від стебла або принаймні верхні перевищують його, (1)2—3 *мм* завш. Покривало неопадне, дволисте, листочки його майже трав'яні, витягнуті в довгий циліндричний носик, в 1,5—2 рази перевищує суцвіття. Суцвіття рідке, здебільшого багатоквіткове, розлоге або пучкувате, без цибулинок; квітконіжки тонкі, неоднакової довжини, 10—35 *мм* завд., при основі з прицвітками, під час цвітіння пониклі, при плодах випрямлені, здебільшого в декілька разів довші від квіток. Оцвітина обернено-конічно-дзвоникувата, блідорожева, грохи блискуча; листочки її довгасті, зверху тупі або зрізані, часто з коротким вістрям. Тичинки коротші від оцвітини; їх нитки шилоподібні, в нижній третині спаяні між собою і з оцвітиною. Зав'язь довгаста; стовпчик з головчастою приймочкою, під час цвітіння короткий, потім видовжений і трохи виступає з оцвітини. Коробочка обернено-яйцевидна, трохи коротша від оцвітини. ♃. Цв. VI—VII.

L., Syst. natur., ed. X (1759) 978. G. Don., Monogr., 44. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 489, excl. var. *rupestrem*. Пач., Фл. Полес., 1005; Херс. фл., I, 429. Введенский, Фл. СССР, IV, 205. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 300.

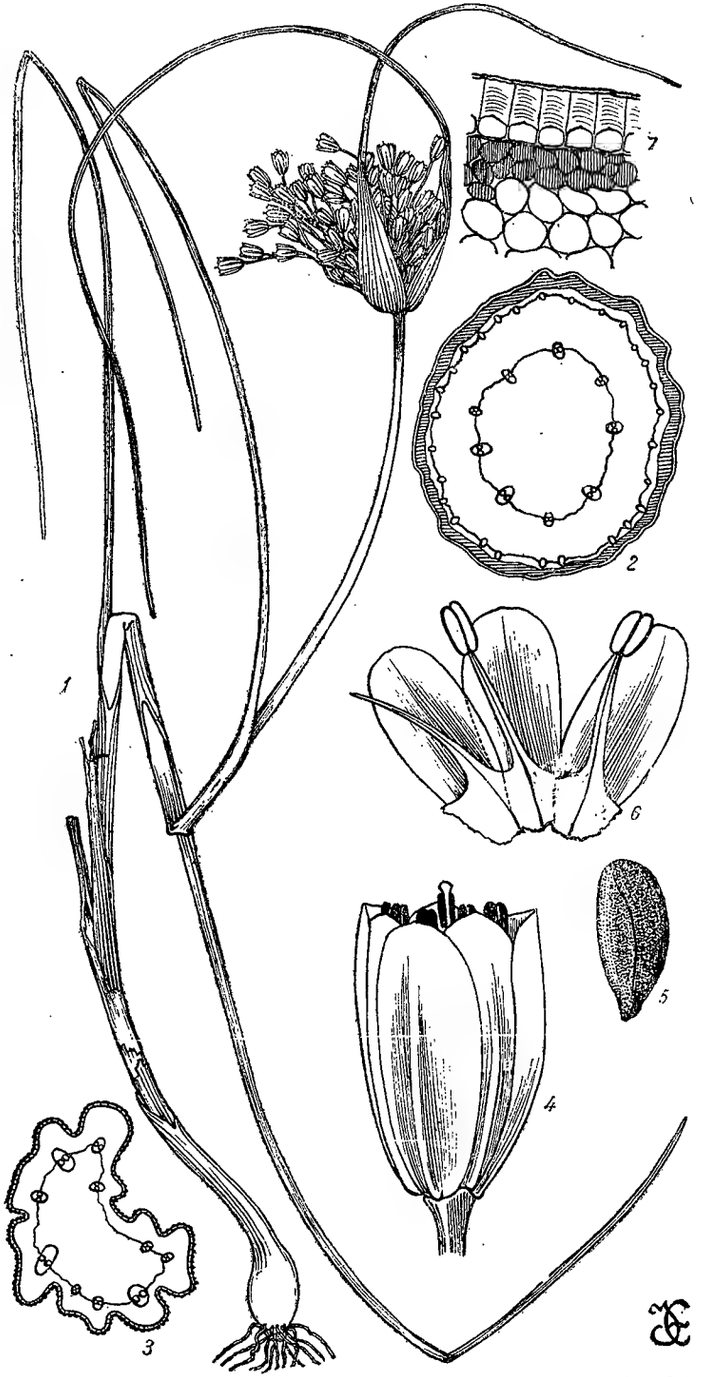

Рис. 15. *Цибуля подільська — Allium podolicum* Blocki. *1* — вся рослина зменшена в два рази; *2* — поперечний розріз стебла (збільш. у 16 разів); *3* — поперечний розріз листа (збільш. у 16 разів); *4* — квітка (збільш. у 6½ раза); *5* — насіннин (збільш. в 9½ раза); *6* — препарована частина оцвітини з тичинками (збільш. у 5½ раза); *7* — зовнішня частина поперечного розрізу стебла (значно збільш.).

— *A. paniculatum legitimum* Ledeb., Fl. Ross., IV, 176. — *A. paniculatum* α. *typicum* Regel, All. monogr. (1875) 191.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 535!.

По степах, на схилах, у світлих лісах, по чагарниках і на узліссях на піщаному ґрунті, також на скелях. Звичайно в степових і лісостепових районах, зрідка трапляється і в південній частині Полісся.

П.П. Житомирська обл.: коло Житомира, на гранітних скелях на Соколовій горі (Тишецький!). — Київська обл.: околиці Києва, Пуща-Водиця (Семенк.!). — **П.Л.-С.** Звичайно. — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **П.З.-Л.С.** Нерідко. — **Л.З.-Л.С.** Нерідко. — **П.З.С.** Досить звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: острів Хортиця, плавні (Сабадир!). — Херсонська обл.: Буркутські плавні, на пісках (Дзеван.!). — **П.С.** Херсонська обл.: острів Джарилгач (Левіна!), острів Орлов.

Var. longispathum (Red.) Regel. Покривало принаймні в три рази довше від суцвіття.

Regel, All. monogr. (1875) 193. Aschers. et Graeb., Synops., III (1905) 141. Ильин, Фл. юго-вост. Европ. части СССР, III, 370. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 300.

— *A. longispathum* Redoute, Liliac. (1812), tab. 316. Bess. Enum., nº 1492. — *A. paniculatum* α. *legitimum* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 176.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1065.

П.П. Житомирська обл.: околиці Житомира (Тишецький!). — Київська обл.: околиці Києва (Васильєв-Яковл.!). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва, на березі Дніпра в сосновому лісі (Шмальг.!); Броварський рн, Літківське лісництво, на піскуватому місці в сосновому лісі коло хут. Залісся (Сележинський!). — Чернігівська обл.: недалеко від Остра (Рог.!). — **З.Л.-С.** Одеська обл.: „Південне Поділля“ (Андрж.!), коло с. Красні Окни (Рог.!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: недалеко від Комсомольського, на гранітах (Рог.!); Брацлавський рн, Самчинці. — Одеська обл.: Саврань (Рог., var. *podolicum* A. et G.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, між Стовпягами і Переяславом-Хмельницьким (Пач.). — Полтавська обл.: Гельмязівський рн, схил до болота Супій проти Гельмязова (Зеров); Прохорівка (Кот.!); Миргородський рн, Білики (Рог.!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Гір.-Туркм.

Загальне поширення. Південна Європа, Канарські острови, Північна Африка, Мала Азія, Західний Сибір, Середня Азія.

499 (35). Allium podolicum Blocki — **Цибуля подільська. Цибулина** яйцевидна, 9—10 *мм* завт., з білуватими зовнішніми оболонками. Стебла (20)30—50(60) *см* завв., до середини одягнені гладенькими піхвами стеблових листків; листки в кількості 3—4, півциліндричні, 0,5—1 *мм* завш., гладенькі; верхній листок досягає основи зонтика. Покривало до 16 *см* завд., у декілька разів (до 5) довше від зонтика; зонтик пучкувато-півкулястий або майже кулястий, багатоквітковий; квітконіжки дуже нерівні, 3—30 *мм* і більше завд. Оцвітина дзвоникувата, 5,5—6 *мм* завд.; листочки оцвітини довгасто-обернено-яйцевидні, лілуваторожеві, з темнішою жилкою; тичинки помітно коротші від оцвітини, з жовтими

пиляками; стовпчик ледве висувається з оцвітини, зав'язок на ніжці. Коробочка трохи коротша від оцвітини. Насіння близько 4 *мм* завд. 2|. Цв. VI—VIII.

Blocki ex Raciborski in Fl. polska, I (1919) 124.

— *A. paniculatum* var. *podolicum* Aschers. et Graebn., Synopsis, III (1905) 142. — *A. intermedium* (ssp.) *podolicum* Zapal., Consp. fl. Galic., crit., I (1906) 157.

На сухих степових і кам'янистих схилах. Зустрічається у північно-західних районах Лісостепу.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Заліщики (Гербіх), схили до Дністра коло Зеленого Гаю (Гринь!), Добровляни (Гаєвський, Кочвара), Бедриківці, Колодрібка (Гаєвський); Гримайлівський рн, Вікно (Блоцький), Монастириха (Блоцький); Борщівський рн, Олексинці, Більче-Золоте (Турчинський у Запал.). — Станіславська обл.: Городенківський рн, Городниця, Пробабин (Кочвара), Стрільче (Слендзінський у Запал.). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Жванець (Пач.); Смотрицький рн, коло Смотрича (Шмальг.), коло Нігина (Рог).

Поширення по СРСР. Європ. частина: Верх.-Дністр. Загальне поширення. Західно-понтичний ендем.

Примітка 1. Вказівки цього виду для більш східних районів (Київ, Біла Церква та ін.) ми вважаємо помилковими або принаймні сумнівними.

Примітка 2. *A. podolicum* Blocki належить до збірного виду *A. paniculatum* L. sensu amplo, що є критично незивченим комплексом близьких географічних рас. З них *A. podolicum* Blocki навіть ближчий до типового, південноєвропейського *A. paniculatum* L., як більш поширена східна раса, що звичайно визначається як *A. paniculatum* L. Екземпляри з інших районів УРСР, визначені за *A. paniculatum* L., відрізняються від *A. podolicum* Blocki виразно шорсткими піхвами і дрібнішою, 4—5 *мм* завд., оцвітиною. Але вони теж неоднорідні. На території УРСР, крім *A. podolicum* Blocki, росте принаймні ще дві раси з цієї групи, як зазначав уже Бессер.

Секція 5. **Molium** G. Don. Цибулини без кореневищ. Стебло обгорнуте піхвами листків тільки в підземній частині. Листки плоскі, іноді кілясті. Всі тичинкові нитки звичайно без зубців.

500 (36). A. ucrainicum (Oxner) Bordz. comb. nova. — **Цибуля українська,** левурда, черемша. Цибулина довгаста, обгорнута прозорими білуватими оболонками, 2—5 *см* завд. Стебло пряме, тригранне або півциліндричне, виповнене, перевищує листя, рідше однакової з ним довжини, (15)20—40 *см* завв. Листків звичайно два, рідко один або три, з еліптично-ланцетними гострими пластинками, при основі раптом звуженими в черешок, який дорівнює пластинці або довший від неї; листкові пластинки обернені своєю верхньою блідішою поверхнею до ґрунту і мають між поздовжніми жилками численні косо спрямовані сполучні жилки. Покривало опадне, біло-перетинчасте, 2—3-роздільне, з яйцевидно-ланцетними загостреними частками, що перевищують квітконіжки або однакової з ними довжини. Суцвіття небагато-(6—20)-квіткове,

зверху плоске; квітконіжки гладенькі, прямі, гранчасті, 10—20 *мм* завд., голі або шорсткі. Оцвітина сніжнобіла, з лінійно-ланцетних, гострих або тупуватих листочків, що зірчасто розходяться і потім опадають, 8—10(11) *мм* завд. Тичинки з шилоподібними нитками, в 1,5—2 рази коротші від оцвітини. Коробочка кругляста, глибоко-трилопатева, здебільшого з однією насіниною в кожному гнізді. Насіння майже круглясте, з одного боку плоске, чорне, зморшкувате. 4. Цв. V.

— *A. ursinum* subsp. *ucrainicum* Oxner у Списку рослин гербарію флори УСРР (1935), № 37; Фл. УСРР, визн., I (1935) 301.

— *A. ursinum* auct. Bess., Enum., 14, n⁰ 400. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 490. Пач., Фл. Полес., 1006; Херс. фл., I, 437. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 159. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 38, n⁰ 264. Введенский, Фл. СССР, IV, 142.

Видані зразки: Герб. флори УСРР, 37.

По тінистих листяних лісах на багатому перегноєм і трохи волотому грунті: спорадично на Поліссі, в лісостепових районах, у північно-східній частині лівобережного злаково-лугового Степу і в Карпатах до верхньої лісової зони. Трапляється звичайно у великих кількостях.

Зак. Л. Закарпатська обл.: у долині Піні і Грабониці (Файс у Маргиттая); у долині Вічі (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Нижньо-Устріки, близько верхів'я Сана і Стрвіджа, Оратик, Магура Ломнянська, Кам'яна Лаворта, Волосанка (Котуля), полонина Царинська (Волощак). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Хирівський рн, Коростенко (Балко); Сколівський рн, Урич (Турчинський); Жидачів (Густавич). — Станіславська обл.: Вигода (Урбанський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Немирів (Маковецький). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Шмальг.). — Київська обл.: недалеко від ст. Буча. — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерський рн, Остерське лісництво, Чернинська дача, урочище Черемшане (Неводовський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц), Залісся (Слендзінський); Борщівський рн, Сапогів (Слендзінський); Скала-Подільський рн, Рудка (Реман, Блоцький у Запал.); Бучацький рн, Бучач (Труш); Гримайлівський рн, Раштівці, Волиця (Шафер); Товтри над Збручем (Шафер). — Станіславська обл.: Тлумацький рн, Стриханці, Луковець, коло Бортник (Блоцький); Печеніжинський рн, Княждвор (Врублевський, Шафер). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Банилів, Кошуя; коло Чернівців (Гербіх). — Кам'янець-Подільська обл.: Чемеровецький рн, поблизу Романівки в грабово-буковому лісі (Кот. і Козлов). — Вінницька обл.: Ободівський рн, Жабокричка-Ободівка, грабовий ліс; Томашпільський рн, коло Цапівки, в грабовому лісі (Кот.). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (Шафер); Вербський рн, околиці Пелчи (Кобендза!). — Тернопільська обл.: Кременецький рн, на „горі" Городище (Мотика). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Плисківський рн, у вогкому листяному лісі (Блонський!); околиці Вінниці, П'ятничанський ліс, тінисті вогкі місця під Зарванецькими хуторами (Янковський!); Жмеринка (Шмальг.!); Брацлав (Рог.); Немирів, у тінистому лісі, небагато (Маковецький, Гринь!). — Київська обл.: Богуславський рн, Хохітва, урочище Жабокрякне; Рокитнянський рн, Синява, нижче Рокитного, Прусянський ліс (Гродзінський!); коло Таращі (Рог.); Ставище (Андрж.!); між Таращею і Богуславом (Моитр.); Канівський рн, ліс коло Хмільної (Оксіюк!); Смілянський рн, Старосілля, в околицях Сміли (Тржебінський), Сміла — „Юрова гора" (Неводовський!), Сунки, Чорні ліси над болотом Ірдинем (Зейлер!). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чутянська лісова дача, в балці Кишла (Пач.), Чорний ліс (Таифільєв). — **Л.Л.-С.**

Полтавська обл.: кол. Полтавський повіт (Шмальг.!). — Сумська обл.: Сумський рн, Вільшанка, в Левурдовському яру (Черн.!); Охтирський рн, коло Чернеччини (Залеський), Охтирка (Угринський). — Харківська обл.: Харківський рн, околиці Люботина, в лісі коло хут. Ольхового (Кот.), коло Покотилівки, в яру „Просіка" (Наливайко), коло Гиївки, в Коробчиному яру (Угринський); коло Артемівки (Ширяєв). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, околиці Зміева, коло Коропових хуторів, у дубовому лісі на правому березі Дінця (Кот.); Печенізький рн, у Печенізькому лісництві, в Опаковому яру (Угринський).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (зах. част.); Кавказ: Захід., Схід. і Півден. Закавк.

Загальне поширення. Північна частина Балканського півострова і Східна Європа.

Примітка. Типовий *A. ursinum* L. з пухнастими квітконіжками; росте в Середній і Північній Європі, на Кавказі і в Малій Азії.

Господарське значення. Листя і цибулини левурди або черемші їстівні і по деяких місцевостях мають великий попит. На Кавказі подекуди близький вид *Allium ursinum* L. заготовляють для споживання протягом року. Після цвітіння викопують цибулини, які вживають замість часнику. Рослина діє як кровоочисне, сечогінне, протицинготне і збуджує роботу кишок.

501 (37). A. decipiens Fisch. — **Цибуля оманна.** Цибулина куляста або яйцевидно-куляста, із зовнішніми перетинчастими буруватосірими лусками, які потім розриваються вздовж. Стебло 40—70 *см* завв., циліндричне, гладеньке, тільки в підземній частині обгорнуте піхвами листків. Листки в кількості (2)3—4(6), лінійні, до основи звичайно не звужені, загострені, на краях голі або трохи шорсткі, більш-менш відігнуті, не довші від половини висоти стебла, (2)5—10(15) *мм* завш. Покривало 2—3-роздільне, з білуватими перетинчастими, яйцевидними, загостреними, пізніше відвернутими листочками, коротшими від квітконіжки. Суцвіття багатоквіткове, півкулясте або майже кулясте, іноді пучкувате; квітконіжки майже однакової довжини, 15—30(40) *мм* завд., в 3,5—6 разів довші від оцвітини. Листочки оцвітини довгасті, тупуваті, білуваті або рожевуваті, з темнішою жилкою, під час цвітіння зірчасто розходяться, при плодах відвернуті, 3,5—4,5 *мм* завд. Тичинки однакової довжини з оцвітиною; їх нитки від ширшої основи шиловидні і при основі коротко спаяні між собою та з оцвітиною. Коробочка кулясто, тупо-тригранна, до основи звужена, на верхівці з заглибиною, довша від оцвітини. Насіння чорне, довгасте, тригранне, на спинці опукле, трохи зморшкувате, 2,5 *мм* завд., 1,75 *мм* завш. 4. Цв. V.

Fischer, Catalog. Horti Gorenk. (1812) 10. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 191. Введенский, Фл. СССР, IV, 265 ex parte. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 302.

— *A. decipiens* var. *longipedicellatum* Pacz. in Mem. Soc. Natur, Kiow (1891) 80; Херс. фл., I, 438. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 491. — *A. nigrum* M.B., Fl. Taur.-Cauc., I, (1808) 266, non L.

У степах, на схилах, горбах, на відслоненнях кам'янистих порід, по чагарниках. Досить часто в східній частині лівобережного Степу, часто в донецькому лісостеповому районі, рідко на заході лівобережного Степу і дуже рідко в правобережному злаково-луговому Степу; трапляється зрідка в південно-східній частині лівобережного Лісостепу.

Л.Л.-С. Харківська обл.. Нововодолазький рн, ст. Єзерська (Угринський), ст. Бірки (Угринський, Кот.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Липа!); Ясинувата (Кот.); Єнакіївський рн, околиці Ольховатки (Таліев); Харцизький рн, коло Троїцько-Харцизького; між ст. Харцизьк і Зуївкою (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанський рн, Касянівка (Васильев-Яковл.!); Красноградський рн, Красноград, Українська лінія (Ілліч.!); Сахновщанський рн, околиці Великих Бучок на правому березі Орелі (Ніколаєв). — Дніпропетровська обл.: Павлоградський рн, околиці Карабинівки, солонці (Зоз!), Павлоград (Акінф.). — Сталінська обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили; Великоновосілківський рн, Велика Новосілка; Амвросіївський рн, Білоярівка (Клок.); Жданов (Вержбицький). — Ворошиловградська обл.: Кремінський рн, Кремінна, в бору (Кот.); Біловодський рн, Лимарівський степ (Ширяєв і Лавр.); Міловський рн, Стрілецький степ (Ширяєв і Лавр.); Старобільський рн, Старобільськ (Контрольський), коло Старобільська на узліссі (Ширяєв), коло Курячівки, між Титарівкою і Лозовівкою; Марківський рн, Марківка і Курячівка; Ново-Айдарський рн, Колядівка (Ширяєв і Лавр.); Білолуцький рн, радгосп „Провалля". — **П.З.С.** Миколаївська обл.: тільки в східній частині південної половини області, дуже рідко і спорадично (Пач.); Тилігуло-Березанський рн, на березі Тилігула (Реман); Миколаїв; Широколанівський рн, Авдотіївка (Пач.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, коло Музиківки (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: між Дніпром і Кримом; Запоріжжя (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР.

Примітка. Для УРСР було наведено ще такі види роду *Allium*, невідомі авторові: *A. planum* L. для Жовківського району, Львівської області (Rehman, Sprawozd. Kom. Fizyogr., IV (1870) 221. *A. prostratum* Trevir. для околиць Львова (Rohrer, Sprawozd. Kom. Fizyogr., II (1868) 208); *A. umbellatum* для околиць Заліщиків (Wittmann, Spostrzeżenia w podróży, Rozmaitości; 1824, p. 147).

Рід 148. Нектароскордій — Nectaroscordum Lindl.

Lindl., in Bd. Reg. (1836) 1912.

Квітконіжки під квіткою булавовидно-потовщені, а на верхівці розширені у вигляді диска з блюдцеподібною заглибиною зверху; до краю диска прикріплені шість листочків оцвітини, а в заглибині сидить нижня частина зав'язі, яка зрослася з диском і з трубочкою оцвітини. Листочки оцвітини не однакові, з 3—7 жилками кожний, залишаються при плоді. Тичинкові нитки з розширеної основи шиловидні, в два рази коротші від оцвітини. Зав'язь напівверхня, тригнізда, з кількома зігнутими насінними зачатками в кожному гнізді. Коробочка яйцевидна, майже вдвоє коротша від оцвітини. — Рослини з цибулиною і прикореневими листками, з яких верхній утворює довгу піхву, що обгортає стебло.

501[1] (1). N. siculum (Ucria) Lindl. — **Сіцілійська цибуля.** Цибулина майже куляста, з чорнуватою перетинчастою оболонкою. Квіткове стебло гладеньке, 70—150 *см* завв., з 3—4 листками, з яких нижні 2—3-лінійні, тригранні, голі, гладенькі, разів у два коротші від стебла, а верхній у вигляді піхви, майже без пластинки, обгортає стебло до нижньої третини або до середини. Покривало опадне, з одного листочка. Суцвіття пучкувате, (15)20—30-квіткове, рідкувате; квітконіжки не однакові, в 2—4 рази довші від квітки. Квітки досить великі, до цвітіння пониклі. Оцвітина широко-дзвоникувата, 12—15 *мм* завд.; її листочки брудно-зеленуваті, пурпурові, з червоними жилками, гострі, неоднакові; зовнішні — вужчі, довгасті; внутрішні — ширші, широко-яйцевидні, при основі раптом звужені в нігтик. ♃. Цв. V.

Lindl., Rot. Reg. (1836) 1912. Boiss., Fl. Or., V, 285. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 495. Липск., Иссл. фл. Бессар., 369. Savulescu si Rayss, Mat. pentru fl. Basarab., № 212.

— *Allium siculum* Ucria, Pl. ad Linn. op. add., № 7, in Opusc. di Aut. Sic., VI (1790) 250.

Загальне поширення. Півд.-Зах. Франція, Італія (Тоскана), Сардінія, Сіцілія.

В СРСР *N. siculum* Lindl. зустрічається тільки у вигляді дрібної за своїми ознаками раси.

Subsp. Dioscoridis (Regel) Boiss. Квітки білуваті.

— *Nectaroscordon siculum β. Dioscoridis* Boiss., Fl. Or., V (1881) 286. — *Allium Dioscoridis* Введенский, Фл. СССР, IV, 280. — *Allium Dioscoridis β. Dioscoridis* Regel, All. adhuc cognit. monogr. (1875) 254. — *Nectaroscordium bulgaricum* Janka, Öster. Bot. Zeit., XXIII (1873) 242.

У тінистих вогких лісах.

Сіцілійська цибуля на території УРСР ще не знайдена, але вона відома недалеко від кордону нашої республіки, коло ст. Злотій у Молдавській РСР (Липський, Севулеску та Райсс) і, можливо, згодом буде знайдена у нас в лісах західного Лісостепу.

Поширення по СРСР. Бессараб., Крим.

Загальне поширення: Крим, МРСР, Добруджа, північно-східна частина Балканського півострова, Кіпр, Мала Азія.

ПІДРОДИНА IV. ЛІЛІЄВІ — LILIOIDEAE Engl.

Квітки верхівкові, одиничні або виходять з пазух верхніх зелених листків і зібрані в гронуваті суцвіття. Листочки оцвітини вільні. Стовпчик один. Гнізда зав'язі здебільшого з численними насінними зачатками. Рослини з цибулинами і з улисненим стеблом.

Триба **1. Tulipeae** Benth. et Hook.

Стебло здебільшого з декількома або багатьма, рідко з 1—2 листками. Квітки поодинокі або у верхівковому гроні. Оцвітина з вільними листочками. Тичинкові нитки звичайно прикріплені до квітколожа під зав'яззю. Насіння сплюснуте, плоске.

Рід **149. Лілія — Lilium** (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 369, tab. 195, 196. L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 91; ed. 5 (1754) 143.

Оцвітина шестилиста, опадна, лійкувата або майже дзвоникувата; листочки оцвітини цілком вільні, зверху або від середини назад відігнуті або згорнуті, знизу звужені в нігтик, що при основі має поздовжню медову борозенку. Тичинок шість, з лінійними або довгасто-лінійними коливними пиляками, прикріпленими до нитки серединою спинки і відкритими в середину. Зав'язь сидяча, вузька, тригнізда; стовпчик довгий, зверху часто булавовидний, з тупо-тригранною, рідше з явно трилопатевою приймочкою. Коробочка довгаста, тупо-тригранна, з численним сплющеним насінням у кожному гнізді. Цибулина складається з численних товстих м'ясистих лусок, які черепичасто прикривають одна одну і легко відломлюються. Стебло верхівкове, густо вкрите листом.

Рід *Lilium* (Tourn.) L. має близько 70 видів, які ростуть переважно в помірних країнах північної півкулі; тільки 3—4 види заходять південніше тропіків (Індія, Індо-Китай, Філіппінські острови). В СРСР відомо 15 видів, в УРСР тільки один. Деякі види культивують у садах заради гарних запашних квіток, наприклад *L. auratum* Lindl. (походить з Японії), *L. bulbiferum* L. (з Середньої Азії), *L. candidum* L. (трапляється в дикому стані по Балеарських островах, на островах Корсиці і Сардинії, в Греції, Палестині і Західному Закавказзі), *L. concolor* Salisb. (з Китаю), *L. davuricum* Ker.-Gawl. (з Північно-Східної Азії), *L. longiflorum* Thunb. (з Західного Китаю і Японії), *L. Szovitsianum* Fisch. et Lall. (з гір Закавказзя), *L. tigrinum* Ker.-Gawl. (з Східної Азії: Східний Китай, Корея, Японія), ***L. regale*** E. H. Wills. (з Китаю). — Частіше в культурі у нас трапляються ***L. candidum*** L. і *L. bulbiferum* L.

---

1. Оцвітина оранжова; в пазухах листків, принаймні верхніх, є цибулинки . . . . . **(3). Л. цибулинконосна — L. bulbiferum** L.
— Оцвітина іншого забарвлення: у пазухах листків цибулинок немає . . . . . 2.
2. Квітки догори або косо догори спрямовані; оцвітина чисто біла, лійкувата, з серповидно вгорі відігнутими листочками . . . . . **(2). Л. біла — L. candidum** L.

— Квітки пониклі; оцвітина яснопурпурова, з темнофіолетовими плямочками; листочки її назад загорнуті . . . . . **(1). Л. лісова — L. martagon** L.

502 (1). L. martagon L. — **Лілія лісова.** Цибулина яйцевидна, 2—2,5 *см* завд., з жовтими м'ясистими лусками. Стебло прямс, циліндричне, зелене, іноді з червонуватими плямочками, голе або частіше коротко шорстко-пухнасте, знизу і під суцвіттям здебільшого безлисте (30)40—70(150) *см* завв. Листки еліптично-ланцетні, гострі, до основи клинувато-звужені, з коротко-шорстким краєм; середні листки по 5—6 (рідко до 8) у кільцях, нижні й верхні менші, чергові. — Квітки з своєрідним запахом, у кількості 3—10, рідко 15—20, у рідкому гроні, на довгих квітконіжках, пониклі; оцвітина бруднувато-яснопурпурова, всередині з темнофіолетовими плямочками; її листочки довгасті, тупі, загорнуті, при основі з довгастою, по краях війчастою медовою ямкою, на спинці і на верхівці трохи і розсіяно опушені, 3—4 *см* завд. Тичинки коротші від оцвітини, з лінійно-довгастими пиляками. Зав'язь довгаста; стовпчик трохи зігнутий, на верхівці дещо потовщений, з головчастою трилопатевою приймочкою, вдвоє довший від зав'язі. Коробочка обернено-яйцевидна, шестигранна, з гострими ребрами; зверху коробочки лишаються рештки стовпчика, 25—30 *мм* завд., 18—23 *мм* завш. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 303. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 509. Пач., Фл. Полес., n° 1050; Херс. фл., I, 440. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 166. Маргиттай. Взносы к флоре Подкарп. Руси, 39, n° 268. Комаров, Фл. СССР, IV, 288. Окснер, Фл. УСРР, внзн., I, 317.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 989!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 61, Fig. 1!.

По листяних і змішаних лісах та по чагарниках. У Поліссі досить рідко і розсіяно, частіше в західному Лісостепу і в північних частинах правобережного і лівобережного Лісостепу; на півдні двох останніх районів вид трапляється більш-менш рідко, а в степових районах і в донецькому Лісостепу його зовсім немає. У західних областях цей вид зустрічається часто як на низинах, так і в горах, де він підіймається на висоту до 1575—1845 *м* над рівнем моря.

Трапляється у вигляді п'яти різновидностей, з яких більш звичайні var. *glabrum* (Spreng.) Aschers et Graebn. з цілком голим стеблом і var. *pubescens* Borb. з стеблом дуже коротко опушеним. До останньої треба віднести як синонім *L. martagon B. hirsutum* (Mill.) Aschers. et Graebn. (Synops., III, 1807) pro parte.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на гірських лугах всюди; Мукачівська окр., на рівнині в лісі коло Ключарок і Павшина (Маргиттай); Рахівська окр., околиці с. Богдан, схили г. Піп-Іван Мармароський, ялиновий ліс (Барбарич А. І. та О. Г.).— К.Л. Дрогобицька обл.: Карпати, коло джерел Сана, 1348 *м* — var. *glabrum* (Котуля). — Станіславська обл.: у Карпатах коло джерел Ломниці — var. *glabrum* (Волощак); на Чорногорі, 1575 *м* — var. *glabrum* (Запалович). —

Пр. Л. У Карпатах Самборських і Стрийських — var. *glabrum* (Волощак). — **Р.Л.** Львівська обл.: смт Івана Франка (Круль); Брюховицький рн, Голоско (Гельцль у Запал.). — **В.Л.-С.** Лопатинський рн, Грицеволя — var. *pubescens* (Блоцький). — **З.П.** Ровенська обл.: Дубровиця по Горині — var. *pubescens* (Реман). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир, — var. *glabrum* і var. *pubescens* (Монтр.!); Коростишів — var. *pubescens* (Совинський!); коло Овруча (**Рог.**); кол. Радомишльський повіт (Бельке). — Київська обл.: околиці Києва — var. *pubescens* (Шмальг., Семенк.!, Зеров, Кот.!). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Старосілля (Кот.!). — Чернігівська обл.: Ріпкиинський рн, Кам'янка; Любеч — var. *pubescens* (Пач.!); Комарівський рн, Берестовець — var. *pubescens*, зрідка (Лукашов!); Ніжинський рн, хут. Зруб — var. *pubescens* (Ракочі!), в околицях Дрімайлівки і Пашківки, зрідка — var. *pubescens* (Михайловський); коло Чернігова (Рог.); Остерський рн, Сорокошицьке, Косачівське, Остерське лісництва (Вершковський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Валль у Запал.); Бучацький рн, — var. *glabrum* (Слендзінський у Запал.); Мельнице-Подільський рн, Залісся, Нивра — var. *pubescens* (Ленц); кол. Заліщицький повіт — var. *glabrum* (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Проскурова, часто (Кот.); Кам'яиець-Подільський рн, околиці Кам'янця- Подільського (Рог., Богацький), Цибулівка, Острівчаии (Богацький); Миньковецький рн, Миньківці (Косець). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Балтський ри, коло Балти (Рог.), Петрівка коло Балти (Пач.); Піщанський рн, Піщана — var. *pubescens* (Шмальг.); Котовський рн, Олександрівка — var. *glabrum* (Пач.). — Вінницька обл.: коло Брацлава (Рог.), околиці Вінниці (Білозор); Вороновицький рн, Розсоха (Монтр.!); Тульчиинський рн, часто (Кот.); Гайсиинський рн; Губник (Кот.); Бершадський рн, П'ятківка (Кот.). — Київська обл.: досить звичайно (var. *pubescens*); Київський, Васильківський, Білоцерківський, Погребищенський, Рокитнянський, Сквирський рн (Рог.), Богуславський!, Миронівський!, Звенигородський! рн, звичайно — var. *pubescens* і рідко — var. *glabrum;* Городище; Умань — var. *pubescens* (Пач.!). — Кіровоградська обл.: коло Ново-Миргорода (Околович у Ліндем.); Велика Виська (Борей у Пач.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Мала Стариця — var. *pubescens* (Пач.!), північна частина болота Карань, иа узліссі — var. *pubescens* (Дубовик). — Полтавська обл.: Пирятинський рн, коло Усівки — var. *pubescens* (Зеров!), північна частина кол. Лохвицького повіту (Барсуков); коло Лубен (Рог.). — Сумська обл.: Сумський, Лебединський, Охтирський рни, зрідка (Ширяєв і Лавр.). — Харківська обл.: Харківський, Зміївський рни, зрідка (Ширяєв і Лавр.); Харків (цв. 4. VI 1853, Черн.!).

Примітка. Після Черняєва ніхто не знаходив цієї рослини в околицях Харкова.

Var. albiflorum Vukot. Оцвітина біла.

Vukotinovia apud Beck. in Wiener Ill. Gartenz. (1893) 410.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: коло Борислава (Раціборський).

Var. sanguineo-purpureum Beck. Листочки оцвітини кривавочервоні, з пурпуровими плямами.

Beck., Ann. Nat. Hofm. Wien., V (1890) 569.
Р.Л. Львівська обл.: околиці Львова (Раціборський).

Var. Cattaniae Vis. Суцвіття з великою кількістю квіток; квітки здебільшого дрібні; листочки оцвітини товсті, майже м'ясисті, темно-винно-пурпурові, без плям. Коробочка округла.

Vis. in Antico dei campi Trieste (1865) 113.
— *L. Martagon* var. *atropurpureum* Neilr., Aufz. Croat. (1868) 36. Rac-borski in Flora polska, I, 129.

Р.Л. Львівська обл.: околиці Львова (Раціборський).

Поширення виду по СРСР. Прибалт. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Кавказ: Зах. Закавк.; Ульяновськ, Хвалинськ, Урал, майже весь Середній і Південний Сибір на схід від Уралу до Якутська і Даурії.

Загальне поширення. Середня і Південна Європа: від Німеччини, Франції та Іспанії — до Уралу.

Примітка. Цибулини цієї лілії, як і цибулини деяких інших лілій, використовують у Північній Азії як овочі під назвою „саран". Їх їдять або сирими, або спеченими в попелі, або вареними у воді з молоком і коров'ячим маслом. Висушені і потім змолоті цибулини якути вживають замість борошна для виготовлення каші. Киргизи кладуть цибулини в овечий сир для приправи. В кол. Пермській губернії з цибулин здобували чорну фарбу (Анненков, Ботанический словарь, 1878, 193—194). „Цибулини мають властивості сечогінного засобу та засобу, що полегшує місячні; як зовнішне в народній медицині вживають при наривах і нашкірних хворобах. Від цієї рослини рогата худоба гладшає і дає більше молока" (Роллов, 293). Рослина заслуговує на впроваджеиня в культуру (як декоративна).

502[1] (2). L. candidum L. — Лілія біла. Вся рослина гола. Цибулина велика, яйцевидна, жовтувата; прикореневі листки в кількості 6—8, обернено-ланцетні, перезимовують. Стебло 60—120 *см* завв., з багатьма листками. Листки спіральні, нижні косо догори спрямовані, зближені, обернено-ланцетні, хвилясті, тупуваті, верхні притулені до стебла, ланцетні, гострі. Гроно коротке, пірамідальне, з прицвітками; квітконіжки прямі, з пониклим верхом. Оцвітина біла, широко-лійкувата, з обернено-ланцетними, звуженими при основі в нігтик, у верхній частині з серповидно відігнутими листочками. Коробочка обернено-яйцевидна. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 302. Boiss., Fl. Or., IV, 172. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 509. Комаров, Фл. СССР, IV, 284.
Рисунки: Redoute, Liliac., tab. 199!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 455!.

Культивується в садах і квітниках.

Загальне поширення. Походить з Середземноморської області — від Балеарських островів, Корсіки і Сардинії до Сирії. У Закавказзі трапляється в здичавілому стані.

502[2] (3). L. bulbiferum L. — Лілія цибулинконосна. Цибулина жовтобілувата, величиною з горіх, з підземними гонами, 10—20 *см* завд., які утворюють на верхівці цибулинки. Стебло 60—80 *см* завв., у нижній частині опушене, у верхній голе. Листки чергові, відстовбурчені, численні, товсті, сидячі, з багатьма жилками, еліптично-ланцетні, гострі; верхні листки з бурими або зеленочорнуватими, кулястими,

блискучими цибулинками в пазухах. Квітки поодинокі або по 2—4 на верхівці стебла, де вони виходять з пазух 3—5 листків, розміщених кільцем і ширших від верхніх листків; квітконіжки коротко-опушені. Листочки оцвітини довгасто-лопаткуваті, 5—7 *см* завд., оранжові, з лінійними бурими плямками, бородавчасто-шорсткі, на спинці опушені, косо догори спрямовані і зложені широким дзвоником, у верхній частині відігнуті. Коробочка обернено-яйцевидна, з заглибиною на верхівці, тупо-шестигранна. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 302. Aschers. u. Graebn., Synops, III, 176. **Рисунки:** Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 454, fig. 995!.

Культивується у садах і парках.

Загальне поширення. У дикому стані трапляється в Західній Італії, Австрії, Боснії, Трансільванії, Чехословакії, Німеччині.

Рід 150. Рябчик — Fritillaria (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 372, tab. 197, 198, 201. L., Syst., ed. 1 (1735); Gen. pl., ed. 1 (1737) 92; ed. 5 (1754) 144.

Оцвітина дзвоникувата, з шести вільних, після цвітіння опадаючих листочків, що мають при основі круглу або довгасту медову ямку. Тичинок шість, з довгими або злегка сплющеними нитками і з лінійними або довгастими пиляками, прикріпленими (у наших представників, як і в більшості видів роду) до нитки при основі. Маточка у наших представників з лінійно-довгастою зав'яззю і з більш-менш глибоко-трироздільним стовпчиком. Плід — довгаста або обернено-яйцевидна, три- або шестигранна коробочка з численним сплющеним насінням у кожному гнізді. Цибулина у диких видів складається з двох м'ясистих лусок, що зрослися при основі.

Рід має близько 55 видів, поширених у північній півкулі; з них в СРСР відомо 26, а в УРСР — чотири види.

Рід ділиться на п'ять секцій: *Eufritillaria* Boiss. з 1—3-квітковим стеблом, лінійними пиляками, прикріпленими до нитки при основі, і трироздільним стовпчиком; *Petilium* L., з багатоквітковим стеблом, кільчасто-розміщеним листям і цибулиною в 4—6 лусок, що зрослися між собою; *Theresia* Bak. з досить дрібними квітками в гронах і з суцільним або неглибоко трилопатевим стовпчиком; *Amblirion* Endl. з одноквітковим стеблом, прикріпленими до ниток спинками, але не коливними пиляками; *Liliorhiza* Kellog. з цибулинами з багатьох лусок, коротко-трилопатевим стовпчиком і з коливними пиляками, прикріпленими до ниток спинками.

Секція *Eufritillaria* Boiss. має близько 30 видів, поширених у Середземноморській області, Південній Європі, на Кавказі, в Західному Сибіру, в Середній Азії, в Тібеті, Гімалаях і в нагір'ях Північно-Західного Китаю; до цієї секції належать і всі наші чотири види. До секції *Petilium* L. належать три види: з них *F. imperialis* L. у дикому стані

трапляється в Ірані, Афганістані та Кашмірі, а у нас її часто вирощують у квітниках. Секція *Theresia* Bak. складається з декількох видів, що ростуть на Сході і в Середній Азії; один з них — *F. Karelini* (Fisch.) Bak. трапляється також між нижньою течією Волги і Уралом. До секції *Amblirion* Endl. входить тільки один вид *F. pudica* Spr., що росте в Північній Америці. Нарешті, до секції *Liliorhiza* Kellog. належать три види, що ростуть у Каліфорнії, один вид *F. camtschatcensis* (L.) Fisch., що росте на Далекому Сході, Камчатці, в Японії і в західній частині Північної Америки; один вид *F. Severtzovii* Regel, що росте в Туркестані. *F. camtschatcensis* (L.) Fisch., завдяки красі її чорнопурпурових квіток використовують як декоративну рослину в квітниках. Секція *Liliorhiza* Kellog. сполучає в собі ознаки родів *Lilium* L. і *Fritillaria* L. і є найстародавнішою і найпримітивнішою. Про стародавність свідчать не тільки її морфологічні особливості, а й географічне поширення.

---

1. Квітки зібрані зонтиком; цибулина складається з чотирьох м'ясистих лусок, які зрослися в нижній половині (секція *Petilium* L.) . . . . . **(5). Р. імператорський — F. imperialis** L.
— Квітки поодинокі або в гроні; цибулина з двох м'ясистих лусок (секція *Eufritillaria* Boiss.) . . . . . 2.
2. Верхні листки з дуже тонкими, спірально-закрученими чіпкими верхівками: коробочка з шістьма крилатими ребрами . . . . . **(1). Р. руський — F. ruthenica** Wikstr.
— Верхні листки вгорі не закручені спірально; коробочка безкрила . 3.
3. Медова ямка при основі листочків оцвітини лінійна; всі листки чергові . . . . . 4.
— Медова ямка при основі оцвітини яйцевидно-довгаста; верхні і нижні листки звичайно зближені по два або по три . . . . . **(2). Р. гірський — F. montana** Hoppe.
4. Стовпчик (9)10—15 *мм* завд., здебільшого вдвоє довший від зав'язі, трироздільний до однієї третини; листочки оцвітини всередині з пурпуровими і білуватими ділянками, розміщеними у виразно виявленому шаховому порядку; коробочка куляста, тупа . . . . . **(3). Р. великий — F. meleagris** L.
— Стовпчик 5—10 *мм* завд., тільки трохи довший від зав'язі або однакової з нею довжини, рідше коротший, звичайно трироздільний до половини, рідше майже до однієї третини; листочки оцвітини всередині з розпливчастими чорнопурпуровими, розкиданими по жовтуватому полю у невиразному шаховому порядку плямами. Коробочка обернено-яйцевидна або довгасто-обернено-яйцевидна, гострокінцева . . . . . **(4). Р. менший — F. meleagroides** Patr.

Секція **Eufritillaria** Boiss. Цибулина маленька, 1—1,5 *см* в діаметрі, складається з двох м'ясистих лусок, стебла з однією або з 2—3 квітками, зібраними гроном.

503 (1). F. ruthenica Wikstr. — **Рябчик руський.** Рослина гола. Цибулина куляста. Стебло (16)20—60(70) *см* завв., приблизно від середини улиснене, з 10—20 листками. Листки лінійні, загострені; нижні і верхні листки звичайно супротивні або кільчасті, середні — чергові; нижні листки здебільшого вузьколінійні, тонкозагострені; верхні — дуже вузькі, майже нитковидні, з дуже тонкими, спірально-закрученими і чіпкими верхівками. Квіток 1—4, поникліх; оцвітина дзвоникувата, 20—30(32) *мм* завд.; її листочки довгасто-овальні або еліптичні, тупі, з глибоко вдавленою довгастою медовою ямкою вище основи, зовні винно-пурпурові, зсередини жовтуваті, з неясним рисунком шахової дошки. Стовпчик майже до половини трироздільний, майже такої ж довжини, як зав'язь. Коробочка крилато-шестигранна. ♃ . Цв. $^2/_2$ IV—V.

Wikström in Act. Holm., II (1821) 6, tab. 5. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 507. Пач., Херс. фл., I, 447. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 305. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 316.

— *F. verticillata* M. Bieb., Fl. Taur.-Cauc., I (1808) 268 et III, 262, non Willd.

Рисунки: Ledeb., Icon. pl. fl. Ross., tab. 2!.

Видані зразки: Герб. рус. фл. 83!.

На лугах, по чагарниках, на кам'янистих місцях, у степових та лісостепових районах; розсіяно.

П.Л.-С. Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!), Маслівка (Шибря!); Обухівський рн, коло Тришілля (Рог.). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков); Ново-Миргородський рн, коло Панчевого (Пач.); Олександрія (Рябков!); Кіровоград (Ліндем.!, Окснер!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Рог.). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Голубівка, урочище Діхтярка (Тищенко і Дубовик). — Полтавська обл.: Пирятин (Шмальг.!); Шишаки (Стаховський); Полтава (Ілліч., Зеров!); Котелевський рн, Рублівка (Наумов!); Лубенський рн, Лнтвяки (Гагман!). — Сумська обл.: Сумський рн, Караван, Василівка; Недригайлівський рн, коло Козельного (Ширяев і Лавр.); Охтирка (Угринський). — Харківська обл.: Краснокутськ (Черн.!); Нововодолазький рн, Лялюків, Бірки (Кот.!); Харківський рн, Хорошеве (Арцимович), Циркуни (Черн.!), за Мерефою (Черн.); за Чугуевом (Наливайко). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Таліев, Кот.). — Ворошиловградська обл.: Лисичанськ (Шмальг.!). — **П.З.-Л.С.** Миколаївська обл.: Братське, на гранітних скелях по берегу Мертвоводу, багато (Реман). — Одеська обл.: Первомайський рн, Грушівка, коло Голти, по чагарниках на схилі високого берега Бугу, зрідка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Шмальг.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, коло Лучок (Цінгер!); Карлівський рн, коло Карлівки (Цінгер!, Бордз.!), коло Мар'янівки (Цінгер). — Харківська обл.: Зміївський рн, околиці Зміева (Кот.); Ізюм (Ширяев і Лавр.); Куп'янський рн, між Куп'янськом і ст. Вузловою (Кот.), Гусинка (Угринський, Кот.!); Дворічанський рн, Касянівка (Васильев-Яковл.). — Запорізька обл.: острів Хортиця (Шмальг.!). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, Стила, між Стилою і Роздольним; Сніжнянський рн, Андріївка, ліс по р. Міус, багато (Кот.!).— Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Шираєвський); Біловодський рн,

Рис. 16. *Рябчик руський — Fritillaria ruthenica* Wikstr.
1 — нижня частина рослини; *2* — верхня частина рослини (змеиш.).

Деркульський степ (Танфільєв); Марківка (Ширяєв); Кремінна (Клок., Кот.!).— **П.З.С.** Миколаївська обл.: Варваринський рн, Горобчанська коса (Пач.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Тягинка; Новомаячківський рн, Кам'янка (Пач.), Кам'янська балка (Пач.).

Поширення по СРСР. Верх.-Волз. (південна частина), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб.; Середня Азія: північна частина Арало-Касп., Прибалх., Сир-Дар., Тянь-Шань.

Загальне поширення. Середня і південна смуга Європейської частини СРСР, Кавказ, Алтай, Джунгарія.

504 (2). F. montana Hoppe. — **Рябчик гірський.** Цибулина біла, яйцевидна. Стебло тонке, 20—40 *см* завв., улиснене тільки у верхній частині, починаючи приблизно з середини або трохи нижче. Листки вузьколінійні, звичайно з тупою верхівкою, жолобчасті, 3—5(6) *мм* завш.; нижні і верхні листки звичайно супротивні або верхні іноді зібрані кільцем по три; решта листків (1—3) спіральні; прицвітний листок прямостоячий. Квітка одинична, поникла; рідко квіток дві. Оцвітина зовні брудно-пурпурова, зсередини жовтувата, з червонобурим шаховим рисунком; її листочки 25—30 *мм* завд., еліптично-довгасті, на верхівці з тупим зеленуватим вістрям, а при основі із вдавленою яйцевидною медовою ямкою. Пиляки довгасті, принаймні вдвоє коротші від тичинкових ниток. Стовпчик майже до середини трироздільний. Коробочка обернено-яйцевидна, при основі звужена в коротку ніжку. ♃. Цв. V.

Hoppe in Flora, XV, 2 (1832) 476. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 305. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 316.

— *F. tenella* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 507 (non M.B.). Пач., Херс. фл., 445. Raciborski, Fl. polsk., I, 132. Savulesku si Rayss, Mater. pentru fl. Basarab., 66, 226.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 978!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 241, Fig. 357, c, d, e!.

Видані зразки: A. Kerner., Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1046, I et II!.

По рідких лісах і чагарниках, на узліссях. Тільки в південно-західній частині країни.

П.З.С. Одеська обл.: Андріево-Іванівський рн, Ісаєве (Нордман).

Var. **latifolia** (Uechtr.) Bordz. comb. nova. Листки лінійні, 9—14 *см* завд., 6—12 *мм* завш., верхні, іноді з вусикоподібною верхівкою; листочки оцвітини 25—30 *мм* завд., 8—12 *мм* завш.

— *F. tenella* var. *latifolia* Uechtr. apud Tuzson in Bot. Közlemenyek (1912—1914), 131—135. Пач., Херс. фл., I, 445. Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Basarab., p. 66, 226.

Рисуики: Tuzson, цит. м., 133.

З.Л.-С. МРСР: Тираспільський рн, Красногорка (Красна гора), в лісі, в долині Дністра (Пач.) та в Сорокському повіті — Сорока, Вертюжани (Савулеску і Райсс). Можливо, буде знайдена на території УРСР.

Поширення виду по СРСР. Бессараб., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Гірські країни Південно-Східної Європи (Італія, Югославія, Болгарія), Південна Угорщина, Австрія, Добруджа.

505 (3). F. meleagris L. — **Рябчик великий.** Рослина гола. Цибулина майже куляста, 8—12 *мм* завш., з бурою оболонкою. Стебло тонке, пряме, 20—35(50) *см* завв., з 3—5, рідко з більшою кількістю листків. Листки чергові, широколінійні, жолобчасті, загострені, сизуваті. Квітки звичайно одиничні, рідше по дві, звислі, широко-дзвоникуваті; листочки оцвітини довгасто-еліптичні або довгасті, тупі, з лінійною медовою ямкою при основі, (28)30—40 *мм* завд., 10—15 *мм* завш., буровато-пурпурові, з білуватими кутастими плямами, розміщеними у виразно виявленому шаховому порядку; внутрішні звичайно трохи ширші від зовнішніх. Пиляки лінійно-довгасті, звичайно в півтора раза коротші від тичинкових ниток. Стовпчик до четвертої або частіше до третьої частини трироздільний; вдвоє довший від зав'язі, (9)10—15 *мм* завд. Коробочка куляста, з короткою ніжкою, зверху притуплена. ♃. Цв. $^2/_2$ IV—V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 304 ex parte. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 53. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 508. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 167. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 39, 269. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 306. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 316.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 974!. Фл. УСРР, визн., 1, рис. 206!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1044!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 395!.

На вогких лугах, у гаях і по чагарниках на вогких місцях.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., на болоті Серне коло Лісково, у великій кількості (Маргиттай). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Медиківський рн, Медика (Котуля, Батко), Биків (Котуля, Батко); Мостиський рн, коло Старяви (Котуля); Самбір (Новицький у Кн.); Дублянський рн, Калинів (Новицький у Кнаппа, Раціборський); Меденицький рн, Волоща (Тинецький у Запал.), Меденица (Тинецький); Дрогобицький рн, Рихтичі (Завадський); Стрийський рн, між Ланівкою і Голобутовим (Гюккель у Кнаппа); Жидачів (Зіпсер у Кн.); Рудківський рн, Конюшки Семенівські (Мондальський і Мотика). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Галич (Водзичка); кол. Коломийський повіт (Труш); Гвоздецький рн, Островець (Гаєвський). — Чернівецька обл.: Садгірський рн, Ленківці (Гербіх). — **П.Л.-С.** Поділля (Траутф.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн, коло Лубен, на хуторі Шепелівка, в лісі на вогких місцях (Августінович); Котелевський рн, Велика Рублівка (Наумов); Полтава, заплавини рр. Ворскли і Коломака (Іллічі.). — Харківська обл.: Харків (Черн.!), околиці Харкова, коло Куряжа, вогкі луги по р. Уди (Наливайко, Кот.!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., вказано ще для Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз. і, безумовно помилково, для Причорн.

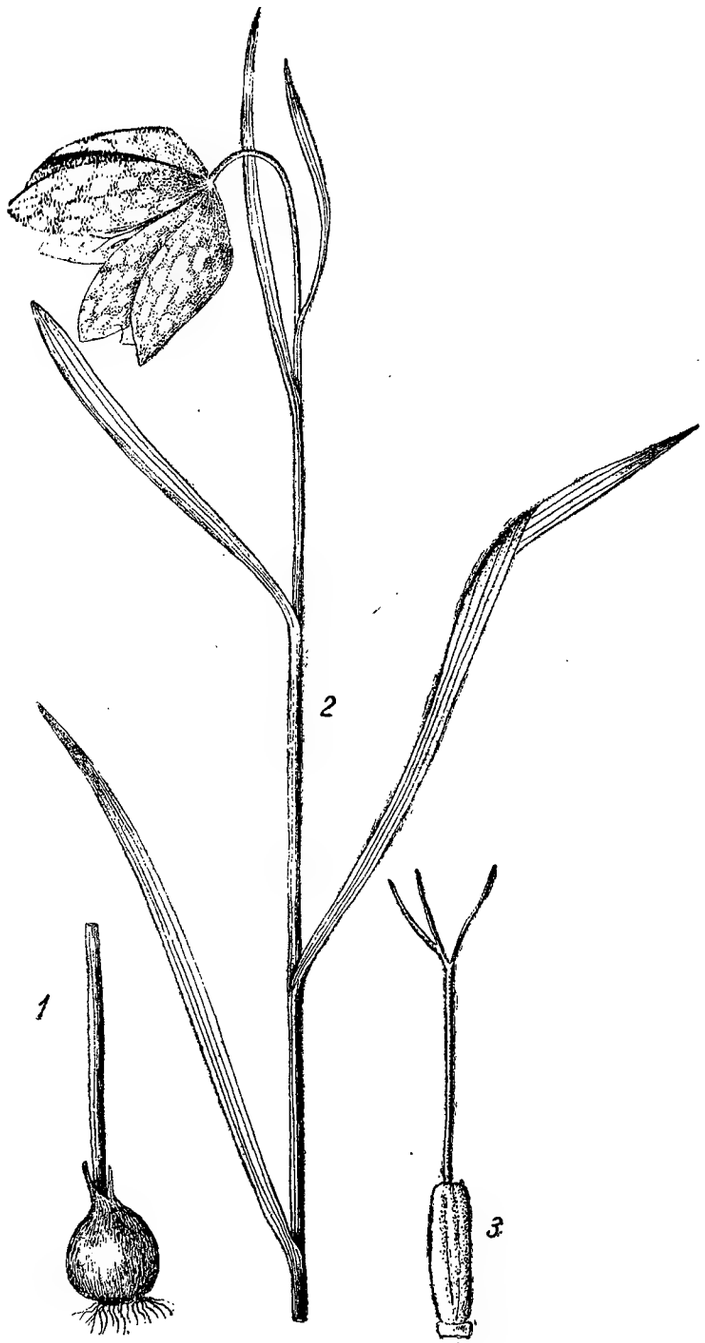

Рис. 17. *Рябчик великий — Fritillaria meleagris* L.
1 — нижня частина рослини з цибулиною; *2* — верхня частина рослини з квіткою (змеиш.); *3* — маточка (збільш.).

Загальне поширення. Середня Європа, від Скандінавії і Англії — до Франції і Румунії.

506 (4). F. meleagroides Patr. — **Рябчик менший.** Рослина гола. Цибулина яйцевидно-куляста, з бурою оболонкою. Стебло (27)35—50(75) *см* завв., з (3)5—8(10) спірально-розміщеними листками. Листки догори або косо догори спрямовані, вузьколінійні, жолобчасті, загострені, 3—5 *мм* завш. Квітки звичайно одиничні, рідко дві, три, звислі, (22)25—35 *мм* завд.[1] Оцвітина зовні брудно-пурпурова, зсередини жовтувата, з темними плямами, що утворюють невиразний шаховий рисунок; зовнішні листочки оцвітини вужчі, довгасті або довгасто-еліптичні; внутрішні — довгасто-обернено-яйцевидні, всі з лінійною медовою ямкою вище основи. Пиляки лінійно-довгасті, здебільшого трохи коротші від тичинкових ниток. Стовпчик до половини або рідше до однієї третини трироздільний, від 5 до 10 *мм* завд., коротший від зав'язі, рівний з нею або трохи довший. Коробочка більш-менш довгаста, тупотригранна, гострокінчаста, до 2,5 *см* завд. і до 1,5 *см* завш. ♃. Цв. $^2/_2$ IV—V.

Patrin in Schult., Syst., VII, 1 (1829) 395. Пач., Херс. фл., I, 442. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 306. Окснер, Фл. УСРР, визн. I, 315.

— *Fritillaria minor* Ledeb., Fl. altaica, II (1830) 34; Fl. Ross., IV, 146. Щмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 508. — *F. meleagris* Tanfill. Тр. экспед., снаряженной лесн. департ. под руков. Докучаева, II, 1 (1894) 88; II, 2 (1898) 123.

Рисунки: Ledeb., Icon. fl. Ross., tab. 130!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1595, a!, b!, 3105!.

На вогких, інюді на солонцюватих лугах і в подах, у степових районах, у донецькому Лісостепу і в південніших частинах правобережного і лівобережного Лісостепу.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: коло Кіровограда, дуже рідко (Ліндем.).— **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: околиці Полтави. — Харківська обл.: Зміївський рн, околиці Зміева і Коропових хуторів (Мілютін!, Кот.); по Діицю коло Чугуєва (Кот.); Харківський рн, околиці Харкова, луги по правому берегу р. Рогані, багато (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, на лугах лівого берега Дінця (Таліев, Мілютін, Кот.). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Серебрянка (Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: коло Дніпропетровська (Срединський!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, коло Карлівки (Рог.!); Кобеляцький рн, коло Кобеляк (Рог.!). — Харківська обл.: Сахновщанський рн, коло ст. Сахновщина (Ширяєв); Лозівський рн, коло Іванівки (Акінф.!); коло Куп'янська (Клок.!). — Дніпропетровська обл.: коло Павлограда, на солонцюватому лугу по р. Самарі (Криштофович!); Новомосковськ (Кот.!). — Сталіиська обл.: Велика Новосілка. — Ворошиловградська обл.: коло Старобільська (Радштедт!); Біловодський рн, заплавина Деркула, солонцюваті луги (Танфільєв), вогкі місця на Деркульській цілині (Ширяєв, sub. *F. meleagris*). — **П.З.С.** Херсонська обл.: околиці Херсона; Білозерський рн, Білозерка, в поді (Рябков!), у поді „Чорна долина", коло Білозерки (Пач.!), між Білозеркою і Софіївкою (Пач.!); Херсонський ри, околиці

[1] За Пачоським (Херс. фл., I, 443), довжина листочків оцвітини у *F. meleagroides* Patr. варіює від 2,5 *см* до 4 *см і* навіть трохи більше.

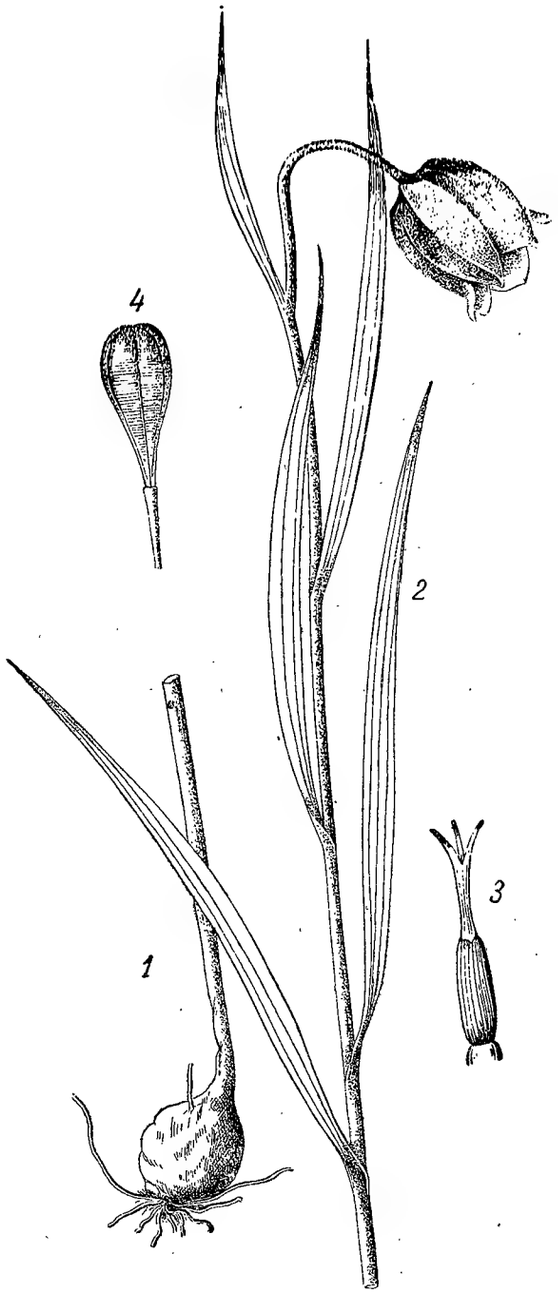

Рис. 18. *Рябчик менший — Fritillaria meleagroides* Patr.
1 — нижня частина рослини з цибулинкою; *2* — верхня частина рослини з квіткою (зменш.); *3* — маточка; *4* — коробочка.

Херсона, у поді коло Гусакових хуторів (Пач.!, Траншель!); Бериславський рн, Іванівка (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Іванівський рн, між Шотовим і Благодаттю (Бойко!).

F. **lutea** Zoz. Квітки жовті; стебла знизу до верху жовтувато-зелені.

Zoz, Тр. Ін-ту бот. Харк. унів., I (1935) 115.
— *F. minor, flores lutei* Kotov, Укр. бот. журн. 2 (1924) 46.

Л.Л.-С. Харківська обл.: околиці Харкова, Рогань (Кот.!); Зміївський рн, околиці Змієва, Коропові хутори (Кот.). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, околиці с. Верхнього, заплава Північного Дінця, галявина в лісі (Зоз).

Поширення виду по СРСР. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Західний Сибір: Обськ (південна частина), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Секція **Petilium** (L. pro gen.) Boiss. Цибулина велика, з 4—6 зрослих між собою м'ясистих лусок.

506[1] (5). F. imperialis L. — Рябчик імператорський. Рослина гола. Стебло товсте, до 60 *см* і більше завв., при основі і під суцвіттям безлисте, в середній частині густо улиснене. Листки блискучі, найнижчі — супротивні, верхні — нерідко кільчасті, решта спірально-розміщені; нижні листки довгасті, верхні лінійно-ланцетні, загострені. Квітки в зонтикоподібному, 5—6(8)-квітковому суцвітті, над яким підіймається пучок прямостоячих прицвітних лінійних листків у вигляді султана. Квітконіжки пониклі, в три рази довші від оцвітини. Оцвітина дзвоникувата, жовтуватобура, з червоними жилками; листочки оцвітини довгасто-обернено-ланцетні, при основі з круглястою, зовні трохи мішковидно-випнутою медовою ямкою. Тичинки з довгими, трохи коротшими від оцвітини нитками і з довгастими пиляками, які висовуються з оцвітини; стовпчик вищий від оцвітини; приймочка дуже коротка, трилопатева. Коробочка велика, до 4 *см* завд., з шістьма крилатими ребрами; при основі раптом звужена в коротку ніжку. ♃. Цв. IV.

L., Sp. pl., ed. I (1753) 303. Boiss., Fl. Or., V, 189. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 507. Aschers. et Graebn., Synops., III, 194.

Розводять у садах і квітниках.

Загальне поширення. У дикому стані: Іран, Афганістан, Кашмір.

Примітка. Рослина, особливо її цибулини, дуже отруйна, містить у собі алкалоїд імперіалін, який сильно діє на серце. Вперше завезена через Константинополь у Відень 1575 р., звідки вона й поширилась по садах Європи.

Рід 151. Тюльпан — **Tulipa** (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 373, tab. 199, 200. L. Syst., ed. 1 (1735); Gen. pl., ed. 1 (1737) 91.

Оцвітина дзвоникувата, з шести вільних, після цвітіння опадаючих листочків; листочки оцвітини без медової ямки. Тичинок шість, з довгастими або довгасто-лінійними пиляками і з більш-менш плоскими, тонко-загостреними нитками, вершки яких заходять у заглибини спайки при основі пиляка. Приймочка сидяча, трилопатева. Коробочка довгаста або майже куляста, тригранна з численними сплощеними насінинами в кожному гнізді. Рослина з цибулиною, обгорнутою шкірястими або папероподібними бурими або чорними оболонками і з верхівчастим стеблом, що має звичайно 2—3 листки і несе вгорі здебільшого одну, рідко 2—3(4) квітки.

Рід *Tulipa* має 125 видів, поширених у помірних країнах Європи й Азії, і ділиться на два підроди: підрід *Eutulipa* Bak., представники якого мають маточку з дуже коротким стовпчиком або зовсім без стовпчика, і підрід *Orithyia* Bak., що має маточку з стовпчиком, довжина якого дорівнює або майже дорівнює зав'язі. Головні центри видоутворення підроду *Eutulipa* Bak., до якого належить щонайменше 96% видів усього роду, є Середня Азія і Середземноморська область. Підрід *Orithyia* Bak. з 3—5 видами поширений в Середній Азії, Південному Сибіру, на Далекому Сході й в Японії.

Багато видів роду *Tulipa* L. культивують у садах заради їх красивих, здебільшого великих квіток.

---

1. Нитки тичинок при основі волосисті . . . . . 2.
— Нитки тичинок при основі голі . . . . . **(1). Т. Шренка — T. Schrenkii** Regel.
2. Цибулини завжди поодинокі, довгасто-яйцевидні, з рудуватобурими або яснобурими зовнішніми лусками; луски навколо денця цибулини з поодинокими або рідкими щетинками не створюють суцільного кільця. Лісова рослина . . . . . **(3). Т. дібровний — T. quercetorum** Klok. et Zoz.
— Цибулини яйцевидні або частіше кулевидно-яйцевидні, з темнобурими, до майже чорних, зовнішніми лусками; луски навколо денця цибулини з густими щетинками, які створюють суцільне кільце. Степові рослини . . . . . 3.
3. Листки звичайно прямі, косо спрямовані вгору. Цибулини в кількості 1—4, чотковидно розміщені одна над однією, з чорнобурими, дуже твердими, майже роговими, суцільними зовнішніми лусками. Рослина степових подів . . . . . **(2). Т. скіфський — T. scythica** Klok. et Zoz.

— Листки, як правило, назад зігнуті або взагалі дуже і різноманітно вигнуті. Цибулини в кількості 1—2, з темнобурими, тонкошкірястими, більш-менш розірваними зовнішніми лусками . . . . . 4.
4. Цибулини еліптично-яйцевидні, полеглі; стебло при основі підведене. Листки не ширші 10 *мм*. Внутрішні листочки оцвітини довгасто-еліптичні, як правило, втроє довші своєї ширини. Правобережний вид, властивий вапняковим відслоненням . . . . . **(4). Т. бузький — T. hypanica** Klok. et Zoz.
— Цибулини кулевидно-яйцевидні, не полеглі; стебла прямостоячі. Листки до 15 *мм* завш. Внутрішні листочки оцвітини еліптичні, вдвоє довші своєї ширини. Лівобережний вид . . . . . **(5). Т. змієлистий — T. ophiophylla** Klok. et Zoz.

Секція 1. **Leiostemones** Boiss. Нитки тичинок голі.

507 (1). T. Schrenkii Regel. — **Тюльпан Шренка.** Цибулина яйцевидна, з темнобурими, тонкошкірястими, зсередини притулено-волосистими оболонками. Стебло 10—30(40) *см* завв., голе або у верхній частині опушене. Листків три; розміщені у верхній частині стебла, відігнуті, сизі, хвилясті, з білуватим краєм, гострі або загострені, звичайно зісподу опушені, рідше з обох боків голі; нижній листок широколанцетний; верхні — ланцетні або лінійно-ланцетні. Квітки одиничні. Листочки оцвітини червоні, при основі з чорною плямою, обведеною жовтою облямівкою, жовті, з чорною плямою чи без плями, або білуваті, (25)30—45(50) *мм* завд., довгасто-обернено-яйцевидні, тупуваті або коротко-загострені, звичайно з опушеною верхівкою. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; нитки їх голі; пиляки довгасті, майже однакової довжини з нитками або довші від них. Коробочка довгаста, до основи і до верхівки звужена. ♃ . Цв. $^1/_2$ IV—V.

Regel in Act. Horti Petrop., II (1873) 452. Федченко и Флеров, Фл. Европ. России, 242. Пач., Херс. фл., I, 449. Введенский, Фл. СССР, IV, 343. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 303.

— *T. Gesneriana* Ledeb., Fl. Ross., IV, 134, non L. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. II, 505. — *T. Gesneriana* var. *acutiloba* Pacz. в Зап. Киевск. общ. естеств., XI, 1 (1890) 159. — *T. Gesneriana* var. *spontanea* Miscz., Тр. Бюро по прикл. бот., V (1912) 49. — *T. monticola* Wulff, Фл. Крыма, I, 3 (1930) 41.

Видані зразки: Dörfler, Herb. Norm., № 4181!.

На степах, на кам'янистих місцях, на вапнякових і крейдяних відслоненнях у степовій області (головним чином в її південній частині).

П.З.-Л.С. Одеська обл.: Доманівський рн, Прибужжя (Пач.), ст. Тіок, вапняково-кам'янисті схили в степу (Пач.). — Миколаївська обл.: Вознесенський рн, коло с. Ракового, недалеко від Вознесенська на Кам'янистому горбі і коло Бугу (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровськ (Сидоров). **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Павлоград (Сидоров); Синельниківський рн, околиці ст. Синельникове, Циганівка, балка Гніда (Угринський). — Запорізька обл.: Ногайськ (Бойко). — Сталінська обл.: околиці Ждановки (Городецький); Старо-Бешівський рн, коло Стили (Василіщев). — **Ворошилов-**

градська обл.: кол. Старобільська округа, на крейдяних відслоненнях (Таліев), коло с. Новий Айдар, на крейдяних відслоненнях (Таліев); Біловодський рн, Деркульська цілина (Таліев!, Лавр.!, Кот.!), Лимарівська цілина (Лавр.!, Кот.!); Міловський рн, Стрілецька цілина (Лавр.!, Кот.!). — **П.З.С.** Одеська обл. (Ланг!, Сродинський!, Шестериков!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосеев!, Пач.!). — Херсонська обл.: Херсон (Рябков!); Бериславський рн, між Комарівкою і Миловим (Пач.!). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Окснер!, Шалит!, Кот.!, Пач.!, Лавр.!), острів Чурюк, на полинових степах (Пач., Кот., Левіна!); Генічеський рн, ст. Джимбулук, на полиновому степу, багато (Кот.!), в околицях ст. Чонгар коло Сиваша (Кот.).

Поширення по СРСР. Причорн., Ниж.-Дон., південна частина Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., північна частина Зах. Закавк., Схід. Закавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Середня Азія: північ Арало-Касп.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Кавказ, Закавказзя, східна частина Малої Азії, Іран, Західний Сибір і Середня Азія.

Примітка. З північної частини Криму описаний дуже близький вид — *T. oxypetala* Stev. [Verzeichn. Taur. (1857) 13; Вульф, Фл. Крыма, I, 3 (1930) 40], що, за Вульфом, має відрізнятися від *T. Schrenkii* Rgl. такими ознаками: нижні листки до 30 *мм* (а не до 45 *мм*) завш.; внутрішні листочки оцвітини — помітно ширші від зовнішніх (а не майже однакові); пиляки більш як удвое довші від тичинкових ниток (а не майже однакові з ними). Квітки рожеві. Подібні форми зустрічаються в П. С., але їх видова самостійність залишається ще не доведеною, за недостатністю зібраного матеріалу та браком спостережень у природі.

508 (2). T. scythica Klok. et Zoz. — **Тюльпан скіфський.** Цибулина яйцевидно-куляста або куляста, одинична; нерідко цибулини в кількості 2—3—4 чоткоподібно розміщені одна над однією, 30—45 *мм* завд. з лусками, 12—25 *мм* завш.; зовнішні луски майже чорні, з брунатним відтінком, трохи виблискують, дуже тверді, суцільні; зсередини при верхівці вони з рудуватими щетинками, а при основі навколо денця з густим кільцем таких щетинок. Стебла 22—35 *см* завв.; листки в кількості 2—4, більш-менш плоскі, догори або косо догори спрямовані чи відхилені, 10—20(22) *см* завд., 2—9 *мм* завш., верхній листок з коротковійкуватим кінчиком. Квітки здебільшого поодинокі, рідше в кількості 2—4 на одній стеблині, неяскравожовті, 18—35 *мм* завд.; внутрішні листочки оцвітини еліптичні, найширші в середній третині. Коробочка 12—20 *мм* завд., 9—12 *мм* завш.; насіння близько 3 *мм* завд. та 2,5 *мм* завш. ♃. Цв. $^2/_2$ IV.

Klok. et Zoz у Труд. Н.-д. інст. бот. Харк. держ. унів., I (1935) 73.

— *T. Biebersteiniana* Окснер, Фл. УСРР, I (1935) 303 pro minora parte, non A. et H. Schult. s. str.

Степові поди.

Л.З.С. Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, на краю поду, місцями багато (Пач., Шалит, Клок.).

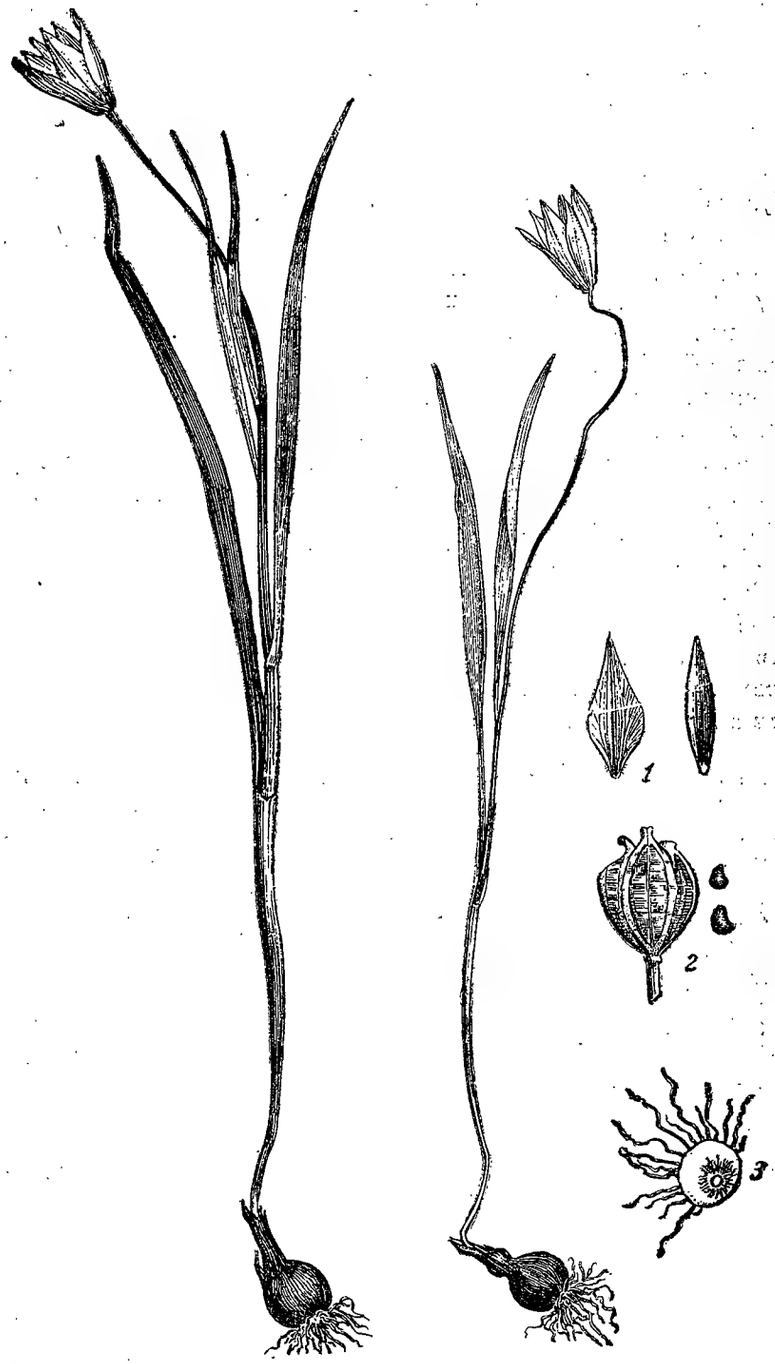

Рис. 19. *Тюльпан скіфський — Tulipa scythica* Klok. et Zoz. *1* — листочки оцвітини (збільш.); *2* — коробочка і насінини; *3* — опушення денця зсередини.

Поширення по СРСР. Європейська частина: Причорн., Ниж.-Дон. (півд. захід).

Загальне поширення. Ендем крайнього півдня Європейської частини СРСР.

509 (3). T. quercetorum Klok. et Zoz. — **Тюльпан дібровний.** Цибулина одна, видовжено-яйцевидна, з лусками до 40—50 *мм* завд., 10—15 *мм* завш.; луски цибулини рудуватобрунатні або яснобрунатні, тонкі; при верхівці негусто вкриті рудими щетинкуватими волосинками; внизу навколо денця щетинки теж рідкі або поодинокі, іноді зібрані густішим пучечком, але ніколи не утворюється суцільне кільце з густих щетинок. Стебла майже прямостоячі, (16)24—40 *см* завв.; листків 2(4), зелених або сизуватих, іноді з восковою плівкою, (6)8—23 *см* завд., 3—22 *мм* завш.; листки, що виходять із відгалужених молодих безстеблових цибулин, 25—35 *мм* завш., звужені в черешок; верхня частина верхнього листка помітно коротко-війкувата. Квітки поодинокі, прямі, дзвоникуваті, жовті; зовнішні листочки оцвітини ланцетні, 22—35 *мм* завд., трохи довші від внутрішніх, і майже вдвоє проти них вужчі; внутрішні — яйцевидно-ланцетні, при основі звужені в нігтик, 9—12(15) *мм* завш., найширші у нижній третині, у 2—2,5 раза довші проти ширини; пиляки рівні з нитками або коротші від них. Коробочка видовжена, обернено-яйцевидно-тригранна, до 23 *мм* завд. Насіння 4,5*мм* завд., 3,5—4 *мм* завш. ♃. Цв. $^{2}/_{2}$IV—$^{1}/_{2}$V.

Klok. et Zoz у Труд. Н.-д. інст. бот. Харк. держ. унів., I (1935) 72.
— *T. silvestris* Окснер, Фл. УСРР, визн., I (1935) 303 et auct. fl. ucr. (pro maxima parte) non L. — *T. Biebersteiniana* Введенский, Фл. СССР, IV, 354 pro parte.

Дубові ліси, чагарники. На півдні лісостепової і на півночі степової смуг до межі байрачних гайків на південь, особливо в лівобережних районах.

П.Л.-С. Київська обл.: Корсунь-Шевченківський, у парку (М. Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: околиці Кіровограда, у парку (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: околиці Харкова (Клок., Кот., Михайленко); Дергачі (Лавр.!); Валки (Черн., Клок.). — Полтавська обл.: околиці Полтави (К. Зеров!, Іллічевський!); Нові Санджари (Н. Цінгер!); Кишеньки (Н. Цінгер!); Карлівка (Н. Цінгер!); Великі Кринки (Д. Зеров!). — **Д.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** Між річками Осколом і Дінцем звичайно. — Харківська обл.: Куп'янськ (Клок.); Дворічанський рн, Касянівка (Ширяєв!). — Дніпропетровська обл.: Павлоград (Черн.); Новомосковськ (Клок.). — Ворошиловградська обл.: Сватове (Барбарич і Денчик!); Старобільськ (Шираєвський!).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Верх.-Волз. (південь), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (південь. захід), Причорн., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

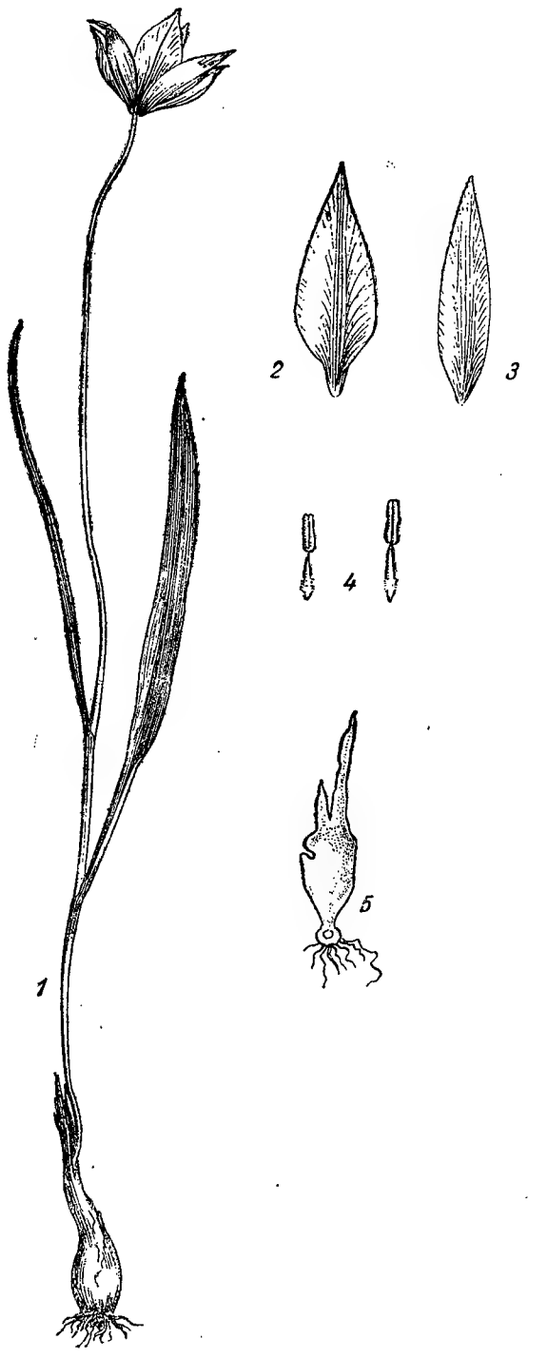

Рис. 20. *Тюльпан дібровний — Tulipa quercetorum* Klok. et Zoz.
1 — вся рослина; *2* — внутрішній листочок оцвітини (збільш.); *3* — зовнішній листочок оцвітини (збільш.); *4* — тичинки (збільш.); *5* — луска зсередини і денце (збільш.).

Примітка. Рослина досить мінлива щодо розмірів. Описана характерна кольорова різновидність — var. *tricolor* Klok. et Zoz, цит. м. (*T. silvestris* var. *Niphontiana* Czern., Consp., 1859, 64, n° 1451, nomen nudum), з листочками оцвітини на зовнішньому боці бузковими, а на внутрішньому — триколірними, зверху ліловими, в середній частині білими і лише при основі жовтими. Помічений зв'язок цієї форми з засоленням грунту. Вид має певне декоративне значення. Заслуговує на впровадження у культуру.

510 (4). T. hypanica Klok. et Zoz. — **Тюльпан бузький.** Цибулина одна, яйцевидно-куляста, звичайно більш-менш полегла, 30—50 *мм* завд. з лусками, 10—16 *мм* завш.; зовнішні луски темнобрунатні, більш-менш розірвані, твердуваті, вгорі опушені жовтуватими щетинками, внизу навколо денця з густим кільцем таких щетинок; іноді, крім головної цибулини, утворюються ще бокові відгалужені цибулинки; чоткоподібних цибулин не помічено. Стебло з основи трохи підводиться, вгорі більш-менш зігнуте, 15—35 *см* завв.; часом буває й два стебла; листки в кількості 2—3, відігнуті назовні або лукасто зігнуті, більш-менш складені вздовж, зверху сизі чи сизуваті, зісподу зелені, твердуваті, 8—22 *см* завд., 2,5—9,5(10,5) *мм* завш.; часом вищі від квітки. Іноді з цибулини, крім стебла, виходить ще окремий черешковий листок; верхній листок при верхівці по краях війкуватий, крім самого кінчика, і має рідкі війки по цілому краю пластинки. Квітки здебільшого поодинокі, рідше їх буває дві; зовні зеленуватожовті, до країв темніші, часто з червонуватим відтінком, зсередини неяскраво жовті, 16—35 *мм* завд.; внутрішні листочки оцвітини еліптичні, утроє або й більше довші від ширини; зовнішні — значно вужчі, при основі голі. Коробочка 13—25 *мм* завд., 13—15 *мм* завш.; насіння близько 3,5—3,75 *мм* завд. і 2,5—3,5 *мм* завш. ♃. Цв. $^2/_2$ IV.

Klok. et Zoz у Труд. Н.-д. інст. бот. Харк. держ. унів., I (1935) 72.
— *T. silvestris β. Biebersteiniana* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 506 pro parte (non *T. Biebersteiniana* A. et H. Schult. s. str.). — *T. Biebersteiniana* Оксner, Фл. УСРР, I (1935) 303 pro parte, non A. et H. Schult. s. str.

Степові схили, відслонення вапняків.

П.З.-Л.С. Миколаївська обл.: Вознесенський рн, Ракове коло Вознесенська (Пач.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Ланг і Шовіц, Нордман). — Миколаївська обл.: околиці Миколаева (Федосеев, Пач., Опперман).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Причорн.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

511 (5). T. ophiophylla Klok. et Zoz. — **Тюльпан змієлистий.** Цибулина одинична, рідко над нею є ще друга, кулясто-яйцевидна, з лусками 20—35 *мм* завд., 12—25 *мм* завш. Зовнішні луски темнобрунатні, тонкошкірясті, розірвані; луски зсередини при верхівці досить густо вкриті рудуватими щетинками; при основі навколо денця з густим кільцем таких же щетинок. Стебла 12—35 *см* завв., вгорі вигнуті, рідше

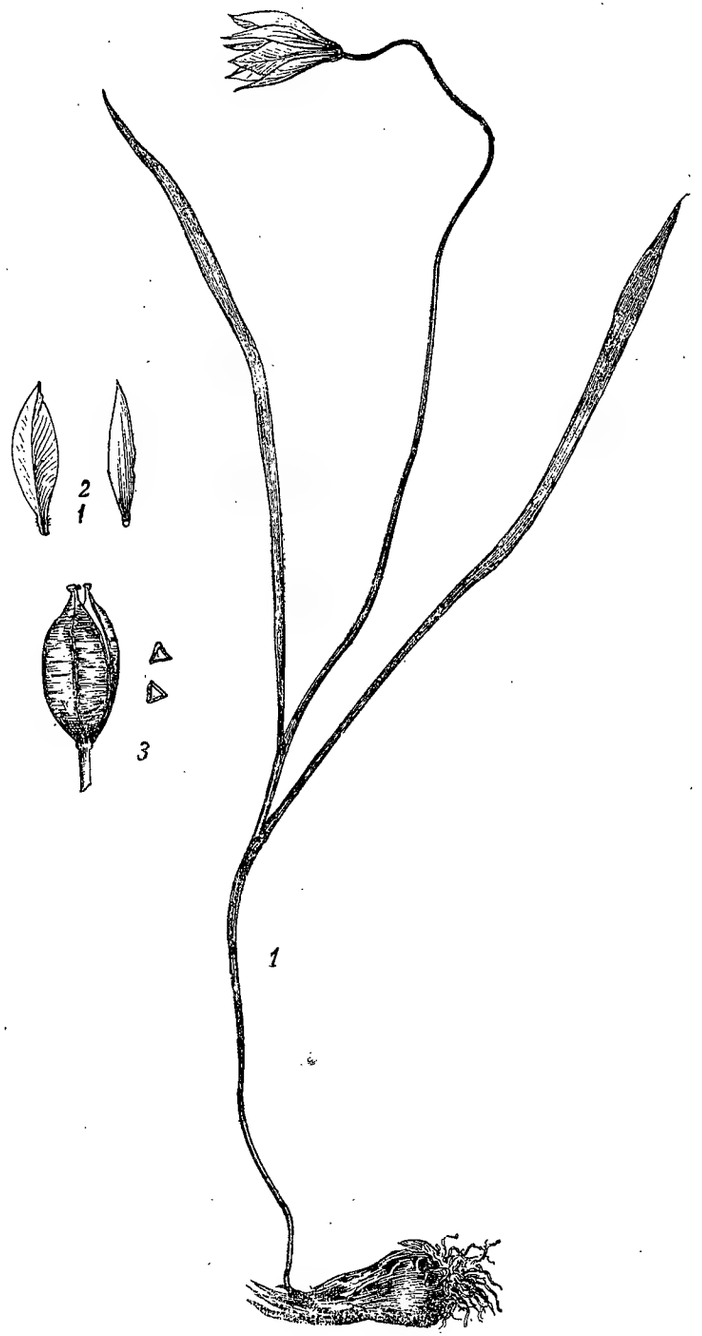

Рис. 21. *Тюльпан бузький — Tulipa hypanica* Klok. et Zoz. *1* — вся рослина; *2* — листочки оцвітини (збільш.); *3* — коробочка і насінини (збільш.).

прямі; листки в кількості 2—3(4), відігнуті, лукасто вигнуті або зігнуті півкільцем униз, вздовж складені, твердуваті, 5—16(21) *см* завд. і 2—15 *мм* завш.; верхній листок у верхній частині війкуватий, з поодинокими коротенькими війками. Квітки поодинокі або їх 2—3, до 35 *мм* завд., жовті; зовнішні листочки оцвітини 12—35 *мм* завд.; внутрішні майже такої ж довжини, еліптичні, найширші в середній третині; їх довжина майже вдвоє перевищує ширину. Коробочка обернено-яйцевидно-тригранна, 13—20,5 *мм* завд. і 7—11 *мм* завш.; насіння близько 3,5 *мм* завд. і 2 *мм* завш. ♃. Цв. $^{2}/_{2}$IV—$^{1}/_{2}$V.

Klok. et Zoz у Труд. Н.-д. інст. бот. Харк. держ. унів., I (1935) 72.

— *T. silvestris β. Biebersteiniana* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р. II, 506 pro parte (non *T. Biebersteiniana* A. et H. Schult. s. str.). — *T. Biebersteiniana* Окснер, Фл. УСРР, I (1935) 303, pro maxima parte, non A. et H. Schult. s. str.

Каменисті степи, вапнякові, крейдяні, гранітні та тверді пісковикові відслонення.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Верхнє, балки Грушка та Орлова, каменистий степ; околиці Ворошиловграда (Гребеньова!). — Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка, Верхня Кринка (Таліев!). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: Розівський рн, ст. Розівка, „Кам'яні могили" і степ навколо; Чернігівський рн, кар'єр могили коло с. Салтичії; Приморський рн, Ногайськ-Зеленівка; цілина за р. Солоною. — Сталінська обл.: Тельманівський ри, хут. Свободний; Будьоннівський рн, Стрілка; околиці Жданова; Корсак-Могила. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Грунер); острів Хортиця (Шмальг.).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Причорн. (схід), Ниж.-Дон. (захід).

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка 1. Форма цього виду, що росте на гранітних та твердих пісковикових відслоненнях і каменистих степах приазовського плато, відрізняється від типової форми виду, поширеної на вапняках і на крейді в Донбасі, більшим зростом і крупнішими квітками. Описана Клоковим і Зозом як окремий підвид — *T. ophiophylla* ssp. *graniticola* Klok. et Zoz (цит. м.). Для точнішого розмежування обох рас поки що бракує матеріалу. Для гранітної раси відома характерна різновидність: *T. ophiophylla* var. *bestashica* Klok. et Zoz (цит. м., с. 73), з 3—4 листками і 2—3 квітками на одній стеблині.

Примітка 2. Крім перелічених видів, для території УРСР наводились ще східні види: *Tulipa biflora* Pall. (Реман, Акінфієв, Шмальгаузен, Криштофович) і *T. patens* Agardh. (Ширяєв), але обидва, безперечно, помилково (перший замість *T. ophiophylla* var. *bestashica* Klok. et Zoz або розгалужених форм інших видів, а другий, очевидно, замість *T. quercetorum* var. *tricolor* Klok. et Zoz). Залишається невиясненим описаний Запаловичем вид *T. bessarabica* Zapal. (Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 167, № 432), виявлений в МРСР (в Делякеу на правому березі Дністра). Згідно з описом за автентичним примірником цей вид характеризується голими лусками цибулини, навіть коло верхівки, і біложовтуватими внутрішніми листочками оцвітини. Оцвітина, за цим описом, має 17—21 *мм* довжини; пиляки — близько 7 *мм*; стебло 20—25 *см* висоти; листки 6—13 *мм* завш., значно вищі від квітки. Рослин з такою незвичайною комбінацією суперечних одна одній ознак у нас не виявилось. Хоч Запалович і тонкий спостерігач, але його вка-

Рис. 22. *Тюльпан змієлистий — Tulipa ophiophylla* Klok. et Zoz.
1 — листочки оцвітини, тичинки (збільш.); *2* — коробочка і насінини (збільш.).

зівки щодо оголеності лусок цибулини здаються нам сумнівними. В культурі зустрічаються, мабуть, кілька видів тюльпана, але в ботанічній літературі наводиться звичайно лише *T. Gesneriana* L., з великими різнокольоровими квітками. Не меншою декоративністю відзначається і дикорослий південностеповий *T. Schrenkii* Rgl.

Рід 152. Еритроній — Erythronium L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 92.

Оцвітина з шести вільних листочків, зближених у нижній частині в дзвоникувату трубочку і вище раптом назад відігнутих; їх довжина приблизно рівна зав'язі; внутрішні листочки оцвітини при основі з поперечною складочкою і з 2—4 ямками нижче її. Тичинок шість, з лінійно-довгастими пиляками, прикріпленими основою, і веретеновидними, наверху шиловидно загостреними нитками. Стовпчик нитковидний, до верхівки поступово потовщений, на верхівці тринадрізаний. Коробочка обернено-яйцевидна, тупо-гранчаста, з нечисленним, більш-менш приплющеним насінням. Рослини з цибулиною і з стеблом, яке має на верхівці 1—2(3) пониклих квітки, а в нижній половині 2—3 листки, звужених при основі в жолобчастий черешок.

Рід має дев'ять видів, більшість яких поширена в Північній Америці. В СРСР є лише три види; в УРСР один вид.

512 (1). E. dens-canis L. — Собачий зуб. Цибулина яйцевидно-циліндрична, з тонкою оболонкою і з 2—3 сидячими виводковими цибулинками, що своїм виглядом нагадують собачі зуби. Стебло пряме, 10—20 *см* завв., вгорі звичайно з однією верхівковою, рідко з двома пониклими квітками і в нижній половині з двома майже супротивними листками. Листки яйцевидно-ланцетні або довгасто-ланцетні, сизі, пурпурово-крапчасті, при основі звужені в жолобчастий черешок. Листочки оцвітини ланцетні або лінійно-ланцетні, до 30 *мм* завд., 8—10 *мм* завш., рожеві або фіолетові, при основі з білими або рудими плямками. ♃. Цв. III—IV.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 305. Rouy, Fl. de France, XII, 410. Aschers. et Gr., Synops., III, 216, exclud. Cauc., Sibir. et Japon. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, № 270. K. Domin in Act. Botan. Bohem, VI—VII (1927—1928) 21. — *E. maculatum* Lam., Fl. France, III (1778) 286.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 973!. Hegi, Fl., v. Mitt.-Eur., II, Tab. 64, Fig. 2 et 361, c—i.

Видані зразки: Rchb. exsicc. 719!. F. Schultz, Herb. Norm., № 150!.

У лісах, на лугах. Рідко в Прикарпатті і в Карпатах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на узліссях, по чагарниках, у тінистих місцях, скрізь у Рахівській окрузі; коло Сваляви (Маргиттай). — **О.Л.** Львівська обл.: Поморянський рн, Плеників (Фотинюк).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Карпати.

Загальне поширення. Піренейський півострів, Центральна і Південна Франція, Північна і Середня Італія, Південно-Східна Угорщина, Чехословаччина, Трансільванія, північна частина Балканського півострова.

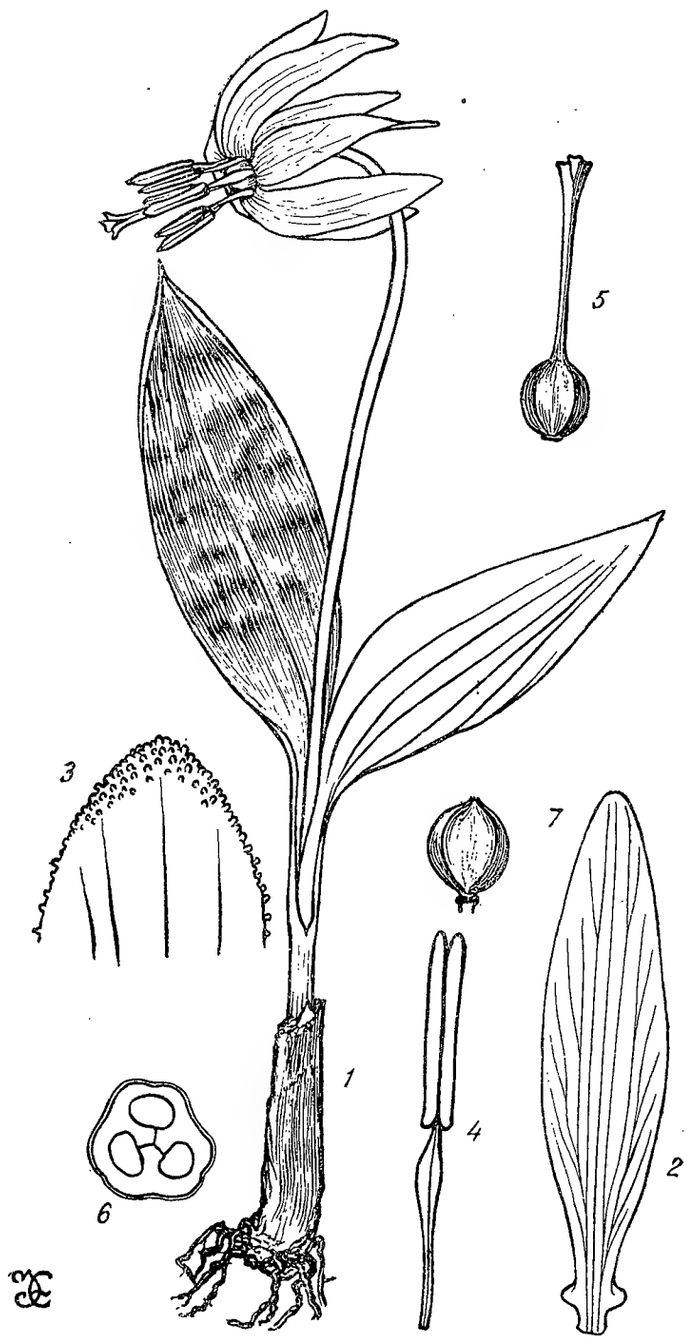

Рис. 23. *Собачий зуб — Erythronium dens-canis* L.
1 — вся рослина; *2* — листочок оцвітини (збільш.); *3* — верхівка листочка оцвітини (дуже збільшена); *4* — тичинка (збільш.); *5* — маточка (збільш.); *6* — поперечний переріз зав'язі (збільш.); *7* — плід (збільш.).

Рід 153. Лілійдія — Lloydia Salisb.

Salisb. in Trans. Hortic. Soc., I (1812) 328.

Оцвітина лійкувата, з шести вільних листочків, які мають при основі медову ямку та поперечну складочку і зложені широкою лійкою. Тичинок шість, з прямостоячими пиляками і нитками, прикріпленими до основи листочків оцвітини. Зав'язь тригранна, тригнізда, з багатьма насінними зачатками в кожному гнізді. Коробочка округла, трилопатева, з стовпчиком, що залишається. Насіння дрібне, сплющене. — Багаторічні рослини з цибулинками, прикореневими і стебловими листками.

Рід має в собі до 12 видів, поширених у горах Європи, в Середземноморській області, на Кавказі, в Гімалаях і в Північній Азії. У нас тільки *L. serotina* Rchb., яка із усіх видів роду має найбільше поширення і трапляється також у Північній Америці.

513 (1). L. serotina (L.) Rchb. — **Лілійдія пізня.** Цибулина довга і вузька, обгорнута разом з нижньою частиною стебла рештками старих листків. Стебло пряме, 5—15 *см* завв., з однією або двома квітками; прикореневих листків звичайно два, нитковидних, такої ж довжини, як стебло або довші від нього, до 1 *мм* завш.; стеблових листків 2—4, розміщені спірально, коротко-ланцетні, на краю з назад оберненими віями. Листочки оцвітини обернено-яйцевидні, тупі, білі, з жовтуватою основою і з трьома червонуватими рисками або смужками. ♃. Цв. VI—VIII.

Rchb., Fl. Germ. excurs., (1830) 102. Ledeb., Fl. Ross., IV, 144. Racib o r s k i, Fl. Polsk., I, 129. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 39, n° 271. Комаров, Фл. СССР, IV, 369.

— *L. alpina* Salisb., Trans. Hort. Soc., I (1812) 328. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 171. — *Bulbocodium serotinum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 294.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 409, fig. 972!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 64, Fig. 3.

Видані зразки: Rchb., Exsicc., № 102!.

На трав'яних схилах і скелястих місцях у зоні криволісся в Східних Карпатах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., на скелястих місцях на полонині Близнеці коло Ясині (Маргиттай). — **К.Л.** На північному схилі Чорногори, рідко (Запал.), Чорногора — Шпіци, Скелясті Козли в улоговині, Данциш (Запал.); Смотрець, Східний Козел (Павловський); Східні Карпати (Кочвара, Кульчинський).

Запалович відрізняє ще різновидність цього виду var. *carpatica*.

Var. carpatica (Zapal.) Bordz. comb. nova. Обидва прикореневі листки дуже видовжені і в два рази або більше перевищують стебло, 20—30 *см* завд.

— *Lloydia alpina* var. *carpatica*. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 171.

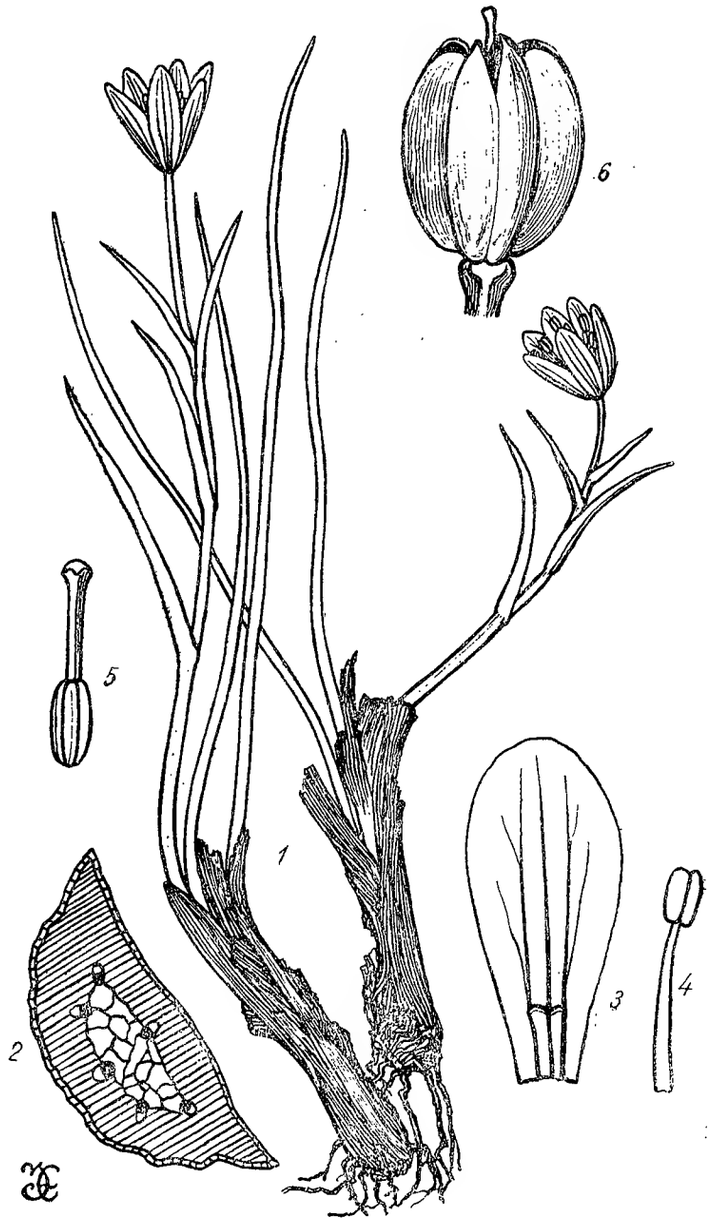

Рис. 24. *Лілійдія пізня — Lloydia serotina* (L.) Rchb. *1* — вся рослина (збільш.); *2* — поперечний розріз листка (дуже збільш.); *3* — листочок оцвітини (збільш.); *4* — тичинка (збільш.); *5* — маточка (збільш.); *6* — плід (збільш.).

Поширення виду по СРСР. Карпати; Аркт. Європа; Аркт. Сибір; Урал; Кавказ: Передкавк., Дагестан; Серед. Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шань, Дж.-Тарбаг.; Зах. Сибір: Обськ., Ірт., Алт.; Східн. Сибір: Лен.-Кол., Анг.-Саян., Даур.; Далек. Схід: Камчат., Охот., Зее-Бур., Удськ., Уссур.

Загальне поширення. Англія, гори Середньої і Атлант. Європи, Арктика, Кавказ, Середня Азія, Монголія, Сибір, Далекий Схід.

Триба 2. Gageae Rouy (pro p.)

Листочки оцвітини під час цвітіння зірчасто-розбіжні, після цвітіння догори спрямовані, не опадні. Квітки поодинокі або в небагатоквіткових щитковидних чи зонтикоподібних суцвіттях, не захованих до цвітіння в покривалі. Насіння кулясте, валкувате або ж плоске.

Рід 154. Зірочки, гусяча цибуля — Gagea Salisb.

Salisb. in Koenig et Sims., Ann. of Bot., II (1806) 555.

Оцвітина шестилиста, під час цвітіння розпростерта, після цвітіння неопадна, догори обернена і звичайно розростається; листочки її на внутрішній поверхні жовті, блискучі, з медовою ямкою при основі, з зовнішнього боку звичайно з зеленкуватою серединною смужкою. Тичинок шість, з шилоподібними нитками, що приросли до основи листочків оцвітини, з прямостоячими пиляками, прикріпленими при основі. Зав'язь овальна або обернено-яйцевидна, тригранна; стовпчик тригранний, із головчастою, злегка трилопатевою приймочкою. Насіння або овально-циліндричне, або сплющене, трикутне. Невеликі рослини з цибулиною, що складається з одного м'ясистого листка, який не має пластинки, і з нечисленними квітками, зібраними в зонтикоподібне або щитковидне суцвіття; рідко квітки одиничні. — У більшості видів роду *Gagea* листків п'ять: перший листок — живний листок цибулини; другий має зелену пластинку і обгортає своєю піхвою головну цибулину; третій — часто без пластинки і має в деяких видів у своїй пазусі другу, меншу цибулину; четвертий і п'ятий листки зближені під суцвіттям.

Рід поширений в Європі, Північній Африці і, головним чином, у помірних країнах Північної Азії; містить в собі близько 100 видів; у СРСР відомо 78 видів, з них в УРСР 17 видів.

---

1. Між основою стебла і суцвіттям є цілком безлиста частина стебла . . . . . **2.**
— Стебло з 2—5 листками, розміщеними майже рівномірно по всій його довжині . . . . . **17.**
2. При основі стебла, крім головної цибулини, є ще дві менших на ніжках, горизонтальних і розміщених по боках головної цибулини . . . . . **3.**
— При основі стебла є тільки одна цибулина або в спільній оболонці, крім головної цибулини, міститься ще одна або багато дрібних цибулинок . . . . . **4.**
3. Листочки оцвітини 15—18 *мм* завд., довгасті, тупуваті. Вся рослина досить висока, 10—20 *см* . . . . . **(12). З. лугові — G. pratensis** (Pers.) Roem. et Schult.
— Листочки оцвітини 10—13 *мм* завд., гострі або тупі. Рослина дрібніша, 2,5—12 *см* . . . . . **(13). З. Пачоського — G. Paczoskii** (Zap.) Grossh.
4. При основі стебла тільки одна цибулина; прикореневий листок одиничний . . . . . **5.**
— При основі стебла або дві цибулини (з яких одна більша, друга менша), або одна велика цибулина, а навкруги її основи розміщені численні дрібні цибулинки . . . . . **12.**
5. Листочки оцвітини тупі або тупуваті; зав'язь куляста; коробочка майже куляста або яйцевидно-куляста; цибулина ніколи не буває обплетена кореневими мичками . . . . . **6.**
— Листочки оцвітини відтягнуто-загострені; зав'язь довгаста; коробочка яйцевидно-довгаста або довгаста; цибулина більш або менш обплетена кореневими мичками . . . . . **11.**
6. Прикореневий листок лінійний або широко-лінійний, (5)6—10(12) *мм* завш., плоский, на кінці раптом коротко-загострений, з ковпачком на верхівці. Лісова рослина . . . . . **(2). З. жовті — G. lutea** (L.) Ker.-Gawl.
— Прикореневий листок вузьколінійний, 0,5—5 *мм* завш. Степові, зрідка борові рослини . . . . . **7.**
7. Обгортки цибулини жовтувато-яснобурі; прикореневий листок до 1,5 *мм* завш., зісподу виразно кілюватий, зверху жолобкуватий. Квітки розцвітають і перецвітають в різний час. Отже, на рослині не буває разом більше однієї розвиненої квітки . . . . . **(5). З. низькі — G. pusilla** (Schmidt.) A. et H. Schult.
— Обгортки цибулини темнобурі, до майже чорних (якщо не у всіх, то принаймні в більшості екземплярів); прикореневі листки звичайно 1,5—5 *мм*, рідко 0,5—1 *мм* завш., зісподу без виразного кіля. Одночасно цвіте декілька (2—4) квіток . . . . . **8.**
8. Квітконіжки після цвітіння дуговидно відігнуті вниз . . . . **9.**
— Квітконіжки після цвітіння відхилені вбік, але не відігнуті вниз . **10.**
9. Прикореневий листок 0,5—1 *мм* завш., зісподу трохи кілюватий, листочки оцвітини без червонуватого відтінку зовні. Борова рослина . . . . . **(4). З. борові — G. pineticola** Klok.
— Прикореневий листок 2—5 *мм* завш., плоский; листочки оцвітини зовні червонуваті. Степова рослина . . . . . **(3). З. червонясті — G. erubescens** Bess.
10(8). Суцвіття з 1—5 квіток, квітконіжки при плодах удвоє довші від оцвітини. Рослина 6—12 *см* завв. . . . . **(6). З. подільські — G. podolica** A. et H. Schult.

— Суцвіття з 7—10 квіток, квітконіжки при плодах втроє довші від оцвітини. Рослина 15—20 *см* завв. . . . . **(7). З. пишні — G. praeciosa** Klok.

11(5). Цибулина густо обплетена кореневими мичками; підсуцвітних листків 3—7; квітконіжки густо-дрібно-пухнасті; коробочка яйцевидно-довгаста, здебільшого в 2—2,5 раза коротша від оцвітини . . . . . **(15). З. українські — G. ucrainica** Klok.

— Цибулина лише трохи обплетена кореневими мичками; підсуцвітних листків два; квітконіжки голі; коробочка довгаста, здебільшого в півтора раза коротша від оцвітини . . . . . **(16). З. приазовські — G. maeotica** Artemczuk.

12(4). Прикореневі листки півциліндричні або циліндричні, порожнисті (ряд *Fistulosae* Pasch.) . . . . . 13.

— Прикореневі листки не порожнисті . . . . . 14.

13. Квітконіжки густо-пухнасті; підсуцвітний листок одиничний, відсунутий від суцвіття . . . . . **(9). З. піхвові — G. spathacea** (Hayne) Salisb.

— Квітконіжки голі; підсуцвітних листків два . . . . . **(8). З. дудчасті — G. fistulosa** (Ram.) Ker.-Gawl.

14. Прикореневий листок одиничний, плоский або трохи жолобчастий . . . . . **(1). З. маленькі — G. minima** (L.) Ker.-Gawl.

— Прикореневих листків два . . . . . 15.

15. Прикореневі листки плоскі або ледве жолобчасті, квітконіжки і листочки оцвітини на спинці голі . . . . . **1. З. маленькі — G. minima** (L.) Ker.-Gawl. var. **robusta** Piotrowski.

— Прикореневі листки жолобчасті; квітконіжки і листочки оцвітини на спинці опушені . . . . . 16.

16. Листочки оцвітини загострені, з відігнутою верхівкою, 13—15(16) *мм* завд. . . . . **(10). З. польові — G. arvensis** (Pers.) Dum.

— Листочки оцвітини злегка загострені або тупі, з невідігнутою верхівкою, 12—13 *мм* завд. . . . . **(11). З. сумнівні — G. dubia** Terrac.

17(1). Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, гострі або загострені; в пазухах стеблових листків звичайно містяться виводкові цибулинки. **(17). З. цибулинконосні — G. bulbifera** (Pall.) Roem. et Schult.

— Листочки оцвітини довгасто-лопатчасті, з цілком тупою верхівкою; у пазухах стеблових листків виводкових цибулинок не буває . . . . . **(14). З. Шовіца — G. Szowitsii** (Lang) Bess.

ПІДРІД 1. EUGAGEA Pasch.

Pascher in Sitzumgsber. Lotos, XXXIV (1904) 110.

Насіння кулясте або короткоциліндричне, вздовж злегка борозниcте.

Секція 1. **Nudiscaposae** Terrac. Стебло від основи до суцвіття безлисте, але під суцвіттям є 1—2 листки. Суцвіття майже зонтикоподібне.

514 (1). G. minima (L.) Ker.-Gawl. — **Зірочки маленькі.** Цибулин дві, яйцевидних, прямостоячих, в одній спільній темнобурій оболонці; одна з них, дуже маленька, міститься при основі більшої. Стебло голе, від основи до суцвіття безлисте, 7—15(19) *см* завш. Прикореневий листок один, лінійний, плоский або злегка жолобчастий, трохи довший від стебла або однакової з ним довжини, 1—3 *мм* завш. Суцвіття 2—7-квіткове, розгалужене, на ніжці, при основі якої міститься ланцетний, внизу розширений, стеблообгортний, до верхівки видовжено-загострений листок, що перевищує суцвіття або однакової з ним довжини; другий стебловий листок вужчий, розташований під місцем розгалуження суцвіття; квітконіжки прямі, звичайно голі, в 2—3 рази довші від квіток, з невеликими лінійними прицвітками. Оцвітина жовта, зовні зеленувата; її листочки лінійно-ланцетні, загострені або гострі, (9)10—14(15) *мм* завд. Тичинки в 1,5—2 рази коротші від оцвітини; пиляки довгасті. Коробочка яйцевидна, коротша від оцвітини. ♃. Цв. IV, 1/2 V.

Ker.-Gawl., Journ. Roy Inst., I (1816) 180. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 503. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 168. Пач., Фл. Полес., n° 1013; Херс. фл., I, 400. Маргиттай, Взносы к Фл. Подкарп. Руси, с. 38, n° 262. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 70. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 296.

— *Ornithogalum minimum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 306. — *O. Sternbergii* Hoppe in Bot. Zeit. Regensb., VI (1806) 339. Bess., Enum., n° 404. — *O. pusillum* Herbich, Fl. d. Bukow., 70.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1040!. Фл. СССР, IV, таб. VI, рис. 9!.

Видаві зразки: Герб. рус. фл., № 993!.

По лісах, на узліссях, по чагарниках, на порубах, іноді на полях. — Рослина досить звичайна в лісових і лісостепових районах; зрідка трапляється в злаково-лугових степових районах. Поширена на південь до Дубосар, Котовська, Мигії, коло Первомайська, Кіровограда, Саксагані, Дніпропетровська, Великого Анадоля, Комишевахи Ямського району. В західних областях рослина звичайна від Збруча на сході до Сана на заході й від Рівного на півночі до верхньої межі лісів у Карпатах на південь, а також у Закарпатській області.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., у лісах коло Лісківого та у виноградниках коло Мукачева (Маргиттай). — **К.Л.** Карпати: гори Чивчинські (Мондальський). — Дрогобицька обл.: Рудківський рн, Хлопчинці, Конюшки-Семенівські (Мондальський) — **О.Л.** Львівська обл.: Львів (Завадський, Томашек), Дубляни коло Львова (Крупа, Пач.); Бобрківський рн, Романів, Гринів (Густавич). — **П.П.** Звичайно, принаймні в південній частині. — **Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Валль у Запал.); Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц); Заліщицький рн, Лисичники, Заліщики, Касперівці (Слендзінський); Товстенський рн, Лисівці (Слендзінський). **Чернівецька обл.:** околиці Чернівців (Гербіх, sub *Ornithogalo pusillo*). — Кол. Поділля: досить звичайно (Маковецький). — Одеська обл.: Ко-

товськ (Шмальг.). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Мацко). — **Н.Л.-С.** У північній частині дуже звичайно, на південь рідше. Найпівденніші місцезнаходження: Кіровоградська обл.: Чорний ліс коло Знам'янки, рідко (Пач.!); Великовисківський рн, Мар'янівка (Пач.!); Олександрія (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: околиці Артемівська (Оксіюк!); Ямський рн, Комишеваха (Лукашов!); Попаснянський рн, коло с. Нижнього на Дінці (Гроссг.); Ясинувата (Сидоров). — **П.З.-Л. С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Мигія (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.); Верхньодніпровськ (Сидоров); П'ятихатський рн, Саксагань (Сліпіковська у Сидорова). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: кол. Ізюмський повіт (Ширяев і Лавр.); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.!); Куп'янськ. — Ворошиловградська обл.: кол. Старобільська округа (Ширяев і Лавр.). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Білгород-Дністровський.

Var. **paradoxa** Illitsch. Суцвіття на ніжці, яка досягає 3—4 *см* завд.; при основі ніжки міститься один стеблообгортний широколанцетний або ланцетний підсуцвітний листок; листочки оцвітини до 16 *мм* завд., 3 *мм* завш., гострі, притуплені, зісподу коричневофіолетові.

Іллічовський. Записки Полтав. агрокоопер. техн., т. I, 1927; Флора околиць Полтави, стор. 28; Журн. Русск. бот. общ., XIV (1929) 93.

Л.Л.-С. Полтава (Ілліч.!).

Var. **robusta** Piotr. Рослина трохи більша від типу; стебло 10—20 *см* завд.; прикореневі листки ширші, до 3,5 *мм* завш., їх часто два; листочки оцвітини до 16 *мм*.

Piotrowski, Fl. Brand., 1897, XXVIII (1898). Zapal., Consp. fl. Galic., I, 169.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Великовисківський рн, Мар'янівка, разом з типовою формою (Пач.). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Недригайлівський рн, між Вільшаною і Козельним (Ширяев і Лавр.).

Var. **exserta** Bordz. var. nova. Менша цибулина на коротенькій ніжці виходить з-під оболонки більшої цибулини при її основі; вона горизонтальна або звисла.

— *G. callosa* A. et H. Schult., Syst. veget., VII (1829) 554.

П.Л.-С. Київська обл.: околиці Києва, Голосіївський ліс (Липа!). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Шовіц у Шультеса).

Поширення виду по СРСР. Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк.; Західний Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, Середня та Південна Європа, Мала Азія.

Примітка. Цей вид наводять, мабуть помилково, для Джунгарії, Туркестану, Тянь-Шаня і приалтайського Сибіру.

515 (2). G. lutea (L.) Ker.-Gawl. — **Зірочки жовті.** Цибулина одинична, довгасто-яйцевидна, з буруватосірою оболонкою. Стебло голе, 15—25 *см* завв. Прикореневий листок одиничний, перевищує суцвіття, широко-лінійний, плоский, коротко-загострений, з башличкоподібною верхівкою, 20—32 *см* завд., (5)6—10(12) *мм* завш.; стеблових листків під суцвіттям два, вони майже супротивні, по краю павутинисто-опушені; нижній з них ланцетний, коротко-загострений, з башличкоподібною верхівкою, здебільшого трохи довшою від суцвіття; верхній — лінійний або ланцетний, коротший від нижнього. Суцвіття зонтикоподібне, сидяче, з (2)3—7, рідко з 10—12 або 16 прямостоячими квітками на нерівних голих квітконіжках. Листочки оцвітини довгасті або лінійно-довгасті, жовті, зовні зелені, тупі, 12—16 *мм* завд. Тичинки в 1,5—2 рази коротші від оцвітини; пиляки лінійно-довгасті або довгасто-овальні, в 2—2,5 раза коротші від ниток. 4. Цв. IV.

Ker.-Gawl., Bot. Mag. (1809), tab. 1200. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 503. Пач., Фл. Полес., n° 1014; Херс. фл., I, 401. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 38, n° 261. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 78. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 292.

— *G. sylvatica* Loud., Hort. Britan. (1830) 134. Pascher in Bull. Soc. Natur. Moscou, № 4 (1905) 363. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 171. — *G. glauca* Blocki in Deutsch. Bot. Monotschr., V (1887) 65—66. — *Ornithogalum luteum β.* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 306 pro parte. — *O. sylvaticum* Pers. in Ust. Ann., XI (1754) 7, tab. 1, fig. 1. Bess., Enum., n° 403.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1045!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 59, Fig. 2!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., № 1192!. Fl. exsicc. Austr.-Hung., № 3486!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 683!.

По тінистих листяних лісах і по чагарниках; дуже звичайно по всіх лісових і лісостепових районах країни; зрідка трапляється і в степових районах по байрачних лісах, парках та садах. У західних областях поширена по всіх районах; у Карпатах заходить у нижню частину зони криволісся.

Зак.Л. Закарпатська обл.: у садах Хуста і Рахова (Вагнер у Маргиттая), на полонині Скаліянка (Файс у Маргиттая); Мукачівська окр., у долині Вічи і на полях коло Ліскового (Маргиттай). — **К.Л.** Карпати: Чивчинські гори (Мондальський). — **П.П.** Дуже звичайно. — **Л.П.** Дуже звичайно. — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Гуменці, Цибулівка (Богацький); Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький). — Одеська обл.: околиці Котовська (Шмальг.!); Балтський рн, Петрівка (Пач.). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, Жолоби (Мацко). — **П.Л.-С.** У північній частині дуже звичайно, на півдні рідше. — Більш південні місця знаходження: Київська обл.: Умань (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Окснер!, Яцентковський у Пач.); Великовисківський рн, Мар'янівка (Яцентковський у Пач.); Ново-Георгіївський рн, Табурище, часто (Рябков!); Олександрія (Рябков!); Знам'янський рн, Чорний ліс (Танфільєв). — **Л.Л.-С.** Звичайно, особливо на півночі і в середній частині. — Більш південні місця знаходження: Полтавська обл.: Великокринківський рн, Великі Кринки (Зеров!); Полтава (Ілліч.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ямський рн, ст. Комишеваха, часто (Лукашов!). — **П.З.-Л.С.** Околиці Дніпропетровська (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло містечка Кишеньки (Цінгер!). — Харківська обл.:

Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.); Близнюківський рн, Якимівка (Лукашов!). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Шестериков у Бертольді).

Запалович описав дві різновидності *G. luteae;* вивчити їх автор не мав можливості.

Var. vistulensis Zapal. Листки з трьома добре помітними жилками; листочки оцвітини, принаймні частково, з ковпачкоподібною верхівкою.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 170.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: у Карпатах по верхньому Стрвиджу вище Хирова; Ставний ліс під Ільмою (Котуля).

Var. podolica Zapal. Листок з багатьма однаковими жилками; листочки оцвітини плоскі, здебільшого зовсім тупі [1].

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 171.

К.Л. Станіславська обл.: нижня зона криволісся на Чорногорі: полонина Гуропина під Васкулем, 1440 *м* над рівнем моря (Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Дубляни коло Львова (Пач. у Запал.) var. *vistulensis* Zapal.

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал.

Загальне поширення. Європа; від Англії і Франції на заході — до Уралу на сході і від Південної Скандінавії, Фінляндії і південного берега Білого моря на півночі — до Північної Іспанії, Сербії, Греції, Криму і Кавказу; Закавказзя; Сибір; Сахалін; північна частина Китаю; Манчжурія; Японія.

Примітка. Ашерсон і Гребнер (Synops., III, 91) вказують для півдня Європейської частини СРСР расу *banatica* Aschers. et Graebner, яка відрізняється від типу сірозеленим забарвленням листків, більшими квітками, здебільшого 17—18 *мм* завд. і лінійними листочками оцвітини з ковпачкоподібною верхівкою і з трубчасто-зближеними при основі краями. Форми з такими ознаками авторові не доводилось спостерігати.

516 (3). G. erubescens Bess. in Roem. et Schult. — **Зірочки червонясті.** Цибулина одинична, невелика, яйцевидна, обгорнута бурими шкірястими, майже суцільними лусками. Стебло 6—12(25) *см* завв., голе, гранчасте. Прикореневий листок одиничний, вузьколінійний, злегка жолобчастий, загострений, перевищує стебло з суцвіттям або рідше майже однакової з ним довжини, (1,5)2—4(5) *мм* завш. Стеблових листків під суцвіттям два, супротивних або трохи розсунутих; з них нижній — ланцетно-лінійний, загострений, однакової довжини з суцвіттям

[1] До цієї форми належать рослини, коли не з всієї України то, у всякому разі, із усього Правобережжя УРСР.

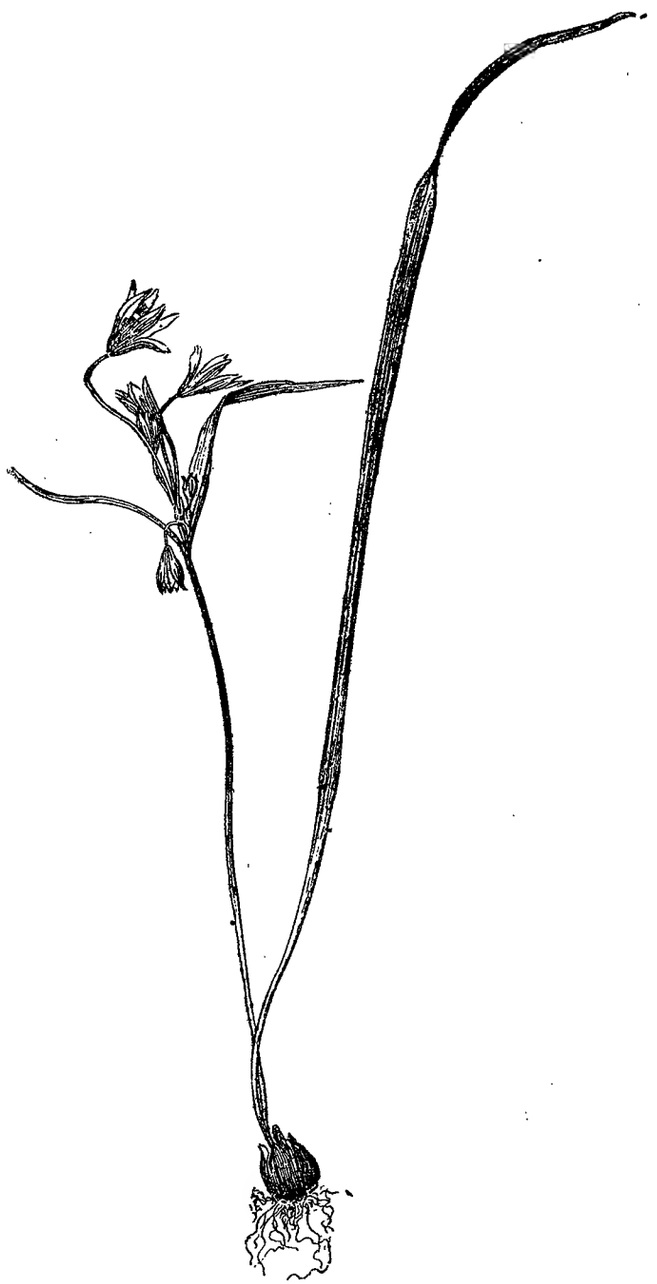

Рис. 25. *Зірочки червонясті — Gagea erubescens* **Bess.**

або трохи довший від нього; верхній — коротший від нижнього. Суцвіття 2—16-квіткове; квітки жовті, зовні звичайно буруваточервоні, на довгих квітконіжках, під час цвітіння прямостоячі, здебільшого до цвітіння і завжди після цвітіння пониклі. Листочки оцвітини довгасті або довгасто-ланцетні, загострені, 8—11(13) *мм* завд. Тичинки в 1,5—2 рази коротші від оцвітини, з широко-еліптичними пиляками. ♃. Цв. IV—$^1/_2$V.

Bess. in Roem. et Schult. Syst. veget., VII (1829) 545. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 504. Алехин, Тр. Бот. сада Юр. ун., XI, 3 (1910) 207. Пач., Херс. фл., I, 402. Гроссг., Фл. СССР, IV, 79. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 292.

— *Ornithogalum erubescens* Bess., Enum. (1822) 45, n⁰ 1390. — *Gagea reflexa* Czern., Consp. (1859), примітка до n⁰ 1456. Алехин, Тр. Бот. сада Юр. ун., XI, 3 (1910) 207.

Рисунки: Алехин, Тр. Бот. сада Юр. ун., XI, 3 (1910) 208. Сырейщиков, Илл. Фл. Моск. губ., I, 233. Фл. СССР, IV, 73, рис. 11, a, b!.

По чагарниках, у світлих лісах, по узліссях, на схилах, на полях, на трав'яних місцях, переважно на пухкому грунті. — Досить часто в лісостепових районах; трапляється і в південній частині правобережного Полісся.

П.П. Житомир (Гольде!). — Київ (Траутф.!, Рог.!, Шмальг., Лонач.!, Семенк.!). **З.Л.-С.** Одеська обл.: Котовськ (Шмальг.!); Краснооктянський рн, Олександрівка, Ставрове (Пач.); Південне Поділля (Бессер!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Фастів (Шмальг.!); Біла Церква (Гродзінський!); Ставище (Андрж.!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Городищенський рн, Городище (Левитський!); Смілянський рн, Сміла (Тржебінський, Борисевич!), Яблуиівка; Умань (Гольде!, Пач.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!, Пач.!, Окснер!); Чигиринський рн, Чигирин, Кожарки (Постригань!); Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн); Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!), коло Ревівки (Пач.); Знам'янський рн, Чорний ліс, Знам'янка (Пач.); Олександрія (Пач.); Великовисківський рн, Велика Виска, Мар'янівка (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава, ліс Триби (Іллін.!); коло Лохвиці (Гагман!); Лубни (Августіпович!); коло Хорола (Рог.!); Великобагачанський рн, Бутова долина; Великокринківський рн, коло Андріянівки (Зеров!), Великі Кринки (Зеров!); Зіньківський рн, Павлівка (Рог.!). — Харківська обл.: по всій кол. Харківській губ., часто (Ширяев і Лавр.); Харківський рн, Мерефа (Кот.), коло Харкова (Срединський!, Наливайко, Кот.); Дергачі (Лавр.!); Зміївський рн, коло Задонецького хутора (Милютин!, Лавр.); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Артемівський рн, околиці Артемівська (Оксіюк!), коло Вальяніївського роз'їзду (Оксіюк!); Ясинувата (Сидоров). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Грушівка, між Первомайськом і Мигіею; Доманівський рн, Богданівка і Прибужжя (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Срединський, Акінф., Алексеенко!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеиьківський рн, коло Орлика та Сокілки (Цінгер!). — Харківська обл.: коло Куп'янська (Кот.); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.!); Близнюківський рн, Якимівка, зрідка (Лукашов!). — Сталінська обл.: Жданов (Голіцииський!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Граф!, Висоцький!). — Ворошиловградська обл.: коло Старобільська (Шираевський!); Євсузький рн, Деркульський степ (Шираєвський!). — Дніпропетровська обл.: кол. Новомосковський повіт (Акінф.), ліс проти ст. Ігрень (Алексеенко!).— **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: кол. Ізмаїльський повіт (Линський). — Одеська обл.: околиці Одеси (Нордманн); Іванівський рн, Северинівка, Іванівки (Шестериков). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосєєв!, Пач.!); Тилігуло-Березанський рн, коло Прогресівки (Пач.). — Херсонська обл.: коло Херсона (Пач.); Білозерка (Рябков!); Херсонський рн, Дар'ївка, Тягинка; Бериславський рн, Берислав, Качкарівка (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Великий Токмак (Дунов).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Бессараб., Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Середня і південна смуга Європейської частини СРСР.

517 (4). Gagea pineticola Klok. — Зірочки борові. Цибулина одинична, яйцевидна, 7—10 *мм* завд., одягнена твердими темнокоричневими зовнішніми оболонками. Прикореневий листок один, нитковидно-лінійний, довший від стебла на висоту суцвіття, 0,5—1 *мм* завш., вгорі зісподу кілюватий і зверху жолобчастий. Стебло 8—12(17) *см* завв., гладеньке. Суцвіття зонтикоподібне, з 1—4 квіток; прицвітних листків два, вони по краях рідко-війчасті, нижній — лінійно-ланцетний, видовжено-загострений, 15—30(33) *мм* завд., 1,25—2 *мм* завш., звичайно не довший від суцвіття; квітконіжки не більш як у 2—3 рази довші від оцвітини, тонкі, гладенькі, до цвітіння відігнуті вбік або спрямовані вгору, під час цвітіння пониклі, дуговидно вниз зігнуті; листочки оцвітини довгасто-еліптичні, 4—9 *мм* завд., 1—1,75 *мм* завш., при плодах до 11 *мм* завд. і 2 *мм* завш.; зовні зелені, без червонуватого відтінку, зсередини блідо-жовті; тичинки в 1,5—2 рази коротші від листочків оцвітини; стовпчик майже вдвоє довший від зав'язку. Коробочка обернено-яйцевидна, вдвоє коротша від оцвітини і довша від стовпчика. ♃. Цв. V.

Klok. в Ученых записках ХДУ, 4 (1936) 63.

У пристепових борах, на піскуватому грунті по зволожених і задернованих місцях галявин та узлісь. Тільки в системі Дінця. Описаний з околиць Мерефи.

Л.Л.-С. Харківська обл.: околиці Мерефи (Клок.!!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, ст. Лиман, околиці Донецької біостанції (Зоз!), ст. Заики (Зоз!); околиці Куп'яська (Клок.!).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Ниж.-Дон (півн. захід).

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

Примітка. Дуже вузенькі і вище середини кілювато-жолобкуваті листки, а також обернено-яйцевидний, звужений до основи зав'язок дають підставу віднести цей вид до циклу *Pusillae* Terr., а не до *Silvaticae* Terr., де міститься *G. erubescens* Bess. ex A. et H. Schult. На саму *G. pusilla* (Schmidt) A. et H. Schult. він, проте, мало схожий через відігнуті після цвітіння вниз квітконіжки та ще вузькіші листки з менш виявленим кілем. Можливо, ближчий до південносибірської *G. Fedtschenkoana* Pascher.

518 (5). Gagea pusilla (Schmidt) A. et H. Schult. — **Зірочки низенькі.** Темнозелена рослина, 3—17 *см* (з цибулиною та суцвіттям) завв. Цибулина одинична, широко-яйцевидна, 10—15 *мм* (з шийкою) завд., 5—8 *мм* у поперечному діаметрі, з продовженими у вигляді шийки на 3—5 *мм* над основою стебла кінцями зовнішніх оболонок; зовнішня оболонка цибулини жовтувато-яснобура. Прикореневий листок вузьколінійний, 4—20 *см* завд., 0,75—1,5 *мм* завш., зісподу виразно кілюватий, зверху жолобкуватий, набагато вищий від суцвіття. Покривних листків суцвіття 2—7 (найчастіше три); нижній — лінійно-ланцетний, (1,5)2,5—6,5 *см* завд., (1)1,5—3 *мм* завш. (у нижній частині), звичайно перевищує суцвіття (не більш як у 1,5 раза), іноді коротший від нього. Квіток 1—7 (найчастіше 2—3); одночасно цвіте лише одна; квітконіжки 7—25 *мм* завд., при квітках більш-менш дорівнюють оцвітині або трохи довші від неї, при плодах довші не більш як удвоє, після цвітіння відхилені і здебільшого дуговидно (опуклістю вниз) вигнуті, але оцвітина при цьому спрямована вгору. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, 8—15 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., тупуваті або тупувато-загострені, зісподу (із зовнішнього боку квітки) зелені, з жовтуватою смужкою по краях, помітнішою у внутрішніх листочків, із малопомітними жилками посередині, зверху (всередині квітки) зеленувато-ясножовті. Коробочка обернено-яйцевидна, (5)6—11 *мм* завд., насінина зігнута (має вигляд частки мандарина), 1,5—2 *мм* завд., 0,75—1 *мм* завш., коричневобура, з вузькою або малопомітною криловидною облямівкою по червоному краю. ♃. Цв. III—IV.

Рис. 26. *Зірочки низенькі — Gagea pusilla* (Schmidt) A. et H. Schult.

A. et Schult. in Roem. et Schult., Syst. Veget., VII (1829) 543; Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 503; Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 80.

— *Ornithogalum pusillum* Schmidt, Fl. Bohemica (1793) 339.

На степових схилах, по лісових кручах, як бур'ян по відкритих місцях. У лісостепових та північних степових районах.

П.П. Київська обл.: околиці Києва (Рог., Шмальг., Семенк.!). **Л.П.** Київська обл.: Бровари (Рог.), Слобідка (Лонач.!). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: наводиться для околиць Хотина. — Одеська обл.: Балта. **П.Л.-С., Л.Л.-С., Д.Л.-С., П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С.** До Самари на півдні нерідко або звичайно. В південній частині **Л.З.-Л.С.** зникає. — **П.З.С., Л.З.С.** Мабуть, зустрічається, але конкретні вказівки потребують перевірки через плутанину з іншими видами. — **П.С.** Запорізька обл.: Генічеський рн, острів Куюк-Тук (Попович), Чонгар (Прянішніков); нетипова форма.

Поширення по СРСР. Європ. частина: Верх.-Дністр. (південь), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Кавказ: Передкавк. (рідко); Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Середня Азія: Арал.-Касп.

Загальне поширення. Вказані райони СРСР, Середня Європа (південний схід). Панонсько-понтично-казахстанський степовий вид.

Примітка. Описаний вид з Південної Австрії. Наші рослини загалом схожі з типовою формою, але здебільшого крупніші. Докладного порівняння втім ще не зроблено. Форма, що росте на узбережжі Сиваша, відрізняється довшими квітконіжками, що досягають 4 *см*. Потребує спеціального дослідження. *G. pusilla f. hortensis* **Alech.**, описана В. В. Альохіним в Трудах Ботанического сада Юр'ївського університету [т. XI (1910) 217], з околиць Запоріжжя, відрізняється вдвоє ширшим прикореневим листком від найкрупніших екземплярів цього виду, що мають однакові кількісні показники з нею в інших частинах. Потребує перегляду. Можливо, належить не до цього виду.

519 (6). Gagea podolica A. et H. Schult. — **Зірочки подільські.** Темнозелена рослина, з більш-менш помітною сизуватістю, 5—12 *см* завв. Цибулина яйцевидна або широко-яйцевидна, 7—12 *мм* завд., 5—8 *мм* у поперечному діаметрі, з темнобурими, до майже чорних, або рідше яснобурими зовнішніми оболонками, не продовженими в шийку. Прикореневий листок один, вузьколінійний або лінійний, 6—18 *мм* завд., 1,5—2,5 *мм* завш., зісподу без помітного кіля, зверху плоскуватий, нерідко вздовж складений, закінчується ковпачком з потовщенням на кінці. Суцвіття зонтикоподібне, з 1—5 квіток, з яких водночас можуть цвісти дві або навіть три. Прицвітних листків 2—4; нижній — ланцетний, або лінійно-ланцетний (у дрібніших екземплярів), 2—5 *см* завд., 2—6 *мм* завш.; зверху виразно світліший як зісподу, сизуватий; з країв трохи війчастий або майже голий; решта листків по краях помітно або навіть досить густовійчасті; квітконіжки 7—27 *мм* завд., спрямовані скоса вгору або відігнуті вбік, голі. Листочки оцвітини довгасто-еліптичні або довгасто-ланцетні, 7—14(15) *мм* завд., 2—3 *мм* завш., тупі або тупуваті, зовні зеленуватожовті, з виразно жовтішими краями і помітними темнішими жилками посередині, в кількості 7—11, зсередини жовті. Коробочка здебільшого 6—7 *мм* завд., насіння 1,5—1,75 *мм* завд., 0,75 *мм* завш. ♃. Цв. III—IV.

A. et H. Schult. in Roem. et Schult., Syst. Veget., VII (1829) 545. — *G. scythica* Artemczuk, Журн. Ін-ту бот. АН УРСР, 23/31 (1940) 62. — *G. pusilla* auct. fl. ucr. pro minora parte.

На степових схилах і гранітних відслоненнях. У Степу і на півдні Лісостепу. Описаний вид з півночі Одеської області.

З.Л.-С. Одеська обл.: околиці Балти (Андрж.!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка, степова цілина (Оксіюк!). — Харківська обл.: Красноград (Ілліч.!). — Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Артемчук!); околиці Осипенко, у кількох пунктах (Берсзівська, Артемчук!). — Сталінська обл.: околиці Жданова (Голіцинський!). На півдні району цей вид є досить звичайною рослиною по неораних місцях.

Поширення по СРСР. Європейська частина: Серед.-Дніпр. (південний захід), Причорн., Ниж.-Дон. (захід).

Загальне поширення. Понтичний ендем.

Примітка. Цей вид має неопублікований синонім *Ornithogalum podolicum* Bess. і, безперечно, описаний Шультесами (одночасно з *G. pusilla* Schult.) (за екземплярами з Південного Поділля, зібраними, мабуть, Андржіевським у 20-х роках минулого століття). Частина цих екземплярів зберігається у гербарії Бессера, в Києві. На підставі їх можна остаточно переконатися в тому, що саме *G. podolica* A. et H. Schult. була вдруге описана І. В. Артемчуком. За Гроссгеймом, цей вид треба відносити не до циклу *Pusillae* Terr., а до *Silvaticae* Terr., де він стоятиме після описаного О. А. Гроссгеймом кавказького виду *G. Helenae* Grossh. З дрібнішими екземплярами останнього наш вид досить схожий, але нагадує також і кримські екземпляри *G. Germainae* Grossh. На Україні *G. podolica* A. et H. Schult. характерна для підвищених степових районів. Вид *Gagea*, що зустрічається на знижених асканійських степах і визначався також за *G. pusilla* (Schmidt) A. et H. Schult., не тотожний ні з цим видом, ні з *G. podolica* A. et H. Schult; його намічено до опису під назвою *G. novoascanica* Klok.

520 (7). Gagea praeciosa Klok. sp. nova in Addenda I, p. 405. — **Зірочки пишні.** Темнозелена рослина, з сизуватими зверху листками, 15—20 *см* завв. Цибулина широко-яйцевидна, 10—12 *мм* завд., з коричнювато-темнобурими зовнішніми оболонками, без шийки. Прикореневий листок один, вузьколінійний, 20—30 *см* завд., 2—3 *мм* завш., набагато вищий від суцвіття, зісподу тупо-кілюватий, зверху майже плоский. Суцвіття з 7—10 квіток; прицвітні листки в такій же кількості; всі по краях більш або менш мохнато-війчасті (волоски до 2 *мм* завд.); нижній — ланцетний, трохи звужений до основи і поступово відтягнений до верхівки, довжиною дорівнює суцвіттю або помітно його перевищує, близько 5 *мм* завш. вище основи; зверху помітно світліший. Квітконіжки більш-менш спрямовані вгору, 1—4 *см* завд., перевищують при плодах оцвітину, звичайно в 3—3,5 раза. Водночас цвіте декілька (3—4) квіток. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, 7—14 *мм* завд., 2—3 *мм* завш., при цвітінні до 10 *мм* завд., при плодах видовжуються, з тупуватою верхівкою, зовні зеленуватожовті, з помітними жилками, зсередини ясно-жовті. ♃. Цв. IV.

На степових схилах з кам'янистим грунтом у басейні Десни.

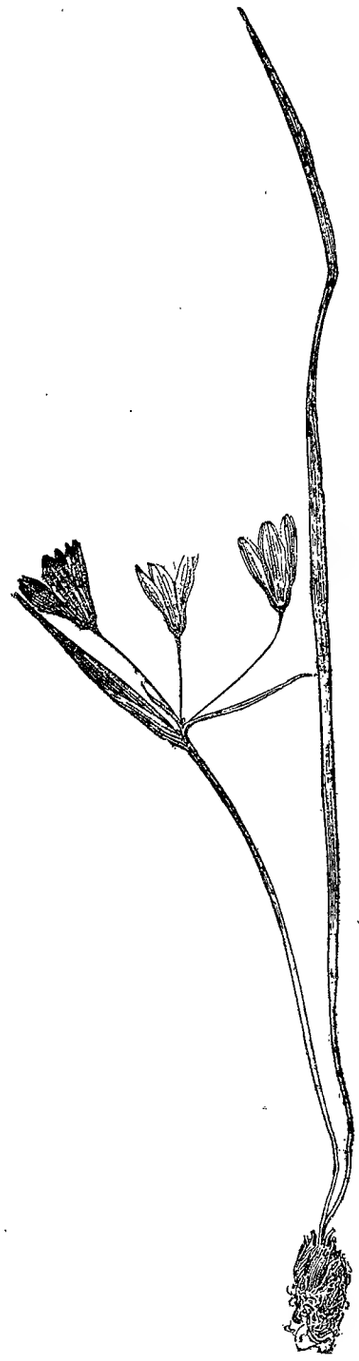

Рис. 27. *Зірочки подільські* — *Gagea podolica* A. et H. Schult.

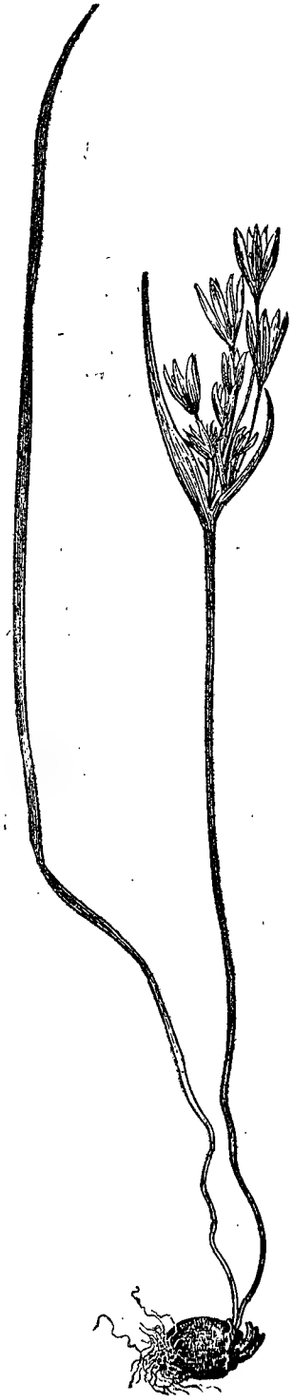

Рис. 28. *Зірочки пишні* *Gagea praeciosa* Klok.

Л.П. Сумська обл.: Глухівський рн, Годулівка (Сакало).

Примітка. Вид знов-таки з циклу *Silvaticae* Terr., а не *Pusillae* Terr., досить близький до південно-степової *G. podolica* A. et H. Schult. За спостереженнями Д. І. Сакала, що відкрив цю рослину в околицях м. Глухова на схилах правого берега р. Есмані, вона там росте в чималій кількості, визначаючись своїм, незвичайним для роду *Gagea*, високим зростом. Інших близьких видів на Глухівщині Д. І. Сакало не збирав, і вони взагалі для Л.П., крім околиць Киева, ніде невідомі. Найближчі місцезнаходження *G. podolica* A. et H. Schult. віддалені на 300 *км*, *G. pusilla* (Schmidt) A. et H. Schult. відома за 150 *км* (Прилуки). Цікаво, що південно-поліська раса заступає не лісостепову, ближчу до неї, а більш віддалену степову расу.

521 (8). G. fistulosa (Ram.) Ker.-Gawl. — **Зірочки дудчасті.** Цибулини дві, вміщені у спільній блідій або бурій оболонці; одна з них маленька. Стебло циліндричне, голе, 10—18 *см* завв. Прикореневий листок одиничний, порожнистий, півциліндричний, лише при основі жолобчастий, голий, довший від стебла з суцвіттям, 2—4 *мм* завш., рідше прикореневих листків два; стеблові листки під суцвіттям майже супротивні, ланцетні, загострені; нижні з них з яйцевидною основою і з загорнутими краями, здебільшого такої ж довжини, як і стеблю з суцвіттям; верхній — коротший. Суцвіття (1)3—5-квіткове; квітконіжки нерівні, більш-менш пухнасті. Листочки оцвітини еліптично-довгасті, тупі або тупуваті, голі, зсередини жовті, на спинці зелені, 15—20 *мм* завд. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; пиляки довгасті. Коробочка дзигоподібна, тригранна, наверху із заглибиною. 4. Цв. IV—VI.

Ker.-Gawl. in Journ. Roy. Inst., I (1816) 180. Pascher, Sitzungb. Lotos, (1904) 115. Федченко й Флеров, Фл. Европ. России, 232. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 83.

— *G. Liottardi* A. et H. Schult. in Röm. et Schult., Syst. veget., VII (1829) 545. Ledeb., Fl. Ross., IV, 140 pro parte. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 502 pro parte. Mądalski in Act. Soc. bot. Polon., XIII, 2 (1936) 49. *Ornithogalum fistulosum* Ram. apud Lam. et DC., Fl. Franc., III (1805) 215. — *O. Liottardi* Sternb. in Denkschr. B. G. Regensb., I, 2 (1818) 56.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1041 et 1042. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 210, Fig. 331!.

Видані зразки: Fl. exsicc. Austro-Hung., № 3493!.

На піскуватих місцях. У Східних Карпатах, на гірських лугах. Показано, мабуть помилково, для південно-східної частини лівобережного злаково-лугового Степу.

К.Л. Станіславська обл.: Чивчинські гори (Мондальський, Павловський). — **П.З.-Л.С.** Сталінська обл.: кол. Маріупольський повіт (Городецький, К флоре Мариупольского уезда, Зап. Новорос. ун., 95, 1893, 446 і 454). Вказівка Городецького потребує підтвердження.

Поширення по СРСР. Карпати, Крим.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи — від Піренеїв до Балкан, Крим.

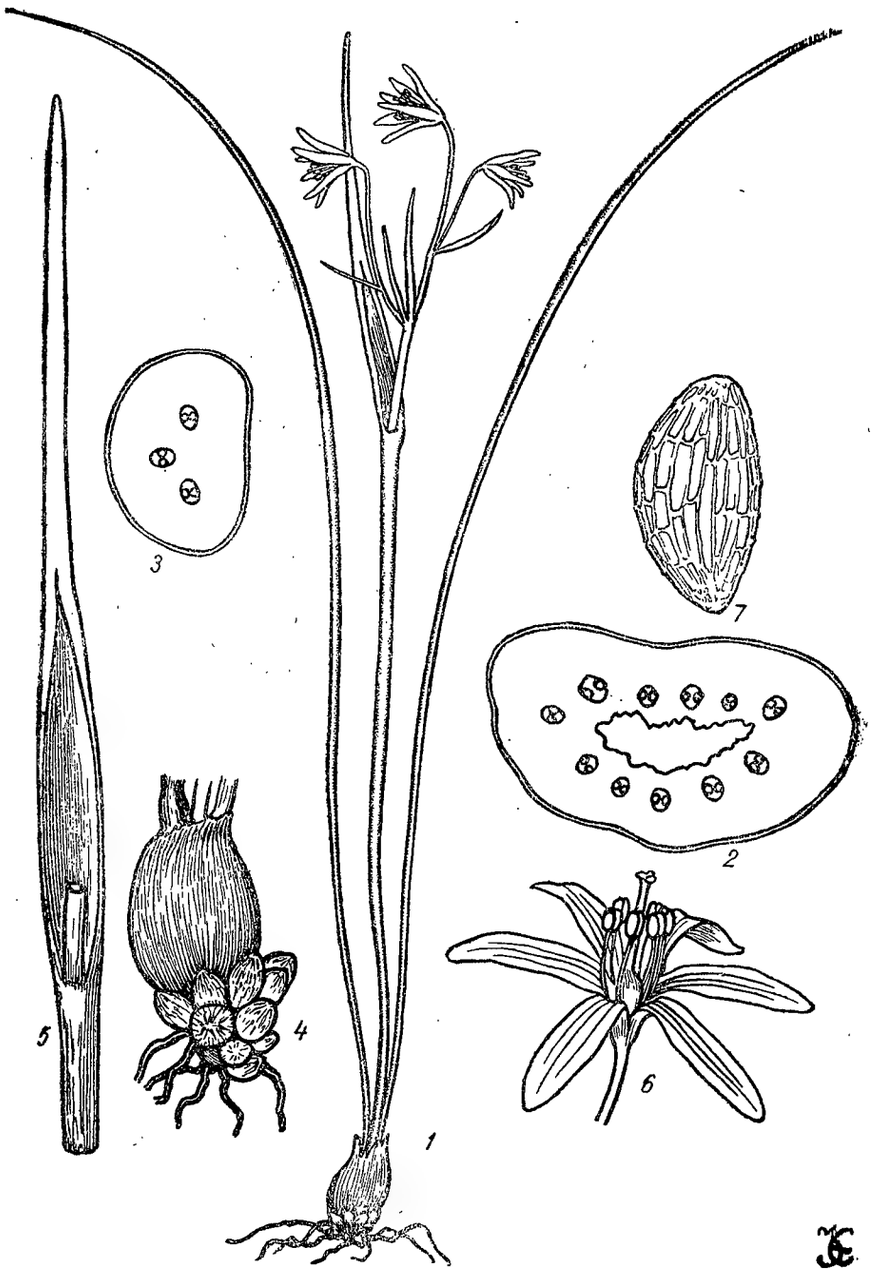

Рис. 29. *Зірочки піхвові — Gagea spathacea* (Hayne) Salisb. *1* — вся рослина (зменш. на одну чверть); *2* — розріз стебла (збільш. у 31½ раза); *3* — розріз прикореневого листка (збільш. у 31 ½ раза); *4* — цибуля з дрібними цибулинками (збільш. у 6 разів); *5* — підсуцвітний листок (збільш. у 6 разів); *6* — квітка (збільш. у 2¼ раза); *7* — цибулинка мала окремо (збільш. у 18¾ раза).

522 (9). G. spathacea (Hayne) Salisb. — **Зірочки піхвові.** Усі частини рослини голі. Цибулини дві, неоднакові, вкриті сіруваточорними оболонками. Прикореневих листків два; вони лінійно-нитковидні, півциліндричні, порожнисті, зверху плоскі або злегка жолобчасті, зісподу опуклі, значно більші від стебла, близько 1 *мм* завш. Підсуцвітний листок однакової довжини з суцвіттям або коротший від нього, відсунутий від суцвіття, довгасто-ланцетний, жолобчастий, загострений, на верхівці з ковпачком, у нижній частині 6—9 *мм* завш. Суцвіття на ніжці, зонтикоподібне, 1—5-квіткове; квітконіжки з короткими прицвітками, в 2—3 рази довші від квітки, голі; листочки оцвітини довгасто-ланцетні, тупі, 10—13 *мм* завд.; тичинки вдвоє коротші від оцвітини, з довгастими або коротко-лінійними пиляками. ♃. Цв. IV—$^1/_2$V.

Salisb. apud Koenig. et Sims., Annales bot., II (1806) 556. Ledeb., Fl. Ross., IV, 140 pro parte. Madalski, Kosmos, LV (1931) 723; Sprawozd. Kom. Fiziogr., LXXI (1938) 209. Гроссг., Фл. СССР, IV, 70.

— *Ornithogalum spathaceum* Hayne in Ust. Ann. Bot. (1797) 11.

Рисунки: Redoute, Liliac., tab. 242!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1039!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 209, Fig. 330!.

Видані зразки: Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 597!.

У тінистих лісах на перегнійному грунті.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: Дрогобич (Вечорек у Мондальського); Рудківський рн, Хлопчинці (Мондальський); Дублянський рн, Дубляни, Вінкове (Моидальський). — **О.Л.** Львівська обл.: Львів (Мондальський); Винниківський рн, Сихів, Пасіки-Зубрицькі, Козельники (Мондальський); Поморянський рн, Голий Кінець (Мондальський); Олеський рн, Верхобуж; Краснянський рн, Стінка, Майдан-Гологірський (Мондальський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заложцівський рн, Нище. — Станіславська обл.: Тлумацький рн, Палагичі, Надорожна; Тисменицький рн, Клубівці; Обертинський рн, Хотимир (Мондальський). Можливо, що цей вид буде знайдений і в північній частині правобережного Полісся.

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Верх.-Дніпр. [околиці м. Мозира — Борисковичі, (Беневський!)].

Загальне поширення. Південна Норвегія, Швеція, Данія, Бельгія, Німеччина, Чехословаччина, Угорщина.

523 (10). G. arvensis (Pers.) Dum. — **Зірочки польові.** Цибулин дві, у спільній буруватосірій перетинчастій, потім розщепленій оболонці, більш-менш обплетеній тонкими кореневими мичками. Стебло 2—18(20) *см* завв., більш-менш опушене. Прикореневих листків два, лінійних, жолобчастих, знизу кілясгих, що перевищують суцвіття, 1,75—2,5 *мм* завш. Стеблових листків два, розміщених звичайно супротивно і безпосередньо під суцвіттям, рідше більш-менш відсунутих один від одного і навіть від суцвіття: нижній листок — вузьколанцетний, від ширшої основи поступово до верхівки звужений; верхній — лінійний або лінійно-ланцетний; обидва по краю опушені. Суцвіття (2)3—16-квіткові, зонтикоподібні, іноді щитковидні; квітконіжки довші від квіток, при основі з трав'яними, лінійно-шилоподібними, по краю пухнасто-волохатими при-

Рис. 30. *Зірочки польові — Gagea arvensis* (Pers.) Dumort. *1* — вся рослина в натуральну величину; *2—3* — листочки оцвітини (збільш.); *4* — маточка (збільш.).

цвітками. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, гострі або гоструваті, часто з відігнутою верхівкою, на спинці опушені, 12—15 *мм* завд. Тичинки в 1,5—2 рази коротші від оцвітини; пиляки яйцевидні. Коробочка довгасто-обернено-яйцевидна, коротша від оцвітини. 4. Цв. IV.

Dumortier, Fl. Belg. (1827) 140. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 503. Пач., Херс. фл., I, 406. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 38, n⁰ 259. **Savulesku si Rayss**, Mater. pentru fl. Basarab., n⁰ 203. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 89. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 292.

— *Ornithogalum arvense* Pers. in Uster., Ann., XI (1794), tab. I, fig. 92. — *O. villosum* M.B., Fl. Taur.-Cauc., I, 274; III, 265. Bess. Enum., n⁰ 1391.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 479, fig. 1049! Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 59, Fig. 3!.

Видані зразки: Rchb., Exsicc., 945.

На полях, на сухих трав'яних місцях. Вид поширений у південній частині УРСР, головно в степових районах, але трапляється зрідка також і в західному лісостеповому районі, в Закарпатській області і в південній частині правобережного Лісостепу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: коло Мукачева (Маргиттай). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: Хотин, Кам'яний яр (Савулеску і Райсс), кол. Подільська губернія, не часто (Маковецький). — Одеська обл.: коло Балти (Рог.). — **П.Л.-С.** Одеська обл.: Саврань (Шмальг.!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, коло Покотилового (Фінн); Устинівський рн, Когушівка (Фінн). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, Богданівка (Комша у Пач.). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Запорізька обл.: околиці м. Осипенко (Артемчук, Березівська). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Бекетов). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Акінф.); Лиманський рн, Будаки; Білгород-Дністровський (Липський); Татарбунари. — Одеська обл.: околиці Одеси (Шовіц!, Бессер!, Ланг!, Ліндем.!, Срединський, Шестериков!); Одеський рн, Крива Балка; Іванівський рн, Северинівка, Іванівка (Шестериков). — Миколаївська обл.: Варварівський рн, Варварівка (Федосеєв); Миколаїв, Ліски (Федосеєв!); Тилігуло-Березанський рн, Коблеве (Пач.). — Херсонська обл.: Білозерка коло Херсона (Рябков). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: околиці Запоріжжя (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Бессараб., Серед.-Дніпр. (західна частина), Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа до Данії і Південної Швеції (немає на Британських островах), Мала Азія, Північна Африка.

Примітка. Рослини, що трапляються в УРСР, як уже зазначив Пачоський для кол. Херсонської губернії (Херс. фл., I, 406), не завжди цілком типові і, на наш погляд, часто сполучають у собі ознаки *G. arvensis* Dum. і *G. dubia* Terracc. (= *G. Boissieri* Pasch.); наприклад, рослини з околиць Одеси, які зібрані Шовіцем і Бессером і зберігаються тепер у гербарії Ботанічного інституту Академії наук СРСР, а також рослини з Коблева, зібрані Пачоським, є ніби перехідні форми до *G. dubia* Terracc., що і відзначено Пашером на етикетках. Відрізняються наші рослини від типової *G. arvensis* Dum. меншим розміром квіток, часто тупуватими і не завжди загнутими на верхівці листочками оцвітини. Разом з тим і рослини, які відносять до *G. dubia* Terracc., також не завжди цілком типові.

і нерідко бувають схожі на *G. arvensis* Dum. Можна думати, що в УРСР процес виділення *G. dubia* Terracc. з родоначальної форми ще не закінчений.

Крім перелічених вище місцезнаходжень, *G. arvensis* Dum. була наведена ще Роговичем для Києва (певно помилково), Пирятина і Павлівки, кол. Зіньківського повіту. В гербарії Роговича відповідних цим вказівкам екземплярів немає.

Gagea arvensis × *Gagea pusilla* Simonk. Цибулина звичайно одинична; прикореневий листок здебільшого один, ланцетний; іноді розвивається і другий прикореневий листок, але він залишається коротким, вузько-лінійним; квітконіжки більш-менш опушені; листочки оцвітини ланцетні, тупуваті.

Simonk., Mag. Bot. Lapok, III (1904) 83. Aschers. et Graebn., Synops., III, 93. Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Besarab., n⁰ 209.

— *G. hybrida* Schur, Enum. pl. Transs. (1866) 666.

З.Л.-С. Чернівецька обл.: Хотин, Кам'яний яр (Савулеску і Райсс).

524 (11). G. dubia Terracc. — Зірочки сумнівні. Цибулин дві, неоднакових, у спільній сіруватобурій перетинчастій оболонці, обплетеній тонкими кореневими мичками; менша з цибулин неправильно-сітчаста. Стеблю 8—12 *см* завв., опушене. Прикореневих листків два; вони вузько-лінійні, зверху жолобчасті, знизу з кілем, часто дуговидно-зігнуті, коротко-опушені або голі; вищі від суцвіття. Стеблові листки зближені під суцвіттям, супротивні або розсунуті, чергові; кожен з ширшої довгасто-ланцетної основи довго-загострений, перевищує суцвіття, однакової з ним довжини або коротший; верхній — коротший, лінійно-ланцетний. Суцвіття зонтикоподібне або щитковидне, розгалужене, з нерівними опушеними квітконіжками і лінійно-шилоподібними прицвітками. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, здебільшого з тупою або навіть закругленою незагнутою верхівкою, 12—13,5(14) *мм* завд.; зсередини жовті, зовні зелені, на спинці опушені, на кінці звичайно з борідкою. Тичинки в півтора раза коротші від оцвітини. Коробочка обернено-яйцевидна, до основи звужена, наверху вдавлена, вдвоє коротша від оцвітини. 4. Цв. IV.

Terracciano in Bull. della Societa orticola in Palermo, II, 3 (1904) 34; in Bull. l'Herb. Boiss., V (1905) 1128. Гроссгейм, Тр. Общ. исп. прир. Харьк. ун., 49 (1918) 91; Фл. СССР, IV, 90. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 293.

— *G. Boissieri* Pascher in Lotos, XXIV (1904) 123. — *G. arvensis* Ledeb., Fl. Ross., IV, 141 pro parte.

Рисунки: Фл. СССР, IV, 84, fig. 9, a—e!.

Видані зразки: Bornmüller, Pl. exsicc. Anat. orient. (1889), 6771. Sintenis, It. orient. (1894), 5458!.

На сухих схилах у південно-східній частині УРСР.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: околиці Жданова, на глинистих схилах (Гроссгейм, Голіцинський!).

Var. **prolifera** Terracc. Суцвіття з цибулинами, цибулинки сітчасто-ямчасті або бородавчасті.

Рис. 31. *Зірочки сумнівні — Gagea dubia* Terracc.
1 — вся рослина в натуральну величину; *2—3* — листочки оцвітини (збільш.); *4* — маточка (збільш.); *5* — проросла цибулинка з суцвіття (збільш.).

Terracciano in Bull. l'Herb. Boiss., 2 ser., V (1905) 1129.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданов, піщані місця, по чагарниках (Верж-бицький!).

Поширення виду по СРСР. Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Півд. і Схід. Закавк.; Середня Азія: Копет.-Даг.

Загальне поширення. Балканський півострів, Мала Азія, Сірія, Іран, Туркменистан, Закавказзя, Кавказ, Крим, південна частина УРСР.

Примітка. До цього виду, ймовірно, належить також описана як новий вид *G. littoralis* Artemczuk у Журналі Іист. ботан. АН УРСР № 23 (31) (1940) 63 [Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Бердянська коса (Артемчук)]. Цей вид відрізняється ніби тим, що цибулини у нього вкриті потовщеними кореневими мичками. Цю ознаку треба перевірити. За іншими ознаками, він подібний до *G. dubia* Terracc.

525 (12). G. pratensis (Pers.) Roem. et Schult. — **Зірочки лугові.** Цибулин три; одна з них більша, яйцевидна, а дві — менші, довгасті, на ніжках, розміщені горизонтально або косо. Стебло 10—20 *см* завв. Прикореневий листок одиничний, лінійний, до основи і до верхівки звужений, з поздовжнім кілем, перевищує суцвіття, 2—5 *мм* завш. Стеблові листки лінійні, зближені під суцвіттям, супротивні, з війчастими краями; нижній з них звичайно довший від суцвіття або майже однакової з ним довжини; верхній — коротший. Суцвіття 1—5(6)-квіткове, зонтикоподібне; квітконіжки тонкі, голі, вдвоє і більше довші від оцвітини. Листочки оцвітини лінійно-довгасті, тупуваті, 15—18(29) *см* завд. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; пиляки яйцевидні або довгасті. Коробочка обернено-яйцевидна, коротша від оцвітини. ♃. Цв. III—IV.

A. et H. Schultes in Roem. et Schult., Syst. veget., VII (1829) 536. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 169. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 38, n° 260. Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Basarab., n° 206. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 91.

— *Ornithogalum pratense* Pers. in Ust. Ann., XI (1794) 8. — *Gagea bracteolaris* Salisb. Ann. of. Bot., II (1806) 555. — *G. stenopetala* Rchb., Fl. Germ. exs. (1830) 107. Knapp, Pflanzen Galic. u. Bukow., 53.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1035!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 211, Fig. 332!.

На трав'яних місцях, на сухих лугах, по чагарниках.

Трапляється у нас рідко і тільки на заході.

Зак. Л. Закарпатська обл.: коло Мукачева. — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград; Татарбунарський рн, між Струмком і Татарбунарами (Савулеску і Райсс).

Поблизу кордону з УРСР, в околицях Перемишля, зустрічається f. *bifolia* Zapal., яка, можливо, буде знайдена і в нас.

F. bifolia Zapal. Рослини з двома прикореневими листками.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 169.

Поширення по СРСР. Карпати, Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Середня Європа: від Швеції, Голландії — до Франції, Північної Італії, Болгарії.

526 (13). G. Paczoskii (Zap.) Grossh. — **Зірочки Пачоського.** Цибулин три; одна з них більша, а дві менші. Стебло 2,5—12(15) *см* завв. Прикореневих листків 1—2, плескатих, 2,75—3,5 *мм* завш. Під-

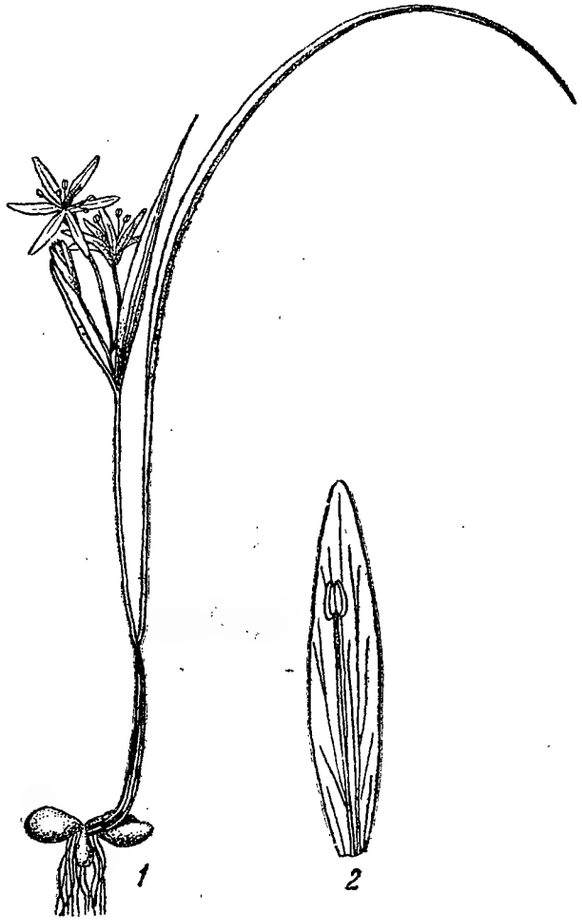

Рис. 32. *Зірочки Пачоського — Gagea Paczoskii* (Zap.) Grossh.
1 — вся рослина в натуральну величину; *2* — листочок оцвітини з тичинкою (збільш.).

суцвітних листків два, близько 3 *мм* завш.; нижній з них довший від суцвіття. Суцвіття (1)3—4(7)-квіткове. Квітконіжки в 1,5—2 рази довші від квіток або іноді деякі однакової з ними довжини. Листочки оцвітини лінійно-довгасті, (8)10—13(17) *мм* завд. Коробочка майже куляста. ♃. Цв. III—IV.

Гроссгейм, Фл. СССР, IV (1935) 91.

— *G. pratensis* var. *Paczoskii* Zapal., Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 170. *G. pratensis Paczoskii* Zapal., Пач., Херс. фл., I (1914) 407. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 293. — *G. stenopetala β. pratensis* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 137. *G. stenopetala* Reichb., Рог., Обозр. (1869) 251. — *G. pratensis* Roem. et Schult., Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 502 pro parte. Пач., Фл. Полес., № 1012

Видані зразки: Герб. русск. фл., 489.

На трав'яних місцях, на сухих лугах, по чагарниках, на схід до Лубен, Асканії-Нової, Жданова.

П.П. Житомирська обл.: Житомир (Гагман!, Гольде!, Копачевська!). — Київська обл.: Київ (Андрж.!, Траутф.!, Рог.!, Шмальг.!, Семенк.!, Цінгер!, Бочаров!, Левитський!, Дубовик!, Зеров!, Кот.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: коло Чернігова (Рог.), околиці Києва, в сосновому лісі за Дніпром (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, ліс між Кам'янцем-Подільським і Заваллям (Траутф.!). — Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Лисичники, Бедриківці (Слендзінський у Запал.). — Чернівецька обл.: Хотин, Кам'яний яр (Савулеску і Райсс). — Одеська обл.: Котовський рн, Котовськ (Шмальг.), Олександрівка, Петрівка (Пач.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Теплицький рн, Степанівка. — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Смілянський рн, Сміла (Тржебінський!), Яблунівка (Лазар.!); Умань (Гольде!, Пач.!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!, Пач., Окснер); Олександрія (Рябков). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубни (Рог.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл: Первомайський рн, Грушівка, Мигія (Пач.); Доманівський рн, Прибужжя (Комша у Пач.); Мостівський рн. Мостове (Пач.). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Срединський!). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Нордман, Срединський!, Шестериков!, Куліковський). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосєєв!); Тилігуло-Березанський рн, Коблеве, Прогресівка (Пач.). — Херсонська обл.: околиці Херсона (Пач.); Білозерка (Рябков). — Ізмаїльська обл.: Болград; Татарбунарський рн, між Струмком і Татарбунарами (Савулеску і Райсс). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Дзевановський!, Пач.); Гола Пристань (Пач.). Вказівка для **Л.З.-Л.С.** [Жданов (Городецький)], мабуть, помилкова.

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм. (Ленінград, Прескот!), Верх.-Дніпр. (Могильов, Довнар!), Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Недостатньо виявлено. Крім УРСР, цей вид відомий у МРСР і на Балканському півострові.

Секція 2. **Foliatae** Terracc. Стебло від основи до суцвіття вкрите листям. Суцвіття гронувате або квітки одиничні. Цибулин дві; менша з них з сітчастою або ямчастою поверхнею.

527 (14). G. Szovitsii (Lang.) Bess. — **Зірочки Шовіца.** Цибулин дві, обгорнуті спільною бурою оболонкою; одна більша, гладенька; друга менша, зморшкувата, розміщена не при основі більшої, а з боку і трохи догори. Стебло циліндричне, 2—7(10) *см* завв., нижче від суцвіття, з 2—3(4) одсунутими один від одного, спірально розміщеними листками. Прикореневих листків два, тонко-нитковидних, глибоко-жолоб-

частих, вищих від стебла з суцвіттям; стеблові листки вузько-ланцетні, при основі розширені, догори загострені; нижній з них звичайно перевищує суцвіття. Квіток 1—3(5), на недовгих опушених квітконіжках. Листочки оцвітини довгасто-лопатчасті, тупі, при основі і на спинці більш-менш опушені, зсередини яскравожовті, зовні зеленуваті, іноді вздовж жилок червонувато-смугасті, (10)12—13(14) *мм* завд. Тичинки в 1,5—2 рази коротші від оцвітини, з яйцевидними пиляками. Зав'язь обернено-яйцевидно-тригранна, із заглибиною на верхівці. ♃ . **Цв.** $^{2}/_{2}$ III—IV.

Bess. in Roem. et Schult., Syst. veget., VII (1829) 550. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 92. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 293.

— *G. bohemica* Ledeb., Fl. Ross., IV, 141. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 503, non Schult. Шестериков, Опред., 117. — *G. bohemica Szovitsii* Pacz., Херс. фл., I, 410. — *G. bohemica eubohemica* Aschers. et Graebn., Synops., III, 80 pro parte. — *Ornithogalum Szovitsii* Lang in Flora, X (1827) Beil., 64.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1055!.

Видані зразки: Lang, Herb. Ruthen. Gent., I, 61 sub *Ornithogalo Szovitsii!*. Герб. рус. фл., 294, sub *G. bohemica!*.

Переважно на кам'янистих місцях і на гранітах. Рідко на піщаних і сухих трав'яних місцях, на північ до Покотилового—Корсуня—Орлика, Кобиляцького району, на схід до Запоріжжя—Кам'яні Могили—Асканії-Нової.

З.Л.-С. Кол. Тираспольський повіт (Рябков у Пач.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, схили берега Ятрані коло Покотилового; Тишківський рн, схил берега р. Синюхи проти Тернівки (Фінн); Кіровоградський рн, околиці Кіровограда, граніти вздовж Інгулу коло Завадівки, рідко (Окснер!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, на схилах високого берега Бугу коло Богданівки і Прибужжя (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, на лузі по р. Кагашлик коло Орлика (Цінгер). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Шовіц!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосеєв!); Варварівський рн, Горобчанська коса (Шестериков!), Варварівка (Пач.). — Херсонська обл.: околиці Херсона (Пач.); Білозерський рн, Білозерка, Станіслав (Пач.), Софіївка (Пач.!), Кізомис (Пач.); Бериславський рн, Іванівка (Пач.), Качкарівка (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Пач.). — Запорізька обл.: Запоріжжя (Шмальг.!, Дементьєв); Пологівський рн, між Чапаевкою (Воскресенкою) і Пологами (Артемчук!). — Сталінська обл.: Володарський рн, Кам'яні Могили (Артемчук!).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр., Причорн. Наводили для Схід. Закавк. (Баку).

Загальне поширення. Балканський півострів, південна частина УРСР.

ПІДРІД 2. PLATYSPERMUM (Boiss.) Miscz.

Miscz., Fl. Cauc. crit., II, 4 (1913) 169. Boiss., Fl. Or., IV (1884) 204 pro parte.

Насіння плоске. Цибулина одинична.

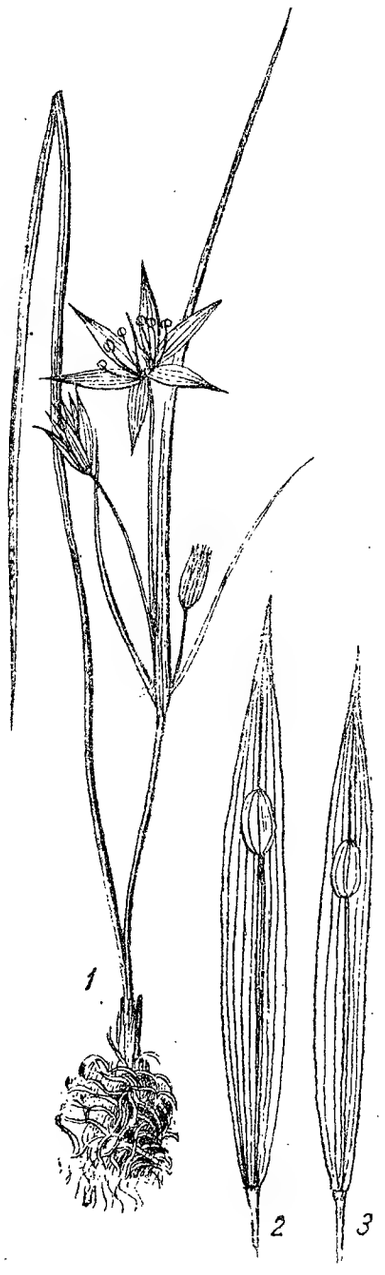

Рис. 33. *Зірочки українські — Gagea ucrainica* Klok.
1 — вся рослина в натуральну величину; *2* і *3* — листочки оцвітини (дуже збільшені)

528 (15). G. ucrainica Klok. — **Зірочки українські.** Цибулина одинична, яйцевидна, 5—7 *мм* завд., з сіробурими оболонками, витягнутими в дуже коротку шийку (3—11 *мм* завд.), що обгортає основу стебла і обплетена тонкими, білуватими кореневими мичками. Стебло 4—10(17) *см* завв., принаймні вгорі, густо- і коротко-опушене. Прикореневий листок один, вузьколінійний, жолобчастий, коротко-опушений, прямий або вгорі трохи зігнутий; стеблові листки в кількості 3—7, коротко опушені, дуже нерівні, вузьколінійні, при основі розширені, догори витягнуто-загострені. Суцвіття (1)2—5(8)-квіткове, квітконіжки нерівні, прямі, досить тонкі, 10—50 *мм* завд., густо і коротко-опушені. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, загострені, 10—13(15) *мм* завд., близько 2,5 *мм* завш., зсередини жовті, зовні зелені, з вузьким жовтим краєм; зовнішні листочки вгорі коротко-сіро-опушені. Нитки тичинок удвоє коротші від оцвітини; пиляки довгасто-лінійні. Коробочка яйцевидно-довгаста, в 2—2,5 раза коротша від оцвітини. Насіння плоске, трикутне, чорночервоне. ♃. Цв. IV.

Klok. в Тр. с.-г. бот., III (1926) 16. Кот., Бюлл. Общ. ест. при Ворон. гос. ун., II, (1927) 31. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 96. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 294. — *G. reticulata* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 504 pro parte, quoad plantas ex Ucr. SSR. Липський, Исслед. о фл. Бессараб., 371. Сидоров, Мат. для изуч. Екатерин. фл., 109. Цінгер, Зап. Киев. общ. ест., XVI, 2 (1910), с. XXV et auct. alior. fl. ucrainicae. — *G. reticulata taurica* Пач., Херс. фл., I, 412. — *G. reticulata a. taurica* Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Basarab., № 211. — *G. taurica* Клок. і Лавр. у журн. „Червоний шлях" № 8—9 (1924), у статті „Рослинність Донбасу", non Stev.

На піщаних і трав'яних місцях, на горбах і схилах у злакових і злаково-лугових степових районах. Є вказівка про знаходження у південній частині правобережного лісостепового району, яка, на думку автора, потребує підтверджень новими даними.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков)[1]. — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільнянський рн, Кучурган (Шестериков у Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, могила серед поля коло Орлика (Цінгер!). — Харківська обл.: Куп'янськ (Кот. і Клок.), Куп'яськ-Вузловий (Клок.!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна по р. Красній (Клок.). — **П.З.С.** Запорізька обл.: Мелітопольський рн, Олександрівка (Пач., sub *G. reticulata taurica).* — Миколаївська обл.: Очаків (Шестериков); Миколаїв; Жовтневий рн, Горохівка, Калинівка, Горобчанська коса (Шестериков у Пач.). — Херсонська обл.: Херсон; Білозерський рн, Софіївка, Олександрівка, Білозерка; Бериславський рн, Дрімайлівка, Качкарівка (Пач., sub *G. reticulata taurica).* — Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липський, sub *G. reticulata).*

Поширення по СРСР. Ендем України, вид, близький до *G. taurica* Stev., що росте в Криму і на Кавказі.

[1] Чи не приписав колектор помилково це місцезнаходження рослині з іншої південнішої місцевості? (Ред.).

529 (16). G. maeotica Artemczuk. — **Зірочки приазовські.** Рослина зелена. Цибулина одинична, яйцевидна, 6—10 *мм* завд., з сіруватими або сіруватобурими оболонками (звичайно більш-менш окутаними кореневими мичками), витягнутими в коротку, 1—3 *мм* завд. шийку. Стебла чотиригранні, 4—12(15) *см* завв., голі. Базальний листок один, значно перевищує стебло разом із суцвіттям, вузько-лінійний, 1—2 *мм* завш.; зверху жолобчастий, знизу кілястий. Підсуцвітних листків два, супротивних; нижній дорівнює суцвіттю; верхній значно коротший, по краях трохи розсіяно-війчастий. Суцвіття 1—3-квіткове. Квітконіжки голі, майже дорівнюють оцвітині, неоднакові, при плодах не збільшені, догори спрямовані. Листочки оцвітини 12—17 *мм* завд.; посередині найширші, до верху відтягнуто-загострені, гострі, зсередини жовті, зовні зелені, по краях з вузенькою жовтою обвідкою; внутрішні листочки значно вужчі і трохи коротші від зовнішніх. Тичинки здебільшого в 1,5—2 рази (у старіших квіток у 3 рази) коротші від оцвітини. Коробочка довгаста, при основі вужча, звичайно в 1,5 раза коротша від оцвітини; довжина її в 1,5—2 рази перевищує ширину. Насіння сплющене, плоске. ♃. Цв. III—IV.

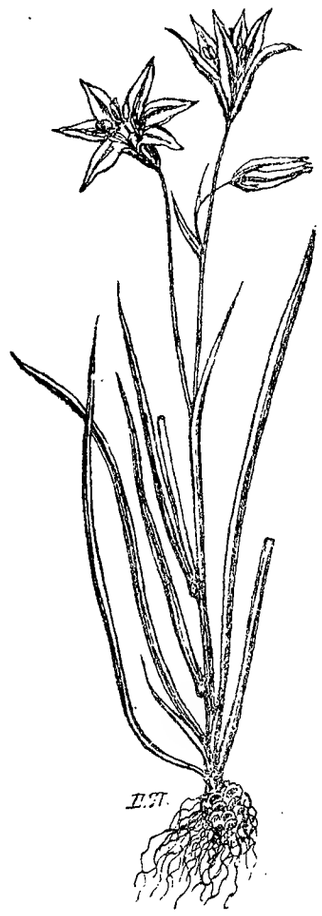

Рис. 34. *Зірочки цибулинконосні — Gagea bulbifera* (Pall.) Roem et Schult. Вся рослина в натуральну величину.

Артемчук у Журналі Інст. ботан. АН УРСР № 23 (31), (1940) 61.

На сухих відкритих степових схилах на південному сході УРСР.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: Осипенківський рн, сади на території Бердянського випрадгоспу (Артемчук!), Макорти, глинисті схили до моря (Артемчук!); там же, схили до господарства РВК (Артемчук!); околиці м. Осипенко, Далекі Макорти, глинисті схили по балці коло Солодких озер (Артемчук!) — Сталінська обл.: Жданівська мр, цілинні схили між Ляпіним і Майгерським (Рудевич!).

Поширення по СРСР. Причорн.

Загальне поширення. Ендем, Приазов'я.

Примітка. Вид цей помилково був віднесений І. В. Артемчуком до підроду *Eugagea* Pascher; насправді він належить до підроду *Platyspermum* Boiss., бо має плоске насіння.

530 (17). G. bulbifera (Pall.) Roem. et Schult. — **Зірочки цибулинконосні.** Рослина коротко-дрібно-пухнаста. Цибулина одинична, неве-

лика, яйцевидна, з буруватосірою оболонкою. Стебло 5—20 *см* завв., вкрите листом, з 3—5 спірально-розміщеними листками, просте, з однією верхівковою квіткою або гронувато розгалужене, з 2—5 квіточками. Листки тонко-нитковидні, при основі здуті, з невеликими цибулинками в пазухах. Квітки до цвітіння поникші. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, гострі, 7—12 *мм* завд., зсередини жовті, зовні зелені, з жовтим краєм. Тичинки довші від половини довжини оцвітини. Коробочка яйцевидна, в 1,5—2 рази коротша від оцвітини. 4 . Цв. IV.

Roem. et Schult., Syst. veget., VII (1829) 142. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 502. Пач., Херс. фл., I, 415. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 108. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 294.

— *Ornithogalum bulbiferum* Pall., Reise, II, Anhang (1773) 736. — *G. bulbifera major* Lang in Bot. Zeit. (1827). Kunth., Enum., IV (1843) 243. — *G. bulbifera α. typica* et *β. chersonica* Lindem., Fl. Chers., II, 228.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1056!. Фл. УСРР, визн., I, рис. 204.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1137!.

На схилах, горбах, на сухих трав'яних і кам'янистих місцях, на відслоненнях гірських порід. — Часто в степовій смузі і в районі донецького Лісостепу; зрідка трапляється у південній частині правобережного і лівобережного лісостепових районів.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, на схилах берега Ятрані (Фінн); околиці Кіровограда, Завадівка (Пач.!); Олександрія (Пач.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: околиці Харкова, Рогань (Кот.); Нововодолазький рн, Бірки, коло Липковатки (Кот.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев), коло Артемівська (Оксіюк!); Амвросіївка (Таліев). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Грушівка, Первомайськ, Мигія (Пач.); Доманівський рн, Богданівка, Прибужжя (Пач.). — Миколаївська обл.: Вознесенськ (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Олександрійський рн, Королівка (Пач.); Петрівський рн, між Петровим і Новим Стародубом (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Софіївка; Кривий Ріг (Пач.); Дніпропетровськ (Акінф.!); Верхньодніпровський рн, хут. Зелений (Гротто-Слепіковський). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Красноград (Ілліч.!); Куп'янський рн, Куп'янськ (Клок., Кот.!); недалеко від ст. Кислівки, Кочиновський степ (Кот.!). — Дніпропетровська обл.: коло Ігрені (Гроссгейм); Новомосковський рн (Акінф.); Покровський рн, Велико-Михайлівське лісництво (Чистяков); Синельниковський рн, околиці Синельникового, Луб'янка, Циганівка, Вишневий (Угринський). — Запорізька обл.: Приморський рн, Ногайськ, цілина на високому березі р. Обиточної (Гроссгейм); Великотокмацький рн, коло Великого Токмака (Кот.); Михайлівка (Таліев). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький); Благодатне (Висоцький); Володарський рн, Кременівка, Серединівка; Першотравневий рн, Стародубівка; Старо-Бешівський рн, між Стилою і Роздольним. — Ворошиловградська обл.: Міловський рн, коло Стрільцівки, Стрілецький степ (Танфільєв); під Старобільськом (Ширяєв!). — **П.З.С.** Звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: коло Запоріжжя по р. Московці (Акінф.!); Пологівський рн, між Чапаєвим і Пологами (Артемчук!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Ново-Троїцьке (Пач.); Асканія-Нова (Пач.!, Шалит.!). — **П.С.** Перекоп (Андреєв).

F. ebulbillifera Grossheim. Цибулинок у пазухах листків немає.

Гроссгейм, Тр. Общ. исп. прир. Харьк. ун., 49 (1918) 9.

Л.З.-Л.С. Запорізька обл.: острів Хортиця (Гроссгейм).

Поширення виду по СРСР. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (південна частина), Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Півд. і Схід. Закавк.; Тал.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх., Тянь-Шань.

Загальне поширення. Південна і східна частини Європейської частини СРСР, Кавказ, Закавказзя, Турецька Вірменія, північно-західний Іран, Західний Сибір і Середня Азія.

ПІДРОДИНА V. ПРОЛІСКОВІ — SCILLOIDEAE E. Krause

Плодолистики цілком зрослися між собою. Квітки виходять з пазух маленьких плівчастих прицвітків і зібрані в гроно. Листочки оцвітини вільні або зрослися. Пиляки прикріплені до ниток спинкою. Стовпчик один. Гнізда зав'язі з двома або з декількома насінними зачатками. Рослини з цибулинами і безлистим квітковим стеблом; усі листки виходять з цибулини.

Триба 1. Ornithogaleae Rouy

Оцвітина вільнолиста; суцвіття зонтикоподібне, щитковидне або гроновидне, з прицвітками, завжди без покривала; насіння кулясте або обернено-яйцевидне, ніколи не буває сплющене або крилате.

Рід 155. Проліска — Scilla L.

L., Syst., ed. 1 (1735); Gen. pl., ed. 1 (1737) 95; Sp. pl., ed. 1 (1753) 308.

Оцвітина з шести розпростертих або дзвоникувато-зложених листочків, що не мають медової ямки і в наших представників зрослися тільки при самій основі. Тичинок шість, приростих до основи оцвітини; пиляки прикріплені до ниток серединою спинки. Зав'язь кулясто або яйцевидна, сидяча або має коротку ніжку, тупо-тригранна; стовпчик нитковидний, з маленькою приймочкою. Коробочка тупо-тригранна, з небагатьма майже кулястими насінинами в кожному гнізді. — Стебла безлисті; квітки в гронах; оцвітина в наших представників голуба або синя, рідко рожева або біла.

Цей рід має понад 90 видів, що ростуть у країнах східної півкулі з помірним кліматом; в СРСР відомо 17, а в УРСР — 3 види. Види *Scilla* ділять на три секції. *Euscilla* Bak., приблизно з 40 видами, більшість яких властива Середземноморській області; до цієї секції належать і ті три види, що трапляються у нас. *Ledebouria* (Roth.) Bak., що має майже 50 видів, які ростуть у гірських країнах Тропічної і Південної Африки, Індії та Цейлону, *Endymion* (Dumort.) Bak., з двома видами, що ростуть у Західній і Середній Європі.

1. Рослини цвітуть восени; квітки невеликі; листочки оцвітини не довші 5—5,5 *мм* . . . . . **(1). П. осіння — S. autumnalis** L.
— Рослини цвітуть весною; листочки оцвітини не коротші 6—7 *мм* . 2.
2. Квітконіжки косо догори стоячі; квітки вгору обернені; квіткове стебло з круглим поперечним розрізом . . . . . **(2). П. дволиста — S. bifolia** L.
— Квітконіжки на верхівці донизу зігнуті; квітки поникші; квіткове стебло сплющене . . . **(3). П. сибірська — S. sibirica** Andrews.

531 (1). S. autumnalis L. — **Проліска осіння.** Цибулина яйцевидна, до 2,5 *см* завш. Листки в кількості 5—6, вузько-лінійні, жолобчасті, тупі, догори спрямовані, розвиваються після цвітіння. Квіткове стебло довше від листків, 10—28 *см* завв. Грono 10—25-квіткове, на початку цвітіння щитковидне, потім видовжене; квітконіжки косо догори спрямовані, однакової довжини з оцвітиною або довші від неї. Оцвітина фіолетоволілова, з косо догори спрямованими лінійно-довгастими, тупими, що залишаються при плодах, листочками оцвітини, 4,5—5,5 *мм* завд. Тичинки трохи коротші від оцвітини. Зав'язь з двома сім'янками в кожному гнізді. Коробочка обернено-яйцевидна, приплюснута. Насіння без принасінника. 4. Цв. VIII—X.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 309. **М.В.**, Fl. Taur.-Caus., I, 279. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 498. Пач., Херс. фл., I, 461; Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 373. Фл. УСРР, визн., I, 305.

— *Scilla scythica* Klp., Журн. Ін-ту ботаніки АН УРСР № 21—22 (29—30) (1939) 245.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1012.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. exsicc. AustroHung., 1041!. Fl. exsicc. Palaestinae, № 36!.

По степах, на окраїнах подів. Тільки на крайньому півдні УРСР у приморській смузі.

П.З.С. Херсонська обл.: Херсонський рн, на окраїні поду Чорна Долина, між Білозеркою і озером Солонець в околицях Херсона (Пач.!). — Миколаївська обл.: Очаківський рн, Іванівка (Лавр.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Веселовський рн, на південь від Корніївки, Забігайлівські поди, рідко. — Херсонська обл.: порт Скадовськ, на поду, місцями дуже багато (Пач.!); Голопристанський рн, Потіївський заповідник, багато (Ілліч., Лавр.); Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, на поду (Стахорський!), Захарівка (Білик!); Сиваський рн, Ново-Михайлівка, на поду (Кот., Левіна).

Поширення по СРСР. Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавк.; Тал.

Загальне поширення. Південна Європа, південь УРСР, Крим, Румунія, Кавказ, Закавказзя, Передня Азія, Північна Африка.

532 (2) S. bifolia L. — **Проліска дволиста.** Цибулина яйцевидна, обгорнута чорнуватими перетинчастими оболонками. Квіткове стебло кругле, майже до середини обгорнуте піхвами листків, 6,5—20 *см* завв.

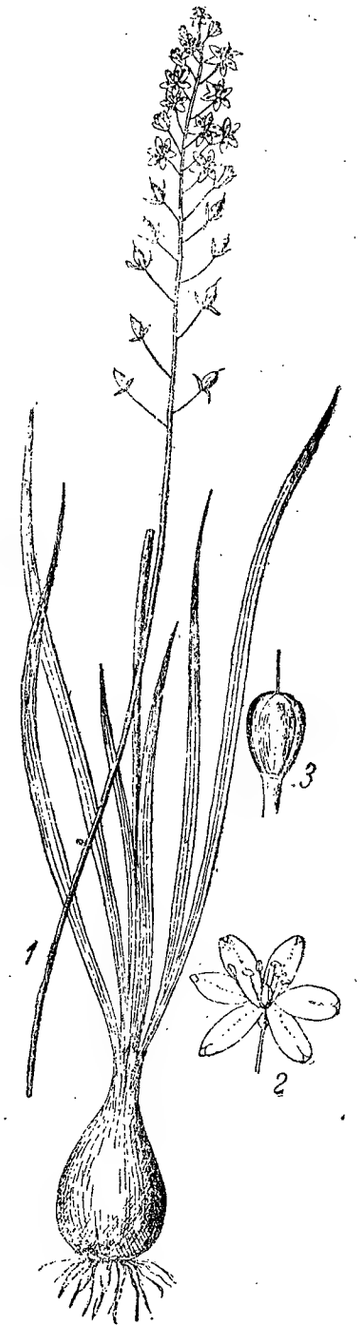

Рис. 35. *Проліска осіння — Scilla autumnalis* L.
1 — цибулина з листям, рештками торішнього стебла і окремо квіткове стебло цього року; *2* — квітка (збільш.); *3* — молода коробочка (збільш.).

Листків звичайно два, дуже рідко три; вони широко-лінійні, звужені до основи, широко-жолобчасті, з ковпачкоподібною верхівкою. Гроно (1)2—6(8)-квіткове; прицвітки дуже маленькі або здебільшого відсутні; квітконіжки косо догори стоячі, нижні в 2,5—4 рази довші від квітки. Листочки оцвітини голубі, рідко рожеві (f. *rosea* Schmalh.) або білі (f. *alba* Akinf.)[1], розпростерті, 6—8,5(10) *мм* завд., довгасто-еліптичні, тупі, тичинки в півтора раза коротші від оцвітини, з голубими пиляками. Зав'язь звичайно з шістьма насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик короткий. Коробочка куляста, тупо-тригранна. Насіння при основі з великим білим принасінником. 4 . Цв. IV.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 302. Ledeb., Fl. Ross., IV, 156. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 499. Пач., Фл. Полес., n⁰ 1009; Херс. фл., I, 460. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 160. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, 2721. Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 373. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 304.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1015. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 62, Fig. I!; S. 248, Fig. 361, a—b!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 84!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 687, I, II!.

У листяних лісах, на узліссях, по чагарниках. У південній частині правобережного Полісся, у західному і правобережному лісостепових районах, а також у західних областях звичайно; у лівобережному Лісостепу, особливо в східній його частині, здається, трапляється спорадично; в степовій смузі рідко; у північній частині правобережного Полісся і в усьому лівобережному Поліссі невідома; у Східних Карпатах до 1635 *м* над рівнем моря.

Зак. Л. Закарпатська обл.: по лісах і чагарниках скрізь (Маргиттай). — **К.Л.** Карпати: у нижній зоні криволісся на Чорногорі: полонина Гуропина під Васкулем, 1440—1635 *м* над рівнем моря, у великій кількості (Запал.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Гюккель у Кнаппа, Тиецький у Запал.); Дрогобич (Турчинський у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Ярина (Круль у Запал.); околиці Львова (Завадський, Томашек); Новояричівський рн, Журавники (Віттман). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Полонного (Тишецький у Пач.). — Житомирська обл.: коло Житомира (Тишецький!), острів на Тетереві коло Житомира (Копачевська!); Андрушівський рн, Івниця (Годе!); Коростишівський рн, Коростишів (Совинський), Козіївка (Бельке). — Київська обл.: околиці Києва — Сирець (Семенк.!, Кравченко!), Лиса Гора (Васильев-Яковл.!), Пронівський ліс, (Лонач.!, Оксіюк!), Голосіївський ліс (Траутф., Шмальг.!, Цінгер!, Лонач.!, Семенк.!, Шанявський!, Бочаров!, Зеров!), коло Києва (Рог., *f. alba* Akinf.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Труш у Запал.); Заліщицький рн, Мишків, Лисичники, Добровляни, Заліщики (Слендзінський); Борщівський рн, Шершенівці (Слендзінський), Більче; Чортківський рн, Давидковці (Ленц); Бучацький рн, Бучач, Жизномир (Труш). — Чернівецька обл.: Садгірський рн, Чернівка (Франціталь), Солонець (Гербіх). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Кам'янця-Подільського (Рог.); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка, Гуменці, Врублівці (Богацький); Ново-Ушицький рн, Пилипи Олександрівські (Монтр.!); Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький),

[1] Акинфиев, Растительность Екатеринослава в конце первого столетия его существования, Екатеринослав, 1889, с. 184. Beck. Flora von Nieder-österreich, 1890, S. 176.

Сатанів (Монтр.!). — Одеська обл.: Котовський рн, коло ст. Котовськ (Шмальг.!); Олександрівка (Пач.); Петрівка коло Балти (Пач.); Ананьївський рн, Жеребківська лісова дача (Пач.). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог.). — Вінницька обл.: Вінниця, Староміський ліс (Білозір!). Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); Рокитянський рн, коло Синяви, Прусянський ліс (Гродзінський!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!, *f. genuina* et *f. alba* Akinf.); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!, *f. alba* Akinf.); Катеринопіль (Кравченко!); Смілянський рн, Сміла (Ракочі!, Тржебінський), Сунки (Тржебінський); Умань (Пач.!). — Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, коло Кожарки (Постригань!); Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!), Кіровоградський рн, Кіровоград (Ліндем., Окснер!, f. *genuina* et f. *rosea* Schmalh.), Вишняківка (Окснер!, f. *alba* Akinf.), Мар'ївка (Пач.); Добровеличківка (Пач.). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Ніжинський рн, коло Синяків, рідко (Михайловський!); Прилуцький рн, Дідівці (Дубовик і Левенець!), — Полтавська обл.: коло Лубен (Августінович! Шапоренко!); Лохвиця (Гагман!); Великокринківський рн, Великі Кринки (Зеров!), Андріянівка (Зеров!); околиці Полтави (Черепахін), коло роз'їзду Свинківки (Ілліч.!). — Сумська обл.: Сумський рн, околиці м. Суми, коло Шпилівки (Стародуб!), Терешківка, Токарі (Залеський); Штепівський рн, коло Штепівки і Василівки; Лебединський рн, Вільшана (Ширяєв і Лавр.). — Харківська обл.: кол. Ізюмський повіт (Черн.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільнянський рн, Понятівка (Пач.); Доманівський рн, Прибужжя (Пач.); Первомайський рн, Грушівка, коло Голти, Мигія (Пач.). — Кіровоградська обл.: Долинський рн, коло ст. Долинська (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ, у садах і лісах, дуже часто (Акінф.), між чагарниками на кол. острові Потьомкіна (Акінф., f. *alba* Akinf.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кишеньківський рн, коло Орлика в гайочку по березі р. Кагашлик (Цінгер!). — Дніпропетровська обл.: кол. Новомосковський повіт (Акінф.); Синельниківський рн, околиці ст. Синельникове, коло Циганівки (Угринський!). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Лебед., Шестеріков!). — Миколаївська обл.: Миколаїв, у Спаську, в лісках на Сухому Фонтані по берегах Бугу (Федосєєв!); Варварівський рн, Горобчанська коса по Бугу (Рябков у Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна лісова дача, місцями досить багато (Пач.), коса Тендер (Михайлів у Ілліч.).

Var. **bracteata** Tomaszek. Прицвітники нижніх квіток до 1 *см* завд.

Tomaszek in Verhandl. d. zoolog.-botan. Verein. in Wien, XVIII (1868) 354. Aschers. u. Graebn., Synops., III, 228.

Зак. Л. Закарпатська обл.: по лісах і чагарниках скрізь (Маргиттай). — **К.Л.** Карпати; гори над верхнім Саном (Шафер); гори Покутсько-Мармароські (Запал.); у нижній зоні криволісся на Чорногорі: полонина Гуропина під Васкулем, 1440—1635 *м* над рівнем моря, у великій кількості, з квіт. 20. V 1881 (Запал.); гори Чивчинські (Мондальський); над Чорним Черемошем (Волощак). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Гюккель у Кнаппа); Самбір (Тинецький у Запал.); Дрогобич (Турчинський у Запал.); Стрийський рн, Довге (Костинюк і Вечорек). — **Р.Л.** Львівська обл.: коло Львова (Томашек).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Середн. Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: західна частина Передкавк., Зах. Закавк. і Схід. Закавк. (Грузія).

Загальне поширення. Піренейський півострів, Франція, Швейцарія, Італія, Бельгія, Голландія, Південна Німеччина, Південна Польща, Придунайські країни, Балканський півострів, південний-захід Європейської частини СРСР, Крим, Західний Кавказ, Закавказзя, Мала Азія.

533 (3). S. sibirica Andrews. — **Проліска сибірська.** Цибулина яйцевидна або майже куляста, обгорнута чорними перетинчастими оболонками. Листків звичайно 2—4, широко-лінійних, коротко-загострених, з ковпачкоподібною верхівкою, 6—22 *мм* завш. Квіткові стебла 10—22 *см* завв., 1—3-квіткові, сплющені, з одного боку плоскі, з другого — опуклі, після цвітіння полягають; стебла виходять здебільшого по декілька з однієї цибулини і обгорнуті в нижній частині або до половини піхвами листків; прицвітки дуже маленькі, дельтовидні, забарвлені; квітконіжки дуже короткі. Квітки поникші, яскравосині, дуже рідко білі (f. *albiflora* Bordz.); листочки оцвітини еліптично-лінійні або довгасто-еліптичні, тупі, (10)14—15 *мм* завд. і близько 4 *мм* завш. Тичинки вдвоє коротші від оцвітини; їх ніжки лінійно-шилоподібні, пиляки сині. Зав'язь яйцевидна, з 8—10 насінними зачатками в кожному гнізді, коротша від стовпчика; стовпчик тригранний. Коробочка яйцевидна; насіння без принасінника. 4. Цв. $^2/_2$ III—IV.

Andrews., Bot. Rep. (1804), tab. 365. Aschers. et Graebn., Synops., III, 230 (excl. syn. *S. Roseni* C. Koch). Гроссгейм, Фл. СССР, IV, 376. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 304.

— *S. cernua* Redouté, Liliac. adnot. (1809), tab. 298. M.B., Fl. Taur.-Cauc., III, 266. Ledeb., Fl. Ross., IV, 157 pro parte. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 499. Пач., Херс. фл., I, 461. — *S. cernua* varietates *uniflora, biflora, pluriflora* Lindem., Fl. Chers., II, 229. — *S. armena* Grossh. in Monit. Jardin bot. Tiflis, ser. II, 3 (1927) 198; Фл. СССР, IV, 377.

Рисунки: Redouté, Liliacées, III (1807), tab. 130 (sub. *S. amoena*); in tab. 298 (sub. *S. cernua*)!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 188!. Герб. флори УСРР, № 38!.

По лісах і чагарниках у правобережному, лівобережному і донецькому лісостепових районах і в злаково-лугових степах. У західному Лісостепу і в злаковому Степу невідома. У правобережному і лівобережному Лісостепу трапляється досить часто приблизно на південь від лінії Гайсин—Козин—Прилуки—Суми (на північ від цієї лінії *S. sibirica* відома лише в кол. Ніжинському повіті коло хут. Бобрика). Досить звичайно в лівобережному злаково-луговому Степу і рідко в правобережному, де трапляється тільки в східній його частині.

П.Л.-С. Вінницька обл.: Теплицький рн, Важнянський ліс між сс. Степанівкою і Важним, у 4 *км* від ст. Кублич, досить багато. — Київська обл.: Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!); Смілянський рн, Сміла (Ракочі!), Яблунівка; Умань, у лісі дуже рідко (Пач.!, Попер!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!), Перехрестівка (Крилов), Ревівка, Павлиш; Онуфріївський рн (Пач.!); Знам'янський рн, Чорний ліс, Макариха; Новопразький рн, Шарівка, Пантаївка.

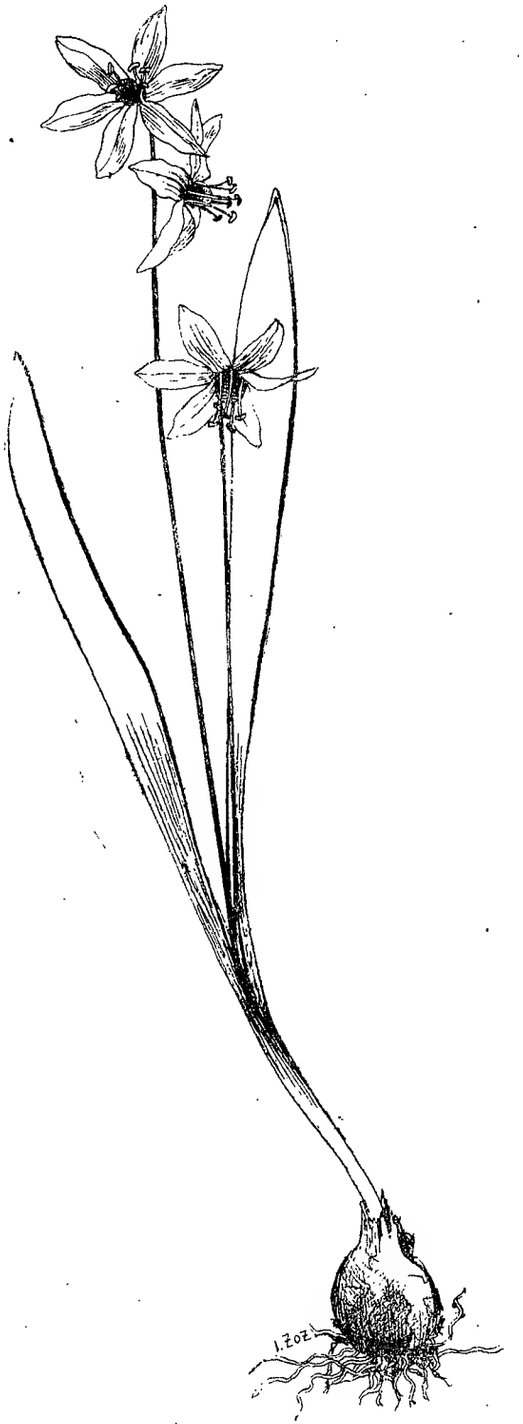

Рис. 36. *Проліска сибірська — Scilla sibirica* Andrews.
Вся рослина в натуральну величину.

(Пач.); Кіровоград (Окснер!); Добровеличківка (Пач.); Олександрія (Пач.). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Ніжинський рн, близько хут. Бобрик (Михайловський); Прилуцький рн, Полова (Власенко!), Дідівці (Дубовик і Левенець!). — Полтавська обл.: коло Лохвиці, Пирятина, Лубен, Зінькова і Полтави (Рог.); Зіньківський рн, коло Павлівки (Рог., f. *albiflora* Bordz.); коло Полтави, скрізь по лісах (Ілліч!, Зеров!). — Харківська обл. околиці Харкова, Куряж (Наливайко, Кот.!, f. *typica* et *albiflora* Bordz.), Деркачі (Лавр.!), Мерефа (Кот.!), Люботин (Кот.!), Гіївка (Козлов!); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ямський рн, Комишеваха (Лукашов!); Артемівський рн, коло Артемівська (Оксіюк!), коло роз'їзду Вальянівського (Оксіюк!), коло ст. Часів Яр (Оксіюк!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Акінф.); кол. Верхньодніпровський повіт (Акінф.); П'ятихатський рн, Саксагань (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло Карлівки (Цінгер!); коло Кишеньок (Цінгер). — Харківська обл.: Вовчанський і Куп'янський повіти, дуже часто (Ширяєв і Лавр.); Куп'янськ (Кот.); Дворічанський рн, Касянівка (Васильев-Яковл.!, f. *typica* et *albiflora* Bordz.). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн (Акінф.); Павлоград (Сидоров). — Сталінська обл.: Ясинувата (Липський!); Приморський рн, Старий Крим (Голіцинський!); околиці Жданова (Голіцинський!); Старо-Бешівський рн, між Стилою і Роздольним. — Ворошиловградська обл.: Старобільський рн (Ширяєв і Лавр.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: околиці Запоріжжя, острів Хортиця (Акінф.).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр. (південно-східна частина), Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз. (західна частина), Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР до Волги, Крим, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія.

Рід **156. Рястка — Ornithogalum** (Tourn.) L.

Tourn., Inst. (1709) 378, tab. 203. L., Syst., ed. 1 (1735); Sp. pl., ed. 1(1753) 306.

Оцвітина з шести розпростертих під час цвітіння листочків, що залишаються при плодах. Листочки оцвітини здебільшого білі, з зеленуватою смужкою на спинці, рідше цілком білі або жовтуваті, невиразно-багатожилкові. Нитки тичинок плоскі, іноді пелюсткоподібні, без зубців або з трьома зубцями наверху, з яких середній несе пиляк. Пиляки довгасті, прикріплені до ниток серединою спинки. Зав'язь сидяча, тригнізда, з численними насінними зачатками, розміщеними в кожному гнізді двома рядами. Стовпчик у наших представників нитковидний, з трикутною приймочкою. Коробочка тупо-тригранна або майже трилопатева. Насіння плоске, яйцевидне або майже кулясте, з чорною шкіркою. — Рослини з цибулиною, утвореною багатьма лусками, вільними або зрослими між собою, і з безлистим верхівковим стеблом; усі листки прикореневі, лінійні; квітки в гронуватих або щитковидних суцвіттях.

Рід *Ornithogalum* (Tourn.) L. поширений у Південній і Середній Європі, в Західній Азії та Африці і має понад 100 видів, з яких в СРСР — 24, в УРСР — шість. Не менше 64 видів ростуть у Південній Африці, головно у Капській області, а решта — в Середземноморській області в широкому розумінні цього слова і в суміжних країнах. Рід ділиться на шість секцій, з яких дві — *Osmyne* Bak. з 12

видами і *Cathissa* Bak. з 20 видами — властиві виключно Південній Африці. Секція *Caruelia* Bak. має в собі 12 африканських видів, з яких більшість ростуть у Капській області, і один середземноморський вид. Секція *Beryllis* Bak. складається з 20 капських видів і 5—6 середземноморських. Секція *Heleocharmos* Bak. з 30 видами та секція *Myogalum* Bak. з двома видами живуть у середземноморських і сусідніх з ними країнах. З країн Радянського Союзу особливо багатий на види цього роду Кавказ, для якого тепер відомо 18—19 видів.

Для УРСР вказано дев'ять видів роду *Ornithogalum*, але з них тільки 5—6 видів відомі для неї як тубільні, а саме: *O. Gussonii* Ten. і *O. fimbriatum* Willd. з секції *Heleocharmos* Bak., *O. Bucheanum* Aschers. з секції *Myogalum* Bak. і, нарешті, три види з секції *Beryllis* Bak. — *O. flavescens* Lam., *O. pyrenaicum* L. і *O. Fischerianum* Kraschen.

Ймовірно, що *O. pyrenaicum* L., відомий з Жданова, належить до випадково занесених рослин і тепер у нас зник. Крім цих шести видів, для України вказані ще *O. umbellatum* L., *O. nutans* L. і *O. caudatum* Ait. Існування у нас *O. umbellatum* L. і *O. nutans* L. у дикому стані потребує підтвердження новими фактичними даними, бо всі вказівки на існування у нас цих видів, які міг перевірити автор, базувались на неправильних визначеннях; щождо *O. caudatum* Ait., то цей вид походить з Південної Африки і був указаний[1] для одного місцезнаходження (с. Гуляй-Городок, Смілянського району, Скиргелло, герб. Монтрезора!); вважатися в складі нашої флори він, звичайно, не може. В З.Л.-С. або в П.З.С. можливе ще знаходження *O. refractum* Ait., відомого в МРСР (Бендери, Пач.!).

Деякі види роду *Ornithogalum* L., як наприклад *O. umbellatum* L., *O. nutans* L., *O. Bucheanum* Aschers. та інші, культивують у садах як декоративні рослини.

---

1. Тичинкові нитки широкі, лінійно-довгасті, пелюсткоподібні, всі або тільки внутрішні зверху з трьома зубцями, з яких на середньому міститься пиляк . . . . . 2.
— Тичинкові нитки ланцетні, суцільні, без зубців . . . . . 3.
2. Тичинкові нитки на внутрішньому боці по середній лінії мають вузьку поздовжню пластинку, яка зверху під зубцем, що має на собі пиляк, закінчується невеликим зубчиком; стовпчик коротший від зав'язі або однакової з нею довжини . . . . . **(5). Р. Буше — O. Bucheanum** (Kunth.) **Aschers.**
— Тичинкові нитки на внутрішньому боці без поздовжньої пластинки і без зубчика під зубцем, що має на собі пиляк; стовпчик звичайно довший від зав'язі . . . . . **(6). Р. поникла — O. nutans L.**

[1] Монтрезор, Список растений, собранных в Киевском учебном округе, Зап. Киевск. общ. естествоисп. (1895) 699.

3. Суцвіття — вкорочене, овальне або щитковидне ґроно . . . . 4.
— Суцвіття — видовжене ґроно . . . . . 7.
4. Листкі голі 5
— Листки на нижньому боці вкриті відхиленими або донизу оберненими волосками . . **(4). Р. торочкувата — O. fimbriatum.** Willd.
5. Квітконіжки під час плодоношення горизонтальні або донизу відігнуті . . . . . 6.
— Квітконіжки під час плодоношення косо догори спрямовані . . . . . **(1). Р. Гуссона — O. Gussonii** Ten.
6. Квітконіжки під час плодоношення відігнуті донизу; ребра коробочки зближені попарно . . **(3). Р. відігнута — O. refractum** Kit.
— Квітконіжки при плодах горизонтальні; ребра коробочки рівномірно одно від одного віддалені . . **(2). Р. зонтична — O. umbellatum L.**
7. Ґроно (4)15—25-квіткове; листочки оцвітини на спинці з вузькою блідо- або злегка зеленуватою смужкою . . . . . **(8). Р. Фішерова — O. Fischerianum** Kraschen.
— Ґроно 30—50-квіткове; листочки оцвітини на спинці з більш-менш широкою зеленою смужкою . . . . . **(7). Р. піренейська — O. pyrenaicum** L.

Секція 1. **Heleocharmos** Bak. Тичинкові нитки без зубців. Суцвіття у вигляді щитка або вкороченого ґрона. Листя часто значно довше від суцвіття.

534 (1). **O. Gussonii** Ten. — **Рястка Гуссона.** Цибулина яйцевидна, 2—3 *см* завд., з сіруватою або буруватою оболонкою. Квіткове стебло 10—20(30) *см* завв. Листки в кількості 4—6, голі, догори спрямовані, вузько-лінійні, 1—3(4,75) *мм* завш., сіруватозелені, з невиразною білуватою серединною смужкою, однакової довжини з стеблом або довші від нього. Суцвіття щитковидне, з 5—10(16) квітками; прицвітки білі, перетинчасті, ланцетні, загострені, коротші від квітконіжок; квітконіжки і під час цвітіння, і при плодах косо догори спрямовані. Листочки оцвітини довгасті або лінійно-довгасті, 12—15(17) *мм* завд., білі, з зеленою смужкою на спинці; зовнішні — ширші, тупуваті; внутрішні — вужчі і гостріші. Тичинки звичайно не довші від половини листочків оцвітини. Коробочка обернено-яйцевидна, з попарно зближеними ребрами і з заглибиною наверху. ♃ . Цв. $^2/_2$ IV—V.

Ten., Fl. Neapol., III (1824—1829) 337. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 500. Margittai in Magyar botan. lapok, XXXII (1933).

— *Ornithogalum tenuifolium* Guss., Prodr. fl. Sic., I (1827) 413. Пач., Фл. Полесья, n° 1010; Херс. фл., I, 464. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 383. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 306. — *O. umbellatum β. tenuifolium* Trautv. in Act. Horti Petrop. (1871) 26. — *O. umbellatum* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 159, pro parte. Шмальг., Фл. Ю.-З. Р., 587.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X., fig. 1020!. Ten, Fl. Neapol., tab. 226, fig. 7!. Hegi, Ill. Fl, v. Mittel-Eur., II, S. 252, Fig. 366!. Фл. СССР, IV, таб. XXII, рис. 6!.

Видані зразки: Rchb. Exsicc., 1617!. Petrak, Fl. Bohem. et Morav. exsicc., 1206!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 397!. Fiori et Beguinot, Fl. Ital. exsicc., № 1247!.

На відкритих сухих трав'яних місцях, по степах, на глинистих і кам'янистих схилах, по чагарниках. Досить звичайно в степових і лісостепових районах УРСР у старих її межах; трапляється зрідка і на південних окраїнах правобережного Полісся.

Зак. **Л.** Закарпатська обл.: біля залізниці коло Серніє (Маргиттай). — **П.П.** Житомирська обл.: околиці Житомира (Тищецький!). Київська обл.: околиці Києва (Рог., Семенк.!). — **П.Л.-С.** Досить часто в лісостепових районах Київської і Одеської областей; зразків з Кам'янець-Подільської і Вінницької областей автор не бачив. **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: околиці Полтави, Великобагачанський рн, у 20 *км* за Хоролом по дорозі до Полтави (Августінович!, Ілліч.!). — Харківська обл.: Валківський рн, Валки; Нововодолазький рн, ст. Єзерська (Угринський, Кот.); Харківський рн, Рогань (Наливайко), Бабаї, Сороківка (Наливайко). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Таліев); коло Артемівська, за Донецькою залізницею (Оксіюк!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільнянський рн, Понятівка (Пач.); Доманівський рн, Прибужжя (Пач.). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Акінф. sub. *O. umbellato β. tenuifolio* Trautv.). — **Л.З.-Л.С.** Звичайно. — **П.З.С.** Звичайно. — **П. С.** Херсонська обл.: Іванівський рн, Ново-Дмитрівка, Ново-Михайлівка; Генічеський рн, Чонгар, ст. Сиваш (Кот.).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавказ.

Загальне поширення. Південна Франція, Італія, Югославія, Болгарія, Греція, Румунія, південна смуга Європейської частини СРСР, Кавказ, Закавказзя, Месопотамія, Мала Азія.

Примітка. У Молдавській РСР, в околицях Бендер по Дністру росте дуже близький до *O. Gussonii* Ten. вид — *O. millegranum* Janka [Term. Füz., VIII (1884) 29]. — *O. tenuifolium β. millegranum* Aschers. et Graebn., Synops. Mittel-Eur., Fl. III (1905) 243; Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 161.

Господарське значення. Вид цей придатний для культури в квітниках, особливо для бордюрів.

535 (2). **O. umbellatum** L. — **Рястка зонтична.** Цибулина майже куляста або злегка яйцевидна, звичайно з численними дрібними додатковими цибулинками. Стебло 10—15 *см* завв., рідше до 20 *см* або ще вище. Листків 6—9, вони відхилені, вузько-лінійні, 2—5(8) *мм* завш., жолобчасті, з серединною білою смужкою, довші від стебла. Ґроно щитковидне, (8)10—20-квіткове; прицвітки лінійні, загострені. Квітконіжки довші від прицвітків, під час цвітіння косо догори спрямовані, при плодах горизонтальні, з оберненими догори коробочками. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні або довгасто-обернено-яйцевидні, до 2,5 *см* завд., білі, на спинці з широкою зеленою смужкою, тупі; зовнішні наверху з вістрям. Коробочка довгасто-яйцевидна або булавовидна, з рівномірно віддаленими одно від одного ребрами. ♃ . Цв. V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 307. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 500 pro parte. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 161. Пач., Херс. фл., I, 465. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, 273. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 383. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 306.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1019!.
Видані зразки: Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 684!.

На трав'яних місцях, на схилах, у садах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: на лугах і трав'яних місцях коло Мукачева (Маргиттай). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Кульчинський, Мондальський, Мотика). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Володимир-Волинський рн, Верба, у парку, здичавіла (Пач.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Труш); Мельнице-Подільський рн, Нівра (Ленц у Запал. sub. *O. umbellatum* або var. *folioso* Zapal.); Заліщицький рн, Лисичники (Слендзінський). — Чернівецька обл.: Чернівці; Садгірський рн, Чернівка (Кочвара). — Кам'янець-Подільська обл.: Михайлівка; Солобковецький рн, Проскурівка (Маковецький). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільна (Пач.), Котовськ (Пач.), Байтальсько-Точилівська лісна дача коло Ананьєва, Жеребківська лісна дача, переважно на грунті, що оброблювався або оброблюється (Пач.).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн.

Загальне поширення. Скандінавія, Данія, Франція, Піренейський півострів, Італія, Балканський півострів, Мала Азія, Сірія, Північна Африка.

Примітка. *O. umbellatum* L. часто дичавіє. Як спонтанний вид на Україні він або зовсім відсутній або росте тільки у західній її частині. Цей вид був показаний для України Бессером, Ейхвальдом, Ледебуром, Черняєвим, Роговичем, Гербіхом, Кнаппом, які взагалі не відрізняли його від *O. Gussonii* Ten., а з новіших авторів — Шмальгаузеном, Шестериковим, Монтрезором, Пачоським, Маковецьким та ін. Покази цього виду для України, які автор мав змогу перевірити за зразками, що є в гербарії Інституту ботаніки АН УРСР, як виявилось, помилкові; їх треба віднести до попереднього виду. Автор не бачив екземплярів, на основі яких Пачоський наводить *O. umbellatum* L. для Роздільної і кол. Ананьївського повіту (Херс. фл. I, 466), але гадає, що знаходження *O. umbellatum* L. у цих місцевостях можливе тільки в здичавілому стані.

Для Київської області показаний Андржейовським *O. umbellatum β. latifolium* Andrz. (Андрж. у Рог., Обозр., 1869, 306: „по степах коло Ракитного"). Що являє собою ця форма, за відсутністю відповідного гербарного зразка сказати не можна.

O. umbellatum L. наводять як дикорослий вид також для деяких місцевостей середньої смуги Європейської частини СРСР і для Кавказу, але, на думку автора, помилково (замість *O. Gussonii* Ten.). Можливо, проте, що деякі з показів *O. umbellati* L. стосуються здичавілих рослин.

535[1] (3). O. refractum Kit. — **Рястка відігнута.** Цибулина яйцевидна, з численними цибулинками, що мають звичайно ніжки. Стебло 10—15 *см* завв. Листки в кількості 6—8, вузько-лінійні, 3—5 *мм* завш., жолобчасті, з білою смужкою, перевищують стебло разів у три і більше. Суцвіття досить рідке, 5—15-квіткове; прицвітки ланцетні, загострені, трохи коротші від квітконіжок або нижні майже однакової з ними довжини. Квітконіжки майже рівні, при плодах відігнуті донизу або звислі,

з дуже загнутим догори верхом. Листочки оцвітини широко-еліптичні або довгасті, тупуваті, зверху білуваті, знизу з широкою зеленою смужкою, 15—20 *см* завд. Коробочка довгасто-яйцевидна, догори обернена, з попарно зближеними ребрами. ♃. Цв. IV.

Kit. in Willd., Enum. pl. horti Berol. Suppl. (1813) 18. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 161. Пач., Мат. для фл. Бессараб., 80; Херс. фл., I, 466. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 383.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X., fig. 1024!.

На горбах, полях, по залізничних насипах, по чагарниках.

Вид цей в УРСР поки що невідомий, але, можливо, згодом буде знайдений у південно-західній частині Одеської області або в Придністров'ї, бо трапляється в МРСР (Бендери, по чагарниках, Пач.).

Поширення по СРСР. Бессараб., Крим; Кавказ: Схід., Закавк.

Загальне поширення. Югославія, Угорщина, Румунія, МРСР, Крим.

536 (4). O. fimbriatum Willd. — **Рястка торочкувата.** Цибулина яйцевидна. Листків 2—8, здебільшого чотири; вони прямі або серповидно-відігнуті, лінійні, жолобчасті, зверху голі, знизу і по краях покриті відстовбурченими або вниз оберненими, досить твердими волосками, перевищують стебло разом з суцвіттям, 3,5—5,5 *мм* завш. Стебло 5—15 *см* завв. Гроно більш-менш щитковидне, 5—15-квіткове; прицвітки блідозеленуваті, перетинчасті, ланцетні, загострені, однакової довжини з квітконіжками або трохи вищі. Квітконіжки під час цвітіння косо догори спрямовані, пізніше відстовбурчені або донизу відігнуті. Листочки оцвітини довгасто-обернено-ланцетні або довгасто-обернено-яйцевидні, тупі, 11—18 *мм* завд., 4—8 *мм* завш.; зовнішні — ширші. Нитки тичинок вдвоє коротші від оцвітини; зовнішні — вужчі, звичайно від основи поступово до верху звужені; внутрішні — ширші, ланцетні, загострені. Коробочка з попарно зближеними вузько-крилатими ребрами. ♃. Цв. $^2/_2$ IV, $^1/_2$ V.

Willd., Nova Acta not. cur. Berol., III (1801) 420. M.B., Fl. Taur.-Cauc., I, 276. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 500. Savulescu si Rayss, Fl. Basarab., 67. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 383. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 307.
— *O. fimbriatum* var. *latifolium* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 365.

На трав'яних місцях, на схилах. Дуже рідко.

П.П. Київська обл.: Київ, у ботанічному саду, здичавіла. — **Л.З.-Л.С.** Кол. Катеринославська губернія (1840, зразок у гербарії Траутфеттера). — Дніпропетровська обл.: Новомосковськ, поміж кущами на лугах (IV, 1902, Богомазов; 1930, Клок.; пізніше Бельгард). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Болград (Липський, Савулеску і Райсс).

Поширення по СРСР. Бессараб., Причорн., південний берег Криму.

Рис. 37. *Рястка торочкувата — Ornithogalum fimbriatum* Willd.

Загальне поширення. Греція, Болгарія, Румунія, Бессараб., Палестіна, Мала Азія.

Господарське значення. *O. fimbriatum* Willd. придатна як раноквітуча рослина для прикраси паркових моріжків, а також як бордюрна рослина.

Секція 2. **Myogalum** (Link.) Bak. Суцвіття — більш-менш довге грono; тичинкові нитки широкі, лінійно-довгасті, зверху з двома боковими зубцями.

537 (5). **O. Bucheanum** (Kunth.) Aschers. — **Рястка Буше.** Цибулина яйцевидна. Листки зелені, звичайно швидко в'януть, лінійні, жолобчасті, тупуваті, з короткою башличкоподібною верхівкою; такої ж довжини як і стебло або трохи довші від нього, 14—17 *мм* завш. Стебло (20)30—40(50) *см* завв. Суцвіття — 3—15-квіткове, досить густе однобічне грono; прицвітки перетинчасті, ланцетні, загострені, довші від квітконіжок. Квітконіжки коротші від квіток. Квітки великі, широкодзвоникуваті, пониклі. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, загострені, здебільшого з хвилястим краєм, зсередини білі, зовні зелені, біло-облямовані, (18)20—25(27) *мм* завд., до 7—7,5 *мм* завш. Тичинкові нитки широкі, пелюсткоподібні, лінійно-довгасті, зверху з кожного боку з зубцем, на внутрішній стороні з поздовжнім кілем, що має зверху невеликий зубчик; бокові зубці ниток внутрішніх тичинок однакової довжини з пиляками, але трохи перевищують їх; у зовнішніх тичинок — коротші. Зав'язь широко-еліптична, трохи довша від стовпчика або однакової з ним довжини. Коробочка широко-яйцевидна, з шістьма ребрами і з жолобками між ними, наверху з заглибиною. ♃. Цв. V.

Aschers., in Oesterr. Bot. Ztschr., XVI (1866) 191; in Verhandl. d. Bot. Vereines für die Provinz. Brandenb., VIII (1867) XIII. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 393. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 307. Margittai in Magyar botan. lapok, XXXII (1933).

— *Myogalum Bucheanum* Kunth. in Enum pl., IV (1843) 348. — *Ornithogalum nutans β. Bucheanum* Bak. in Journ. Linn. Soc., XIII (1872) 272. Пач., Херс. фл., I 466. — *O. nutans* Boiss., Fl. Or., V (1881) 212 et auct. florae Rossicae et Ucrainicae pro parte, non L. — *Myogalum nutans* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 161 pro parte, non Link. Czern. Consp., 1469. Андрж. у Рог., Обозр. (1869) 306. — *Albucea chlorantha* Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X (1848) 17 et fig. 1032.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1032!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 253, fig. c—e!.

Видані зразки: Hayek, Fl. Stiriaca exsicc., № 732!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 892!.

Трапляється у південній частині лісостепової смуги та в степових районах, здебільшого на вогких трав'яних місцях, по чагарниках, на узліссях, у балках, у долинах річок.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Мукачівська округа, при залізниці коло Рівного (Маргиттай). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Новоушицький рн, Івашковці (Маковецький sub. *O. nutante*). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміланський рн, Гуляй-Городок (Монтрезор!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград

(Оксиер); Ново-Георгіївський рн, між Ревівкою і Павлівкою (Пач.), Олександрія (Пач.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава, Полтавський рн, Зінці, Рибці (Ілліч.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Линський!); Слов'янський рн, гори Артема (Ширяев і Лавр.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, Прибужжя (Комша у Пач.); Богданівка (Пач.); Первомайський рн, Мигія, Грушівка коло Голти (Пач.). — Миколаївська обл.: Арбузинський рн, проти Семенівки (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф. *sub. O. nutante);* Криворізький рн, луги по Інгульцю, коло с. Зеленої (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, коло Карлівки (Цінгер!, Бордз.!). — Харківська обл.: Ізюмський рн, Червоний Оскол; Боровський рн, Гороховатка (Ширяев і Лавр.). — Сталінська обл.: околиці Жданова. — Ворошиловградська обл.: Ново-Айдарський рн, у лісі на схилі берега Дінця на південь від Муратового (Таліев); Кремінна, на лугах, у бору (Кот. і Клок.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Одеса (Шестериков!); Одеський рн, Дофінівка (Пач.). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.); Привільнянський рн, Архангельський на Громоклеї (Пач.); Березнеговатський рн, Яковлівка при злитті Вісуні та Інгульця (Пач.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Херсон; Дар'ївка (Пач.), Тягинка (Пач.); Бориславський рн, Качкарівка, Софіївка коло Качкарівки, між Качкарівкою і Миловим, Милове, Михайлівка (Пач.); Ново-Воронцовський рн, Гирли (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Івано-Рибальча дача, піски Нижнього Дніпра (Ілліч.!).

Поширення по СРСР. Бессараб., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Німеччина, Австрія, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Мала Азія.

Примітка. Вказівку про знаходження *Myogalum nutans* Link. у Вінницькій області („на степових місцях Голендерни", Андрж.), а також *Ornithogalum nutans* для півдня кол. Гайсинської округи треба віднести до *O. Buscheanum* Aschers.

537 (6). O. nutans L. — **Рястка поникла.** Цибулина яйцевидна, досить велика, близько 3,5 *см* завш., здебільшого з численними дрібними цибулинками. Листків 4—6; вони лінійні, широко-жолобчасті, однакової довжини з стеблом або трохи довші від нього, 6—13 *мм* завш., під час цвітіння не в'януть. Суцвіття 3—12-квіткове, майже однобічне грono; прицвітки перетинчасті, ланцетні, загострені, довші від квітконіжок; квітконіжки коротші від квіток. Квітки великі, широко-дзвоникуваті, поникші; листочки оцвітини довгасті, тупуваті, 25—27 *мм* завд., до 8 *мм* завш., зсередини білі, зовні зелені, біло-облямовані. Тичинкові нитки широкі, пелюсткоподібні; зовнішні — коротко-загострені; внутрішні — наверху з тупуватим зубцем з кожного боку, всі на внутрішній поверхні гладенькі. ♃. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 308. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 499 ex parte. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 393. Окснер, Фл. УСРР, визн., і, 306.

— *Myogalum nutans* Link. in Handb., I (1829) 164. — *Albucea nutans* Rchb., Fl. Germ. excurs. (1830) 110; in Icon. fl. Germ. et Helv., X, 16 et fig. 1031.

Рисуики: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1031!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 254, Fig. 368!.

Цей вид наводили для України Бессер (Enum., 1393), Ейхвальд (Skizze, 123), Ледебур (Fl. Ross., IV, 161), Рогович (Обозр., 306), Литвинов-Деман (Fl. Chers., II, 224), Шмальгаузен (Фл. Ю.-З. Р., 587; Фл. Ср. и Ю. Р., II, 499), Іллічевський (Зб. Полт. Держ. муз., I, 1928, 21) та ін. Всі вказівки для УРСР, які автор мав можливість перевірити, треба віднести до попереднього виду. В автора склалося переконання, що *O. nutans* L. в СРСР, принаймні у дикому стані, немає. В „Флоре СССР", IV, 393, Крашенінніков для УРСР (власне для Середньодніпровського ботанічного району) *O. nutans* L. подає із зауваженням, що частина місцезнаходжень, можливо, стосується до здичавілих рослин, бо цей вид іноді розводять, але він легко дичавіє.

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Швеція, Данія, Франція, Німеччина, Піренейський півострів, Італія, Балканський півострів, Мала Азія.

Секція **Beryllis** (Salisb.) Bak. Суцвіття більш-менш довге грono; тичинкові нитки без зубців.

538 (7). O. pyrenaicum L. — **Рястка піренейська.** Цибулина яйцевидна, 2—3,5 *см* завш., стебло 30—70(103) *см* завв. Листки сизувато-зелені, лінійні, жолобчасті, коротші від стебла, 5—7(15) *мм* завш. Грono видовжене, багатоквіткове, рідке; прицвітки ланцетні, довго-загострені, нижні в 2—3(4), верхні в 1,5 раза коротші від квітконіжок; квітконіжки прямі, під час цвітіння косо догори спрямовані, пізніше — прямостоячі, притулені до стебла, нижні разів у три, верхні в 1,5—2 рази коротші від оцвітини. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, тупі, 12—15(16) *мм* завд., 3—4 *мм* завш., білі, з поздовжньою зеленою смужкою на спинці і з 4—5 жилками. Тичинкові нитки ланцетно-довгасті, загострені, приблизно вдвоє коротші від оцвітини. Стовпчик 2,5—3 *мм* завд., коротший від зав'язі. Коробочка яйцевидна, тригранна. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 306. Крашенинников, Фл. СССР, IV, 391. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 300.

O. narbonense Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 158, partim quo ad Caucasum, Transcaucasiam atque probabiliter Taganrog, non L. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 501.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, S. 254, Fig. 369!. Фл. СССР, IV, 387, рис. 14—16.

В приазовській частині країни. Дуже рідко.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Жданов (Вержбицький!). Можливо, цей вид був випадково занесений до Жданова і тепер зник.

Поширення по СРСР. Східна частина Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна і Західна Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія.

Примітка. В 1936 р. 15 травня в околицях м. Осипенко (Макорти, Запорізької обл., Л.З.-Л.С.) І. В. Артемчук знайшов рослину, яка була провізорно описана М. В. Клоковим як *Ornithogalum melancholicum* Klok. — рястка мелан-

холійна. Згадана рослина відома нам лише з одного екземпляра, що зберігається в Ленінграді. Ця знахідка становить значний ботаніко-географічний інтерес, бо вона вперше дозволяє констатувати з певністю наявність у дикорослій флорі УРСР представника південної групи секції *Beryllis* Salisb.; досі з цієї групи наводились для України *O. flavescens* Lam. і *O. pyrenaicum* L., але на підставі давно зібраного і непевного матеріалу. *O. flavescens* Lam. наводиться для околиць Дніпропетровська на підставі етикеток зборів Акінфієва, що переховуються в Ленінграді (?) і в Дніпропетровську (!). Пізніше ботаніки цієї рослини не знаходили. Ознайомившись на місці, у Дніпропетровську, з усіма зборами гербарію Акінфієва, ми переконалися в тому, що серед них є чимало кримських рослин з переплутаними етикетками, на яких позначено місце збору в межах кол. Катеринославської губернії навіть для вузько-ендемічних кримських видів. До таких кримських рослин з належними до них українськими етикетками треба зарахувати *O. flavescens* Lam. Другий вид, *O. pyrenaicum* L. ніби й справді був колись зібраний Вержбицьким в околицях Жданова (гербарій Шмальгаузена в Києві), але знов-таки після нього ніхто цієї рослини на Україні не знаходив, і можна припустити, що це була випадково занесена рослина, яка потім швидко зникла. Нарешті, на півдні Київської області, в Гуляй-Городку, Смілянського району, був знайдений ще один вид із цієї групи (V, 1895, Монтрезор), що був тоді ж визначений В. І. Липським як південноафриканський — *O. caudatum* Ait.; більше цей вид не був знайдений. Рослину визнали за здичавілу втікачку з колекційної, аматорської культури. Вона набагато міцніша від знайденого Артемчуком виду, хоч загалом подібна до нього, з вузько-ланцетними прицвітками, до 25 *мм* завдовжки і довгасто-еліптичними листочками оцвітини. *O. pyrenaicum* L. і *O. flavescens* Lam. є середземноморськими видами. Найближче місцезнаходження обох видів — Крим (!). *O. melancholicum* Klok. за своїми ознаками займає ніби середнє місце між ними.

539 (8). O. Fischerianum Kraschen. — **Рястка Фішерова.** Цибулина яйцевидна, з перетинчастими білуватими або сіруватими зовнішніми оболонками. Стебло (15)20—35(70) *см* завв. Листки в кількості 4—6, сизуватозелені, вузько-лінійні, жолобчасті, коротші від стебла, 2—4(6) *мм* завш.; грono довгасте, (4)15—25(30)-квіткове; прицвітки біло-перетинчасті, ланцетні або лінійно-ланцетні, тонко-загострені, коротші від квітконіжок або майже однакової з ними довжини. Квітконіжки під час цвітіння косо догори спрямовані; після цвітіння прямостоячі, притулені до осі суцвіття. Листочки оцвітини довгасті або довгасто-лінійні, тупі, білі, з вузькою блідою або трохи зеленуватою смужкою на спинці, 9—11(12) *мм* завд., (2)3 *мм* завш. Тичинкові нитки ланцетні, шилоподібно-загострені, в 1,5 раза коротші від оцвітини. Коробочка яйцевидна. ♃. Цв. V—1/2VI.

Крашенинников, Фл. СССР, IV (1935) 392.

— *O. brachystachys* Fischer, Catal. Horti. Gorenk. (nomen nudum.). — *O. brachystachyum* Kuznetz., Фл. юго-вост. Євр. части СССР, III (1929) 389. — *O. narbonense β. brachystachyum* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 561. Пач., Херс. фл., I, 468. — *O. narbonense β. minus* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 158. — *O. narbonense* auct. plur. fl. Rossicae, non L., nec. Schmalh. Окснер. Фл. УСРР, визн., I, 307.

Рисунки: Фл. юго-вост. Европ. части СССР (1929) 389, фиг. 190.

На степах, на сухих трав'яних місцях, на скелях. — Трапляється тільки в південній частині країни в степовій зоні.

Л.З.-Л.С. Сталінська обл.: Кам'яні Могили, скелі над р. Кальчиком; кол. Маріупольський повіт (Акінф., sub nom. *O. narbonensi)*; Старо-Бешівський рн, Роздольне, вапнякові скелі. — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.); Варварівський рн, коло Нечаяного (Пач.). — Херсонська обл.: Херсон (Пач!), Бериславський рн, Качкарівка (Пач.!). — Дніпропетровська обл.: Апостолівський рн, Бабушкин степ, 18 *км* на захід від Апостолового, часто (Рябоконь у Пач.), ст. Тік, коло Апостолового, виходи гранітних плит по балці Водяна, серед степу (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Запоріжжя (Гроссг., sub *O. brachystachys)*. — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Шалит!, Окснер!, Кот., Пач.), Успенівка (Пач.). — **П.С.** Херсонська обл.: Геніческий рн, Ново-Дмитрівка (Левіна), острів Чурюк (Кот.), півострів Чонгар (Кот.)

Поширення по СРСР. Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт.; Середня Азія, північна частина Арало-Касп.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Примітка. Мабуть, до цього виду стосуються вказівки Альохіна про *O. narbonensis* для Бекарівки, Микольського і Любомирівки, кол. Запорізької округи (Вестн. рус. фл., II, 1916, 22), Акінфієва для кол. Слов'яносербського, Бахмутського і Маріупольського повітів (О флоре Екат. губ., 64), Марковського (Изв. Моск. с.-х. инст., 1905, 369 і 405) і Городецького (Зап. Новоросс. уп., т. 95, 1903, 453) для кол. Маріупольського повіту.

Триба **2. Hyacintheae** Boiss.

Оцвітина зрослолиста, шестизубчаста або шестилопатева. Квітки у верхівковому грoні. Цибулина утворена м'ясистими піхвами листків, що охоплюють одна одну навкруги.

Рід **157. Беллевалія — Bellevalia** Lapeyr.

Lapeyrouse Journ. Phys., LXVII (1808) 425.

Оцвітина трубчасто-дзвоникувата, до однієї третини шестилопатева, з прямими, не загорненими частками відгину, під зівом не звужена. Тичинкові нитки трикутні, прикріплені до трубочки оцвітини при основі лопатей; пиляки прикріплені серединою спинки; зав'язь тригранна, тригнізда, з двома насінними зачатками в кожному гнізді; коробочка впоперек зморшкувата, приплюснута. Рослини з міцним прямим стеблом і з прикореневим листям.

Рід має в собі 40—50 видів, поширених у Середземноморській області, у Передній і Центральній Азії, на Кавказі і на півдні Європейської частини СРСР.

540 (1). B. sarmatica (Pall.) Woron. — **Беллевалія сарматська.** Цибулина яйцевидна. Листки в кількості 2—4(5), більш-менш широко лінійні або ланцетно-лінійні, загострені, до основи звужені, з хвилястим, хрящувато-війчастим краєм, 2—2,6 *см* завш. Квіткове стебло звичайно одиничне, (20)30—40(57) *см* завв. Грono велике, багатоквіткове, рідке.

Квітконіжки в багато разів довші від квіток, спочатку з висхідної основи косо догори спрямовані, потім горизонтальні або дугувато-відігнуті. Оцвітина 6—8,5 *мм* завд., трубчасто-дзвоникувата, до однієї третини шестилопатева, бруднопурпурова, із зеленуватожовтими яйцевидними лопатями. Тичинкові нитки трикутні, прикріплені до трубочки оцвітини при основі її лопатей. Коробочка яйцевидно-довгаста, тригранна, впоперек зморшкувата, 14—16,5 *мм* завд. ♃. Цв. V.

Woronov in Bull. du Jard. Bot. Princ., XXVI (1926) 615. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 397.

— *Hyacinthus sarmaticus* Pall., Nov. Act. Acad. Petrop., X (1795) 595. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 308. — *Hyacinthus ciliatus* M.B., Fl. Taur.-Cauc., I, (1808) 284, non Cyrill. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 497. Пач., Херс. фл. I, 474. — *Muscari ciliatum* Bess., Enum. (1822), n⁰ 1395.

Рисунки: Фл. юго-вост. Европ. части СССР, 393, рис. 192!. Фл. СССР IV, табл. XXIII, рис. 3!.

На степах, на сухих трав'яних місцях, на схилах, зрідка на полях. Тільки в південній частині країни в степовій області і дуже рідко на півдні Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: Красноокнянський рн, Малаївці по Ягорлику, Ставрове, між Красними Окнами і Ставровим, між Ставровим і Котовським (Пач.); Котовський рн, Коси по Ягорлику (Андрж.!), Липецьке (Пач.). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, коло Покотилового (Фінн!). — Київська обл.: Ставищенський рн, коло Красилівки; Рокитнянський рн, Житні Гори (Андрж., **sub.** *Muscari ciliato)*. — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: околиці Полтави (Рог.); Зінківський рн, коло Павлівки (Рог.). — Харківська обл.: Валківський рн, на схилах правого берега Ворскли (Таліев). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: околиці Слов'янська, місцями у великій кількості (Таліев), гори Артема (Савенков); Єнакіївський рн, Ольховатка; Амвросіївський рн, Білоярівка (Таліев); Макіївка (Кот.); коло Ясинуватої (Сидоров). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільнянський рн, Понятівка (Пач.). — Кіровоградська обл.: Рівнянський рн, Бежбайраки (Реман); Петрівський рн, Чечелівка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: П'ятихатський рн, Саксагань (Гефт!, Акінф., Мірам.!) дуже рідко. — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!, Бордз.!). — Харківська обл.: Красноград (Ілліч.!); Сахновщанський рн, околиці Великих Бучок, правий берег Орелі (Ніколаєв). — Ворошиловградська обл.: Нижньодуванський ри, Кочинівський степ (Кот.); Старобільськ (Ширяєв); Біловодський рн, Лимарівський степ (Ширяєв); Міловський рн, Стрілецький степ (Ширяєв, Кот.). — Дніпропетровська обл.: околиці м. Синельникового (Угринський). — Запорізька обл.: Ногайськ (Бойко!). — Володарський рн, околиці Ксенівки; Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Висоцький). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Саратський рн, Миколаївка-Новоросійська (Липський). — Одеська обл.: Одеса (Шестериков); Одеський рн, Крива Балка (Шестериков!), Нерубайське (Пач.); Роздільнянський рн, Бацилове (Пач.); Іванківський рн, Баранове; Березівський рн, між Ряснополем і Сахаровим (Шестериков у Пач.). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Пач.); Варварівський рн, Горобчанська коса (Пач.). — Херсонська обл.: Херсон (Ейхв. у Ледеб., Пач.!); Херсонський рн, Музиківка, Дар'ївка, (Пач.); Білозерський рн, ст. Копані (Пач.); Ново-Воронцовка (Муравйов!); Великоолександрівський рн, Трифонівка (Пач.); Бериславський рн, Качкарівка, між Міловим і Качкарівкою (Пач.!), Іванівка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Іванівський рн, Агаймаиський під коло Успенівки (Пач.); Ново-Троїцький рн, Аскапія-Нова (Окснер!). — **П.С.** Херсонська обл.: Генічеський рн, околиці ст. Ново-Олексіївки (Кот.); ст. Сиваш, зрідка (Кот.).

Поширення по СРСР. Бессараб., південь Європейської частини Союзу, південна частина Серед.-Дніпр., Причорн., Ниж.-Дон. (південна частина), Ниж.-Волз. (західна частина), Крим, Передкавказзя.

Загальне поширення. Ендем Європейської частини СРСР.

Рід 158. Гіацинт — **Hyacinthus** (Tourn.) L.

Tourn., Instit. (1709) 344, tab. 180. L., Syst., ed. 1 (1735); Sp. pl., ed. 1 (1753) 316.

Квітки на квітконіжках, що виходять з пазух дуже маленьких, плівчастих дворозділь них прицвітків, зібраних у гроно. Оцвітина трубчасто-лійкувата, до середини шестилопатева, з відігнутими лопатями і з трохи здутою при основі трубочкою. Тичинок шість, уміщених в оцвітині, з короткими нитками, приростими нижче середини трубочки оцвітини, і розміщених одним рядом; пиляки прикріплені до ниток спинкою трохи вище основи. Маточка з тригніздою яйцевидною зав'яззю, з 6—8 насінними зачатками у кожному гнізді; стовпчик суцільний, з невеликою тупою приймочкою, не виступає з оцвітини. Коробочка приплюснуто-куляста, тупо-тригранна.

540[1] H. orientalis L. — **Гіацинт східний.** Цибулина яйцевидна або приплюснуто-куляста, з пурпуровофіолетовими або білуватими оболонками. Стебло 15—30 *см* завв. Листки в кількості 4—6, лінійні або лінійно-ланцетні, жолобчасті, до 2 *см* завш., трохи м'ясисті, яснозелені, з ковпачкоподібною верхівкою. Суцвіття з 5—15 або в культурних форм з більшим числом квіток; прицвітки дрібні, трикутні. Оцвітина голуба, червона або біла, до 2,5 *см* завд., з лійкуватою або циліндричною, при основі трохи здутою трубочкою і лінійно-лопаткуватими відстовбурченими або назад відігнутими частками відгину; квітконіжки короткі, косо догори спрямовані, потім трохи пониклі. Коробочка куляста, приплюснута, з трохи виїмчастим верхом. ♃. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 317. Boiss., Fl. Or., IV, 309. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 498. Aschers u. Graebn., Synops., III, 260. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 407.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 1005!.

Розводять у парниках і теплицях, рослини з синіми, червоними або білими квітками.

Походить з східної частини Середземноморської області (Сірія, Месопотамія, Іран, Мала Азія).

Рід 159. Гіацинтик — **Hyacinthella** Schur.

Schur in Oesterr. Bot. Zeit., VI (1856) 227.

Оцвітина довгасто-дзвоникувата або вузько-лійкувата, до третини довжини трубочки або менш шестилопатева, з відігнутими або з косо

ледве догори спрямованими лопатями. Нитки тичинок прикріплені до середини трубочки оцвітини або нижче і розміщені двома рядами. Гнізда зав'язі з двома насінними зачатками. Коробочка майже куляста, сітчасто-жилкова. Квітки в коротких негустих гронах.

Рід має в собі близько десяти видів, поширених переважно в Малій Азії і в Північному Ірані.

І. Оцвітина 3,5—5,5 *мм* завд., білуватоголуба або голуба . . . . . **(1). Г. блідий — H. leucophaea** (C. Koch.) Schur.

— Оцвітина 8—12 *мм* завд., фіолетовоголуба . . . . . **(2). Г. Палласів — H. Pallasiana** (Stev.) Loz.-Lozin.

541 (1). H. leucophaea (C. Koch.) Schur. — **Гіацинтик блідий.** Цибулина яйцевидна, 1,5—3 *см* завд., 1—2,2 *см* завш. Листків 2—3, рідко чотири, лінійних, з ковпачкоподібною верхівкою, звужених до основи і з випнутими жилками, (1)3—4(18) *мм* завш. Стебла по 1—2(3) з кожної цибулини, 7—25 *см* завв. Квіткове грono (4)6—25-квіткове, довгасто-циліндричне, досить густе; квітконіжки косо догори спрямовані, в 2—3 рази коротші від оцвітини або нижні майже однакової з нею довжини. Оцвітина дзвоникувата, (3,5)4—5(5,5) *мм* завд., блідоголуба, до одної третини шестилопатева, з довгасто-яйцевидними тупими, відігнутими лопатями. Нитки тичинок відходять від середини трубочки оцвітини. Коробочка майже куляста, злегка трилопатева, з округлими лопатями, сітчасто-жилкова. 4 . Цв. V.

Schur, Österr. Bot. Zeitschr., VI, (1856) 228. Лозина-Лозинская. Фл. СССР, IV, 408.

— *Hyacinthus leucophaeus* Stev. ex Kunth., Enum. IV (1843) 312, nomen. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 497. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 307. — *Muscari pallens* Bess., Ind. Horti Cremen. (1816) 29; Enum., p. 14, n° 415, non Fisch. — *M. leucophaeum* Koch in Linn., XXII (1849) 254. — *Bellevalia leucophaea* Boiss., Fl. Or., V (1885) 305. — *B. leucophaea* a. *scabra* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 162 et b. *laevis* Zapal., там же, 163.

Рисунки: Rchb., Icon. crit., IX, tab. 331 sub *Muscari palente.*

Видані зразки: Lang et Szovits, Herb. ruthen. Cent., I, 52 sub *Hyacinthe pallescente!.* A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., № 1043 sub *Muscari leucophaeo* Rehman et Woloszczak, Fl. polon. exsicc., № 392!.

На степах, по схилах, по чагарниках. Вид звичайний у степових районах і в південній частині лісостепових.

Вид цей варіює листками, які бувають то цілком гладенькі, то більш-менш шорсткі по краях і вздовж жилок, а також розміром, шириною листків та висотою цвітяних стебел. Форми з гладенькими і шорсткими листками були описані Западовичем як різновидності *Bellevaliae leucophaeae* Boiss: a) *scabra* і b) *laevis,* а великі рослини з ширшими листками відзначив Гроссгейм як особливу різновидність var. *major* Grossh. (Тр. Харьк. общ. исп. прир., XLIX, 1916, 11). Різновидності Западовича, без сумніву, не мають ніякого систематичного значення; вони зв'язані між собою рядом переходів і констатовано, що обидві ростуть разом у багатьох місцезнаходженнях. Особливості їх, можливо, залежать від умов мікрорельєфу ґрунту або від умов інсоляції. Щождо var. *major* Grossh., то ця форма залежить від особливо сприятливих умов живлення.

Пр. Л. Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Островець (Слендзінський у Запал., Кочвара). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скалат; Борщівський рн, Гостра Могила в Товтрах, Більче-Золоте (Реман); Скала-Подільський рн, Вербівка (Слендзінський); Мельниця-Подільська (Ленц); Скалатський рн, Галушинці (Реман). — Станіславська обл.: Чернелиця (Кнапп, Кочвара); Обертиський рн, Обертин (Кочвара), Гавриляк (Кочвара, Козловська), Чортовець; Городенківський рн, Оліево-Корнів (Козловська). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Василів, Дорошівці (Гербіх, Мустаза у Кнапна). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Богацький, Панасюк!); Кам'янець-Подільський рн, Безнісківці (Богацький). — Одеська обл.: звичайно (Шмальг.!, Рябков у Пач.). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: кол. Житомирський повіт на березі Тетерева (Гагман у Шмальг.)[1]. — Київська обл.: Рокитнянський рн, коло Житніх Гір (Андрж. у Рог.); Ставище (Андрж.); Миронівський рн, Козин (Монтр.!, f. *laevis* et f. *scabra);* Смілянський рн, Яблунівка (Лазар., f. *laevis* et f. *scabra).* — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем., Окснер!, f. *laevis,* f. *subscabra* et f. *albiflora perigonio albo* Bordz.; Кіровоградський рн, коло Завадівки (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, коло хутора Сулими; між Борисполем і Переяславом-Хмельницьким (Рог.!, f. *laevis* et f. *scabra);* Переяслав-Хмельницький рн, Хоцьки (Ілліч.). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, між Дідівцями і Голубівкою (Левенець!). — Полтавська обл.: околиці Полтави (Вартанський у Рог., Ілліч.!); Пирятинський рн, коло Яцин (Барсуков); коло Лубен (Августінович); Шишаки (Ілліч.!); Великобагачанський рн, Бутова Долина, Широка Долина (Ілліч.); Котелевський рн, Рублівка (Наумов!). — Сумська обл.: Улянівський рн, хут. Терещенський (Волошкевич!); Штепівський рн, Василівка (Ширяєв і Лавр.). — Харківська обл.: Харків; Золочівський рн, Рогозянка (Лавр.); Харківський рн, Рогань (Наливайко, Черн., Кот.), Сороківка (Наливайко); Нововодолазький рн, ст. Єзерська (Угринський, Кот., Лавр.); коло Чугуєва (Черн.!). — **Д.Л.-С.** Звичайно (Лукашов!, Таліев!, Висоцький; Городецький, Мілютін!, Кот., Оксіюк!). — **П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С., П.З.С.** Досить звичайно. — **Л.З.С.** Запорізька обл.: острів Хортиця (Акінф.). — Херсонська обл.: Каховка (Пач.).

Var. major Grossh. До 30—40 *см* завв.; грono 40—70 *мм* завд.; листків 2—3, довгих, 15 *мм* завш.; цибулина велика, 35—50 *мм* завд., 30—40 *мм* завш.

Grossheim; Тр. Харьк. общ. исп. прир., XLIX (1918) 11.

П.Л.-С. Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, Кожарки (Постригань!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівка (Цінгер!). — Харківська обл.: Куп'янський рн, Кислівка (Клок. у Ширяєва і Лавр.). — Запорізька обл.: острів Хортиця (Новицький у Гроссг., Акінф.); коло Запоріжжя (Грунер у Гроссг.).

[1] Можливо, що рослину зібрано у верхів'ях Тетерева в теперішньому Янушпільському районі, Житомирської області.

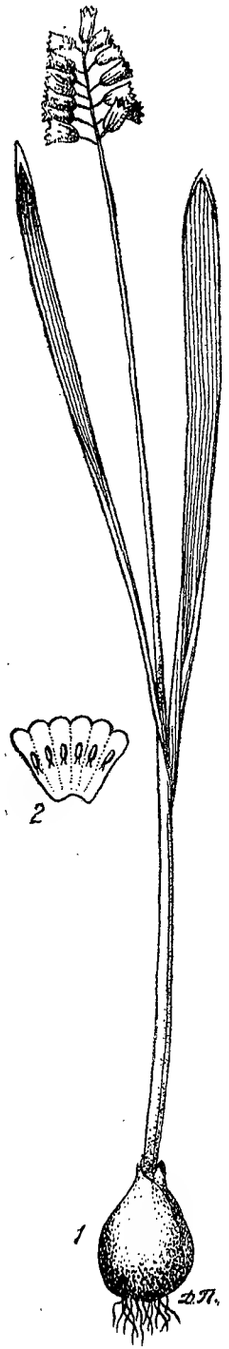

Рис. 38. *Гіацинтик блідий — Hyacinthella leucophaea* (C. Koch.) Schur.
1 — вся рослина в натуральну величиу; *2* — розправлеиа оцвітина з тичиикамн (збільш.).

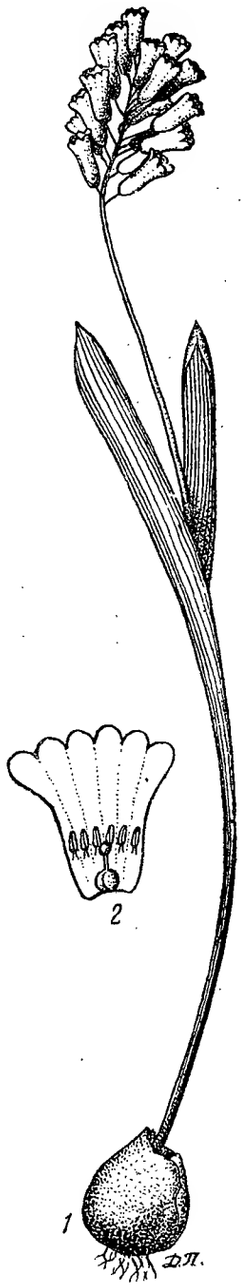

Рис. 39. *Гіацинтик Палласів — Hyacinthella Pallasiana* (Stev.) Loz.-Lozin.
1 — вся рослина в натуральну величину; *2* — препарована квітка з розправленою оцвітиною (збільш.).

Поширення по СРСР. Бессараб., Серед.-Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон. (південно-західна частина), Заволж. (кол. Бугурусланський повіт); Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Трансільванія, Югославія, Болгарія, Румунія, південь Європейської частини СРСР.

542 (2). H. Pallasiana (Stev.) Lozina-Lozinskaja
Гіацинтик Палласів. Цибулина яйцевидна. Стебло 5—22 *см* завв. Листки в кількості 2—3, лінійні, звужені до основи, закінчуються ковпачкоподібною верхівкою, гострі, знизу з випнутими жилками, по краю гладенькі або злегка шорсткі. Гроно (4)6—25-квіткове, досить густе, коротко-циліндричне; прицвітки дуже маленькі, перетинчасті, фіолетово-сині; квітконіжки в 2—3(4) рази коротші від оцвітини; нижні — однакової з нею довжини. Оцвітина фіолетовоголуба, 9—11(12) *мм* завд., трубчасто-лійкувата, посередині звужена, до однієї чверті або менше шестилопатева, з овальними, косо догори спрямованими лопатями. Тичинкові нитки довгі, коротші від пиляків і прикріплені до трубочки оцвітини нижче її середини двома рядами; пиляки розміщені всередині трубочки оцвітини. Коробочка куляста, трохи сплющена, злегка трилопатева, з округлими сітчасто-жилковими лопатями, з 1—2 насінинами в кожному гнізді. ♃. Цв. $^2/_2$IV—$^1/_2$V.

Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV (1935) 408.

— *Hyacinthus Pallasianus* Stev., Bull. Soc. Natur. Moscou, XXX (1857) 85. Пач., Херсон. фл., I, 474. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 308. — *H. leucophaeus β. Pallasianus* Schmalh. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 497. — *H. amethystinus* Pall., Iter, III (1771—6) 589, non L. — *H. pallens* var. *floribus majoribus* M.B., Fl. Taur.-Cauc., III (1819) 273.

Видані зразки: Герб. фл. УСРР, I (1934) № 39.

На схилах і кам'янистих місцях, а також на вапнякових і гранітних відслоненнях у південній частині країни, переважно на схід від Дніпра.

Д.Л.-С. Ворошиловградська обл.: при р. Білій, між Дінцем і Доном (Шмальг.). — **Л.З.-Л.С.** Сталінська обл.: Кам'яні Могили, гранітні скелі (Клок.!); околиці Жданова, вапнякові відслонення над р. Кальчиком (Рудевич!, Коваленко!, Клок.!); Приморський рн, Старий Крим, схили над р. Кальчиком (Голіцинський); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Висоцький!); Будьоинівський рн, Хомутове, вапнякові схили над р. Кальчиком; Старо-Бешівський рн, Стила (Васильцев!); вапнякові відслонення над р. Волиовахою, між сс. Стила і Роздольне, гранітні відслонення над р. Волновахою, Роздольне. — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Ріхтер). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: (Граф); при р. Конці (Груиер!); Запоріжжя (Акінф. у Шмальг.); острів Хортиця (Гроссг.).

Поширення по СРСР. Причорн., Нижн.-Дон., Крим.

Загальне поширення. Південь степової смуги Європейської частини СРСР від Одеси до Новочеркаська (!). Ендем. Описаний із Велико-Анадоля Стевеном за збірками Граффа.

Примітка. Своїми гарними квітками і раннім цвітінням *H. Pallasianus* Stev. цілком заслуговує на культуру в квітниках.

Рід 160. Гадюча цибулька — Muscari (Tourn.) Mill.

Tourn., Inst. (1709) 347, tab. 680. Mill., Gard. Dict., ed. 6 (1752).

Оцвітина зрослолиста, еліптична, овальна, майже куляста, іноді довгасто-циліндрична, при зіві звужена, зверху з шістьма маленькими відігнутими зубцями, згодом спадає. Тичинок шість, уміщених в оцвітині, з короткими нитками, що відходять від середини трубочки оцвітини або трохи вище і розміщені невиразно двома рядами; пиляки яйцевидні, прикріплені до верху нитки спинкою і відкриваються всередину. Зав'язь тригнізда, тригранна, з 1—2 насінними зачатками в кожному гнізді. Стовпчик нитковидний, не перевищує трубочки оцвітини, з головчастою, злегка трилопатевою приймочкою. Коробочка гостро-тригранна, з 1—2 насінинами в кожному гнізді. — Цибулина утворена м'ясистими піхвами листків, що охоплюють одна одну навкруги; квіткове стебло безлисте; квітки звичайно дрібні, на коротких квітконіжках, зібрані більш-менш коротким густим гроном. Верхні квітки в суцвітті неплідні і більш-менш схожі з плідними квітками як забарвленням, так і формою.

Рід має в собі 30 видів, поширених, головним чином, у Середземноморській області в широкому розумінні цього слова. — В СРСР відомо 18 видів, в УРСР — 5.

---

1. Листя півциліндричне, 2—3 *мм* завш., зверху вузько-жолобчасте . . . . . **(1). Г. ц. гронова — M. racemosum (L.) Mill.**
— Листя лінійне, плоске або широко-жолобчасте, 3—8 *мм* завш. . 2.
2. Оцвітина видовжено-еліптична 5—6 *мм* завд.; листки перевищують стебло, майже по всій довжині однакової ширини, 3—4(6) *мм* . . . . **(2). Г. ц. занедбана — M. neglectum Guss.**
— Оцвітина майже куляста, яйцевидно-куляста або видовжено-яйцевидна, 4—4,5 *мм* завд.; листки здебільшого не перевищують стебла, від верхівки або від третини своєї довжини поступово по основі звужені, вгорі — плоскі, внизу — жолобчасті . . . . . 3.
3. Оцвітина яйцевидно-довгаста або довгасто-глечикувата, вгорі з шістьма відігнутими, білими, по черзі ширшими і вдвоє вужчими зубчиками; квітки звислі, після цвітіння догори спрямовані . . . . . **(5). Г. ц. покутська — M. pocuticum Zapal.**
— Оцвітина майже куляста, або яйцевидно-куляста, вгорі з шістьма однаковими відігнутими зубчиками; квітконіжки після цвітіння відігнуті донизу . . . . . 4.
4. Листки плоскі, найширші коло верхівки, 3—13 *мм* завш. . . . . **(3) Г. ц. гроновидна. — M. botryoides (L.) Mill.**
— Листки жолобчасті, на верхівці з ковпачком, до 3 *мм* завш., коротші від стебла . . **(4). Г. ц. карпатська — M. carpaticum Rac.**

543 (1). M. racemosum (L.) Mill. — Гадюча цибулька гронова. Цибулина яйцевидна, з червонуватобурою оболонкою. Квіткове стебло 10—30 *см* завв. Листки в кількості 3—6, півциліндричні, зверху з вузьким жолобком, зігнуті дугою донизу або пізніше лежачі, коротші від стебла, 1,5—3 *мм* завш. Гроно коротке, довгасто-овальне, густе, 10—30 квіткове, з поникли плідними квітками і догори стоячими неплідними; квітконіжки коротші від квіток або майже однакової з ними довжини. Оцвітина яйцевидно-довгаста, 4—5 *мм* завд., темносиня, з сизою повілокою, при верхівці звужена, з короткими, відігнутими, спочатку білими, а потім синіючими зубчиками. Коробочка до 5—7 *мм* завд., з майже круглими, зверху притупленими або широко-виїмчастими стулками. 4. Цв. $^2/_2$ IV—V.

Mill., Gard. dict., ed. 8 (1768) n° 3. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 496. Пач., Херс. фл., I 476. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 417. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 309.

— *Hyacinthus racemosus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 318. Tardent, Essai sur l'Histoire Naturelle de la Bessarabie. — *H. juncifolius* Lam., Encycl., III (1789) 194. — *Muscari racemosum* (L.) *typicum* Lindem., Fl. Chers., II, 240. — *M. botryoides* Güldenst., Reise nach Russl., I, 191, non Mill.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, S. 257, Fig. 257!.

Видані зразки: Woloszczak, Fl. polonica exsiccata, 487!. Sintenis., Iter troianum (1883), 265!. Герб. флори УРСР, I (1934), № 40!.

На степах, на схилах, по чагарниках, у рідких лісах, іноді на полях. Досить звичайно на заході степової і південної частин лісостепової областей. У східній частині УРСР, можливо, трапляється рідше; у західних областях вид зовсім відсутній або трапляється надзвичайно рідко. Для Закарпатської області поки що вказівок немає.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський ри, Вербка, на Товтрах (Лазар.). — Одеська обл.: Балтський рн, Петрівка, коло Балти (Пач.!); Красноокнянський рн, Красні Окни, Ставрове (Пач.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка — ліс Реп'яшне, степові схили до р. Ташлика; Звенигородський рн, Михайлівка, Козацьке (Підоплічка!); Катеринопільський рн, Луківка (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Кам'янка, гранітні скелі над Тясмином (Зейлер); Олександрівський рн, Бовтишка (Кременецький!); Добровеличківка; Велика Виска (Пач.); Ново-Миргородський рн, коло Панчевого (Пач.); Кіровоград (Бошняк!, Ліндем.!, Окснер!); Кіровоградський рн, Вишняківка, Федорівка (Окснер!); Новопразький рн, Пантаївка (Пач.), Медереве (Пач.); Олександрія (Рябков у Пач.); Знам'янський рн, коло Знам'янки (Пач.), Чорний ліс (Танфільєв!); Ново-Георгіївський рн, Тясминка по гранітних скелях (Пач.), Табурище (Рябков). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Ілліч.!); коло Лубен (Августінович!, Рог.!), Лубни (Лонач.!). — Сумська обл.: Суми (Залеський!). — Харківська обл.: коло Харкова, Дергачівський рн, Черкаська Лозова (Черн.); Нововодолазький рн, між Бірками і Мерефою (Угринський), Козлов, Кот.!); Зміївський рн, Артюхівка, Островерхівка (Наливайко). **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Таліев, Лавр.); Сніжнянський рн, Савур-Могила (Кот. і Карнаух). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, Прибужжя (Пач.); Первомайський рн, Грушівка, Мигія (Пач.). Кіровоградська обл.: Новгородківський рн, Верблюжка (Пач.). Дніпропетровська обл.: (Акінф.!, Алексеенко!). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська

обл.: коло Кобиляк (Цінгер!); Козельщанський рн, Говтва (Ілліч.). — Харківська обл.: Ізюмський рн, коло ст. Ізюм, між Ізюмом і Кам'янкою (Ширяєв і Лавр.). — Сталінська обл.: Жданов (Рудевич!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Білгород-Дністровський (Тардент); Лиманський рн, Приморське; Татарбунари; Ізмаїл (Липський); Болград (Акінф.). — Одеська обл.: Одеса (Каменський!), коло Одеси (Срединський); Іванівський рн, Іванівка, Баранове, Благоєве, Северинівка (Шестериков у Пач.). — Миколаївська обл.: околиці Миколаєва (Федосеєв!); Тилігуло-Березанський рн, Коблеве, острів Березань (Пач.). — Херсонська обл.: Бериславський рн, Іванівка (Пач.).

F. roseiflora Bordz. Оцвітина рожева.

— F. *floribus roseis* Šir. et Lavr., Consp. fl. Chark., (1926) 66.

Л.З.-Л.С. Харківська обл.: коло Ізюма (Таліев у Ширяева і Лавр.).

Поширення виду по СРСР. Бессараб., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим, Кавказ: Передкавк., Даг., Захід., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Англія, Бельгія, Франція, Південна Німеччина, Піренейський півострів, Італія, Балканський півострів, південь Європейської частини СРСР, Закавказзя, Північний Іран, Мала Азія, Північна Африка.

Примітка. Для західних областей є дві вказівки щодо *M. racemosi* Mill., але вони не заслуговують на довір'я. Перша вказівка Ремана для Більче-Золотого, Борщівського району, Тернопільської області [Rehman, Spr. Kom. Fiz., VIII (1874), p. 76]; друга — Ломницького і Вельовейського для Станіслава. [Lomnicki i Wielowejski, Spr. Kom. Fiz., XII (1878), p. 201]. Обидві вказівки, мабуть, помилкові.

Господарське значення. Рослину культивують у квітниках; особливо придатна вона для бордюрів.

544 (2). M. neglectum Guss. — **Гадюча цибулька занедбана.** Цибулина яйцевидна, 1,5—3 *см* завш. Квіткове стебло 23—30(40) *см* завв. Листки в кількості (3)4—9, лінійні, широко-жолобчасті, 3—5(6) *мм* завш., майже прямі або вгорі звислі, довші від стебла. Суцвіття довгасте, густе і здебільшого багатоквіткове (30—40), з прямо і косо догори стоячими верхніми неплідними квітками і пониклими плідними; квітконіжки плідних квіток відігнуті, трохи коротші від оцвітини. Оцвітина темносиня, яйцевидно-довгаста, 5—6 *мм* завд., з білуватими зігнутими зубчиками. Коробочка до 8 *мм* завд., з круглясто-обернено-яйцевидними, зверху круглястими стулками. ♃. Цв. IV—V.

Guss. in Ten. Syll. App., V (1842) 13. Boiss., Fl. Or., V, 296. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 416. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 309.

— *M. racemosum β. neglectum* Aschers., Fl. Prov. Brandenb., 718. — *M. racemosum neglectum* Pacz., Херс. фл., I, 477.

Рисунки: Фл. СССР, IV, таб. XXIV, рис. 3.

Видані зразки: Heldr., Herb. Graec. norm., n° 1088!. Schultz, Herb. norm., 571.

На трав'яних і кам'янистих схилах, а також місцями по полях і межах. Зрідка в південно-західній частині країни. У західних областях відсутня.

З.Л.-С. Одеська обл.: Чорнянський рн, кам'янисті схили по р. Ягорлику, Фрунзівський рн, коло ст. Затишшя. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Смілянський рн, Яблунівка, схили над Ташликом. — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: між Великою Врадіївкою і Любашівкою на трав'яних місцях (Пач.); Доманівський рн, між Привожжям і Страшною балкою (Комша у Пач.). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Акінф.).

За Пачоським (Херс. фл., I, 478), рослини, що трапляються в області досліджуваної ним флори, належать до різновидності var. *angulatum* Zapal., описаної Запаловичем з МРСР (Бендери, Делякеу).

Var. angulatum Zapal. Цибулина яйцевидна, з цибулинками; листя вузьколінійне, 2—4,5 *мм* завш., з багатьма випнутими жилками; квітки лазурові, з поволокою, 6 *мм* завд., яйцевидно-циліндричні, гранчасті.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 163.

Поширення виду по СРСР. Бессараб., Серед.-Дніпр.; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Піренейський півострів, Франція, Західна Німеччина, Швейцарія, Італія, Угорщина, Австрія, Югославія, Греція, Південна Румунія, південно-західна частина УРСР, Кавказ, Закавказзя, Іран, Мала Азія, Сірія, Північна Африка.

Примітка. Наші рослини, як і західноєвропейські, відрізняються від опису *M. neglecti* Лозіни-Лозінської в „Флоре СССР" (IV, 416) вужчими листками і дрібнішими квітками. За Лозіною-Лозінською, листки в *M. neglectum* 6 *мм* завш., а оцвітина 10 *мм* завд.; за Ашерсоном і Гребнером (Synops., III, 271), у цього виду листки вузьколінійні, до 4 *мм* завш., оцвітина до 6 *мм* завд. Лозіна-Лозінська наводить цей вид в СРСР тільки для Кавказу, і якщо вона складала свій опис за кавказькими зразками, то можна припустити, що кавказькі рослини належать до окремої великоквіткової раси.

544 1 (3). M. botryoides (L.) Mill. — **Гадюча цибулька гроновидна.** Цибулина яйцевидна. Стебло 10—30 *см* завв. Листки звичайно в кількості 2—3, прямостоячі, сизуваті, жолобчасті, від тупуватої, коротко-загостреної верхньої частини поступово до основи звужені, майже такої ж довжини, як і стебло. Грono густе, багатоквіткове, на початку цвітіння яйцевидно-довгасте, потім циліндричне; верхні квітки в суцвітті неплідні, догори стоячі, плодючі, під час цвітіння пониклі; квітконіжки в 1,5—2 рази коротші від квіток. Оцвітина кулясто-овальна, 3—4 *мм* завд., темноголуба, з короткими білуватими відігнутими зубчиками. Коробочка горизонтальна, з обернено-яйцевидними стулками. ♃. Цв. IV—V.

Mill, Gard. Dict., ed. 8 (1768), n° 1. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 64. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 496 pro parte. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 40, n° 275. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 419. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 309.

— *Hyacinthus botryoides* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 318.
Рисунки: Фл. СССР, IV, таб. XXIV, рис. 4.

Вид середземноморський, поширений у Південній Європі (на південь від Південної Німеччини), в Малій Азії і в Східному Закавказзі. У нас в УРСР він трапляється дуже рідко і тільки як здичавілий, що вийшов із садів.

У Тернопільській та Чернівецькій областях від *M. botryoides* Mill. відгалузилась окрема подільська різновидність, яка місцями вийшла поза межі садів і парків.

Var. **podolicum** Zapal. Цибулина 2—3 *см* завд., до 2 *см* завш. і ширша; стебло 20—35 *см* завв.; листки в кількості 2—4, широко-лінійні, 6—13 *мм* завш., зісподу сизуваті, з багатьма випнутими жилками, в нижній частині поступово до основи звужені, по краю хрящуваті і здебільшого дрібно-шорсткі.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 165.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Мельниці-Подільський рн, Нивра, в саду, здичавіла (Ленц. у Запал.); коло Заліщиків (Зіпсер у Запал.). — Чернівецька обл.: Цецина, на гірських лугах (Гербіх).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Середня Європа.

Примітка. Для нашої країни *M. botryoides* вказували: Гюльденштедт (Reisen durch Russland., II, 134) для Одеської області, мабуть замість *M. racemosum* Mill.; Роговичдля Лубен; Черняєв для кол. Полтавської губернії на підставі вказівки Роговича; Горницький (Тр. Харьк. общ. исп. прир., VII, 1873, 754) для кол. Ізюмського повіту; Краснов для околиць Аненберга в кол. Лебединському повіті. Далі, Шмальгаузен (цит. м.) цей вид наводив для Одеси на підставі зразка Пачоського, для Лубен на підставі зразка Августіновича з гербарію Роговича і для південної частини кол. Харківської губернії, мабуть, за вказівкою Горницького. Нарешті, Іллічевський (Зб. Полт. держ. муз., I, 1928, 159) вказує цей вид для Полтави за зразком Ганька. Автор не мав змоги перевірити ці вказівки і гадає, що всі вони помилкові. Вказівки для західних областей також треба віднести до культурних рослин або до здичавілих. Для Львівської області маємо такі вказівки: „По лісистих горбах від Голоско до Гржибовиц" (Плахет у Кнаппа); „Раніш розводили в селянських садах" (Томашек у Кнаппа); для Львова наводить Труш [Kosmos, VII (1882) 25]. Крім того, *M. botryoides* Mill. у південно-східній частині західних областей ще наводиться для Жежави, Заліщицького району, Шафером і Гаєвським, для околиць Коломиї Яхном і для Острівця, Гвоздецького району, Гаєвським [Act. Soc. Bot. Pol., IX (1932), Suppl., 184].

545 (4). M. carpaticum Rac. — **Гадюча цибулька карпатська.** Цибулина овальна, до 1 *см* завш. Стебло 1—2,5 *см* завв. Листки підведені, з вісьмома жилками, по всій довжині жолобчасті, у верхній частині з тупим ковпачком, до 3 *мм* завш., майже завжди коротші від стебла. Суцвіття, до 2 *см* завд., до 1 *см* завш., складається з 6—12 квіток. Квітконіжки повислі, трохи коротші від квіток, забарвлені як і оцвітина у голубий колір. Пелюстки округлоовальні, 3—5 *мм* завд.; чашолистики білі, дрібні. ♃. Цв. V.

Rac., Flora Polska, I (1919) 137.

На трав'яних місцях, „на полонинах Буковини, рідко" (Раціборський, цит. м.).

З інших місць невідома. Потребує дальшого вивчення.

546 (5). M. pocuticum Zapal. — **Гадюча цибулька покутська.** Цибулина довгасто-яйцевидна, з бурими зовнішніми оболонками. Стебло 20—27 *см* завв., тонке. Листки в кількості 2—4, лінійні, 2,5—5 *мм* завш.; наверху з тупуватим ковпачком; від середини або вище до основи звужені, плоскі або плоскуваті; внизу жолобчасті, дуговидно-висхідні або майже прямі, сягають основи суцвіття або трохи коротші. Суцвіття досить густе; квітки голубі, пониклі, після цвітіння косо догори спрямовані; оцвітина 4—4,5 *мм* завд., близько 2,5 *мм* завш., яйцевидно-довгаста або довгасто-глечикувата, наверху звужена; зубчики оцвітини до 0,5 *мм* завд., білі, тупі, з відігнутим верхом, по черзі ширші і вдвоє вужчі; тичинкові нитки розміщені виразно двома рядами; верхні квітки неплідні, менші; квітконіжки коротші від квітки, 1,5—3 *мм* завд.; як і верхня частина стебла — голубі; прицвітки перетинчасті, маленькі, білуваті або частково блідоголубі, іноді виїмчасті або дворозділні.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 164.

Станіславська обл.: Городенківський рн, Городниця (Слендзінський у Запал.).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Ендем Прикарпаття.

Примітка. Вид, дуже близький до *M. botryoides* Mill. Потребує дальшого вивчення.

Рід **161. Леопольдія — Leopoldia** Parl.

Рід, близький до роду *Muscari* (Tourn.) Mill., від якого відрізняється такими ознаками: суцвіття — видовжене грono, вгорі з неплідними квітками, що відрізняються від нижніх плідних і формою і забарвленням. Плідні квітки коричневі або коричневобурі, глечикувато довгасті, жолобчасті, при зіві дуже звужені, на верхівці з відігнутими зубцями, нижче зубців з горбами. Тичинки вміщені в оцвітину; їх нитки прикріплені до середини трубочки оцвітини та вище і розміщені двома рядами. Зав'язь яйцевидна, з 1—2 насінними зачатками в кожному гнізді. Неплідні квітки сині або синьофіолетові, трубчасто- або еліптично-булавовидні.

Рід містить в собі 17—18 видів, поширених переважно в Середземноморській області й головне в східній її частині. В СРСР чотири види, в УРСР — два.

1. Квітконіжки неплідних квіток дуговидно догори зігнуті, значно довші від квітконіжок плідних квіток . . . . . (1). **Л. чубкувата — L. comosa** Parl.

— Квітконіжки неплідних квіток відстовбурчені або звислі, майже однакової довжини з квітконіжками плідних квіток . . . . . (2). **Л. тонкоцвіта — L. tenuiflora** Heldr.

547 (1). L. comosa (L.) Parlat. — **Леопольдія чубкувата.** Цибулина майже куляста, досить велика, до 2 *см* в діаметрі, з яснокоричневими оболонками. Стебло 30—70 *см* завв. Листки в кількості 3—4, м'ясисті, блідозелені, лінійні, жолобчасті, з шорсткими краями, майже однакової довжини з стеблом або трохи довші від нього, (5)8—10(15) *мм* завш. Суцвіття багатоквіткове (40—100), спочатку густе, видовженоконічне, потім витягнуте, циліндричне, пухке, 10—30 *см* завд. Плідні квітки на горизонтальних квітконіжках, довжина яких рівна довжині оцвітини або трохи більша від неї, з обернено-яйцевидно-глечикуватою, блідозеленувато-буруватою оцвітиною, 4—5 *мм* завд., 2—2,5 *мм* завш. Верхні квітки неплідні, еліптично-булавовидні, аметистовофіолетові, на довгих, дугувато догори зігнутих, в 3—4 рази довших від них самих і так само забарвлених квітконіжках; зібрані густим верхівковим чубком. 4 . Цв. VI—VII.

Parl., Fl. Palerm., I (1845) 438. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 409. — *Muscari comosum* Mill., Dict. (1768), n° 2. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 496. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 165. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 40, n° 274. — *Hyacinthus comosus* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 455. Güldenstedt, Reisen, II, 163. — *Bellevalia comosa* Kunth., Enum. pl., IV (1843) 306.

Рисунки: Redoute, Liliac., tab. 231!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 457, fig. 1001!.

На трав'яних сухих місцях, на схилах, на полях.

Зак.Л. Закарпатська обл.: на сухих полях коло Хуста (Вагнер у Маргиттая); між хлібними рослинами коло Мукачева (Маргиттай) та коло Ужгорода (Барбарич). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Бессер, Завадський, Томашек у Кн., Ререр, Запал.); Вінниківський рн, Кривичі (Крупа); Яворівський рн, Глинець (Завадський); Сокальський рн, Скоморохи (Реман, Шафер, Врублевський); Лопатин (Реман). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, Бабинці (Намистовський, Раціборський); Бучацький рн, Бучач (Крупа, Намистовський), Жизномір (Намистовський) Звенигород (Гаєвський).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Закарпаття, Крим.

Загальне поширення. Сілезія, Франція, Піренейський півострів, Італія, Тіроль, Балканський півострів, західна частина УРСР, Крим, Передня Азія до Месопотамії, Північна Африка.

Примітка. Цей вид наводили для України також Гюльденштедт, Бессер, Ледебур, Роговичі Ліндеман замість *Leopoldia tenuiflora* **Heldr.**; принаймні вказівки, що автор мав змогу перевірити в гербаріях ботанічних інститутів Академії наук СРСР і Академії наук УРСР, треба віднести до останнього виду. В останні часи Лозіна-Лозінська, базуючись, мабуть, на вказівці Ледебура про *Muscari comosi* Mill. для Криму, наводить *L. comosa*, безперечно, помилково для Причорноморського ботанічного району.

548 (2). L. tenuiflora (Tausch.) Heldr. — **Леопольдія тонкоцвіта.** Цибулина яйцевидна, досить велика, до 5 *см* завд. і до 3 *см* завш. Стебло 25—50(75) *см* завв. Листки в кількості 4—6, вузько- або досить широко-лінійні, жолобчасті, майже однакової довжини з стеблом, 2—15 *мм* завш. Грono на початку цвітіння густе, конічне; потім рідке, видовжене, циліндричне, з численними неплідними квітками зверху. Плідні квітки на горизонтальних або трохи відігнутих квітконіжках, коротших від оцвітини, віддалені один від одного; оцвітина їх гранчасто-циліндрично-глечикувата, 6,5—7,5 *мм* завд., зеленувата, з дуже маленькими, трохи відігнутими чорнобурими зубчиками. Неплідні квітки численні, більш зближені, з аметистовоголубою, трубчасто-булавовидною оцвітиною, 7,5—9 *мм* завд., на відхилених або пониклих квітконіжках, довжина яких приблизно дорівнює довжині оцвітини. Коробочка круглясто-яйцевидна, до 8,5 *мм* завд., з круглястими стулками. 4. Цв. V—VI.

Heldr., Bull. Soc. Natur. d. Moscou (1878) 70. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 410.

— *Muscari tenuiflorum* Tausch in Flora, XXIV (1841) 234. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 496. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 167. Пач., Херс. фл., I, 480. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 310. — *M. tubiflorum* Stev., Bull. Soc. Natur. Moscou, XXX, 3 (1857) 84. — *M. comosum* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) 153, saltem pro maxima parte non Mill. — *M. tenuiflorum* var. *angustifolium* Zapal., Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 166.

Рисунки: Фл. СССР, IV, таб. XXIV, рис. 13.

Видані зразки: Woloszczak, Fl. polon. exsicc., 784!.

По степах, чагарниках, на трав'яних місцях, у посівах, у степовій і в південній частині лісостепових районів правобережної частини України і західного Поділля, на північ до Кам'янця-Подільського, Умані, Кіровограда та Олександрії.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Борщівський рн, Більче-Золоте (Реман), Бабиниці (Ленц у Запал., Раціборський); Заліщицький рн, Колодрібки (Слендзінський у Запал.), Добровляни (Слендзінський у Запал., Гаєвський), Зелений Гай (Гаєвський), Синьків (Гаєвський). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Брідок (Кочвара), Вікно (Кочвара). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Демшин, Врублівці, Гуменці (Маковецький), Кам'янець-Подільський (Маковецький), Цибулівка (Богацький), коло Жванця (Рог.!), між Кам'янцем-Подільським і Гуменцями (Маковецький, Богацький!). — Вінницька обл.: коло Ямполя (Гагман!); Крижопільський рн, Гарячківка; Чернівецький рн, Калинка (Кот.). — Одеська обл.: Красноокнянський рн, Красні Окни, Малаївці (Пач., Рог.), Нестереве, Ставрове (Пач.); Котовський рн, Котовськ, Олександрівка коло Котовська (Пач.), Кодима (Шмальг.!); Балтський рн, Перельоти (Пач.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: за Уманню (Траутф.!), околиці Умані, дуже рідко (Гольде); Софіївка коло Умані (Блонський!); Бабанський рн, Оксанина, на узліссі Кам'янецького лісу (Лазар.!). Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.!, Окснер!); Олександрія (Риб-

ков!). — Одеська обл.: Криве Озеро (Монтр.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребкове (Пач.). — Дніпропетровська обл.: околиці Дніпропетровська (Акінф.). — **П.З.С.** Околиці Одеси (Пач.). — Миколаївська обл.: Привільнянський рн, коло Антонівки, між Громоклеєю та Інгулом (Пач.).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна Німеччина, Угорщина, Чехословаччина, Болгарія, Румунія, південно-західна частина УРСР на схід до Дніпра, на захід приблизно до р. Серета в Тернопільській області, Крим, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія.

ПІДРОДИНА VI. ДРАКОННИКОВІ — DRACAENOIDEAE Engl.

Дерев'янисті рослини. Стовбур у деяких видів тропічних і субтропічних країн може досягати великого розміру. Листки лінійні, міцні, утворюють великі пучки на верхівках стовбура і гілок. Плід ягода або коробочка.

Рід 162. Юкка — Yucca L.

L., Sp. pl. (1753) 319.

Деревовидні рослини з простим чи розгалуженим стовбуром або без надземного стовбура. Листки лінійні чи ланцетні, довгі, вічнозелені, зібрані пучками на кінці стовбура і його розгалужень або ж біля поверхні землі (у видів без надземного стебла). Квітки великі, дзвоникоподібні, звичайно звисаючі, білі, іноді з жовтуватим або фіолетовим відтінком; з яйцевидними або яйцевидно-ланцетними пелюстками, зібрані в крупні, багатоквіткові, прямостоячі суцвіття. Плід — яйцевидна або довгаста, більш-менш шестигранна коробочка з численними насінинами.

Рід складається з 16 видів (за Бріттоном і Бровном), поширених у Північній і Центральній Америці. В СРСР (Крим, Кавказ) культивується до 10 видів юкк, в УРСР — один вид, в основному як декоративні рослини.

548[1] (1). Y. filamentosa L. — Ю. нитчаста. Рослина без надземного стовбурця або з дуже низеньким стовбурцем, часто він весь знаходиться у землі. Листки прямостоячі, ланцетні, при основі звужені, на кінці загострені, плоскі, шершаві, сіруваті, іноді вкриті сизуватою поволокою, 25—90 *см* завд. і до 3 *см* завш., з численними кучерявими нитками по краях, завд. 5—8 *см*; виходять пучками із верхівки стовбурця. Квітки жовтуватобілі; до 5 *см* у діаметрі, утворюють суцвіття у вигляді волоті, до 1—1,5 *м* завв. Тичинки коротші від пелюсток, з товстуватими нитками і невеличкими стріловидними пиляками. Маточка коротка, з трьома приймочками. Коробочка до 5 *см* завд., розкривається. Цікавий приклад запилення. На батьківщині рослини, квітки запилюються міллю *Pronuba yuccasella*. В наших умовах можна застосувати штучне запилення. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 319. Rehder, Manual of cultiv. trees and shrubs, ed. 2 (1940) 898. Bailey, The stand. cycloped. of hortic. (1944) 3530.
Рисунки: Bailey, l. c., 4021, 4022.

Культивується в садах, парках, палісадниках, на виноградниках. Добре росте на дренованих грунтах. У районах, де зимовий температурний мінімум доходить до —25°, юкку потрібно прикривати на зиму сухим листом або старим гноєм. Розмножується насінням, кореневими паростками, стебловими і кореневищними живцями, поділом куща.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Ужгород (Барбарич А. І. та О. Г.); Мукачів (Барбарич А. І. та О. Г.); Виноградів (Барбарич А. І. та О. Г.); Хуст (Барбарич А. І. та О. Г.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Барбарич). — **П.П.** Київська обл.: Київ (Барбарич). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Барбарич, Чешко); Валки (Чешко). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (літер. відомості). — **П.З.С.** Херсонська обл.: Херсон (Барбарич, Чешко). — Одеська обл.: Одеса (літер. відомості). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Цюрупинський рн, смт Цюрупинськ (Чешко), Козачі Лагері (Чешко); Голопристанський рн, смт Гола Пристань (Чешко), с. Бехтери (Чешко); Новомаячківський рн, с. Основа (Чешко); Ново-Воронцовський рн, Ново-Воронцовка (Чешко). — Запорізька обл.: Мелітополь (Барбарич, Чешко).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим; Кавказ: Зах. Закавк.

Загальне поширення. У дикому стані. Сполуч. Штати Америки: Мериленд до Флоріди, Тенессі і Луїзіани.

Господарське значення. До останнього часу юкка нитчаста використовувалась у нас виключно як декоративна рослина, але далеко в недостатніх розмірах і не скрізь. Чудові декоративні особливості юкки дають підстави використовувати її в значно ширших розмірах для озеленення наших міст, сіл та робітничих селищ. Юкка придатна для посадки (і поодинці і групами) на газонах і клумбах, для озеленення пустирів, каменистих ділянок, схилів, пісків. В останній час, за даними В. А. Чешка, на Цюрупінській науково-дослідній станції виноградарства та освоєння дніпровських пісків і в радгоспі „Червоний маяк" створені плантації юкки нитчастої господарського значення. Пров'ялене її листя використовується тут переважно як підв'язочний матеріал для підв'язування виноградних кущів, помідорів, баклажанів, для зв'язування редиски в пучки. Крім того, юкка використовується для закріплення грунту насипних валів, які насипаються для штучного зрошення овочевих культур (вода тече поміж насипаними валами як по канаві), а також як низькорослі куліси для захисту молодих паростків винограду та дерев на питомниках від засипання їх піском (на нижньодніпровських пісках).

Волокно, що міститься у листках юкки нитчастої, вирощеної на ніжньодніпровських пісках, згідно висновків Харківського канатного заводу, придатне для прядіння на установках джуто-прядильної промисловості (дані В. А. Чешка).

ПІДРОДИНА VII. ХОЛОДКОВІ — ASPARAGOIDEAE Vent.

Рослини з коротким або повзучим кореневищем, що розвиває верхівкові або бокові надземні улиснені стебла. Квітки верхівкові або пазушні, поодинокі або в гронах. Плід — небагатонасінна ягода.

Триба 1. Asparageae Benth.

Листя маленьке, лускате, перетинчасте, з пучками більш-менш голчастих гілочок, так званих кладодіїв або з однією листовидною гілкою в пазухах.

Рід 163. Холодок — Asparagus (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 300, tab. 154. L., Gen. pl. (1754) 147.

Рослини з м'ясистим кореневищем і дуже розгалуженим стеблом, з перетинчастими лускатими листками, в пазухах яких містяться пучки голчастих або шиловидних гілочок, так званих кладодіїв. Квітки поодинці або по 2—3 в пазухах лускатих листків на квітконіжках, які посередині або вище мають зчленування. Квітки в наших представників через недорозвиток тичинок або маточки одностатеві, дводомні. Оцвітина дзвоникувата або півкуляста, глибокошестироздільна. Тичинок шість, з нитками, що приросли до основи частин оцвітини, і з пиляками, прикріпленими серединою спинки.

Рід має близько 300 видів, поширених у східній півкулі, головним чином, у країнах з сухим кліматом. Особливо багаті на види цього роду Південна Африка, де відомо близько 50 видів, і Тропічна Африка — понад 60 видів. В СРСР відомо 23—24 види, з яких в УРСР трапляються сім.

Всі наші види належать до підроду *Euasparagus* Bak. з дводомними квітками. Як кімнатні декоративні рослини часто розводять південноафриканські *A. plumosus* Bak. з тонкими нитковидними кладодіями, близько 0,5 *мм* завш. і *A. Sprengeri* Regel. з кладодіями, близько 2 *мм* завш.; ці два види мають двостатеві квітки і належать до підроду *Asparagopsis* Bak.

---

1. Кладодії, а також гілочки виразно-тригранні; квітки дрібні, півкулясті (чоловічі 2—3 *мм* завд.), розміщені на гілочках останнього порядку поблизу їх верхів'я і наверху стебла . . . . . **(1). Х. кільчастий — A. verticillatus** L.
— Кладодії в розрізі круглясті, плоскі або злегка неправильно-гранчасті, але не тригранні; квітки більш-менш дзвоникуваті або лійкуваті, більші (чоловічі 4—7 *мм* завд.), розміщені на значній частині стебла та його гілок . . . . . 2.

2. Пиляки круглясто-серцевидні, приблизно в чотири рази коротші від ниток; кладодії дуже тонкі, волосовидні, по 10—20 і більше в кожному пучку; ягода велика, до 10—12 *мм* у діаметрі . . . . . **(2). Х. тонколистий — A. tenuifolius** Lam.
— Пиляки довгасті, такої ж довжини, як і нитки, або тільки трохи коротші чи довші від них; ягода 5—8 *мм* у діаметрі . . . . . 3.
3. Стебло, гілочки і кладодії цілком гладенькі . . . . . 4.
— Гілочки, а також стебло, принаймні вгорі, а іноді і кладодії більш-менш шорсткі . . . . . 5.
4. Кладодії тонкі, 1—3 *см* завд. . . . . **(6). Х. лікарський — A. officinalis** L.
— Кладодії товстуваті, короткі, здебільшого близько 0,5 *см* завд. (0,25—1) . . . . . **(7). Х. багатолистий — A. polyphyllus** Stev.
5. Рослини темно- і сизозелені, стебло колінчасто-зігнуте, часто лежаче; кладодії серповидно-зігнуті, розходяться, більш-менш шорсткі . . . . . **(3). Х. Палласа — A Pallasii** Miscz.
— Рослини більш-менш яснозелені, без сизого відтінку, з прямостоячими, прямими або тільки вгорі хвилясто-звивистими стеблами; кладодії прямі або злегка зігнуті . . . . . 6.
6. Кладодії короткі, 3,5—5(10) *мм* завд., по 6—20 у пучку, гладенькі або трохи шорсткі . . . . . **(4). Х. несправжньошорсткий — A. pseudoscaber** Grecescu
— Кладодії довші, (5)10—40(50) *мм* завд., більш-менш горбкувато-шорсткі, по 4—10 у пучку. Рослини морського узбережжя . . . . . **(5). Х. Левіної — A. Levinae** Klok.

549 (1). A. verticillatus L. — **Холодок кільчастий.** Стебло 0,75—2(2,5) *м* завв., гранчасте, звивисте, внизу здебільшого коротко-опушене. Гілки його гостро-тригранні, дрібно-шорсткі; лускаті листки з конічною шпорою. Кладодій у нижній частині стебла по 8—12(20), у верхній і на гілочках по 1—3; вони шилоподібні, тригранні, здебільшого зігнуті, розходяться, по гранях шорсткі, 3—5 *см* завд. Квітки розміщені тільки на верхів'ях гілок останнього порядку і наверху стебла. Чоловічі квітки здебільшого по 3—4, жіночі по 1—2. Оцвітина півкуляста, в чоловічих квіток 2—4 *мм* завд.; пиляки в 1,5—3 рази коротші від ниток; квітконіжки коротші, із зчленуванням посередині або трохи вище, коротші від плода. Ягода 6—7 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 2 (1762) 450. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 479. Нач., Херс. фл., I, 489. Ильин, Фл. СССР, IV, 428. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 312. — *A. verticillaris* Lam., Encycl. meth., I (1783) 297.

Видані зразки: Lang et Szovits. Herb. Ruth. Cent., I, № 15 sub *A. verticillari!*.

На кам'янистих місцях, по чагарниках, на узліссях.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Колодрібка (Лопц., Слов'ядзінський), Синьків (Блоцький). — Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, околиці гір Артема по дорозі з хут. Пришиб на правому березі Дінця (Кот.).

Ворошиловградська обл.: балка Вергунка (Підопліч ка!), коло Політровки (Підопліч ка!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Троїцький рн, Покровка (Пач.); Доминівський рн, Богданівка (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: по Самарі, недалеко від Дніпропетровська (Акінф.). — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, околиці Білоярівки Амвросіївської, ліс по балці Спорній (Лавр.); околиці Білоярівки, на крейді в чагарниках по балці Білий Яр (Кот.!). — **П.З.С.** Звичайно. — Ізмаїльська обл.: Тузлівський рн, Дивізія; Ренійський рн, Плавні (Липський). — Одеська обл.: Овідіопольський рн, Надлиманське (Пач.); Одеса (Ланг і Шовіц!, Чугуєвич!, Кесслер і Чугуєвич!, Нордман, Лаговський, Ліндем.!, Пач.!, Шестериков!). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Федосеєв, Пач.!). — Херсонська обл.: Херсон (Ейхвальд!, Пач.!); Білозерка (Пач.); Ново-Воронцовський рн, Гаврилівка, Олександрівка (Пач.), Дудчани, Кам'янська Балка (Пач.); Берислав; Херсонський рн, Тягинка, Токарівка (Пач.), від Бузулука до Дніпровського лиману на правому високому березі Дніпра (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Тецман; після нього не знаходили). — Запорізька обл.: Запоріжжя; Верхньохортицький рн, Біленьке (Акінф.). — Херсонська обл.: Тендерівська затока, острів Орлов (Левіна!); Голопристанський рн, Солоноозерна дача (Пач.); Чаплинський рн, Преображенка, зрідка (Пач.); Скадовський рн, Челбаські піски, в околицях с. Челбаси (Лавр.!). — **П.С.** Херсонська обл.: Хорли (Пач.); Геніческий рн, Чонгарський півострів (Дзеван.!, Кот.); Ново-Троїцький рн, півострів Чурюк, східний берег Сиваша (Кот.!), острів Чурюк-Тюб (Левіна і Шалит!, Кот.!).

F. dolichocladus Bordz. Кладодії до 6—7,5 *см* завд.

П.З.С. Херсонська обл.: Херсонський рн, Дар'ївка (Пач.); Ново-Воронцовський рн, Дудчани (Пач.!); Бериславський рн, Качкарівка (Пач.).

Var. brevifolius Stev. Кладодії короткі, 5—15 *мм* завд.

Stev., Verzeichn. Taur. (1857) 345.

— *A. tricarinatus* **Redoute, Liliac.** (1813), tab. 451. — *A. verticillatus* **var.** *tricarinatus* **Miscz. in Mon. Jard. bot. Tiflis, XII (1916) 1—2, p. 45.**

П.З.С. Херсонська обл.: Бериславський рн, Милове (Пач.!). — **Л.З.С.** Миколаївська обл.: острів Смалений в Чорному морі.

Поширення виду по СРСР. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал., Середня Азія: Гір. Туркм.

Загальне поширення. Північна частина Балканського півострова, південь УРСР, Крим, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Північний Іран, Туркменія.

550 (2). A. tenuifolius Lam. — **Холодок тонколистий.** Стебло кругле, 40—100 *см* завв., з численними, тонкими, відстовбурченими, здебільшого дугоподібно-зігнутими гілками; як і гілки, цілком гладеньке. Лускаті листки звичайно без шпор. Кладодії по (7)10—20(30) у пучку, дуже тонкі, волосовидні, цілком гладенькі, косо догори спрямовані або майже відстовбурчені, до 17—35 *мм* завд. Квітки в пазухах лускатих листків одиничні або по дві на звислих тонких квітконіжках, із зчленуванням трохи нижче верхівки; оцвітина 5—8 *мм* завд.; її частки білі, з зеленуватою поздовжньою смужкою; пиляки круглясто-серцевидні, разів у чотири коротші від ниток. Ягода куляста, 10—12 *мм* у діаметрі. 4. Цв. V—VI.

Lam., Encycl. meth., I (1783) 204. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 478. **Zapal., Consp. fl. Galic., I,** 177. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 40, 276. Ильин, Фл. СССР, IV, 429. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 311.

— *A. officinalis* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 313. — *A. silvaticus* **Waldst. et Kit.,** Pl. rar. Hungar., III (1812), tab. 201, 223.

Рисунки: Waldst. et Kit., l. c. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, tab. 19, fig. 969!.

Видані зразки: F. Schulz., Herb. Norm., № 2266!.

По лісах та чагарниках у південно-західній частині УРСР, переважно по Дністру та його притоках.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на березі Латориці коло Мукачева (Маргиттай). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Чернеляцький рн, Поточище (Рацiборський); Чернелиця (Реман, Кочвара); Городенківський рн, Городниця (Рацiборський, Кочвара). — Тернопільська обл.: Борщівський рн, Монастирок на Сереті, Більче-Золоте (Блоцький); Мельнице-Подільський рн, Кудринці, Боришківці, Трубчин, Мельниця-Подільська (Слендзінський); Заліщицький рн, Колодрібка (Слендзінський, Ленц), Щитівці (Турчинський), Лисичники, Касперівці, Бедриківці, Добровляни, Зелений Гай, Жиравка, Голіграды (Слендзінський), Заліщики (Пач.). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Василів, Дорошівці (Гербіх); Хотин (Пач.). — Кам'янець-Подільська обл.: околиці Кам'янця-Подільського, Цибулівський ліс (Панасюк, Богацький); Кам'янець-Подільський рн, Колубаївці, Гуменці, Врублівці (Богацький), Демшин (Маковецький), ліс коло Збруча (Траутф.!); Староушицький рн, Студениця (Богацький); Смотрицький рн, коло Нігина (Рог.!). — Вінницька обл.: звичайно по всьому Тульчинському району по лісах на вододілі між Бугом і Дністром (Кот.); Ямпіль (Рог.!); Могилів-Подільська мр, ліс коло Ізраїлівського радгоспу (Янковський). — Одеська обл.: Котовський рн, коло Котовська (Шмальг.!, Пач.!), Олександрівка (Пач.), Борщі (Шмальг.!); Балтський рн, Перельоти, Пасицели, (Пач.); Піщанський рн, Перейма (Рог.!); Ананьївський рн, Байтальсько-Точилівська лісова дача, Жеребківська лісова дача (Пач.); Красноокнянський рн, Ставрове (Пач.); Фрунзівський рн, коло Йосипівки (Пач.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Ободівський рн, Цибулівка (Кот.); Ольгопільський рн, Любомирка (Кот.). — Одеська обл.: Саврань (Рог., Монтр.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Ліндем., Шестериков!). — Ізмаїльська обл.: Тарутинський рн, Серпневе (Липський).

Поширення по СРСР. Бессараб., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Крим (?).

Загальне поширення. Південна Європа, Угорщина, Балкани, Румунія, південний захід Європейської частини СРСР.

Господарське значення. Молоді паростки де-не-де вживають як овочі.

551 (3). A. Pallasii Miscz. — **Холодок Палласа.** Стебла дуже виткі і неправильно зігнуті, гладенькі або злегка шершаві, округлі або тупо-кутасті, простягнуті, 25—35 *см* завд.; гілки короткі, товстуваті, нижні вниз відігнуті, верхні під прямим кутом відстовбурчені і лукасто висхідні; листки лусковидні, в середній частині стебла з короткою шпорою. Кладодії товстуваті, злегка зігнуті, розчепірені, дрібношорсткі, по 3—4(6) в пучку, 0,5—1,5 *см* завд. Квітки на більш-менш довгих квітко

ніжках, які дорівнюють квітці або вдвоє довші від неї, із зчленуванням вище середини, одиничні або парні; тичинкові квітки дзвоникуваті, з червонуватою оцвітиною, 4—6 *мм* завд., маточкові — напівкулевидні, рожеві, 2—3 *мм* завд. Ягоди червоні, округлі, близько 5 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. VI.

Miscz. in Monit. d. Jard. bot. d. Tiflis, XII, 1—2 (1916) 27, — *A. brachyphyllus* Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 479. Пач., Херс. фл., I, 488. Ильин, Фл. СССР, IV, 437. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 312, non Turcz.

У приморській частині на солончаках і на морських побережжях.

П.З.С. Кол. Херсонська губернія, на солончаках і піщаних місцях при берегах моря (Хрустальов у Ліндемана). — Одеська обл.: Одеса, Куяльницький лиман (Новопокровський!). — **П.С.** Херсонська обл.: в околиці порту Хорли в одному тільки місці і в обмеженій кількості (Єгоров!); на болотяному лузі коло Чокрака; Чаплинський рн, Першо-Костянтинівка (Єгоров у Пач.); берег Сиваша коло Строганівки; Геніческий рн, коло ст. Сиваш (Кот.), коло Іванівки, низький берег Сиваша.

Поширення по СРСР. Причорн., Ниж.-Волз., Заволз.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Серед. Азія: Арало-Касп., Киз.-Кум. Сир-Дар., Кара-Кум, Аму-Дар.

Загальне поширення. Південна Європейська частина СРСР, Південний Сибір, Середня Азія.

552 (4). A. pseudoscaber Grecescu. — **Холодок несправжньошорсткий.** Яснозелена рослина. Стебло до 1 *м* більше завв., циліндричне, тонкоборозниcте, зверху звивисте і дрібношорстке, з численними довгими, тонкими, горизонтальними, рідше косо догори спрямованими, звивистими й шорсткими гілками; рідко стебло й гілки майже гладенькі. Лускаті листки з короткою шпорою. Кладодії по 6—15(20) у пучку, щетиновидно-лінійні, прямі, рідше трохи зігнуті, гладенькі або трохи шорсткі, 3,5—10,5 *мм* завд. Квітконіжки звислі, (10)15—22 *мм* завд., із зчленуванням у верхній частині. Оцвітина чоловічих квіток циліндрично-дзвоникувата, жовтуватозелена, внизу буруватозелена, 5—6 *мм* завд.; пиляки довгасті, однакової довжини з тичинковими нитками або в півтора раза коротші від них; оцвітина жіночих квіток чашоподібно-дзвоникувата, 2,5—3 *мм* завд. Ягода куляста, 7—8 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. V—VI.

На заплавних лугах і в прибережних лісах, переважно по Нижньому і Середньому Дністру і його притокам, рідко на морських косах.

Grecescu, Conspectul florei Romaniei (1898) 556. Пач., Херс. фл., I, 483. Ильин, Фл. СССР, IV, 439. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 311.

— *A. officinalis b. pseudoscaber* Aschers. et Graebn., Synops., III (1905) 295. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 176. — *A. scaber* Schmalh., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 479 pro parte, non Brign.

Рисуики: Ильин, Фл. СССР, IV, 435, табл. XXV, рис. 9!.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Борщівський рн, Худиївці; Бучацький рн, Звенигород (Гаєвський); Заліщицький рн, Колодрібка (Блоцький, sub *Asparago scabro* Brign.). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липськ.!). — Одеська обл.: на острові при впадінні Дністра в море, передко (Пач.). — **Л.З.С.** Острів Тендер (Левіна!).

Поширення по СРСР. Причорн.

Загальне поширення. Румунія, південно-західна частина УРСР.

553 (5). A. Levinae Klok. — **Холодок Левіної.** Стебло внизу грубе, часте, вище циліндричне, вздовж штрихувате, з косо догори спрямованими або майже горизонтальними гілками, вгорі, як і гілки, дрібно горбкувато-шорстке, (18)20—75 *см* завв. Лускаті листки з слабко розвиненою шпорою або майже без шпори. Кладодій по 4—7(10) у пучку; вони прямі, здебільшого косо догори спрямовані, 5—32(50) *мм* завд., штрихуваті, горбкувато-шорсткі або майже гладенькі. Квітконіжки звислі, 6—10(12) *мм* завд., із зчленуванням вище середини. Чоловічі квітки 5,5—6 *мм* завд. Ягода куляста, червона, близько 6 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. V—VI.

Klok., Тр. сільгосп. бот., I, 3 (1927) 171. Ильин, Фл. СССР, IV, 439.

— *A. maritimus* Пач., Херс. фл., I (1914) 487, non Mill. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 312. — *A. officinalis* var. Пач., Мат. для фл. сев. части Тавр. губ. (1907) 53 і 54.

На піщаних морських узбережжях та по берегах річок.

П.П. Київ (Траутфеттер, Васильев-Яковл.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, коло Трахтемирова (Траутфеттер!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Ізюм по р. Дінцю (Клок.). — Сталінська обл.: Першотравневий рн, Білосарайська коса (Постригань, Кот.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Скадовський рн, острів Джарилгач, на окраїні піщаних моріжків біля кущів (Дзеван.!); Голопристанський рн, острів Довгий; південно-східний берег, літоральна солончакова смуга на черепашняку; острів Тендер. — **П.С.** Запорізька обл.: острів Бірючий (Кот.).

Var. tauricus Iljin. Кладодії коротші, 3—15(17) *мм* завд.

Ильин, Фл. СССР, IV (1935) 439.

— *A. littoralis* Wulff. Фл. Крыма, I (1927) 66 pro parte?.

Л.З.С. Острів Довгий в Ягорлицькій затоці. — **П.С.** Запорізька обл.: острів Бірючий (Дзеван.!).

Поширення виду по СРСР. Причорн., Крим.

Загальне поширення. Ендем півдня Європейської частини СРСР.

554 (6). A. officinalis L. — Холодок лікарський, спаржа. Цілком гола і гладенька рослина. Стебло циліндричне, пряме або наверху не рідко поникле, 30—125(150) *см* завв., з багатьма косо догори спрямованими гілками. Лускаті листки при основі з короткою шпоркою. Кладодій в пучку по 3—6; вони тонкі, нитковидні, прямі, 1—3 *см* завд., косо догори спрямовані або більш-менш притулені до стебла чи до гілок. Квітконіжки в пазусі лускатих листків одиничні або по дві, шилі-

5—12 *см* завд., із зчленуванням посередині, трохи вище або нижче. Оцвітина дзвоникувато-лійкувата, білувата чи жовтуватозелена, з довгастими частками; оцвітина чоловічих квіток 5—6 *мм* завд., жіночих — майже вдвоє менша. Пиляки довгасті, майже такої довжини, як тичинкові нитки, або в 1,5—2 рази коротші від них. Ягода куляста, цегляночервоного кольору, 7—8 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. VI—VII.

L., Fl. Suec., ed. 2 (1755) 108. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 478. Пач., Фл. Полес., n⁰ 994; Херс. фл., I, 486. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 176. Ильин, Фл. СССР, IV, 439—440. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 31.

На заплавних лугах, на трав'яних місцях, по чагарниках, іноді на полях та на межах.

Типова форма виду, поширена майже по всій УРСР; немає тільки відомостей про її знаходження в районі полинового степу і в альпійських районах Карпат; на Поліссі (П.П. і Л.П.) трапляється рідше і нібито тільки в долинах річок.

Поширення по СРСР. По всій Європейській частині, крім півночі; Кавказ: Передкавк., Тал.; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.

Загальне поширення. Вся Середня і Південна Європа від Південної Норвегії і Південної Швеції до Піренейського, Апеннінського і Балканського півостровів; середня і південна смуга Європейської частини СРСР, помірний Сибір до Саян, північна частина Середньої Азії, Кавказ, Північний Іран, Мала Азія, Північна Африка.

Господарське значення. Молоді гони їстівні. Культурна рослина *(A. officinalis* L. var. *altilis* L.) дає цінну, багату на білкові речовини і аспарагін городину, відому під назвою спаржі. Коріння і молоді гони *(Radices et Turiones Asparagi)* у Франції і Бельгії вживають у медицині як сечогінний засіб при висипках, хворобах серця, паралічі сечового міхура; з цією метою у французькій фармакопеї прийнятий холодковий сироп *(Syrupus Asparagi)*. Плоди і насіння також мають сечогінні властивості. Насіння в деяких місцевостях вживають як сурогат кофе. Ягоди використовують для виготовлення отрути проти мух (Роллов, 57). У Свердловській і Молотовській областях вважається одним з найкращих засобів проти епілепсії, а також проти млості (Анненков, Бот. словарь, изд. 2, 391). Насіння дає 15,3% жовтої висихаючої олії.

555 (7). A. polyphyllus Stev. — **Холодок багатолистий.** Стебло округле або іноді неправильно-гранчасте, 30—50 *см* завв., голе, гладеньке; гілки його відходять під гострим кутом. Кладодії товстуваті, короткі, від 2,5 до 10(15) *мм* завд., притулені до стебла і гілок або трохи розходяться. Лусковидні листки із шпоркою. Квітки на досить довгих ніжках і розташовані як по головній осі, так і на гілках. Плід — червона ягода. ♃. Цв. V—VII.

Stev. in Bull. Soc. Nat. Mosc., XXX (1857) 343. Ильин, Фл. СССР, IV, 441. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 311.

— *A. altilis c. polyphyllus* Richter., Fl. Europ., I (1890) 230. *A. officinalis* var. *serotinus* C. Koch. in Linnaea, XXII, (1848) 265. — *A. officinalis γ. strictus* Boiss., Fl. Or., V (1884) pro parte. — *A. officinalis β. brevifolius* Trautv. apud. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 478. — *A. officinalis b caspicus* Aschers. et Graebn., Synops., III (1905)—1907) 295 pro parte. *A. officinalis* var. *jergenicus* Pacz., Флор. и фит. иссл. в Калм. ст. (1892) 123

Рисуики: Фл. СССР, IV, табл. XXV, рис. 8.

Степи, солонці, крейдяні відслонення.

П.П. Житомир (Липський!). — Київ, Оболонь (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: коло Козельця, на лугу (Рог.). — Київська обл.: Березанський рн, Супій (Зеров!). — **З.Л.-С.** Вінницька обл.: Чечельницький рн, Вербка (Рог.!). — Одеська обл.: Ананьївський рн, Михайлівка (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Білої Церкви, на степу (Рог.!); Біла Церква, Паліева гора, разом з типовою формою *A officinalis* L. (Оксіюк!); Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!); Звенигородський рн, на скелястих схилах коло Тікича (Підоплічка!); Умань (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, між Дідівцями і Голубівкою (Левенець!). — Полтавська обл.: Триби (Ілліч.!); Лубенський рн, по степах коло хут. Кучерова (Рог.!); Зіньківський рн, коло Павлівки, на степу (Рог.). — Сумська обл.: Улянівський рн, с. Терещенки (Валишкевич!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Близнюківський рн, коло Ново-Миколаївки (Рог.!); Дворічанський рн, Касянівка (Васильєв-Яковл.!).

Поширення по СРСР. Європейська частина: вся степова і лісостепова частина; Кавказ; Зах. Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східн. Сибір: Анг.-Саян (Ірба); Середня Азія: Арало-Касп. (півн. частина), Прибалх. (півн. частина).

Загальне поширення. Поза межами СРСР не з'ясовано.

Триба 2. **Polygonateae** Benth.

Надземне стебло нерозгалужене або злегка розгалужене, з великими трав'яними листками; всі листочки або частки оцвітини однакові.

Рід 164. Веснівка — **Majanthemum** Web.

Web. in Wiggers. Primit. fl. Holsat. (1780) 14.

Квітки з двочленними квітковими колами, двостатеві. Оцвітина з чотирьох розпростертих або відвернутих листочків. Тичинок чотири, з плоскуватими нитками і пиляками, прикріпленими до нитки посередині спинки. Зав'язь двогнізда, з двома насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик коротенький, товстий. Плід 1—2-насінна ягода. — Багаторічна рослина з тонким повзучим кореневищем і дво- або трилистим стеблом.

Рід поширений у помірних країнах північної півкулі і має в собі три таких близьких один до одного види, що раніше автори здебільшого відносили їх до одного виду. З них *M. bifolium* (L.) F. W. Schmidt поширений у більшій частині Європи і в Північній Азії. *M. dilatatum* Nels et Macb. росте в країнах, що прилягають до північної частини Тихого океану (Далекий Схід, Японія і Каліфорнія), *M. canadense* Desv. трапляється у східній частині Північної Америки.

556 (1). M. bifolium (L.) F. W. Schmidt. — **Веснівка дволиста.** Кореневище тонке, з довгими повзучими пагонами. Стебло прямостояче, вгорі здебільшого колінчасто-зігнуте, (5)10—20(25) *см* завв.; при основі квітучого стебла знаходяться звичайно три лусковидних перетинчастих піхви, а у верхній його частині два, рідко три листки, з короткими черешками і серцевидно-яйцевидною загостреною пластинкою, з розсіяно-коротко-опушеними знизу жилками; нецвітучі стебла однолисті. Квітки дрібні, в кінцевому гроноподібному суцвітті, запашні; квітконіжки одиничні або по 2—3 в пазухах маленьких перетинчастих яйцевидних прицвітків. Оцвітина біла, її листочки довгасто-яйцевидні або еліптичні, тупі або коротко-загострені, 2—2,75 *мм* завд. Тичинки однакової довжини з оцвітиною або трохи коротші від неї. Ягода куляста, червона близько 4—4,5 *мм* у діаметрі. ♃. Цв. $^2/_2$ V—VI.

F. W. Schmidt., Fl. Böem. inch. Cent., IV (1794) 55. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 481. Пач., Фл. Полес., n⁰ 997. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 182. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, n⁰ 277. Федченко, Фл. СССР, IV, 453. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 313.

— *Convallaria bifolia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 315. — *Majanthemum convallaria* Web. in Wiggers. Primit. fl. Holsat (1780) 15. — *Smilacina bifolia* Desf., Ann. Mus. Paris, IX (1807) 54.

Рисуики: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 967!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 62, Fig. 5!. Фл. СССР, IV, 449, рис. 4—4а.

Видаиі зразки: Герб. рус. фл., 82!.

У соснових, мішаних і листяних лісах, на трохи вогкому ґрунті. Дуже звичайно в Поліссі і в північних частинах правобережного, лівобережного і західного Лісостепу; на півдні Лісостепу трапляється рідше. В Карпатах зустрічається до верхньої межі лісу, навіть у зоні криволісся, над верхнім Саном до 1348 *м* над рівнем моря, над Ломницею до 1750 *м*.

Зак. Л., К.Л., Пр. Л., Р.Л., О.Л. Досить звичайно. **З.П., П.П., Л.П.** Дуже звичайно. — **В.Л.-С.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Досить звичайно. — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, у північній частині болота Карань (Дубовик!). — Полтавська обл.: Диканський рн, Диканька (Стахорський!). — Сумська обл.: Талалаївка (Угринський!). — Харківська обл.: Богодухівський рн, Гути (Сологуб); Краснокутський рн, Мурафа (Шир. і Лавр.); Харківський рн, околиці Харкова (Угринський, Наливайко, Алексеєнко), Жихар (Наливайко), Васищеве (Кот.); кол. Зміївський повіт (Ковалевський); околиці Чугуєва, в Ближньо-Малинівській дачі Чугуєвсько-Бабанського лісництва (Дрюченко!, Кот.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, Олександрівська лісова дача (Дрюченко). — **Л.З.-Л.С.** Околиці Дніпропетровська (Воїнов).

Поширення по СРСР. Європейська частина: всі райони, крім Причорн., Ниж.-Волз.; Західний Сибір: Обськ., Верх. Тоб., Ірт. і Алт.; Східний Сибір: усі райони; Далекий Схід: Зее-Бур., Уд., Охот., Камчат.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа на південь до Іспанії, Північної Італії, Румунії; Сибір, Далекий Схід, Північний Китай, Північна Америка.

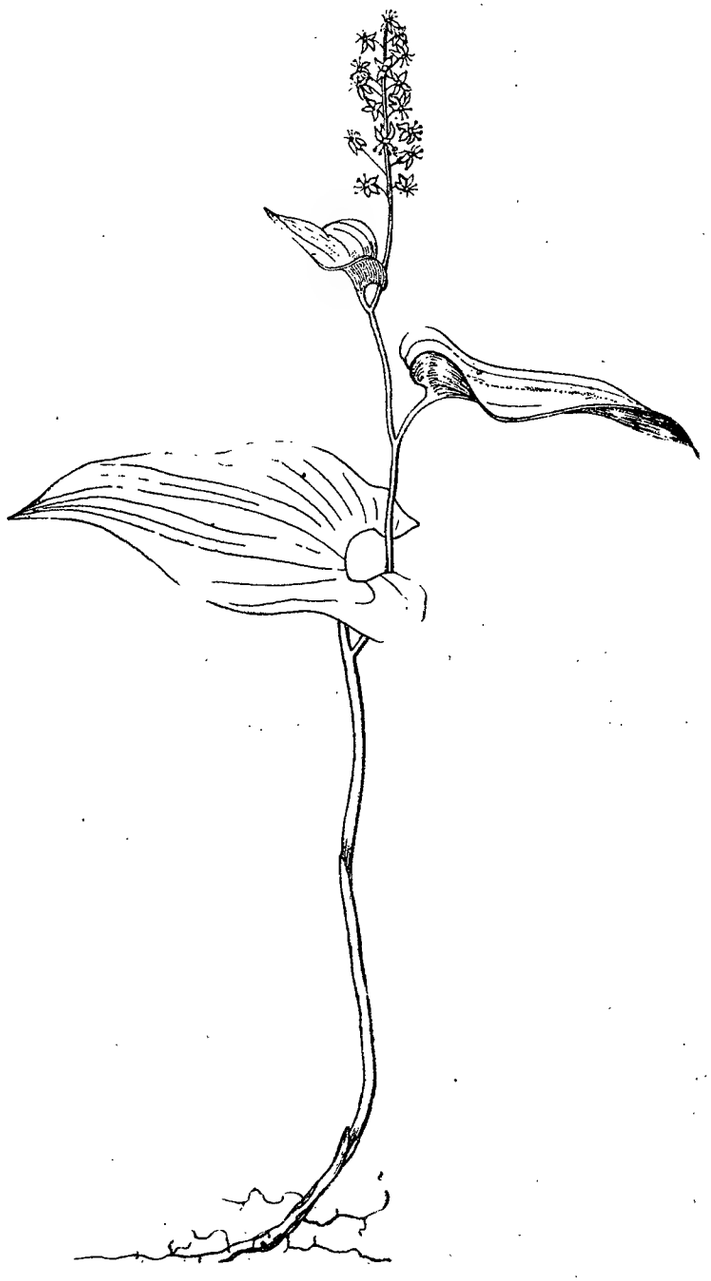

Рис. 40. ***Веснівка дволиста — Majanthemum bifolium*** **(L.) F. Schmidt.** **Вся рослина в натуральну величину; форма з трьома листками.**

Рід 165. Стрептопус — Streptopus L. C. Rich.

L. C. Rich. in Michx., Fl. Bor. Amer., I (1803) 200.

Оцвітина дзвоникувата, з шістьох вільних або трохи зрослих при основі листочків, опадна. Тичинок шість, з нитками, прикріпленими до основи листочків оцвітини. Зав'язь сидяча, тригнізда, з багатьма насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик з тринадрізаною приймочкою. Плід з численним насінням.

Насіння довгасте, зігнуте, вздовж штрихувате. — Багаторічні рослини з простим або тільки у верхній частині розгалуженим стеблом, з листям, розміщеним з усіх боків стебла, і 1—2-квітковими гронами, що виходять з пазух листків.

Рід нараховує в собі чотири види, з яких наш вид поширений в горах Європи, в Східному Сибіру, на Далекому Сході, в Китаї і Японії, а також у Північній Америці; два види зустрічаються у Північній Америці і один вид — у Гімалаях.

557 (1). S. amplexifolius (L.) DC. — **Стрептопус стеблообгортний.** Кореневище коротке, з товстими коренями. Стебло 50(100) *см* завв., звивисте, розгалужене тільки в горішній частині; листки чергові, голі, яйцевидно-ланцетні або довгасто-ланцетні, загострені, з серцевидною, стеблообгортною основою, зверху темнозелені, зісподу сірозелені. Квітки по одній або по дві, на голих, відігнутих під накривний листок, вгорі дуже загнутих ніжках. Оцвітина до 1 *см* завд., рожевувата або білувата; ягода яйцевидно-довгаста, червона. 4. Цв. V—VI.

DC. in Lam. et DC., Fl. Franc., III (1805) 174. Zapal., Consp. Fl. Galic., I, 177. Маргиттай. Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 40, 278. Федченко, Фл. СССР, IV, 455.

— *S. distortus* Michx., Fl. Bor. Amer., I (1803) 200. Rouy, Fl. de France, XII, 443. — *Uvularia amplexifolia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 304.

Рисунки: Michx., Fl. Bor. Amer., I, tab. I. Redoute, Liliac., tab. 259. Rchb., Icon. fl. Germ., X, tab. 421!.

Видані зразки: Rchb., Exsicc., № 425!.

У вогких, тінистих, переважно мохуватих лісах і чагарниках. Більш-менш звичайно в Карпатах, де поширений від 400 *м* над рівнем моря до зони криволісся.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на місці вирубаного лісу коло Рахова (Вагнер у Маргиттая); Рахівська окр., гора Петрос (Барбарич А. І. та О. Г.); хр. Свидовець (Гринь). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Яворів, Буркут (Реман), у Чивчинських горах (Запал.); над Білим Черемошем (Волощак); Чорногора до 1505 *м*; Кляузура Косьмеська (Пач.), Форашченка (Волощак); Давцер, Гадзіня, Брескульська стіна, Пожижевська (Вільчинський); Грофецькі гори (Волощак); Горгани: Магурка, Синяк (Волощак); коло джерел Ломниці (Волощак у Запал.); коло Горгана Ілемського (Волощак). — Дрогобицька обл.: Славський рн, Лавочне (Пач.), над Чорним Саном (Котуля у Запал.), у витоку Стрия (Волощак). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Солотвин; Вигодський рн, Мислівка, Вишків, Петрос, Гургулат (Волощак).

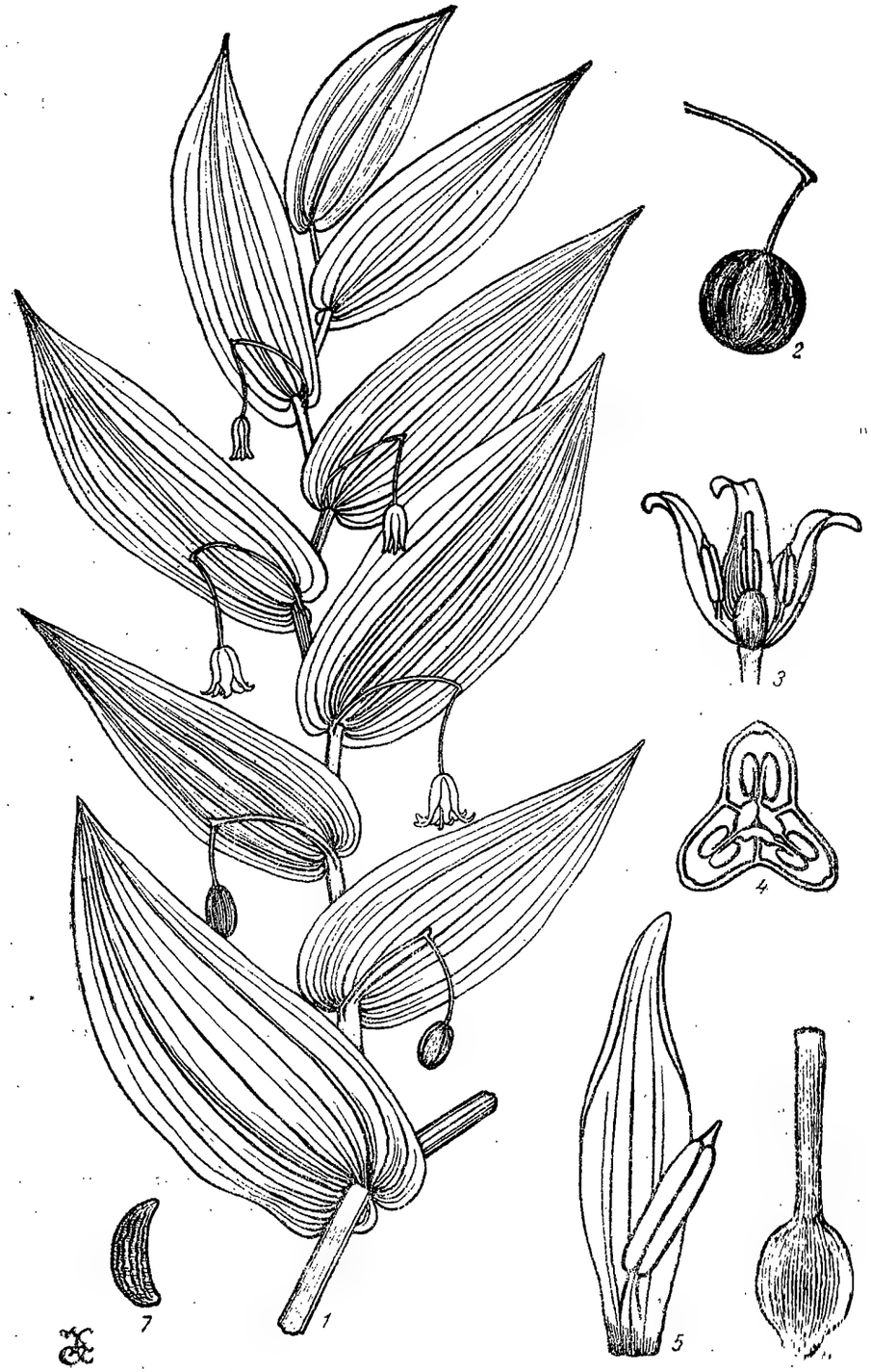

Рис. 41. *Стрептопус стеблообгортний — Streptopus amplexifolius* **(L.) DC.** *1* — верхня частина рослини в натуральну величину; *2* — плід (збільш.); *3* — квітка у повздовжньому розрізі (збільш.); *4* — поперечний перекрій зав'язі (збільш.); *5* — листочок оцвітини з тичинкою (збільш.); *6* — маточка (збільш.); *7* — насінина (збільш.).

Поширення по СРСР. Карпати; Схід. Сибір: Лен.-Кол.; Дал. Схід: Удськ., Камчат., Уссур.

Загальне поширення. Гори Середньої Європи, Середземномор'я, Східна Азія, Північна Америка.

Рід 166. Купина — Polygonatum (Tourn.) Adans.

Tourn., Inst. (1709) 78, tab. 14, Adans. Fam., II (1763) 53.

Оцвітина зрослолиста, трубчаста, коротко-шестизубчаста. Тичинок шість; вони прикріплені до трубочки оцвітини і не виступають з неї; пиляки довгасті, при основі дволопатеві, прикріплені до нитки посередині спинки і відкриваються назовні. Зав'язь тригнізда, здебільшого з трьома насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик нитковидний, з трилопатевою приймочкою. Плід — куляста чорнувата ягода. Насіння кулясте або яйцевидне, іноді більш-менш сплюснуте, з невеликим зародком і з бурою зморшкуватою шкіркою. — Багаторічні рослини з горизонтальним товстим м'ясистим симподіальним кореневищем, потовщеним у тих місцях, де знаходяться круглі рубці від попередніх стебел: квітки в пазухах листків одиничні або в небагатоквіткових гронах, звислі.

До роду належать понад 30 видів, що ростуть у лісах помірної зони північної півкулі. В СРСР відомо 17 видів; з них в УРСР — чотири.

---

1. Листки розміщені на стеблі кільцями . . . . . (4). **К. кільчаста — P. verticillatum** (L.) All.
— Листки чергові, розміщені на стеблі двома рядами . . . . . 2.
2. Стебло гранчасте; нитки тичинкові голі . . . . . 3.
— Стебло кругле; нитки тичинок опушені . . . . . (3). **К. багатоквіткова — P. multiflorum** (L.) All.
3. Квітконіжки і листки голі; листки без черешків, з напівстеблообгортною основою . . . (1). **К. лікарська — P. officinale** All.
— Квітконіжки і листки знизу опушені; листки при основі звужені в короткий черешок . . . . . (2). **К. широколиста — P. latifolium** (Jacq.) Desf.

558 (1). P. officinale (L.) All. — **Купина лікарська.** Вся рослина гола. Стебло гранчасте, внизу з 1—2-опадними низовими лускатими листками, вгорі трохи дуговидно-зігнуте, з дворядно розміщеними, в один бік обернутими листками, 20—50(60) *см* завв. Листки чергові, довгасті або довгасто-еліптичні, рідше яйцевидно-довгасті, гоструваті, з напівстеблообгорнутою основою, зверху зелені, зісподу сіруватозелені. Квітки по 1—2 в пазухах листків, на дугоподібно зігнутих квітконіжках. Оцвітина циліндрична, 14—22 *мм* завд., з білою трубочкою і довгасто-трикутними, зеленуватими, на верхівці коротко-опушеними зубчиками. Нитки тичинок голі, прикріплені коло середини трубочки оцвітини; пиляки лінійні, майже такої ж довжини, як і нитки. Ягода синюваточорна, 9—10 *мм* у діаметрі. 4. Цв. V.

All., Fl. Pedemont., I (1785) 131. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 480. Пач., Фл. Полес., n° 995; Херс. фл., I, 490. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 177. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 40, n° 282. Кнорринг, Фл. СССР, IV, 463. Оксенер, Фл. УСРР, визн., I, 313.

— *Convallaria polygonatum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 315. — *Polygonatum anceps* Moench, Meth. (1794) 637. — *P. vulgare* Desf., Ann. Mus. Paris, IX (1807) 49. Bess., Prim. fl. Galic., I, 237; Enum. n° 411. — *P. polygonatum* Hirasek ex Roem. et Schult., Syst. veget., VII (1829) 299.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 964!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 270, Fig. 381!. Фл. СССР, IV, 461, рис. 1, 1а!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1035!. A. Gallier, Fl. Siles. exsicc., № 1274!. Герб. рус. фл., 293.

По лісах та чагарниках; дуже звичайна в лісових і лісостепових районах, рідше в степових, де трапляється переважно в долинах річок. У західних областях, за винятком Тернопільської області, трапляється помітно рідше. В Карпатах зустрічається тільки в нижній зоні.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Севлюська окр., с. Шаланки (Барбарич А. І. та О. Г.); на горах коло Мукачева (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Сколе (Волощак); Нижньо-Устріки (Кнапп). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Гвоздецький рн, Островець (Слендзінський, Раціборський, Гаєвський, Шафер), Гвоздець (Раціборський); Більшовцівський рн, Касова гора коло Більшовців; Бурштинський рн, Лучинці, Чортова гора (Вердак); Станіслав (Яхно, Ломніцький, Вільчинський, Верхратський), Станіславський рн, Вовчинець (Боровичка); Вигода. — Дрогобицька обл.: Дрогобич (Турчинський). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочевський рн, Свята гора (Кульч., Мондальський, Мотика). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворів (Волощак); Немирів (Круль); Городоцький рн, Городок (Мондальський); Івано-Франківський рн, Залісся (Круль), коло смт Івана Франка (Бессер, Томашек); Вінниківський рн, Кривичі (Бессер, Томашек); Львів (Гельцль у Кн.); Брюховицький рн, Дубляни (Пач.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Раціборський); Підкамінський рн, Пеняки (Реман). — **З.П., П.П., Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Кам'янець Подільська обл.: Проскурів (Рог.); Смотрицький рн, Нігин (Рог.); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Богацький), Китайгород (Богацький). — Тернопільська обл.: звичайно. — Станіславська обл.: Городенківський рн, Оліево Корнів; Обертинський рн, Чортовець (Козловська), Гавриляк (Слендзінський, Козловська), Жуків (Раціборський). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Звенячин, Хрещатик, Василів, Дорошівці, Вікно (Гербіх). — **П.Л.-С., Л.Л.-С.** Дуже звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Сидоров, Кот.); Слов'янський рн, гори Артема, нерідко (Таліев, Кот.); Краснолиманський рн, Лиманівка (Кот.); Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев); Сталінський рн (Кот.!); коло Амвросіївки (Таліев). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайський рн, Мигія (Пач.). — Миколаївська обл.: Арбузинський рн, Семенівка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Кривий Ріг (Рябков у Пач.); П'ятихатський рн, Саксагань (Сидоров); Дніпропетровськ, дуже часто (Акінф.); Верхньодніпровськ (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Ново-Айдарський рн, Колядівка (Ширяєв). — Дніпропетровська обл.: ліси і гаї по Дніпру і Самарі (Сидоров, Кот.!). — Сталінська обл.: Амвросіївський рн, Білозірівка (Таліев); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Сидоров). — **П.З.С.** По Дніпру і по Бугу. — Миколаївська обл.: південніші місця знаходження: Варни-

рівський рн, Горобчанська коса; Миколаїв (Пач.). — Херсонська обл.: Херсонський рн, Тягинка (Пач.). — Запорізька обл.: Запоріжжя, коло Кічкаса (Шмальг.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна тача, часто (Пач.), коса Тендер.

Var. ambiguum (Link.) Zapal. comb. nova. Грона 3—5-квіткові.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 178.

— *Polygonatum polygonatum B. ambiguum* Aschers. et Graebn., Fl. v. Nordostd. Flach. (1898) 196; Synops., III, 308. — *Polygonatum ambiguum* Link. in Roem. et Schult., Syst. Veg., VII (1829) 299.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Заліщики (Пач. у Запал.).

Var. angustifolium Zapal. Рослина звичайно нижча і тонша; квітки в пазухах листків завжди поодинокі; листя вужче, вузько-еліптичне, 7—10 *см* завд., 1,1—2 *см* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 178.

В.Л.-С. Львівська обл.: Сокальський рн, Борки; Підкамінський рн, Пеняки.

Поширення виду по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ. (півд.), Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур.

Загальне поширення. Майже вся Європа — від Карелії, Скандінавії та Усть-Сисольська до Іспанії, Середньої Італії, Греції; Крим, Кавказ, Закавказзя, увесь Сибір, Далекий Схід, Західні Гімалаї, Північна Монголія, Північний Китай, Японія.

Господарське значення. Кореневища цього виду *(Radix Sigilli Salomonis)* використовували раніше в офіціальній медицині, а тепер їх використовують тільки в народній медицині як засіб від ломоти, ревматизму, зубного болю та інших хвороб. Рослина отруйна, бо має в собі сильно діючі глюкозиди.

559 (2). P. latifolium (Jacq.) Desf. — **Купина широколиста.** Стебло гранчасте, пряме, вгорі коротко-опушене і трохи дугоподібно-зігнуте, з дворядно-розміщеними листками. Листки еліптичні, яйцевидно-еліптичні або довгасто-еліптичні, коротко-загострені, при основі звужені в короткий черешок, зверху голі або трохи опушені, знизу блідіші, вздовж жилок більш-менш густо і коротко опушені, 10—12 *см* завд., 5,5—7 *см* завш. Квітки одиничні або в 2—4(5)-квіткових гронах, що виходять з пазух листків. Квітконіжки опушені. Оцвітина циліндрична, 10—18 *мм* завд., з білуватою трубочкою і з зеленуватими, довгасто-яйцевидними тупими, вгорі опушеними зубчиками. Нитки тичинок голі. Ягода синьочорна. ♃. Цв. $^2/_2$V—VI.

Desf., Ann. Mus. Paris, IX (1807) 50. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 480. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 178. Пач., Херс. фл., I, 491. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, п⁰ 280. Кнорринг, Фл. СССР, IV, 464. Окснер, Фл. УССР, визн., I, 313.

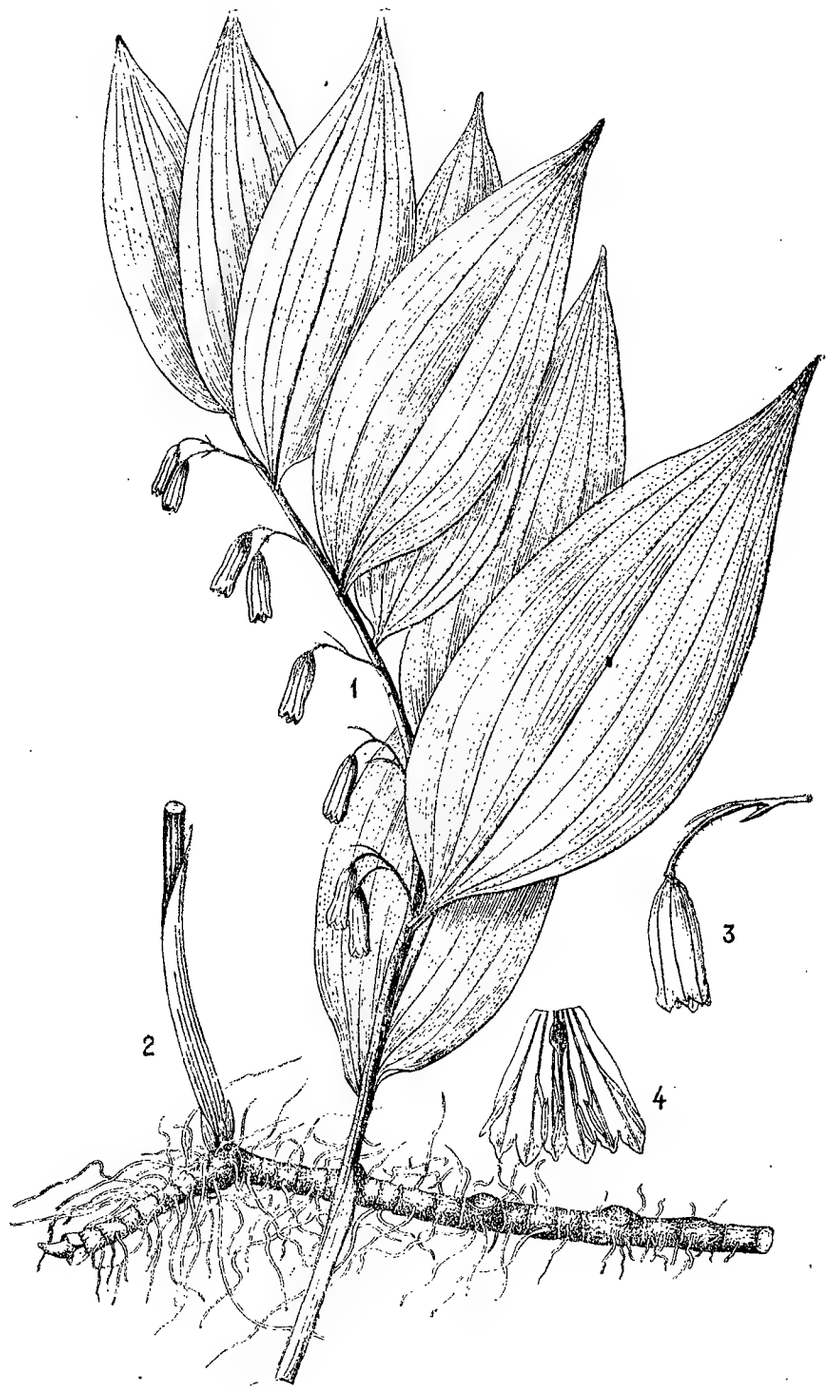

Рис. 42. *Купина широколиста — Polygonatum latifolium* (Jacq.) Desf. *1* — верхня частина рослини; *2* — нижня частина рослини з кореневищем; *3* — квітка з квітконіжкою (збільш.); *4* — препарована квітка з розрізаною вздовж і розправленою оцвітиною (збільш.).

Convallaria latifolia Jacq., Fl. Austr., III (1776) 18, tab. 232. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 59.

Рисунки: Jacq., Fl. Austr., III, tab. 232. — Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 965!. — Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 272, Fig. 383!. Фл. СССР, IV, 461, рис. 3, 3а!.

По листяних лісах, чагарниках у південно-західній частині УРСР на захід по р. Стрий, Львів. Є вказівки (Сидоров, Мат. для изуч. Екат. фл., 107, n°1101) про знаходження цього виду і в східній частині УРСР (в Ясинуватій та Лисичанську); але ці вказівки помилкові.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Тячівська окр., на узліссях коло Буштини (Вагнер у Маргиттая). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: кол. Стрийський повіт (Кнапп у Зіпсера). — **Р.Л.** Львівська обл.: рідко і спорадично, кол. Жолківський повіт (Реман); Івано-Франківський рн, Ярина (Реман); під Львовом (Рациборський). — **З.Л.-С.** Східна частина Станіславської області, рідко і спорадично; Рогатинський рн, Псарі (Вердак); Більшовці. — Тернопільська обл.: Товстенський рн, Лисівці, Шутромівці, Нагоряни, Нирків (Слендзінський); Борщівський рн, Більче-Золоте, Мушкатівка (Блоцький), Шершенівці (Слендзінський); Мельнице-Подільський рн, Гермаківка (Ленц, Шафер), Звенигород (Гаєвський), Ланівці; Скала-Подільський рн, Скала (Реман), Іванків (Шафер), Лосяч (Слендзінський); Рудка (Блоцький, Реман); Теребовлянський рн, Іванівка (Слендзінський); Бучацький рн, Бучач (Труш); Золото-Потіцький рн, Дулібн. Золотий Поток, Стінка (Слендзінський); Чортківський рн, Росохач, Салівка (Шафер), Угринь, Шманьківці (Слендзінський); Збараж (Реман). — Станіславська обл.: Гвоздець; Печеніжинський рн, Нижній Вербіж (Рациборський); Снятинський рн, Микулинці (Кульч., Мондальський, Мотика); Тлумацький рн, Горигляди (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: Смотрицький рн, коло Тинної (Рог.); коло Сатанова (Рог., Кот.). — Вінницька обл.: коло Ямполя (Рог.); Піщанський рн, Піщанка (Кот.); Чечельницький рн, Старо-Луг (Кот.), Червона Гребля (Кот.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: **Ольгопіль** (Рог.); Шпиківський рн, Шпиків, Гути, Сліди (Кот.); Брацлав (Кот.); Тульчинський рн, Тульчин, Журавлівка, Одаї (Кот.!); Тростянецький рн, Ілляшівка (Кот.); Ободівський рн, Ободівка, Жабокричка (Кот.). — Київська обл.: **Звенигородський** рн, Козацьке (Підоплічка!); Катеринопільський рн, коло Калниболота (Підоплічка!); коло Умані (Рог.!), Умань (Кравченко); коло Тального (Рог.!). — Кіровоградська обл.: Олександрівський рн, Любомирка (Підоплічка!); коло Олександрії (Рябков); Єлисаветградка (Ліндем.); Добровеличківка (Пач.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Первомайськ (Пач.). — Кіровоградська обл.: Рівнянський рн, Божайраки (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровськ (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Акінф.). — **П.З.С.** Одеська обл.: Біляївський рн, коло Троїцького (Пач.). — Миколаївська обл.: Миколаїв, „Дальні Ліски"; Варварівський рн, Горобчанська коса (Рябков у Пач.), Трихати (Пач.); Привільнянський рн, Архангельський (Пач.).

Поширення по СРСР. Бессараб., Верх.-Дніпр., Причорн., Крим.

Загальне поширення. Північна частина Балканського півострова, Австрія, Угорщина, МРСР, південно-західна частина УРСР.

Примітка 1. Наводили цей вид також для Азово-Чорноморського краю і для Кавказу, але помилково.

Примітка 2. За Пачоським (Херс. фл., I, 492), в Одеській області „...крім цілком типових екземплярів, трапляється зрідка форма, що наближається почасти до *P. officinale* All. і відрізняється голими або майже голими квітконіжками, а також значно слабкішим опушенням нижньої поверхні листків. У такому випадку зимують справжніх волосків залишаються тільки дуже коротенькі, але густосидячі по жилках сосочки, через що листок стає трохи шорстким; самі ж листки вужчі й менші, без черешків або майже без черешків і формою нагадують листки *P. officinale* All.; квіток 2—3. Очевидно, це не окрема раса, а рослини, що виростають у більш відкритому оточенні і зв'язані переходами з типовим *P. latifolium* Desf." Таку форму Пачоський наводить для Красногорки, Тираспільського району, МРСР і для околиць хут. Степанівського, Котовського району.

560 (3). P. multiflorum (L.) All. — **Купина багатоквіткова.** Стебло циліндричне, голе, в нижній частині прямостояче, вгорі трохи дугоподібно-зігнуте, 30—70(100) *см* завв. Листки голі, чергові, обернені в один бік, довгасті або еліптичні, тупуваті, сидячі або з коротким черешком, 8—12(15) *см* завд., (2,5)3—6,6 *см* завш., зверху зелені, зісподу сіруватозелені. Квітки по (2)3—5, звислі, в гронах, що виходять з пазух листків; квітконіжки голі. Оцвітина 11—17(20) *мм* завд., з білуватою, вище основи трохи звуженою і вгорі лійкоподібно-розширеною трубочкою; зубці оцвітини зеленуваті, довгасто-яйцевидні, на внутрішньому боці коротко-опушені, тичинкові нитки пухнасті. Ягода синювато-чорна, 8—9 *мм* завш. ♃ . Цв. $^2/_2$ V—VI.

All., Fl. Pedemont., I (1785) 131. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 481. Пач., Фл. Полес., 996; Херс. фл., I, 493. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 179. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, № 281. Кнорринг, Фл. СССР, IV, 466. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 314.

— *Convallaria multiflora* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 315.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 961!. Фл. СССР, IV, 461, рис. 4, 4а!.

Видані зразки: Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., № 686!.

По тінистих листяних лісах і чагарниках. — Звичайно і часто у лісових і в лісостепових районах по всій УРСР та рідко в степових районах; у горах вище 800 *м* над рівнем моря не зустрічаються.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на узліссях і по чагарниках, всюди (Вагнер у Маргиттая). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: досить часто, Дрогобицький рн, Лішия (Тинецький у Запал.); Хирівський рн, Коростенка на верхньому Стрвиджі (Котуля). — Станіславська обл.: більш-менш звичайно; коло Солотвина (Реман), Жуків (Слендзінський). — **Р.Л.** Львівська обл.: кол. Жолківський повіт, часто (Реман); Львів (Реман); Івано-Франківський рн, Ярина (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман у Запал.). — **П.П., Л.П.** Дуже звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: звичайно. — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Богацький); Дунаєвецький ри, Нестерівці (Богацький). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: звичайно. — Київська обл.: дуже звичайно. — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рк, звичайно; Кіровоград (Гюльденштедт); Ново-Миргородський рн, коло Панчевого (Пач.); Добровеличківка (Пач.); коло Олександрії (Пач.). — **Л.Л.-С.** Звичайно. — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ясинувата (Сидоров); Авдіївський рн, Авдіївки, радгосп „Лагері". — **П.З.С.** Миколаївська обл.: Арбузинський рн, проти Семенівки (Пач.). — Кіровоградська обл.: коло Бобринця (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акінф.); Верхньодніпровськ (Сидоров). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Косець). — Полтав-

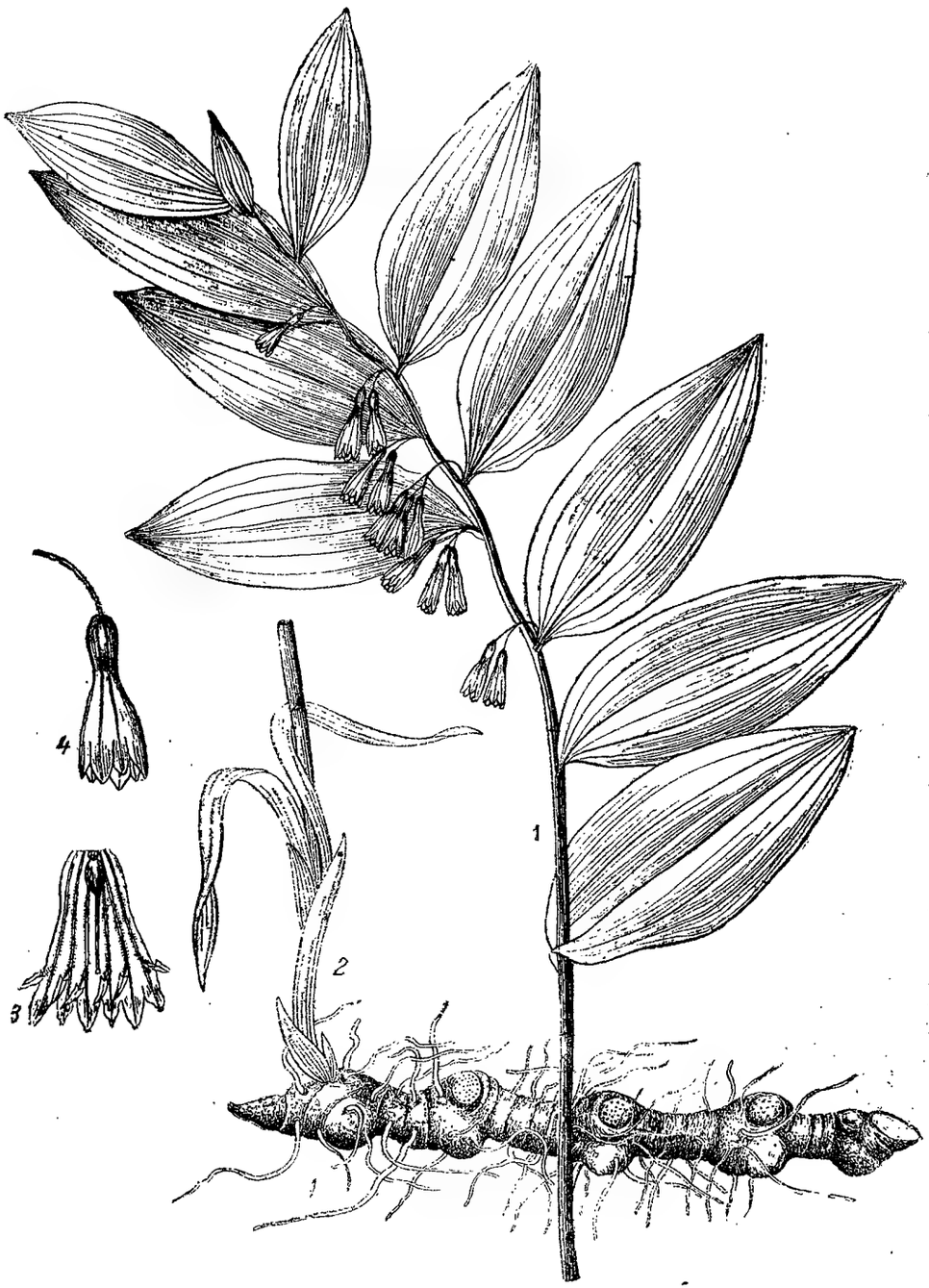

Рис. 43. *Купина багатоквіткова — Polygonatum multiflorum* (L.) All. *1* — верхня частина рослини; *2* — нижня частина рослини з лукуватим листям і кореневищем; *3* — препарована квітка з розрізаною вздовж і розправленою оцвітиною (трохи збільш.); *4* — квітка з квітконіжкою (трохи збільш.).

ська обл.: Карлівка (Ілліч.). — Харківська обл.: Близнюки (Лукашов); Куп'янськ (Кот., Клок.). — Дніпропетровська обл.: Павлоград (Сидоров). — Сталінська обл.: Старо-Бешівський рн, між Стилою і Роздольним по р. Волноваці; Ольгинський рн, Ново-Гнатівка (Клок.). — **П.З.С.** Дніпропетровська обл.: Апостолівський рн, балка Широка (Васильев-Яковл.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: острів Хортиця коло Запоріжжя (Бекетов у Сидорова).

F. latissimum Zapal. Листки широко-еліптичні, до 11,5 *см* завд., до 7,7 *см* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 179.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: рудники коло Жидачева (Тинецький у Запал.).

F. subremotum Zapal. Висока рослина, 40—70 *см* завв., листя досить розсунуте, вузько-еліптичне, 8,5—11,5 *см* завд., 2—3 *см* завш.; грона 2—4-квіткові.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 179.

К.Л. Дрогобицька обл.: Хирівський рн, коло Коростенки на верхньому Стрвиджі (Котуля). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Коломийський рн, Раковчик (Слендзінський). — **З.Л.-С.** Терiопільська обл.: Товстенський рн, Шутромівці (Слендзінський у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Півд. Закавк.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Афганістан, Західні Гімалаї, Японія, Північна Америка.

561 (4). P. verticillatum (L.) All. — **Купина кільчаста.** Стебло пряме, гранчасте, голе, 30—60(80) *см* завв. Листки всі або за винятком нижніх чергових розміщені кільчасто, по 4—8, довгасто-ланцетні або лінійно-ланцетні, до основи звужені, доверху поступово загострені, зверху зелені, зісподу сірозелені, вздовж жилок і по краю коротко-шорсткі. Квітки маленькі, 7—10 *мм* завд., в 2—4-квіткових гронах у пазухах листків, повислі; оцвітина з майже циліндричною білою трубочкою і з трикутними або довгастими зеленуватими зубцями. ♃. Цв. VI—VII.

All., Fl. Pedem., I (1785) 131. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 481. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 180. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 40, № 279. Кнорринг, Фл. СССР, IV, 459.

— *Convallaria verticillata* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 315.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 966!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 64, Fig. 1!.

У карпатських та передкарпатських тінистих листяних і хвойних лісах більш-менш звичайно; рідко в районах Опільських та Ростоцьких лісів і у волинському Лісостепу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., Богдан (Барбарич А. І та О. Г.); хр. Свидовець (Гринь); на Верховині всюди (Маргиттай). — **К.Л.** Сте-

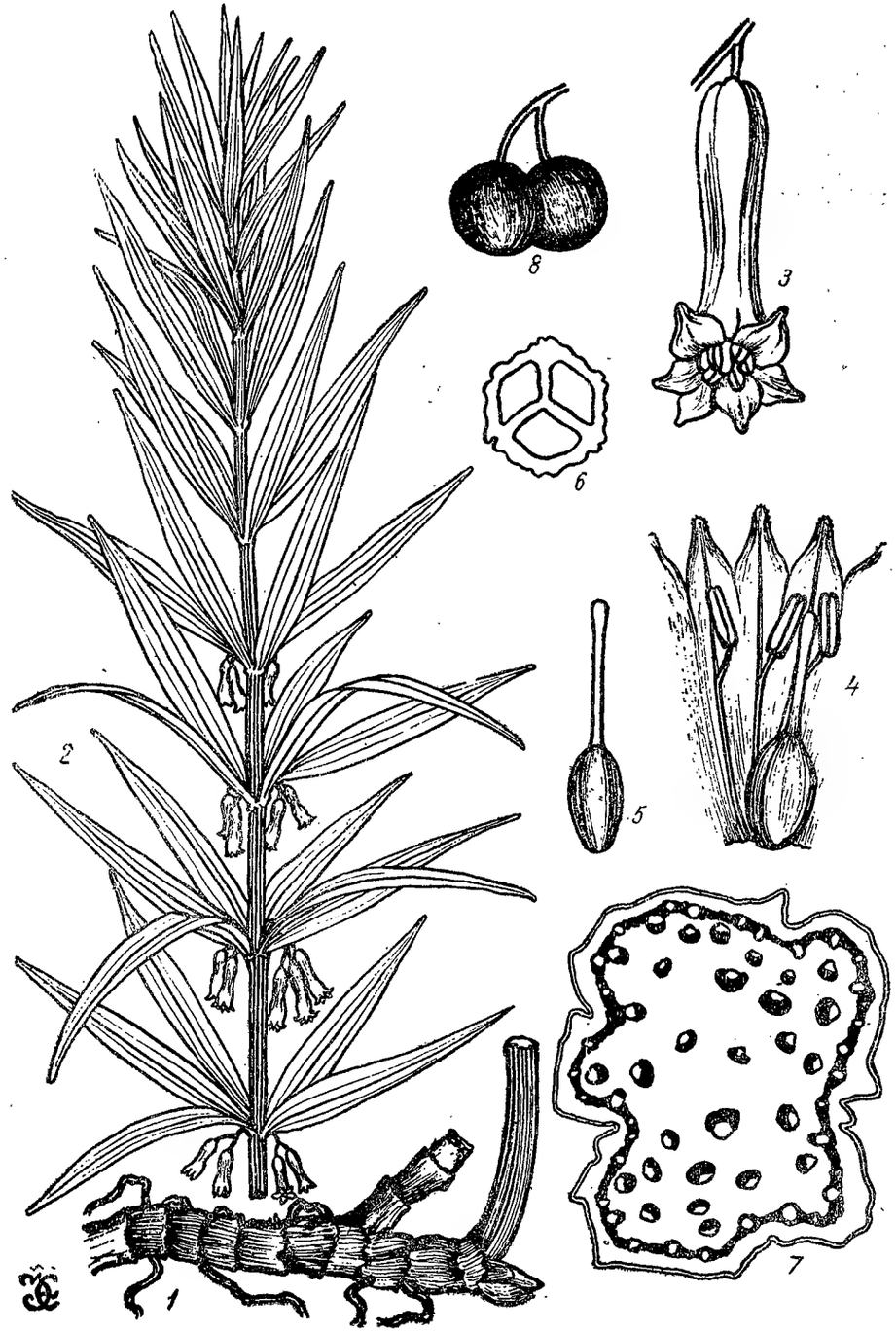

Рис. 44. *Купина кільчаста — Polygonatum verticillatum* (L.) All.
1 — кореневище; *2* — верхня частина квітучого гону; *3* — квітка (збільш.); *4* — препарована і розправлена частина оцвітини з тичинками і маточкою (збільш.); *5* — маточка (збільш.); *6* — поперечний розріз зав'язі (збільш.); *7* — поперечний перекрій стебла (збільш.); *8* — плоди (збільш.).

віславська обл.: Сивуля в Горганах (Волощак); Косівський рн, Вуркут (Реман); Жаб'ївський рн, Жаб'є (Реман), Гринява (Волощак); Печеніжинський рн, між Великим Ключівом і Верхнім Вербіжем; Яблунівський рн, Люча, Космач (Слендзінський); Кічера, Фореска на Чорногорі (Залевський), Кукуль (Коцій); Чивчинські гори: Ігнатійова (Запал.), Шибений (Слендзінський). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Медика (Котуля у Запал.); Крукеницький рн, Гусаків (Котуля); Дрогобицький рн, Лішня (Тинецький); Новострілищанський рн, Лищини (Трела); Добромиль (Балко); Дубляни (Тинецький); Рудківський рн, Хлопчинці (Мондальський); Сколівський рн, Верхнє Синьовидне (Пачоський), Журавне (Шафер); Жидачів (Густавич); Стрийський рн, Угільня, Задерешч, Станків, Моршин, Довге, Бережниця (Костинюк і Вечорек). — Станіславська обл.: Болехівський рн, Болехів, Танява (Костинюк і Вечорек); Станіслав (Яхно); Станіславський рн, Рибне (Яхно, Боровичка); Тлумацький рн, Смерклів (Гаєвський); коло потока Остава; Солотвинський рн, Дзвиняч (Реман), Солотвин (Реман); Печеніжинський рн, Печеніжин, узбережжя Прута (Врублевський); Слобода (Слендзінський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Волощак); Жовківський рн (Реман); Івано-Франківський рн, смт Івана Франка (Волощак), Залісся, Великополе (Круль), Ярина (Реман), Майдан (Блоцький); Брюховицький рн, Голоско (Труш); Бобрківський рн, Тарасів (Блоцький). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, Вороняки (Труш); Краснянський рн, Майдан-Гологірський (Кульч. і Мотика). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Макариха коло Дубно (Шафер). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Гаєвський, Шафер); Заложці (Реман); Підгаєцький рн, Рудники, Лиса (Слендзінський).

Var. leptophyllum (Royle) Aschers. et Graebn. Рослина нижча; листки 2—6 *мм* завш.; квітки менші, 6—7,5 *мм* завд., стебло вгорі й квітконіжки нерідко розсіяно-шорсткі.

Aschers. et Graebn., III (1905) 312. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 180. — *Polygonatum leptophyllum* Royle, Ill. bot. Himal. (1839).

Пр. Л. Станіславська обл.: Комарів коло Болехова (Зіпсер); Коршівський рн, Слобідка Лісна (Слендзінський).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Західне, Південне й Східне Закавказзя.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, Данія, Англія, Франція, Піренейський півострів, Північна Німеччина, Польща, Прибалт., Австрія, Італія, північ Балканського півострова, Мала Азія, Кавказ.

Триба 3. **Convallarieae** Endl.

Всі листки прикореневі, з довгими черешками; цвітоносний гін безлистий, виходить з пазухи останнього низового листка кореневища, квітки у наших представників у гронах; усі листки оцвітини однакові.

Рід 167. Конвалія — Convallaria L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 97 pro parte.

Оцвітина кулясто-дзвоникувата, зрослолиста, з шістьма короткими відігнутими зубцями, опадна. Тичинок шість, прикріплених до основи

оцвітини. Зав'язь яйцевидно-куляста, тригнізда, з 4—8 насінними зачатками в кожному гнізді; стовпчик досить товстий, з трьома поздовжніми борозенками і з трикутною приймочкою. Плід — куляста, червона, тригнізда ягода з кількома насінинами в кожному гнізді. Насіння майже кулясте. — Багаторічні рослини з повзучим кореневищем.

Рід складається з одного виду, що дуже поширений майже по всій Європі, на Кавказі, в Закавказзі, в помірній частині північно-східної Азії та в Північній Америці і репрезентований трьома морфологічно недосить відмежованими расами: західною, що заселяє Європу і Кавказ, закавказькою [subsp. *transcaucasica* (Utkin) pro species] і далекосхідною [subsp. *manshurica* (Komar.) pro var.].

562 (1). C. majalis L. — Конвалія. 20—30 *см* завв. Кореневище повзуче, з довгими повзучими пагонами. Наземна частина рослини обгорнута при основі 3—6 піхвоподібними листками і складається з безлистого квіткового стебла і двох, рідко одного або трьох зелених листків, з довгасто-ланцетною або еліптично-ланцетною загостреною пластинкою, звуженою при основі в довгий черешок. Квіткове стебло коротше від листків. Квітки в однобічних, 5—9(12)-квіткових гронах, білі, запашні, 5—7 *мм* завд., звислі, на квітконіжках, що виходять з пазух перетинчастих ланцетних прицвітників і здебільшого перевищують їх; тичинкові нитки короткі, товстуваті, поступово від основи догори звужені, коротші від пиляків або однакової з ними довжини. 4. Цв. $^2/_2$ IV—V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 314. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 481, Пач., Фл. Полес., n° 998; Херс. фл., I, 494. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 181. Маргиттай. Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 40, n° 283. — Кнорринг, Фл. СССР, IV, 467. Оксиер, Фл. УСРР, визн., I, 414.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 960!. Варлих, Русск. лекарств. раст., таб. 120!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 63, Fig. 4!; 379 g—k!. Фл. СССР, IV, табл. XXIX, рис. 2а.

По світлих листяних і соснових лісах, по чагарниках. — Дуже звичайна по всій УРСР у лісових і лісостепових ботанічних районах на захід до Сану; на південь рідшає і в південній частині степової смуги трапляється тільки в долинах річок. У Карпатах трапляється переважно в нижніх зонах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Севлюська округа, с. Шаланки (Барбарич А. І. та О. Г.); у нижній зоні гір скрізь у великих кількостях (Маргиттай); Тячівська окр., коло Буштини (Вагнер у Маргиттая). — **К.Л.** Станіславська обл.: Вигодський рн, у долині Свіци коло Мислівки (Волощак у Запал.); Обертинський рн, Жуків; Яблунів (Слендзінський у Запал.). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Самборський рн, коло Пікуя (Гюккель у Кн.). — **В.Л.-С., З.П., П.П. і Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: звичайно. — Кам'янець-Подільська обл.: у лісах, досить часто (Маковецький); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка, Цвіклівці, Врублівці (Богацький); Дунаєвецький рн, Нестерівці, Кривчик (Богацький). — Одеська обл.: коло Балти (Пач.); Котовськ (Пач.); Ананьївський рн, Байтальсько-Точилівська лісова дача (Пач.). — Вінницька обл.: Піщанський рн, Дмитрашківка; Ободівський рн, Цибулівка (Кот.). — **П.Л.-С.** У північній частині звичайно. Південні місця знаходження: Київська обл.: Умань (Пач.!); Сміла (Неводовський). — Вінницька обл.: Тульчиїський рн, Кирнасівка (Кот.); Гайсиїський рн, Губник (Кот.). — Кіровоградська обл.: околиці Кіровограда (Гюльденштедт, Окснер!); Олександрівський рн, Бірки (Пач.!); Ново-Георгіївський рн, між Перехрестівкою і Криловим, коло Ревівки (Пач.!); Знам'янський рн, Чорний ліс, коло Макарихи; Єлисаветградківський ри, між Підлісним і Оситняжкою (Пач.); Ново-Миргородський рн, коло Панчева (Пач.), Коробчанський Буєрак (Гюльденштедт). — **Л.Л.-С.** Південні місця знаходження: — Полтавська обл.: Полтава, Триби (Левіна!); Миргородський рн, Сорочинці, в гаю, досить часто (Клименко!). — Харківська обл.: Харківський рн, околиці Харкова (Наливайко, Кот.!), Покотилівка (Кот.); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.). У лісах по всій кол. Харківській губ., часто (Ширяєв і Лавр.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський ри, гори Артема, багато (Кот.); Ясинувата (Сидоров, Кот.). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, коло Серебрянки при Дінці (Таліев, Кот.!), коло Лисичанська по Дінцю (Сидоров, Кот.!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський ри, Богданівка (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Дніпропетровськ (Акіиф.), Верхньодніпровськ (Шмальг.!). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Ново-Айдарський рн, між Капітановим і Смоляниновим (Таліев), по Євсугу коло Колядівки (Танфільев, Таліев). — Харківська обл.: Куп'янськ (Кот.); Дворічанський рн, Дворічна (Таліев), Касянівка (Васильев-Яковл.!); Близнюківський рн, околиці Криштопівки (Криштофович). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, (Акінф.); по р. Самарі, ліс від Новоселівки до Животилівки (Кот.!). — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Васильев-Яковл., Кот.!). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво, здичавіла (Сидоров). — Полтавська обл.: Карлівка в долині р. Орчика (Бордз.!). — **П.З.С.** Миколаїв. — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський ри, Солоноозерна лісова дача (Пач.).

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Півд. Закавк.; Східний Сибір: Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал., Охот.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа до Північної Іспанії, Середньої Італії, Греції, Криму; Кавказ: Закавказзя (subsp. *transcaucasica* Utkin pro sp.), Мала Азія, Східний Сибір, Далекий Схід (subsp. *manshurica* Komar. pro var.), Сахалін, Північний Китай, Японія, Північна Америка.

Примітка. Запалович у Conspectus florae Galiciae (I, 181) встановлює чотири нових форми: f. *minor* Zapal., f. *trifolia* Zapal., f. *angustifolia* Zapal. і f. *latior* Zapal., які є модифікацією індивідуального характеру. Іноді трапляється форма з рожевими при основі квітками (var. *floribus basi roseis* Bess. Enum., n° 410). Таку форму наводив Бессер для Шепетина. Автор знаходив конвалію, з квітками рожевого відтінку, яка росла разом з типовою формою в околицях м. Карлівки, Полтавської області (Л.З.-Л.С.).

Господарське значення. Квітки конвалії *(Flores Convallariae)*, а також і всі надземні частини рослини, зібрані під час цвітіння *(Herba Convallariae)*, вживають у медицині як важливий серцевогінний засіб і проти хвороби серця. Рослина має в собі сильно діючі

глюкозиди — конвалярин і конвалямарин. Квітки конвалії мають застосування також і в парфюмерній промисловості.

Триба 4. Parideae Link.

Надземне стебло нерозгалужене, з сітчасто-жилковим листям, розміщеним в одному кільці. Оцвітина вільнолиста, з неоднаковими листочками зовнішнього і внутрішнього кіл.

Рід 168. Вороняче око — Paris (Rupp.) L.

Rupp., Fl. Jen. 83. L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 367.

Квітки з 4—6-членними колами. Оцвітина з 4—6 зовнішніх ширших і 4—6 внутрішніх вужчих листочків, які залишаються при плоді. Тичинок стільки ж, скільки й листочків оцвітини, з короткими нитками, прямостоячими пиляками і з зв'язником, витягнутим над пиляком у вигляді лінійно-шиловидного додатка. Зав'язь куляста, злегка сплюснута, 4—6-гнізда, у кожному гнізді багато насінних зачатків; стовпчиків 4—6, вільних або рідше при основі спаяних. Плід — сизуваточорна, багатонасінна ягода. — Багаторічні рослини з повзучим моноподіальним кореневищем; надземні гони з одним низовим листком при основі і з 4—6 або більшою кількістю зелених, розміщених кільчасто, сітчасто-жилкових листків, кожний з яких має три головні жилки; квітка одинична, верхівкова.

До цього роду належать близько 20 видів, які ростуть в Європі і в помірній частині Азії. В СРСР відомо чотири види: *P. quadrifolia* L. в Європейській частині, на Кавказі, в Закавказзі, в Західному й Східному Сибіру; *P. incomplecta* М.В. на Кавказі і в Закавказзі; *P. hexaphylla* Cham. і *P. manshurica* Kom. на Далекому Сході.

563 (1). P. quadrifolia L. — Вороняче око. Рослина гола. Стебло прямостояче, 15—20(40) *см* завв., вгорі з чотирма, рідше з п'ятьма *(f. quinquefolia* Baimitz.) або шістьма листками, розміщеними кільчасто. Листки сидячі, еліптичні або еліптично-обернено-яйцевидні, коротко загострені. Квітка одинична, з розпростертою оцвітиною, прямостояча, на ребристій квітконіжці; зовнішні листочки оцвітини зелені, ланцетні, гострі, 2—3(4) *см* завд.; внутрішні — жовтуватозелені, коротші, вузьколінійні. Тичинок вісім, прикріплених до основи листочків оцвітини; нитки їх плоскі, коротші, ніж пиляк, витягнуті над пиляком у довгий шиловидний додаток; маточка чорнофіолетова з чотиригніздою зав'яззю і з чотирма зрослими при основі і відігнутими вгорі стовпчиками. Плід — куляста, сизуваточорна ягода, близько 10 *мм* у діаметрі. 4. Цв. V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 367. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 482. Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 183. Пач., Фл. Полес., n° 999; Херс. фл., I, 495. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 41, n° 284. Кнорринг, Фл. СССР, IV, 469. Окснер, Фл. УСРР, визн., I, 314.

— *P. quadrifolia* f. *latissima* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 183.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., X, fig. 957. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 63, Fig. 31; Fig. 387 a—c. Фл. СССР, IV, 471, рис. 1, 1а, 1в!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 292!.

У тінистих, переважно листяних лісах у лісових і лісостепових районах. — Більш-менш звичайно по всій УРСР як на низинній її частині, так і в Карпатах, де вид трапляється до верхньої межі лісу.

Зак.Л. Закарпатська обл.: у тінистих лісах всюди (Маргиттай). **К.Л., Пр.Л.** Дрогобицька, Станіславська, Львівська області: більш-менш звичайно. — **З.П., П.П., Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: звичайно. — Станіславська обл.: Городенківський рн, звичайно. — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка, Гуменці (Богацький); Ново-Ушицький рн, звичайно (Маковецький); Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький); Смотрицький рн, Тинна (Рог.!); коло Сатанова (Рог.!, f. *quinquefolia* Baenitz, Кот.). — Вінницька обл.: коло Жмеринки (Пач.); Тульчинський рн, Журавлівка (Кот.); Ободівський рн, Торканівка (Кот.). — **П.Л.-С.** У північній частині досить звичайно. Південніші місця знаходження: околиці Вінниці: П'ятничанський ліс (Брубахер!), ліс Кобачек (Білоус!); Тульчинський рн, Кобилівка (Кот.); Гайсинський рн, Кузьминці (Кот.). — Київська обл.: Вільшанський рн, Будище (Підоплічка!); коло Умані (Пач.!); Смілянський рн, Яблунівка, Сунки; сосновий ліс коло Черкас (Тржебінський). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: кол. Ніжинський повіт (Михайловський); Прилуцький рн, коло Ладана (Дубовик!). — Полтавська обл.: Лубенський рн (Августінович!), коло Олександрівки (Августінович!); Лубни (Августінович!); околиці Полтави, Триби, Рудне, піски другої тераси лісового берега Ворскли, зрідка (Ілліч.!), Пушкарівка (Ілліч.!). — Часто в західній частині кол. Харківської губ., кол. повіти Сумський, Лебединський, Охтирський, Богодухівський, Валківський, Харківський, Зміївський і Вовчанський (Ширяєв і Лавр.). — Харківська обл.: околиці Харкова, Покотилівка (Наливайко, Кот.!, Лавр.!), Люботин (Кот.!); Дергачі (Кот.); Валківський рн, Огульці (Кот.); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.!); Чугуївський рн, Чугуїв, у Малинівському бору (Кот.!). — **Д.Л.-С.** Кол. Бахмутський і Слов'яносербський повіти (Акінф.).

Крім типової форми виду трапляються ще такі форми, які, ймовірно, не мають систематичного значення.

F. quinquefolia Baenitz. Листя по п'ять у кільці, квіткові кола чотиричленні.

Baenitz in Schr., Pog. Königsb., XIII (1873) 16. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 183.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Самбірський рн (Тинецький у Запал.). **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Сатанова (Рог.). — Тернопільська обл.: Мельниці-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал.), Збараж (Реман у Запал.); Бучач (Труш у Запал.); Товстенський рн, Устечко (Слендзінський у Запал.).

F. sexfolia Zapal. Листків по шість; квіткові кола п'ятичленні.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 183.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Раштовці коло Скалата (Реман у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дн. Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр.,

Волз.-Дон., Причорн.; Кавказ: Передкавк., Даг., Закавк.; Західний Сибір: Обськ (до 61,5° північної широти), Верх.-Тоб.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.

Загальне поширення. Майже вся Європа — від північної межі лісової області до Іспанії, Італії, Болгарії, Румунії; Сибір до Даурії, Монголія.

Примітка. Всі частини рослини отруйні, бо містять у собі сильно діючий сапонін — паристафін ($C_{38}H_{64}O_{18}$). Порошок з сушеного кореневища вживають у народній медицині як блювотне (Горницький). На території кол. Вологодської губернії вживають ягоди як засіб проти чиряків, а вивaром з сушених ягід напувають хворих на ящур коней (Анненков, Ботанический словарь, 1878, 241). Листя, зібране до цвітіння, дає жовту, а нестиглі ягоди — зелену фарбу.

РОДИНА XXVIII. АМАРИЛІСОВІ — AMARYLLIDACEAE Lindl.[1]

Квітки правильні, рідше трохи неправильні. Оцвітина віночкоподібна, з шести більш-менш вільних або частіше зрослих листочків, нерідко з коронкою (привіночком) у зіві. Тичинок шість; пиляки відкриваються всередину. Зав'язь нижня, тригнізда, насінних зачатків багато; вони розміщені в кожному гнізді в два ряди на центральному насіннєносці. Стовпчик один, з суцільною або трилопатевою приймочкою. Плід — коробочка, що відкривається гніздорозривно або не відкривається. — Наші представники — багаторічні трав'яні рослини з цибулинами і з безлистим квітковим стеблом, яке розвивається з пазушної бруньки верхнього листка; нова цибулина виростає з верхівкової бруньки цибулини.

Родина складається з 86 родів, приблизно з 1300 видами. Поширена вона, головним чином, у тропічних і субтропічних країнах обох півкуль і тільки небагато родів населяють тепліші країни помірної зони. До цієї родини належать роди *Amaryllis, Eucharis, Clivia, Crinum, Pancratium, Hymenocallis, Alstoemeria, Vallota, Agave, Zephyranthes,* види яких часто культивують як декоративні рослини. — В СРСР відомі сім дикорослих родів, а в УРСР чотири.

---

1. Оцвітина з трубчастою або блюдцеподібною коронкою (привіночком у зіві) . . . . . **172. Нарцис — Narcissus L.**
— Оцвітина без коронки . . . . . 2.
2. Оцвітина до основи шестироздільна або шестилиста; приймочка суцільна . . . . . 3.
— Оцвітина з довгою трубочкою і з лійкуватим відгином; приймочка трилопатева . . . . **171. Штернбергія — Sternbergia W. et K.**
3. Зовнішні частки оцвітини більші, розпростерті, внутрішні вдвоє менші, прямостоячі . . . . . **169. Підсніжник — Galanthus L.**
— Всі частини оцвітини майже однакові, зложені дзвоником . . . . . **170. Сніжинка — Leucojum L.**

[1] Опрацював академік О.В. Фомін, доповнив член-кор. АН УРСР Є. І. Бордзіловський.

Триба 1. Amaryllideae (St. Hil.) Pax et Hoffm.

Оцвітина без коронки.

Рід 169. Підсніжник — Galanthus L.

L., Syst., ed. 1 (1735); Gen. pl., ed. 1, 101; Gen. pl., ed. 5 (1754) 140.

Оцвітина до основи шестироздільна; зовнішні її частки довгасті, відігнуті, майже розпростерті; внутрішні обернено-яйцевидні, на верхівці виїмчасті, прямостоячі. Тичинок шість, з дуже короткими нитками і з пиляками, які закінчуються вістрям. Стовпчик нитковидний, з гострою суцільною приймочкою. Насіння кулясте або еліптичне, з приналсінником. Рослина з невеликою цибулиною і з двома лінійними прямостоячими листками; квіткове стебло з однією звислою квіткою на тонкій квітконіжці, яка виходить з пазухи перетинчастого ланцетного прицвітка.

Рід складається приблизно з 10—12 видів, поширених переважно з східній частині Середземноморської області та на Кавказі. В СРСР відомі сім видів, в УРСР — один вид.

564 (1). G. nivalis L. — Підсніжник звичайний. Цибулина невелика, яйцевидна, з бурою оболонкою. Листки лінійні, плоскі, зісподу з кілем, тупуваті, сизі. Стебло циліндричне, під час цвітіння перевищує листя. Зовнішні частки оцвітини білі, обернено-яйцевидно-довгасті, тупі, до основи звужені, 15—25 *мм* завд., 8—9, рідко 10 *мм* завш.; внутрішні в два рази коротші, обернено-клиновидно-яйцевидні, з виїмкою на верхівці, білі, з зеленою півкруглою плямою. Тичинки майже вдвоє коротші, ніж внутрішні листочки оцвітини; пиляки з вістрям, разів у чотири довші від ниток. ♃. Цв. III—IV.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 288. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 473. Пач., Фл. Полес., n⁰ 993; Херс. фл., I, 496. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 185. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, 41, n⁰ 288. Лозина-Лозинская, Фл. СССР, IV, 478. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 318.

Рисунки: Redoute, Lil., tab. 200!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, 363!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 67, Fig. 2!; Fig. 403 m (semen); Fig. 406!; Fig. 407, e—k!.

У листяних лісах і по чагарниках. — Переважно на Правобережжі, в південній частині П.П.; З.Л.-С. і П.Л.-С.; зрідка трапляється також у західній частині Л.Л.-С.; дуже рідко в П.З.-Л.С., Л.З.-Л.С. і П.З.С. У західних областях і в Закарпатській області вид дуже поширений і трапляється як на рівнині, так і в горах, де він досягає висоти 1635 *м* над рівнем моря (Чорногора: Гуропана, 1445 *м*; Васкуль, до 1665 *м*).

Зак. Л. Закарпатська обл.: на Верховині всюди (Маргиттай). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Рог.). — Київська обл.: околиці Києва (Чекановський!, Монтр.!), Голосієво (Траутф.!, Рог.!, Монтр.!, Шмальг.!, Семенк.!, Цінгер!, Карасьов!, Лонач.!), Китаєво (Шмальг.!), Проміщина (Шмальг.!, Семенк.!, Лонач.!, Васильєв-Яковл.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц); Заліщицький рн, До

бровляни (Слендзінський у Запал.). — Кам'янець-Подільська обл.: при Збручі (Шмальг.!), коло Кам'янця-Подільського (Рог.), Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка, Врублівці, Гуменці (Богацький); Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: „Поділля, місцями дуже багато" (Пач.). — Вінницька обл.: Гайсин (Гагман у Шмальг.); околиці Вінниці, П'ятничанський ліс (Янковський!, Білозір!, Грубахер!); Шаргородський рн, ст. Орошенка, багато (Линський у Пач.). — Київська обл.: околиці Білої Церкви, ліс Кошик (Гродзінський!); Фастів (Монтр.!); Лисянський рн, Журжинці (Підоплічка!); Звенигородський рн, Тарасівка (Підоплічка!); Умань (Гольц у Шмальг., Пач.). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, ліс коло Прилук (Марега у Ілліч.), Переволочна, ліс Носулівщина (Ілліч.); Малодівицький рн, Лісові Сорочинці (Ілліч.). — Київська обл.: Баришівка. — Полтавська обл.: Згурівка (Лавренко); Зіньків (Лавренко). — **Л.З.-Л.С.** Низ р. Орелі (Акінф.). — **П.З.С.** Одеса, на вогких луках і приморських горбах. — Миколаївська обл.: Миколаїв (Ліндеман); Тилігуло-Березанський рн, коло Прогресівки на схилі балки, коло східного берега Тилігульського лиману, в одному місці дуже багато (Пач.).

Іноді трапляється форма з цілком або майже цілком білими внутрішніми листочками оцвітини.

F. albus Allen.

Allen, Journ. Hort. Soc., XIII (1891) 182.

П.З.С. Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, Прогресівка, на схилі балки (Пач.).

Поширення виду по СРСР. Південно-західна частина, Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., західна частина Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк. (Тбілісі!).

Загальне поширення. Англія, Бельгія, Франція, Північна Іспанія, Швейцарія (Юра), Італія (переважно в Апеннінах), північна частина Балканського півострова, Південна Австрія, Угорщина, південна смуга Європейської частини СРСР, Передкавказзя, Закавказзя.

Примітка. Культивують у садах і в квітниках як раноквітучу рослину.

Рід 170. Сніжинка — Leucojum L.

L., Syst., ed. 1 (1753); Gen. pl., ed. 1, 102; Sp. pl., ed. 1 (1753) 289.

Оцвітина з шести однакових, наверху потовщених листочків, зложених у вигляді широкого дзвоника. Тичинок шість, з довгасто-лінійними тупими пиляками, довшими від ниток. Стовпчик булавовидний або нитковидний, з суцільною приймочкою.

Рід складається приблизно з 10 видів і поширений переважно в Середземноморській області (на схід до Закавказзя). — В СРСР, як і в УРСР, відомі два види; з них один — *L. vernum* L. тільки в західних областях.

1. Стебло одно- рідко двоквіткове, 10—35 *см* завв.; листочки оцвітини 15—22(25) *мм* завд.; насіння бліде, гладеньке, з принасінником . . . . . **(1). С. весняна — L. vernum L.**
— Стебло 3—8-квіткове, 35—60 *см* завв.; листочки оцвітини 9—17 *мм* завд., насіння чорне, дрібнокрапчасте, без принасінника . . . . . **(2). С. літня — L. aestivum L.**

565 (1). L. vernum L. — **Сніжинка весняна.** Цибулина куляста, до 2 *см* завв., з ясносіруватими оболонками. Стебло двогранне, 10—35 *см* завв., у нижній частині охоплене разом із листям 2—3 перетинчастими, зрізаними піхвами, наверху з перетинчастим, лінійно-довгастим, вгнутим, двокілевим, догори спрямованим листком. Листки в кількості 3—4, зелені, широколінійні, 4—13 *мм* завш., довші або коротші від стебла, тупі. Квітки одиничні; рідко квіток дві. Листочки оцвітини еліптично-яйцевидні, тупо-загострені, білі, наверху з зеленою плямою, 15—22(25) *мм* завд., на пониклих квітконіжках. Коробочка обернено-яйцевидна; насіння кулясте, з дзьобикоподібним принасінником. ♃. Цв. III—IV.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 289. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 478. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 184. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 41, 286.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 462, fig. 804!. Hegi, Ill. Fl. Mittel-Eur., II, Tab. 67, Fig. 3; Fig. 407 a—d; Fig. 408!.

На лугах, у болотистих лісах. — Досить часто в Карпатах та їх передгір'ях і дуже рідко в рівнинній частині західних областей.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на болотяних лугах всюди (Маргиттай). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: околиці Дрогобича (Турчинський у Запал.); Дублянський рн, Калинів (Новицький у Кн.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Гряда (Завадський), Брюховичі (Завадський, Блоцький у Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Броди (Клебер).

Var. biflorum Borb. Рослина крупніша і міцніша; квіток звичайно по дві.

Borbas, Math. es term. közlem, XV (1878) 360.
— *L. vernum* var. *carpathicum* Borb., Georg. Castrif (1887) 172.
Видані зразки: Kerner, Fl. exsicc. Austro-Hung., № 1480!; sub *L. verno* var. *Vagneri* Stapf.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: Мостиський рн, Старява у вільшняку (Котуля у Запал. sub *L. v. biflora* f. *latifolia* Zapal.). — Станіславська обл.: Коршівський рн, Коршів, Лісна Слобідка (Слендзінський у Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Карпати, Верх.-Дністр.

Загальне поширення. Англія (дико?), Західна Німеччина, Польща, Франція, Північна і Середня Італія, Югославія, Румунія, південно-західна частина УРСР.

566 (2). L. aestivum L. — **Сніжинка літня.** Цибулина яйцевидна, з білою перетинчастою оболонкою, до 3 *см* завт. Стебло сплюснуте,

Рис. 45. *Сніжинка весняна — Leucojum vernum* L.
1 — рослина з двома квітками; *2* — рослина з однією квіткою; *3* — квітка.

30—65 *см* завв. Листків 5—6(7), широко-лінійних, жолобчастих, (6)8—12 *мм* завш. Прицвітковий листок перетинчастий, ланцетний, з двома трав'яними кілями на спинці. Квіток 2—7, у зонтикоподібному суцвітті, на нерівних пониклих квітконіжках; листочки оцвітини еліптично-обернено-яйцевидні, тупо-загострені, білі, з зеленою плямкою під верхом, близько 9—17 *мм* завд.; тичинки в два рази коротші від оцвітини; стовпчик нитковидний, наверху трохи булавовидно-потовщений, перевищує тичинки. Коробочка обернено-яйцевидна. 4. Цв. 2/2 IV—V.

L., Syst. Nat., ed. 10 (1759) 975. **Baker.** Handb. Amaryll., 19. **Липский**, Исследование о флоре Бессарабии, 367. — **Шмальг.**, Фл. Ср. и Ю. Р., II, 473. **Пач.**, Херс. фл. I, 498. **Маргиттай**, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 41, n⁰ 287. **Domin** in Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 36. **Лозина-Лозинская**, Фл. СССР, IV, 480. **Лавренко**, Фл. УСРР, визн., I, 319.

Рисунки: **Jacq.**, Austr., tab. 203!. **Rchb.**, Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 805!. **Hegi**, Ill. Fl. v. Mittel.-Eur., II, 312, Fig. 409!.

На вогких і болотистих лугах. — Дуже рідко на заході та на крайньому півдні республіки.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на вогких лугах у гаю з *Populus nigra* по берегах Тісси в околицях ст. Чоп (**Маргиттай**); Берегівський окр., с. Береги (**Харкевич**). — **Л.З.-Л.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, на болотяному березі Дніпровського лиману коло Прогноїв, серед заростей осоки, місцями багато (**Пач.**). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Кілійський рн, коло Вилкового на острові Мазлинові (**Липський**).

Поширення по СРСР. Південна частина Причорн., Бессараб., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. Закавказзя.

Загальне поширення. Англія, Данія, Німеччина, Швейцарія, Італія, Австрія, Південна Угорщина, Балканський півострів, Півд.-Зах. УРСР, Крим, Кавказ: Закавк., Північний Іран (Гілян), Мала Азія.

Рід 171. Штернбергія — Sternbergia W. et K.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., II (1805) 172.

Оцвітина зрослолиста, з більш-менш довгою, поступово догори розширеною трубочкою і з правильним лійкуватим шестироздільним відгином, з майже однаковими частками. Тичинок шість, прикріплених до верхньої частини трубочки оцвітини; з них по черзі три довших і три коротших. Стовпчик тригранний, з трилопатевою приймочкою. Коробочка майже м'ясиста, не відкривається.

Рід середземноморський; складається з семи видів; в СРСР — три види, в УРСР — один вид.

567 (1). S. colchiciflora W. et K. — **Штернбергія зимовникоквітна.** Цибулина кулясто-яйцевидна або довгасто-яйцевидна, з бурими перетинчастими оболонками, 1—2 *см* завш. Стебло одноквіткове, 5—9 *см* завв., двогранне, при основі обгорнуте короткою піхвою, наверху з при цвітним листком (розвивається восени), який довжиною дорівнює тру

бочці оцвітини. Листки в кількості 4—6, вузьколінійні, тупі або тупуваті, до основи звужені, до 15 *см* завд., 4—5 *мм* завш., розвиваються навесні, виходячи між торішнім стеблом і його піхвою. Оцвітина жовта, з трубочкою близько 3 *см* завд. і такої ж довжини відгином; частки відгину лінійно-обернено-ланцетні, зовнішні загострені, внутрішні тупі. Тичинки в 2—3 рази коротші від оцвітини. ♃. Цв. IX.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., II (1805) 172. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 473. Шестериков, Опред. раст. окр. Одессы, 129. Пач., Херс. фл., I, 498. Горшкова, Фл. СССР, IV, 486. Savulescu si Rayss, Consp. fl. Basarab., № 1026. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 319.

Рисунки: Waldst. et Kit., l. c., tab. 159!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 823—824!.

На кам'янистих місцях, на горбах, рідко.

П.З.С. Одеська обл.: околиці Одеси (Срединський у Ліндем.), коло Одеси на Жеваховій горі (Шестериков). Може бути знайдений в Ізмаїльській області.

Поширення по СРСР. Бессараб., півден.-захід. частина Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Сіцілія, Апеннінський півострів, Далмація, Середня і Південна Угорщина, Балканський півострів, Румунія, південно-західна частина УРСР, Крим, Кавказ: Закавказзя, Мала Азія.

Триба 2. Narcisseae St.-Hill.

Оцвітина з коронкою.

Рід 172. Нарцис — Narcissus (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 353, tab. 185. L., Syst., ed. 1 (1753); Gen. pl., ed. 1, 101.

Оцвітина з довгою циліндричною, на верхівці трохи розширеною трубочкою, шестироздільним відгином і з коронкою (привіночком) у зіві. Тичинок шість, прикріплених до трубочки оцвітини нижче коронки. Зав'язь тригранна; стовпчик нитковидний, з маленькою трилопатевою приймочкою.

Рід має близько 40 видів, поширених, головним чином, у Середземноморській області; кілька видів трапляються у західній частині Альп та на південному їх схилі і два види — у Східному Закавказзі.

Декілька видів культивують як декоративні рослини. В УРСР у садах та квітниках культивують частіше *N. poëticus* L., який добре витримує наші найсуворіші зими, і менш стійкий *N. pseudonarcissus* L.

---

1. Стебло майже циліндричне . . . . . 2.
— Стебло сплюснуте; листя завжди плоске . . . . . 3.
2. Листки півциліндричні, з глибоким жолобком; квітконіжки довші від приквіткового листка . . . (3). **Н. жонкіль — N. jonquilla L.**

— Листки лінійні, плоскі, квітконіжки коротші від прицвіткового листка . . . . . **(2). Н. запашний — N. odorus L.**
3. Частки оцвітини білі . . . . . 4.
— Частки оцвітини жовті і привіночок трубчасто-дзвоникуватий, жовтковожовтий . . . . . **(1). Н. жовтий — N. pseudonarcissus L.**
4. Квіток на верхівці у стебла 3—18; привіночок кубковидний, золотистожовтий, здебільшого з цілим краєм . . . . . **(4). Н. тацет — N. tazetta L.**
— Квітки здебільшого поодинокі, привіночок блюдцевидний, жовтий або жовтуватий, із зарубчастим краєм . . . . . 5.
5. Листки 6—10 *мм* завш. Культурна рослина . . . . . **(5). Н. білий — N. poëticus L.**
— Листки вужчі, 3—6 *мм* завш. (рідко ширші). Дикорослі гірські рослини . . . . **(6). Н. вузьколистий — N. angustifolius Curt.**

567[1] (1). N. pseudonarcissus L. — Нарцис жовтий або несправжній. Цибулина яйцевидна, з темнобурими оболонками, 2,5—4 *см* завт. Стебло 15—40 *см* завв., двогранне, на верхівці з однією, рідко з двома квітками. Листки в кількості 4—5(6), сизуватозелені, лінійні, тупі, плоскі або трохи жолобчасті, майже однакової довжини з стеблом, 7—20 *мм* завш., на спинці трохи кілясті. Квітки на стеблі косо догори або горизонтально спрямовані, без запаху; квітконіжки короткі, не довші від 1 *см*, коротші ніж прицвітний ланцетний тупий листок. Оцвітина ясножовта, з циліндричною, коло зіва розширеною трубочкою, завдовжки близько 2 *см* і з довгасто-яйцевидними, коротко загостреними частками відгину, 2,5—3 *см* завд. Коронка трубчасто-дзвоникувата, жовтковожовтого кольору, вдвоє коротша від частки відгину оцвітини, по краю складчасто-зарубчаста. ♃. Цв. IV.

L., Sp. pl. (1753) 289. Горшкова, Фл. СССР, IV, 492. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 320.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 369, fig. 816!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 67, Fig. 4!.

Культивується у квітниках. Є сорти з махровими квітками.

Загальне поширення. В дикому стані: Піренейський півострів, Франція, Англія, Бельгія, Італія.

567[2] (2). N. odorus L. — Нарцис запашний. Цибулина до 3 *см* завш. Стебло 30—40 *см* завв., майже циліндричне. Листки в кількості 3—4, яскравозелені, лінійні, 6—8 *мм* завт., плоскі. Квітки запашні, в кількості 2—4; квітконіжки коротші від прицвіткового листка; оцвітина близько 5 *см* завд., з циліндричною зеленуватою трубочкою і з жовтим зірчастим відгином, близько 5 *см* у діаметрі; частки відгину оцвітини довгасто-обернено-яйцевидні, з клиновидною основою; привіночок жовтий, довжиною приблизно рівний половині довжини часток оцвітини, з 6-лопатевим краєм. ♃. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. 2 (1763) 416. Aschers. u. Graebn., Synops., III, 379. **Рисунки:** Redoute, Liliac., tab. 157. Rchb. Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 370, fig. 818!.

Розводять як декоративну рослину.

Загальне поширення. В дикому стані: Піренейський півострів, Південно-Західна Франція, Італія.

567 [3] (3). N. jonquilla L. — **Нарцис жонкіль.** Цибулина 2—4 *см* завт. Стебло майже циліндричне, 20—30 *см* завв. Листки в кількості 2—4, до 20 *см* завд., півциліндричні, близько 4 *мм* завш., яскраво-зелені, глибоко-жолобчасті. Суцвіття 2—6-квіткові; квітконіжки довші від покривала. Квітки сильно запашні, оцвітина з зеленуватою циліндричною трубочкою і обернено-яйцевидними відстовбурченими жовтими частками відгину, що має в діаметрі близько 3 *см*; привіночок жовтий, близько 4 *мм* завд., із зарубчастим краєм. ♃. Цв. IV.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 290. Aschers. et Graebn., Synops., III, 381. — *N. juncifolius* Salisb., Prodr. (1796) 223, non Lag.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 366, fig. 811.

Розводять як декоративну запашну рослину.

Загальне поширення. В дикому стані: Середземноморська область від Піренейського півострова до Малої Азії і Палестіни.

567 [4] (4). N. tazetta L. — **Нарцис тацет.** Цибулина 2—5 *см* завт.; стебло сплюснуте, 30—50 *см* завв., листків 3—6, лінійних, тупих, з кілем, сірозелених, майже такої ж довжини, як і стебло; суцвіття 3—18-квіткове, з нерівними квітконіжками. Оцвітина із зеленуватою циліндричною трубочкою та з відгином із білих, горизонтально відстовбурчених, обернено-яйцевидних часток; привіночок кубкоподібний, золотистожовтий, здебільшого цілокраїй.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 290. Boiss., Fl. Or., IV, 150. Aschers et Graebn., Synops. III, 384.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 366, fig. 813!.

Культивується як декоративна рослина.

Загальне поширення. В дикому стані: Середземноморська область.

567 [5] (5). N. poëticus L. — **Нарцис білий.** Цибулина кулясто-яйцевидна, з чорнуватобурими оболонками, 2—3(4) *см* завт. Стебло двогранне, 20—30(45) *см* завв., наверху з перетинчастим прицвітним листком і звичайно з однією квіткою; рідко квіток більше. Листків 2—4, сизозелених, плоских, лінійних, тупуватих, 5—9 *мм* завш., майже такої ж довжини, як і стебло. Квітки пахучі. Оцвітина з циліндричною зеленуватою трубочкою, 2—3 *см* завд. і з сніжнобілим колесовидним відгином; частки відгину обернено-яйцевидно-овальні, загострені, майже такої довжини, як і трубочка оцвітини; коронка низенька, блюдцеподібна, жовта, з яскравочервоним зарубчастим краєм. ♃. Цв. IV—$^1/_2$V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 289. Aschers. u. Graebn., Synops, III, 396. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 315. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 472. Горшкова, Фл. СССР, IV, 493. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 320.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 808!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel.-Eur., II, Taf. 65, Fig. 5!.

Культивується у садах і квітниках.

Загальне поширення. Піренейські гори, гірські країни, по південному схилу Альп.

568 (6). N. angustifolius Curt. — **Нарцис вузьколистий.** Дуже близький до культурного *N. poëticus* L., Цибулина видовжено-округло-яйцевидна, з чорнуватобурими або майже чорними оболонками, 5—6 *см* завд. та 1,5—2,5 *см* завш. Стебло двогранне, тонке, 20—40 *см* завв., вгорі з перетинчастим прицвітним листком та однією квіткою. Листки в кількості 2—4, сизозелені, плоскі, лінійні, тупуваті, 3—5(6) *мм* завш., з кілем; зібрані в прикореневій розетці. Квітки великі, 6—8 *см* завд. і 5—6,5 *см* у діаметрі, на квітконіжках 1,5—1,8 *см* завд.; оцвітина з циліндричною зеленуватою трубочкою, 2—3 *см* завд. і брудно-ватобілим колесовидним відгином; частки відгину подовжено-еліптичні, до основи ступнево клиновидно звужені, гострі, одна на одну не налягають. Коронка дуже коротка, жовтувата, із злегка зарубчастим краєм. ♃. Цв. V—VI.

Curt., Bot. Magaz. (1792), tab. 193.
— *N. poëticus* subsp. *angustifolius* Asch. u. Graebn., Synops. d. Mittel-Eur., Fl. III (1905—1907) 397. — *N. poëticus β. angustifolius* Herbert, Amaryll. (1837) 317. — *N. radiflorus* Salisb., Prodr. (1796) 225. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с.41, № 285.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 809!.

На гірських лугах.

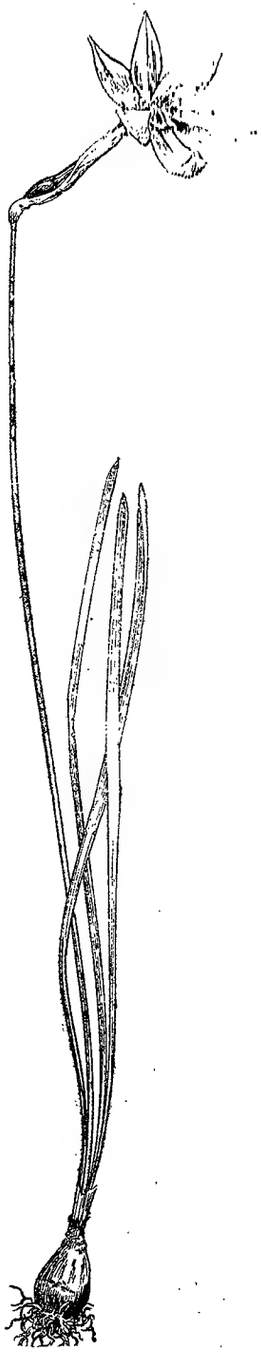

Рис. 46. *Нарцис вузьколистий* — *Narcissus angustifolius* Curt.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Тячівська окр., коло Буштини (Вагнер у Маргиттая), на болоті Серне коло Форноша (Маргиттай); Рахівська окр., г. Піп-Іван Мармароський (Гринь!, Харкевич!), хр. Свидовець.

Поширення по СРСР. Європейська частина: Карпати.

Загальне поширення. Альпи від Провансу до Нижньої Австрії, Французька і Швейцарська Юра, Істрія, Тіроль, Банат, Трансільванія, Карпати, Югославія, Північна Греція.

РОДИНА XXIX. ПІВНИКОВІ — IRIDACEAE Lindl.[1]

Квітки правильні або трохи неправильні, з прицвітками. Оцвітина віночкоподібна, з короткою або довгою трубочкою і з трьома зовнішніми та трьома внутрішніми частками відгину. Тичинок три, прикріплених до основи зовнішніх часток оцвітини; пиляки лінійні, прикріплені до ниток основою. Зав'язь нижня, тригнізда, з багатьма насінними зачатками на центральному насінненосці. Стовпчик короткий або довгий, у верхній частині трироздільний або трилопатевий, з забарвленими, іноді пелюсткоподібними частками. Плід — коробочка, що відкривається трьома стулками, які несуть перетинки вздовж своєї середини. Насіння з ендоспермом і невеличким зародком. — Рослини багаторічні, з повзучим кореневищем або бульбою і з мечовидними або лінійними, догори спрямованими листками.

Родина поширена в теплих і помірних країнах усього світу і складається з 59 родів, приблизно з 1350—1375 видами. Особливо багато родів і видів цієї родини в Капській області і взагалі в Південній Африці та в тропічній і субтропічній Америці. В СРСР — п'ять родів, в УРСР чотири роди.

---

1. Стеблю виходить з горизонтального або висхідного кореневища . 2.
— Стеблю при основі з бульбою . . . . . 3.
2. Нитки тичинок вільні, квітки досить великі, оцвітина з короткою трубочкою і трьома зовнішніми горизонтально або донизу відхиленими частками та з трьома внутрішніми, прямостоячими частками; частки стовпчика широкі, пелюсткоподібні і покривають собою пиляки . . . . . **174. Півники — Iris L.**
— Нитки тичинок у нижній частині зрослі в трубочку, квітки дрібні, із дзвоникуватою оцвітиною; частки стовпчика вузькі і розміщені в проміжках між пиляками . . **175. Сизюринхій — Sisyrinchium L.**
3. Квітки поодинокі або по 2—3; стебло дуже коротке, підземне; оцвітина правильна, з довгою трубкою і з дзвоникувато-лійкуватим відгином . . . . . **173. Шафран — Crocus L.**
— Квітки розміщені на верхівці високого стебла у вигляді однобічного колоса; оцвітина з короткою трубкою, трохи неправильна . . . . . **176. Косарики — Gladiolus L.**

[1] Опрацював академік О. В. Фомін, доповнив член-кор. АН УРСР Є. І. Бордзіловський.

Рід 173. Шафран — Crocus (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 350, tab. 183, 184. L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 10.

Оцвітина правильна, прямостояча, з дуже довгою трубкою і дзвоникувато-лійкуватим відгином, що складається з шести часток, з яких зовнішні трохи більші від внутрішніх. Тичинки прикріплені до зіва оцвітини; нитки їх вільні; пиляки лінійні, з стрілоподібною основою. Стовпчик дуже довгий, нитковидний, з клиноватими, наверху потовщеними, суцільними або роздільними приймочками, що часто перевищують оцвітину. Зав'язь довгаста, тригнізда. Насіння майже кулясте. — Багаторічні рослини з дуже коротким підземним стеблом, потовщеним при основі у злегка сплющено-кулясту бульбу, обгорнуту перетинчастими або волокнистими піхвами старих листків; листки „прикореневі", лінійні, з білою поздовжньою смужкою; квіткове стебло низеньке, з 1—2 прицвітними перетинчастими листочками, з яких висовується одна верхівкова або одна верхівкова та одна пазушна квітки; при основі стебла у деяких видів є ще один перетинчастий листочок, що утворює так зване загальне покривало.

Рід *Crocus* L. має приблизно 80 видів, головним центром поширення яких є Середземноморська область; але деякі види заходять за її межі далі на північ. Частина видів цвіте восени, частина навесні.

Для СРСР відомий 21 вид роду *Crocus;* для УРСР показано вісім видів, з яких принаймні два (*C. Adami* Gay і *C. speciosus* M.B.) дуже сумнівні. Крім наведених у цій роботі восьми видів, для УРСР були ще вказані *C. nivigenus* Herbert [Botanikal Regist., XXIX (1843) 82] і *C. vernus* All. та *C. vernus* L. *C. nivigenus* Herbert був указаний для Одеси. Що являє собою цей вид — напевне невідомо, але можна цілком погодитися з Б. А. Федченком, який в „Замітках про деякі види шафрану флори УРСР" [Журнал Інст. бот. АН УРСР, 8/16 (1936) 33] висловлює думку, що *C. nivigenus* Herbert є одна з форм циклу *C. variegatus* Hoppe *(C. reticulatus* Stev.). *C. vernus* All. наводив Тардент для Шабалта, Білгород-Дністровського району, на думку Липського, помилково замість *C. reticulatus* Stev. За даними А. Маргиттая, *C. vernus* L. Вагнер наводив для Закарпатської області, а саме: для Рахова, мабуть, замість *C. Heuffelianus* Herbert (Маргиттай, Взносы к флоре Закарпатской Руси, с. 41, n⁰ 289).

Деякі види шафрану, наприклад *C. Heuffelianus* Herbert, *C. speciosus* M.B. та *C. susianus* Ker., використовують як декоративні рослини. У ботанічних садах як декоративні рослини культивують кавказький гірський *C. Scharojani* Rupr., а також деякі різновидності південноєвропейського *C. albiflorus* Kit.

Приймочки *C. sativus* L., а також деяких інших видів вживаються для фарбування тканин, забарвлення тіста і різних кондиторських виробів.

---

1. Рослини, які цвітуть восени . . . . . **(1). Ш. банатський — C. banaticus** Gay.
— Рослини, які цвітуть навесні . . . . . 2.
2. Оцвітина жовтогаряча . . . **(5). Ш. сузький — C. susianus** Ker.
— Оцвітина іншого забарвлення . . . . . 3.
3. Оболонки бульби шкірясті, при основі відділяються впоперек у вигляді кілець і не утворюють сіточки . . . . . **(6). Ш. кримський — C. tauricus** (Trautv.) Puring.
— Оболонки бульби не відділяються у вигляді кілець; їх волокна, принаймні в нижній частині, анастомозують між собою й утворюють сіточку . . . . . 4.
4. Оболонки бульби грубо-сітчасто-волокнисті; листя близько 1,5 *мм* завш. . . . . **(4). Ш. сітчастий — C. reticulatus** Stev.
— Оболонки бульби тонко-сітчасто-волокнисті; листя принаймні до 5—8 *мм* завш. . . . . 5.
5. Частки відгину оцвітини майже плоскі, при зіві опушені, в 4—5 разів довші від своєї ширини . . . . . **(2). Ш. білоквітий — C. albiflorus** Kit.
— Частки відгину оцвітини вгнуті, при зіві голі, в 2—3 рази довші від своєї ширини . . **(3). Ш. Гейфеліїв — C. Heuffelianus** Herbert.

Підрід 1. **Involucrati** Maw.

Крім двох перетинчастих прицвітних листочків, посередині квіткового стебла при його основі є ще один листочок, який утворює так зване загальне покривало.

569 (1). C. banaticus Gay. — **Шафран банатський.** Бульба невелика, приплюснуто-куляста, з тонкими, вздовж волокнистими оболонками; листки в кількості 3—4, до 8 *мм* завш. Квітка одинична, цвіте восени; оцвітина здебільшого 10—15 *см* завд., з трубочкою, до середини обгорнутою листяними піхвами, з еліптичними гострими частками оцвітини, з яких зовнішні довші, до 4 *см* завд., яснопурпурові або лілові, звичайно з п'ятьма темнішими жилками; внутрішні в два рази менші, світліші або білі. Тичинкові нитки коротші від жовтих пиляків; приймочки пурпурові або лілові, наверху тонко (7—10)-надрізані. 4. Цв. IX—XI.

Gay in Bull. Feruss., XXV (1831) 220. Domin in Act. Botan. Bohem., VI—VII (1928) 31. Margittai in Magyar botanikai lapok, XXXII (1933) 98.
— *C. iridiflorus* Heuff. in Rchb., Fl. excurs. (1830), № 1212. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 42, n° 291.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 341, fig. 802, 803 sub *C. iridifloro* Henff.

На гірських лугах; у чагарниках і в світлих лісах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: у діброві коло Хуста; Тячівська окр. коло Буштини (Вагнер у Маргиттая); у чагарниках коло ст. Ракош (Маргиттай)

Поширення по СРСР. Карпати.
Загальне поширення. Угорщина, Румунія, Сербія.

570 (2). C. albiflorus Kit. — **Шафран білоквітий.** 8—15(20) *см* завв. Бульби здебільшого приплюснуто-кулясті, рідше майже кулясті, з тонкими сітчасто-жилковими перетинчастими оболонками. Листки в кількості 2—4, лінійні, до 6 *мм* завш., з загорнутими краями, вгорі звужені, досягають верхівки квітки або коротші. Квітки поодинокі або по дві, з однолистим суцільним покривалом, білі, фіолетоволілові або смугасті; частки відгину оцвітини майже плоскі, довгасто-ланцетні або довгасто-обернено-яйцевидні, при основі з середини опушені, 17—25 *мм* завд., 3—7 *мм* завш., внутрішні трохи коротші; пиляки жовті, лінійні, з стрілювидною основою, довші від тичинкових ниток; приймочки оранжовочервоні, лійкуваті, з кучерявим наверху краєм, не перевищують тичинок. 4. Цв. III—IV.

Kit. in Schult., Oesterr. Fl., II, Aufl. I (1814) 101. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 299. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 42, n° 290.
— *C. vernus* All., Fl. Pedem., I (1785) 48 pro parte. — *C. vernus a. communis* Ker.-Gawl., Bot. Magaz. (1822), tab. 2240. Rouy, Fl. d. France, XIII, 65.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 355, fig. 787!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 66, Fig. 3!; Fig. 401; Fig. 402b, d. e; Fig. 403 a—c!.

На гірських лугах, на схилах, по чагарниках, у лісах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: у лісах коло Мукачева (Маргиттай).

Поширення по СРСР. Карпати.
Загальне поширення. Піренеї, Французька і Швейцарська Юра, Альпи, Карпати, Північні Апенніни, Західна Югославія.

Примітка. Вид місцями культивується у квітниках. За словами Маргиттая (с. 41), *C. vernus* L. наводив Л. Вагнер для Рахова, Закарпатської області, але, на його думку, у Рахові може бути тільки *C. Heuffelianus* Herbert.

571 (3). C. Heuffelianus Herbert — **Шафран Гейфеліїв.** Волокна оболонки бульби тонкі, вгорі паралельні, нижче анастомозують між собою і утворюють сіточку з вузькими ячейками. Листків 2—3, ланцетно-лінійних, до 5—7 *мм* завш.; покривало однолисте. Квітка звичайно одинична; оцвітина фіолетова, з голим зівом і з обернено-яйцевидно-ланцетними частками; з них три зовнішніх трохи довші від внутрішніх; нитки тичинок голі, однакової довжини з пиляками або трохи коротші від них; приймочки перевищують пиляки. 4. Цв. III—$^1/_2$ IV.

Herbert, Journ. Hort. Soc. London., II (1847) 273. G. May, The Genus Crocus, p. 145. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 466. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 187. Savulescu si Rayss, Mater. pentru flora Basarab., 104. Федченко, Фл. СССР, IV, 503. Лавр., Фл. УССР, визн., I, 321.
— *C. banaticus* Heuff. in Flora, XVIII (1835) 255, non Gay (1831). Trautv., Ueber die Crocus-Arten des südwestlich. Russland, 146.
Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 361, fig. 800, 801. Maw, Monogr. Gen. Croc., tab. 24!.

Видані зразки: Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., n⁰ 397!, 497!. Dr. C. Baenitz, Herb. Europaeum!. Rehman., Fl. polonica exsicc., n⁰ 281!.

Степові схили, ліси (узлісся, чагарники), гірські луги. — Тільки в південно-західній частині УРСР; на рівнині зрідка, але місцями дуже багато; у горах часто.

Зак. Л. Закарпатська обл.: коло Хуста; Тячівська окр., Буштина (Вагнер у Маргиттая), у долині Талабора коло Драгови; Хустівська окр.; Мукачівська окр., на рівнині в лісі коло Павшинга (Маргиттай); Рахівська окр., гора Близниця (Гринь), на горах у нижніх зонах всюди (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Кострича, Чорногора, в долині Шибеного коло гирла Погорільця на висоті 920 *м* над рівнем моря, на Томнатку Малому на висоті 1967 *м* (Запал.), у Полянських і Трояцьких горах (Запал.). — **Пр. Л.** Станіславська обл.: Печеніжин (Труш у Запал.). **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скала-Подільський рн, Озеряни (Реман у Запал.); Рудка (Блоцький у Запал.); Мельниця-Подільський рн, Нивра (Ленц, Слендзінський у Запал.), Гермаківка (Ленц). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Кам'янця-Подільського (Бельке у Траутф.!); Смотрицький рн, на Товтрах (Круцкевич!), у лісі коло Балина; Дунаєвецький рн, в лісі коло Залісець (Маковецький, Богацький); Дуиаєвецький рн, дуже багато (Маковецький).

Поширення по СРСР. Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Угорщина, Чехословаччина, Румунія, південно-західна частина УРСР.

Примітка. Декоративна рослина, вирощують у садах і квітниках; особливо придатна для бордюрів.

Підрід 2. **Nudiflori** Maw.

При основі квіткового стебла листочка загального покривала немає.

572 (4). C. reticulatus Stev. — **Шафран сітчастий, просуренки.** Піхви бульби грубо-сітчасто-волокнисті, з довгастими в нижній частині та з овальними або округлими у верхній частині проміжками. Листки в кількості 3—4, вузькі, лінійні, близько 1,5 *мм* завш., з'являються одночасно з квітками і після цвітіння дуже виростають у довжину. Покривало з 2—3 листків. Оцвітина блідофіолетова, з еліптично-обернено-ланцетними гострими частками, з яких зовнішні з темнофіолетовими смужками на спинці; пиляки оранжові, в два рази довші від ниток; приймочки суцільні, яскравооранжові, перевищують пиляки. ♃. Цв. III—IV.

Stev. ex Adam. in Weber et Mohr. Beitr. z. Naturk., I (1805) 45, n⁰ 5. — Baker in Journ. Linn. Soc., XVI (1877) 82. Maw., Monogr. gen. Crocus (1886) 195. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 301.

— *C. reticulatus β.* M.B., Fl. Taur.-Cauc., I (1808) 28. — *C. variegatus* Hoppe et Hornsch., Tagebuch (1818) 187. Bess. Enum. n⁰ 1302. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 467. Пач., Херс. фл., I, 499. Федченко, Фл. СССР, IV, 504. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 321. — *C. reticulatus* var. *variegatus*, Herb. Bot. Reg., 1843. **Misč., 1847, 30, tab. 16, fig. 2.**

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 790!, 791!. Maw., Monogr. Gen. Crocus., tab. 35!. Фл. СССР, IV, tab. XXXI, рис. 10. Фл. УСРР, визн., I, рис. 207.

Видані зразки: Fl. Austro-Hung. exsicc., 3477!. Герб. рус. фл., 2045!.

На цілинних степах, горбах і на відкритих сухих трав'яних місцях. Досить звичайно в степовій області на незораних місцях і зрідка в південній частині Лісостепу.

З.Л.-С. Одеська обл.: Балта (Пач.!); Котовський рн, Котовськ (Шмальг.!), Нестоїта (Лаговський). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсинський рн, Могилівна діброва. — Київська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підопличка!), Смілянський рн, околиці Сміли (Тржебінський), Яблунівка; Городище (Ленинський!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); коло Канева (Рог.); Ставищенський рн, Красилівка (Шмальг.!), Кагарлицький рн, коло Кагарлика (Рог.), Ставище (Бордз.). — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний ліс (Тарфільєв); Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!); Чигиринський рн, урочище Іванівка (Кременецький!); Кам'янка (Рог.); Олександрія (Рябков); Кіровоград (Шмальг., Яцентковський у Пач., Окснер!). — Одеська обл.: Саврань (Андрж.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Кенітцер!, Черн.!), околиці Полтави, Свинківка (Ілліч.!); Козельщанський рн, Бригадирівка (Рог.!); Великокринківський рн, коло Андріянівки (Зеров!); Лубни (Августінович!); Зіньківський рн, коло Павлівки (Рог.!); Сенчанський рн, коло Сенчі (Гагман!); Котелевський рн, Рублівка на кладовищі (Наумов). — Харківська обл.: Краснокутськ (Ширяєв і Лавр.); Валківський рн, Хватіївка, на галявині в парку (Таліев). — **Д.Л.-С.** Ворошиловградська обл.: Ворошиловський рн, коло Церковного (Гроссг.). — Сталінська обл.: Ясинувата (Алексеєнко!); Ямський рн, Комишеваха (Лукашов!); Єнакіївський рн, Ольховатка (Таліев); Савур-Могила (Таліев). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: коло Бугу, між гирлами Дохни і Синюхи (Рог.); Мостове (Пач.); Доманівський рн, Прибужжя (Пач.); Первомайський рн, Мигія (Пач.). — Дніпропетровськ (Акінф). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Карлівський рн, Карлівка (Цінгер!), околиці ст. Ланної (Ніколаєв); Полтавський рн, ст. Божкове, степ коло станції (Левандовський!). — Харківська обл.: Красноградський рн (Супруненко!), Красноград (Ілліч.); Ізюмський рн, (Ширяєв); Боровський рн, у 10 *км* від Гороховатки (Ширяєв і Лавренко). — Дніпропетровська обл.: кол. Катеринославська губ. (Граффф!); Новомосковський рн (Акінф.); Павлоградський рн, Павлоград; околиці Синельникового (Угринський). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво (Висоцький); Приморський рн, Старий Крим; кол. Маріупольський повіт (Городецький, Марковський). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Лиманський рн, Приморське (Липський), Болград (Акінф.). — Одеська обл.: (Паллас, Шовіц!, Срединський!, Шестериков); Іванівський рн, коло Северинівки (Траутф.! Пач.). — Миколаївська обл.: Тилігуло-Березанський рн, коло північного кінця Березанського лиману (Пач.), Варварівка; Миколаїв, берег Бугу (Федосеєв!). — Херсонська обл.: Білозерка (Пач.); Бериславський рн, Козацьке (Пач.); Берислав, схили Бургунської балки (Пач.); Іванівка коло Берислава (Шмальг.!, Пач.!); Калінінський рн, між Калінінським і Бобровим кутом, на схилі високого берега Інгульця (Пач.); Нововоронцовський рн, Іванівка, між Фирсівкою і Золотою Балкою, багато; Кам'янська балка, коло Анастасіївки (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Великотокмацький рн, околиці Молочанська (Кот.); Червоноармійський рн, хут. Олександрівський, коло ст. Ново-Гупалівки (Алексеєнко!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Бессараб., Серед. Дніпр., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Дон; Кавказ: Передкавк., північна частина Зах. Закавк.

Загальне поширення. Південно-Східна Європа на захід до Адріатичного узбережжя та Угорщини; Передкавказзя і північна частина Західного Закавказзя.

Примітка. За словами Талієва (Тр. Харьк. Общ. исп. прир., XXX, 1896, 58), діти їдять бульби цього виду як ласощі.

573 (5). C. susianus Ker.-Gawl. — **Шафран сузький.** Піхви бульби грубо-сітчасто-волокнисті. Листків 6—8, жорстких, до 1 *мм* завш. Покривало дволисте. Оцвітина яскравооранжова; її трубка вдвоє довша від відгину; частки оцвітини еліптичні, гострі; зовнішні — з трьома бурими смужками. Нитки тичинок коротші від пиляків; приймочки довгі, суцільні, перевищують тичинки. ♃. Цв. IV.

Ker.-Gawl., Bot. Mag. (1803), tab. 652. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 467. Федченко, Фл. СССР, IV, 504. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 321.

— *C. reticulatus* α. M.B., Fl. Taur.-Cauc., I (1808) 28. — *C. reticulatus* α. *aureus* Trautv.,Bull. phys.-math. Acad. St. Petersb., XVII (1859) 329. — *C. revolutus* Haw., Hort. Transact. (1812) 186. — *C. reflexus* Herb. Bot. Mag. (1841), tab. 3866!. — *C. Roegnerianus* C. Koch. in Linnaea, XXI (1848) 634.

Рисуики: M.B., Cent. pl. Ross., tab. 1, figura sinistra!. Rchb., Pl. crit., tab. 928!. Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. CCCLVIII. Maw., Monogr. gen. Crocus, tab. 36!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 590!.

На степах у південно-західній частині УРСР, дуже рідко.

З.Л.-С. Південне Поділля (Бессер). — Вінницька обл.: Ямпіль (Рог.). — Одеська обл.: Котовський рн, Нестоїта (Лаговський у Траутф.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: коло Умані (Рог., Шмальг.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: коло Бугу, між річищами Дохни і Синюхи (Рог.) — Дніпропетровська обл.: (Бекетов у Сидорова). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Гульдбах у Ліндемана).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр. (західна частина), Причорн., Крим.

Загальне поширення. Південно-західна частина УРСР, Південний Крим, Греція.

574 (6). C. tauricus (Trautv.) Puring. — **Шафран кримський.** Від дуже близького попереднього виду відрізняється війчасто-зубчастим краєм кільцевидної частини оболонок бульби. Оцвітина біла або майже зовсім фіолетова; зовнішні частки оцвітини зовні із темнофіолетовими смужками. ♃. Цв. IV.

Puring, in Act. Horti bot. Jurjev., I (1900) 194. Федченко, Фл. СССР, IV, 509.

— *C. biflorus* var. *tauricus* Trautv., Bull. phys.-math. Acad. Petersb., XVII (1859) 329. Липский, Исслед. о флоре Бессараб., 366. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 467.

На відкритих місцях, на кам'янистих схилах.

Л.З.С. Запорізька обл.: острів Бірючий в Азовському морі (Парнаський!).

Поширення по СРСР. Бессараб., Крим, північна частина Зах. Закавк.

Загальне поширення. Ендем СРСР.

Примітка. Для П.Л.-С. (Одеська обл., Голованівськ) Лаговським був указаний ще *Crocus Adami* J. Gay. Гербарні зразки його зборів зберігаються у гербарії Ботанічного інституту АН СРСР у Ленінграді. Без сумніву, тут має місце плутанина в етикетках із зборами Лаговського. На Кавказі *C. Adami* J. Gay росте в Дагестані, Південному Закавказзі, Ірані. Лаговський також помилково вказав для З.Л.-С. (Одеська обл., Котовський рн, с. Нестоїта) ще інший вид шафрану — *Crocus speciosus* M.B. Але цей вид росте в горах Криму, Закавказзі, Північному Ірані та в Малій Азії.

Рід 174. Півники — Iris (Tourn.) L.

Tourn., Inst., 358, tab. 186—188. L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 11; Sp. pl., ed. 1 (1753) 38.

Квітки правильні. Оцвітина з короткою або довгою трубочкою і з шестироздільним відгином. Три зовнішні частки відгину спрямовані горизонтально або відігнуті донизу; три внутрішні прямостоячі і нерідко відрізняються від зовнішніх розміром і формою; всі до основи звужені в нігтик. Тичинки з тонкими нитками, прикріпленими при основі зовнішніх частинок оцвітини, і з лінійно-довгастими пиляками, прикріпленими до ниток основою і оберненими назовні. Зав'язь тригнізда, з багатьма насінними зачатками у кожному гнізді. Стовпчик трироздільний, з пелюсткоподібними, зверху кілястими, зісподу жолобчастими, наверху дволопатевими частками, які вкривають тичинки; коло основи лопатей часток стовпчика зісподу міститься поперечна приймочка.

Наші представники — багаторічні рослини з розгалуженим товстим кореневищем; листки плоскі, мечовидні або лінійні, дворядні; квітки одиничні або в небагатоквітковому суцвітті, з покривалом із 1—3 листків.

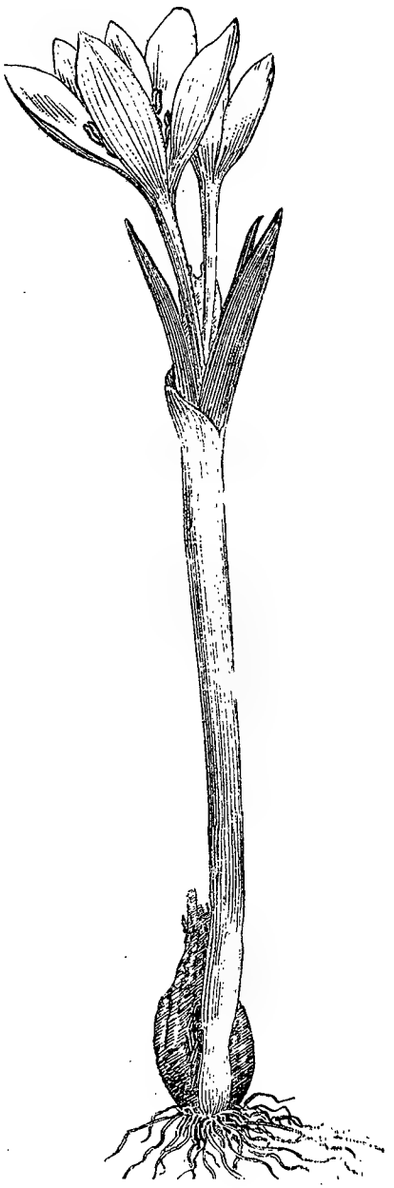

Рис. 47. *Шафран кримський* — *Crocus tauricus* (Trautv.) Puring.

Рід *Iris* (Tourn.) L. має понад 200 видів, поширених у помірних країнах північної півкулі; більшість видів ростуть у східній півкулі. Головні центри розвитку цього роду — Середземноморська та Центральноазіатська області. — В СРСР відомо 87 видів, з яких в УРСР в дикому стані трапляється 15 видів.

У садах та квітниках часто культивують різні види декоративних півників, найчастіше *I. germanica* L.,який цілком пристосований до нашого клімату і може навіть дичавіти; крім того, нерідко розводять *I. florentina* L. та *I. pallida* Lam.

Крім названих тут видів, для УРСР вказували ще *I. Comitessae Annae* Andrz. для Ставища [Рог., Обозр., (1869) 307], *I. flavescens* Andrz. для Поділля, *I. lutescens* Lam. для кол. Харківської губернії і для кол. Бессарабії. *I. pannonica* Garcke для кол. Вовчанського повіту Харківської губернії (Угринский, Список более редких растений, собранных в Волчанском уезде Харьковской губ. в 1916—1917 гг.) та *I. Xiphium* для кол. Акерманського повіту [Tardent, Essai sur l'histoire naturelle de la Bessarabie (1841) 41]. Що розуміли автори під цими назвами — невідомо.

---

1. Зовнішні частки оцвітини голі (секція *Apogon* Bak.) . . . . 2.
— Зовнішні частки оцвітини зверху в нижній частині з поздовжньою борідкою з багатоклітинних волосків (секція *Pogoniris* Bak.) . 6.
2. Трубочка оцвітини принаймні в 2—4 рази довша, ніж зав'язь. Рослини 15—35 *см* завв. . . . . **(5). П. низенькі — I. humilis** M.B.
— Трубочка оцвітини коротша, ніж зав'язь, або однакової з нею довжини. Рослини від 40 до 150 *см* завв. . . . . 3.
3. Квітки яскравожовті чи білувато- або бруднуватожовті . . . 4.
— Квітки сині або двокольорові; в двокольорових квітках пластинки зовнішніх листочків оцвітини жовтуватобілі, а внутрішні листочки і частки стовпчика фіолетові . . . . . 5.
4. Квітки яскравожовті; внутрішні частки оцвітини значно менші від часток стовпчика; коробочка тупо-тригранна, наверху з коротким носиком . . . . . **(2). П. болотяні — I. pseudacorus** L.
— Квітки білувато- або бруднуватожовті; внутрішні частки оцвітини довші від часток стовпчика; коробочка шестиреберна, з попарно зближеними ребрами і з довгим носиком . . . . . **(3). П. солончакові — I. halophila** Pall.
5. Стебло кругле, порожнисте; квітки сині, прикореневі листки коротші від стебла; трубочка оцвітини дуже коротка, майже дзвоникувата; пластинка зовнішніх листочків оцвітини довгасто-оберненояйцевидна, довша від нігтика . . **(1). П. сибірські — I. sibirica** L.
— Стебло сплющене, двогранне; квітки двокольорові, зовнішні частки оцвітини з жовтуватобілою пластинкою, з численними фіолетовими жилками і з пурпуровим нігтиком; внутрішні частки оцвітини і частки стовпчика фіолетові . . . . **(4). П. злаколисті — I. graminea** L.
6(1). Стебло нерозгалужене, низеньке, звичайно тільки 1—3 *см* завв., ніколи не перевищує 10 *см*; наверху з однією квіткою або з двоквітковим суцвіттям . . . . . 7.

— Стебло від 15 *см* до 1 *м* завв., розгалужене . . . . . 10.
7. Покривало дволисте; стебло звичайно одноквіткове; трубочка оцвітини принаймні в 4—5 разів довша від зав'язі . . . . . 8.
— Покривало трилисте, стебло наверху з двоквітковим суцвіттям . 9.
8. Трубочка оцвітини здебільшого перевищує прицвітні піхви. Частки роздвоєної приймочки по краях зубчасті. Вид, властивий степам і степовим схилам . . . . . **(7). П. маленькі — I. pumila** L.
— Трубочка оцвітини коротша від прицвітних піхов. Частки глибоко роздвоєної приймочки по краях майже гладенькі. Вид, властивий солончакам і солончаковим степам . . . . . **(8). П. рівнолопатеві — I. aequiloba** Led.
9. Два нижні листочки покривала трав'яні і тільки на краю перетинчасті; верхній (внутрішній) звичайно перетинчастий; квітки ясножовті; трубочка оцвітини однакової довжини з зав'яззю і в 2—3 рази коротша від відгину . . . **(6). П. борові — I. pineticola** Klok.
— Всі листочки покривала цілком перетинчасті; квітки бузкові або голубі; трубочка оцвітини в 2—3 рази довша від зав'язі і майже однакової довжини з відгином . . . . . **(9). П. перетинчасті — I. scariosa** Willd.
10(6). Стебла розгалужені коло середини або нижче, іноді майже при основі; борідка зовнішніх часток оцвітини білувата або ясно-фіолетова . . . . . 11.
— Стебла розгалужені вгорі; борідка зовнішніх часток оцвітини жовта . . . . . 13.
11. Зав'язь шестигранна. Трапляється тільки в Карпатах . . . . . **(12). П. польські — I. polonica** Blocki
— Зав'язь тригранна . . . . . 12.
12. Квітки на ніжках, перевищують листя; зав'язь по боках з борозенками . . . . . **(11). П. вильчасті — I. furcata** M.B.
— Квітки майже сидячі, не перевищують листя, часто навіть коротші від них . . . **(10). П. угорські — I. hungarica** Wald. et Kit.
13(10). Зовнішні листочки оцвітини жовтобілуваті, з бурими або темно-пурпуровими жилками; внутрішні — золотистожовті; пиляки принаймні в два рази коротші від ниток; стебло звичайно не перевищує листя . . . . . **(13). П. рябі — I. variegata** L.
— Квітки іншого забарвлення, стебло звичайно значно перевищує листя . . . . . 14.
14. Листочки покривала під час цвітіння цілком перетинчасті; квітки блідофіолетові, лопаті гілок стовпчика півяйцевидні, з зубчастим зовнішнім краєм . . . . . **(16). П. бліді — I. pallida** Lam.
— Листочки покривала під час цвітіння перетинчасті або від середини, або тільки по краях . . . . . 15.
15. Відгин оцвітини фіолетовий; внутрішні листочки оцвітини відразу звужені в нігтик; лопаті гілок стовпчика яйцевидні, розчепірені; листочки покривала від середини перетинчасті . . . . . **(14). П. садові — I. germanica** L.

— Квітки білі або синюваті; внутрішні листочки оцвітини поступово донизу звужені; лопаті гілок стовпчика вперед спрямовані; листочки покривала вздовж середини трав'яні, по краях широко-перетинчасті . . . . . **(15). П. флорентинські — I. florentina** L.

Секція **Apogon** Bak. Зовнішні листочки оцвітини зверху голі.

575 (1). I. sibirica L. — **Півники сибірські.** Кореневище повзуче, наверху з бурими рештками листків. Стебло кругле, порожнисте, з 1—3 квітками, до 1 *м* завв., вгорі розгалужене. Листки вузьколінійні, загострені, з добре помітними жилками; прикореневі листки коротші від стебла. Стулки покривала перетинчасті, буруваті, ланцетно-лінійні. Квітки сині; зав'язь гостро-тригранна, захована всередині покривала, на ніжці, що в 3—4 рази довша від зав'язі; трубка оцвітини бокальчаста, дуже коротка; пластинки зовнішніх часток оцвітини відігнуті донизу, обернено-яйцевидні, сині, з фіолетовими жилками, звужені при основі в обернено-ланцетний нігтик; внутрішні частки оцвітини фіолетові, довгасто-лопатчасті, майже такої ж довжини й ширини, як зовнішні; лопаті часток стовпчика короткі, тупі, зубчасті. Коробочка довгасто-овальна, тригранна, тупа. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 38. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 468. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 189. Пач., Фл. Полес. n⁰ 991; Херс. фл., I, 516. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, 294. Федченко, Фл. СССР, IV, 510. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 325.

— *I. pratensis* Lam., Encycl. meth., III (1789). — *I. sibirica* var. *cracoviensis* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 190.

Рисунки: Bot. Mag. (1788), tab. 50!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 341, fig. 768!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 68!. Фл. СССР, IV, табл. XXXI, рис. 131.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 2361. A. Kerner, Fl. Austro-Hungar., № 1859!. Rhoman, Fl. Polon. exsicc., № 280!.

На заплавних лугах, між чагарниками, по берегах річок. — Звичайно в Поліссі, де трапляється іноді й поза долинами річок, рідше в лісостепових районах і зрідка в північній частині степової області.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Тячівська окр., коло Хуста, Буштина (Вагнер у Маргиттая); Свалявська окр., на болотистих лугах у горах коло с. Голубине; Берегівська окр., на узліссі заболоченого лісу коло с. Дідове (Маргиттай). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Коломийський рн, Мала Кам'янка (Реман у Запал., Слендзінський у Запал.); Солотвин (Реман). — Чернівецька обл.: Сторожинський рн, Буденець (Гербіх). — Дрогобицька обл.: Дрогобич, Старосамбірський рн, Рогізна; Комарнівський рн, Колодруби (Тинецький); Меденицький рн, коло Ролова (Гюкксель). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Гельцль); Новояричівський рн, Ямпіль (Завадський); Вінниківський рн, Лисиничі (Томашек). — **В.Л.-С.** Сокальський рн, Тартаковець (Реман); кол. Жолкевський повіт (Реман); Броди (Клебер). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький!). — Житомирська обл.: Житомир; Андрушівський рн, Івниця (Годе!); Баранівський рн (Барбарич!); коло Овруча (Рог.); Олевський рн, Рудня-Радовільська (Кот.!); коло Радомишля (Рог.); Малинський рн, околиці Федорівки, на лугу в долині р. Ірші (Семенк.!). — Київська обл.: Каганович-

ський рн (Рог.!); Чорнобильський рн, Чорнобиль (Бордз.!), Дитятки (Рог.!), Горностайпіль (Совинський), Лелів (Бельке); Київський рн, Білогородка (Траутф.!); Димерський рн, Козаровичі (Єленевський); околиці Києва, Пуща Водиця (Васильев-Яковл.!); Васильківський рн, Звонкове, урочище Кладова (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Новгород-Сіверськ (Мартене, Рог.), Ріпкинський рн, Кам'янка (Пач.); околиці Чернігова (Борщов!, Рог.!, Неводовський!); Остерський рн, Бірки. — Київська обл.: на лугах Дніпра (Траутф.!, Шмальг.!, Семенк.!, Підоплічка!); Плехове болото, на острові між чагарниками (Семенк.!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог.); Меджибіж (Рог.). — Київська обл.: Київський рн, коло Чапаєвки (Шалит!); Обухівський рн, околиці Трипілля (Монгр.!), між Києвом і Трипіллям (Траутф.!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Трубайлівка, рідко (Пач.). — Полтавська обл.: Гельмязівський рн, Прохорівка (Рог.!); коло Лубен (Рог.); кол. Хорольський і Лубенський повіти (Краснов); коло Полтави, Свинківка (Ілліч.!). — Харківська обл.: околиці Харкова, коло Жихара (Черн.!); Чугуївський рн, Гракове (Черн.!, Клок., Кот.). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровськ (Акінф.); Дніпропетровськ (Гюльденштедт, Шмальг.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Зміївський рн, околиці Змієва, Звідки на Дінці. — Дніпропетровська обл.: у куті між Самарою і Дніпром (Акінф.); Дніпропетровський рн, Ігрень, рідко по р. Самарі (Алексеенко!); околиці Йосипівки по р. Самарі (Кот.).

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., південна частина Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Верх.-Дністр., північна частина Причорн., Ниж.-Дон., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Півд. Закавк.; Сибір на схід до Анг.-Саян; далі на схід у Даурії і на Далекому Сході subsp. *orientalis* (Thunb. pro sp.).

Загальне поширення. Південна Скандінавія, Польща, Німеччина, Бельгія, Франція, Швейцарія, Австрія, Північна Італія, Югославія, Болгарія, Румунія, середня і південна смуги Європейської частини СРСР, помірні смуги Північної Азії до Даурії і далі на схід до Японії.

Примітка. *I. sibirica* L. наближається до сибірського *I. setosa* Pall.; останній від нашого відрізняється більшими квітками і коротшими внутрішніми частками оцвітини, що закінчуються щетинкою. На Далекому Сході і в Японії *I. sibirica* L. зустрічається у вигляді окремої раси — subsp. *orientalis* Thunb. pro sp.

Господарське значення. Декоративна рослина, садять у садах, на вогких місцях, коло ставків разом з *Iris pseudacorus* L. З квіток добувають зелену фарбу.

576 (2). I. pseudacorus L. — **Півники болотяні.** Кореневище до 2 *см* завт., косе. Стебло до 0,6—1,5 *м* завв., вкрите листом, кругле, трохи сплющене, у верхній частині гіллясте; гілки стебла прямостоячі, закінчуються квітками, нижні довші, інші поступово вкорочені. Листки широко-мечовидні, гострі; нижні такої ж довжини, як стебло; верхні короткі. Покривало дволисте, з 2—3 квітками; його листочки трав'яні, з перетинчастими краями. Зав'язь циліндрична, на ніжці однакової з нею довжини або трохи довшій. Трубка оцвітини вдвоє коротша від зав'язі, відгин яскравожовтий, зовнішні його частки з обернено-яйцевидною, до

низу відігнутою пластинкою, при основі звуженою в короткий нігтик; внутрішні частки оцвітини втроє коротші, обернено-ланцетні, прямостоячі, менші, ніж частки стовпчика; останні з двома гострими, наверху зубчастими лопатями. Коробочка еліптична, тупо-тригранна, з вістрям. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 38. W. K. Dykes, The Genus Iris, 22. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 468. Пач., Фл. Полес., n⁰ 990; Херс. фл., I, 510. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 188. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, n⁰ 293. Федченко, Фл. СССР, IV, 525. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 325.

— *I. paludosa* Mart., Fl. mosq. (1812) 9. — *I. lutea* Lam., Fl. Fr., III (1778) 496. Gilib., Exerc. phytol., II, 499.

Рисунки: Fl. Dan., tab., 494!. Redoute, Liliac., IV, tab. 235!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 771!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 65, Fig. 2!. Федченко, Фл. юго-вост. Европ. части СССР, рис. 201!.

На болотах і при берегах річок та озер.

Звичайно майже по всій УРСР; немає вказівок лише для району П.С.

Поширення по СРСР. По Європейській частині СРСР, починаючи з Прибалтійського і Ладозько-Ільменського р-нів, на схід до Уралу і на південь до Чорного та Каспійського морів та МРСР; Крим; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк., Тал.; Західний Сибір: Верх.-Тоб.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Північний Іран, Сірія на схід до Дамаска, Північна Африка.

Господарське значення. Кореневище цього виду має в собі багато танідних речовин; з домішкою солей заліза дає чорну фарбу. Квітки після обробки оцтом дають жовту фарбу, придатну для фарбування шкір.

577 (3). I. halophyla Pall. — Півники солончакові. Кореневище товсте, косе; стебло 70—100 *см* завв., трохи стиснуте. Листки ланцетно-лінійні, прикореневі, перевищують стебло; стеблові листки нечисленні, коротші. Листочки покривала ланцетні, по краю і наверху перетинчасті, гострі. Квіток у покривалі 2—4, білуватожовтих або жовтуватих; трубка оцвітини однакової довжини з еліптичною зав'яззю; зовнішні частки оцвітини з обернено-яйцевидною, горизонтально відхиленою пластинкою, що переходить раптом у довгасто-лінійний, значно довший нігтик; внутрішні частки оцвітини обернено-ланцетні, прямостоячі, майже однакової довжини з зовнішніми; лопаті часток стовпчика дельтоподібні, майже цілокраї. Коробочка довгаста, з шістьма гострими, попарно зближеними ребрами, наверху з довгим вістрям. ♃. Цв. $^2/_2$V—$^1/_2$VI.

Pall., Reise durch versch. Prov. Russ., II (1776) 733. Пач., Херс. фл., I, 510. Федченко, Фл. СССР, IV, 526. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 325.

— *I. Gueldenstaedtiana* Lepech. in Act. Acad. Petropol., I (1781) 292. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 468. Липский, Исслед. о фл. Бессараб., 366. — *I. diluta* M.B., Cent. pl. rar. Rossic., II, tab. 81 (1832).

Рисунки: Pall., Reise, III, tab. B, fig. 2!. M.B., Cent. pl. rar. rossic., II, tab. 81!. Lepech., I, c., tab. 8!.

На цілинних степах, схилах, у подах, на солонцюватих лугах. — Досить звичайно в степових районах і рідко в південній частині Лісостепу.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Городоцький рн, Лісоводи (Шмальг.). — Одеська обл.: Роздільнянський рн, поблизу Гребеників (Пач.); Котовський рн, Коси по Ягорлику (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ставищенський рн, Красилівка (Андрж. у Рог.). — Одеська обл.: Саврань (Андрж.!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Мерефа (Білокоенко!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Ямський рн, Дронівка (Кот.); Слов'янськ (Лавр.!); Харцизьк (Кот.); Авдіївський рн; радгосп „Піски". — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Роздільнянський рн, Понятівка (Пач.); Первомайський рн, Мигія (Пач.). — Миколаївська обл.: Лисогірський рн, Воєводське (Реман); Арбузинський рн, Костянтинівка (Реман). — **Л.З.-Л.С.** Ворошиловградська обл.: Старобільськ (Ширяєв); Біловодський рн, коло Біловодська (Степанов!); Міловський рн, Стрілецький кінський завод (Еттінген!); Євсузький рн, Деркульський степ (Танфільєв, Кот.); Олександрівський степ (Краснов); Новоайдарський рн, Олексіївка (Ширяєв і Лавр.); Марківський рн, Курячівка (Лавр.). — Полтавська обл.: Карлівський рн, коло Карлівки (Рог.!, Цінгер!, Ганешин!), коло ст. Ланна (Ілліч.). — Харківська обл.: Красноград (Ілліч.!); Петрівський рн, коло Чорнокам'янки (Ширяєв і Лавр.); між Мечебіловим, Петрівського рну і Барвенковим (Ширяєв і Лавр.); Близнюківський рн, Близнюки (Лукашов!); Лозівський рн, Красно-Павлівка (Кот.). — Дніпропетровська обл.: кол. Катеринославська губ. (Гюльденштедт!); околиці Павлограда (Криштафович!); Ново-Московський рн, лівий берег р. Самари (Алексєєнко!); Синельниківський рн, ст. Славгород (Алексєєнко). — Запорізька обл.: Андріївський рн, Софіївка (Пач.). — Сталінська обл.: Ольгинський рн, Велико-Анадоль (Графф!); Жданов (Вержбицький!); Будьоннівський рн, Хомутове; Велико-Новосілківський рн, хут. Шевченка. — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Тарутинський рн, Серпневе (Липський). — Одеська обл.: Одеса (Нордман!, Ліндем.!); Іванівський рн, Северинівка (Шестериков). — Миколаївська обл.: Миколаїв (Ліндем.); Вознесенський рн, коло Щербанів (Пач.); Варваринський рн, Горобчанська коса (Шестериков); Баштанський рн, між Сергіївкою і Володимиркою, Ново-Бузького рну (Пач.); Березнеговатський рн, Іванівка (Пач.), Яковлівка (Пач.); Привільнянський рн, між Полтавкою, Привільним і Баштанкою (Пач.), Архангельський на Громоклії (Рябков!). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.); між Ново-Житомиром і Кривим Рогом (Пач.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: між Цюрупинськом та Перекопом (Ледебур!).

Поширення по СРСР. Бессараб., Причорн., Волз.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Даг.; Західний Сибір: Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Середня Азія: Прибалх.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР, Західний Сибір, Джунгарія, Монголія.

Примітка. Вид цей може бути до деякої міри показником солонцюватих грунтів.

578 (4). I. graminea L. — Півники злаколисті. Кореневище циліндричне, повзуче. Стебло 15—30 *см* завв., плоске, з двома гострими ребрами, наверху з 1—3 квітками. Листки вузьколінійні або вузько-мечовидні, тонко-загострені, зверху яскравозелені, зісподу сірувато-зелені, перевищують квітки, 6—12 *мм* завш. Листочки покривала лінійні,

трав'яні, з гострим кілем; нижній звичайно довший. Зав'язь на ніжці в 2—3 рази довший, ніж вона сама; трубка оцвітини бокальчаста, дуже коротка, майже непомітна; пластинки зовнішніх часток оцвітини яйцевидно-круглясті, жовтуватобілі, з фіолетовими жилками, відокремлені неглибокою виїмкою від широких, але довших нігтиків; внутрішні частки оцвітини обернено-ланцетні, фіолетові, з коротким нігтиком, трохи коротші від зовнішніх. Коробочка шестигранна, з коротким вістрям. ♃ . $^2/_2$ V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 39. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 469. Пач., Херс. фл., I, 514. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 190. Domin in Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 33. Федченко, Фл. СССР, IV, 529. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 326.

— *Iris graminea* var. *latifolia* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1905) 191.

Рисунки: Jacq. Austr., tab. 2. Rchb., Icon fl. Germ. et Helv., IX, tab. 373!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 295, Fig. 398!. Фл. СССР, табл. XXXII, рис. 1!

На лугах і в лісах у південно-західній частині УРСР.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Перечинська окр., с. Тур'я Поляна, полонина Рівна (Харкевич!). — **К.Л.** Карпати: Чорна Рипа в Стрийських Карпатах (Волощак у Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Вінниківський рн, Лисиничі (Вейсс!), Новояричівський рн, Ямпіль, Журавники (Завадський)[1]. — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Великоглибочецький рн, Городище (Запал.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Заліщицький рн, Голігради (Реман у Запал.); Борщівський рн, Шершенівці (Слендзінський у Запал.). — Станіславська обл.: Чернелицький рн, Чернелиця, Поточище (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: Городоцький рн, Жищинці (Пач.); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Маковецький); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка (Богацький); Оринінський рн, Привороття, товтра Кармалюкова гора (Богацький). — Одеська обл.: Балтський рн, Перельоти (Пач.); Чорнянський рн, Топали (Акінф.); Котовський рн, околиці Котовська, багато (Пач.); Красноокнянський рн, Володимирівка (Пач.), Ставрове (Пач.). — Вінницька обл.: Ободівка, Ободівське лісництво (Гринь). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Гайсинський рн. — Київська обл.: Умань (Гольде у Шмальг.). — Кіровоградська обл.: Златопільський рн, Тишківка, досить багато (Пач.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, Жеребкове (Пач.), Байтали (Пач.). Наводиться Андржейовським для Надбужжя.

Поширення по СРСР. Бессараб., Верх.-Дністр., південно-західна частина Серед.-Дніпр., південно-західна частина Причорн.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Північна Іспанія, Південно-Західна Франція, Італія, північна частина Балканського півострова, Австрія, Румунія, МРСР, південно-західна частина УРСР, Кавказ: західне Закавказзя.

579 (5). I. humilis М.В. — **Півники низенькі.** Кореневище повзуче; стеблю дуже коротке, 2—3 *см* завв., безлисте; листки вузьколінійні, прямостоячі, 10—25(35) *см* завд., вищі від квітки; частки покривала лінійні, загострені, прямостоячі. Квітка одинична, дуже рідко їх дві; трубка оцвітини в (2)3—4(5) рази довша від зав'язі. Зовнішні частки голубуватолілової оцвітини лопатчасто-обернено-яйцевидні, звужені в червонуватий нігтик, довший від них; внутрішні частки оцвітини обернено-ланцетні, однакової довжини із зовнішніми частками; лопаті чи сток стовпчика ланцетні, загострені. Коробочка яйцевидно-куляста, тригранна. ♃ . Цв. V—VI.

[1] Вказівки Вейсса і Завадовського Запалович не повторює в Conspectus florae Galiciae, вважаючи їх сумнівними. За Запаловичем, *I. graminea* росте в західних областях лише на Поділлі та в Стрийських Карпатах.

М.В., Fl. Taur.-Cauc., I (1808) 33; III, 46. Dykes., The Genus Iris, 68. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 469. Пач., Херс. фл., I, 512. Федченко, Фл. СССР, IV, 529. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 325.

Рисуики: М. В., Cent., tab. XXXI!. Фл. СССР, IV, табл. XXXII, рис. 3!.

Видані зразки: Fl. Austro-Hung., 1032!.

На цілинних степах, на схилах. — Рідко і тільки в південно-західній частині країни.

З.Л.-С. Кол. Поділля (Бессер). — Одеська обл.: Чорнянський рн, Топали (Акінф. у Шмальг.); коло Ягорлика (Андрж.!). — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Єлисаветградка, рідко (Ліндем.); Олександрія (Рябков!); околиці Кіровограда, дуже рідко (Біберш.т.); Кіровоград, міський сад, рідко (Окснер!). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський рн, по Бугу коло Прибужжя, Богданівка (Комша у Пач.); Первомайськ (Реман).

Var. **pontica** (Zapal.) Prodan. Верхівка кореневища усаджена досить численними волокнуватими рештками піхов старих листків. Листки вузько-лінійні, 14—15 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., прямостоячі, гострі, зісподу сизуваті, не перевищують квітки. Трубочка оцвітини більш ніж у два рази довша від відгину і більш ніж у шість разів довша від зав'язі.

Prodan, Die Iris Arten Rumäniens in Bull, Grädinii Bot. Cluy, XV, 1—4 (1935) 84.

— *Iris pontica* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 191. — Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Bassarab. (1924), p. 72, n° 254.

П.З.С. Ізмаїльська обл.: Болград (Савулеску і Райсс).

Примітка. На думку Раціборського, ця форма, можливо, являє собою гібриди між *Iris humilis* М.В. та *I. aphylla* L. (Raciborski in Fl. polsk., I, 153). Взагалі українські форми *Iris humilis* потребують додаткового дослідження, бо вони не тотожні з типовою кавказькою рослиною.

Поширення виду по СРСР. Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорном.; Кавказ: Передкавк., центральна частина і Закавказзя.

Загальне поширення. Трансільванія, південно-західна частина УРСР, Кавказ, Мала Азія.

Секція **Pogoniris** Bak. Зовнішні листочки оцвітини в нижній частині зверху з борідкою із багатоклітинних волосків.

580 (6). Iris pineticola Klok. sp. nova in Addenda I, p. 407. **Півники борові.** Кореневище повзуче, випускає плідні стебла й неплідні гони з пучками листя, 1,5—5 *мм* завт.; під вузлами булавовидно-потовщене. Стебла 7—20 *см* завв., з 1—2 листками або безлисті; листки лінійні, 5—32 *см* завд., 1,5—8(10) *мм* завш., трохи зігнуті, при верхівці загострені. Листочки обгортки в числі (2)3, здебільшого довгасто-обернено-яйцевидні, по краях плівчасті, при верхівці загострені, нижні довші від верхніх; квітки на стеблині в кількості (1)2(3), на квітконіжках 5—20 *мм* завд., ясно-жовті. Оцвітина (35—55 *мм* завд., з короткою трубочкою, що майже дорівнює зав'язкові) і зовнішні частки оцвітини довгасто-обернено-яйцевидні, до 20 *мм* завш., нижче середини з довгастою борідкою з жовтих волосків; внутрішні — помітно вужчі, але майже такої ж довжини, як і зовнішні, з країв більш-менш хвилясті; пиляки 7—8 *мм* завд. Коробочка тригранна, до обох кінців більш-менш загострена; насіння 3,25—5 *мм* завд., чорне, зморшкувате. ♃. Цв. IV—V.

— *I. flavissima* Pall. ssp. *stolonifera* Ugrinsky f. *orientalis* Ugrinsky в Труд. Общ-ва испыт. прир. при Харьковск. университ., XL, IV (1911) 317; in Fedde, Beih. ad Repert. spec. nov., XIV (1922) 15. — *I. arenaria* W.K. ssp. *orientalis* Lavr. Фл. УСРР, визн., I (1935) 324. — *I. flavissima* Федченко, Фл. СССР, IV (1935) 544 pro parte.

У борах і на піскуватих місцях серед степу. — В південних лісостепових районах і північних степових, переважно в лівобережній частині УРСР. Описаний вид — з околиць Харкова.

П.Л.-С. До Південного Бугу, на захід. — **Л.Л.-С.** У південній частині району нерідко — на північ до Зінькова, Прилук, Сум. **Д.Л.-С.** Є лише одна сумнівна вказівка для Ясинуватої. **Л.З.-Л.С.** У північній частині району звичайно, на південь — до околиць Дніпропетровська, нижньої течії Самари, Карлівки й долини Дінця. **Л.З.С.** По річці Кінській нижче Запоріжжя.

Поширення по СРСР. Європейська частина: Серед.-Дніпр. (південь), Волз.-Дон. (південь), Причорн. (північ), Ниж.-Дон. (північ). Поза межами УРСР зустрічається в південних районах Курської, Воронезької, Орловської областей і в західних районах Саратовської області РРФСР, не доходячи на схід до Волги.

Загальне поширення. Обмежується вказаним. Типовий північно-понтичний ендем.

Примітка. До південно-сибірського *I. flavissima* Pall. наш вид безпосереднього відношення не має. Від панонського *I. arenaria* W. K. нашу рослину досить чітко відрізняв ще К. О. Угринський. Скористатись його назвою „форми" як видовою не можна через існування виду *Iris orientalis* Thunb. (1794). *I. arenaria* W. K. має коротке й тонше кореневище, короткі (4—10 *см* завв.) стебла; листки в нього, рівняючи до нашого виду, теж набагато коротші (до 12 *см* завд.) і вужчі (1—4 *мм* завш.); оцвітина дрібніша (35—40 *мм* завд.), але трубочка її відносно довша (в півтора раза перевищує зав'язок); внутрішні частки оцвітини не вужчі, а трохи ширші від довгастих зовнішніх; коробочка шестигранна. Поширений цей вид у східній частині Середньої Європи, у басейні Дунаю. Перехідні форми гібридного походження між обома видами (хоча б уже через брак контакту) відсутні. Наш вид, мабуть, є вихідним типом для панонського *I. arenaria* W. K., а не навпаки.

Рис. 48. ***Півники борові*** **—** ***Iris pineticola*** **Klok.**
1 — вся рослина; *2* — плоди; *3* — поперечний розріз зав'язі.

581 (7). I. pumila L. — **Півники маленькі.** Кореневище коротке, розгалужене. Стебло до 3 *см* завв., звичайно з однією квіткою. Всі листки прикореневі, мечовидні, сизуватозелені, довші від стебла, до 8—10 *см* завд., 4—12 *мм* завш. Покривало дволисте; його листочки ланцетні, трав'яні, з перетинчастою верхівкою. Квітки частіше фіолетові (*f. violacea* Ker.-Gawl.), жовті (*f. lutea* Ker.-Gawl.), рідше жовті (з чорною плямою при основі листочків оцвітини) чи бруднувато-жовті (з фіолетовими жилками) або білуватожовті, майже білі (*f. alba* Lipsky), рожевуваті, голубі або темносині; іноді зовнішні листочки оцвітини жовті, а внутрішні злегка фіолетові (*f. mixta* Lipsky). Трубка оцвітини в 4—5 раз довша від зав'язі і перевищує листочки покривала; зовнішні частки оцвітини обернено-ланцетні, з бородкою, внутрішні частки майже однакової довжини з зовнішніми, але з широкою довгасто-обернено-яйцевидною пластинкою і з вузьким нігтиком; лопаті часток стовпчика ланцетні, з зубчастим зовнішнім краєм. Коробочка довгаста, невиразно-тригранна, загострена, сидяча або майже сидяча, 4—6 *см* завд. ♃. Цв. IV—V.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 38. Dykes, Iris, 142. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 470. Пач., Херс. фл., I, 504. Федченко, Фл. СССР, IV, 545. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 323.

— *I. diantha* C. Koch. in Linnaea, XXI (1848) 637. Ledeb., Fl. Ross., IV, 103. — *I. taurica* Loddig., Bot. Cab., 1506. — *I. pumila eupumila* Pacz.

Рисуики: Jacq., Austr. tab., XXI!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, tab. 327. Dykes, Iris, tab. XXXII!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 286, Fig. 388!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1138!.

На цілинних степах, на кам'янистих місцях, на схилах. — Звичайно в степовій області і зрідка в південній частині лісостепових районів.

З.Л.-С. Одеська обл.: „на сухих горбах коло р. Ягорлика" (Андрж. у Бессера); Котовський рн, Коси коло р. Ягорлика (Андрж.!); коло Балти (Рог.)! — **П.Л.-С.** Кіровоградська обл.: Підвисоцький рн, Покотилове (Фінн); Єлисаветградка (Ліндем.); Тишківка (Гюльденштедт); Кіровоград, з фіолетовими і жовтими квітками (Ліндем.!, Окснер!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Великобагачанський рн, Бутова Долина; Зінківський рн, коло Павлівки, жовтоцвітні (Рог.!). — Харківська обл.: кол. Харківська губ., з фіолетовими і жовтими квітками (1840, Коленаті!); Харківський рн, околиці Харкова: Рогань (Черн., Кот.!), коло заводу „Українка", на схилах (Кот.!); Сороківка (Лавр., Кот.); Нововодолазький ри, коло ст. Бірки (Угринський); ст. Єзерська (Кот.); Чугуївський рн, Рогачів Яр, коло р. Бабки (Черн.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Кот.!); Ясинувата (Кот.); Макіївка (Кот. і Карнаух); Сніжняиський ри, Савур-Могила (Таліев). — Ворошиловградська обл.: Лисичанський рн, Шипилівка (Кот.), Серебрянка, правий берег Дінця (Кот.!); Попаснянський ри, коло Нижнього (Гроссг. і Акінф., Кот.); Ворошиловград (Таліев); Олександрівський ри, коло Білого (Таліев). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Доманівський ри, Богданівка (Пач.), Прибужжя (Комша у Пач.); Первомайський рн, Первомайськ, Мигія (Пач.). — Кіровоградська обл.: Новогородківський ри, Чечеліївка (Пач., Кот.); околиці ст. Долинської (Пач.). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, між Анастасівкою і Мусіївкою (Кот.);

Кривий Ріг, по Інгульцю (Кот.!); Дніпропетровськ, дуже часто з фіолетовими і жовтими квітками (Акінф.), там само, кол. Потьомкінський сад, квітки фіолетові (Алексеєнко!). **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Кобеляцький рн, Михайлівка, з фіолетовими і жовтими квітками (Ілліч.); Карлівський ри, Мар'яиівка (Угринський), Карлівка (Цінгер!, Ілліч.). — Харківська обл.: Красноградський рн, коло роз'їзду Бучки, з фіолетовими і жовтими квітками (Ілліч.!), недалеко від Красограда (Ширяєв); Сахновщанський рн, коло Великих Бучок, правий берег р. Орелі (Ніколаєв); Вовчаиський рн, Василівка, Великобурлуцький рн, Андріївка (Угринський); Куп'янськ (Клок.); Дворічанський ри, Касянівка (Васильєв-Яковл.!), Дворічна (Кот.); Лозівський рн, Красно-Павлівка (Шидловський, Кот.); Близиюківський рн, Криштопівка (Криштофович). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, схили балок та вододіли (Акінф.); Синельникове (Угрииський). — Запорізька обл.: Приморський рн, околиці Ногайська — Малі Свиихи, цілина коло р. Солоної (Бойко). — Сталінська обл.: Жданов (Рудевич!); Ляпиие, глинисті схили до моря (Кот.); Будьоннівський ри, Хомутове (Кот.!); Ольгинський рн, Велико-Анадольське лісництво, з фіолетовими і жовтими квітками (Висоцький!). — Ворошиловградська обл.: Покровський рн, Кочиновський степ, на крейді (Кот.!); коло Старобільська, з фіолетовими і жовтими квітками (Ширяєв); Євсузький рн, Деркульський степ, з фіолетовими квітками (Танфільєв!); коло Ново-Айдара, на крейдяних відслоненнях, квітки жовті і чорноплямисті (Таліев); Старобільський рн, квітки фіолетові (Кузнецов!). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Тузлівський ри, Дивізія; Татарбунари (Липський); Лиманський рн, Шабо (Тардент), Сарата; Болград, (Липський). — Одеська обл.: околиці Одеси (Каменський!), там само, квітки білі, жовті і фіолетові (Шестериков); Одеський ри, Дофінівка (Пач.), Сичівка (Пач.). — Миколаївська обл.: Новобузький рн, Пелагіївка (Браунер у Пач.); Варварівський рн, Нечаяне (Пач.), Горобчанська Коса (Пач.); між Очаковим і Ольвією (Пач.); Миколаїв (Федосєєв!, Пач., Крижевський!). — Херсонська обл.: Білозерський рн, Білозерка, Софіївка (Пач.); Бериславський рн, Берислав, Козацьке, Качкарівка (Пач.); Ново-Воронцовка, балка Осокорівка, квітки фіолетові (Васильєв-Яковл.!). — Дніпропетровська обл.: Криворізький рн, Ново-Житомир (Пач.). — **Л.З.С.** Запорізька обл.: Великотокмацький рн, околиці Молочаиська, Великий Токмак (Кот.!); Михайлівка (Таліев!); Запоріжжя (Груиер!). — Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова (Тецман, Пач., Альохін, Шалит!, Кот.); Геиіческий рн, Ново-Олексіївка (Кот.).

Var. longituba Bordz. **nova.** Стебло 1—1,5 *см* завв.; трубочка оцвітини (75)80—90 *мм* завд., в 7—10 разів довша від зав'язі.

— *I. longiflora* Bess. in herb., non Ledeb., nec. de Vest.

П.Л.-С. Одеська обл.: Савраиь (Андрж.!). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровськ (Рашедт!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: ст. Яма, на схилі яру (Оксіюк!); там само на схилі за Донецькою залізницею (Оксіюк!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Красноград, з фіолетовими та жовтими квітками (Ілліч.).

Примітка. Різиовидність ця відрізняється від var. *elongata* Lipsky, відомої з Передкавказзя, низеиьким, як у типової форми, стеблом (у var. *elongata* Lipsky стебло до 10 *см* завв.).

Поширення виду по СРСР. Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ; Передкавк. Даг., Схід. Закавк.

Загальне поширення. Північна частина Балканського пів-

острова, Угорщина, Трансільванія, Австрія, південна смуга Європейської частини СРСР, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія.

Примітка. Продан [Die Iris-Arten Rumäniens in Bull. du Jard. bot. Univ. de Cluij, XIV (1934) 116] вважає, що типовий *Iris pumila* L. росте лише в Трансільванії та Буковині. На думку акад. Гроссгейма, наша рослина є *Iris taurica* Lodd.

Господарське значення. Вид цей культивують у садах і квітниках.

582 (8). **I. aequiloba** Led. — **Півники рівнолопатеві.** Кореневище довге, 7—8 *мм* завт., з корінцями 12—15 *см* завд. і 1 *мм* завт. Стебло коротке, 15—30 *см* завв., при основі з 3—4 нерівними листками, 3—10 *мм* завш. Вище на стеблі два листки з піхвами; з них зовнішній — трав'яний, до 10 *см* завд.; внутрішній — до 11 *см* завд., на верхівці — перетинчасті. Квітка на ніжці 5—8 *мм* завд.; довжина трубочки віночка 8—9,5 *мм* завд.; пластинки віночка лілові або жовті, рівні, 40—50 *мм* завд., 8—12 *мм* завш. Зовнішні пластинки віночка зверху тупі або закруглені, назад зігнуті; внутрішні — ланцетні, вгорі трохи загострені; зав'язь 10—18 *мм* завд. Плід — тригранний, трохи здутий, 30—48 *мм* завд., 1—2 *см* завш. Насіння буруваточервоне, до 3,5 *мм* завд. ♃. Цв. IV—V.

Ledeb., Ind. sem. horti Dorpat (1823) 4. Вульф, Фл. Крыма, т. I, в. I (1927) 67. Prodan, Die Iris-Arten Rumäniens in Bull. Grad. Bot. Univ. Cluj, XIV (1935) 132.

— *I. longiflora* Ledeb., Ind. Sem. horti Dorpat (1822), II, non de Vest. — *I. pumila* L., subsp. *aequiloba* Baker in Journ. Linn. Soc., XVI (1877) 143. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 470. Пач. Херсон. фл., I, 506. Федченко, Фл. СССР, IV, 546 pro var. Лавренко, Фл. УСРР, визн., I, 323.

На солонцюватих трав'яних місцях на півдні Херсонської області.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський район, Солоноозерна лісова дача, морське узбережжя (Пач.). — **П.С.** Херсонська обл.: між Іванівкою та Поворотним кордоном, приморська частина (Пач.); Перекоп (Єгорова); півострів Чонгар (Кот.).

Поширення по СРСР. Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз., Крим.

Загальне поширення. Ендем південної частини СРСР.

583 (9). **I. scariosa** Willd. — **Півники перетинчасті.** Кореневище повзуче, наверху з буруватими волокнами. Стебло до 10—12 *см* завв., вгорі з суцвіттям з двох квіток. Листки всі прикореневі, мечовидні, більш-менш назад зігнуті, майже однакової довжини з стеблом або коротші від нього. Покривало трилисте, з перетинчастих довгастих або еліптично-ланцетних, загострених або рідше тупих листочків. Квітки бузкового кольору, сидячі або з дуже короткими квітконіжками; трубочка оцвітини коло верхівки трохи розширена, в 2—3 рази довша від зав'язі і звичайно перевищує покривало. Частки оцвітини майже однакової довжини; зовнішні — довгасто-обернено-яйцевидні, поступово до основи звужені, з борідкою; внутрішні — з вузьким нігтиком. Лопаті

Рис 49. *Півники рівнолопатеві — Iris aequiloba* Led.
1 — нижня частина рослини з плодом; *2* — верхня частина рослини.

частоk стовпчика ланцетні, здебільшого з зубчастим зовнішнім краєм. Коробочка довгасто-еліптична, шестигранна, при основі й наверху загострена. ♃. Цв. IV—V.

Willd. ex Link. in Spreng., Schrad und Link., Jahrb., I. (1820) 371. Dykes, Iris, 178. Федченко, Фл. СССР, IV, 550.

— *I. pumila δ. scariosa* **Schmalh.**, Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 470. — *I. biflora* Bess., Enum. (1822) 4, n° 47, non Pall. — *I. glaucescens* **Bunge** in Ledeb., Fl. Alt., I (1829) 58.

Рисунки: Ledeb., Icon. pl. fl. Ross., II, tab. 102.

У степах, на кам'янистих і солонцюватих місцях.

З.Л.-С. (або **П.Л.-С.**?). Кол. Поділля (Андрж. у Бессера)[1] — **П.З.С.** Одеса (герб. Бот. іист. Всесоюзн. Акад. наук!).

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр. (південно-західна частина), Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз. (за Шмальгаузеном); Західний Сибір: Верх.-Тоб., Алт.; Середня Азія: Арало-Касп., Прибалх., Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Південь Європейської частини СРСР (спорадично), Західний Сибір, Монголія, Джунгарія.

Примітка. Ізольоване знаходження цього виду в західній частині УРСР, відірване від суцільного ареалу поширення на величезну відстань, досі не з'ясоване. Хоч і не можна сумніватися в правильності визначення відповідних рослин спочатку проф. І. Ф. Шмальгаузеном, а потім акад. О. В. Фоміним, все-таки потрібно підтвердити цей надзвичайно цікавий факт зростання *I. scariosa* Willd. на Україні новими знахідками.

584 (10). I. hungarica Waldst. et Kit. — **Півники угорські.** Кореневище довге, повзуче, 18—22 *мм* завт. Стебло 15—30 *см* завв., просте або частіше від середини або нижче розгалужене, з 1—2 здебільшого одноквітковими гілками. Листки майже рівні стеблу, серповидно-мечовидні, 1—3 *см* завш. Частки покривала овальні або довгасті, здуті, трав'яні, часто червонуваті. Квітки перед цвітінням трохи звислі, темнофіолетові; трубка оцвітини в два рази довша від майже сидячої зав'язі; зовнішні частки оцвітини з обернено-яйцевидною, відігнутою пластинкою, до 3 *см* завш., поступово звуженою в нігтик, з білуватою або яснофіолетовою борідкою; внутрішні частки оцвітини витягнуті в нігтик; лопаті часток стовпчика ланцетні, загострені. Зав'язь тригранна. Коробочка довгаста, тригранна. ♃. Цв. V—$^1/_2$VI.

Waldst. et Kit., Pl. rar. Hung., III (1812) 251, tab. 226. Prodan, Iris Rumäniens in Bull. Grădinii Bot. si Al. Muz. Botan. dela Un. din. Cluj (1935) 162.

— *I. aphylla* L. subsp. *hungarica* Aschers. et Graebn., Synops., III (1906) 479. Пач., Херс. фл., I, 508. Лавр., Фл. УСРР, визн. I, 324, pro parte. — *I. bohemica* F. W. Smidt, Fl. Bohem. Cent., IV (1794) 5. Bess., Enum., n° 1447.

Рисунки: Waldst. et Kit., l. c., tab. 226!. Prodan, Iris Rumäniens, I, c., taf. **XXVII, XXVIII, XXIX.**

[1] Рослина Андржейовського зібрана або в Молдавії на лівобережжі Дністра, або в околицях Савранї, Одеської області (Є. Б.).

Рис. 50. *Півники угорські — Iris hungarica* Wald. et Kit. Вся рослина в натуральну величину.

На галявинах у листяних і мішаних лісах, між чагарниками, у гаях, на лугах. — Зрідка в південній частині Полісся; розсіяно в Лісостепу і злаково-луговому Степу.

Р.Л. Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Ярина (Томашек), смт Івана Франка (Блоцький у Запал.). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Рог.); Коростишів (Рог.!). — Київська обл.: коло Києва (Шмальг.!); околиці Києва — Пуща-Водиця (Траутф.!, Семенк.!, Лонач.!), Сирець (Васильєв-Яковл.!), Голосіево (Зеров!), Боярка (Оксіюк); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенк.!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, Семиполки (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скалатський рн, Качанівка (Реман), Гостра Могила (Слендзінський у Запал.); Товстенський рн, Устечко (Слендзінський у Запал. sub var. *calcarea* Zapal.); Заліщицький рн, Зозулинці (Гербіх). — Чернівецька обл.: Заставнівський рн, Прилипче, Погорілівка, Вікно, Дорошівці (Гербіх). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Цнбулівка, Врублівці, Китайгород (Богацький). — Одеська обл.: Балтський рн, Петрівка коло Балти (Пач.), Перельоти (Пач.); Красноокнянський рн, Ставрове (Пач.); Долинський рн, між Ставровим і Качурівкою (Пач); Фрунзівський рн, Йосипівка (Пач.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Сокальський рн, Поторица (Запал.); Броди (Клебер). — Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.). — Ровенська обл.: Ровенський рн, Городок (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Комсомольське (Рог.); Вінниця (Шмальг., Білозір). — Київська обл.: Біла Церква (Рог.!, Гродзінський!); Ставище (Андрж.!); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Маслівка (Монтр., Рог.!); Смілянський рн, Яблунівка, ліс Реп'яшне (Підоплічка!); коло Черкас (Генінг!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, коло Глинська (Пач.), між Перехрестівкою і Криловим (Пач.); Знам'янський рн, Знам'янка (Пач.), коло Водяного (Пач.); Ново-Миргородський рн, коло Панчевого (Пач.); у лісі коло Кіровограда (Ліндем.); Тишківка (Пач.); Олександрівський рн, коло Косівки (Пач.); Олександрія (Пач.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: коло Переяслав-Хмельницького (Пач.). — Чернігівська обл.: Бобровицький рн, Макарівка; Прилуцький рн, Ніжинський рн (Ракочі!); Малодівицький рн, Дівиця (Михайловський!). — Полтавська обл.: Лубни (Августінович!, Рог.!); Дикаиька (Монтр.!); Полтава (Дубяга!). — Харківська обл.: Харків (Черн.!, Наливайко!); Золочівський рн, Мала Рогозянка (Лавр.!); околиці Мерефи (Угринський, Кот.); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.). — **П.З.-Л.С.** Одеська обл.: Ананьївський рн, між Жеребковим і Байталами (Пач.); Долинський рн, Мардарівка (Пач.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло Карлівки на березі р. Орчика (Ганешин!).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Східна Німеччина, Угорщина, Югославія, Чехословаччина, Трансільванія, середня і південно-західна смуги Європейської частини СРСР.

585 (11). I. furcata M. B. — **Півники вильчасті.** Кореневище коротке, повзуче. Стебло 15—50 *см* завв., з 2—3 здебільшого одноквітковими гілками. Листки широко-серповидно-мечовидні, не перевищують стебла, 1—2 *см* завш., квітки на ніжках. Оцвітина ясносиньо-фіолетова; зовнішні і внутрішні частини оцвітнни майже однакові, зворотно-яйцевидні, 4—5(6) *см* завд. і близько 2—2,5 *см* завш. Тригнізда зав'язь з бо-

розенками на боках. Коробочка 4—4,5 *см* завд. і 2—2,5 завш. ♃. Цв. $^2/_2$IV—V.

M. Bieb., Fl. Taur.-Cauc., III (1819) 42. Гроссгейм, Фл. Кавказа, II (1940) 223.

Степи, степові схили, крейдяні та вапнякові відслонення у східній і південно-східній частинах УРСР.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Сталіно (Котов і Карнаух!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: околиці Чугуєва (Черн.); околиці Куп'янська (Клок., Кот.); Дворічна (Кот.); Вовчанський рн, радгосп Водяний (Чешко і Мулярчук).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Даг., Східн. Закавк.

Загальне поширення. Південний схід Європейської частини СРСР, Мала Азія.

Примітка. Вид, дуже близький до *I. hungarica* Waldst. et Kit., за який його часто приймають. Потребує дальших спостережень над ним у природі і з'ясування точніших меж поширення.

585[1] (12). I. polonica Blocki emend. Asch. et Gr. — **Півники польські.** Рослина дуже схожа на *I. hungarica* Waldst. et Kit. Стебло 10—15 *см* завв., від основи розгалужене, з косо вгору спрямованими гілками. Листки широкі, серповидно-мечовидні, дуже зігнуті, 2—4 *см* завш. Прицвітні листки фіолетово-забарвлені, гострі. Квіток здебільшого 3—4, яснофіолетових. Зав'язь шестигранна. ♃. Цв. V.

Blocki in Asch. et Gr., Synops., III (1905—1907) 478.

— *I. aphylla* A. d. *polonica* Asch. et Gr., ibid.; Kulczyński, Fl. Polska, I (1919) 153.

Наведено в Asch. et Gr. для Галичини (невідомо якої — східної чи західної? Коли для східної, то, можливо, буде знайдено в межах УРСР).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Верх.-Дністр.?, Карпати?

Загальне поширення. Ендем Прикарпаття.

Примітка. Вид потребує дальшого вивчення і з'ясування точніших меж поширення.

585[2] (13). I. variegata L. — **Півники рябі.** Рослина до 40—50(60) *см* завв. Стебло вгорі розгалужене, звичайно багатоквіткове; листки широко- або лінійно-мечовидні, майже однакової довжини з стеблом або коротші, 12—35 *мм* завш. Листочки покривала цілком трав'яні, здуті, довгасто-ланцетні або довгасті, загострені. Квітки майже сидячі, трубочка оцвітини вдвое довша від зав'язі; частки оцвітини довгасто-обернено-яйцевидні, з округленою або виїмчастою верхівкою; зовнішні жовтуватобілі, з численними буруватими або темнопурпуровими жилками і з жовтою борідкою; внутрішні — золотистожовті; лопаті часток стовпчика широкі, з зубчастим зовнішнім краєм. Коробочка довгаста, загострена. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 38. Dykes., Gen. Iris., 159. Lindem. Uebersicht der bisher in Bessarabien aufgefunden. Spermatophyten. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 471. Aschers. u. Graebn. Synops., III, 480. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 289. Федченко, Фл. СССР, IV, 552.

Рисунки: Rchb., Icon fl. Germ. et Helv., IX, fig. 761. Hegi, Ill. Fl. Mittel-Eur., II, 289, Fig. 391!.

Вирощують у квітниках і, можливо, трапляється де-не-де як здичавіла рослина.

Наводиться Ліндеманом для МРСР (між Бачи й Чнгірлянами), Ашерсоном і Гребнером та Гегі для півдня СРСР (цит. м.), а також Наливайком під знаком запитання для східної частини лівобережного Лісостепу (околиці м. Зміева).

Поширення по СРСР. Бессараб., Волз.-Дон. (?), Ниж.-Дон.

Загальне поширення. Баварія, Австрія, Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Югославія, Болгарія.

585³ **(14). I. germanica** L. — **Півники садові** або німецькі. Кореневище товсте, коротке, повзуче. Стебло 60—100 *см* завв., багатоквіткове. Листки мечовидні, сизозелені, загострені. Частки покривала довгасто-човникоподібні, перед цвітінням від основи до середини трав'яні. Трубка оцвітини довша від зав'язі; відгин оцвітини яскравофіолетовий, з жовтуватими нігтиками, з бурими жилками; пластинки зовнішніх часток оцвітини обернено-яйцевидні, вертикально-звислі, зверху з поздовжньою жовтою борідкою; внутрішні частки оцвітини однакової довжини з зовнішніми, раптом звужені в нігтик; лопаті часток стовпчика яйцевидні, розчепірені. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 38. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 471. Федченко, Фл. СССР, IV, 553. Лавр., Фл. УСРР, визн., I, 324.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 765!.

Часто культивують по садах як декоративну рослину. За деякими даними, може дичавіти, не виходячи, проте, за межі садів.

Майже по всій УРСР.

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Причорн., Верх.-Волз., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Крим.

Загальне поширення. В дикому стані: Південна Європа до Південної Німеччини, Австрія і Румунія, Греція, Кріт, Північний Іран, Північна Африка.

585⁴ **(15). I. florentina** L. — **Півники флорентинські.** Кореневище товсте, повзуче. Стебло до 60 *см* завв., довше від широко-мечовидних листків; вгорі — розгалужене, з 2—4 покривалами. Листочки покривала ланцетно-човникоподібні, під час цвітіння, за винятком серединної поздовжньої трав'яної частини, перетинчасті. Квітки на досить довгих квітконіжках; трубочка оцвітини трохи довша від зав'язі; частки відгину оцвітини білі або блідоголубуваті; зовнішні — обернено-яйцевидні; у верхній частині відігнуті, при основі з бурими жилками і ясножовтою борідкою; внутрішні — довгасто-обернено-яйцевидні, до основи майже поступово звужені в нігтик; лопаті часток стовпчика вперед спрямовані. ♃. Цв. V—VI.

L., Syst. nat., ed. 10 (1759) 863. Parlat., Fl. Ital., III, 271. Boiss., Fl Or., V, 137. Rouy, Fl. d. Fr., XII.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX. fig. 766!.

Розводять у садах і квітниках.

Загальне поширення. У дикому стані: Канарські острови, Піренейський півострів, Південна Франція, Італія, Балканський півострів, Північна Африка, Південна Аравія.

Господарське значення. Кореневище *Rhizoma Iridis* містить у собі кетон ірон і застосовується в медицині (у нас під назвою фіалкового кореня) та в парфюмерному виробництві.

585⁵ **(16). I. pallida** Lam. — **Півники бліді.** Кореневище товсте, повзуче. Стебло 30—60 *см* завв. або вище, значно перевищує широко-мечовидне листя, здебільшого тільки вгорі розгалужене. Суцвіття більш-менш багатоквіткове; листочки покривала від основи перетинчасті. Квітки запашні, на коротких квітконіжках; трубочка оцвітини майже такої ж довжини, як зав'язь; частки оцвітини яснофіолетові, майже однакової довжини, дуже широкі; зовнішні — широко-обернено-яйцевидні, з жовтою борідкою, у верхній частині відігнуті; внутрішні — догори спрямовані; лопаті приймочки півяйцевидні, гострі, на зовнішньому боці зубчасті. ♃. Цв. V—VI.

Lam., Encycl. III (1789) 294. Boiss., Fl. Or., V, 138.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., IX, fig. 767!.

Розводять у садах і квітниках.

Загальне поширення. У дикому стані: Італія, Кріт, Родос, Сірія, Палестіна.

Рід 175. Сизюринхій — Sisyrhinchium L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1735) 273; ed. 5 (1754) 409.

Квітки правильні, зібрані суцвіттями наверху стебла або його гілок; кожне суцвіття до цвітіння сховане в дволисте здебільшого покривало, один листок якого цілком трав'яний, а другий нерідко, принаймні по краях, перетинчастий. Оцвітина лійкувата або дзвоникувата, з майже однаково довгих, довгастих або довгасто-обернено-яйцевидних, зрослих між собою при основі листочків. Нитки тичинок прикріплені до зрослої частини оцвітини і в нижній частині більш або менш зростаються між собою в трубочку, через яку проходить стовпчик. Стовпчик нитковидний, з трьома циліндричними гілочками, розміщеними в проміжках між пиляками; приймочки наверху гілочок стовпчика. Коробочка тригніздна, з двома поздовжніми рядами насіння у кожному гнізді. — Здебільшого багаторічні трави з коротким кореневищем, рідко однорічники.

В роді налічують, за Бріттоном і Бровном [Illustrated Flora of the Northern United States, v. I (1913) 542], до 150 видів, поширених виключно в Америці; тільки один вид — *S. angustifolium* Mill., крім Америки, відомий для Нової Зеландії, Австралії (Квінсленд), острова Маврікія, Західної і Середньої Європи та для Європейської частини СРСР.

586 (1). S. angustifolium Mill. — **Сизюринхій вузьколистий.** Кореневище тонке, повзуче, стебло просте, сплюснуте, крилате, безлисте, 25—30 *см* завв., 3—4 *мм* завш. і близько 0,5—0,75 *мм* завт. Листки всі прикореневі, лінійні, загострені, голі, коротші від стебла, 2—4(5) *мм* завш., суцвіття наверху стебла, 1—4-квіткове, з покривалом з двох листочків, з яких внутрішній значно менший; квітки на довгих квітконіжках. Оцвітина дзвоникувата, блідофіолетова, 8 *мм* завд., з довгастими або довгасто-обернено-яйцевидними листочками, зрослими при основі в коротеньку трубочку; зовнішні листочки оцвітини на верхівці раптом звужені у вузьке загострення; внутрішні — тризубчасті. Тичинкові нитки прикріплені до зрослої частини оцвітини, зрослі між собою майже до пиляків у залозисто-опушену трубочку. Коробочка майже куляста. ♃. Цв. V.

Mill., Gard. dict., ed. 8 (1768), n° 2. Wróblewski in Sprawozd. Kom. Fiz. Akad. Umiejętn. Kraków., LI (1917) 90, 91. A. Margittai in Magyar botanikai lapok, XXXII (1933) 95. Федченко, Фл. СССР, IV, 578.

— *S. bermudianum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 954 pro parte. — *S. anceps* Baker in Journ. Linn. Soc., XVI (1877) 117. Szyszylowicz in Sprawozd. z X-go zjazdu lekarzy i przyrodników polsk., r. 1907. — *Marica anceps* Ker.-Gawl., Irid. Gen., 2 (1827).

Рисунки: Flora polska, I, str. 144, ryc. 18, A—B!.

На трав'яних відкритих місцях, рідко і тільки в околицях Києва та на Покутті, де місцями трапляється у великих кількостях.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на вогких лугах у долині Студинець (Маргиттай). — **К.Л.** Станіславська обл.: Покуття, на відкритих сухих, порослих ялівцем, берегах Прута, Ланчин, 1200—1300 *м* над рівнем моря; на південному схилі Спусту на лісному лузі, 443 *м* [Врублевський, Kosmos, XXXIX (1914) 27]; на Форещанці під Чорногорою, 1000 *м* (Гуппенталь у Врублевського). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва — на трав'яних місцях коло Рибного озера (VI. 1938, Оксіюк).

Знаходження у нас *S. angustifolium* Mill., яка походить з Північної Америки, потребує з'ясування. Простіше його можна пояснити занесенням, але, можливо, що цей вид у нас є реліктовим.

Поширення по СРСР. Серед.-Дніпр., Верх.-Волз. (Москов. район), Східн. Карпати (Покуття, Закарпат. обл.).

Загальне поширення. Північна Америка, Бермудські острови, Австралія: Квінсленд; Нова Зеландія, Західна і Середня Європа.

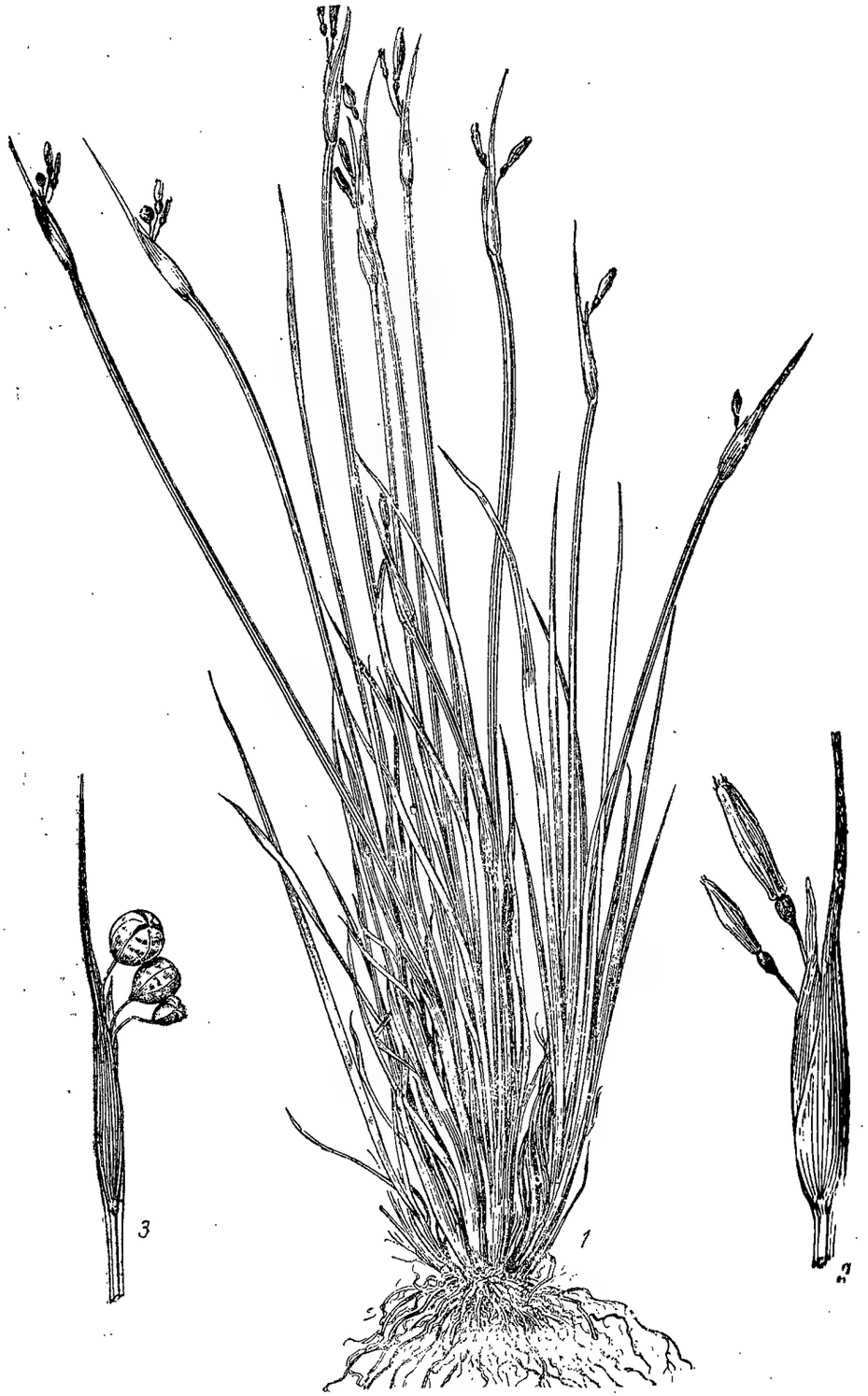

Рис. 51. *Сизюринхій вузьколистий — Sisyrhinchium angustifolium* Mill.
1 — вся рослина; *2* — гілочка з квітками (збільш.); *3* — гілочка з плодами (збільш.).

Рід 176. Косарики — Gladiolus (Tourn.) L.

Tourn., Inst. 365, tab. 190. L., Syst., ed. 1 (1735), n° 57.

Оцвітина віночкоподібна, неправильна, з короткою зігнутою трубочкою і з косим шестироздільним відгином, з нерівними частками. Тичинок три, схованих під верхньою часткою оцвітини; пиляки лінійні, прикріплені до ниток трохи вище двороздільної основи. Зав'язь нижня, тупотригранна; стовпчик нитковидний, з трьома від основи лінійними, вгорі лопатчастими приймочками. Насіння у наших представників сплющене. — Трав'яні рослини, з улисненим стеблом, при основі з кулясто-яйцевидною бульбою, що охоплюється волокнистими нижніми частинами листових піхов, і з лінійно-мечовидним листям; квітки в колосовидному суцвітті.

Близько 250 видів, поширені переважно в Тропічній і в Південній Африці; 14 видів ростуть у Середземноморській області та в сусідніх з нею країнах. В СРСР зустрічаються дев'ять видів; з них в УРСР відомі лише три види — *G. imbricatus* L., *G. apterus* Klok. і *G. paluster* Gaud.

Рід косариків має істотне значення у декоративному садівництві. Точно встановити, від якого виду походить даний культурний сорт — тепер неможливо, і тому сучасні численні сорти косариків позначаються просто латинською назвою *G. hybridus* Hort. або *G. cultorum* Hort. Раніш культурні косарики можна було ділити на дві групи: пізніше і раніше квітучі. До пізніше квітучих належать гібридні види: косарики гентські — *G. gandavensis* Van Houtte; косарики Лемуана — *G. Lemoina* Hort.; косарики нансійські — *G. nanceianus* Hort. (із м. Нансі у Франції). До раніше квітучих належать також гібридні — косарики ранні — *G. praecox* Hort. Але коли утворилися нові сорти косариків, такий поділ став непридатним.

Родоначальниками багатьох сучасних культурних сортів косариків є такі чотири види: косарики сумні — *G. tristis* L., косарики кардинальні — *G. cardinalis* Curt.; косарики Сандерса — *G. Saundersi* Hook.; косарики яскраво забарвлені — *G. psittaceus* Hook., які походять з Південної Африки (за даними Н. І. Кічунова). Крім того, в культурі часом можна зустріти середземноморський вид: косарики звичайні — *G. communis* L.

---

1. Бульбоцибулина обгорнута товсто-волокнистими піхвами, що вгорі утворюють сітку; суцвіття 2—3(5)-квіткове; коробочка довгасто-обернено-яйцевидна, з трьома неглибокими борозенками, наверху округла . . . . . **(3). К. болотні — G. paluster Gaud.**

— Бульбоцибулина обгорнута тонко-волокнистими піхвами, що лише іноді вгорі утворюють сіточку; суцвіття 4—10-квіткове; коробочка округло-обернено-яйцевидна, наверху з заглибиною . . . . . 2.

2. Насінина плоскувата, овальна, оточена крилом у вигляді суцільної облямівки; оцвітина рожеволілова; додаткові дрібні цибулинки відсутні. Вид, властивий західному Лісостепу і Поліссю . . . . . **(1). К. черепичасті — G. imbricatus L.**

— Насінина грушовидна, зовсім позбавлена крилатої облямівки; оцвітина темнопурпурово-фіолетова (бурякового кольору); при основі верхньої бульбоцибулини постійно сидять більш-менш численні додаткові цибулинки. Вид властивий східним лісостеповим та степовим районам . . . . . **(2). К. безкрилі — G. apterus Klok.**

587 (1). Gladiolus imbricatus L. — Косарики черепичасті. Бульбоцибулина 7—20 *мм* завд., 7—15 *мм* у поперечному діаметрі, виразно подвійна; нижня (стара) бульба часто чимала, 2,5—5 *мм* завв.; верхня (без обгорток) 6—11 *мм* завд. Покривні луски тонко-паралельно-волокнисті; зовнішні — сіруватобурі, часто багатошарові, тонкі, майже плівчасті; внутрішні — рясно вкриті темнопурпуровими цяточками; при основі верхньої бульби немає додаткових дрібних цибулинок. Стебло 55—135 *см* завв., тонке, у нижній частині з двома піхвами, вище з 2—3 розвиненими листками та з 1—3, найчастіше двома, вкороченими верхівковими; всіх стеблових листків 3—6, найчастіше 4—5; розвинені листки мечовидні або лінійно-ланцетні, 9—20 *мм* завш.; нижній — найширший, часто тупий. Колос (звивина) 5—18 *см* завд., з 5—12 квітками, не дуже густий або рідкуватий; прицвітки ланцетні або довгасто-ланцетні, 10—36 *мм* завд., 3—5 *мм* завш., загострені, в нижній частині з країв вузькоплівчасті. Оцвітина рожеволілова, часто з виразним синюватим відтінком, або синювато-темнолілова, (20)25—35(38) *мм* завд., з дуже вигнутою трубочкою, верхні частки оцвітини з округло-ромбічною пластинкою; пиляки 8 *мм* завд., дуговидно-вигнуті, вдвоє коротші від ниток тичинок; пластинки лопатей приймочки обернено-ланцетні. Коробочка обернено-яйцевидна або довгасто-обернено-яйцевидна, 8—12 *мм* завд., сидяча; насінина плоскувата, оточена крилом у вигляді суцільної облямівки, овальна, 4,5—6 *мм* завд., 2,5—4 *мм* завш., ржаво-коричнева. ♃. Цв. $^2/_2$VI—$^1/_2$VIII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 37. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 465 pro parte. Черняковская, Фл. СССР, IV, 583 pro parte.

На вогких і заболочених лугах; у листяних, мішаних і соснових лісах — по вогких галявинах та серед рідколісся. — У західній і північній частині УРСР.

Зак. Л., К. Л., Пр. Л., Р.-О.Л., Полісся, але в **Л.П.** — тільки до Десни; у південно-східній частині району не помічено. — **В.Л.-С.** Звичайно. — **З.Л.-С.** У північній частині району звичайно, в південній ще не виявлено. — **П.Л.С.** У північно-західній частині району нерідко, на схід від лінії Київ—Біла Церква—Вінниця не помічено. Через територію УРСР проходить південно-східна межа загального поширення цього виду, приблизно по течії Десни; далі від околиць Києва майже по прямій лінії через Південний Буг десь коло Гайсина — Тульчина до Дністра.

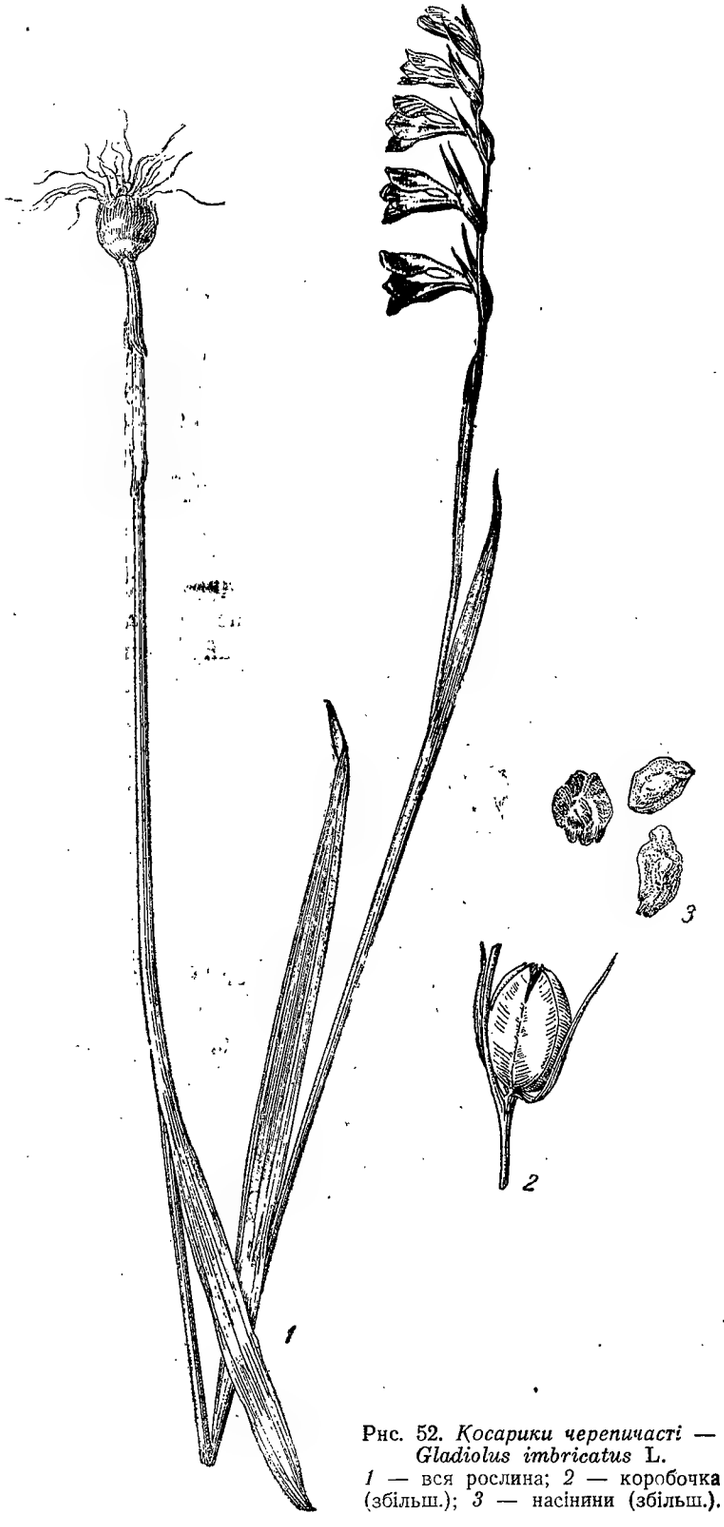

Рис. 52. *Косарики черепичасті — Gladiolus imbricatus* L.
1 — вся рослина; *2* — коробочка (збільш.); *3* — насінини (збільш.).

Поширення по СРСР. Європейська частина: Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дністр., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Серед.-Дніпр. Для інших районів СРСР наводиться помилково.

Загальне поширення. Середня Європа і західна частина Східної, на південь до Північної Італії та півночі Балканського півострова. Вказівки для Малої Азії стосуються інших видів.

Примітка. *G. imbricatus* L. sensu proprio постійно плутають з іншими, зовнішньо з ними схожими, але зовсім не близькими до нього видами, що дуже утруднює використання літературних даних про його поширення. Цей вид треба виділити в окремий ряд *Imbricati* Klok., до якого, крім *G. imbricatus* L. s. str., слід, мабуть, віднести ще *G. parviflorus* Berdau — ендемічний польський вид, описаний з околиць Кракова (помилково наводився і для УРСР). Цей вид відрізняється дрібнішою оцвітиною та пиляками, довшими від ниток тичинок. Можливо, що сюди також належать *G. crispiflorus* Herb. і *G. hydrophilus* Boiss et Huet., але про них ми ще не могли собі скласти точного уявлення. Для околиць Львова і для Кракова наводився ще один вид — *G. galiciensis* Schult. ex Bess., Primitiae (1809) 59, що є, за Бессером, близьким до *G. communis* L. і відрізняється вдвое дрібнішою бульбоцибулиною, нижчим зростом, коротшими і вужчими листками, а також пізнішим цвітінням (VII). Згодом польські автори віднесли цей вид взагалі до *G. communis* L., що ніби дичавіє і набирає такого вигляду. Але цю назву можна зустріти (у німецьких авторів) і в синоніміці виду *G. imbricatus* L. Екземплярів ми не бачили.

Рослина, що наводиться під назвою *G. imbricatus* L. для Мугоджарських гір (Зах. Сибір: Верх.-Тоб.), до цього виду навряд чи належить, але може належати до ряду *Imbricati* Klok. У степових районах Європейської частини СРСР, у Криму та на Кавказі представники ряду *Imbricati* Klok. не зустрічаються.

588 (2). Gladiolus apterus Klok. sp. nova in Addenda I, p. 407. — **Косарики безкрилі.** Бульбоцибулина коротко-яйцевидна, з конусовидною верхівкою, 12—25 *мм* завд., 8—20 *мм* у поперечному діаметрі; нижня (стара) бульба малопомітна. Покривні луски досить грубоволокнисті, у нижній частині з паралельними волокнами; у верхній — з сітчасто-переплетеними (вічка сіточки вузенькі, але добре помітні); зовнішні — коричнювато-темнобурі, шкірясті, твердуваті; внутрішні — без помітних плямочок на поверхні; при основі верхньої (молодої) бульби постійно сидять більш або менш численні додаткові цибулинки. Цибулинки ці коротко-еліптичні, відтягнені й загострені до кінця, 4—7 *мм* завд., 3—5 *мм* у поперечному діаметрі, коричнюватобурі, на поверхні сітчасто-волокнисті. Стебло прямостояче, рідко від основи підведене, (30)35—85(115) *см* завв., при основі одягнене двома піхвами, що продовжують внутрішні обгортки бульбоцибулини; вище з двома вузько-мечовидними листками, (2)3—15(18,5) *мм* завш., третій (верхівковий листок) у вигляді піхви з недорозвиненою або вкороченою пластинкою, зрідка (в особливо пишних екземплярів) стеблових листків не три, а чотири; пластинка нижнього листка більш коротко й тупо загострена, як у верхнього, де вона повільно й довго-загострена (але з тупуватим кінчиком). Колос (звичайно) однобічний, 5—12(17) *см* завд., з (2)4—10(12) квітками, густий. Прицвітки трав'яні, блідозелені, з країв досить широко білувато-плівчасті,

(12)15—45 *мм* завд., 4—8 *мм* завш.; нижні — обернено-ланцетні або, як і середні, довгасто-ланцетні, загострені; верхні — довгасті, звичайно тупі. Оцвітина загалом темнопурпурово-фіолетова (бурякового кольору зовні), без помітного синюватого відтінку в забарвленні, (25)30—38 *мм* завд., з вигнутою короткою трубочкою і майже однакової довжини частками, що вгорі перекривають одна одну краями; верхня та дві розміщені вище бокові частки з овальною пластинкою, до 14 *мм* завш., звуженою до основи в нігтик, на внутрішньому боці (у нижній частині) з видовжено-ромбічною білуватою плямою; розміщені нижче дві частки (з обернено-яйцевидною, вужчою, до 9 *мм* завш., пластинкою, звуженою в довший і вужчий нігтик) світліше забарвлені від усіх інших часток; нижча частка найвужча. Пиляки прямі, лише при верху трохи загнуті, не більш як у півтора раза коротші від питок тичинок (у крупніших квіток тичинкові нитки 12—15 *мм* завд., при довжині пиляків 10—12 *мм*); лопаті приймочки з обернено-яйцевидними, по краю опушеними пластиночками. Коробочка обернено-яйцевидна, з трьома малопомітними закругленими гранями, до основи звужена й відтягнена в коротеньку шийку, наверху втиснена, 8—15(17) *мм* завд., 7—10 *мм* у поперечному діаметрі (у верхній частині); насіння грушовидне, 3,5—4,5 *мм* завд., без крилатої облямівки; у нижній частині з паростком, коричнювато-темно-буре. Цв. $^{2}/_{2}$V—VII.

— *G. imbricatus* auct. fl. ucr. et ross. pro parte. — *G. communis* auct. fl. taur. et cauc., pro parte.

На заливних лугах високого рівня, особливо солончакуватих, між чагарником і на галявинах у лісостепових дібровах, а також на вогкіших місцях, серед гранітних відслонень і на приморських піскуватих луках, іноді залишається (як бур'ян) на полях. — Звичайна рослина в лівобережній частині Лісостепу і в північній лівобережній частині Степу.

П.Л.-С. Київська обл.: Звенигородський рн, Козацьке (Підоплічка!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Щеглеєв); Знам'янський рн, Чорний ліс (Гринь!). — **Л.Л.-С.** У південній частині звичайно, на північ простежено до лінії Прилуки—Суми. — **Д.Л.-С.** Звичайно. — **Л.З.-Л.С.** На північ від Дінця дуже звичайно; на півдні рідшає, доходячи втім до узбережжя. Із **П.З.С.**, **Л.З.С.** і **П.С.** немає гербарного матеріалу, але, мабуть, цей вид зустрічається в долині нижнього Дніпра і на узбережжі.

Поширення по СРСР. Європейська частина: Серед.-Дніпр., (півд. схід), Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк. (захід), Зах. Закавк. (північ.). Цей вид нам відомий з Курської, Воронезької, Саратовської і Ростовської областей РРФСР; у Криму — з околиць Нового Симеїзу та Байдар; на Кавказі з околиць Кисловодська, Черкеська, Новоросійська та з інших пунктів.

Загальне поширення. Обмежується вказаними. Понтичний ендем.

Примітка. Близькі до нашого види — *G. tenuis* **М.В.**, *G. caucasicus* Herb. — зустрічаються на Кавказі; їх разом з *G. apterus* Klok. треба об'єднати

Рис. 53. *Косарики безкрилі — Gladiolus apterus* Klok.
1 — вся рослина; *2* — коробочка; *3* — насіннии (збільш.); *4* — проросток.

в ряді *Apteri* Klok., що відрізняється від ряду *Imbricati* Klok. насамперед формою насіння, зовсім позбавленого крнла. Декоративна рослина; придатна для впровадження у культуру. Характерно з цього погляду, що в Криму й на Кавказі *G. apterus* Klok. ніколи не визначався як *G. imbricatus* L.; *G. apterus* тут визначали як відомий в культурі, але також дикорослий вид — *G. communis* L., в якого квітки ще більші, а насінина з крилом.

589 (3). G. paluster Gaud. — **Косарики болотні.** Бульба обвита товстими волокнами, що утворюють сітку з округлими або овальними проміжками. Стебло 30—60 *см* завв. Листки в кількості 2—3, лінійні, до 9—10 *мм* завш., тонкозагострені. Суцвіття негусте, 2—5-квіткове, однобічне; прицвітки зелені, ланцетні, коротші від квіток. Оцвітина пурпуровофіолетова. Коробочка довгасто-обернено-яйцевидна, з трьома неглибокими борозенками, наверху округла. ♃. Цв. VI—VII.

Gaud., Fl. Helv., I (1828) 97, Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 465. Федченко и Флеров, Фл. Европ. Росс., 259. Черняковская, Фл. СССР, IV, 583. **Рисунки:** Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 66, Fig. 2! und Fig. 403 k—l!.

На багнистих лугах.

Л.П. Чернігівська обл.: Новгород-Сіверський рн, Митрівка (Марусяк!).

Поширення по СРСР. Південно-східна частина БРСР (Могильов, Рогачів), крайня північна частина УРСР.

Загальне поширення. Північна Італія, північна частина Балканського півострова, Швейцарія, Угорщина, Німеччина, Польща, БРСР.

ПОРЯДОК ДРІБНОНАСІННІ — MICROSPERMAE

Квітки п'ятиколові, з тричленними колами і з віночкоподібною оцвітиною, здебільшого зигоморфні. Андроцей у наших представників дуже редукований. Зав'язь нижня, з численними насінними зачатками. Насіння дуже дрібне, з тонкою шкіркою і з нерозчленованим зародком.

РОДИНА XXX. ЗОЗУЛИНЦЕВІ — ORCHIDACEAE Lindl.[1]

Квітки двостатеві, дуже зигоморфні. Зав'язь нижня, з трьох плодолистиків, здебільшого скручена; у наших представників — одногнізда, з трьома насіннєносцями і з численними насінними зачатками, сидяча або на квітконіжці. Оцвітина звичайно віночкоподібна, з трьох зовнішніх і трьох внутрішніх листочків; зовнішні її листочки більш-менш однакові; бокові з них іноді зрослі між собою в один угорі двозубчастий листочок; з трьох внутрішніх листочків оцвітини бокові більш-менш схожі з зовнішніми, а задній (серединний) відрізняється від усіх інших листочків оцвітини своєю величиною і формою, а часто також і забарвленням та утворює так звану губу, яка здебільшого через скручування зав'язі або квітконіжки обернена вперед і звисає донизу. Всередині квітки над зав'яззю міститься так звана колонка, або гіностемій, що утворюється

[1] Опрацював Є. І. Бордзіловський.

Рис. 54. *Косарики болотні — Gladiolus paluster* Gaud.

через зростання стовпчика з тичинками. З шести тичинок типу цілком розвивається одна передня тичинка зовнішнього кола андроцею або розвинені дві бокові тичинки внутрішнього кола; у першому випадку буває два маленьких стамінодії на місці тичинок внутрішнього кола; в другому випадку на місці тичинки зовнішнього кола міститься великий пелюсткоподібний стамінодій. Пиляк двогніздий, прикріплений до паростка колонки вздовж або основою; пилок тільки в небагатьох випадках складається з відокремлених зерняг (в роду *Cypripedium* L.), звичайно ж у кожному пилковому гнізді пилкові зерна склеєні в так звані пилкові маси, або полінії, які бувають суцільні чи рідше дво- або чотирироздільні, пухкі, порошкуваті або щільні, воскоподібні чи гронуваті і часто мають ніжку. Приймочка у вигляді залозистої площадки на колонці під пиляком на боці, оберненому до губи; над приймочкою при основі гнізд пиляка здебільшого міститься так званий носик, що є виростом верхівки середнього плодолистика, часто трилопатевий; в останньому випадку середня лопать носика входить між основами гнізд пиляка, а бокові лопаті утворюють клейкі залозки, до яких приклеюються ніжки полініїв, а також часто одну або дві кишеньки, в яких заховані клейкі залозки. Плід — коробочка, що відкривається шістьма поздовжніми щілинами. Насіння дуже дрібне, безбілкове, з широкою прозорою сітчастою оболонкою і з нерозчленованим зародком.

Родина зозулинцевих має понад 400 родів, з дуже великою кількістю видів (не менше 10 000) і поширена по всій земній кулі; її представники трапляються майже скрізь, де тільки можуть існувати зелені рослини. Більша частина видів живе в тропічних країнах, почасти у вигляді наземних рослин, почасти у вигляді епіфітів на деревах.

Багато видів, що належать до цієї родини, декоративні рослини і їх часто культивують в оранжереях (наприклад, види родів *Catasetum, Cattleya, Coelogyne, Laelia, Masdevallia, Odontoglossum, Oncidium, Pleurothalis, Stanhopea, Vanda* та ін.). *Vanilla planifolia* родом з Мексіки дає ваніль (сухі, не зовсім спілі плоди); цей вид культивують у тропічних країнах. Багато видів з триби *Ophrydeae* дають так званий салеп (*Tubera Salep*), який застосовується в медицині і в текстильному виробництві. В УРСР відомий 20—21 рід цієї родини. Для неї вказано було ще один рід з одним видом, а саме *Aceras anthropophora* R. Br., але, без сумніву, помилково. Цей рід не тільки в УРСР, але, очевидно, і в усьому СРСР зовсім не трапляється.

---

1. Квітки наверху стебла поодинокі, або по 2—3; губа мішковидно здута і має вигляд черевичка з вузьким входом; тичинок дві, з боків колонки . . . . . **177. Черевички — Cypripedium L.**
— Квітки звичайно численні, у грановидних або колосовидних суцвіттях; губа не здута, плоска або майже плоска; тичинка одна, пиляк якої міститься зверху і позаду приймочки . . . . . 2.
2. Рослини з цілком розвиненими зеленими листками . . . . . 3.
— Рослини з рудиментарними буруватими, жовтуватими або білуватими листками у вигляді лускоподібних піхов . . . . . 21.
3. Стебло при основі потовщене в зелену бульбу, обгорнуту піхвами старих листків; квітки дрібні, зелені або жовтуватозелені, в гронах . . . . . 4.
— Основа стебла не потовщена; стебло відходить від кореневища або має при основі дві (рідко одну) кореневих бульби, не обгорнуті піхвами . . . . . 6.
4. Суцвіття 3—8(10)-квіткове; листочки оцвітини 5—6 *мм* завд., губа звичайно обернена донизу, по боках здебільшого з глибокою виїмкою, тупа; колонка видовжена, 2—2,5 *мм* завд., вперед зігнута . . . . . **180. Жировик — Liparis Rich.**
— Суцвіття з більшою кількістю квіток; листочки оцвітини не довші як 2,5—3 *мм*; губа гострувата або загострена, догори обернена; колонка дуже коротка, до 0,5 *мм* завд., ... 5.
5. Губа довгаста, з трьома жилками, гострувата; листків 3—4, 8—25 *мм* завд., 4—9(10) *мм* завш. . . . . **178. Малаксис — Malaxis Soland.**
— Губа з п'ятьма жилками, в базальній частині широко-яйцевидна, далі раптом звужена в лінійно-ланцетне закінчення; листків — один, рідше два і дуже рідко три, (3)3,5—9(10) *см* завд., (1,3)2—4(5) *см* завш. . . . . **179. Мікростиліс — Microstylis Nutt.**
6(3). Вісь суцвіття спірально скручена . . . . . **188. Скрученник — Spiranthes Rich.**
— Вісь суцвіття не скручена спірально або трохи скручена (в такому трохи скрученому суцвітті листки мають сітчасте жилкування) . 7.
7. Стебло при основі має суцільні, лапчасто-роздільні або лопатеві бульби . . . . . 8.
— При основі стебла бульб немає. Рослини з кореневищами . . 18.
8. Губа без шпори . . . . . 9.
— Губа з шпорою; при основі стебла завжди дві бульби . . . . 10.
9. При основі стебла під час цвітіння є тільки одна бульба; квітки жовтуватозелені, дрібні . . **189. Герміній — Herminium R. Br.**
— При основі стебла дві бульби. Квітки досить великі, іншого забарвлення . . . . . **199. Офрис — Ophrys L.**
10(8). Залозки полініїв лежать відкрито . . . . . 11.
— Залозки полініїв заховані в кишеньках . . . . . 16.
11. Губа трилопатева . . . . . 12.
— Губа суцільна, цілокрая або на кінці з трьома зубцями . . . . 14.
12. Три верхніх листочки оцвітини сходяться у вигляді шолома; два бічних — відхилені. Квітки суцвіття спрямовані в різні боки . . . . . **192. Билинець — Gymnadenia R. Br.**
— Всі листочки оцвітини, крім губи, зложені у вигляді шолома. Суцвіт-

тя однобічне або майже однобічне . . . . . 13.
13. Квітки жовтувато- або бруднуватобілі. Бульби майже до основи розділені на циліндричні, до кінця поступово звужені частки . . . . . **194. Леукорхіс — Leucorchis** E. Mey.
— Квітки яснопурпурові або лілові. Бульби суцільні або знизу виїмчасті . . . . . **193. Неоттіанта — Neottianthe** Schlechter.
14(11). Губа цілокрая . . . . . 15.
— Губа на кінці тризубчаста . . . . . **190. Цельоглосум — Coeloglossum** Hartm.
15. Шпора довга, нитковидна, значно довша від зав'язі; квітки білі або злегка зеленуватобілі, із звислою губою . . . . . **195. Любка — Platanthera** Rich.
— Шпора в 3—4 рази коротша від зав'язі; квітки чорнопурпурові або червоні, з догори оберненою губою . . . . . **191. Нігрітелля — Nigritella** Rich.
16(10). Ніжки полініїв з однією спільною залозкою; губа при основі зверху з двома подовженими пластинками . . . . . **198. Анакамптис — Anacamptis** Rich.
— Кожний поліній має окрему залозку; губа зверху без подовжніх пластинок . . . . . 17.
17. Залозки полініїв містяться у відокремлених кишеньках, які їх не цілком покривають; листочки оцвітини довго- і тонкозагострені, наверху трохи лопатево-поширені . . . . . **196. Траунштейнера — Traunsteinera** Rchb. fil.
— Залозки обох полініїв заховані в одній двогніздій кишенці; листочки оцвітини наверху не поширені лопатево . . . . . **197. Зозулинець — Orchis** L.
18(7). Губа приблизно коло середини перешнурована і складається з двох члеників: заднього, більш-менш увігнутого, і переднього — плоского або майже плоского . . . . . 19.
— Губа не перешнурована . . . . . 20.
19. Зав'язь скручена, сидяча, догори спрямована; плід догори стоячий . . . . . **185. Булатка — Cephalanthera** Rich.
— Зав'язь не скручена, на скрученій квітконіжці, поникла; плід повислий . . . . . **184. Коручка — Epipactis** Adans.
20. Кореневище підземне; стебло при основі з лусковидними піхвами і приблизно посередині своєї довжини з двома сидячими листками, зближеними супротивно або майже супротивно; губа дволопатева, довша від інших листочків оцвітини . . . . . **182. Зозулині сльози — Listera** R. Br.
— Кореневище надземне; листки чергові, нижні черешкові, зближені при основі стебла, сітчасто-жилкові; губа суцільна, трохи коротша від інших листочків оцвітини . . **187. Гудайєра — Goodyera** R. Br.
21(2). Губа із шпорою обернена догори . . . . . **186. Епіпогон — Epipogon** S. Gmel.

— Губа без шпори, обернена донизу . . . . . 22.
22(2). Вся рослина бурувата; кореневище вкорочене і густо вкрите численними, досить товстими звивистими коренями; губа спереду дволопатева, з розбіжними лопатями . . . **183. Гніздівка — Neottia** Sw.
— Вся рослина жовтуватозелена; кореневище м'ясисте, коралоподібне, без коренів; губа довгаста, приблизно посередині з кожного боку з невеликою зубцевидною лопаттю, на кінці ціла, тупа або виїмчаста . . . . . **181. Коральковець — Corallorhiza** Hall.

ПІДРОДИНА 1. PLEONANDRAE Pfitz.

Плідних тичинок 2—3. Всі три лопаті приймочки здатні до запилення.

Підродину *Pleonandrae* ділять на дві триби: *Apostasieae* з трьома родами і 14 видами, що поширені в тропічній Азії та Австралії, і *Cypripedieae* з чотирма родами і 89 видами, що ростуть у холодних, помірних, субтропічних і тропічних країнах північної півкулі, а також у Південній Америці. Триба *Apostasieae* має найпримітивнішу з усіх триб зозулинцевих будову квітки і, можна думати, найближча до вихідного типу цієї родини.

Триба 1. Cypripedieae Lindl.

Квітки дуже зигоморфні; губа черевикоподібна. Тичинок дві, третя перетворена на пелюсткоподібний стамінодій. Пилкові маси порошкуваті.

Рід 176. Черевички — Cypripedium L.

L., Gen. pl., ed. 1 (1737) 272.

Квітки двостатеві, дуже зигоморфні. Оцвітина розпростерта, після відцвітання не опадає; бокові листочки зовнішнього кола оцвітини здебільшого (як у всіх наших видів) зростаються майже доверху і утворюють один двозубчастий листочок, розміщений під губою; губа дуже здута і має вигляд черевичка з дуже маленькими вушкоподібними часточками, що знаходяться при її основі. Плідних тичинок дві з боків колонки, з майже кулястими пиляками, на дуже коротких коліноподібно-зігнутих нитках, рідше сидячих. Зав'язь дуже слабко скручена. Колонка коротка, нахилена вперед, з приростим до неї зверху пелюсткоподібним стамінодієм; приймочка трикутна або трилопатева. — Рослини з повзучими кореневищами, з довгими коренями і тонкими багатожилковими листками; квітки великі, одиничні або в невеликій кількості наверху стебла.

Рід складається з 28 видів, поширених у помірних і холодних країнах північної півкулі; один вид — у Мексиці. В СРСР відомо чотири види, в УРСР напевно відомий тільки один вид. — *C. calceolus* L.

В найближчому сусідстві з УРСР, у кол. Стародубському повіті знайдено було ще два види — *C. guttatum* Sw. і *C. macranthum* Sw. Ці види можуть бути знайдені і в УРСР, а тому тут подано їх опис.

---

1. Бокові листочки внутрішнього кола оцвітини тупі; губа 17—20(23) *мм* завд., біла, з фіолетоворожевими плямочками . . . . . **(1). Ч. плямисті — C. guttatum** Sw.
— Бокові листочки внутрішнього кола оцвітини гострі; губа 29—50—70 *мм* завд. . . . . 2.
2. Губа фіолетоворожева **(2). Ч. великоквіті — C. macranthum** Sw.
— Губа ясножовта . . . . . **(3). Ч. зозулині — C. calceolus** L.

589[1] (1). C. guttatum Sw. — **Черевички плямисті.** Кореневище довге, повзуче. Стебло 13,5—34 *см* завв., при основі з 2—3 піхвами, а коло середини з двома еліптичними або ланцетно-еліптичними, загостреними листками; в нижній частині стебло пухнасте, у верхній — залозисте; листки зверху голі, знизу вздовж жилок і по краю коротко-опушені, до 10 *см* завд. Квітка одинична, крім нижнього зеленуватого листочка оцвітини, біла, з фіолетоворожевими плямочками; прицвіток ланцетний або яйцевидно-ланцетний, коротший від квітки; верхній листочок оцвітини яйцевидний, гострий, однакової довжини з губою; нижній — довгастий, наверху двозубчастий, вдвоє коротший; бокові листочки оцвітини (з довгасто-яйцевидної основи) лінійно-довгасті, з округленою верхівкою; губа 17—20(23) *мм* завд., спереду округла, з широким входом і дуже маленькими напівеліптичними відігнутими частками при основі, з середини по серединній лінії опушена. Тичинки з сплющеним зубцевидним гострувато додатком. Стамінодій широко-еліптичний, виїмчастий, на дуже короткій ніжці. ♃ Цв. VI.

Swartz, Act. Acad. Holm. (1800) 251. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. der Orchideen, 82. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 464. Невский, Фл. СССР, IV, 596. Фл. УСРР, визн., I, 329.

— *C. calceolus* δ. L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 951.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 143!. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., Tab. 1, Fig. 1. Фл. СССР, IV, табл. XXXVII, фиг. 1!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 543!, 2042!.

У листяних лісах.

Цей вид, як і дальший, відомий в Брянській області, в кол. Стародубському повіті і, може бути, що він буде знайдений у північній частині Чернігівської області.

Поширення по СРСР. Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Волз.-Дон., Заволз.; увесь Сибір, Далекий Схід до Сахаліну.

Загальне поширення. Схід Європейської частини СРСР; уся помірна Північна Азія, Північний Китай, Манчжурія, Корея, Тібет.

589[2] (2). C. macranthum Swartz. — **Черевички великоквіті.** Стебло до 30—40(45) *см* завв., коротко-опушене. Листки в кількості 3—4, еліптичні або довгасто-ланцетні, з стеблообгортною основою, загострені, вздовж жилок, принаймні на нижньому боці і на краях, вкриті розсіяними членистими волосками. Квітки здебільшого одиничні, бузково фіолетові або рожеві; верхній листочок оцвітини яйцевидний, гострий, нижній — коротший і вужчий, вгорі гостро-двонадрізаний; бокові листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні або ланцетні, гострі; губа горизонтальна, з вузьким круглим входом, облямованим широко загнутим зарубчастим краєм, більша від бокових листочків оцвітини, рідше коротша, 4,5—5(7) *см* завд. Стамінодій серцевидно-яйцевидний, тупувато-загострений білуватий, з фіолетовопурпуровими крапками. Приймочка еліптична. ♃. Цв. VI.

Swartz in Act. Acad. Holm. (1800) 250. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. der Orchid., 83. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 464. Невский, Фл. СССР, IV, 598. Фл. УСРР, визн., I, 329.

Рисуики: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 146!. E. G. Camus, Iconogr. des Orchid. d'Europe, pl. 110, Fig. 8!. Keller u. Schlechter, l. c., Tab. 1, Fig. 2!. Фл. СССР, IV, 605, рис. 1, 2!.

У листяних лісах, на лісових галявинах.

Знаходження цього виду можливе в листяних лісах північної частини Чернігівської обл. (вид, відомий з Брянської обл., кол. Стародубського повіту).

Поширення по СРСР. Верх.-Дніпр., Волз.-Кам., Західний Сибір: Обськ., Верх.Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зеє-Бур., Уссур., Уд., Сахал., Камчат.

Загальне поширення. Схід Європейської частини СРСР; уся Північна Азія до Японського моря.

Примітка. Для кол. Південної Росії наведена (можливо, на основі екземплярів з кол. Стародубського повіту) ще різновидність цього виду var. *ventricosum* (Sw.) Rchb. f., що має бокові листочки оцвітини, довші від губи (Pfitzer in Engl., Pflanzenreich, IV, 50, S. 35.).

590 (3). C. calceolus L. — **Черевички зозулині.** Стебло коротко-залозисто-опушене, 20—40(50) *см* завв., при основі з буруватими піхвами, вище з 3—4(5) листками і з 1—3 квітками. Листки еліптичні або довгасто-еліптичні, загострені, вздовж складчасті, зверху яскравозелені, майже голі, знизу блідіші і вздовж жилок (а також і по краях) коротко-опушені. Прицвітки довгасто-ланцетні, загострені; нижні довші від квіток. Листочки оцвітини червонуватобурі; верхній — яйцевидно-ланцетний, загострений; нижній — вужчий, на верхівці з двома зубцями; бокові листочки оцвітини ланцетно-лінійні, трохи скручені. Губа звисаюча, яйцевидна або еліптична, зверху приплюснута, спереду кругляста, з вузько-серцевидним входом, 3—4 *см* завд., коротша від листочків оцвітини, ясножовта, при основі всередині з пурпуровими крапками. Тичинки з довгим гострим додатком, стамінодій білуватий з пурпуровофіолетовими крапками, довгастий, з серцевидною основою, тупий, з відігнутими догори краями. Приймочка еліптична, трилопатева, з великою круглястою середньою лопаттю. Зав'язь веретеноподібна,

зігнута, злегка залозисто-опушена. Коробочка коротка, обернено-яйцевидна, з носиком, майже гола. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 951 pro parte. Keller u. Schlechter, Monogr. d. Orchid., 85. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II 464. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 198. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 35, n⁰ 320. Невский, Фл. СССР, IV, 599. Фл. УСРР, визн., I, 329.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 144!. Barla, Iconogr. d. Orchidees, pl. 63!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 70, Fig. 1!; Tab. 69, Fig. 11—13!; Fig. 417, b, c, f!; Fig. 418!. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., Tab. 1, Fig. 3!.

Видані зразки: A. Kerner., Fl. Austro-Hung. exsicc., n⁰ 10223!. Герб. рус. фл., 79!.

У світлих лісах, по чагарниках. — Зрідка і спорадично в лісових і лісостепових районах по всій УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., коло Кобилецької Поляни (Вагиер у Маргиттая). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Печеніжинський рн, Узбережжя Прута (Врублевський); Станіславський рн, Вовчинець (Боровичка). — **Р.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, між смт Івана Франка і Жорниською (Рациборський); Вінниківський рн, Кривчичі (Рациборський), Лисиничі (Труш); Брюховицький рн, Брюховичі (Завадський), Голосківка (Томашек, Завадський); Жовківський рн, Глинське (Круль). — **О.Л.** Золочівський рн, околиці Лисої гори (Кульч., Мотика). — **П.П.** Житомирська обл.: коло Коростишева (Рог.!, Совинський!); коло Житомира (Лаговський!, Рог.!). — Київська обл.: околиці Києва, Біличі (Шмальг.!); Димерський рн, коло Мануїльська (Рог.!); Чорнобильський рн, коло Дитяток (Рог.!); — **Л.П.** Київська обл.: недалеко від Києва, на узліссі соснового лісу коло Рибного озера (Ракочі!, Кот.), околиці Києва: коло болота Плехового (Ракочі, Семенк.!, Васильєв-Яковл.!, Кот.!), вогкий ліс коло Дарниці (Шалит.!). — Сумська обл.: околиці Королівця (Іваненко, рукопис „Флори України", 1832—1833). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: кол. Поділля (Андрж. у Бессера). — Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал.), Гермаківка (Блоцький у Запал.); Бучач (Труш); Заліщицький рн, Добровляни (Гаєвський). — Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Біла (Гербіх). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтавський рн, Полтава, Зінці (Черкас у Ілліч.); Шишацький рн, коло Хаток (Оголівець у Ілліч.). — Харківська обл.: кол. Зміївський повіт (Ковалевський). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Таліев sub *Cypripedio* sp.).

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Крим.; Західний Сибір: усі райони; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа до Центральної Іспанії і Корсіки, Північна Азія до Японського моря, Сахалін.

ПІДРОДИНА 2. ОДНОТИЧИНКОВІ — MONANDRAE Pfitz.

Розвинена тільки одна середня тичинка, яка належить до зовнішнього кола андроцею. Приймочка утворена з приймочок двох бокових плодолистиків, що або злилися, або відокремлені; верхівка третього (середнього) плодолистика утворює носик або вона непомітна.

Підрозділ A. Acrostonae Pfitzer

Полінії сполучаються з залозкою носика або безпосередньо своєю верхівкою, або з допомогою додатка, який відходить від їх верхівки. Пиляк прикріплений до колонки своєю основою або дуже короткою ниткою.

Триба 1. Malaxideae Lindl.

Тичинка одна. Пиляк прикріплений до колонки своєю основою. Полінії тверді, воскоподібні, без ніжок і залозки. Губа без шпори.

Рід 178. Малаксис — Malaxis Soland.

Solander in Swartz., Prodr. veg. Ind. acc. (1778) 119.

Листочки оцвітини розпростерті, зовнішні значно більші від внутрішніх; бокові зовнішні листочки оцвітини зближені і розміщені супротивно губі, назовні від неї; середній — донизу обернутий. Губа догори спрямована, суцільна, яйцевидна, вгнута, з трьома жилками, при основі серцевидна і охоплює колонку. Колонка дуже коротка; носик прямий, трилопатевий, перевищує пиляк. Пиляк неопадний, нирковидний або серцевидний, з чотирма воскоподібними полініями, розміщеними в кожному гнізді по два, один над одним. Зав'язь не скручена, на скрученій квітконіжці. — Рослини з тонким кореневищем і з стеблом, потовщеним при основі в бульбу, обгорнену листковими піхвами; квітки дрібні, жовтуватозелені, зібрані в гроно.

Монотипний рід, поширений в Європі і в Північній Азії.

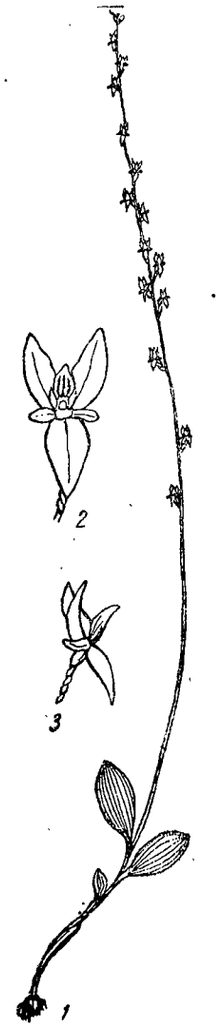

Рис. 55. *Малаксис болотний — Malaxis paludosa* (L.) Sw. *1* — вся рослина в натуральну величину; *2* — квітка спереду (дуже збільш.); *3* — квітка збоку (дуже збільш.)

591 (1). M. paludosa (L.) Sw. — Малаксис болотний. Вся рослина гола. Стебло 6—20(25) *см* завв., п'ятигранне, внизу потовщене в овальну, майже чотиригранну бульбу, в нижній частині з 3—4 листками. Листки еліптичні або довгасті, (8)10—25 *мм* завд., 5—10 *мм* завш., з 3—7 жилками, внизу звужені в піхви; в пазусі верхнього листка міститься брунька, з якої у наступному році розв'ється нова бульба. Гроно багатоквіткове, негусте; прицвітки маленькі, ланцетні, гострі, коротші від квітконіжок або нижні трохи довші від них; квітконіжки скручені. Зовнішні листочки оцвітини яйцевидно-довгасті, 2,5—3 *мм* завд., бокові з них догори спрямовані, середній повислий; бокові внутрішні листочки оцвітини лінійно-довгасті, 1,5 *мм* завш., вік

спрямовані і наверху відігнуті. Губа товстувата, догори обернена, коротша від зовнішніх листочків оцвітини. Зав'язь дзигоподібна. 4. Цв. VII—VIII.

Swartz in Act. Acad. Holm. (1800) 235. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 295. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 446. Пач., Фл. Полес., n⁰ 954. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 233. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 44, n⁰ 317. Domin in Act. Bot. Bohem., VI-VII (1928) 20. Невский, Фл. СССР, IV, 600. Фл. УССР, визн., I, 344.

— *Ophrys paludosa* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 947.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 142. Pfitz. in Engl. u. Prantl. Natur. Pflanzenfam., II, 6, 129, Fig. H, J, K!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1495.

На мохових торфових болотах у Поліссі і Лісостепу; на болотах і лугах у Карпатах. Зрідка.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., коло джерел, на болотних і мокрих місцях коло Ясині, на лузі на горі Близниці (Вагнер у Маргиттая). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: над гірським Дністром (Кульчинський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Городоцький рн, Малий Любінь (Шафер). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобркський рн, Залісся (Густавич). — **П.П.** Київська обл.: поблизу Києва (Траутф!), околиці Києва, недалеко від Борщагівки на торфових болотах (Рог.!). — **Л.П.** Околиці Києва, на болоті коло Рибного озера (Шмальг.!). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла, болітце з сфагнумом, у сосновому лісі коло смолокурні (Зеров!). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: коло Кременця (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, околиці Баришівки, сфагнове болітце коло Коржів (Зеров!). — Полтавська обл.: Полтава (Черкас у Ілліч.); Шишацький рн, коло Хаток (Оголівець у Ілліч.). — Харківська обл.: коло Харкова, між Безлюдівкою і Васищевим (Черн.!).

Поширення по СРСР. Прибалт., Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон.; Західний Сибір: Обськ.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.

Загальне поширення. Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія, Голландія, Бельгія, Англія, Північна Франція, Північна Німеччина, Польща, Австрія, середня смуга Європейської частини СРСР, Сибір.

Рід 179. Мікростиліс — Microstylis Nutt.

Nutt., Gen. Amer., II (1818) 196.

Всі листочки оцвітини однакової довжини, розбіжні, одножилкові; зовнішні — яйцевидно-ланцетні, середній з них обернений донизу; внутрішні — значно вужчі, лінійні, спрямовані косо донизу; губа обернена догори, товстувата, з п'ятьма жилками, трохи вгнута, при основі із загорнутими краями, яйцевидна, на кінці раптом звужена в ланцетно-лінійне загострення. Колонка коротка, пряма, з прямим трикутним носиком, коротшим від пиляка. Пиляк опадний, майже нирковидний, з чотирма воскоподібними поліниями, розміщеними у кожному гнізді по два, один коло другого. Зав'язь нескручена, на скрученій квітконіжці. —

Рослини з дуже коротким кореневищем і з стеблом, потовщеним при основі в бульбу, обгорнуту піхвами старих листків; квітки дрібні, жовтуватозелені, зібрані в грono.

Рід має близько 70 видів, поширених у північній півкулі. В Європі і по всьому СРСР тільки один нижченаведений вид.

592 (1). M. monophyllos (L.) Lindl. — **Мікростиліс однолистий.** Вся рослина жовтуватозелена, гола. Стебло 8—25(32) *см* завв., пряме, внизу кругле, вгорі тригранне, при основі потовщене, утворює яйцевидну зеленувату бульбу. Всі листки прикореневі, нижні 1—2 листки у вигляді піхов, верхній — один (рідко 2—3), з еліптичною або яйцевидно-довгастою, багатожилковою пластинкою і з довгою піхвою. Грono негусте, звичайно багатоквіткове, 3—14(18) *см* завв.; прицвітки маленькі, ланцетні, гострі, здебільшого коротші від досить довгих скручених квітконіжок. Квітки дрібні, жовтуватозелені; листочки оцвітини 2—2,5(2,75) *мм* завд., внутрішні в 3—4 рази вужчі від зовнішніх. 4. Цв. VI—VII.

Lindl., Gen. et Spec. Orchid. (1830) 19. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. Orchid., 297. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 446. Пач., Фл. Полес., n⁰ 955. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 233. Невский, Фл. СССР, IV, 601, Фл. УСРР, визн., I, 344.

— *Malaxis monophyllos* Swartz in Act. Acad. Holm. (1800) 235. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 44, n⁰ 318. — *Ophrys monophylla* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 947. — *Microstylis diphylla* Lindl., l. c. — *Achroanthus monophyllos* Green in Pittonia, II (1891) 183. Aschers. u. Graebn., Synops., III, 905.

Рисуики: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, E. G. Camus, Iconogr. d. Orchid pl. 100, fig. 11—16!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 137!.

На вогких моховистих місцях по лісах і чагарниках, рідко в лісовій та лісостеповій смугах УРСР і в Карпатах на висоті 400—1375 *м* над рівнем моря.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на полонині Плая (Файс у Маргиттая). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Хирівський рн, коло Старяви (Котуля у Запал.). — Станіславська обл.: Яблуниця у Горганах, на висоті 950 *м* над рівнем моря (Волощак); Яблунівський рн, Космач (Раціборський); Косівський рн, Прокурава (Слендзінський у Запал.); Чорногора — схил Смотрича; Жаб'ївський рн, коло Гриняви (Запал.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Угільня, Станків (Костинюк і Вечорек). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Голосківка (Труш у Кнаппа). — **О.Л.** Львівська обл.: Краснянський рн, Трудовач (Мотика); в околицях Лисої Гори у кол. Золочівському повіті. — **П.П.** Житомирська обл.: коло Житомира (Лаговський!, Тишецький!), там само, Ковальова гора (Собкевич і Монтрез.!). — Київська обл.: околиці Києва, за хут. Мушинка (Шмальг.!), Святошино (Лонач.!), болото в долині р. Нової Греблі (Зеров і Оксіюк!). — **Л.П.** Сумська обл.: Глухівський рн, коло Шевченкового (Рог.!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Сатанова (Рог.). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог.). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: коло Ромен (Рог.!). — Харківська обл.: кол. Зміївський повіт (Ковалевський, вказівка, можливо, помилкова).

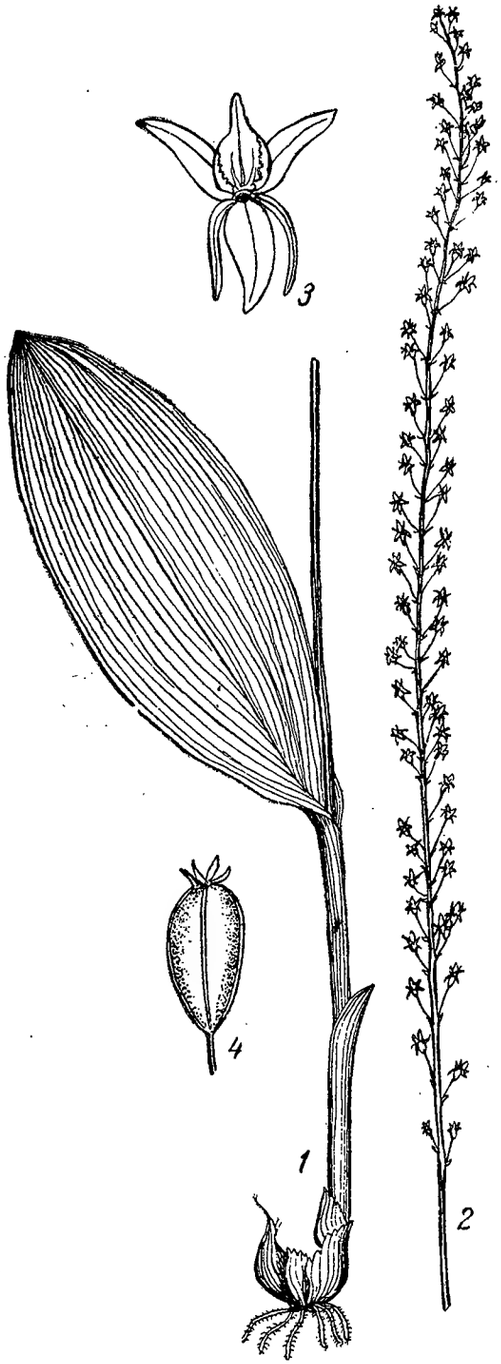

Рис. 56. *Мікростиліс однолистий — Microstylis monophyllos* (L.) Lindl. *1* і *2* — нижня і верхня частини рослини в натуральну величину; *3* — квітка (дуже збільш.); *4* — плід (збільш.).

Разом з типовою формою, що має однолисте стебло, зустрічаються ще форми:

F. diphylla (Cham.). Стебло з двома листками.

— *Microstylis diphylla* Lindl., Gen. et sp. Orchid. (1830) 19. — *Malaxis diphyllos* Cham. in Linnaea, III (1828) 34.

Досить звичайно.

F. triphylla Bordz. Стебло з трьома листками.

Дуже рідко.

Л.Л.-С. Сумська обл.: коло Ромен (Рог.!).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Лен-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Сахал., Охот., Камчат.

Загальне поширення. Фінляндія, Скандінавський півострів, гори Середньої Європи (Баварія, Швейцарія, Австрія), Пруссія, Польща, північна й середня смуги Європейської частини СРСР, уся Північна Азія, Японія (Ніпон), Північна Америка.

Рід 180. Жировик — Liparis Rich.

L. C. Rich. in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 52.

Листочки оцвітини розбіжні, майже однакової довжини, лінійні, вузькі. Губа суцільна або з кожного боку виїмчаста, при основі звужена в нігтик. Колонка видовжена, тонка, півциліндрична, вгорі крилата, вперед зігнута. Пиляк яйцевидний, з перетинчастим додатком, двогніздий, з чотирма полініями, опадний, полінії сплющені, воскоподібні, лежать у кожному гнізді рядом по два. Зав'язь не скручена, на скрученій квітконіжці.

Рід складається приблизно з 70 видів, більшість яких поширена в тропічних країнах усієї земної кулі і порівнюючи небагато видів відомі в Капській області, в Австралії та в помірних країнах північної півкулі. В СРСР відомо три види. З них *L. Loeselii* Rich. поширений в Європейській частині, у Західному Сибіру і в Прибалхашському районі Середньої Азії; на південному ж сході Далекосхідного краю трапляються ще *L. japonica* Maxim. і *L. Makinoana* Schlecht.

593 (1). L. Loeselii (L). Rich. — **Жировик Лозеліїв.** Вся рослина жовтуватозелена, гола. Кореневище дуже коротке. Стебло пряме, при основі потовщене в бульбу, обгорнуту піхвами старих листків. Листків п'ять, усі прикореневі; з них три низові, у вигляді піхов, а верхні два (рідко три) із зеленими довгастими, гострувати, майже супротивними пластинками, що донизу переходять у піхви, які обгортають нижню

частину стебла; в пазусі верхнього листка міститься брунька, з якої в наступному році розв'ється нове стебло. Квітки жовтуватозелені, на коротких квітконіжках, зібрані в рідке 2—10-квіткове грono; прицвітки маленькі, плівчасті, трикутні або яйцевидно-ланцетні, не довші від квітконіжок. Зовнішні листочки оцвітини лінійно-довгасті, тупі, трижилкові, 5—6 *мм* завд., близько 2 *мм* завш.; внутрішні — вузьколінійні, одножилкові, майже вдвоє вужчі від зовнішніх. Губа майже такої ж довжини, як і інші листочки оцвітини, але разів у 2,5—3 ширша від них, здебільшого догори обернена, еліптична або яйцевидно-еліптична, коротко загострена, трохи вгнута, іноді з обох боків виїмчаста, по краях дрібнохвиляста. Коробочка довгаста, догори стояча. 4. Цв. VI—VII.

L. C. Richard in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 60. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 447. Пач., Фл. Полес., n⁰ 956. **Zapal.**, Consp. fl. Galic., I, 232. **Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Basarab.**, n⁰ 1030. Невский, Фл. СССР, IV, 602. Фл. УСРР, визн., I, 343.

— *Ophrys Loeselii* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 947. — *Sturmia Loeselii* Rchb., Pl. crit., IV (1826) 39.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 140!. **Hegi.**, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 76, Fig. 5!; p. 389, Fig. 447i!. Фл. Юго-Вост., III, рис. 216.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 80!.

На торфових болотах у лісових і північних частинах лісостепових районів; зрідка трапляється і в Степу (переважно в його північній частині), а також у західних областях.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Острів, Городище, долиии річок Боберки і Кривулі (Густавич). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Вейсс, Турчинський, Круль); смт Івана Франка (Реман, Яролім, Раціборський, Мондальський). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Лопатин (Реман). — **П.П.** Житомирська обл.: околиці Житомира (Рог.); Олевський рн, Рудня-Радовільська, болотна станція (Зеров!). — Київська обл.: околиці Києва, коло Борщагівки (Траутф., Шмальг.!), Святошино (Зеров!, Кот.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Менський рн, болото Доч (Лавр.); Тупичівський рн, околиці Великого Листвина, заплавина р. Крюків, осоково-гіпнове болото (Левіна!). — Київська обл.: околиці Києва, за Дніпром, коло Рибного озера (Шмальг.!, Монтр., Зеленський, Зеров і Оксіюк!). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Городенківський рн, Ясенів-Пільний (Мондальський). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: кол. Поділля (Бессер). — Вінницька обл.: Погребищенський рн, Новий Фастів (Монтр.!). — Київська обл.: Смілянський рн, болото Ірдинь коло Сміли (Зеров!), болото Ірдинь коло Вовчої Гатки — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Баришівка по Трубежу (Ілліч.); Березанський рн, болото по р. Супій (Зерови Д. і К.). — Чернігівська обл.: Ніжинський рн, околиці хут. Зруб (Ракочі!), околиці Колісників, болото Смолянка (Барбарич!), коло Ніжина болото Лави на сплаві (Підоплічка). — Сумська обл.: Хотинський рн, коло Ободів (Залеський!). — Харківська обл.: Харків (Горянінов!, Черн.!), околиці Харкова, Дергачі, (Лавр.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, Кучерівка (Клок. у Кот.). — Ворошиловградська обл.: коло Кремінної (Клок.). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Суворовський рн, між Саф'янами і Новою Некрасівкою (Захаріаді у Савулеску і Райсса, цит. м.).

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Західний Сибір: Обськ., Ірт.; Середня Азія: Прибалх. (по р. Ілі).

Загальне поширення. Південна частина Скандінавського півострова, Данія, Англія, Франція, Швейцарія, Північна Італія, Боснія, Угорщина, Румунія, Німеччина, Польща, середня смуга Європейської частини СРСР, Західний Сибір, Середня Азія (по р. Ілі).

Рід 181. Коральковець — Corallorhiza (Rupp.) Hall.

Haller, Hist. Helv., II (1768) 159.

Середній зовнішній і бокові внутрішні листочки оцвітини спрямовані догори; бокові зовнішні листочки оцвітини відхилені, під основою губи коротко-спаяні і утворюють тут маленький горбок. Губа через скручування квітконіжки донизу обернена, довгаста або овальна, при основі звужена, трилопатева, з невеликими боковими лопатями. Колонка видовжена, вперед зігнута, пиляк нахилений, опадний, з чотирма поліниями; полінії воскоподібні, лежать у кожному гнізді по два, один над одним. Зав'язь нескручена, на скрученій квітконіжці. — Сапрофіти з підземним кораловидно-розгалуженим кореневищем, без коренів.

Рід поширений у помірних країнах північної півкулі і містить у собі близько 12 видів, більшість яких ростуть у Північній Америці. В СРСР та УРСР є тільки один вид.

594 (1). C. trifida Chatel. — **Коральковець тринадрізаний.** Вся рослина жовтуватозелена, гола. Стеблo 10—20(25) *см* завв., з 2—3(4) перетинчастими піхвовими листками; у пазусі нижньої піхви міститься брунька, з якої в наступному році розв'ється нове стебло. Грono негусте, (2)4—8(12)-квіткове; прицвітки дуже маленькі, блідо-жовті, плівчасті, трикутно-ланцетні; квітконіжки короткі, скручені, значно коротші від зав'язі. Листочки оцвітини довгасто-ланцетні, коротко-загострені, жовтуватозелені, іноді на кінцях буруваті, 4—5 *мм* завд. Губа трохи коротша від листочків оцвітини або однакової з ними довжини, нижче середини трилопатева, білувата, з двома поздовжніми червонуватими смужками і плямками при основі, тупа або трохи на кінці виїмчаста. Плід — повисла довгасто-еліптична коробочка, наверху якої довго залишається оцвітина. 4. Цв. V—VI.

Chatelain, Spec. inaug. Corall. (1760) 8. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 303. Невский, Фл. СССР, IV, 608. Фл. УСРР, визн., I, 343.

— *C. Neottia* Scop., Fl. Carn. ed. 2 (1772) 207. П. Крылов, Фл. Зап. Сиб., IV, 717. — *C. innata* R.Br. in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 409. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 447. Пач., Фл. Полес., n⁰ 957. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 233. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 44, n⁰ 316. — *Ophrys corallorhiza* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 945. — *Cymbidium corallorhiza* Sw. in Act., Acad. Holm.

(1800) 738. Haefft., Catalog. Kursk., 56. — *Corallorhiza corallorhiza* Karsten; Deutschl. fl. (1883) 448.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 138!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 76, Fig. 8!; Tab. 68, Fig. 19!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1029!. Герб. рус. фл., 234!.

Зрідка трапляється по тінистих лісах Полісся і Лісостепу, порівнюючи часто в Карпатах та їх передгір'ях.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., в ялинових лісах вздовж дороги через долину Лопушанки на полонину Петрос коло Ясині (Вагнер у Маргиттая), на Близниці (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Добромильський рн, на Ульмі, на висоті 625 *м* над рівнем моря; Дрогобицький рн (Котуля); Трускавець (Тинецький у Запал.). — Станіславська обл.: Чорногора на висоті до 1285 *м* (Запал.). — **О.Л.** Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Соколівка (Густавич). — **Р.Л.** Львівська обл.: Чортова скала (Томашек); Івано-Франківський рн, Ярина, Залісся (Круль). — **П.П.** Житомир (Левандовський!). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельниця-Подільський рн, Нивра (Ленц, Слендзінський); Підгаєцький рн, Лиса (Слендзінський). — **В.Л.-С.** Теріопільська обл.: Кременець (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Віниця обл.: околиці Вінниці, ліс над р. Бугом проти с. Сабарова (Балковський); Брацлавський рн, Коржів, у кількох місцях у лісі (Балковський). — Житомирська обл.: Бердичів (Рог.). — Ровенська обл.: Ровно (Шмальг.). — Київська обл.: околиці Києва, коло Голосієва в горішнику (Рог.!, Сацинеров!); коло Канева (Рог.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Черкас у Ілліч.; ця вказівка, мабуть, помилкова).

Var. suaveolens Bordz. nov. var. Уся рослина, особливо кореневище (принаймні у висушеному стані), із запахом ванілі.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янецька приміська смуга в околицях Цибулівки, в Панівецькому лісі (2. V 1934, Круцькевич).

Поширення по СРСР. Аркт. Євр., Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.- Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Карпати, Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Схід. Закавк.; Арктичний Сибір; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Охот., Камчат.; Середня Азія: Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Північна Європа і гори Середньої Європи до Піренеїв, Швейцарії, Північної Італії, Хорватії і Трансільванії; північна і середня смуги Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Закавказзя, вся Північна Азія до Охотського моря, Японія, Північна Америка, Західна Гренландія, Ісландія.

Триба **2. Neottieae** Lindl.

Тичинка одна. Пиляк прикріплений до колонки своєю основою, здебільшого нахилений вперед, рідше прямостоячий. Полінії порошкуваті, прикріплюються до залозки своєю верхівкою. — Рослини з кореневищами.

Підтриба **1. Listerinae** Schlecht.

Пиляк нахилений вперед, такої ж довжини, як носик колонки, на яку він налягає. Полінії дрібнопорошкуваті. Губа обернена донизу, без шпори, плоска або майже плоска, на кінці двороздільна. — Рослини з двома супротивно зближеними листками або безлисті сапрофіти.

Рід **182. Зозулині сльози — Listera** R. Br.

R. Brown in Act. Hort. Kew., ed 2, V (1813) 201.

Листочки оцвітини майже однакові або внутрішні вужчі, всі з однією жилкою, тупі. Губа в 2—2,5 раза довша від інших листочків оцвітини, плоска, без шпори, на кінці дволопатева, прикріплена до основи колонки під прямим кутом, потім звисла. Колонка дуже коротка, пряма, з прямим, трохи виїмчастим носиком. Полінії дворозділні. Зав'язь нескручена. — Рослини з коротким повзучим кореневищем; стебла при основі з небагатьма низовими листками у вигляді піхов і приблизно на середині або трохи вище з двома широкими, дуже зближеними, майже супротивними сидячими зеленими листками; квітки досить дрібні, на коротких квітконіжках, зібрані більш-менш довгими гронами.

Рід поширений в Європі, Середній Азії і в Північній Америці, складається з 13—14 видів, з яких в СРСР є чотири, в УРСР — два.

---

1. Листки еліптично-яйцевидні, іноді довгасті, 5—14 *см* завд., 3—9 *см* завш. . . . . **(1). З. с. яйцелисті — L. ovata** (L.) R. Br.
— Листки серцевидні або серцевидно-трикутні, 1—2,5(3) *см* завд. й завш. . . . . **(2). З. с. серцелисті — L. cordata** (L.) R. Br.

595 (1). L. ovata (L.) R. Br. **— Зозулині сльози яйцелисті.** Кореневище коротке, товстувате. Стебло 25—60(65) *см* завв., нижче листків звичайно чотиригранне, голе, вище тонше, циліндричне, коротко-залозисто-опушене, з 1—2(3) дуже маленькими листочками. Листки майже супротивні, еліптично-яйцевидні, рідше довгасті, з стеблообгортною основою, тупі, з коротеньким загостренням, голі, з 5—18 поздовжніми жилками, 5—14 *см* завд. 3—8(9) *см* завш. Гроно негусте, багатоквіткове; прицвітки яйцевидно-ланцетні, загострені, зелені; квітконіжки скручені, залозисто-опушені, звичайно трохи довші від прицвіток. Оцвітина зелена; всі її листочки однакової довжини (4—4,5 *мм*); зовнішні — яйцевидні, внутрішні — лінійно-довгасті. Губа жовтувато-зелена, 6—10 *мм* завд., вузько-клиновидна, до середини або глибше надрізана на дві лінійно-довгасті тупі лопаті. Зав'язь дзиговидна або майже куляста, опушена. 4 . Цв. VI—VII.

R. Br. in Act. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 201. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 448. Пач., Фл. Полес., n° 959; Херс. фл., I, 531. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 229. Невский. Фл. СССР, IV, 612. Фл. УСРР, визн., I, 341.

— *Ophrys ovata* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 946. — *Epipactis ovata* Swartz in Act. Holm. (1800) 232. M. B., Fl. Taur.-Cauc., II, 372. — *Neottia latifolia* Rich., Annot., 37. Eichw., Skizze, 125.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 127!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., Tab. 76, Fig. 2!; Tab. 68, Fig. 5!.

Видані зразки: Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1846. Герб. рус. фл., 2044. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem-Slov., № 695!.

На вогких місцях у листяних лісах та по чагарниках. — Досить звичайно в Поліссі, у лісостепових районах і в Карпатах, де трапляється до 1100 *м* над рівнем моря і вище; зрідка зустрічається на північному сході Л.З.-Л.С.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора, Смотрець на Чорногорі (Запал.); Жаб'ївський рн, Гринява над Білим Черемошем (Волощак). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Дрогобич (Турчинський); Карпати Самборські; Карпати Стрийські (Волощак). — Станіславська обл.: Станіслав (Турчинський, Яхно); Станіславський рн, Павлівка (Боровичка); Гургулат (Волощак); по Осмолоді в Горганах (Волощак); Обертинський рн, Жуків (Слендзінський); Яблунівський рн, Печеніжин; Верхній Березів (Врублевський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Немирів (Круль); Брюховицький рн, Голосківка; Львів (Труш); Івано-Франківський рн, Ярина (Реман), Залісся (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобркський рн, Гринів (Кульчинський і Мотика). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (у Шмальг.). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Левандовський!, Липський!); Овруч (Рог.); Радомишль (Рог.). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Буча (Семенк.!), Клавдієво (Семенк.!); околиці Києва: Горянка (Семенк.), Пуща-Водиця (Семенк.!), Голосіївський ліс (Шреймер!, Сварчевський!), у лісі коло Протасового яру (Шмальг.!), Пронівщина (Траутф., Васильев-Яковл.!), коло Китаева (Шмальг.!). — **Л. П.** Кол. Чернігівська губ. (Борщов.!, Федоров!) — Чернігівська обл.: Чернігів (Рог.); Остерський рн, у Косачівському лісництві (Вершківський), Остерське лісництво, Сорокошицьке лісництво, коло с. Окунинів; Чернігівська лісова дача, (Вершківський); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!); Ріпки (Шмальг.). — Київська обл.: околиці Києва, коло Плехового болота (Семенк.!), у лісництвах Микольському, Броварському, Літківському, Дубечанському, Старосільському (Вершківський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: дуже звичайно (Слендзінський, Валль, Ленц, Реман, Шафер). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Жуків (Рациборський). — Тернопільська обл.: Заліщицький рн, досить звичайно (Слендзінський, Шафер). — Кам'янець-Подільська обл.: Проскурів (Кот.); Волочиський рн, Порохня (Козлов і Кот.); Сатанівський рн, Сатанів (Рог., Кот.), по р. Збручу між Зайчиками і Курівкою (Кот.); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Маковецький). Нестерівці (Богацький). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (у Шмальг.). — Тернопільська обл.: Кременець (у Шмальг.). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Ровно (у Шмальг.); Мізоч (Реман). — Вінницька обл.: Вінниця (Шмальг.!); між сс. Антонопіль, Калинівського рну, Малі Кутища, Комсомольського рну і Кустівці, Уланівського рну (Білозір); Немирівський рн, коло Мухівців (Гагман!). — Кам'янець-Подільська обл.: Віньковецький рн; поблизу с. Віньківці; сс. Женишківці, Нетечинці, Калюсик (Балковський). — Київська обл.: Фастів (Гродзінський); Таращанський рн, с. Буда. — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, Чорний ліс коло с. Водяного (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівка (Пач.!); Березанський рн, перелiски над болотом Супій між Яготином і Березанкою (Зерови К. і Д.); Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Прилуки (Левенець!); Ніжинський рн, коло Вертіївки (Михайловський). — Полтавська обл.: Лубни (Августінович!); Диканька (Стахорський); Полтава (Ілліч.). — Сумська обл.: Сумський рн (Залеський); околиці Охтирки (Угринський). — Харківська обл.: Харків (Черн., Тимофеєв, Наливайко, Кот.!); Харківський рн, околиці Люботина (Кот.!), Мерефа (Угринський, Кот.!); Куряж (Угринський, Кот.); Покотилівка (Наливайко, Угринський, Кот.!); Дергачівський рн, Дергачі (Лавр., Кот.!), Зміївський рн, ст. Бірки (Кот.!). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанський рн, Крамарів яр коло Вовчанська (Угринський); Куп'янський рн, околиці ст. Моначинівки й Гусинки (Клок. і Кот.) — Ворошиловградська обл.: Старобільський рн, верхів'я р. Ольховатки (Таліев!); Ново-Айдарський рн, Капітанове (Ширяєв).

L. *ovata* R. Br. зустрічається у нас у вигляді трьох форм, які зв'язані між собою рядом поступових переходів.

F. stenoglossa Peterm. Листки яйцевидні, звичайно з одинадцятьма жилками. Губа видовжена, довша від квітконіжки разом із зав'яззю.

Peterm., Analyt. Pflanzschlüss (1846) 446.

Звичайно.

F. brachyglossa Peterm. Відрізняється від попередньої форми губою, коротшою, ніж квітконіжка із зав'яззю.

Peterm., ibidem.

Звичайно.

F. multinervia Peterm. Листки круглуваті або майже круглі, здебільшого з 17—18 жилками.

Peterm., l. c.

Рідше, ніж попередні форми, але де-не-де більш або менш часто.

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Карпати, Бессараб., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Заволз., Крим.; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавказ., Тал.; Серед. Азія: Тянь-Шань; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб.; Східний Сибір: Анг.-Саян.

Загальне поширення. Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія, Англія, Франція, Німеччина, Швейцарія, Іспанія, Італія, Балканський півострів, Австрія, Чехословаччина, Польща, Європейська частина СРСР, Сибір, Кавказ, Мала Азія.

Господарське значення. Де-не-де рослину вживають у народній медицині для лікування дітей від гризі й проти висипок. Листя нібито має раноцілющі властивості.

596 (2). L. cordata (L.) R. Br. — Зозулині сльози серцелисті. Кореневище тонке, повзуче, з тонкими коренями. Стебло 5—15(20) *см*

завв., тонке, у верхній частині гранчасте і трохи залозисто-опушене або майже голе. Листки на середині стебла сидячі, серцевидні або майже трикутні, тупі, коротко-загострені, зверху зелені, блискучі, зісподу блідіші, 1—2,5 *см* завд.; при основі здебільшого такої ж ширини. Грono досить рідке, (4)6—12(15)-квіткове; прицвітки яйцевидні або трикутно-яйцевидні, зелені, коротші від квітконіжок. Листочки оцвітини майже однакові, довгасто-еліптичні, тупі, 2—2,5 *мм* завд.; зовнішні — зелені; внутрішні — зовні зелені, зсередини бруднувато-фіолетовопурпурові. Губа бруднувато-фіолетовопурпурова, 3,5—4,5 *мм* завд., довгасто-лінійна або обернено-клиновидна, при основі з зубцем з кожного боку, спереду з двома ланцетними або лінійними лопатями і здебільшого з маленьким зубчиком між ними. Зав'язь дзиговидна, гола. ♃. Цв. VI—VII.

R. Br. in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V, 201. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 230. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 449. Domin in Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 15. Невский, Фл. СССР, IV, 613; Фл. УСРР, визн., I, 342.

— *Ophrys cordata* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 946. — *Neottia cordata* Rich. in Ann. d. Mus. Paris, IV (1888) 59.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII-XIV, tab. 128!. Barla, Iconogr. d. Orchidees, pl. 9, fig. 8!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 68, Fig. 25!. Taf. 76, Fig. 3!. Фл. СССР, IV, с. 615, рис. 2!.

Видані зразки: Kerner., Fl. Austro-Hung. exsicc., № 1847!. Герб. русск. фл., 235!.

У тінистих хвойних і мішаних лісах, на мохових місцях. — Вид з певністю відомий в УРСР тільки на Карпатах, де він зустрічається досить часто на височинах від 600 по 1395 *м* над рівнем моря.

К.Л. Чорногора: Кожмеска, Маришевська Мала, під Гражиною, під Томнатком Малим, Чивчин (Запал.); Горгани — Коретвина, Укерня, Паренки, Кепула Мала, Попадя Мала, Каніош Великий, Грофа, Сивана Полінська (Трамплер), Сивуля, Хомяк, Яворник, Синяк, Горган Малий, Добошанка, Пікуй, Тоупіширх (Сульма); Комарнечний над потоком М. Гранітним (Волощак); Стебник над верхнім Стрвидже і (Котуля у Запал.).

Поширення по СРСР. Арк.-Євр., Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Карпати, Кавказ: Передкавк., Захід. і Схід. Закавк., Талиш; Західний Сибір: Обськ.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол.; Далекий Схід: Уссур., Удськ., Сахал., Камчат.

Загальне поширення. Ісландія, Скандінавський півострів. Фінляндія, північна і середня смуги СССР, Британія, Данія, Німеччина, гори Середньої і Південної Європи, Мала Азія, Кавказ, Північна Азія, Японія, арктична і північна частини Північної Америки.

Примітка. Цей вид наводився Іллічевським для Полтавської області (для околиць Полтави і кол. Зіньківського повіту), але дуже сумнівно, щоб арктично-бореальна форма *L. cordata* могла існувати в умовах українського лівобережного Лісостепу. *L. cordata* R. Br. відома у кол. Суразькому повіті; можливо, що вона буде знайдена у північній частині Чернігівської області.

Рід 183. Гніздівка — Neottia Sw.

Swartz in Act. Acad. Holm., XXXI (1806) 224.

П'ять листочків оцвітини майже однакової довжини, зложені у вигляді широкого дзвоника; губа значно довша від усіх інших листочків оцвітини, донизу обернена, при основі трохи вгнута, без шпори, на кінці дволопатева. Колонка видовжена, вперед зігнута, з пластинчастим язичкоподібним носиком. Полінії дворозділні, з порошкуватим пилком. Зав'язь не скручена. Жовтуватобурі сапрофіти з редукованими лускатими листками і квітками у гронах.

Рід поширений у помірних країнах Європи й Азії; до нього належать п'ять видів, з яких у СРСР є чотири, в УРСР — один.

597 (1). N. nidus-avis (L.) Rich. — **Гніздівка звичайна,** приворотень. Кореневище горизонтальне, з густо розташованими численними, досить товстими м'ясистими звивистими коренями, як утворюють скупчення, що нагадує пташине гніздо. Стебло сіруватобуре або буре, 20—35 (45) *см* завв., з 3—5 лускатими буруватими піхвами. Грono багатоквіткове, в нижній частині рідке, у верхній досить густе; прицвітки лінійно-ланцетні, довші від скручених квітконіжок. Квітки з медовим запахом, буруваті, з темнішою губою; листочки оцвітини обернено-яйцевидно-довгасті або довгасті, тупі, 4—6 *мм* завд.; губа 10—12 *мм* завд.; її лопаті розбіжні, довгасті, серповидно-зігнуті, на кінцях округлі. Коробочка довгасто-булавовидна, з шістьма ребрами, косо догори спрямована. ♃. Цв. VI—VII.

L. C. Richard in Mem. Mus. Paris., IV (1818) 59. Keller. u. Schlechter, Monogr. d. Orchid., 266. Шмальг. Фл. Ср. и Ю. Р, II, 448. Пач., Фл. Полес., nº 958; Херс. фл., I, 532. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 230. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 44, nº 315. Невский, Фл. СССР, IV, 618. Фл. УСРР, визн., I, 342.

— *Ophrys Nidus avis* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 945. — *Epipactis Nidus avis* Crntz., Stirp. Austr. (1769) 475. M.B., Fl. Taur.-Cauc., II, 372. — *Neottia vulgaris* Kolb., Verhandl. d. zoolog.-botan. Vereins in Wien, XII (1862) 1198. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 71. et auct. nonnullo fl. Galiciae.

Рисуики: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 121!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 68, Fig. 22!; Taf. 76, Fig. 4!. Фл. СССР, IV, 615, рис. 4a—b.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 2043.

У тінистих листяних, рідше в соснових лісах. Нерідко у лісовій і лісостеповій зонах УРСР і в Карпатах, де зустрічається до висоти 1250 *м* над рівнем моря; місцями трапляється і в північній частині лівобережного злаково-лугового Степу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на багатьох місцях у **Рахівській окр.** (Вагнер у Маргиттая); на полонині Пекуя (Файс у Маргиттая); **Мукачівська окр., у Шайгові коло Павшина;** Рахівська окр. — хр. **Свидовець, гора** Петрос (Барбарич А. І. та О. Г.); Перечинська окр., Туриця (Гринь). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: околиці Самбора (Тинецький); гори над верхніми Сяном Стрвиджем, напр. на Кам'яній Ловорці до 800 *м* над рівнем моря (Котуля у За-

пал.); Сколівський рн, Нижня Лукавиця (Костинюк і Вечорек); Миколаївський рн, Розвадів (Пач.). — Станіславська обл.: Станіслав (Турчинський, Яхно); Станіславський рн, Павлівка (Боровичка); Болехівський рн, Болехів, Танява (Костинюк і Вечорек); Коршівський рн, Лісна Слобідка (Рацiборський); Яблунівський рн, Бабинопілля (Слендзінський); Печеніжинський рн, Княждвор (Шафер); під Чорногорою на висоті 1165 і 1200 *м* (Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль); Вінниківський рн, Лисиничі (Рацiборський); Брюховський рн, Дубляни (Пач.). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, Лиса гора (Кульч. і Мотика); Підкамінський рн, Пеняки. — **П.П.** Житомирська обл.: Городниця (Рог.); Житомир (Лаговський!, Собкевич!, Липський!, Конончевська!); Малинський рн, Федорівка (Семенк.!) — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, Буча (Лонач.!), коло Совок (Траутф.!), Голосіївський ліс (Траутф.!, Рог.!, Шмальг.!, Зеров!), Пуща-Водиця (Лонач.!, Кот.!); Васильківський рн, коло Дзвонкової (Семеник.!).— **Л.П.** Чернігівська обл.: кол. Чернігівська губ. (Афан., Федоров!); Чернігів (Рог.); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!); с. Мала Дівиця, звичайно (Михайловський). — Київська обл.: Броварський рн, Літківське лісництво, коло хут. Залісся (Бордз.!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Лопатин (Реман); Підкамінський рн, Підкамінь; Чепелі (Шафер). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: дуже часто. — Кам'янець-Подільська обл.: Поділля, у грабових лісах досить часто (Маковецький); Кам'янець-Подільський рн, Цибулівка, Привороття (Богацький); Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький), Голозубинці. Горчична (Лапчинський). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, коло Марковців (Рог.). — Вінницька обл.: Немирівський рн, коло Мухівців (Гагман!); Гайсинський рн, Харпачка (Кот.); Тульчинський рн, Кобилівка (Кот.); недалеко від Комсомольського (Рог.!). — Житомирська обл.: коло Бердичева (Рог.!). — Київська обл.: Біла Церква (Гродзінський!); коло ст. Боярки (Ракочі!); Канівський рн, коло Хмільної (Оксіюк!). околиці Канева (Кот.); Звенигородський рн, коло Неморожі (Підоплічка!), Козацьке (Підоплічка!); Смілянський рн, Яблунівка. — Кіровоградська обл.: Єлисаветградський рн, Чутинська лісова дача, у балці „Кишла“ (Пач.!); Олександрія (Рябков!). — Одеська обл.: Саврань (Монтр.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, околиці Баришівки, коло Дернівки, у лісі по Трубежу (Пач.); Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, Шепрунівщина, урочище Бабаки (Дубовик!). — Полтавська обл.: Диканька (Краснов у Ілліч.); Полтава (Черкас у Ілліч.). — Харківська обл.: Харків, Харківський рн, ліс Сокольники (Кот.!), Покотилівка (Наливайко), Дергачі (Лавр.); Зміївський рн, коло Змієва, Коропові хутори (Мілютин!, Кот.), околиці ст. Бірки (Кот.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Кот.); Катиківський рн, Грабове (Кот.); околиці ст. Ясинуватої в балці Розсипній (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Вовчанськ; Великобурлуцький рн, Цицори (Угринський); Куп'янський рн, околиці ст. Моначинівка і Гусинка (Клок.).

Var. **glandulosa** Beck. Вісь суцвіття, квітконіжки й зав'язі коротко-залозисто-опушені.

Beck v. Mannagetta, Fl. Nied.-österr. (1890) 217. M. Schulze, Orchid. Deutschl., 65 (2). Фл. УСРР, визн., I, 342.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Тинецький у Запал.). — Станіславська обл.: гори над Ломницею (Волощак у Запал.); Чорногора (Запал.). — **П.П.** Житомирська обл.: Олевський рн, недалеко від ст. Пост-Дров'яний (Зеров!). — Київська обл.: Буча, разом з типовою формою (Лонач.!); околиці Києва — міський ліс (Семенк.!), Сирець (Зеров!),

Голосіївський ліс (Траутф.!, Сварчевський!, Васильєв-Яковл.!, Семенк.!, Зеров!), Боярка (Ракочі!). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Вінницький рн, околиці Вінниці, коло Стрижавки (!). — Житомирська обл.: Попільнянський рн, Соколів Брід (Оксіюк!); Соколова гора по дорозі між Бердичевом і Комсомольським, Вінницької обл. (Монтр.). — Київська обл.: Таращанський рн, околиці с. Луки; Корсунь-Шевченківський (Підоплічка!). — **Л.Л.-С.** Чернігівська обл.: Прилуцький рн, околиці Подища (Порецький!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Катиківський рн, с. Грабова по балці Грабовій.

Var. **dilatata** Zapal. Губа в нижній частині з кожного боку з помітною невеликою лопаттю; кінцеві лопаті губи на верхівці, особливо у нижніх квіток, поширені, до 5,5 *мм* завш., трохи дволопатеві. Рослина вгорі розсіяно-залозисто-опушена або гола.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 231.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Тинецький у Запал.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Труш); Скала-Подільський рн, Рудка (Реман у Запал.).

Var. **micrantha** Zapal. Рослина 14—22 *см* завв., здебільшого гола; грono рідкувате; квітки менші; зовнішні листочки оцвітини 4—4,5 *мм* завд., губа 7—9 *мм* завд.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 231.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Тинецький у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Бессараб., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Західний Сибір: Обськ.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа від Скандінавії і північної частини СРСР до Північної Іспанії, Італії, Балканського півострова, Криму; Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Західний Сибір.

Господарське значення. У народній медицині всі частини рослини вживають для очищення ран від гною, а коріння проти глистів. На Україні вживають від зубного болю і проти пропасниці. В Молотовській обл. давали рогатій худобі проти чуми (Роллов).

Підтриба **2. Cephalantherinae** Engl.

Губа обернена донизу і розділена виїмкою з обох боків на два членики: задній (hypochilium) вгнутий і передній (epichilium) більш-менш плоский; пиляк нахилений вперед. Рослини з повзучими більш-менш довгими або короткими кореневищами і, крім небагатьох винятків, з більш-менш численними зеленими листками.

Рід 184. Коручка — Epipactis Adans.

Adanson, Fam., II (1763) 70.

Квітки на скручених квітконіжках, звислі або горизонтально-відхилені; листочки оцвітини зібрані широким дзвоником або під час цвітіння розпростерті. Губа донизу обернена, розділена насередині виїмкою на два членики: задній прикріплений до основи колонки під прямим або тупим кутом, угнутий, вилучає на своєму дні мед; передній — плоский і звичайно з двома гладенькими або зморшкуватими горбками чи гребінчиками при основі. Колонка коротка, з широким носиком. Полінії порошкуваті, двороздільні, з'єднані маленькою залозкою. Зав'язь пряма, не скручена. Коробочка повисла.

Рід складається з 10 видів, які поширені у північній помірній зоні; з них у СРСР 10, а в УРСР чотири.

---

1. Губа не коротша від зовнішніх листочків оцвітини; її задній членик жолобчастий, спереду з кожного боку з трикутною лопаттю . . . . . **(1). К. болотна — E. palustris** (L.) Crantz.
— Губа коротша від зовнішніх листочків оцвітини; її задній членик глибоко вгнутий, човникоподібний або чашовидний, без бокових лопатей . . . . . 2.
2. Квітки запашні, темнопурпурові; задній членик губи з широким переднім входом, передній при основі з двома зморшкувато-зарубчастими горбками . . . . . **(4). К. темночервона — E. atripurpurea** Raf.
— Квітки без запаху, іншого забарвлення; задній членик губи з вузьким переднім входом, передній при основі з двома гладенькими чи зморшкуватими горбками або іноді без горбків . . . . . 3.
3. Кореневище коротке, здебільшого косе, листки зелені, середні значно довші від меживузля, суцвіття здебільшого рідкувате; передній членик губи при основі з двома гладенькими горбками або іноді без помітних горбків . . . . . **(2). К. широколиста — E. helleborine** (L.) Crantz.
— Кореневище видовжене, вертикальне; листя зісподу, як і стеблю, фіолетове, середні листки звичайно коротші від меживузля, зрідка трохи довші від них, суцвіття дуже густе, передній членик губи при основі з двома складчастими або зарубчастими горбками . . . . . **(3). К. фіолетова — E. violacea** Dur.-Duqu.

Секція **Arthrochilium** Irmisch. Задній членик губи жолобчастий, спереду з кожного боку з трикутною вперед спрямованою лопаттю, сполучений рухомо з переднім членником вузьким містком. Кореневище з довгими меживузлями.

598 (1). E. palustris (L.) Crantz. — **Коручка болотна.** Кореневище горизонтальне, повзуче, з підземними гонами. Стебло (20)30 - 60(125) *см* завв.; трохи гранчасте, вгорі коротко-опушене. Листки в кількості 4—8, довші від меживузля, голі, з випнутими зісподу жилками; нижні — довгасто-яйцевидні або довгасті; верхні — ланцетні, довго-загострені. Грono до цвітіння поникле, потім пряме, негусте, (6)8—15-квіткове; прицвітки ланцетні або яйцевидно-ланцетні, гострі, всі коротші від квіток або нижні трохи довші від них; квітки звислі, без запаху. Листочки оцвітини трохи вгнуті; зовнішні — яйцевидно-ланцетні або ланцетні, розсіяно-коротко-опушені, буруватозелені або зеленуватосірі, зсередини зеленуватобілі або червонуваті, 9—11,5 *мм* завд.; бокові внутрішні — довгасто-яйцевидні, голі, коротші від зовнішніх, зовні білі, з червонуватою основою, зсередини білі. Губа майже такої ж довжини, як зовнішні листочки оцвітини; її задній членик жолобчастий, спереду з двома тупими лопатями, зісподу рожевуватобілий, зверху білий, з яснопурпуровими жилками і при основі з жовтогарячими крапками; передній членик губи ширший, ніж задній, з яким він сполучений вузьким містком, майже плоский, широко-яйцевидний або круглястий, тупий, хвилясто-зарубчастий, білий, при основі з двома поздовжніми, спереду жовтими гребінчиками. Зав'язь видовжено-веретеноподібна, шестигранна, коротко-опушена. 4 . Цв. VI—VII.

Crantz., Stirp. Austr. (1769) 462. Keller. u. Schlechter, Monogr. d. Orchid., 276. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 451. Пач. Фл. Полес., n° 965; Херс. фл., I, 531. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 224. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, 44, n° 313. Невский, Фл. СССР, IV, 623. Фл. УСРР, визн., 1, 340.

— *Serapias Helleborine η. palustris* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 950. — *S. palustris* Mill., Gard. Dict., ed. 8 (1768), n° 3. — *Epipactis longifolia* All., Fl. Pedem, II (1785) 152. — *Arthrochilium palustre* Beck in Fl. v. Nied.-Oesterr. (1890) 212. — *E. palustris* var. *robusta* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 224.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, 131 sub *E. longifolio!*. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 68, Fig. 1!; Taf. 75, Fig. 2!; S. 389, Fig. 447 kl. Фл. СССР, IV, 627, рис. 5!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 185!. Rehman et Woloszczak, Flora polska, exsicc. 273!. Herb. Fl. Asiae Mediae, № 350!. Герб. флори УСРР, № 42.

По болотистих лугах і на торфових болотах. Звичайно на Поліссі і досить рідко в північній частині Лісостепу, на півдні Лісостепу ще рідше, часто в нижній і середній зонах Карпат; зрідка трапляється і в степовій зоні поблизу великих річок (Дніпра, Дінця).

Зак. Л. Закарпатська обл.: на болотистих місцях коло Рахова; Берегівська окр., Квасове (Вагнер у Маргиттая); Хустівська окр., у долині Талабора коло Драгови (Маргиттай); коло Пузняковець у групі гір Синяка; коло В. Верецьких (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Брусня на висоті 750 *м* над рівнем моря (Котуля). — Станіславська обл.: Погорілець на Ломниці (Волощак у Запал. sub var. *robusta* Zapal.); Яблуниця на Татарському Перевалі (Zapal. sub *f. pumila* Zapal.); Яблунівський рн, Бабинопілля; Печеніжинський рн, Ново-Марківка (Слендзінський у Запал.); Косівський рн, Прокурава (Слендзінський); Жаб'є (Вітвицький у Запал.); під Чорногорою 835 *м* (Zapal.);

Жаб'ївський рн, хут. Високий коло Гриняви (Волощак у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: кол. Жолкевський повіт (Реман); Яворівський рн; смт Івана Франка (Круль); Брюховицький рн, Рясне-Руське, Грибовичі, Дубляни (Томашек у Кнаппа); Винниківський рн, Кривчичі (Бессер); Бобрківський рн, Романів (Бонкевський у Запал.). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Володимир-Волинський (у Шмальг.). — Львівська обл.: Броди (Клебер); Лопатин. — **О.Л.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Марконіль (Реман). — Тернопільська обл.: околиці Кременця (Шмальг.). — **З.П.** Ровенська обл.: звичайно. — **П.П.** Житомирська обл.: звичайно. — Київська обл.: звичайно. — **Л.П.** Чернігівська обл.: звичайно; Бобровицький рн, на болоті по р. Супій коло с. Свидовець (Зерови К. К. і Д. К.). — Київська обл.: звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельниця-Подільський рн, Нивра (Сленд зінський). — Чернівецька обл.: Чагор за 6—7 *км* від Чернівців (Гербіх). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог., Єлін.); близько Меджибожа (Рог., Єлін.). — Вінницька обл.: околиці Вінниці, коло насипу залізниці за 5 *км* до ст. Калинівки (Янковський!). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, коло Чанаєвки (Семенк.!); Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!); Смілянський рн, болото Ірдинь коло Сміли (Зеров), болото коло лепрозорія (Зеров). — Кіровоградська обл.: Чигирин (Зеров!); Знам'янський рн, Чорний ліс коло Водяної серед мохового покриву на березі озера (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівка (Ілліч.); болото по р. Супій між М. Березанкою і Яготином (Зерови Д. і К.!); Переяслав-Хмельницький (Пач.!); Бориспільський рн, північна частина болота „Карань" (Дубовик!). — Полтавська обл.: коло Гельмязова (Зерови Д. і К.!), коло Золотоноші (Рог.). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Черн.), коло с. Пісочин в Маковцевому яру (Наливайко, Угринський). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: коло Куп'янська, у лісі на болоті Сухий лиман (Клок.). — Дніпропетровська обл.: по р. Самарі, околиці Дніпропетровська, Ігрень (Шмальг.). — Ворошиловградська обл.: околиці Кремінної (Клок.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, острів Тендер, на вогкому солончакуватому грунті; Скадовський рн, острів Джарилгач, між піщаними горбками.

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян.; Середня Азія: Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, Данія, Англія, Франція, Іспанія, Італія, північна частина Балканського півострова, Німеччина, Тіроль, Польща, середня і південна смуги Європейської частини СРСР, Кавказ, Північний Іран, Мала Азія, Сірія (Ліван), Північна Азія від Уралу до Саян, Середня Азія, Гімалаї, Північна Африка.

Секція 2. **Euepipactis** Irmisch. Задній членик губи чашовидно вгнутий, без лопатей, нерухомо зрослий з переднім члеником. Кореневище з короткими міжвузлями.

599 (2). E. helleborine (L.) Crantz. — **Коручка широколиста.** Кореневище коротке, здебільшого косе. Стебло одиничне, 30—80(100) *см* завв., нерідко більш-менш звивисте, в нижній частині звичайно голе, у верхній коротко-опушене, при основі з щільно притиснутими ясно-

буруватими піхвами, вище до суцвіття вкрите листям. Листки в кількості 4—10 звичайно довші від міжвузля; яйцевидні, довгасто-яйцевидні і ланцетні, загострені; вздовж країв, а також уздовж жилок зверху і зісподу або тільки зісподу коротко-шерсті. Суцвіття — видовжене, багатоквіткове, майже однобічне грono; прицвітки зелені, ланцетні або широко-лінійні, загострені, нижні звичайно значно довші від квіток. Квітки звислі; листочки оцвітини спочатку складені дзвоником, потім майже розпростерті, голі або зовнішні іноді з рідкими волосками: зовнішні листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, загострені, зеленуваті, 10 *мм* завд. або трохи довші, внутрішні коротші й ширші від зовнішніх, блідозеленуваті, внизу трохи червонуваті. Губа коротша від інших листочків оцвітини, 10—11 *мм* завд., задній її членик півкулястий, чашевидновгнутий, з вузьким переднім входом, зовні зеленуватий, по краю білуватий, всередині червонувато-темнобурий; передній членик губи широко-серцевидно-яйцевидний, з відігнутою верхівкою, зеленувато-ліловофіолетовий, при основі з двома гладенькими горбками або майже без горбків. Зав'язь поступово до основи звужена, коротко- і рідко- опушена або рідше цілком гола. 4. Цв. VII—VIII.

Crantz., Stirp. Austr., VI (1769) 467, em. Wats. et Coult. in A. Gray, Manual, ed. 6 (1890) 504.

— *Serapias Helleborine α. latifolia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 949. — *S. latifolia* Huds, Fl. Angl. (1762) 341 pro parte. — *S. Helleborine* Mill., Gard Dict., ed. 8 (1768), n° 1. — *Epipactis latifolia* All., Fl. Pedem., II (1785) 151. Keller u. Schlecht., Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 270. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 452. Пач., Фл. Полес., n° 966; Херс. фл., I, 529. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, n° 312. Невский, Фл. СССР, IV, 624. Фл. УСРР, визн., I, 340. — *E. latifolia α. major* Neilr., Fl. Nied. Oesterr. (1859) 203. — *E. latifolia δ. platyphylla* Irmisch in Linnaea, XVI (1842) 451; XIX (1846) 12. — *E. Helleborine γ. viridans* Crantz., l. c. — *E. viridans* (Crantz.). Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 225.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, S. 375, Fig. 440!. Фл. СССР, IV, 627, рис. 31.

Видані зразки: Fl. Hung., № 1221!.

У листяних і мішаних лісах. У лісових і лісостепових районах більш або менш звичайно; у Карпатах до 1250 *м* над рівнем моря досить часто; дуже рідко трапляється в злаково-луговому Степу.

Зак. Л. Закарпатська обл.: у лісах від Хуста до Кобилецької Поляни. Рахівської окр. (Вагнер у Маргиттая). — **К.Л.** Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта, Яблуниця (Волощак); Яблунівський рн, Яблунів, Бабин-пілля, Космач; Печеніжинський рн, Малий Ключів, Княждвор (Сленд зінський); Снятин (Гюккель у Кн.); Вигодський рн, на Свіці, Вишків (Волощак); під потоком Шибеним під Чорногорою; Стоубей на Білому Черемоші (Волощак). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Самбір (Тинецький); Стрийський рн, Бережниця (Костинюк і Вечорек); Славський рн, Лавочне, на Опурі (Пач.). — Станіславська обл.: Станіславський рн, Станіслав (Турчинський, Яхно), Пацики (Боровичка); Болехівський рн, Бубнище (Турчинський); околиці Коломиї, береги Прута (Врублевський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн Шкло (Круль); Івано-Франківський рн, Майдан, смт Івана Франка (Всйсе), Ярин.

Заліся (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, околиці Лисої гори (Кульчинський і Мотика); Олеський рн, Білий Камінь (Кочвара). — Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Дев'ятники, Бертишів, Кологори (Густавич). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Лопатин (Реман). — **З.П., П.П., Л.П.** Звичайно. — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: часто (Слендзінський, Томашек, Ленц, Реман, Труш, Блоцький, Гаєвський, Шафер); Товстенський рн, Кошилівці, Товсте (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: Жабинці (Шмальг.); Чемеровецький рн, Ямпільчик (Богацький). — Вінницька обл.: Томашпільський рн, околиці Томашполя, Мала Русава (Кот.); Піщанський рн, Батрацьке (Кот.); Ободівський рн, Ободівка, Жабокричка (Кот.!). — Кіровоградська обл.: Олександрія, рідко (Рябков у Пач.); Знам'янський рн, Чорний ліс (Пач.); Олександрівський рн, хут. Бірки в долині р. Тясмина (Пач.). — Київська обл.: Київ (Шмальг., Семенк.); Канів (Кот.); Умань (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Стариця (Ніколаєв). — Полтавська обл.: Котелевський рн, Милорадове (Стахорський). — Харківська обл.: Дергачівський рн, Дергачі (Лавр.!, Кот.!); Харківський рн, околиці Харкова — Куряж (Ширяєв.!, Кот.!), ліс Сокольники (Наливайко!, Кот.!); Покотиловка (Савенков, Кот.!), Хорошеве (Ширяєв), Артемівка (Козлов), Мерефа (Арнольді, Угринський), Безлюдівка (Кот.!); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.!, Лавр.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема (Кот.!); Катиківський рн, околиці Грабова по Грабовій балці (Кот.!), — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Клок. і Кот.!).

Крім типової форми, у нас ще трапляються інші різновидності і форми, таксономічне значення яких здебільшого потребує дальшого вивчення.

Var. **interrupta** Beck. Суцвіття у нижній частині нижче квіток з кількома або багатьма прицвітками, без квіток.

Beck von Mannagetta, Fl. v. Nied. Oesterr. (1890) 214. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 225.

Пр. Л. Дрогобицька обл.: на схід від Медики, у березовому лісі (Котуля у Запал.).

Var. **subrotundifolia** Zapal. Нижні листки кругласто-еліптичні, 6—10 *см* завд., 5—7 *см* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 226.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, Ворохта; над потоком Шибеним під Чорногорою (Волощак у Запал.).

F. parvifolia Zapal. Листки значно менші, 3—3,5 *см* завд., 2,3—3,5 *см* завш., коротші від міжвузля.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 226.

Знайдена по сусідству в Польщі; можливо, буде знайдена і в нас.

Var. **lancifolia** Zapal. Усі листки ланцетні, 4—7 *см* завд., 1,1—1,7 *см* (рідко до 2 *см*) завш. або нижній листок яйцевидний.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 226.

К.Л. Дрогобицька обл.: Хирівський рн, коло Коростенки на Стрвиджі (Котуля). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Підволочиський рн, Качанівка (Реман); Борщівський рн, Вовківці (Слендзінський).

F. remota Zapal. Листки коротші від міжвузля.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 226.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Струсів (Слендзінський); Бучач (Труш); Копичинський рн, Орішківці (Слендзінський).

Var. **brevibracteata** Zapal. Прицвітки, за винятком нижнього, що дорівнює квітці, коротші від квіток; квітки менші. Рослина до 70 *см* завв.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 226.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Борщівський рн, Більче-Золоте (Блоцький у Запал.).

Var. **montana** Zapal. Грono рідке; зовнішні листочки оцвітини 7—8 *мм* завд.; губа 6 *мм* завд., передній її членик 3 *мм* завд.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 226.

Пр. Л. Станіславська обл.: Болехівський рн, Бубнище, на скелях у лісі (Турчинський у Запал.).

Var. **viridiflora** (Irm.) comb. nova. Стебло тонше і нижче, 20—30 *см* завв., зелене. Листки вужчі, здебільшого довгасто-яйцевидні і довгасто-ланцетні, досить жорсткі, без блиску, з хвилястими краями, зісподу складчасті, значно довші від міжвузля. Суцвіття рідкувате, небагатоквіткове. Листочки оцвітини жовтуватозелені, іноді із злегка фіолетовим відтінком, бокові внутрішні трохи світліші; задній членик губи менш вгнутий, зверху в обрисі еліптичний, зовні білий або зеленуватобілий, всередині рожевочервоний або буруватий; передній членик червонуватий, з білим краєм або білий і всередині жовтуватий; при основі без горбків або з майже непомітними горбками.

— *Epipactis latifolia γ. viridiflora* Irmisch in Linnaea, XVI (1842) 451. — *Serapias latifolia* * *S. viridiflora* Hoffm., Deutschl. Fl., 1, 2 (1804) 182. — *Epipactis viridiflora* Rchb., Fl. Germ. et Helv. excurs. (1830) 134.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 487, fig. 1.; tab. 488, fig. 8!.

Досить звичайно, принаймні у низинній частині УРСР.

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: усі райони; Західний Сибір: усі райони; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур. (західна частина району), Середня Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Північна Африка, Кавказ, Мала Азія, Північний Іран, Середня Азія, Гімалаї, Сибір, Японія.

600 (3). E. violacea Dur.-Duqu. — **Коручка фіолетова.** Кореневище вертикальне, видовжене, з більш-менш товстими коренями. Стебло

(майже завжди по декілька), 25—70 *см* завв., фіолетові, при основі вільно-обгорнуті гострими фіолетовими піхвами, принаймні у верхній частині, густо- і коротко-опушені. Листки сірозелені, зісподу фіолетові, яйцевидно-ланцетні, ланцетні або еліптично-ланцетні, коротко-загострені або тупуваті; середні звичайно коротші від міжвузля, рідше трохи довші від них. Грона видовжене, до 20 *см* завд., густе, багатоквіткове, не однобічне (за Гегі), перед цвітінням трохи поникле; прицвітки ланцетні, загострені, всі або за винятком верхніх довші від квіток, відстовбурчені або назад відігнуті, сірозелені, звичайно з фіолетовим відтінком. Листочки оцвітини до 12 *мм* завд., трохи вгнуті; зовнішні — жовтозелені, зсередини світліші або брудно-зеленуватобілі, з кілюватою середньою жилкою; бокові внутрішні листочки з оцвітиною близько 9,5 *мм* завд., гострі або тупуваті, білі або брудновато-зеленуватобілі. Губа здебільшого 8 *мм* завд., її задній членик вгнутий, майже півкулястий, зовні зеленуватобілий, зсередини яснофіолетовий, передній серцевидний, з хвилястим краєм і з відігнутою верхівкою, 4 *мм* завд., 5 *мм* завш., при основі яснофіолетовий, з двома складчастими або зарубчастими горбками. ♃. VII—IX.

Dur.-Duqu., sec. Nyman. Consp. Suppl. (1890) 290. **Raciborski, Fl. polska, I, 389.**

— *E. latifolia* var. *violacea* Dur.-Duqu, Cat. rais. Lisieux Pont l'Eveque (1846) 102. — *E. Helleborine f. violacea* Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV (1851) 143. — *E. varians* Fleischm. et Rechinger in Oesterr. Bot. Zeit., LV (1905) 267. — *E. Helleborine c. E. varians* Crantz., Stirp. Austr., VI (1769) 171. — *E. sessilifolia* Peterm. in Flora, XXVII (1844) 370.

Рисунки: M. Schulze, Orchid. Deutschl., 54!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 486, fig. I—II!.

У тінистих, переважно в грабових лісах.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Золотниківський рн, Бурканів (Шафер); Гримайлівський рн, Раштовці (Шафер).

Загальне поширення. Англія, Франція, Німеччина, Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Польща.

601 (4). E. atripurpurea Rafin. — **Коручка темночервона.** Кореневище коротке, товсте, майже горизонтальне, з численними, майже м'ясистими коренями. Стебло у верхній частині коротко-густо-опушене і здебільшого забарвлене в брудноватофіолетовий колір, 25—70 *см* завв. Листки в кількості 5—9, довші від міжвузля, досить жорсткі, нерідко зігнуті, по краях і зверху вздовж жилок коротко-шорсткі; нижні — довгасто-яйцевидні або еліптичні; верхні — ланцетні, загострені. Грона звичайно довге, пряме, майже однобічне; прицвітки, ланцетні, загострені, нижні здебільшого трохи довші, верхні коротші від квіток; квітконіжки густо-опушені. Квітки темнопурпурові, із запахом ванілі; листочки оцвітини зложені широким дзвоником, яйцевидні, загострені; зовнішні — на спинці розсіяно-коротко-опушені, 6—7 *мм* завд., цілокраї, внутрішні трохи коротші, звичайно з дрібно-хвилясто-зарубчастим краєм. Губа трохи

коротша від зовнішніх листочків оцвітини; її задній членик чашовидно-вгнутий, з широким переднім входом; передній членик губи серцевидний, загострений, з дрібно-тупо-зарубчастим краєм і з двома зморщено зубчастими горбками при основі. Коробочка яйцевидна або довгасто-яйцевидна, опушена, різко відмежована від квітконіжки. ♃. Цв. VI—VII.

Rafin., Caratteri di alcuni nuov. generi (1810) 87. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 273. Пач., Херс. фл., I, 530.

— *E. Helleborine α. E. rubiginosa* Crantz., Stirp. Austr., VI (1769) 467. — *E. rubiginosa* Koch., Synops., ed. 2 (1844) 801. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 227. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 44, n⁰ 314. Невский, Фл. СССР, IV, 626; Фл. УСРР, визн., I, 340. — *E. atrorubens* Schult., Oesterr. Fl., ed. 2, I (1814) 538. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 452. Пач., Фл. Полес., n⁰ 967. — *E. latifolia β. floribus atro-rubentibus* Bess., Enum., n⁰ 1167. — *E. latifolia β. minor* Neilr., Fl. Nied. Oesterr. (1859) 203. — *Serapias latifolia* * *S. atrorubens* Hoffm., Deutschl. Fl., ed. 2.; I, 2 (1804) 182.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 133. **Hegi, Ill. Fl.** v. Mittel-Eur., II, Taf. 68, Fig. 2!; Taf. 75, Fig. 3!. Фл. СССР, IV, 627, рис. 2.

Видані зразки: A. Kerner, Austro-Hung. exsicc., 1845!. Герб. рус. фл., 1592!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 199!.

У світлих лісах, на узліссях, по чагарниках, переважно на вапняковому грунті. — Розсіяно в лісових та лісостепових районах УРСР, часто в західному Лісостепу, але в західних областях трапляється, очевидно, рідко; на Лівобережжі зустрічається взагалі дуже рідко.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Воловецька окр., коло Щербовця (Маргиттай). **К.Л.** Дрогобицька обл.: Шебела на Пікуї (Гюккель у Кнапна). — Станіславська обл.: на Бурсуці в Горганах (Волощак); Лостунь на півд.-схід. від Чивчина (Запал.); Чорний Діл (Волощак у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Страдч (Бессер, Завадський), Залісся (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобрківський рн, Романів (Бонковський у Запал.); Золочівський рн, околиці Лисої Гори (Кульчицький і Мотика). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.!); Шумський рн, Жолобки (Мацко). — **П.П.** Житомирська обл.: коло Овруча (Рог.); коло Олевська (Рог.); коло Радомишля (Рог.!); коло Житомира (Тищецький!). — Київська обл.: околиці Києва коло Борщагівки (Шмальг.!), коло хут. Мушинки (Шмальг.!), Пуща-Водиця (Васильєв-Яковл.!), коло ст. Боярка (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: коло Остра (Рог.), Остерська лісова дача (Радде-Фоміна). — Київська обл.: коло Броварів (Монтр.!). — Сумська обл.: Шосткинський рн, Курдюківка (Рог.); Глухівський рн, Туліголове (Рог.!). — **З.Л.-С.** Чернівецька обл.: коло Путили (Кнапп). — Кам'янець-Подільська обл.: Чемеровецький рн, Ямпільчик, Голенищеве; Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький); Оринінський рн, коло Жабинців (Рог.!); Сатанівський рн, Турчинці (Кот. і Козлов); у грабових лісах Поділля разом з *E. helleborine*, але частіш від нього (Маковецький). — Вінницька обл.: недалеко від Ямполя (Рог.!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Меджибізький рн, близько Пархомівців (Єлін.); Ружичнянський рн, Шпичинці (Кот. і Козлов); Красилівський рн, Западинці (Кот. і Козлов); Летичівський рн, між Вербкою і Майданом Вербецьким (Кот., Козлов). — Вінницька обл.: Шпиківський рн, коло сс. Рахни, Сліди, Юліямпіль (Кот.!); Піщанський рн, Городище (Кот.); околиці Тульчина (Кот.); Чечельницький рн, Старолуг (Кот.!); Ольгопільський рн,

Михайлівка (Кот.). — Житомирська обл.: коло Бердичева (Рог.). — Київська обл.: Обухівський рн, Трипілля (Монтр.!); коло Умані (Рог., Пач.). — Кіровоградська обл.: коло Чигирина (Рог.!); Кіровоград (Окснер!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: коло Золотоноші (Рог.); Ірклієвський рн, Мельники (Шмальг.); Лубенський рн, коло Тишок (Рог.!). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, у крейдяному сосняку (Черн.!, Кот.!).

Var. **longibracteata** Bordz. Усі прицвітки або тільки нижні довші від квіток; нижні прицвітки довші від квіток у 2,5—3 рази.

Bordz., hoc loco.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Миньковецький рн, Соснівка (1853, Рог.!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, коло Марковців (1853, Рог.!).

Var. **majoriflora** Bordz. Квітки більші, ніж у типової форми; зовнішні листочки оцвітини 10,5 *мм* завд.; губа 9 *мм* завд. Прицвітки нижніх квіток в 2—3 рази довші від них; верхні трохи їх перевищують.

Bordz., hoc loco.

З.Л.-С. Кам'янець-Подільська обл.: Ярмолинецький рн, у лісі коло Ярмолинців (1882, Шмальг., sub *E. atrorubente* Schult.!).

Примітка. Значення цієї форми, визначеної самим Шмальгаузеном як *E. atrorubens* Schult., не цілком ясне. Можливо, вона являє собою одну з гібридних форм між *E. atripurpurea* Rafin і *E. Helleborine* Crantz.

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Бессараб., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., західна частина Даур.; Середня Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Майже вся Європа, Західний Сибір до Даурії, Середня Азія, Кавказ, Північний Іран.

E. atripurpurea × *E. helleborine* зовнішнім видом подібна до *E. atripurpurea* Rafin. Нижні прицвітки довші від квіток; задній членик губи з широким переднім входом, горбки на передньому членику гладенькі.

З.Л.-С. Вінницька обл.: у лісі коло Стронців на Дністрі (21. VII 1882, Шмальг.!).

Рід 185. Булатка — Cephalanthera Rich.

L. C. Richard in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 51.

Листочки оцвітини зложені довгастим дзвоником, внутрішні трохи коротші і ширші від зовнішніх. Губа посередині перехвачена і розділена на дві частини; задня частина губи вгнута, паралельна колонці і спереду з двома боковими яйцевидними або яйцевидно-трикутними тупими лопатями; передня — на верхній поверхні з поздовжніми зубчастими гребінчиками. Колонка пряма, досить довга, півциліндрична або майже циліндрична, без носика. Пиляк прикріплений до паростка колонки основою або трохи вище основи. Полінії циліндричні, дворозділні, порошкуваті, без ніжок і залозки. Зав'язь скручена, сидяча. — Рослини з горизонтальним або висхідним кореневищем і улисненим стеблом; суцвіття колос.

Рід *Cephalanthera* Rich. має 10 видів і ділиться на дві секції: секцію *Eucephalanthera* Schlecht. з 9—10 видами, поширеними в Європі, Північній Африці і в помірних та гірських країнах Азії, і секцію *Limodoropsis* Schlecht. з одним сапрофітним видом *C. oregana* Rchb., що росте у північно-західній Америці.

В СРСР відомо тепер шість видів роду *Cephalanthera*, з яких найпоширеніші: *C. lonchophyllum* (L. f.) Mansf., *C. longifolia* Fritsch і *C. rubra* Rich.; ці види трапляються і у нас в УРСР. На Далекому Сході трапляється *C. longibracteata* Bl., а в Закавказзі ендемічні для нього *C. epipactoides* Fisch. et Mey і *C. caucasica* Kränzlin.

---

1. Стебло й листки голі; квітки білі або злегка жовтуватобілі; губа коротша від решти листочків оцвітини . . . . . 2.
— Верхня частина стебла, прицвітки і зав'язі коротко-пухнасті; квітки рожеві або ліловорожеві з білуватою губою (дуже рідко всі листочки оцвітини білі); довжина губи майже однакова з довжиною решти листочків оцвітини . . . . . **(3). Б. червона — C. rubra** (L.) Rich.
2. Листки довгасто-яйцевидні, яйцевидно-ланцетні або еліптично-ланцетні, квітки жовтуватобілі . . . . . **(1). Б. ланцетнолиста — C. lonchophyllum** (L. fil.) Mansf.
— Листки лінійно-ланцетні або ланцетні, квітки молочнобілі . . . . . **(2). Б. довголиста — C. longifolia** (L.) Fritsch.

602 **(1). C. lonchophyllum** (L. f.) Mansf. — **Булатка ланцетнолиста.** Рослина гола. Кореневище горизонтальне, з численними коренями. Стебло 25—60 *см* завв., пряме або принаймні вгорі звивисте. Листки довгасто-яйцевидні, яйцевидно-ланцетні або еліптично-ланцетні, загострені, гострі або тупуваті, з випнутими жилками. Суцвіття рідке, 3—8-квіткове; прицвітки ланцетні або лінійно-ланцетні, загострені, нижні — листовидні, довші від квіток; верхні — коротші від зав'язі. Квітки догори або косо догори спрямовані; листочки оцвітини тупуваті, з п'ятьма жилками, блідожовтувато-білі; зовнішні — довгасті або довгасто-ланцетні, 15—20 *мм* завд.; внутрішні — яйцевидно-довгасті, 14—16(18) *мм* завд.; губа коротша від інших листочків оцвітини; її передній членик широко-серцевидний, тупий, з хвилястим, дрібнозарубчастим краєм і звичайно з трьома, рідко чотирма або п'ятьма поздовжніми гребінчиками. 4. Цв. V—VI.

Mansf. in Fedde Repert., sp. nov., XLV (1938) 237. Rchb. fil., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV (1851), tab. 119.

— *Serapias longifolia* Huds., Fl. Angl. (1762) 341 pro parte. — *S. longifolia* δ. L., Sp. pl., ed. 2 (1763) 345 pro parte. — *S. grandiflora* L., Syst. nat., ed. XII (1767) 594, pro parte (nomen abortivum). — *S. latifolia* Mill., Gaud. Dict., ed. 8 (1768), n⁰ 4, non Huds., 1762. — *S. Lonchophyllum* L. fil., Suppl. (1781) 405. — *S. pallens* Jundz., Fl. Lithuan. (1791) 268; Swarz in Nov. Act. Holm., XXI (1800) 232. — *Epipactis alba* Crantz., Stirp. Austr. (1769) 460 pro parte. — *E. pallens* Willd., Sp. pl., IV (1805) 85. M. B., Fl. Taur.-Cauc., II, 371. — *E. grandiflora* Gaud., Fl. Helv., V (1829) 469. — *Cephalanthera grandiflora* S. F. Gray., Nat. arr. Brit. pl., II (1821) 290. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 451. Пач., Фл. Полес., n⁰ 962. Невский, Фл. СССР, IV, 632. — *C. pallens* Rich., Mem. Mus. Paris, IV (1818) 60. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 222. — *C. alba* Simonk., Enum. fl. Trans. (1896) 504. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 280. Маргиттай, Взносы к. фл. Подкарп. Руси, с. 44, n⁰ 311. Фл. УСРР, визн., I, 339.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 119! sub *Cephalanthera Lonchophyllo* Rchb. fil. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, S. 381, Fig. 483!.

У світлих листяних лісах лісостепових районів західної частини УРСР, рідко; на схід від Дніпра трапляється надзвичайно рідко. У Карпатах зустрічається тільки в нижніх зонах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр. — у лісі коло Кобилецької Поляни (Маргиттай). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, Шкло (Круль); Винниківський рн, Кривчичі (Бессер, Труш), коло Чортовської скелі на півд.-захід від Лисинич (Томашек, Шафер). — **О.Л.** Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Дев'ятники, Соколівка, Кологори (Густавич). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Бучач (Слеидзінський у Запал. sub. var. *gracili* Zapal.). — Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, коло Кам'янець-Подільського (Рог.), Гуменці, товтра Вручевиця (Богацький), Колибаївка (Маковецький, sub. *C. pallente*); у лісі коло Смотрича (Шмальг.); Сатанівський рн, коло Сатанова (Рог., Кот.!), Кринцілів (Шафер), околиці Сатанова і Зойчиків (Кот.), на схід від Кринцілова, по р. Збручу (Кот.!), Турчинці, Бубнівка (Кот.); Дунаєвецький рн, Михайлівка (Маковецький, sub. *C. pallente*); коло Проскурова (Рог.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Боратин (Клебер). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Піщанський рн, на північ від Баштанкова, діброви по балці (Кот.). — Київська обл.: Ставище (Андрж.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Диканька (Гринь).

Var. collina Zapal. 23—42 *см* завв., листя менше, яйцевидне; зовнішні листочки оцвітини до 17 *мм* завд., губа до 11 *мм* завд., її передній членик більш-менш нирковидний, 6,5 *мм* завд., 10,5 *мм* завш.

Zapal., Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 223.

К.Л. Станіславська обл.: Потоки коло Надворної (Волощак у Запал.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Самбірський рн, Нагірне (Тинецький у Запал.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра (Ленц у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Крим.; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.

Загальне поширення. Південна Швеція, Данія, Англія, Франція, Німеччина, Польща, Піренейський півострів, Італія з суміжними островами, Балканський півострів, захід Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Мала Азія.

603 (2). C. longifolia (L.) Fritsch. — Булатка довголиста. Гола рослина з укороченим горизонтальним кореневищем. Стебло пряме або трохи звивисте, густо вкрите листом, 20—40(50) *см* завв. Листки в кількості 6—10 розміщені звичайно в два ряди, лінійно-ланцетні, довгозагострені, здебільшого вздовж зложені. Суцвіття не густе, 3—15(20)-квіткове; нижній прицвіток листоподібний, лінійно-ланцетний, довший від квітки або однакової з нею довжини; верхні прицвітки яйцевидно- або лінійно-ланцетні, дуже маленькі, лусковидні, 1—2 *мм* завд. Квітки молочнобілі, косо догори спрямовані: зовнішні листочки оцвітини ланцетні, гострі, 12—16 *мм* завд.; внутрішні — довгасто-еліптичні, тупуваті, рідше гострі, коротші від зовнішніх. Губа майже вдвоє коротша від зовнішніх листочків оцвітини, 6—9 *мм* завд.; її задня частина мішковидно вгнута, з двома трикутними тупими лопатями, майже охоплює колонку; передня частина губи тупо-трикутна, з майже серцевидною основою, ширша від своєї довжини, зверху з 3—5(7) поздовжніми гребінчиками, на верхівці золотистожовта, густо вкрита дуже маленькими сосочками. Колонка такої ж довжини, як і губа. 4. Цв. $^2/_2$ V—VI.

Fritsch in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXVIII (1888) 81. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 279. Raciborski, Fl. polsk., I, 392. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 44., n⁰ 310. Невский, Фл. СССР, IV, 632. Фл. УСРР, визн., I, 339.

— *Serapias Helleborine β. longifolia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 950. — *S. longifolia* Huds., Fl. Angl., ed. 1 (1762) 341 pro parte. — *S. grandiflora* L., Syst., ed. 12 (1767) 594. — *S. Xiphophyllum* Ehrh. apud L. fil., Suppl. (1781) 404. — *S. ensifolia* Murr., Syst. veg, ed. 14 (1784) 813. — *Cephalanthera ensifolia* Rich., Mem. Mus. Paris, IV (1818) 60. Belke, Notices sur l'histoire natur. du dist. Radomysl. (1866) 26. — *Epipactis ensifolia* Swartz in Act. Holm. (1800) 232. — *Cephalanthera Xiphophyllum* Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV (1851) 135, tab. CCCCLXX, fig. I—II, 1—13. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 451. Пач., Фл. Полес., n⁰ 963. — *Epipactis longifolia* Wettst. in Oesterr. Bot. Zeitschr., XXXIX (1889) 428.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, 135!. sub *S. Xyphophyllo!*. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, S. 381, Fig. 444!.

По листяних лісах та чагарниках. Рідко.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на горах групи Пекуя, у долині Латориці і Грабониці, коло Воловця (Файс у Маргиттая); у долині Ждімира, на Ловачці коло Мукачева (Маргиттай); Боршавська полонина (Гринь). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, між Пистинем і Косовим (Запал.). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Хирівський рн, Сушиця (Котуля); Самбірський рн, Нагірне (Тинецький у Запал.); Дрогобич (Турчинський); Стрийський рн, Станків коло Фалиша (Костинюк і Вечорек). — Станіславська обл.: Болехів (Блоцький у Запал.); Вигода (Урбанський); Перерив коло Коломиї

(Слендзінський у Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Голосківка (Заречний у Запал., Труш); Вінниківський рн, Кривчичі (Труш), Чортовська скеля (Шафер), Піскова гора (Томашек), Вінники (Вейсс). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Славута (Рог., Шмальг.). — Житомирська обл.: кол. Радомишльський повіт (Бельке); Коростишів (В. К. Совинський!); околиці Житомира (Рог., Копачевська!). — Київська обл.: Києво-Святошинський рн, між ст. Буча і м. Гостомелем у тінистому лісі, на березі струмка Рокач, у чагарнику (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець (Лукашов!). — Сумська обл.: Путивль (Шмальг.). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скала-Подільська (Блоцький); Борщівський рн, Івашків (Шафер). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог.); коло Проскурова (Рог.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: Харків (Черн. sub *ensifolia*; зразка у гербарії Черняєва немає, і вказівка цього автора, треба гадати, помилкова).

Поширення по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Карпати (Закарп. обл.), Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк., Тал.; Середня Азія: Пам.-Ал.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, Фінляндія, Данія, Франція, Іспанія, Північна Африка (Марокко), Італія, Балканський півострів, Німеччина, Польща, західна і середня смуги Європейської частини СРСР до Уралу, Крим, Кавказ, Іран, Афганістан, Мала Азія, Сірія (Ліван).

604 (3). C. rubra (L.) Rich. — **Булатка червона.** Кореневище висхідне, циліндричне, довге. Стебло вгорі, вісь суцвіття і зав'язі, а також почасти й прицвітки більш-менш густо і коротко-залозисто-пухнасті. Стебло пряме або звивисте, борознисте, 25—50(83) *см* завв. Нижні листки довгасті, верхні довгасто-ланцетні або ланцетні, гострі. Суцвіття з 2—12 квітками, не густе; прицвітки лінійно-ланцетні або ланцетні, гострі, такої довжини, як і зав'язь, або нижні довші від неї. Квітки рожеві або ліловорожеві, з білуватою губою; зовнішні листочки оцвітини ланцетні, гострі, зовні іноді дуже коротко-опушені, (15)17—20(25) *мм* завд.; внутрішні — овально-ланцетні, трохи коротші від зовнішніх. Губа майже однакової довжини з зовнішніми листочками оцвітини, білувата, на верхівці і по краях рожева; передня її частина яйцевидна, загострена, зверху з жовтими кучерявими гребінчиками. 4. Цв. VI—VII.

L. C. Richard in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 60. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 281. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 451. Пач., Фл. Полес., n° 964. Zapal., Consp. fl. Galic, I, 225, Невский, Фл. СССР, IV, 634. Фл. УСРР, визн., I, 339.

— *Serapias rubra* L., Syst., ed. 12, II (1767) 594. — *Epipactis rubra* Sw. in Act. Holm. (1800) 232. M. B., Fl. Taur.-Cauc. II, 371; III, 607.

Рисунки: Hall., Ic. pl. Helv., tab. 46!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 117. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 68, Fig. 7—10!; Taf. 75, Fig. 1!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1844. Fl. Cauc. exsicc., 226!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 198!.

По вогких листяних, соснових і мішаних лісах; зрідка і спорадично на Поліссі і в північній частині Лісостепу.

Пр.Л. Станіславська обл.: Коломия (Врублевський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Івано-Франківський рн, між Лелехівкою і Ставками (Бессер), Ставки (Круль); Брюховицький рн, Брюховичі (Завадський, Вейсс), Голосківка (Завадський, Вейсс, Томашек, Труш); Вінниківський рн, Кривчичі (Бессер, Труш). — **О.Л.** Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Кологори, Дев'ятники (Густавич). — **З.П.** Волинська обл.: Ратнівський рн, Сельце; Ківерці (Барбарич А. І. та О. Г.). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Шмальг.); між сс. Забара, Городницького рну, і Голиші, Олевського рну (Пач.); Радомишльський рн (Бельке), Радомишльська с.-г. дослідна станція коло ст. Ірша (Оксіюк і Лазар.!). — Київська обл.: Чорнобильський рн, околиці Дитяток (Рог.!); коло Зорина (Рог.!); ст. Буча (Васильев-Яковл.!); околиці Києва, Києво-Межигірське лісництво, коло Пильні (Семенк.!); Пуща-Водиця (Лонач.!, Кот.!), ст. Біличі (Зеров!); Васильківський рн, коло Дзвонкового, урочище Кладова (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Ніжинський рн, коло Кукшина (Ракочі!, Барбарич); Куликівський рн, околиці Дроздівки, берег болота Смолянка (Барбарич!); Остерський рн, лісництво Сорокощицьке, Косачівське (Вершковський). — Київська обл.: околиці Києва, за Дніпром коло Дарниці (Шмальг.!, Семенк.!, Дубовик.!, Кот.!); Вищедубечанський рн, Новосілки (Ракочі), лісництва Дубечанське і Старосільське (Вершковський). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Лопатин (Реман); Підкамінський рн, Пеняки (Реман). — Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанівський рн, Сатанів по р. Збручу (Рог.!, Кот.!), Курівка, Бубнівка (Кот.!); Смотрицький рн, Нігин (Рог.); Проскурів (Рог.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Бориспільський рн (Дубовик!). — Полтавська обл.: Шишацький рн, Хатки (Оголевець у Ілліч.); Полтава (Черкас у Ілліч.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, у крейдяному бору (Ширяєв, Кот., Лавр.).

F. leucantha Bordz. Квітки білі.

Bordz., hoc loco.
— *C. rubra floribus albis* Šir. et Lavr., Consp. fl. Chark., n° 334.

Д.Л.-С. Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема, у крейдяному бору, коло Богородичного (Ширяєв).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.- Дністр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Кавказ: Передкавк., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.; Середня Азія: Гір.-Туркм.

Загальне поширення. Західна і Середня Європа, гори Південної Європи, Польща, середня і південна смуги Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Закавказзя, Мала Азія, Північний Іран, Середня Азія (Туркменія).

Підтриба 3. Gastrodiinae Schlecht.

Пиляк нахилений вперед. Губа обернена догори. — Безлисті сапрофіти, без зеленого забарвлення, мають членисті кореневища.

Рід 186. Епіпогон — Epipogon Gmel.

S. G. Gmelin, Fl. Sibir., I (1747) 12, tab. 2, fig. 2 (sub *Epipogum*).

Листочки оцвітини вільні, майже однакові, розбіжні, потім пониклі. Губа догори обернена, трилопатева, з більшою вгнутою середньою лопаттю і з короткою широкою мішковидною, догори спрямованою шпорою; бокові лопаті губи вушкоподібні. Колонка коротка, досить товста, з коротким носиком. Полініїв два, обернено-яйцевидних, грубозернистих, з тонкими нитковидними додатками, що відходять від їх верхівок і прикріплені до спільної залозки. — Сапрофіти з горизонтальним кореневищем, що не має коренів і розгалуження подібно до корала або оленячих рогів; суцвіття — гроно.

Рід має три види, з яких один (трапляється і у нас) — *E. aphyllus* Sw. поширений майже по всій Середній Європі та Північній Азії до Японії і два — *E. africanus* Schlecht. і *E. nutans* Rchb. fil. — відомі в Індії, на Мадагаскарі, Квінсленді та у Новій Каледонії.

605 (1). E. aphyllus (Schmidt.) Sw. — **Епіпогон безлистий.** Вся рослина гола. Кореневище буре, кораловидне, членувате, з білими, тонкими, довгими гонами. Стеблo 5—20(32) *см* завв., порожнисте, вище основи трохи здуте ясножовтувате або вгорі трохи червонувате, з небагатьма щільно прилеглими плівчастими жовтуватими піхвами. Гроно рідке, з (1)2—4(8) квіток, спочатку поникле, а потім пряме; прицвітки яйцевидно-довгасті, вгнуті, білуваті, з трьома жилками. Квітки пониклі, з запахом плодів банана; квітконіжки не скручені, коротші від зав'язі; зав'язь овальна або дзиговидна, не скручена. Листочки оцвітини ясножовтуваті, жолобчасті; зовнішні — лінійно-ланцетні, зігнуті, 12—14 *мм* завд.; внутрішні — ланцетні, трохи ширші; губа такої ж довжини, як і решта листочків оцвітини, середня її лопать яйцевидна, загострена, з суцільним або дрібно-зазубленим краєм, біла, з чотирма або шістьма рядами пурпурових бородавок; бокові лопаті губи невеликі, круглясті, жовтуваті; шпора червонувата або світлофіолетова. Колонка приблизно в три рази коротша від оцвітини. ♃. Цв. VI.

Sw., Summa veget. scand. (1814) 32. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 228. Шмальг. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 450. Невский, Фл. СССР, IV, 635. Фл. УСРР, визн., I, 341.

— *Orchis aphylla* Schmidt in Mey., Phys. Aufs. (1791) 240. — *Satyrium Epipogium* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 145. — *Limodorum Epipogium* Bess., Enum. 84, n⁰ 1630. — *Epipogium Gmelini* Rich. in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 80. — *Epipogon Gmelini* Ledeb., Fl. Ross., IV, 77. — *E. epipogium* (L.). Karstens, Deutschl. Fl. (1883) 455. Гроссгейм, Фл. Кавказа, II (1941) 254.

Рисунки: Icon. fl. Daniae, 1253. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 116!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 68, Fig. 3 u. 4!; Taf. 76, Fig. 1!; S. 384, Fig. 445.

Видані зразки: Fl. Cauc. exsicc., 356!.

У тінистих вогких лісах, переважно на вапнистому грунті, дуже рідко.

Пр.Л. Чернівецька обл.: Солька (Мюстоца у Кнаппа). — **Л.П.** Київська обл.: Вищедубечанський рн, Ошитківська дача, кв. 40; у кущах, грабових лісах (Вершковський). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: кол. Кам'янецький повіт, у Завадинецькому лісі (Андрж. у Бессера). **В.Л.-С.** Тернопільська обл., Теменець (Бессер). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Ставищенський рн, Сніжки, в дубово-грабовому лісі.

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед. Дніпр., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Ірт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал., Камчат.

Загальне поширення. Скандінавія, Фінляндія, Данія, Англія, Північна Німеччина, Польща, гори Середньої Європи від Піренеїв до Карпат; середня смуга Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Закавказзя, Північна Азія до Камчатки і Сахаліну.

Підтриба 4. Physurinae Engl.

Пиляк прямостоячий. Полінії розділені на значну кількість досить великих, щільно прилеглих одна до одної гранчастих пилкових грудочок. Задня частина губи мішковидно вгнута. Рослина з повзучим гіллястим кореневищем.

Рід 187. Гудайера — Goodyera R. Br.

R. Broun in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 197.

Середній зовнішній і бокові внутрішні листочки оцвітини зложені шоломом, бокові зовнішні — відхилені. Губа донизу обернена, без шпори, в задній частині мішковидно вгнута, на кінці витягнута у відігнуту жолобчасту тупу верхівку. Колонка коротка, майже циліндрична, з прямим коротко-дволопатевим носиком. Пиляк на ніжці; полінії дві, приклеєні верхівками до спільної великої залозки. Зав'язь сидяча скручена. — Рослини з повзучим кореневищем, сітчасто-жилковими листками, з яких нижні мають черешки і зближені в нижній частині стебла та з квітками, зібраними в однобокий колос.

Рід має 25 видів, поширених у помірних країнах північної півкулі, в тропічній Азії, у Новій Каледонії і на Маскаренських островах. — У нас в СРСР — тільки один вид.

606 (1). G. repens (L.) R. Br. — **Гудайера повзуча.** Кореневище повзуче над грунтом, членисте, гіллясте, з гонами, що розвивають на верхівці розетку листків, які залишаються на зиму. Стеблo (10)15—25(35) *см* завв., висхідне, циліндричне, внизу голе, вгорі разом із віссю суцвіття коротко-залозисто-опушене. Нижні листки в кількості 4—7, яйцевидні або еліптичні, загострені, сітчасто-жилкові, з черешками, зближені в нижній частині стебла; верхні 2—3 листки у вигляді піхов, лінійно-довгасті або ланцетні. Колос вузький, досить густий, із спрямо-

ваними в один бік досить численними невеликими білими або злегка жовтуватобілими пахучими квітками; прицвітки трав'яні лінійно-ланцетні, загострені, майже голі або вгорі коротко-залозисто-опушені, такої ж довжини, як зав'язь, або довші від неї. Зовнішні листочки оцвітини яйцевидно-довгасті, звичайно тупі, на спинці залозисто-опушені, 3,5—4 *мм* завд.; середній з них угнутий, трохи довший від бокових; бокові внутрішні листочки оцвітини ланцетні, голі, однакової довжини з середнім зовнішнім; губа трохи коротша від інших листочків. Зав'язь видовжено-дзиговидна, потім веретеновидна, тригранна, при основі скручена, залозисто-опушена. 4 . Цв. VII—VIII.

R. Brown in Ait. in Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 198. Keller u. Schlechter, **Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 293.** Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 449. Пач., Фл. Полес., n° 960. **Zapal., Consp. fl. Galic., I,** 231. Невский, Фл. СССР, IV, 639. **Фл. УСРР, визн., I,** 343.

— *Satyrium repens* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 945. — *Neottia repens* Swartz in Act. Holm. (1800) 226. **M. B., Fl. Taur.-Cauc., III,** 605.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 130!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 267!. Герб. рус. фл., 588.

Трапляється дуже рідко в мохових соснових і мішаних лісах північної частини УРСР і частіш у Карпатах на висоті 350—1040 *м* над рівнем моря.

К.Л. Дрогобицька обл.: Сколе (Крупа у Запал.). — Станіславська обл.: Горгани — Матахов над Ломницею, Добошанка, між Братковцем і Гроєнцем, між Яйцем Перегінським і Молодою (Волощак), Хомяк, 1544 *м* над рівнем моря (Запал.), Чорногора: Земський ліс, над потоком Скорушним, на висоті 955 *м*, над потоком Ліповцем на висоті 1040 *м* (Запал.). — Чернівецька обл.: Солька (Мюстаца у Кнаппа). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Волинське коло Старяви над Стрвіджем, на висоті 380 *м* (Котуля); Дрогобицький рн, Трускавець (Тинецький у Запал.); Турківський рн, Ясениця (Гюккель у Кнаппа, Турчинський у Запал.). — **З.П.** Волинська обл.: Овадніський рн, Верба (Пач.). — **П.П.** Житомирська обл.: Коростишів (В. К. Совинський!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: кол. Чернігівська губернія (1854, Борщов!); коло Чернігова (Нікласен!), там само (1869, Альб. Регель, гербарій Ботан. інст. АН СРСР). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Кременецький рн, Жолоби (Мацко).

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Волз.-Дон., Карпати, Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд., Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Лен.,-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал., Камчат.; Середня Азія: Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, Фінляндія, Німеччина, Данія, Шотландія, Франція, Піренеї, Югославія, Австрія, Румунія (?), Польща, північна й середня смуги Європейської частини СРСР, Крим, Кавказ, Мала Азія (Лазистан), Афганістан, Гімалаї, Середня Азія, вся північна Азія до Охотського і Японського морів, Сахалін, Японія, Північна Америка.

Підтриба 5. Spiranthinae Engl.

Пиляк прилягає до відростка носика. Полінії дволопатеві, з'єднані спільною залозкою. Губа без зчленування і без шпори. Вісь суцвіття скручена. Рослина з коротким кореневищем, потовщеним корінням і з 1—3 бульбами.

Рід 188. Скрученник — Spiranthes L. C. Rich.

L. C. Rich. in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 50.

Вісь суцвіття спірально скручена. Листочки оцвітини нахилені вперед і відходять від зав'язі під прямим кутом. Губа без шпори, жолобчаста, посередині або трохи вище по боках з неглибокою виїмкою, при основі по краях з двома маленькими мозолистими потовщеннями, на верхівці закруглена, з кучеряво-хвилястим краєм. Колонка півциліндрична; носик двозубчастий. Пиляк прямий; полінії булавовидні, дволопатеві, прикріплені до спільної вузько-довгастої залозки. Зав'язь ледве скручена. — Рослина з дуже коротким кореневищем і з бульбами або потовщеними м'ясистими коренями.

Рід має до 80 видів, поширених у північній помірній зоні, в тропічній Азії і в Америці на південь до Чілі. — В СРСР три види, в УРСР — один.

607 (1). S. autumnalis (Balb.) Rich. — Скрученник осінній. Бульб дві, рідко одна або три, бурякоподібних, коротко-опушених. Стебло 7—35 *см* завв. з кількома притиснутими, загостреними зеленими піхвами. Прикореневі листки сизозелені, яйцевидно-довгасті, з широким черешком, перед цвітінням відмирають і замість них при основі стебла розвиваються одна або дві розетки прикореневих листків — гонів наступного року. Колос вузький, густий, багатоквітковий, майже однобічний, з скрученою залозисто-опушеною віссю. Прицвітки яйцевидні або ланцетні, загострені; зовні — залозисто-опушені, зелені; по краях — білуваті, звичайно довші від зав'язі. Квітки дрібні, з середини білі, з запахом ванілі, зовні трохи зеленуваті; зав'язь веретеновидна, сидяча або у нижніх квіток іноді на коротенькій скрученій квітконіжці: зовнішні листочки оцвітини лінійно-ланцетні, тупуваті, 3—4,5 *мм* завд., з трьома жилками, на спинці злегка залозисто-опушені; внутрішні — язичкоподібні, з однією жилкою. Губа довгаста або обернено-яйцевидна, спереду хвилясто-зарубчаста, майже такої ж довжини, як зовнішні листочки оцвітини. 4 . Цв. VIII—X.

Rich., Mem. Mus. Paris, IV (1818) 59. **Zapal., Consp. fl. Galic., I,** 229. Невский, Фл. СССР, IV, 637.

— *Spiranthes spiralis* **C. Koch in Linnaea, XXII** (1849) 290. — ***Ophrys spiralis*** **L.,** Sp. pl., ed. 1 (1753) 945. — *O. autumnalis* **Balbis, Elench. addit. Fl.** Pedem. (1801) 96.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 474!. **Schulze,** Orchid. Deutschl., Tab. 62!.

Видані зразки: Rchb., Exsicc., 172!. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1024!.

На трав'яних місцях, на відкритих схилах, на лісних полянах та узліссях.

О.Л. Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Соколівка, Дев'ятники, над Любешкою (Густавич). — Львівська обл.: Брюховицький рн, Рясне-Руське; Перемишляиський рн, Білка; Новояричівський рн, Журавники (Завадський).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Захід. Закавказзя.

Загальне поширення. Данія, Британія, Франція, Німеччина, Польща, Піренейський півострів, Балканський півострів, Мала Азія, Закавказзя, Північна Африка.

Підрозділ **B. Basitonae** Pfitz.

Полінії при основі з ніжками, що сполучають їх з залозками **носика. Пиляк** неопадний, прикріплений всією спинкою.

Триба **3. Ophrydeae** Lindl.

Пиляк приріс по всій довжині до паростка гіностемію; полінії **порошкуваті.** Рослини під час цвітіння при основі стебла мають дві суцільні або пальчасто-лопатеві чи роздільні бульби; одна з них більша, темна, зморшкувата і міститься безпосередньо під стеблом; друга — менша, молода, світла і тверда, виростає з бруньки в пазусі верхнього низового листка і міститься збоку більшої бульби. Рідко при основі стебла під час цвітіння є тільки одна бульба; у такому випадку молода бульба виростає пізніше.

Висушені молоді бульби багатьох видів, що належать до цієї триби, вживають у медицині під назвою салеп — *Tuber Salep.* Вони містять у собі слизову речовину басорин, який складається з арабіну і декстрину, а також білкові речовини, крохмаль і цукор. Подрібнений на порошок салеп іде на виготовлення слизистих виварів, які приписують хворим на пронос і при гострих отруєннях як зм'якшувальний і обволікаючий засіб. Крім того, салеп можна застосовувати у текстильному виробництві для апретури тканин. — Сушені пальчасто-роздільні бульби в фармакології називають *Radices palmae Christi.*

Підтриба **1. Gymnadeniinae** Engl.

Залозки полініїв голі, не вміщені в кишеньках.

Рід **189. Герміній — Herminium** R. Br.

R. Brown in Ait. Hort. Kew. ed. 2, V (1813) 191.

Листочки оцвітини зложені дзвоникувато; губа списовидно-трилопатева, без шпори, але з мішковидною заглибиною при основі. Колонка дуже коротка. Пиляк з паралельними гніздами, приросли по всій довжині до відростка колонки. Полінії порошкуваті, з короткими ніжками

і з широкими вгнутими голими, не вміщеними в кишеньці, залозками. Зав'язь скручена, сидяча на верхівці, вперед нахилена. — Рослини з поодинокими бульбами; молоді бульби розвиваються після цвітіння на кінцях підземних гонів.

Рід поширений у помірних і гірських країнах Європи й Азії і складається з чотирьох видів. В Європі і в СРСР тільки один вид.

608 (1). H. monorchis (L.) R. Br. — **Герміній однобульбовий.** Бульба під час цвітіння одинична, невелика, куляста; молодих бульб 1—2, вони утворюються звичайно після цвітіння і мають довгі ніжки. Стебло 8—30 *см* завв., у нижній частині звичайно з двома, рідше з 3—4, зближеними довгастими або довгасто-ланцетними (інколи ще з одним або двома маленькими) листками, що сидять колю його середини. Колос видовжений, багатоквітковий, досить густий; прицвітки трав'яні, зелені, лінійно-ланцетні або ланцетні, гострі, майже дорівнюють зав'язі або коротші від неї. Квітки дрібні, жовтуватозелені, пахнуть медом. Оцвітина через загинання верхівки зав'язі поникла, її листочки зложені дзвоникувато; зовнішні з них яйцевидні або довгасто-яйцевидні, тупуваті; бокові внутрішні листочки оцвітини майже списовидні, видовжено-загострені, трохи вужчі і довші від зовнішніх, 3—3,5 *мм* завд. Губа такої ж довжини, як внутрішні листочки оцвітини, без шпори, але з мішковидною заглибиною при основі, глибоко-списовидно-трилопатева, з лінійно-довгастими, тупими боковими лопатями та з удвоє довшою і широкою середньою лопаттю. 4. Цв. VI—VII.

R. Brown in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 191. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. Orchid., 260. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 460. Пач., Фл. Полес., 979. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 213. Невский, Фл. СССР, IV, 643. Фл. УСРР, визн., I, 335.

— *Ophrys Monorchis* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 947.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 63!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 74, Fig. 2!. Tab. 68, Fig 20!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1857?. Герб. рус. фл., 442!.

Зрідка трапляється на лугах і на трав'яних місцях у лісових та лісостепових районах країни і досить часто в Покутських Карпатах.

К.Л. Станіславська обл.: Яблунівський рн, Космач (Слендзінський у Запал., Раціборський); Жаб'ївський рн, Жаб'е (Вітвицький у Запал., Крупа), Ільці (Реман), Гринява над Білим Черемошем у Голошині (Волощак). Рослина наводиться, безперечно, помилково Ленцем для З.Л.-С (Германівка коло Борщова, Тернопільської області). — **П.П.** Житомирська обл.: околиці Житомира, Соколова гора, на лугах і горбкуватих трав'яних місцях (12. VI 1870 Собкевич!); там же, коло стародавніх укріплень по вогких і тінистих місцях (28. VI 1890, Собкевич і Монтр.!); Овруч (Рог.). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Городнянський рн, коло Бутівки, мокрі луги (Дзюбенко і Левіна!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичів (Рог.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Лубенський рн, Піски (9. VI 1850, Августінович!). Черняєв наводив цей вид для кол. Харківського повіту, а Ковалевський для кол. Зміївського повіту.

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., (Вологда), Верх.-Дніпр., Карпати, Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур.; Середня Азія: Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Скандінавія, Південна Фінляндія, Данія, гори Середньої Європи до Франції та Середньої Італії, середня і південна смуги Європейської частини СРСР, Болгарія, Румунія, Північна і Середня Азія, Монголія, Північний Китай, Тібет, західні Гімалаї.

Рід 190. Цельоглосум — Coeloglossum Hartm.

Hartmann in Hand. Scand. Fl., ed. 1 (1820) 329.

Листочки оцвітини зібрані у вигляді шолома. Губа довша від інших листочків оцвітини, повисла, з дуже короткою, широкою, майже мішковидною шпорою, на кінці коротко-тризубчаста. Колонка коротка, з пиляком, приростим по всій довжині, і з носиком, паросток якого входить між основами гнізд пиляка. Гнізда пиляка донизу розбіжні; полінії порошкуваті, з досить короткими ніжками і з неприкритими залозками, що лежать з боків паростка носика; кишеньок немає. Зав'язь скручена, сидяча.

Монотипний рід поширений в Європі, Середній і Північній Азії та в Північній Америці.

609 (1). C. viride (L.) Hartm. — Цельоглосум зелений. Бульби довгасті, 2—3-лопатеві, з лопатями, що звужуються до кінців. Стебло 10—25(35) *см* завв. Листки в кількості 3—5, більш-менш рівномірно розміщені на стеблі, сизуватозелені; нижні — овальні або довгасто-ланцетні, тупуваті; верхні — менші, яйцевидно- або довгасто-ланцетні, гострі. Колос не густий; прицвітки трав'яні, ланцетні або довгасті, такі ж завдовжки, як квітки, або більш-менш довші від них; квітки буруватозелені. Листочки оцвітини однакової довжини; зовнішні — трияйцевидні, тупі, внутрішні — лінійні, вужчі, гострі. Губа довша від інших листочків оцвітини, 6—8 *мм* завд., довгасто-лінійна, спереду трохи розширена, на кінці тризубчаста, з коротшим, відігнутим середнім зубцем. ♃. Цв. VI—VII.

Hartmann, Handb. Scandin. Fl., ed. 1 (1820) 329. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 244. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 213. Маргиттай, Взносы к флоре Подкарп. Руси, с. 43, n⁰ 38. Невский, Фл. СССР, IV, 647. Фл. УСРР, визн., I, 336.

— *Satyrium viride* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 944. — *Habenaria viridis* R. Brown. in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 192. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 463. — *Peristylis viridis* Lindl., Orchid. gen. sp. (1829) 299. — *Coeloglossum viride A. brevibracteatum* Aschers. et Graebn., Synop, III (1907) 807. — *C. viride α. microbracteatum* Schur., Oesterr. Bot. Zeit. (1870) 294.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 82. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 74, Fig. 3 u. 3a!.

Видані зразки: Keřner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 3085!.

Зрідка по лісах і по чагарниках у лісових і лісостепових районах; досить часто в Карпатах від їх підніжжя до 1990 *м* над рівнем моря.

Зак.Л. Закарпатська обл.: на високих полонинах у Рахівській окрузі (Маргиттай); хр. Свидовець, г. Близниця (Гринь). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: над верхньою Лентов'янкою коло джерел Сана та Стрвіджа (Яворник у Котулі). — Станіславська обл.: Горгани — коло джерел Ломниці, Пустошак (Волощак), під Сивулею (Реман); Жаб'є (Крупа); над Буркутом поблизу Косова (Слендзінський, Реман); на Чорногорі до висоти 1990 *м* над рівнем моря (Запал.), Стіна Брескульська на Чорногорі (Вільчинський), Чивчин (Запал.), Комарови в Чивчинських горах (Запал.), г. Піп-Іван (Запал.). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: на пасмі Парашка, Гирявець (Волощак). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Рясне-Руське (Томашек у Кнаппа, Крулъ), Голосківка (Яролім і Гельцлер у Кнаппа, Трущ, Блоцький); Івано-Франківський рн, Ярина (Реман). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Славута (Рог.). — Житомирська обл.: коло Житомира (Лаговський!, Левандовський!); коло Коростишева, у лісі (Рог.!). — Київська обл.: Васильківський рн, околиці Дзвонкового, у мішаному сосново-дубовому лісі (Семенк.!). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Мізоч (Реман у Запал.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський (Рог.); Сатанів (Рог.). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: коло Дергачів (герб. Черняєва).

F. **dentatum** Zapal. pro var. Рослина здебільшого низенька, квітки менші, губа 4—5 *мм* завд., з більш-менш однаковими зубцями або у деяких квіток цілокрая.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 214.

К.Л. Станіславська обл.: г. Піп-Іван (Запал.).

Var. grandiflorum Zapal. До 35 *см* завв., прицвітники до 30—45 *мм* завд., квітки більші, губа 8,5 *мм* завд., з видовженими боковими зубцями до 2,5—4 *мм* завд.

К.Л. Дрогобицька обл.: коло джерел Сана і Стрвіджа; Покутські Карпати. — **Р.Л.** Львівська обл.: Голосківка під Львовом (Блоцький).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк., Тал.: увесь Сибір і Далекий Схід до Чукотського і Камчатського півостровів, Сахалін; Середня Азія: Пам.-Ал., Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Північна і Середня Європа, Польща, майже вся Європейська частина СРСР, гори Південної Європи, Мала Азія, Кавказ, Середня і Північна Азія до Берінгової протоки та острова Сахаліну, Тібет, Північний Китай, Північна Америка.

Примітка. Разом з цілком типовою формою, у якої довжина прицвітників дорівнює довжині квіток, трапляються екземпляри, у яких прицвітники, особливо нижні, разів у два перевищують квітки. Таку форму відзначають як окрему різновидність — var. *bracteatum* (Willd.) Richt. [Pl. europ., 1 (1890) 278]. На думку автора, ця різновидність ніякого систематичного значення не має і є не що інше, як модифікація. (Екземпляри з довгими прицвітниками автор бачив з околиць Житомира і Києва).

Рід 191. Нігрітелля — **Nigritella** L. C. Rich.

L. C. Rich., Mem. Mus. Paris, IV (1818) 48.

Листочки оцвітини спочатку дзвоникувато-зложені, потім зірчасто розходяться. Губа суцільна або невиразно трилопатева, догори обернена, із шпорою. Пиляк з паралельними гніздами; полінії з видовженими ніжками; залозки голі, середній паросток носика утворює вузеньку складочку між гніздами пиляка. Зав'язь нескручена, сидяча.

609[1] **(1). N. nigra** Rchb. — **Нігрітелля чорна.** Бульби сплющені, 2—5-роздільні, з листям, розміщеним по всій довжині, і з 2—3 буруватими піхвами при основі. Листки лінійні, жолобчасті, гострі, з тонкошорсткими краями, нижчі здебільшого коротші і ширші. Суцвіття густе, спочатку коротко-конічне, гостре, пізніше кулясте або кулясто-яйцевидне; прицвітники вузько-ланцетні, загострені, здебільшого чорнувато-пурпурові, з двома пурпуровими жилками, однакової довжини з квітками або трохи довші від них, верхні коротші. Квітки дрібні, звичайно чорнопурпурові, з запахом ванілі; листочки оцвітини з однією жилкою, зовнішні ланцетні, гострувати, 5—8 *мм* завд., 2 *мм* завш., середній нерідко трохи коротший; внутрішні листочки оцвітини такої ж довжини, як зовнішні, але ширші; губа трикутно-яйцевидна, приблизно однакової довжини з листочками оцвітини, 4—5 *мм* завш., обернена догори; шпора коротко-булавовидна, в 3—4 рази коротша від зав'язі. ♃. Цв. VI—VIII.

Rchb., Fl. Germ. excurs. (1830) 121. Aschers. u. Graebn., Synop., III, 809. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 365.

— *Nigritella angustifolia* Rich., Mem. Mus. Paris, IV (1818) 56. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 215. — *Satyrium nigrum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 944. — *Gymnadenia nigra* Rchb. fil., Bonplandia (1856) 321. M. Schulze, Orchid. Deutschl., 43.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 467!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., Tab. 68, Fig. 24; Tab. 79, Fig. 8. Barla, Iconogr., tab. 27, fig. 17—30 sub. *N. angustifolia* Rich.!.

Видані зразки: Rchb., exsicc., 168!.

На трав'яних місцях і лугах високих гір, переважно на вапнистому грунті.

Росте в Мармароських Карпатах (Трояга) і, можливо, буде знайдена в Покутських Карпатах.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, Французька і Швейцарська Юра, Піренеї, Альпи, Карпати, гори північної частини Балканського півострова.

Рід 192. Билинець — **Gymnadenia** R. Br.

R. Brown in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 191.

Середній зовнішній і бокові внутрішні листочки оцвітини зложені у вигляді шолома. Губа обернена донизу, трилопатева, при основі

з більш-менш довгою шпорою. Колонка коротка, з приростом по всій довжині пиляком і з носиком, паросток якого входить між основами гнізд пиляка. Гнізда пиляка паралельні; полінії порошкуваті, з досить довгими ніжками і з голими залозками; кишеньок немає. Зав'язь скручена, сидяча. Суцвіття — колос. Бульби пальчасто-лопатні.

Рід складається з восьми видів, поширених в Європі і в Північній Азії. В СРСР і в УРСР тільки два види.

---

1. Середня лопать губи такої ж довжини, як і бокові лопаті; шпора в 1,5—2 рази довша від зав'язі . . . . . **(1). Б. довгошпорий — G. conopsea (L.) R. Br.**
— Середня лопать губи довша від бокових; шпора трохи коротша від зав'язі або майже однакової з нею довжини . . . . . **(2). Б. пахучий — G. odoratissima (L.) Rich.**

610 (1). G. conopsea (L.) R. Br. — **Билинець довгошпорий.** Бульби стиснуті, пальчасто-роздільні. Стебло пряме, 25—60 *см* завв., кругле або злегка гранчасте, при основі обгорнуте щільно прилягаючими буруватими піхвами. Листки довгі, догори стоячі, сизувато-зелені, лінійно-ланцетні, звичайно з башличкоподібною верхівкою, жолобчасті, знизу кілясті, верхні менші. Квітки ліловорожеві або білувато-рожеві, сидячі, в досить густому циліндричному суцвітті. Прицвітки яйцевидно-ланцетні, видовжено-загострені, з трьома жилками, такі ж завдовжки, як зав'язь або довші від неї; бокові зовнішні листочки оцвітини відхилені набік, середній же зовнішній листочок і бокові внутрішнього кола обернені догори і сходяться шоломом. Губа трохи довша від шолома, 5—6 *мм* завд., майже ромбічна, неглибоко-трилопатева, з яйцевидними, тупими, майже однакової довжини лопатями; шпора косо донизу спрямована, нитковидна, часто зігнута, в 1,5—2 рази довша від зав'язі. ♃. Цв. VI—VII.

R. Brown in Ait. Hort. Kew., ed. 2, V (1813) 191. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 235. Пач., Фл. Полес., nº 980; Херс. фл., I, 526. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 216. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 43, nº 306. Невский, Фл. СССР, IV, 668. Фл. УСРР, визн., I, 336.

— *Orchis conopsea* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 942. — *Habenaria conopsea* Benth. in Journ. Linn. Soc., XVIII (1880) 354. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 461.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 70. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 74, Fig. 5!; Tab. 68, Fig. 21!.

Видані зразки: Kerner, Fl. exsicc. Austro-Hung., 670!. Герб. рус. фл., 20001.

На лугах, по рідких лісах, чагарниках, досить часто в лісових, рідше і розсіяно в лісостепових районах; у Карпатах більш або менш звичайно від підніжжя до субальпійської зони (до 1860 *м* над рівнем моря).

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., ст. Костилівка (Барбарич А. І. та О. Г.); Перечинська окр., г. Маковиця (Гринь); на полонині Піп-Іван (Вагнер у Маргиттая); на лугах, виноградниках коло Мукачева (Маргиттай); Свалявська окр., коло Чинадієва (Маргиттай); на полонині Ряпички (Файс у Маргиттая). — **К.Л.** Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Випчин; Чорногора, Дзембріня, Чивчин (Запал.). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: кол. Самбірський і Стрийський повіти (Гюккель у Кнаппа); коло джерел Сана (Котуля); Дрогобицький рн, Стебник (Турчинський); Славський рн, Лавочне на Опурі (Пач.). — Станіславська обл.: Болехів (Костинюк і Вечорек); Вигода (Урбинський); Станіслав (Ломницький і Вельовейський); Печеніжинський рн, Печеніжин (Слендзінський, Врублевський), Княждвор (Слендзінський, Врублевський), Слобода, Ново-Марківка (Слендзінський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворів (Реман); смт Івана Франка (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Золочівський рн, Лиса гора (Кульчинський, Мондальський, Мотика); Підкамінський рн, Пеняки (Реман). — Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Дев'ятники (Густавич). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Кам'янсько-Бузький рн, Добротвір (Труш). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький); Славута (Тишецький!). — Житомирська обл.: Житомир (Лаговський!, Собкевич!), Соколова гора коло Житомира (Липський!); Коростенський рн, Лісовщина (Тишецький!); Андрушівський рн, Івниця (Годе!); Коростишів (В. К. Совинський!); Овруч (Рог.); Олевськ (Рог.); Городницький рн, Забара (Пач.!). — Київська обл.: Чорнобильський рн, Дитятки (Рог.!), Зорин (Рог.); Димерський рн, Демидів (Рог.!); околиці Києва — Біличі (Шмальг.!, Сварчевський), коло Борщагівки (Семенк.!), коло Романівки (Васильев-Яковл.!). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва — Дарниця (Васильев-Яковл.!); Броварський рн, коло Заворичів (Ракочі!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатаїв (Рог.). — Теріопільська обл.: Гримайлівський рн, Раштівці (Труш); Борщівський рн, Худиївці (Ленц); Золото-Потіцький рн, Костільники, Соколів (Слендзінський), Яблунівка (Труш); Бережанський рн, Бережани, (Кнапп). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Чортовець, Гавриляк (Козловська); Гвоздецький рн, Островець (Козловська). — Чернівецька обл.: Путильський рн, Яблуниця (Гербіх). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, коло Залетичівки (Єлін). —. Київська обл.: коло Білої Церкви на степах (Рог.!); Богуславський рн, між сс. Чайки і Лютарі. — Кіровоградська обл.: Єлисаветградка (Ліндем.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Пач.!); Баришівський рн, Мала Стариця (Пач.!). — Полтавська обл.: Чорнухінський ри (Барсуков). — Сумська обл.: околиці Сум (Білоусов). — Харківська обл.: околиці Харкова (Черн.); кол. Зміївський повіт (Ковалевський; вказівка, мабуть, помилкова).

Var. densiflora (Wahlenb.) Fries. Рослина вища і товща; суцвіття довге, часто до 20 *см* завд., дуже густе; квітки трохи більші, ніж у типової форми; шпора не довша або лише трохи довша від зав'язі.

Fries, Herb. normale, IX, 68. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 218. Keller u. Schlecht., Monogr. u. Iconogr. d. Orchid. 235. Фл. УСРР, визн., І. 337.

— *Orchis densiflora* Wahlenb., Act. Holm. (1806) 68. — *Gymnadenia densiflora* Dietr., Allg. Gartenz., VII (1839) 170.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 72!.

П.П. Київ. — **Л.П.** Київська обл.: Околиці Києва, Дарниця (Муравйов!, разом з типовою формою). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Біла Церква (Рог.).

Рослина у нас значно варіює шириною листків і трохи розміром квіток.

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн. (північна частина), Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах., Півд. і Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Лен.-Кол., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Уд., Сахал., Охот.

Загальне поширення. Майже вся Європа, крім Португалії, Південної Іспанії, Сардинії і Корсіки (на півдні тільки в горах), Мала Азія, Північний Іран, вся Північна Азія, Монголія, Північний Китай, Японія.

611 (2). G. odoratissima (L.) Rich. — **Билинець пахучий.** Бульби стиснуті, глибоко-пальчасто-роздільні. Стебло 15—30(40) *см* завв., внизу циліндричне, вгорі більш-менш гранчасте, при основі обгорнуте нещільно прилягаючими піхвами. Листки сизуватозелені, звичайно догори стоячі, лінійні, гострі, зверху жолобчасті, знизу кілясті, нижні зближені, верхні дуже зменшені. Суцвіття спочатку конічне, потім довгасте, циліндричне, з численними, досить дрібними яснопурпуровими, рожеволіловими або іноді білими квітками; прицвітки ланцетні, загострені, з трьома жилками, здебільшого такої ж довжини, як і зав'язь. Три верхні листочки оцвітини зібрані шоломом, бокові ж зовнішні спрямовані вбік. Губа яйцевидна або майже ромбічна, 3,5—4 *мм* завд., трилопатева, з яйцевидними лопатями, з яких середня довша, звичайно ширша і виступає вперед; шпора нитковидна, косо донизу спрямована, трохи зігнута, коротша від зав'язі або майже однакової з нею довжини. ♃. Цв. VI—VII.

L. C. Richard in Mem. d. Mus. Paris, IV (1818) 57. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 234. Пач., Фл. Полес., 981. Невский, Фл. СССР, IV, 667. Фл. УСРР., вип. І, 337.

— *Orchis odoratissima* L., Syst. nat., ed. 10 (1759) 1243. — *Habenaria odoratissima* Franch., Fl. Cher. et Loire (1885) 578. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 462.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 69!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Taf. 74, Fig. 6!. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., Tab. 28, Fig. 112!.

Видані зразки: Kerner, Fl. exsicc. Austro-Hung., 669!. Герб. рус. фл., 2665!.

На вогких лугах у лісових районах, дуже рідко.

О.Л. Тернопільська обл.: Кременець (Шмальг.!); Бережанський рн, Гутисько (Вердак). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир, на лугах між чагарниками (Собкевич у герб. Монтр.; Рогович вказує для Овруча і с. Кременщини, Олевського району; в його гербарії відповідних екземплярів немає; Шафер наводить для околиць м. Новоград-Волинського). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва, за Дніпром коло Дарниці (Шмальг.); Броварський рн, околиці Заворичів на окраїні болота (Ракочі!), околиці с. Калита на острові болота Крожень (Ракочі!). — **П.Л.-С.** Віниця (Шафер). Наводиться, мабуть, помилково Ковалевським для кол. Зміївського повіту, Харківської області.

Поширення по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр.
Загальне поширення. Швеція, Голландія, Франція, Північна Іспанія, Північна Італія, Швейцарія, Німеччина, Австрія, Угорщина, Боснія, Герцеговіна, Румунія, Польща, БРСР, північно-західна частина УРСР.

Примітка. Авторові невідомо, на підставі яких даних Шафер наводить *G. odoratissima* L. для Вінниці і Новоград-Волинського. Вказівки Шафера цитовано за флористичною картотекою, яку складає Природничий музей АН УРСР у Львові.

Рід 193. Неоттіанта — Neottianthe Schlechter

Schlechter in Fedde, Repert., XVI (1919) 290.

Листочки зовнішнього кола оцвітини ланцетні, довго-загострені і разом з двома внутрішнім лінійними листочками створюють нешироκий шолом. Губа зверху рясно вкрита дрібненькими сосочками, глибоко-трилопатева, з боковими вузько-лінійними лопатями і більшою від бокових середньою язичкоподібною лопаттю; при основі губи шпорка звужена з більш широкої основи і на кінці злегка кулевидно розширена. Пиляк довгасто-яйцевидний, тупий, при основі звужений; носик трилопатевий, з середньою лопаттю, що трохи видається між основами гнізд пиляка та боковими прикороченими і зігнутими лопатями. Полінії булавовидні, з коротенькими ніжками і двома напівокруглими залозками, з яких кожна міститься між боковою лопаттю носика і краєм гнізда пиляка. Зав'язь скручена, майже сидяча. Бульби майже кулевидні.

612 (1). N. cucullata (L.) Schlechter — **Неоттіанта каптурувата.** Бульби нирковидні, знизу виїмчасті, іноді майже дволопатеві, вкриті короткими сосочками. Стебло тонке, гранчасте, 10—30 *см* завв. Листків 3—4; з них два нижніх зближені, загострені, з кількома поздовжніми жилками, сполученими поперечними жилками; верхні 1—2 листки невеликі, лінійно-ланцетні, гострі. Колос негустий, з 6—20(24) квітками, спрямованими в один бік; прицвітки ланцетні, одножилкові, по краях вкриті дрібними сосочками, звичайно довші від зав'язі. Квітки рожево-лілові, без запаху. Всі листочки оцвітини однакової довжини, зібрані шоломом; зовнішні — довгасто-ланцетні, загострені, 6—8 *мм* завд.; внутрішні — лінійні, вужчі від зовнішніх. Губа 7—9 *мм* завд., зверху густо вкрита дрібними сосочками, глибокотрилопатева, з лінійними боковими та довшою і ширшою середньою лопаттю. Шпора донизу спрямована, вперед зігнута, від ширшої основи поступово до кінця звужена і на кінці іноді кульчасто-розширена, коротша від губи і зав'язі. ♃. Цв. VII—VIII.

Schlecht. in Fedde, Repert. sp. nov., XVI (1919) 292. Невский, Фл. СССР, IV, 645.

— *Gymnadenia cucullata* L. C. Rich. in Mem. Mus. Par., IV (1818) 57. Пач., Фл. Полес., n° 982. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 219. Фл. УСРР, визн., I, 337. — *Orchis cucullata* L., Sp. pl. (1753) 939; Bess., Prim. fl. Galic., II, 213, Enum., n° 1152. — *Habenaria cucullata* Hoefft., Catal. pl. Kursk. (1826) 56. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 462.

Рис. 57. *Неоттіанта каптурувата — Neottianthe cucullata* (L.) Schlechter. *1* — вся рослина (3/4 натуральної величини); *2* — квітка збоку з прицвітником (дуже збільш.); *3* — листочки оцвітини (збільш.).

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 66!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 368, Fig. 438!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 1534!. Rehman et Woloszczak, Fl. Polon. exsicc. 276!.

У соснових лісах лісових районів та північної частини правобережного Лісостепу.

Р.Л. Львівська обл.: околиці Львова (Реман); Івано-Франківський рн, між Ставками і Лелехівкою (Бессер). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобрківський рн, Підгородище, Романів (Густавич); Золочівський рн, Золочівка (Блоцький, Труш). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Славута (Бердау в Запал.). — Житомирська обл.: околиці Житомира (Зеров і Оксіюк!); Житомирський рн, с. Зарічани (Копачевська!); Малинський рн, коло Іршанської с.-г. дослідної станції (Окснер і Лазар.!); Коростишів (В. К. Совинський!).— Київська обл.: околиці Києва — коло Борщагівки (Рог.!, Семенк.!), коло Романівки (Васильєв-Яковл.!, Зеров), коло Біличів (Ракочі!), Пуща-Водиця (Семенк., Лонач.!, Зеров і Оксіюк!), Боярка (Пач.!); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенк.!). — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва, Дарниця (Бордз.!), між Києвом і Броварами (Шмальг.); Броварський рн, Броварський ліс (Сварчевський!), коло хут. Залісся (Сележинський!). — Сумська обл.: між Шевченковим, Глухівського рну, і Курдюмівкою, Шостинського рну, Путивль (Шмальг.). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Ківерцівський рн, Улянівка (Мацко). — Тернопільська обл.: Кременець (Бессер., Шмальг.). — Львівська обл.: Броди (Клебер); між Бродами і Червоноармійським, Ровеньської обл. (Реман). — **П.Л.-С.** Київська обл.: у Трипільському лісі, недалеко від Пирогова (Монтрез.!); Смілянський рн (Зеров!).

Поширення по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.; Далекий Схід: Зее-Бур., Уссур., Сахал.

Загальне поширення. Східна Пруссія, Польща, середня смуга Європейської частини СРСР, помірна смуга Північної Азії від Уралу до Сахаліну, Монголія, Північний Китай.

Рід 194. Леукорхіс — Leucorchis E. Mey.

E. Mey., Preuss. Pflanzgatt. (1834) 50.

Всі п'ять листочків оцвітини (крім губи) зібрані в дзвоникуватий або майже кулястий шолом; бокові зовнішні листочки косо-яйцевидні, тупуваті; середній — яйцевидний, вгнутий, тупий; два внутрішні — нерівнобічні, довгасто-яйцевидні, тупі, при основі з одного боку розширені. Губа трилопатева, з бічними загостреними лінійно-ланцетними лопатями і середньо-тупуватою, яйцевидною, довшою і ширшою. Шпорка коротка, циліндрична, при кінці потовщена, тупа, майже втроє коротша від зав'язі. Пиляк яйцевидний, з майже рівнобіжними гніздами; носик маленький, середня лопать якого видається між основами гнізд пиляка; бокові ж вушкоподібні лопаті охоплюють залозки полініїв. Полінії булавовидні, з короткими ніжками і двома маленькими голими залозками. Зав'язь скручена, сидяча, довша від оцвітини. Суцвіття — колос. Бульби глибоко-пальчасто-роздільні, з тонкими циліндричними частками.

613 (1). L. albidus (L.) E. Mey. — Леукорхіс білуватоцвітий. Бульби до основи розділені, з циліндричними, тонкими, поступово до кінчика

звуженими частками; бічні корені довгі й м'ясисті. Стебло 10—30 *см* завв., пряме, циліндричне, при основі з 2—3 перетинчастими гострими піхвами, вище з 4—5(6) листками. Нижні листки довгасто-обернено-яйцевидні, коротко-загострені; верхні ланцетні. Колос циліндричний, досить густий, 2—6 *см* завд. або довгий, майже однобокий; прицвітки яйцевидні або ланцетні, загострені, з трьома жилками, такої ж довжини, як зав'язь, або довші від неї. Квітки дрібні, численні, білуваті або жовтуватобілі; листочки оцвітини зложені дзвоникуватим або айцевидним шоломом; зовнішні — майже яйцевидні, тупі, з трьома жилками, близько 9 *мм* завд.; внутрішні — трохи коротші. Губа вперед напрямлена, такої ж довжини, як і листочки оцвітини, або трохи довша, трилопатева, з довшою і ширшою середньою лопаттю; шпора **циліндрична,** тупа, в 2—3 рази коротша від зав'язі. ♃ . Цв. V—VII.

E. Mey. ex Schur., Enum. Pl. Trans. (1866) 645. Невский, Фл. СССР. IV, 649.

— *Gymnadenia albida* (L.) Rich., Mem. Mus. Paris, IV (1818) 57. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 215. — *Satyrium albidum* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 944. — *Orchis albida* Scop., Fl. Carn., ed. 2, II (1773) 104. — *Habenaria albida* Sw., Summa veg. Scand. (1814) 32; Шмальг., Фл. Ю.-З.Р., 561. — *Platanthera albida* Lindl., Synop. (1829) 261. — *Coeloglossum albidum* Hartm., Hand. Scand. Fl., III (1820) 329. — *Peristylus albidus* Lindl., Syn. Brit. Flor. (1829) 261. — *Blephariglottis albida* Rafin., Fl. Tellur, II (1836) 38. — *Bicchia albida* Parl., Fl. Ital., III (1850) 397.

Рисуики: Rchb. fil., Icon. fl. Germ., XIII—XIV (1851), tab. 67. Barla, Icon., tab. 11, fig. 1—16. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 74, Fig. 4.

Видаві зразки: Rchb. exsicc., 1845!.

На альпійських лугах у Карпатах, більш-менш звичайно, нижче дуже рідко.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на полонинах гір Піп-Іван, Терентина, Темнатика (Вагнер у Маргиттая), на полонинах Пекуя і Ряпички (Файс у Маргиттая); гори коло Боржави (Волощак); Рахівська окр., г. Піп-Іван Мармароський, полонина (Барбарич А. І. та О. Г.), г. Петрос коло вершини (Гринь); Перечинська окр., Полонина Рівна (Гринь). — **К.Л.** У зоні криволісся і на пасмах, що перевищують 1200 *м* над рівнем моря, розсіяно, але взагалі часто. — Дрогобицька обл.: Дублянський рн, під Городищем (Волощак) на Шабелі коло Сколе (Гюккель у Кн.), у горах коло Сколе (Турчинський у Запал.); Славський рн, Риків. коло джерел Опура і Свиці (Волощак). — Станіславська обл.: Чорна Клева, Чорногора на висоті 1420—1905 *м* (Запал.); коло Татарова в Покутті (Реман); Балтагон, Ігнатієса — Чивчинські гори (Запал.). — **В.Л.-С.** Ровенська обл.: Студениця в околицях Дубно; у цій місцевості рослина, безперечно, є реліктом льодовикового періоду.

Поширення по СРСР. Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Аркт. Сибір (Полярний Урал).

Загальне поширення. Гренландія, Ісландія, Скандінавський півострів, Фінляндія, Лапландія, взагалі Європейська Арктика, Арктичний Урал, Данія, Британія, Німеччина, гори Середньої і Південної Європи, Югославія.

Рід 195. Любка — Platanthera Rich.

L. C. Richard, Mem. d. Mus. d. Paris, IV (1818) 48.

Бокові листочки зовнішнього кола оцвітини відхилені, всі інші зложені у вигляді шолома. Губа у наших представників суцільна, лінійна, спрямована донизу, при основі з довгою шпорою; колонка коротка; пиляк по всій довжині приростий, з паралельними або донизу розбіжними гніздами. Полінії з досить довгими ніжками і з голими залозками, що сидять на бокових лопатях короткого і широкого носика; кишеньок немає; паросток носика малопомітний або нерозвинений. Зав'язь скручена, сидяча. — Рослини з суцільними бульбами.

До роду належать 70 видів, поширених у помірних і тропічних країнах усієї земної кулі; з них в СРСР тільки вісім, в УРСР — два.

---

1. Квітки білі, пахучі, з рівномірно тонкою шпорою; спайка вузька; гнізда пиляка стикаються, паралельні . . . . . **(1). Л. дволиста — P. bifolia (L.) Rich.**
— Квітки жовтуватозелені, без запаху, з булавовидно-розширеною на кінці шпорою; спайка широка; гнізда пиляка не стикаються, донизу розбіжні . . . **(2). Л. зеленоцвіта — P. chlorantha Cust.**

614 (1). P. bifolia (L.) Rich. — **Любка дволиста.** Бульби довгасто-овальні, з кореневидно-звуженим кінчиком. Стебло (20)25—50(63) *см* завв., більш-менш гранчасте, обгорнуте при основі 2—3 бурими ланцетними піхвами. Листків 4—6; нижні 2—3 листки зближені при основі стебла, еліптичні або довгасто-обернено-яйцевидні, тупі або гострувати, до основи звужені в крилатий черешок; решта — дрібні, ланцетні, гострі. Суцвіття звичайно рідке, циліндричне; прицвітки ланцетні, тупуваті, майже однакової довжини з зав'яззю. Квітки білі, пахучі. Середній зовнішній листочок оцвітини широко-яйцевидний, з серцевидною основою, 4,5—6(7) *мм* завд. і майже такої ж ширини; інші листочки оцвітини ланцетні, нерівнобокі; з них бокові зовнішні довші і вужчі від середнього. Губа лінійна, тупа, 10—13 *мм* завд. і близько 2 *мм* завш.; шпора тонка, нитковидна, зігнута, на кінці зеленувата, гостра, косо донизу спрямована або горизонтальна, (15)20—27(35) *мм* завд., в 1,5—2 рази довша від зав'язі. Пиляк з вузькою спайкою і з паралельними гніздами, що стикаються одне з одним. ♃ . Цв. VI—$^1/_2$VII.

L. C. Richard in Mem. d. Mus. de Paris., IV (1818) 57. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 248. Пач., Фл. Полес., n° 983; Херс. фл., I, 527, Zapal., Consp. fl. Galic., I, 220. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 43, n° 309. Невский, Фл. СССР, IV, 656. Фл. УСРР, визн., I, 337.

— *P. bifolia* var. *angustifolia* Zapal., Consp. fl. Galic., I, 220. — *P. solstitialis* Bönningh. in Rchb., Fl. excur. (1830) 120. — *Orchis bifolia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 939, pro parte. — *Habenaria bifolia* Sw., Summa veg. Skand. (1814) 31. Bess., Enum., n° 1164. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 462.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 428—429!. Hegi., Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 68, Fig. 16!; Tab. 74, Fig. 7!. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., Tab. 30, Fig. 118!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 81!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 694!.

По лісах; досить звичайно в Поліссі і в північних частинах лісостепових районів; на південь рідшає; у степу трапляється дуже рідко і тільки по других терасах річок. У горах переважно в нижніх зонах до висоти 1000 *м* над рівнем моря.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на лугах і в тінистнх лісах всюди (Маргиттай); Рахівська окр.: Ясиня (Барбарич А. І. та О. Г.); Берегівська окр.; с. Мала Гута (Гринь); Мукачівська окр., с. Н. Коропець (Гринь); Перечинська окр., с. Лумшур (Гринь). — **К.Л.** Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Яблуниця (Волощак), г. Піп-Іван (Волощак); Косівський рн, між Пистенем і Косовим у буковому лісі (Запал.). — Чернівецька обл.: Глибока (Пач.). — Дрогобицька обл.: по горному Сану 1000 *м* над рівнем моря (Котуля), Рипа в Бещадах, Осмолода в Горганах (Волощак). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: околиці Самбора (Тишецький); Хирівський рн, Стебник, над верхнім Стрвіджем (Котуля); Дрогобич (Турчинський); Сколівський рн, Горішнє (Костинюк і Вечорек); Стрийський рн, Бережниця, Довге, Задеревач, Моршин, Лисовичі, Угільня (Костинюк і Вечорек). — Станіславська обл.: Станіславський рн, Станіслав (Турчинська); Рибне (Боровичка); Павлівка (Яхно); Болехів (Костинюк і Вечорек); коло Вигоди (Волощак); Печеніжинський рн, Княждвор, Печеніжин (Врублевський), Ново-Марківка; Яблунівський рн, коло Баня-Березова (Сендзінський). — **Р.Л., О.Л., В.Л.-С.** Часто (Реман, Круль, Клебер, Волощак, Кульчинський, Мондальський, Густавич та ін.). — **З.П.** Волинська обл.: Часто. — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Полонне (Тишецький). — Ровеиська обл.: часто, особливо в північній частині. — Житомирська обл.: Житомир (Лаговський!, Монтр.!, Липський!); Андрушівський рн, Івниця (Годе); Коростишів (В. К. Совинський!): Овруч (Рог.); Олевський рн, Лопатичі, Олевськ, Собичине (Мацко), Жубровичі (Монтр., пластинки нижнього листка 5,5 *см* завд., 2,8 *см* завш.), Озеряни, на торфовому болоті на березі озера (Копачевська!), Рудня-Радовільська (Зеров!, Кот.); Малинський рн, коло Федорівки (Семенк.!, Оксіюк і Лазар.!); Радомишль (Рог.). — Київська обл.: околиці Києва — по лісах (Траутф., Шмальг.!), Голосіїв (Шюрмер!), Буча (Семенк.!), Пуща-Водиця (Семенк!, Кот.!), Києво-Межигірське лісництво (Семенк.!); Васильківський рн, Дзвонкове (Семенк.!); — **Л.П.** Чернігівська обл.: кол. Чернігівська губернія (Борщов!, Федоров!); Остерський рн, у лісництвах Сорокошицькому, Косачівському, Остерському (Вершковський); Чернігів (Невод.); Комарівський рн, Берестовець (Лукашов); коло Любеча (Рог.!); Ріпки (Рог.!). — Київська обл.: околиці Києва — Дарниця (Семенк.!, Оксіюк), ліс між Рибним Озером і залізницею (Зеров!); між Дарницею і Броварами (Зеров!, Кот.!); Броварський рн, Бровари (Монтр.!), Літківське лісництво, коло хут. Залісся (Сележинський!, Бордз.!). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Броди (Клебер); Підкамінський рн, Чепелі (Шафер). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Скала-Подільський рн, Рудка (Сендзінський, Блоцький); Мельнице-Подільський рн, Ниврa (Лонц); Бучацький рн, Трибухівці, Бучач; Золото-Потіцький рн, Порхова, Костільники, Русилів, Дуліби, Яблунівка (Сендзінський); Тернопіль (Реман); Чортківський рн, Заболотівка (Сендзінський); кол. повіти Бережанський, Збаразький, Трембовельський, Скалатський (Реман); Товстенський рн, Шутромівці (Шафер). . . Стн

ніславська обл.: Обертинський рн, Лука (Врублевський). — Чернівецька обл.: Глибока (Пач.). — Кам'янець-Подільська обл. Кам'янець-Подільський рн, коло Кам'яиець-Подільського (Рог.), Цибулівка, (Богацький); Дунаєвецький рн, Михайлівка; Солобковецький рн, Проскурівка (Маковецький). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: у північній частині Поділля нерідко в чорних лісах; коло Летичева (Рог.). — Вінницька обл.: між сс. Антонопіль, Калинівського рну, Малі Кутища, Комсомольського рну, і Кустівці, Уланівського рну, часто (Білозір). — Житомирська обл.: між Бердичевом і Комсомольським, Соколів ліс (Монтр.!). — Київська обл.: Богуславський рн, Москаленки; Канів (Кот.); Миронівський рн, Козин (Монтр.!); Смілянський рн, на березі болота Ірдинь коло Вовчої Гатки, бір коло болота Ірдинь (Зеров). — Кіровоградська обл.: Чигиринський рн, коло Калантаева на острові по р. Тясмину в сосновому лісі (Пач.!). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Баришівський рн, Баришівка до Пасічної (Пач.!); Переяслав-Хмельницький (Пач.!). — Полтавська обл.: Лубни (Августінович); Диканька (Стахорський); Котелевський рн, коло Милорадового (Стахорський), коло Рублівки (Наумов). — Сумська обл.: кол. Сумський повіт, березняки коло Іволжанської броварні (Залеський!); кол. Охтирський повіт, у листяних лісах по балці Жуковій і в лощині перед Гулевою горою (Угринський); Лебединський рн, Чернеле (Ширяєв). — Харківська обл.: Харківський рн, Харків (Черн.), Куряж (Наливайко), Липова роща (Угринський), Покотилівка (Савєшков); Печенізький рн, Печенізьке лісництво (Угринський). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янський рн, коло Куп'янська, ліс „Довгий" (Кот., Клок.), Гусинка (Клок.); Дворічанський рн, околиці ст. Мовчанового (Клок.) — Ворошиловградська обл.: в околицях Кремінної (Сукачов). — Дніпропетровська обл.: Новомосковський рн, по р. Самарі (Акінф.!); околиці Дніпропетровська, на р. Ігрені, дуже рідко (Освальд у Акінф.). — **П.З.С.** Миколаївська обл.: околиці Миколаева, в гайках по р. Бугу (Федосеєв.).

У нас відрізняють такі форми; var. *laxiflora* Drejer, var. *densiflora* Drejer і var. *microglossa* Zapal.

Var. laxiflora Drejer. Рослина з рідким суцвіттям і довгою, здебільшого звуженою до кінця шпорою.

Drejer in Kröjers Tidsskr., IV (1842) 46. Фл. УСРР, визн., I, 338.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV., tab. 76, II!; tab. 77, IV!. Barla, Iconogr. d. Orchidees, pl. 15, 1—3.

Звичайно.

Var. densiflora Drejer. Рослина з досить густим суцвіттям і коротшою шпорою, здебільшого на кінці трохи розширеною.

Drejer in Kröjers Tidsskr., IV (1842) 46.

Трапляється значно рідше попередньої форми.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 77; I—III!.

Var. **microglossa** Zapal., 30—50 *см* завв., прикореневі листки менші, 7—10 *см* завд.; 2—3 *см* завш., губа 7—10 *мм* завд.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 221.

Р.Л. Львівська обл.: Івано-Франківський рн, Ярина, на зрубах (Круль у Запал.). — **К.Л.** Станіславська обл.: Косівський рн, Прокурава (Слендзінський у Запал.). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Мізоч (Реман).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз.; Кавказ; Передкавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Єніс., Анг.-Саян., Даур.

Загальне поширення. Вся Європа — від Скандінавії і Лапландії до середньої частини Іспанії, Італії, Балканського півострова; Мала Азія, Кавказ, Північна Азія від Уралу до Даурії, Північна Африка.

Примітка. Бульби цього виду дають салеп.

615 (2). P. chlorantha Cust. in Rchb. — **Любка зеленоцвіта.** Бульби довгасто-овальні або яйцевидні, з кореневидно-звуженим кінчиком. Стебло 30—65 *см* завв., гранчасте, при основі з 1—3 перетинчастими ланцетними піхвами. Два нижні листки зближені вище основи стебла, еліптичні або довгасто-обернено-ланцетні, тупі, внизу звужені в короткий стеблообгортний черешок; вище розміщені листки в кількості 1—3, дрібні, ланцетні, гострі. Суцвіття негусте, циліндричне; прицвітки ланцетні, гострі, нижні звичайно трохи довші від зав'язі, верхні однакової з нею довжини. Квітки зеленуватобілі, без запаху або з слабким запахом. Бокові зовнішні листочки оцвітини яйцевидні, нерівнобокі, доверху звужені і на кінці тупі, 9—10(12) *мм* завд.; середній зовнішній листочок оцвітини коротший, ніж бокові, нирковидно-яйцевидний або круглясто-серцевидний, 6,5—7 *мм* завд. і майже такої ж ширини; бокові внутрішні листочки оцвітини вузько-ланцетні, однакової довжини з середнім зовнішнім. Губа лінійна, тупа, 11—14,5 *мм* завд., шпора тонка, на кінці булавовидно-потовщена, зігнута, косо донизу спрямована або горизонтальна, (18)20—25 *мм* завд., в 1,5—2 рази довша від зав'язі. Пиляк з широкою спайкою і донизу розбіжними гніздами, які не стикаються одне з одним. ♃. Цв. V—VI.

Custer ex Rchb. in Mössl. Handb., ed. 2, II (1828) 1565. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchider 250. Пач., Фл. Полес., n° 984; Херс. фл., I, 528. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 221. Невский, Фл. СССР, IV, 658. Фл. УСРР, визн., 338.

— *Orchis bifolia* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 935. — *O. bifolia β. major* Bess., Primit. Fl. Galic. (1809) 43. — *O. chlorantha* Custer, Neue Alp., II (1827) 401. — *Platanthera montana* Rchb. fil., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV (1852) 123 et tab. 78, fig. I, II, 1—13. — *Pl. bifolia* Rogovitcz в Обозр. (1869) 243 pro parte, non Rich. — *Pl. chlorantha* var. *angustata* Zapal., Consp. I (1906) 221. — *Habenaria chlorantha* Babing., Trans. Linn. Soc., XVII, 3 (1837) 463. Шмальг. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 463.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv. XIII, tab. 430!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 375, Fig. 439!. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., Tab. 30, Fig. 119!.

Видані зразки: Callier., Fl. Siles. exsicc., 481!.

У тінистих листяних і мішаних лісах. Досить звичайно в Поліссі і в Лісостепу, на схід до Путивля—Охтирки—Полтави, на захід до р. Сану; у степовій зоні дуже рідко. У Карпатах тільки в нижній зоні.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., с. Н. Коропець (Гринь). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: коло Коломиї (Яхно). — **Р.Л.** Львівська обл.: Немирів (Круль); Львів (Трущ, Волощак); Брюховицький рн, Голосківка (Блоцький), Завадів (Новицький у Кн.), Рудне (Залевський); Вінниківський рн, Чортова скеля коло Лисиничі (Томашек). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобрківський рн, Старе Село (Блоцький); Підкамінський рн, Пеняки (Новицький у Кнаппа). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Липський), Коростишів (В. К. Совинський!). — Київська обл.: Димерський рн, Мануїльськ (Рог.!); околиці Києва — Біличі (Шмальг.!), Пуща-Водиця (Васильев-Яковл.!), Пронівщина (Васильев-Яковл.!); Васильківський рн (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: кол. Чернігівська губернія (Борщов!). — Київська обл.: Бориспільський рн, Вороньків; Броварський рн, Бровари (Монтр.!); у лісництвах Літківському, Броварському, Нікольському (Вершківський). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Валлль); Бучацький рн, Трибухівці, Бучач (Слендзінський); Підволочиський рн, Качанівка (Реман); Бережани (Кнапп); Заліщики (Гербіх у Кнаппа). — Кам'янець-Подільська обл.: Сатанівський рн, Сатанів (Рог.), між сс. Зайчики і Курівка по Збручу, коло Курівки (Кот.); Кам'янець-Подільський рн, коло с. Вербки (Кот.); коло Смотрича (Шмальг.); Нова Ушиця (Монтр.); Дунаєвецький рн, Нестерівці (Богацький). — Вінницька обл.: Жмеринка (Шмальг.!); Ободівський рн, Цибулівка, Жабокричка, Ободівка (Кот.); Тульчинський рн, Журавлівка, Білоусівка, Кирнасівка, Кобилівка (Кот.); Шпиків (Кот.!); Томашпільський рн, Томашпіль, Вапнярка (Кот.). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: у північній частині Поділля, у чорних лісах нерідко. — Вінницька обл.: коло Вінниці (Шмальг.!), там само П'ятничанський ліс (Брубахер!); Тульчинський рн, Кирнасівка (Кот.). — Київська обл.: околиці Білої Церкви (Гродзінський!); Богуславський рн, Лютарі; Смілянський рн, між Смілою і болотом Ірдинь, над болотом Ірдинь коло Вовчої Гатки. — Кіровоградська обл.: Знам'янський рн, балка Чорноліска в Чорному лісі, коло ст. Знам'янки (Пач.). — Одеська обл.: Саврань (Шмальг.!). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Черкас у Ілліч.); Пирятинський рн, коло с. Калинів Міст (Порецький). — Сумська обл.: Путивль (Шмальг.), кол. Сумський повіт, Низовський бір (Залеський); Лебединський рн, Михайлівка (Ширяєв); коло Охтирки (Ширяєв). — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: кол. Новомосковський повіт, Дегатова ставка, в сосновому лісі на лівому березі Самари (Алексеєнко!).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Зах. Закавк.

Загальне поширення. Вся Європа — від середньої частини Скандінавського півострова і Південної Фінляндії до північної частини Іспанії, Італії, Сіцілії, Північної Греції; північна частина Малої Азії.

Примітка. Бульби цього виду можуть бути використані як салеп.

Підтриба **2. Serapiadinae** Engl.

Залозки полініїв заховані в одній або в двох кишеньках.

Рід 196. **Траунштейнера — Traunsteinera** Rchb.

Rchb., Fl. Saxon. (1842) 87.

Листочки оцвітини вільні, видовжено-загострені, з розширеним вгорі лопаткоподібно і трохи потовщеним вістрям, спочатку прямостоячі

і зібрані у вигляді шолома, потім дзвоникувато-зложені; губа трилопатева, із шпорою. Колонка коротка, догори спрямована, з трилопатевим носиком; середня лопать носика прямостояча, лінійна, вгнута, міститься між основами гнізд пиляка, бокові утворюють дві кишеньки, що не цілком охоплюють залозки, до яких прикріплені ніжки полініїв. Полінії з порошкуватим пилком, булавовидні, на шилоподібних ніжках, що прикріплені до окремої, наполовину голої залозки. Зав'язь циліндрична, злегка скручена, сидяча. — Багаторічні рослини з більш-менш тонким стеблом, з суцільними, круглястими або еліптичними бульбами і густим конічним або майже кулястим багатоквітковим колосовидним суцвіттям.

Рід складається з двох видів, з яких один, наведений нижче, росте в Середній і Південній Європі (переважно в гірських країнах), другий — *T. sphaerica* (M. B.) Schlecht. трапляється по гірських лугах Кавказу, Закавказзя і Малої Азії.

616 (1). T. globosa (L.) Rchb. — **Траунштейнера куляста.** Бульби еліптичні. Стебло 25—50(65) *см* завв., циліндричне, пряме або трохи звивисте, при основі з 2—3 низовими листками у вигляді бурих, гострих піхов. Листки нечисленні, догори спрямовані, принаймні зісподу сизуваті; нижні листки з довгими піхвами, довгасто-ланцетні, загострені, 15—30 *мм* завш.; верхні — менші, ланцетні; верхні наближені до основи суцвіття і схожі на прицвітки. Колос дуже густий, спочатку коротко-пірамідальний, потім кулястий і наприкінці цвітіння довгасто-овальний. Прицвітки такі ж довжиною, як зав'язь, або довші, ланцетні, яснозелені, з пурпуровими або фіолетовими краями; нижні з трьома, а верхні звичайно з однією жилкою. Квітки дрібні, з слабким запахом, лілуваторожеві; листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, видовжено-тонко-загострені, з лопаткоподібною і трохи потовщеною верхівкою. Губа 4,5—5(7) *мм* завд., з темнопурпуровими цятками, трилопатева; бокові лопаті її ромбічні або майже трикутні; середня — більша, довгаста, притуплена або виїмчаста, іноді з зубчиком у виїмці; шпора тонко-конічна, донизу спрямована, в 2(3) рази коротша від зав'язі. 4. Цв. VI.

Rchb., Fl. Saxon. (1842) 87. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 1928, 226. Невский, Фл. СССР, IV, 671.

— *Orchis globosa* L., Syst. nat. ed. 10 (1759). Шмальг. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 455. Пач., Фл. Полес., n° 971. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 42, n° 297. Фл. УСРР, визн., 1, 332.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 29!. Barla, Iconogr. d. Orchidees, pl. 16. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 72, Fig.2!; Fig. 425!.

Видані зразки: Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., № 3086 (sub *Orchis globosa* L.)!.

На вогких лугах. Звичайно в гірській частині УРСР від підніжжя Карпат до альпійської області; дуже рідко на рівнинній частині УРСР.

Зак.Л. Закарпатська обл.: на полонинах Плая, Пекуя, у долині Вічі і Грабониці (Файс у Маргиттая); Воловецька окр., коло Верхніх Воріт (Маргиттай); Рахівська окр., Ясиня (Барбарич А. І. та О. Г.). — **К.Л.**

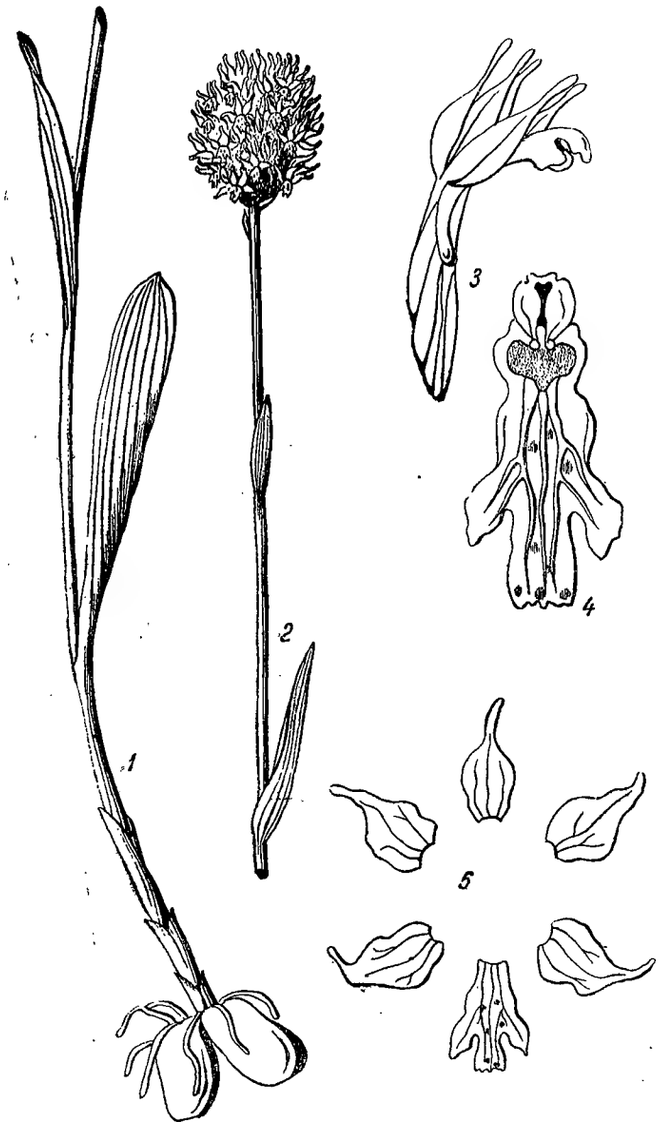

Рис. 58. *Траунштейнера куляста — Traunsteinera globosa* (L.) Rchb. fil. *1* і *2* — верхня і нижня частини рослини; *3* — квітка збоку (збільш.); *4* — губа спереду (збільш.); *5* — відпрепаровані листочки оцвітини (збільш.).

Дрогобицька обл.: коло Сколе на Опурі (Турчинський); Мражниця, гори Парашка, Шебела, Пекуй (Гюккель). — Станіславська обл.: Солотвин (Реман у Запал.); Жаб'ївський рн, Випче (Слендзінський у Запал.); на Пруті в районі Чорногори (Запал.), Чорногора, в зоні криволісся досить часто, Говерля, Кізі Улоги (Запал.). — **О.Л.** Тернопільська обл.: у кол. Бережанському повіті (Гельцль у Кнаппа). Крім цих застарілих для Львівської і Тернопільської областей даних, повторюваних Шафером [Szafer, RAU, LXIX (1923) 13, № 3, стор. 41], новіших даних про находження *Traunsteinera globosa* немає. — **В.Л.-С.** Кол. Волинська губернія, (Андрж. у Бессера). — **З.П.** околиці Ковеля (Рог.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: на лісистих лугах поблизу Вінниці (2. VI 1882, Шмальг.!). — **З.Л.-С.** Кол. Поділля (Ейхв.).

F. angustifolia Zapal. Нижні і середні листки тільки 4—8 *мм* завш.

Zapal., Rosl. Szata, p. 310; Consp. fl. Galic., I, 203.

К.Л. Дрогобицька обл.: Славський рн, коло Лавочного, в зоні криволісся (Пач.). — Станіславська обл.: Жаб'ївський рн, Черлений під Чорногорою (Запал.). — **Пр.Л.** Станіславська обл.: Печеніжинський рн, Ново-Марківка (Слендзінський).

Var. prutica Zapal. Вся рослина міцніша, квітки більші. Стебло до 65 *см* завв., нижні листки до 20 *мм* завш., листочки оцвітини до 10 *мм* завд., губа 8 *мм* завд., середня лопать її зрізана наверху з зубцем до 1,5 *мм* завд.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 204.

К.Л. Станіславська обл.: Яремчанський рн, коло Ямни в долиці Прута (Волощак у Запал.).

Поширення виду по СРСР. Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Карпати, Крим; Кавказ: Передкавк.

Загальне поширення. Гори Середньої і Південної Європи від Піренеїв і Франції до північної частини Балканського півострова, Польща, західна частина УРСР, Крим, Передкавказзя.

Рід 197. Зозулинець — Orchis (Tourn.) L.

Tourn., Instit. 431, tab. 247, 248. L., Gen. pl., ed. 1, 270; ed. 5 (1754) 405.

Всі листочки оцвітини або тільки середній зовнішнього і бокові внутрішнього кіл зложені у вигляді шолома. Губа більш-менш виразно трилопатева, при основі має шпору і обернена донизу, здебільшого з малюнком із темнопурпурових ліній або крапок. Колонка коротка. Пиляк приростий спинкою по всій довжині до паростка колонки; між гніздами пиляка при їх основі міститься паросток носика: полінії булавовидні, порошкуваті, на довгих ніжках, прилиплих до двох залозок, які містяться при основі носика в одній двогніздій кишенці. Зав'язь сидяча, скручена. Рослини з суцільними або пальчасто-роздільними бульбами і однобарвними або плямистими листками.

Рід містить у собі 85 видів, що ростуть в Європі, помірній Азії, Північній Африці і Північній Америці; в СРСР відомо 36, а в УРСР 15 видів.

1. Кореневі бульби суцільні, не стиснені, яйцевидні, овальні або майже кулясті, на верхівці круглясті і не відтягнуті у кореневидний кінчик; прицвітки тонкі, перетинчасті . . . . . **Підрід 1. Euorchis** Klinge 2.
— Кореневі бульби пальчасто-лопатеві або роздільні, стиснуті з кореневидно-стоншеними кінцями лопатей, дуже рідко довгасті або циліндричні, не стиснуті, на кінці 2—3-лопатеві. Прицвітки трав'яні . . . . . **Підрід 2. Dactylorchis** Klinge 9.
2. Всі листочки оцвітини, крім губи, зложені шоломом (секція *Herorchis* Lindl.) . . . . . 3.
— Бокові зовнішні листочки оцвітини відігнуті вбік, три інші зложені шоломом [секція *Androrchis* (Lindl.) Bordz.] . . . . . 8.
3. Прицвітки в 3—5 разів коротші від зав'язі; середня лопать губи дволопатева, з розбіжними лопатями і невеликим зубцем між ними . . . . . 4.
— Прицвітки однакової довжини з зав'яззю або трохи коротші чи довші від неї . . . . . 5.
4. Шолом зовні рожевий, з чорнувато- або коричневопурпуровими цятками чи цілком чорнуватопурпуровий . . . . . **(6). З. пурпуровий — O. purpurea** Huds.
— Шолом зовні блідорожевий, без цяток . . . . . **(5). З. шоломоносний — O. militaris L.**
5. Губа неглибоко-трилопатева, з широкими і короткими боковими лопатями; шпора однакової довжини із зав'яззю або трохи коротша від неї, горизонтальна або обернена догори . . . . . 6.
— Губа глибоко-тринадрізана або трирозділена, з більш-менш довгими боковими частками; шпора в 2—4 рази коротша від зав'язі, обернена донизу . . . . . 7.
6. Шпора однакової довжини з губою. Бульби кулясті . . . . . **(1). З. салеповий — O. morio L.**
— Шпора у 1,5 раза довша від губи. Бульби яйцевидні або еліптичні . . . . . **(2). З. розфарбований — O. picta** Lois.
7. Шолом тупий; шпора дуже коротка, приблизно в 3—4 рази коротша від зав'язі; губа з довгасто-лінійними боковими частками і з суцільною середньою часткою . . . **(3). З. обпалений — O. ustulata L.**
— Шолом гострий; шпора вдвоє коротша від зав'язі; губа з ромбічними або квадратними боковими частками і з суцільною середньою часткою . . . . . **(4). З. блощичний — O. coriophora L.**
8(2). Листки довгасті або ланцетні, до основи звужені, з найбільшою шириною посередині або вище середини . . . . . **(7). З. красивий — O. speciosa** Host.
— Листки лінійно-ланцетні, від основи до верхівки поступово звужені . . . . . **(8). З. болотний — O. palustris** Jacq.
9(1). Бульби не стиснуті, довгасто-веретеновидні або циліндричні, на кінці коротко 2—4-лопатеві; оцвітина жовтувата або пурпурова; в останньому випадку губа при основі жовтувата . . . . . **(9). З. бузиновий — O. sambucina L.**
— Бульби стиснуті з боків, глибоко-лопатеві, з кореневидно-стоншеними кінцями лопатей; оцвітина звичайно не буває жовтувата і не має жовтої плями при основі губи . . . . . 10.
10. Стебло без порожнини всередині або з вузькою порожниною; верхні листки невеликі, досить віддалені від суцвіття і мають вигляд майже прицвітників; прицвітки іноді, крім самих нижніх, коротші від квіток . . . . . 11.
— Стебло звичайно порожнисте; верхні листки хоч і менші, але не мають вигляду прицвітків і здебільшого, принаймні на початку цвітіння, досягають основи суцвіття або навіть перевищують її; прицвітки іноді, за винятком верхніх, довші від квіток або однакової з ними довжини . . . . . 12.
11. Губа коротко-трилопатева, середня лопать коротша і вужча від бокових . . . . . **(10). З. плямистий — O. maculata L.**
— Губа до третини своєї довжини або до середини надрізана на три лопаті, з яких середня виставляється вперед . . . . . **(11). З. Фукса — O. Fuchsii** Druce.
12. Листки прямостоячі, мають найбільшу ширину при основі, від основи догори поступово звужені, верхній завжди перевищує основу суцвіття . . . . . **(12). З. широколистий — O. latifolia L.**
— Листки всі або тільки нижні більш-менш відхилені від стебла, мають найбільшу ширину посередині пластинки або трохи вище чи нижче середини, верхній звичайно не перевищує основи суцвіття . . . 13.
13. Листки лінійні, вздовж зложені, нижні 5—14 *мм* завш. . . . . **(13). З. Траунштейнера — O. Traunsteineri** Saut.
— Листки, принаймні нижні, плоскі, довгасті або ланцетні, не вужчі від 15 *мм* . . . . . 14.
14. Нижні листки з найбільшою шириною посередині пластинки; шпора циліндрично-конічна, лише трохи коротша від зав'язі . . . . . **(14). З. дудчастий — O. fistulosa** Moench.
— Нижній листок з найбільшою шириною вище середини пластинки; шпора конічна, вдвоє коротша від зав'язі . . . . . **(15). З. серценосний — O. cordigera** Fr.

ПІДРІД 1. EUORCHIS Klinge

Klinge in Act. Horti Petropol., XVII, 1 (1898) 148.

Бульби завжди суцільні, на поперечному розрізі круглі, на верхівці круглясті і не відтягнуті в кореневидний кінчик; прицвітки перетинчасті, здебільшого забарвлені.

Види цього підроду, особливо *O. speciosa* Host., *O. militaris* **L.**, *O. purpurea* Huds., *O. morio* L., дають найкращі сорти салепу (Tubera Salep).

Секція **1. Herorchis** Lindl. Усі листочки оцвітини, крім губи, зложені шоломом. Прицвітки тонко-перетинчасті, забарвлені, без поперечних жилок.

Підсекція **Moriones** Rchb. Шолом тупий; зовнішні листочки оцвітини при основі зрослися між собою краями; шпора горизонтальна або догори спрямована.

617 (1). O. morio L. — **Зозулинець салеповий.** Бульби кулясті. Стебло 8—20, рідше до 25—34 *см* завв. Листки довгасті або лінійно-довгасті; нижні — зближені, відігнуті, тупуваті або тупі; верхні 3—5 загострені, згорнуті навкруги стебла. Суцвіття довгасте, не густе, (3)8—12(15)-квіткове; прицвітки ланцетні, лілові, 3—5-жилкові або верхні одножилкові, звичайно такої ж довжини, як і зав'язь. Квітки звичайно фіолетові або пурпурові, рідко рожеві або білі, з слабким запахом; шолом короткий, тупий; зовнішні листочки оцвітини довгасто-яйцевидні, з буруватозеленими жилками; внутрішні коротші і вужчі. Губа 6—9 *мм* завд., 9—12 *мм* завш., при основі біла, з темнопурпуровими плямочками, спереду неглибоко трилопатева, з закругленими боковими і виїмчастою середньою лопатями; шпора циліндрично-булавовидна, забарвлена, горизонтальна або догори обернена, майже така ж завдовжки, як і губа, і трохи коротша від зав'язі. ♃. Цв. V—VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 940. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 206. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 456, pro parte. Пач., Фл. Полес., n⁰ 972; Херс. фл., I, 520. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, n⁰ 295. Невский, Фл. СССР, IV, 686. Фл. УСРР, визн., I, 331.

Рисунки: Fl. Dan., tab. 253!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 363, fig. I—IV. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 69, Fig. 7!; Tab. 71, Fig. 1!. Keller u. Schlechter, Iconogr., Tab. 23, Fig. 92!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 675!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 699!.

На сухих лугах, на трав'яних місцях, по чагарниках. Зрідка і розсіяно в південній частині Полісся і частіш у лісостепових районах, де місцями зустрічається у великій кількості; трапляється також у Степу по Дніпру як дуже рідка рослина.

Зак. Л. Закарпатська обл.: Тячівська окр., на лугах коло Буштини (Вагнер у Маргиттая); у середній і верхній частинах долини Латориці, у долині Піші коло Палени (Файс у Маргиттая); на „виноградних горах" коло Мукачева; Рахівська окр., коло Квасів (Маргиттай). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Хирівський рн, коло Коростенки на Стрвіджі (Котуля); Мражниця (Гюккель у Кн.); кол. Стрийський повіт (Зіпсер у Кн.); Стрийський рн, Комарів (Зіпсер у Зап.). — Станіславська обл.: Коршівський рн, Раковчик (Слендзінський у Запал.). — Чернівецька обл.: часто (Гербіх). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Бессер), смт Івана Франка (Круль у Запал.); Брюховицький рн, Голосківка (Блоцький у Зап.), Дубляни (Пач.); Новохричівський рн, Журавники (Віттм. у Кн.). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: околиці Полонного (1860, Тишецький!). — Житомирська обл.: коло Житомира (Собкевич!, з фіолетовими, пурпуровими, рожевими і білими квітками); Коростишів (В. К. Совинський!); Андрушівський рн, Івниця (Годе!). — Київська обл.: Васильківський рн, околиці Дзвонкового; у долині р. Ірпеня (Семенк.!), урочище Кладова (Семенк.), околиці Києва (Совинський!), Совки (Рог.!), Голосієво (Шмальг.!), Юрковиця, в занедбаному парку (Монтр.!), Кирилівські яри (Семенк.!), Бабій яр (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Комарівський рн, Берестовець, рідко (Лукашов!). — Київська обл.: поблизу Броварів (Рог.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Боратин (Клебер). — Волинська обл.: Володимир-Волинський (Шмальг.). — Ровенська обл.: Ровно (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Мельнице-Подільський рн, Нивра, Горошеве (Ленц); Борщівський рн, Більче-Золоте (Слендзінський); Тернопіль (Валль у Запал.). — Кам'янець-Подільська обл.: Дунаєвецький рн, Нестерівці, на сухих лугах (Богацький); Солобковецький рн, між Маліївцями і Проскурівкою, на лугу (Маковецький). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог.). — Вінницька обл.: коло Брацлава (Рог.); околиці Вінниці (Шмальг.!, Янковський!). — Київська обл.: Вільшанський рн, Будище (Підоплічка!); Смілянський рн, лісові луги над болотом Ірдинь; околиці Білої Церкви, рідко (Гродзінський.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький (Рог.!, Пач.!). — Чернігівська обл.: Мала Дівиця, на галявинах у лісі (Михайловський!). — Полтавська обл.: околиці Полтави (Гаєвський у Рог.). — Харківська обл.: околиці Харкова, Бабаї, коло соснового лісу (Питра!), на лузі проти Хорошевого (1855, Питра!)[1]. — **Л.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: острів на Дніпрі проти Дніпропетровська (Графф у Сидорова); Новомосковський рн, на Ігрені по вогких лугах, рідко (Акінф.). — **П.З.С.** Кічкас, скелі (Акінф. у Сидорова).

Var. parviflora Zapal., 10—12 *см* завв., колос небагатоквітковий, рідкий; квітки менші, здебільшого блідіше забарвлені; губа 6,5—7,5 *мм* завд., 8—9 *мм* завш.; шпора 6—9 *мм* завд., завжди коротша від зав'язі.

Zapal., Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 199.

Пр. Л. Чернівецька обл.: Вижницький рн, Іспас (Слендзінський у Запал., sub f. *sublobata* Zapal.; labello obscure triloba). — **Р.Л.** Львівська обл.: смт Івана Франка (Круль у Запал.). — **О.Л.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки (Реман).

Поширення по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон (півд.-зах. частина), Бессараб., Причорн.

Загальне поширення. Південна частина Скандінавського півострова, Данія, Голландія, Англія, Бельгія, Франція, Піренейський півострів, Італія, Балканський півострів, Швейцарія, Німеччина, Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Польща, Румунія, середня і південна смуги Європейської частини СРСР.

Примітка. Вид варіює висотою стебла, розмірами листків, кількістю квіток у суцвітті, їх величиною, забарвленням та довжиною шпори. Низенькі рослини з малоквітковим суцвіттям були описані як форма *nana* Chenev [apud. M. Schulze in Oesterr. Bot. Zeitschr., XLIX (1899) 165]. Форма ця, на думку автора, ніякого систематичного значення не має.

[1] Для околиць Харкова у „Флорі УСРР" (визн. І). *O. morio* L. наводиться ще для Лизогубівки, очевидно, на підставі вказівки Наливайка, але, за Ширяєвим і Лавренком, рослина Наливайка належить до *O. palustris* Jacq. var. *elegans*.

618 (2). O. picta Lois. — **Зозулинець розфарбований.** Бульби яйцевидні або еліптичні. Стебло 14—35 (40) *см* завв., при основі з 5—7 вузько-ланцентними або довгасто-яйцевидними, тупими або тупо загостреними листками, часто вздовж складеними і дуговидно відігненими. Суцвіття — рідкуватий циліндричний колос з 6—21 квітками; прицвітки ланцетні або широко-ланцетні, дуже загострені, лілові, 1—1,5 *см* завд., дорівнюють зав'язі. Квітки яскравопурпурово-фіолетові; губа всередині білувата, з темнопурпуровими плямками, округло-нирковидна, 0,5—0,8 *см* завд., 0,7—1,2 *см* завш., спереду неглибоко трилопатева, з середньою тупою, напівквадратною, злегка виїмчастою лопаттю і тупими боковими; зовнішні листочки оцвітини довгасто-яйцевидні, тупі, з темними жилками, 5—9 *мм* завд., 2—3,5 *мм* завш.; внутрішні листочки трохи коротші; шпора тупа, 0,7—1,2 *см* завд., у півтора раза довша від губи. 4. Цв. V—VI.

Lois., Mem. Soc. Linn. Par., XI (1827) 431. Невский, Фл. СССР, IV, 686. Фл. УСРР, визн., I, 331.

— *O. morio* L. var. *picta* (Lois.) Rchb. fil., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV (1851) 23. — *O. morio B. pictus* Aschers. et Graebn., Synops., III, 667. — *O. longicornis β. picta* Lindl., Orchid. (1830—1840) 629. — *O. morio* L. *var. caucasica* C. Koch in Linnaea, XXII (1849) 280. Пач., Зап. Новорос. Общ. естеств., XXVI (1904) 130. Херс. фл., I, 520.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 365, fig. **1—10!**. M. Schulze, Orchid. Deutsch., 4!.

Видані зразки: Fl. Caucas. exsicc., n⁰ 31, 31 b.

Зарослі чагарників, луги. Дуже рідко.

Л.З.С. Херсонська обл.: Голопристанський рн, острів Джарилгач, Солоно-озерна та Івано-Рибальча дачі.

Поширення по СРСР. Крим, Передкавк., Даг., Зах. і Схід. Закавк., Тал.

Загальне поширення. Піренейський півострів, Південна Франція, Італія, Балканський півострів, Мала Азія, Крим, Кавказ. Зрідка трапляється в Австрії.

Підсекція **Ustulatae** Rouy. Шолом тупий, кулястий; листочки оцвітини майже до основи вільні, губа трироздільна; шпора дуже коротка, донизу спрямована, наперед зігнута.

619 (3). O. ustulata L. — **Зозулинець обпалений.** Бульби кулясті або овальні. Стебло майже циліндричне, (10)20—30(40) *см* завв. Нижні листки зближені, довгасто-ланцетні або лінійно-довгасті, загострені, зелені, із злегка сизуватим відтінком, верхні 2—3 менші, згорнуті навкруги стебла. Суцвіття багатоквіткове, спочатку майже кулясте, потім циліндричне, густе, при основі рідше; прицвітки здебільшого яйцевидно-ланцетні, рідше лінійно-ланцетні, гострі, плівчасті, одножилкові, лілові або пурпурово-червоні, з чорнуватою або зеленуватою жилкою. Квітки з медовим запахом. Шолом майже кулястий, тупуватий, зовні чорнопурпуровий, 3—4 *мм* завд.; його зовнішні листочки яйцевидні, на внутрішній поверхні зеленуваті, по краю фіолетові; внутрішні вужчі й коротші, лінійно-лопатеві, з тупою або виїмчастою верхівкою; губа трироздільна, білувата або яснорожева, з пурпуровими цятками, 4—5 *мм* завд.; середня частка губи поступово наперед розширена, коротко-дволопатева, з невеликим зубчиком між лопатями; бокові лопаті губи лінійно-довгасті, тупі або притуплені, дрібно-зарубчасті; шпора дуже коротка, майже мішковидно-конічна, наперед зігнута, в 3—4 рази коротша від зав'язі. 4. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 941. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid. 214. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 455. Пач., Фл. Полес. n⁰ 969. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 200. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарпат. Руси, с. 42, n⁰ 298. Невский, Фл. СССР, IV, 690. Фл. УСРР, визн., I, 331.

— *O. ustulata* var. *leopoliensis* Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 200.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 368. Barla, Iconogr. d. Orchidees, pl. 33, fig. 1—15!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 71, Fig. 2!, Tab. 69, Fig. 6!. Keller u. Schlechter, Tab. 24, Fig. 96!. Фл. СССР, табл. XLI, рис. 10!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 671!. Герб. рус. фл., 1041!.

На лугах, трав'яних місцях і по чагарниках. Зрідка в лісових та лісостепових районах УРСР; у західних областях переважно в нижніх гірських зонах; по Дніпру заходить у степову смугу (Дніпропетровськ).

Зак.Л. Закарпатська обл.: Свалявська окр., на лугах коло Сваляви і Чинадієва (Маргиттай); Рахівська окр., Ясиня (Барбарич А. І. та О. Г., Брадис). — **К.Л.** Станіславська обл.: Надвірнянський рн, Погорілець на Ломниці, Пасічна; Яремчанський рн, Яблуниця на Татарському перевалі (Волощак у Запал.); Косівський рн, Прокурава (Слендзінський); під Чорногорою — Красний Луг, Дземброня, Валило, Шибений (Запал.). — **Р.Л.** Львівська обл.: смт Івана Франка (Вейс, Круль у Запал.); Брюховицький рн, Голосківка (Вейс); Львів (Гельцль у Запал.). — **П.П.** Житомирська обл.: околиці Житомира, Соколова гора, на місці стародавньої фортеці по чагарниках (Собкевич і Монтр.!); Житомирський рн, Крошня (Собкевич!); Андрушівський рн, Івниця (Годе). — Київська обл.: по чагарниках між Києвом і Борщагівкою (Шмальг.); Київ, у лісі (Рог.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Борщівський рн, Більче-Золоте, рідко (Блоцький у Запал.); Скала-Подільський рн, Озерянн (Реман); Мельнице-Подільський рн, Горошеве (Ленц); Заліщики (Фредл. у Бессера). — Станіславська обл.: Обертинський рн, Жуків (Слендзінський). — Кам'янець-Подільська обл.: Проскурів (Рог.). — Вінницька обл.: Тульчин (Гагман!). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Летичева (Рог.). — Вінницька обл.: Вінниця (Шмальг.!); між сс. Антонопіль, Калинівського рну, Малими Кутищами, Комсомольського рну та Кустівцями, Уланівського рну (Білозір). — Київська обл.: коло Білої Церкви (Рог.), кол. Уманський повіт (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Хоцьки (Іллященко у Рог.!). — Полтавська обл.: Полтава (Черкас у Ілліч.). — Харківська обл.: Харків, дуже рідко (Черн.); Дергачі, на порубі (Наливайко, пізніше не знаходили). — **П.З.-Л.С.** Околиці Дніпропетровська, на сіножаті в міському лісі (Акінф.).

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон. (Харків),

Причорн., Нижн.-Дон.; Кавказ: Передкавк., Схід. Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб. Наводили для Дв.-Печ. (кол. Арханг. губ.).

Загальне поширення. Південна частина Скандінавського півострова, Данія, Німеччина, Голландія, Бельгія, Англія, Франція, Швейцарія, Північна Італія, північна частина Балканського півострова, Австрія, Угорщина, Польща, середня смуга Європейської частини СРСР, Кавказ, Закавказзя.

Підсекція **Militares** Rchb. (pro parte). Шолом гострий або загострений. Зовнішні листочки оцвітини в нижній частині або до середини, іноді й вище, між собою зрослися. Губа трилопатева або трироздільна, шпора не довша від половини довжини зав'язі, донизу спрямована.

620 (4). O. coriophora L. — **Зозулинець блощичний.** Бульби кулясті або яйцевидні, іноді (дуже рідко) довгасті. Стебло 15—30(45) *см* завв., циліндричне або злегка гранчасте, вкрите листом майже до суцвіття. Листки сизуватозелені, досить численні (до 8—10), лінійні або лінійно-ланцетні, гострі, догори спрямовані; нижні до 8—9 *мм* завш.; верхні згорнуті навкруги стебла. Колос довгастий, густий, багатоквітковий; прицвітки перетинчасті, лінійно-ланцетні або лінійні, загострені, здебільшого з однією жилкою, зелені або по краю пурпурові, нижні трохи довші від зав'язі або однакової з нею довжини. Квітки брудно-буруватопурпурові, з запахом клопів; шолом дзьобоподібно-загострений, 5—7 *мм* завд.; зовнішні листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, гострі, знизу до середини або вище спаяні краями; бокові листочки внутрішнього кола оцвітини коротші і вужчі від зовнішніх; губа повисла, 4—6 *мм* завд., глибокотрилопатева, з бурочервоними лопатями з оливковим відтінком та з білуватою або рожевою основою з пурпуровими цятками. Лопаті губи майже однакової довжини; бокові чотирикутні або майже ромбічні, звичайно із злегка зарубчастим зовнішнім краєм; середня — довгаста, суцільна, загострена; шпора зігнута, конічна, повисла, трохи коротша від губи і вдвоє коротша від зав'язі; зав'язь зігнута. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 940. Keller u. Schlechter., Monogr. u. Iconogr. d. Orchid. 209. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 455 (excl. synon. *O. fragrans*). Пач., Фл. Полес., nº 970; Херс. фл. 1, 520. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 200. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 42, nº 296. Невский, Фл. СССР. IV, 681. Фл. УСРР, визн., I, 331.

— *O. cimicina* Crantz., Stirp. Austr., VI (1769) 498. Ledeb., Fl. Ross., IV, 59.

Рисунки: Jacq., Fl. Austr., t. 122!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 366—367. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 71, Fig. 3!; Tab. 69, Fig. 9!.

Видані зразки: A. Kerner., Fl. Austro-Hung., exsicc., 3087!. Rehman et Woloszczak, Fl. Polon. exsicc., 275!. Герб. флори УСРР, № 41.

На лугах, на трав'яних місцях, по чагарниках. Розсіяно на Поліссі, досить звичайно в лісостепових районах і рідко в степовій смузі, в західних областях трапляється і на низині і на горах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на лугах коло Рахова (Вагнер у Маргиттая); Мукачівська окр., у долині Визниці, коло Іванівців (Маргиттай). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Гюккель у Кн.); Миколаївський рн, Розвадів на Дністрі (Тинецький). — Станіславська обл.: Печеніжинський рн, Печеніжин, Слобода; Яблунівський рн, Космач (Слендзінський у Запал.). — Чернівецька обл.: Чернівецький рн, Чагор (Гербіх). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Труш, Блоцький у Зап., Завадський); Брюховицький рн, Голосківка, Біркн; Винниківський рн, Лисиничі (Томашек у Кн.); Немирів (Круль). — **О.Л.** Львівська обл.: Бобрківський рн, Романів (Густавич). — **П.П.** Житомирська обл.: Новоград-Волинський (Рог., Пач.); околиці Житомира (Лаговський!, Собкевич, Монтр.!, Липський!); коло Коростишева (7. VII 1845, Траутф.). — Київська обл.: околиці Києва (VI. 1841, Траутф.!, Рог.!), Голосієво (Шмальг.!), кол. Кадетський гай (Лопач.!), Шулявка (25. V 1841, Траутф.), Лук'янівка, коло єврейського кладовища (Семенк.!), на дніпровських лугах за Куренівкою (Шмальг.), міський луг (Семенк.!), Боярка (Якубовський); Васильківський рн, околиці Дзвонкового, урочище Кладова, по р. Ірпеню (Семенк.!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: кол. Чернігівська губернія (Борщов!, Федоров!); Ріпкинський рн, Ріпки (Рог.!); Любецький рн, Радуль (Рог.); Чернігів, на схилах до Десни (Невод.!); Комарівський рн, Берестовець, рідко (Лукашов!); кол. Остерський повіт (Ракочі!); коло Козельця (Рог.!). — Київська обл.: Барншівка (Ілліч.); околиці Києва, коло Рибного озера (Зеров і Оксіюк!, Кот.!), Дарниця (Монтр.!, Кот.!); коло Броварів (Сварчевський!). — **В.Л.-С.** Волинська обл.: Володимир-Волинський, Луцьк (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Золото-Потіцький рн, схили над Стрипою в Базарському лісі, в Дулібах (Слендзінський у Запал. sub. var. *strypiensis* Zapal.). — Кам'янець-Подільська обл.: коло Кам'янця-Подільського (Рог.). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: коло Вінниці (Шмальг.). — Київська обл.: на білоцерківських степах (Рог.!); Києво-Святошинський рн, Чапаєвка (Зеров!); Обухівський рн, Підгірці (Базилевич.). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, Трубайлівка (Пач.!). — Чернігівська обл.: Носівський рн, на березі Смолянки, часто (Ракочі!); Ніжинський рн, хут. Зруб (Михайловський). — Полтавська обл.: околиці Полтави; Лубенський рн, Лубни (Августінович!), коло Шепелівки (Рог.!), коло Тишок (Рог.!), Солониця (Ілліч.). — Сумська обл.: Путивль (Шмальг.); у лісах кол. Роменського повіту (Пач.!); Сумський рн, луги в долині Вира коло хут. Головачова (Залеський!); Лебединський рн, Кам'яне (Угринський); Охтирський рн, коло хут. Пристань між сс. Чернеччиною і Риботеном, нерідко (Угринський!). — Харківська обл.: околиці Харкова (Черн.!, Налнвайко, Кот.!), Шпаки (Тимофеєв), Куряж (Налнвайко!, Кот.!); Зміївський рн, Зміїв, Коропові хутори (Кот.). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, Слов'янськ (Срединський!), горн Артема (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: Решетилівський рн, Михнівка (Ілліч.). — Харківська обл.: коло Куп'янська (Клок., Кот.). — Дніпропетровська обл.: кол. Катеринославська губернія (Раштедт!); коло Дніпропетровська на вогкуватих лугах по Ігрені, рідко (Акінф.). — Запорізька обл.: Розівський рн, Кам'яні Могили (Клок.). — Ворошиловградська обл.: в околицях Кремінної понад Красною коло роз'їзду Бунчужного (Клок.!, Кот.). — **П.З.С.** Запорізька обл.: Кічкас, скелі кол. Гадючого порогу (Сидоров). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Солоноозерна дача на піскуватому грунті на краю лісків (Пач.); острів Джарилгач (Зоз, Ілліч.).

Var. czeremossica Zapal. До 37 *см* завв.; стебло грубше; листки ширші, до 8—10 *мм* завш.; квітки більші; губа 8—8,5 *мм* завд., середня її лопать ширша, з тупою або невиразно зубчастою верхівкою.

Zapal., Consp. fl. Galic., I (1906) 200.

К.Л. Станіславська обл.: Чорногора, в долині Чорного Черемоша на лугах; Жаб'ївський рн, Буковець, Криворівня, Ільці (Запал.).

Var. nervulosa (Sacalo) Bordz. Листки до 15 *см* завд., 3—6 *мм* завш. Прицвіток нижньої квітки з трьома темними жилками, квітки без клопового запаху, шолом 7—10 *мм* завд., губа темнопурпурова, 5—6 *мм* завд., з добре помітними жилками.

Bordz. hoc. loco.

— *Orchis nervulosa* Sacalo в Трудах Інституту ботаніки Харківського універс., IV (1941) 191—194.

На заливних лугах Дніпра.

П.П. Київська обл.: Димерський рн, Казаровичі (Сакало). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Любецький рн, Любеч (Сакало). — **Л.Л.-С.** Київська обл.: околиці Канева (Сакало).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Причорн., Ниж.-Дон., Ниж.-Волз.; Крим; Кавказ: Передкавк., Даг., Закавк., Тал.

Загальне поширення. Південна і Середня Європа до Голландії, Латвії, Польщі, середньої смуги СРСР; Крим, Кавказ, Іран, Мала Азія, Сірія, Палестіна, Алжір.

Примітка. Іноді у нас трапляється форма *O. coriophora* L. з квітками приємного ванільного запаху. Таку форму деякі автори як наші, так і іноземні ототожнювали з *O. fragrans* Poll. і назвали її то *O. fragrans*, то *O. coriophora* L. var. *fragrans* Boiss.

Відзначимо тут, що авторові доводилося спостерігати в околицях м. Мозира екземпляри *O. coriophorae* L. з квітками приємного запаху; але морфологічно ці екземпляри були цілком подібні до типової формн.

Роговнч (Обозр., 1869, 242) наводить для околиць Білої Церквн. *O. fragrans* Poll.; вказується також для Кам'яних Могил, Розівського району, Запорізької області, *O. coriophora* var. *fragrans* (Вісн. Київ. бот. саду, IV, 17 і Фл. УСРР, внзн., I, 331). Але ототожнювати рослини Роговнча і рослини з Кам'янн Могил з суто середземноморськнм *O. fragrans* Poll. не слід. Справжній *O. fragrans* Poll. має майже цілком забарвлені прицвітки, квітки з червонуватішнм відтінком, довшнй шолом пурпурового забарвлення і видовжену середню лопать губи, значно довшу від бокових.

Рослнни з Кам'яних Могил мають листкн до 11—12 *мм* завш., чим наближаються до *O. coriophora* var. *cassidea* (Nevski у Фл. СССР, IV, 682).

У південному Криму та на Кавказі росте блнзький вид *O. cassidea* M. B.

Господарське значення. Рослина дає салеп. Листя використовують для виготовлення жовтої фарби.

621 (5). O. militaris L. — Зозулинець шоломоносний. Бульби яйцевидні. Стебло 15—40(50) *см* завв., злегка гранчасте, вгорі часто злегка фіолетове. Листки яскравозелені, нижні, 2—4, великі, зближені, довгасті або довгасто-еліптичні, жолобчасті, гострі; верхні, 1—2, листки згорнуті навколо стебла. Колос більш-менш багатоквітковий, густий, спочатку пірамідальний, потім видовжений, майже циліндричний; прицвітки дуже маленькі, перетинчасті, лускаті, яйцевидно-ланцетні, рожевофіолетові, в 3—5 разів коротші від зав'язі. Квітки з запахом кумарину; шолом яйцевидно-ланцетний, гострий, зовні сірувато-блідорожевий, всередині яснопурпуровофіолетовий, з темнішими пурпуровими смужками; його зовнішні листочки яйцевидно-ланцетні, гострі, зрослися при основі краями; внутрішні — коротші, лінійні. Губа трилопатева, звичайно довша від шолома, на верхній поверхні рожеволілова або пурпурова, в середній поздовжній частині білувата, з пурпуровими плямочками; бокові її лопаті лінійні, тупі; середня — довша й ширша, лінійно-довгаста, коло верхівки раптом розширена в дві розхилені овальні або довгасті лопаті, з зубцем між ними; шпора циліндрична, злегка викривлена, тупа, звичайно яснорожева або білувата, вдвоє коротша від зав'язі. ♃. Цв. VI.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 941, pro parte; Fl. Suec., ed. 2 (1755) 310. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 219. Шмальг. Фл. Ср. и Ю. Р., II, 454. Пач., Фл. Полес., nº 968; Херс. фл., I, 521. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 201. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, nº 299. Невскнй, Фл. СССР, IV, 691. Фл. УСРР, внзн., I, 332.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., Tab. 72, Fig. 4!; Tab. 69, Fig. 8!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 992!.

По вогких лугах, заплавинах, між чагарниками і по схилах. — На Поліссі і в Лісостепу зрідка і спорадично, дуже рідко в Степу.

Пр.Л. Дрогобицька обл.: кол. Самбірський повіт (Гюккель у Кнаппа); кол. Стрийський повіт (Зіпсер у Кнаппа). — Станіславська обл.: околиці Коломиї (Яхно); Печеніжинський рн, Княждвір (Шафер, Врублевський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Гончарські гори в околицях Львова, на вапнистих горбах (Блоцький), Голосківка (Блоцький). — **О.Л.** Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Бринці-Загірні, Дроховичі (Густавич). — Львівська обл.: Краснянський рн, Трудовач (Мотика), околиці Лисої гори (Кульчинський і Мотика); Підкамінський рн, Пеняки (Блоцький). — Станіславська обл.: Більшовці (Вердак). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (у Шмальг.). — **П.П.** Кам'янець-Подільська обл.: Славута (Тишецький!); Полонне (Шмальг.). — Житомирська обл.: Андрушівський рн, Івниця (Годе); Олевський рн, Рудня-Радовільська (Кот.); Житомнр; Овруч (Рог.); Коростншів (Рог.). — Київська обл.: Київ (Шмальг.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Валль у Запаловича); Заложцівський рн, Вертелка (Реман); Заложці (Реман), Коропецький рн, Дубенки (Блоцький). — Чернівецька обл.: Сторожинецький рн, Сторожинець, Давидівка (Гербіх). — Станіславська обл.: Тисменицький рн, Стриганці (Блоцький). — Тернопільська обл.: Товстенський рн, Шутромівці (Шафер). — **В.Л.-С.** Тернопільська обл.: Почаїв (Шмальг.); Шумський рн, Жолобки (Мацко). — Львівська обл.: Сокаль (Реман). — **П.Л.-С.** Вінницька обл.: Жмерннка; Вінниця (Шмальг.). — Одеська обл.: Спарнш (Шмальг!). — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндем.). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Хотінський рн, хут. Іволжанський, Писарівка (Залеський). Харківська обл.: кол. Харківська губернія (Черн.); Коломацький рн, Водяна (Ширяєв). — **Д.Л.-С.** Сталінська обл.: Слов'янський рн, гори Артема-

(Таліев). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Красноград (у Шмальг.). — Ворошиловградська обл.: Кремінський рн, Червона Попівка, Кремінна (Клок., Кот.). — Дніпропетровська обл.: Новомосковщина (Акінф.!). — **П.З.С.** Одеська обл.: околиці Одеси (Шестериков).

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Заволз., Крим; Кавказ: Передкавк., Зах. і Схід.-Закавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян., Даур.

Загальне поширення. Південна (у горах) і Середня Європа до Англії і Скандінавії, Кавказ, Сибір, Мала Азія, Іран, Монголія.

622 (6). O. purpurea Huds. — **Зозулинець пурпуровий.** Бульби довгасто-яйцевидні. Стебло 30—75 *см* завв., товсте, пряме, вгорі пурпурово-забарвлене. Листки здебільшого зближені в нижній частині стебла, еліптично-ланцетні або довгасті, гострі, зверху блискучі, зісподу блідіші і сизуваті, 6—14(20) *см* завд., 3—6 *см* завш.; верхній листок у вигляді довгої піхви, згорнутий навкруги стебла. Колос багатоквітковий, густий, спочатку конічний, потім циліндричний, 5—20 *см* завд.; прицвітки плівчасті, яйцевидні, гострі, з однією жилкою, 1—3 *мм* завд., яснофіолетові. Квітки запашні, шолом яйцевидний, гострий, зовні рожевий, з темнопурпуровими крапками або цілком чорнопурпуровий, зсередини зеленуватобілий, з пурпуровими крапками; зовнішні листочки оцвітини широко-яйцевидні, з трьома жилками, 9—13 *мм* завд., внутрішні бокові коротші й вужчі, лінійні, з однією жилкою. Губа білувата або яснорожева, з темнопурпуровими крапками, 10—15 *мм* завд., в обрисі обернено-яйцевидна, трироздільна, з лінійними, на кінці зрізаними і нерідко зубчастими бічними частками і з обернено-яйцевидною, глибоко-виїмчастою дволопатевою середньою часткою, з зубцем між лопатями. Шпора циліндрична, на кінці часто розширена і виїмчаста, в 2,5—3 рази коротша від зав'язі, близько 4 *мм* завд. ♃. Цв. V—VI.

Huds., Fl. Angl., ed. 1 (1762) 334. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 453 pro parte. Hormuzaki in Oesterr. Bot. Zeitschr., LXI (1911) 424. Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Besarab., n° 1028. Невский, Фл. СССР, IV, 694. — *O. fusca* Jacq., Fl. Austr., IV (1776) 307. Knapp, Die bisher bekannt. Pflanz. Galiz. u. Bukow., 65.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 378. Barla, Iconogr. d. Orchidees, pl. 37!.

Видані зразки: Kerner, Fl. exsicc. Austr.-Hung., 1476!.

У лісах, по чагарниках, на узліссях, переважно на вапнистому грунті. Рідко і тільки на південному заході УРСР.

К.Л. Станіславська обл.: Кути (Гербіх у Кнаппа). — Чернівецька обл.: (Завадський, Гормузаки). — **О.Л.** Львівська обл.: Краснянський рн, Трудовач (Мотика). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Сокальський рн, Скоморохи (Врублевський).

Var. tyraica Zapal. Листя вужче, до 4,5 *см* завш., шолом чорнопурпуровий, зовні густо усіяний дрібними мозольками.

Zapal., Consp. fl. Galic. crit., I (1906) 202.

З.Л.-С. Тернопільська обл.: Товстенський рн, Шутромівці, у дубовому лісі над Дністром (Слендзінський у Запал.).

Поширення виду по СРСР. МРСР, коло Копаклії, Кагульського повіту (Савулеску і Райсс), Східні Карпати, Крим.

Загальне поширення. Данія, Голландія, Англія, Бельгія, Франція, Іспанія, Корсіка, Італія, Німеччина, Австрія, північна частина Балканського півострова, південний захід УРСР, Крим.

Секція **Androrchis** (Endl. pro parte) Bordz. Бокові листочки внутрішнього кола оцвітини і середній зовнішнього зложені шоломом; бокові листочки зовнішнього кола оцвітини відігнуті набік.

623 (7). O. speciosa Host. — **Зозулинець красивий.** Бульби подовжені, широко-яйцевидні. Стебло 30—50 *см* завв. Листки подовжено-ланцетні, 7,5—14 *см* завд. і 1—3 *см* завш., як і стебло — з пурпуровими плямами; верхні 1—3 листки звернуті навколо стебла. Колос не густий, але багатоквітковий, до 12 *см* завд. Прицвітки дорівнюють зав'язі. Квітки досить великі, яскраворожево-червонуваті; зовнішні листочки оцвітини однакової довжини, видовжено і тонко-загострені, 11—13 *мм* завд.; два внутрішні листочки оцвітини коротші від зовнішніх. Губа при основі білувата, з темними плямами, 11—13 *мм* завд. і 10—12 *мм* завш., трилопатева; лопаті здебільшого зубчасті, середня з них видовжена, 5—6 *мм* завд., значно перевищує бокові; шпорка циліндрична, на верхівці трохи потовщена, 10 *мм* завд., коротша від зав'язі або майже їй дорівнює. ♃. Цв. V—VI.

Host., Fl. Austr., II (1831) 527. Zapal., Consp. Fl. Galic., I, 204. — *O. mascula* L., subsp. *speciosa* (Host.) Asch. et Graebn., Synops., III (1906) 703. Фл. УСРР, визн., I, 332. — *O. mascula* auct. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II (1897) 456. Невский, Фл. СССР, IV, 683, non L.

Видані зразки: Fl. exs. Austr.-Hung., 1854.

У лісах, дуже рідко на рівнині, частіше в горах і передгір'ях (Карпати).

К.Л. Станіславська обл.: під Чорногорою, досить часто (Запал.). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: на передгір'ї Карпат, досить часто (Котуля); Стрийський рн, Комарів (Зіпсер у Запал.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Демшин. — Тернопільська обл.: Золото-Потіцький рн, Костільники, поблизу гирла р. Стрипи. — Вінницька обл.: Жмеринка (Шмальг.!).

Поширення по СРСР. Карпати, Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Гори Піренейського, Апеннінського і Балканського півостровів; західна частина УРСР: Східні Карпати і Поділля.

Примітка. Нашу рослину часто змішують з *Orchis mascula* L., від якого вона відрізняється формою цибулини, листочків оцвітини та лопатями губи. *O. mascula* L. описана із Швеції. У гербарії Інституту ботаніки АН УРСР є збори Гомзона із Швеції, острова Еланд, 1885 р. Ці примірники відрізняються від українських рослин. Вонн нижчі, з ширшими листками, з більшими квітками, закругленими листочками оцвітини, з яких зовнішні неоднакової довжини, і з великою цибулиною. Кримські і кавказькі примірники теж різняться від типового *O. mascula* L. Кавказькі примірники — з великими квітками і листками. Кримські — близькі до *O. speciosa* Host. і, ймовірно, правильно відокремлені Є. В. Вульфом в „Флоре Крыма“ [1, 3 (1930) 97] у самостійний вид — *O. Wanijkovii* Wulff.

624 (8). O. palustris Jacq. — **Зозулинець болотний.** Бульби овальні. Стебло порожнисте, 18—30 *см* завв. Листки в кількості 3—6, лінійно-ланцетні, жолобчасті, від основи до верхівки поступово звужені, гострі, догори спрямовані. Колос звичайно до 15—20 *см* завд., рідкий; прицвітки лінійно-ланцетні, загострені, зелені, з пурпуровими краями; нижні — з 3—5 жилками, нерідко довші від зав'язі. Квітки бузково-пурпурові; листочки оцвітини довгасті, тупі, з трьома жилками, бокові потім відхилені; губа довша від інших листочків оцвітини, широко-обернено-яйцевидна, 8—12 *мм* завд., 9—13 *мм* завш., трилопатева, з закругленими наверху боковими лопатями і з нирковидною виїмчастою середньою лопаттю; середня лопать губи довша від бокових або однакової з ними довжини; шпора пряма або майже пряма, циліндрична, трохи коротша від зав'язі або рідше однакової з нею довжини, горизонтальна або іноді косо догори спрямована. 4. Цв. $^2/_2$V—VI.

Jacq., Collectana ad botanicam, chemiam et histor. naturalem spectantia, I (1786) 75. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 43, n° 301. Savulescu si Rayss, Mater. pentru fl. Bassarab., n° 1027. Невский, Фл. СССР, IV, 680. Фл. УСРР, визн., I, 332. Domin in Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 33.

— *O. laxiflora β. palustris* Koch., Syn., ed. 1, 687; ed. 2, 792. — *O. laxiflora* subsp. *paluster* Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., II (1932) 181. — *O. laxiflora* Ledeb., Fl. Ross. IV, 57 et auct. fl. Ross. et Ucr. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 457 pro maxima parte (quo ad URSS). Угринський, Крит. заметки о некоторых растениях Харьк. губ., I (1910) 10 non Lam. — *O. laxiflora ensifolia* et *palustris* Пач., Херс. фл., I, 521. — *O. palustris* var. *pocutica* Zapal., Consp. fl. Galiz., I, 206. — *O. elegans* Угринский, Тр. Харьк. общ. исп. прир., XLVI (1913) 147 partim.

Рисунки: Jacq. Icon. plant. rarior., I, tab. 181!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII. Ugrinsky, Diagn. sp. trium gen. Orch., fig. 1!.

Видані зразки: Fl. Hung. exsicc., № 298!. Kerner, Fl. exsicc. Austr.-Hung., 1027!. Герб. рус. фл., 1682!.

На вогких і солонцюватих лугах, на болотах. Досить звичайно в лівобережних лісостеповому і злаково-луговому районах, рідко в правобережному Лісостепу і в злаковому Степу; дуже рідко в Західному Поділлі, часто в Закарпатській області, зовсім немає відомостей для П.З.-Л.С., П.С. та Д.Л.-С.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на болотяних місцях у долині Вічі; в групі Борловділа (Файс у Маргиттая); Мукачівська окр. коло Мукачева, Лохова (Маргиттай). — **З.Л.-С.,** Станіславська обл.: Городенківський рн, Глушків (Сендзінський у Запал. sub var. *pocutica* Zapal.). — **П.Л.-С.** Київська обл.: Обухівський рн, Підгірці (Базилевич!). — Кіровоградська обл.: Ново-Георгіївський рн, Табурище (Рябков), Тясминка (Пач. sub *O. laxiflora ensifolia*, l. c., 523); Єлисаветградка, коло Рубаного Мосту, дуже рідко (l. VI 1868, Ліндем.!); Олександрія (Рябков у Шмальг. і в Пач.). — **Л.Л.-С** Київська обл.: Переяслав-Хмельницький рн, луги по р. Трубежу коло Трубайлівки (Цінгер!), в околицях Переяслав-Хмельницького (Пач.!, Монтр.!); Баришівський рн, Волошинівка (Пач.). — Чернігівська обл.: Прилуцький рн, околиці Подища, коло Переволочної (Порецький!). — Полтавська обл. кол. Полтавська губернія (Кенітцер!); Лубенський рн, околиці Лубен, коло Войнихи (VI. 1847, Августіновичі!), там само (Рог.!, Лонач.!), Солониця (Ілліч.); Лохвицький рн, коло Лохвиці (Гагман!); Сенча (Барсуков!); Полтава (Леченко!). — Сумська обл.: Суми (Калениченко!), Лебединський рн, Чернеле (Ширяєв!), Кулики (Стахорський!); Охтирський рн, Доброславівка (Ширяєв); кол. Богодухівський рн (Ширяєв!); Велика Писарівка. — Харківська обл.: Харків (Горнянінов!, Наливайко, Кот.); Дергачівський рн, Феськи (Лавр.), Гаврилівка (Наливайко); Харківський рн, Бабаї, Хорошеве (Наливайко), Жихар, коло Рогані (Черн.), околиці Рогані, хут. Зелений Колодязь (Кот.!), Бабаї (Савенков!), між хут. Наточії і хут. Гуки (Кот.!), околиці Мерефи (Наливайко), Лизогубівка (Наливайко sub nom. *O. Morio*); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.). — **Л.З.-Л.С.** Полтавська обл.: коло Карлівки (Рог.!); Кобеляцький рн, коло с. Білики (Цінгер!). — Дніпропетровська обл.: Новомосковськ (Алексєєнко); на лівому березі Самари за мостом (Алексєєнко); ст. Ігрень (Акінф.). — Ворошиловградська обл.: Білокуракинський рн, Нещеретове (Черн.!); Старобільський рн, Кучерівка (Ширяєв); Біловодський рн, по Деркулу (Танфільєв). — **П.З.С.** Ізмаїльська обл.: Кілійський рн, околиці Вилкового (Савулеску і Райсс) Вилкове (Липський); Лиманський рн, Затока — коса у гирлі Дністровського лиману (Пач.!) — Миколаївська обл.: Кінбурзька коса (Ілліч.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Ново-Троїцький рн, Асканія-Нова, Великий Чапельський під (Баумгартнер у Пач.); коса Тендер (Левіна!); коса Джарилгач (Давиднч!, Ілліч.); Голопристанський рн, Солоноозерна дача (Пач.), між сс. Рибальче і Прогної (Пач.!); знижена смуга між іванівськими і збур'івськими пісками (Порецький!); Цюрупинський рн, Олешківські хутори (Пач.).

Поширення по СРСР. Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Бессараб., Причорн., Волз.-Дон., Ниж.-Волз., Крим; Закавк.; Серед. Азія: Гір.-Туркм., Пам.-Ал., Сир.-Дар.; Прибалх.

Загальне поширення. Помірна і Середземноморська Європа, Мала Азія, Середня Азія, Закавказзя.

O. coriophora L. × palustris Timb.

Timb. in Bull. Soc. Bot. France, IX (1862) 587 et 612. Aschers. et Graebn., Synops., III, 769. Rouy, Fl. d. France, XIII, 166. Невский, Фл. СССР, IV, 681.

— *O. Timbali* Velen. in Sitzb. Böhm. Ges. Wiss., 1882, p. 254. — *O. coriophora* × *elegans* Ugrinsky, Тр. Общ. исп. пр. Харьков. универ., XLVI (1913) 147—151. — *O. Kelleriana* Ugrinsky, l. c. et in Diagn. spec. trium gen. Orchis. (1917) 5. — *O. pseudoparviflora* Ugrinsky, Diagn. spec. trium gen. Orchis. — *O. Reinhardii* Ugrinsky, ibidem. — *O. coriophora* × *laxiflora* Klp. у Фл. УСРР, визн., I, 334, non Laramb. et Timb.

Рисунки: Barla, Iconogr., tab. 41, fig. 11—15!. Ugrinsky, Diagn. specier. trium gen. Orchis!.

Л.Л.-С. Сумська обл.: Охтирський рн, Чернеччина (Угринський); Лебединський рн, Кам'яне (Угринський). — Харківська обл.: Харківський рн, Васищеве, Куряж, Шпаки (Угринський).

ПІДРІД 2. DACTYLORCHIS Klinge

Klinge in Act. Horti Petropol., XVII (1898) 148.

Бульби майже завжди сплюснуті, на верхівці лопатеві, рідше суцільні, веретеновидні, з довгим кореневидним кінчиком; іноді кореневидні бульби циліндричні, з коротко-лопатевим кінцем; прицвітки трав'яні, принаймні нижні сітчасто-жилкові.

— *Dactylorhiza* Neck., Elem. III (1790) 129, pro genere. Підрід *Dactylorhiza* Nevski у Фл. СССР, IV (1935) 697.

625 (9). O. sambucina L. — **Зозулинець бузиновий.** Бульби довгасто-веретеновидні або майже циліндричні, на кінці коротко-2—3-лопатеві. Стебло (10)20—34 *см* завв., циліндричне, вгорі трохи гранчасте, порожнисте, вкрите листом майже до суцвіття. Листки в кількості 4—6, довгасті або ланцетні, до основи звужені; нижні здебільшого тупі; верхні звичайно гострувáті. Колос коротко-циліндричний, досить густий, до 6 *см* завд.: прицвітки довгасто-ланцетні, гострувáті, з 3—5 жилками, нижні перевищують квітки. Квітки з слабким запахом квіток бузини, жовтувáті, з пурпуровими плямочками на губі; зовнішні листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, тупувáті, з трьома жилками; внутрішні — коротші, довгасто-яйцевидні. Губа майже такої ж довжини, як зовнішні листочки оцвітини (7—8 *мм*), плоска, повисла, круглясто-ромбічна або майже кругляста, суцільна, зарубчаста або неглибоко-трилопатева, з меншою яйцевидною трикутною або майже квадратною середньою лопаттю; шпора обернена донизу, широка, циліндрична, тупувата, однакової довжини із зав'яззю. ♃. Цв. $^2/_2$IV—V.

L., Fl. Suec., ed. 2 (1755) 312; Sp. pl., ed. 2 (1763) 1334. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 185. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 457, excl. Caucas. Пач. Фл. Полес., n° 974. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 43, n° 304. Невский, Фл. СССР, IV, 702. Фл. УСРР, визн., I, 334. — *O. sambucina* var. *lutea* auct. — *O. sambucina* α. *typica* Beck. in Fl. v. Niederösterr. (1890) 203.

Рисунки: Fl. Dan., tab. 1232!. Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 60, I. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Tab. 73, Fig. 2!. Keller u. Schlechter, l. c., Tab. 19, Fig. 75!.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 941!. Fl. exsicc. Reipubl. Bohem.-Slov., 700!.

У лісах і по чагарниках у Поліссі на північ до Ковеля, Славути і Житомира та в північній частині Лісостепу, переважно на Правобережжі; зрідка в Карпатах і Закарпатській області.

К.Л. Карпати, в лісах, рідко (Шафер, Кульчинський, Павловський, Раціборський, Федорович). — **З.П.** Волинська обл.: Ковель (Раціборський). — **П.П.** Кол. Волинська губернія (Бессер). — Кам'янець-Подільська обл.: Славута (Шмальг.!). — Житомирська обл.: Житомир

(Левандовський!, Липський!). — Київська обл.: Буча (Семенк.!); 29-а верства по Києво-Ковельській залізниці (Васильєв-Яковл.!), околиці Києва (Шмальг.!), коло Куренівки (Шмальг.!), Пуща-Водиця (Семенк.!, Троїцький!). — **Л.П.** Чернігівська обл.: Чернігів (Рог.). — Київська обл.:

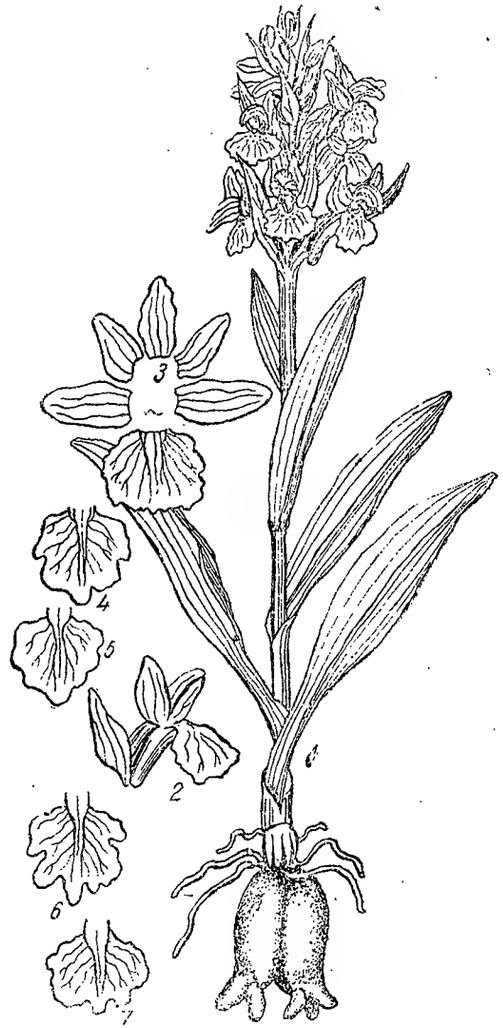

Рис. 59. *Зозулинець бузиновий — Orchis sambucina* L.
1 — вся рослина (в натуральну величину); *2* — квітка з прицвітником збоку; *3* — відпрепаровані частини оцвітини (збільш.); *4, 5, 6, 7* — варіації формн губи (збільш.).

Броварський рн, Літківське лісництво (Сележинський!). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Сатанів (Рог.). — **П.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Летичів (Рог.); кол. Поділля (Бессер, Ейхв.). — Наводиться, мабуть, помилково для Полтави (Л.Л.-С.) Роговичем.

Var. incarnata (L.) Lam. Квітки пурпурові; губа при основі жовтувата.

Lam., Encycl. Meth., IX (1798) 597.

— *O. incarnata* L., fl. Suec., ed. 2 (1755) 312. Bess., Prim. fl. Galic., II, 218. — *O. sambucina* var. *purpurea* Koch., Syn., ed. 2 (1845) 792.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII—XIV, tab. 60, II, fig. 1095!. E. G. Camus, Iconogr. d. Orchid., pl. 41, fig. 1—12!.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на гірських лугах коло Мукачева (Маргиттай); на гірських лугах у Рахівській окр. (Вагнер у Маргиттая). — **П.П.** Житомирська обл.: Житомир (Тишецький!), Смоківка в околицях Житомира (Собкевич!). — Київська обл.: 29-а верства по Києво-Ковельській залізниці (Васильєв-Яковл.!), околиці Києва: Борщагівка (Фінн!), Пуща-Водиця (Семенк.!, Оксіюк!), Святошино (Лебедев!), ст. Боярка Півд.-зах. зал. (Думанський!); Васильківський рн, урочище „Кладова" (Семенк.!). — **Л.П.** Київська обл.: Броварський рн, коло Броварів (Рог.), Літківське лісництво, коло хут. Залісся (Сележинський!).

Поширення виду по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр.

Загальне поширення. Південна частина Скандінавського півострова, Данія, Німеччина, Франція, Піренеї, Північна Іспанія, Італія, Австрія, Угорщина, Чехословаччина, Польща, захід Європейської частини СРСР, Болгарія, Румунія, Греція.

Примітка. Кореневі бульби можна використовувати як *Tuber Salep.*

626 (10). O. maculata L. **— Зозулинець плямистий.** Бульби сплюснуті, 2—4-лопатеві. Стебло 20—45(65) *см* завв., виповнене або з вузькою порожниною, вгорі злегка гранчасте, з 4—8 листками. Листки зверху темнозелені, з поперечними червонуватобурими, іноді чорнуватими плямками; зісподу сизуваті, блискучі; нижні довгасті, звичайно тупі; середні довгасто-ланцетні, гострі; верхні зменшені, ланцетно-лінійні і лінійно-ланцетні, загострені, схожі на прицвітки, від колоса відсунуті. Колос спочатку конічний, потім циліндричний, густий, багатоквітковий; прицвітки лінійно-ланцетні, загострені, коротші від квіток або найнижчі іноді перевищують квітки. Квітки яснолілові або рожевувато-лілові, з пурпуровими крапками на губі. Листочки оцвітини яйцевидно-довгасті, тупуваті. Губа 7—10 *мм* завд., 9—12(14) *мм* завш., з клиновидною або притупленою основою, зверху з рисунком з фіолетових крапок або ліній, трилопатева, із зарубчастими, на зовнішньому краї більшими, боковими лопатями і меншою середньою лопаттю; шпора циліндрична, пряма або злегка зігнута, здебільшого трохи коротша від зав'язі. ♃. Цв. VI—VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 942. Raciborsk., Fl. polsk., I, 381. Пач., Фл. Полес. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 457. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 211—212. Фл. УСРР, визн. I, 334. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, n⁰ 302.

На вогких лугах, по чагарниках, на узліссях.

К.Л. Станіславська обл.: Надвірнянський рн, на Бистриці Чорній, на гірських лугах; Яблунця на Татарському перевалі (Волощак у Запал.). **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Гельцль у Запал.); Немирів (Круль у Запал.); Івано-Франківський рн, смт Івана Франка, Горбки, Ярина (Реман у Запал.).

Поширення по СРСР. Лад.-Ільм., Кар.-Лапл., Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., Карпати.

Загальне поширення. Скандінавія, Англія, Європа, північна частина Середньої Європи.

627 (11). O. Fuchsii Druce. **— Зозулинець Фукса.** Бульби 2—4 лопатеві, сплющені. Стебло (15)25—65 *см* завв., і до 7 *мм* завт. при основі. Листки зверху темнозелені, з фіолетовобрунатними плямами, знизу одноколірні, сизуватозелені; нижній листок зворотно-яйцевидний або ж довгасто-ланцетний, тупий; два дальші листки довгасто-ланцетні, рідше довгасто-зворотно-яйцевидні, тупувато-загострені; верхні — вузько-лінійно-ланцетні, загострені, приквітникоподібні. Суцвіття — густий, циліндричний колос, проте рідший і вужчий, ніж у *O. maculata* L.; прицвітки лінійно-ланцетні, загострені, звичайно коротші від квіток, лише дуже рідко нижні перевищують квітки. Квітки рожевувато-лілово-фіолетові. Губа з фіолетовим малюнком із плямочок, округло-ромбічна, 7—9(10) *мм* завд. і 9—10(12) *мм* завш., з трьома лопатями; з них середня 3—4(5) *мм* завд. і 1,5—2,5 *мм* завш. при основі; бокові лопаті губи трохи ширші, ніж середня; зовнішні листочки оцвітини ланцетні, тупуваті; шпора циліндрична, пряма 6—8 *мм* завд. і 1—1,5 *мм* завт., трохи коротша від зав'язку. ♃. Цв. VI—$^1/_2$VII.

Druce, Rep. Bot. Exch. Cl. Brit. Isles, IV (1914) 105. Невский, Фл. СССР, IV, 704.

— *O. maculata* Ledeb., Fl. Ross., IV (1853) pro max. parte; Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 457, pro max. parte.

Рисунки: Stephenson in Journ. of Bot., LVIII (1920), tab. 556, fig. 21 et 22. Фл. СССР, IV, с. 705, табл. XLII, 1, 1а.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 290.

На вогких лугах і в чагарниках. Часто в Поліссі, рідше в північній частині Лісостепу і дуже рідко в північно-східній частині Степу. В західних областях трапляється по всіх ботанічних районах і підіймається в гори до 1380 *м* над рівнем моря.

Зак. Л. Закарпатська обл.: на болотистих місцях скрізь (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Нижньо-Устріки (Кнапп.). — Станіславська обл.: Болехів (Костинюк і Вечорек), Жабе (Слендзінський); Горгани (Волощак), між Симлею і Чорногорою (Волощак), Чорногора до 1380 *м* над рівнем моря (Запаловіч, Волощак). — **Пр. Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Довге, Станків (Костинюк і Вечорек), Задеревач, Лисовичі, (Костинюк і Вечорек). — Станіславська обл.: коло Станіслава (Яхно); Станіславський рн, Рибне (Яхно, Боровичка); Солотвинський рн, Дзвинич (Реман); Печеніжинський рн, Княждвор, Печеніжин (Слендзінський, Врублевський), Ново-Марківка (Слендзінський); Яблунівський рн, Баня-Березів (Слендзінський); Коршівський рн, Шепарівці, Лісна Слобідка (Слендзін-

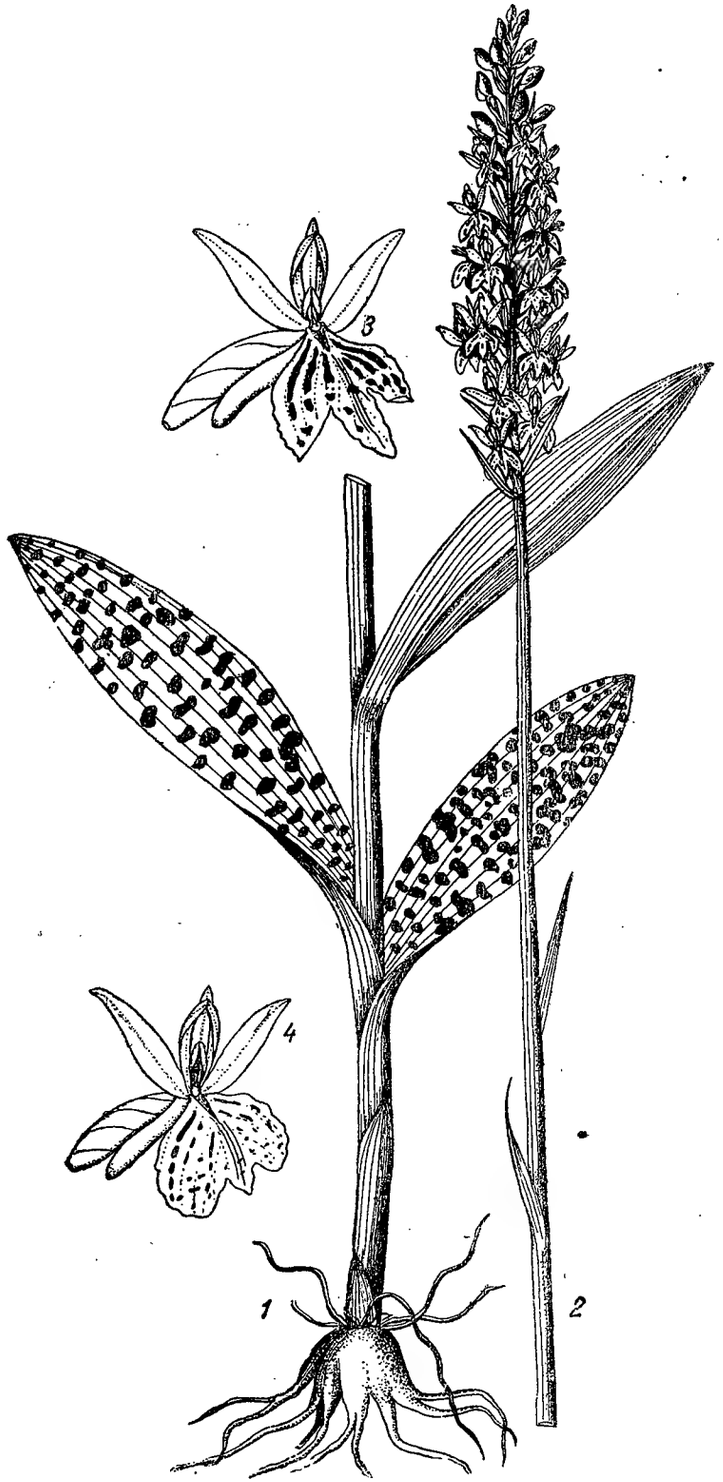

Рис. 60. *Зозулинець Фукса — Orchis Fuchsii* Druce. *1* і *2* — нижня і верхня частини рослини (збільш.); *3* — квітка (збільш.); *4* — квітка близького виду *O. mas-*

ський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Яворівський рн, коло Шкла (Грохмалицький і Шафер); Івано-Франківський рн, Воля-Добростанська (Крупль). — **О.Л.** Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Чижичі, Кологори, Городище, Лучани (Густавич); Миколаївський рн, Розвадів (Пач.), Роздол (Тинецький). — **З.П.** Звичайно. — **П.П.** Дуже звичайно. — **Л.П.** Київська обл.: околиці Києва, Дарниця, Бровари (Монтр.!). — Чернігівська обл.: Чернігів (Рог.). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Підкамінський рн, Пеняки, Лопатин (Реман). Тернопільська обл.: Кременець (Рог.). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: коло Кам'янця-Подільського (Рог.). Тернопільська обл.: Борщовський рн, Теребовля; Заложцівський рн, Вертелка; Збараж (Реман). — **П.Л.-С.** Житомирська обл.: коло Бердичева (Рог.). — Київська обл.: коло Фастова (Шмальг.). — Кам'янець-Подільська обл.: Летичівський рн, коло Летичева (Рог.); на болоті коло с. Щедрова. — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Полтава (Іллічевський, із знаком запитання). — Харківська обл.: Харків; Богодухів; Ізюм (Ширяєв і Лавр.). — Сумська обл.: Суми (Ширяєв і Лавр.), — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ. — Ворошиловградська обл.: Кремінна (Ширяєв і Лавр.).

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дніпр., Серед.-Дніпр., Верх.-Дністр., Закарп., Волз.-Дон., Ниж.-Дон., Заволз.; Захід. Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт., Єніс.; Схід. Сибір: Анг.-Саян., Даур., Лен.-Кол.

Загальне поширення. Скандінавія, Атлантична Європа, Середня Європа, Сибір, Монголія.

628 (12). O. latifolia L. — **Зозулинець широколистий.** Бульби стиснуті, пальчасто-2—4-роздільні. Стебло циліндричне або нагорі трохи гранчасте, порожнисте, до суцвіття вкрите листом, у верхній частині іноді пурпуровочервоне, 25—60(80) *см* завв. Листки в кількості 4—6(8), яснозелені, догори спрямовані, видовжено-ланцетні або лінійно-ланцетні, від основи догори поступово звужені, з башличкоподібною тупуватою верхівкою; зверху перевищують основу суцвіття. Колос довгасто-циліндричний, густий, багатоквітковий; прицвітки ланцетні, загострені, цілком зелені або частіше по краях забарвлені, принаймні нижні, довші від квіток; верхні утворюють чубок над квітковими бруньками. Квітки фіолетово- або бузковорожеві; губа з темнішим пурпуровофіолетовим рисунком; листочки оцвітини яйцевидно-довгасті, тупуваті, бокові зовнішні 5—7 *мм* завд., потім відігнуті, середній коротший; бокові листочки внутрішнього кола оцвітини майже такої ж довжини, як і середній листочок зовнішнього кола; губа широко-ромбічна або ромбічно довгаста, (4,5)5—6(7) *мм* завд., 5—7,7 *мм* завш., суцільна, дрібно зарубчаста або невиразно трилопатева, з зубчиковидною середньою лопаттю; шпора циліндрично-конічна або конічна, пряма або трохи зігнута, косо вниз спрямована, коротша від зав'язі. 4. Цв. (V)VI VII.

L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 941 (excl. var. δ); ed. 2 (1768) 1334. Пач., Фл. Полес., n° 977. Pugsley in the Journ. Linn. Soc. of London., XLIX, Bot., № 1001 (1935) 577. Невский, Фл. СССР, IV, 717.

— *O. lanceolata* Dietr., Fl. Boruss., I (1833) tab. 5. — *O. latifolia* Fries, Mant., III (1842) 127. M. Schulze, Orchid. Deutschl., n° 10. Keller

Рис. 61. *Зозулинець широколистий — Orchis latifolia* L.
1 — вся рослина (зменш.); *2* — квітка; *3* — відпрепаровані листочки оцвітини.

u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., II (1932) 1671. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 458. Пач., Фл. Полес., n⁰ 975; Херс. фл., I, 524. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 207 Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, с. 43, n⁰ 305. Фл. УСРР, визн. I, 334, non *O. incarnata* L. — *O. latifolia β. incarnata* Neilr., Fl. Niederoesterr. (1859) 191.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 45.

На болотах і болотистих лугах. На Поліссі дуже звичайно, на південь рідшає і в Степу трапляється зрідка, ізольовано. Трапляється також і в передгір'ї Карпат.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Мукачівська окр., на болоті Серне коло Ліскового (Маргиттай). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: коло Медики (Котуля у Запал.). — Станіславська обл.: Галицький рн, Комарів (Зіпсер у Запал. sub var. *rostriformi* Zapal.); коло Заболотова (Слендзінський). — **Р.Л.** Львівська обл.: Брюховицький рн, Рясне-Руське (Томашек у Кн.). — **З.П., П.П.** Часто. — **Л.П.** Чернігівська обл.: Остерщина (Вершківський). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Кам'янець-Подільський рн, Острівчани (Богацький sub nom. *O. incarnata*); околиці Проскурова; Деражнянський рн, Копачівка (Кот.). — **В.Л.-С.** Нерідко. — **П.Л.-С.** Київська обл.: Сміла (Тржебінський). — Кіровоградська обл.: Олександрія (Рябков); Єлисаветградський рн, Цибульове; Знам'янський рн, Чорний ліс (Пач.). — **Л.Л.-С.** Часто. — Київська обл.: Баришівський рн, Баришівка (Ніколаєв у Ілліч.). — Полтавська обл.: Гельмязівський рн, с. Підставки по р. Супою (Ніколаєв у Ілліч.). — Харківська обл.: околиці Харкова: Григорівка (Кот.), Куряж (Черн., Наливайко!); Данилівка (Черн.); Дергачівський рн, Гаврилівка (Кот.!); Золочівський рн, Рогозянка (Лавр.); Нововодолазький рн, Бірки (Кот.); Чугуїв (Кот.); Зміїв (Кот.). — **П.З.-Л.С.** Дніпропетровська обл.: Верхньодніпровськ (Акінф.). — **Л.З.-Л.С.** Харківська обл.: Куп'янськ (Кот., Клок.). — **Л.З.С.** Херсонська обл.: Голопристанський рн, Гола Пристань, Рибальче (Пач.), Прогної (Пач.), Кардашинка (Пач., Лавр.); Цюрупинськ (Пач.!).

Var. **ochroleuca** (Boll.) Bordz. comb. nova. Оцвітина жовтувато-біла.

— *O. incarnata β. ochroleuca* Boll., Arch. Fr. Nat. Meckl., XIV (1860) 307. — *O. incarnata* var. *pallens* Tomaszek, Zur Fl. d. Umgebung Lemberg (1859) 45 (nomen antiquius).

Р.Л. Львівська обл.: Вінниківський рн, на торфі коло Лисинич.

Var. **haematodes** (Rchb.) Bordz. comb. nova. Листки з обох боків дрібно- і густоплямисті.

— *O. incarnata* var. *haematodes* M. Schulze ap Aschers. u. Graebn. Synops., III (1907) 717. — *Orchis haematodes* Rchb., Fl. Germ. excurs. (1830) 126. — *O. incarnata* subsp. *guttata* Ugrinsky, Тр. общ. исп. прир. Харьк. ун., XLIV, III. — *O. incarnata* subsp. *cruenta* Kl., Фл. УСРР, визн., I, 333, non Aschers. et Graebn.

П.П. Київ, Святошино (Романова!). — **Л.Л.-С.** Харківська обл.: околиці Харкова (Угринський), Данилівка (герб. Черняєва sub *O. latifolia*). — Сумська обл.: Охтирський рн, між Охтиркою і Буймерівкою (Угринський).

Поширення виду по СРСР. Кар.-Лапл., Прибалт., Лад.-Ільм., Дв.-Печ., Верх.-Волз., Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.,

Волз.-Дон., Бессараб., Причорн., Ниж.-Дон., Заволз., Ниж.-Волз., Крим; Кавказ: Передкавк.; Західний Сибір: Обськ., Верх.-Тоб., Ірт., Алт.; Східний Сибір: Анг.-Саян.; Середня Азія: Тянь-Шань, Дж.-Тарб.

Загальне поширення. Майже вся Європа (на півдні переважно в горах), Сибір, Середня Азія, Джунгарія, північно-західна Монголія).

Примітка. Дуже ймовірно, що до var. haematodes (Rchb.) Bordz. стосуються вказівки про *O. latifolia*, що їх подавали для України: Черняєв (Consp., n° 1408) для Харкова; Рогович [Обозр. (1869) 242], Акінфієв (Очерк флоры Екатеринослава, 94), Монтрезор, Доктуровський [Тр. Бот. Сада Юрьев. унив., VIII (1908) 247] для Чорного лісу в північній частині Кіровоградської області; Тржебінський [Pamięt. Fizyogr., XXI, 2 (1913) 56] для околиці Сміли і, нарешті, Іллічевський [Укр. бот. журнал, III (1925) 36; Зап. Полт. агрон. коопер. тех-нік., I, (1927) 10, окр. відб.!; Бюлл. Прилуцьк. окр. музею, № 2 (1929) 6] для околиць Полтави і с. Дейманівки, Пирятинського району.

629 (13). O. Traunsteineri Saut. — **Зозулинець Траунштейнера.** Бульби стиснуті, звичайно 2—3-лопатеві, з довгими кореневидними кінцями лопатей, іноді нерозділені. Стебло тонке, виповнене або з дуже вузькою порожниною, циліндричне, вгорі гранчасте, пряме або трохи звивисте, 15—35(45) *см* завв., при основі з 1—3 піхвами. Листки в кількості (3)4—5, сизуватозелені, плямисті, лінійно-ланцетні або лінійні, загострені, звичайно жолобчасті, косо догори спрямовані або дуговидно відігнуті, найширші коло середини або трохи вище чи нижче від неї; верхній листок звичайно не досягає основи суцвіття. Колос циліндричний або яйцевидний, рідкий, 3—8(10) *см* завд., з 3(8)—12(25) квітками. Прицвітки лінійно-ланцетні або ланцетні, загострені, 3—5-жилкові, буруватопурпурові, нижні звичайно довші від квіток, рідше однакової з ними довжини, верхні рівні з ними або трохи коротші. Квітки пурпурові; губа з темнішим, здебільшого ромбічно-обернено-яйцевидним рисунком з крапок і ліній; зовнішні листочки оцвітини ланцетні або лінійно-ланцетні, тупуваті, здебільшого з трьома жилками, бокові з них 8—11 *мм* завд., середній коротший; бокові листочки внутрішнього кола оцвітини майже такої ж довжини, як середній листочок зовнішнього кола; губа круглясто-обернено-яйцевидна або круглясто-широко-ромбічна, 7—10 *мм* завд., 8—12 *мм* завш., коротко-трилопатева, з широкими круглясто-зарубчастими боковими лопатями і з меншою яйцевидною або трикутною середньою лопаттю; шпора конічно-циліндрична, тупа, звичайно коротша від зав'язі. ♃. Цв. VI—VIII.

Sauter in Rchb., fl. Germ. exc. (1830) 140. Keller u. Schlechter, Monogr. u. Iconogr. d. Orchid., 169. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 458. Невский. Фл. СССР, IV, 711. Фл. УСРР, визн., I, 333.

— *O. angustifolia* Lois. ex Rchb., Pl. crit., IX (1831) 17. — *O. latifolia* β. *angustifolia* Lindl., Orchid. (1830—40) 260. Knapp, Pflanz. Galiz. u. Bukow., 67. — *O. incarnata* c. *angustifolia* Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII (1851) 52, tab. 394, fig. 1—3. Ledeb., Fl. Ross., IV, 55.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, 352, Fig. 432!. E. G. Camus., Iconogr. d. Orchid. d'Europe (1921), pl. 44, I—II!. Keller u. Schlechter, l. c., Tab. 14, Fig. 56!.

Видані зразки: A. Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1852!. Dorfler, Herb. Norm., 4379!.

Зрідка на торфових болотах у північній частині УРСР.

Р.Л. Львівська обл.: околиці Львова, на вогких лугах і болотах (Томашек у Кнаппа під назвою *O. latifolia γ. angustifolia* Rchb.). — **П.П.** Житомир (Гольде.). — Київська обл.: околиці Києва — болото коло Борщагівки (Траутф.!); луки коло Добринського хутора (Траутф.!), коло дачної місцевості в Святошині на торфовому болоті разом з *Orchis latifolia* L. (18.VI 1916 та 27.VI 1917, Семенк.). — **Л.П.** Київська обл.: між Києвом і Броварами на торфових болотах (8. VII 1923, Семенк.!). — **Л.Л.-С.** Сумська обл.: Лебединський рн, Кулики (Ширяєв).

Поширення по СРСР. Європейська Арктика, Кар.-Лапл., Прибалт., Лад.-Ільм, Дв.-Печ., Верх.-Дніпр., Верх.-Волз., північна частина Волз.-Кам., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр.; Західний Сибір: Обськ.

Загальне поширення. Скандінавія, Фінляндія, Естонія, Британія, Бельгія, Західна Франція, Німеччина, Чехословаччина, Швейцарія, Австрія, Угорщина, Югославія, Польща.

630 (14). O. fistulosa Moench. — **Зозулинець дудчастий.** Бульби сплющені, лапчасті, здебільшого з трьома, рідше з 4—6 лопатями. Стебло порожнисте, пряме, в верхній частині гранчасте, вгорі забарвлене в фіолетовочервоний колір, з 3—6 листками, 10—50(70) *см* завв. Листки темнозелені, зверху з пурпуровобурими або чорнуватими плямками. Нижні й середні довгасто-яйцевидні, звичайно з найбільшою шириною посередині, верхні зменшені, ланцетні, здебільшого червонуваті; верхній листок нерідко сягає основи суцвіття. Колос (3)4—8(9) *см* завд., циліндричний або яйцевидний, тупий, густий або рідкий; прицвітки яйцевидно-ланцетні або ланцетні, звичайно червонуваті, нижні й середні довші від квітки. Квітки ліловопурпурові, рідко червоні або іноді білі; зовнішні листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, тупуваті, бокові звичайно трохи плямисті, середній трохи коротший; бокові внутрішні листочки оцвітини коротші і звичайно вужчі. Губа трилопатева, рідко суцільна, з широко-клиновидною основою, із рисунком з темнофіолетових крапок; бокові лопаті губи ромбічні або півкруглі, цілокраї або зарубчасті, простерті або донизу відігнуті; середня лопать губи менша від бокових, часто дуже коротка, довгаста або трикутна, тупа або виїмчаста, іноді майже двороздільна, шпора конічно-циліндрична, трохи коротша від зав'язі, косо донизу спрямована. ♃. Цв. V—VII.

Moench., Meth. (1794) 713.

— *O. latifolia* Ledeb., Fl. Ross., IV, 54. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 457. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 108 excl. var. e. Маргиттай, Взносы к фл. Подкарп. Руси, 43, n° 303. Фл. УСРР, визн., I, 334. — *O. latifolia α. majalis* Neilr., Fl. Nied.-österr. (1859) 191.

Рисунки: M. Schulze, Orchid. Deutschl., tab. 21!.

На вогких лугах. Розсіяно в західних областях УРСР: від низини Волинської області на півночі і від Мукачева на півдні — до 1325 *м* над рівнем моря в Карпатах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., на болотистих лугах коло Ясині і Квасів (Вагнер у Маргиттая); на горах коло Воловця у верхній частині Латориці, в долинах Піні і Грабониці (Файс у Маргиттая); на виноградниках коло Мукачева (Маргиттай). — **К.Л.** Дрогобицька обл.: Славський рн, Волосянка (Волощак); коло Верхнього Сану на висоті майже 1000 *м* над рівнем моря (Котуля у Зап.); Хирівський рн, Коростенко на Стрвиджі (Котуля). — Станіславська обл.: Чивчинські гори, Чивчин, Балтагон (Запал.); Чорногора до 1325 *м* (Запал.), Горгани — коло Свіці (Волощак); між Сивулею і Чорногорою (Волощак). — **Пр.Л.** Дрогобицька обл.: Стрийський рн, Лисовичі, Станків, Братківці; Сколівський рн, Нижня Луковиця (Костинюк і Вечорек). Горішне (Раціборський). — Станіславська обл.: Станіслав (Турчинський, Яхно); Коршівський рн, Лісна Слобідка (Раціборський); Печеніжин (Палечний); Станіславський рн, Павлівка (Яхно, Боровичка). — **Р.Л.** Львівська обл.: Львів (Палечний); Івано-Франківський рн, Ставки. — **О.Л.** Львівська обл.: Жовківський рн (Реман); Олеський рн, Ожидів; Золочівський рн (Гаврисевич). — Дрогобицька обл.: Новострілищанський рн, Дев'ятники Бертишів (Густавич). — **В.Л.-С.** Львівська обл.: Рава-Руський рн, Гійче (Реман). — **З.П.** Волинська обл.: Оваднівський рн, Верба (Пач.). — **З.Л.-С.** Тернопільська обл.: Тернопіль (Палечний); Збаразький рн, Луб'янки (Маєвський). — **П.Л.-С.** Ровенська обл.: Острог. — Кіровоградська обл.: Кіровоград (Ліндеман!, Герб. Бот. інст. АН СРСР, визначив Клінге як *O. latifolia*).

Поширення по СРСР. Прибалт., Лад.-Ільм., західна частина Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Карпати, Дв.-Печ.; Зах. Сибір: Ірт., Обськ., Єніс., півн.-зах. частина Анг.-Саян.

Загальне поширення. Південна частина Скандінавського півострова, Данія, Британія, Голландія, Німеччина, Польща, Франція, Піренейський півострів, Італія, Балканський півострів, Північна Африка, Західний Сибір.

Примітка. З багатьох вказівок для східних областей України тільки вказівка Ліндемана для околиць Кіровограда підтверджується гербарними даними. Вказівки всіх інших авторів для східної частини УРСР, безперечно, помилкові.

631 (15). O. cordigera Fr. — **Зозулинець серценосний.** Бульби сплюснуті, 2—4-роздільні. Стебло порожнисте, 10—25 *см* завв., при основі звичайно з двома тупими, наверху трохи відігнутими, бурими піхвами. Листки здебільшого плямисті, звичайно в кількості 4—5; два нижні листки ланцетні або яйцевидно-еліптичні; нижній відстовбурчений, з найбільшою шириною вище середини, з округленою або виїмчастою верхівкою; другий листок вужчий і гостріший; верхні листки лінійно-ланцетні, доверху звужені. Суцвіття здебільшого рідке, довгасто-яйцевидне або циліндричне; прицвітки лінійно-ланцетні, загострені, з п'ятьма жилками, пурпурові, рідко зелені, такої ж довжини, як квіти, або довші від них. Квітки досить великі, ясно- або темнопурпурові; листочки оцвітини яйцевидні, на верхівці відтягнуті, тупі; губа 8—9,5 *мм* завд., здебільшого суцільна або злегка трилопатева, майже кругляста або серцевидна, іноді на кінці витягнута в коротке вістря, по краю звичайно трохи зарубчаста; шпора коротко-конічна, в два рази коротша від зав'язі. ♃. Цв. VI—VII.

Fries, Novit. fl. Suec., III (1842) 130.

— *O. latifolia* var. *cordigera* Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII (1851) 62. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 209. — *O. monticola* Klinge in Act. Horti Petrop., XVII, fasc. I (1898) 32.

Рисунки: Hegi, Ill. Fl. v. Mittel-Eur., II, Fig. 433!.

На гірських лугах і болотах у Карпатах.

Зак.Л. Закарпатська обл.: Рахівська окр., хр. Свидовець, полонина Драгобрат, болото серед лісу (Барбарич А. І. та О. Г., Брадис). — **К.Л.** У зоні криволісся у Покутських горах досить часто: долина Дземброні і Погорільця на Чорногорі, Чивчин, Балтагон (Запал., l. c.), Мінчель на Чорногорі (Козій), Чивчинські гори (Павловський).

Загальне поширення. Альпи (Швейцарія, Тіроль), Карпати, Угорщина, Банат, Балканський півострів, Норвегія.

Рід **197. Анакамптис — Anacamptis** Rich.

L. C. Richard in Mem. Mus. Paris, IV (1818) 17.

Середній листочок зовнішнього кола оцвітини і бокові внутрішнього зложені у вигляді шолома, бокові зовнішні відхилені. Губа з шпорою, вперед обернена, глибоко-трилопатева, при основі має два поздовжні гребінчики. Колонка коротка, тупа. Пиляк з паралельними гніздами, приросліий по всій довжині до паростка колонки; між гніздами пиляка, при основі, міститься паросток носика; полінії порошкуваті, їх ніжки з однією спільною нирковидною залозкою, вміщеною в одногніздій кишеньці. Зав'язь сидяча, скручена. — Рослини з суцільними бульбами і з численними квітками, зібраними в густий колос. Монотипний рід.

632 (1). A. pyramidalis (L.) L. C. Rich. — **Анакамптис пірамідальний.** Бульби майже кулясті. Стебло 25—40(50) *см* завв., звичайно трохи звивисте, при основі з 2—3 буруватими піхвами. Листки в кількості 7—9, прямостоячі, лінійно, або вузько-ланцетні, верхні поступово зменшуються, згорнуті навколо стебла. Колос густий, багатоквітковий, спочатку коротко-пірамідальний, потім яйцевидний; прицвітки перестиглі частіші, зеленуваті або вгорі забарвлені в фіолетовий колір, лінійно-ланцетні, гострі, одножилкові, такої ж довжини, як і зав'язь, або трохи довші від неї. Квітки невеликі, пурпуровочервоні, іноді рожеві. Листочки оцвітини яйцевидно-ланцетні, гострі або загострені. Губа 5—7 *мм* завд., рідше довша, в обрисі широко-обернено-яйцевидна, при основі з двома поздовжніми жовтуватими гребінчиками, глибоко-трилопатева, з довгастими або яйцевидними, тупими, здебільшого цілокраїми лопатями; шпора нитковидна, звисла, такої ж довжини, як зав'язь, або трохи довша від неї. ♃. Цв. VI—VII.

L. C. Richard, in Mem. Mus. Paris., IV (1818) 41. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 212. Невский, Фл. СССР, IV, 718. Фл. УСРР, визн., I, 335!.

— *Orchis pyramidalis* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 940. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 458. — *Aceras pyramidalis* Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII (1851) 361, fig. 1—2.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 361, fig. 1—2!. Schulze, Orchid. Deutschl., 39. Фл. СССР, IV, табл. XLIII, рис. 3а.

Видані зразки: Герб. рус. фл., 896!, 896а!.

На сухих трав'яних місцях, на схилах, у світлих лісах, переважно на вапнистих грунтах. Дуже рідко.

Р.Л. Львівська обл.: Брюховицький рн, Голосківка (Плах у Кнаппа). — **З.Л.-С.** Кам'янець-Подільська обл.: Городоцький рн, між сс. Городок і Лісоводи (Шмальг.). — **П.Л.-С.** Київ (Шмальг.). — **Л.Л.-С.** Полтавська обл.: Сенча, Самсонівський острів, на лісовому лузі, дуже рідко (Барсуков).

Поширення по СРСР. Прибалт., Верх.-Дніпр., Верх.-Дністр., Серед.-Дніпр., Карпати, Крим, Кавказ: усі райони.

Загальне поширення. Вся Середня і Південна Європа — від Швеції, Естонії, Данії, до Піренейського півострова, Італії і Греції; Мала Азія, Північний Іран, Північна Африка.

Рід 199. Офрис — Ophrys (L.) Schwarz.

L., Syst., ed. 1 (1735); Gen. pl., ed. 1 (1737) 272. Schwarz, in act. Holm (1800) 22.

Листочки оцвітини розходяться, зовнішні довгасті або еліптичні, тупі, голі, два внутрішні менші, довгасто-лінійні, звичайно густо-опушені. Губа без шпори, більш-менш опукла, ціла або трилопатева, бархатиста, у деяких видів своєю формою і забарвленням нагадує бджолу або джмеля. Колонка коротка, пряма або майже пряма; полінії з ніжками і залозками, захованими в двох окремих кишеньках; зав'язь слабо скручена. Квітки в рідкому, небагатоквітковому колосі; прицвітки трав'яні. Бульби цілі, кулясті або еліптичні.

Рід містить у собі близько 35 видів, поширених переважно в Середземноморській області. В СРСР відомо шість видів, в УРСР — один.

633 (1). O. muscifera Huds. — **Офрис мухоносний.** Бульби кулясті або еліптичні, 20—35 *см* завв., у нижній частині з 2—5 листками. Листки довгасто-ланцетні або довгасті, гострі або тупуваті, сизуватозелені; верхній згорнутий навкруги стебла у вигляді піхви. Колос з 2—10, рідко з більшою кількістю квіток, рідкий; прицвітки трав'яні, лінійно-ланцетні, загострені, нижні довші від квітки, верхні однакової довжини з зав'яззю. Зовнішні листочки оцвітини довгасто-яйцевидні, яснозелені, з трьома жилками; верхній — вгнутий; внутрішні бокові значно коротші, лінійні, з відігнутими назад краями, з однією жилкою, дрібно-опушені, червонобурі. Губа довгасто-обернено-яйцевидна, трилопатева, з двома маленькими боковими лопатями і середньою більшою, на кінці виїмчастою лопаттю, пурпуровобура, бархатиста, з квадратною голубуватою голою плямою посередині. 4. Цв. VI.

Huds., Fl. Angl., ed. 1 (1762) 340. Domin in Act. Bot. Bohem., VI—VII (1928) 21. Невский, Фл. СССР, IV, 725.

— *O. myodes* Jacq., Icon. pl. rar. (1781—1786), tab. 184. Шмальг., Фл. Ср. и Ю. Р., II, 459. Zapal., Consp. fl. Galic., I, 198. — *Ophrys insectifera* α. *myodes* L., Sp. pl., ed. 1 (1753) 948. — *Orchis muscifera*, Salisb. Prodr. (1796) 7.

Рисунки: Rchb., Icon. fl. Germ. et Helv., XIII, tab. 447!. Hegi, Ill. Fl. v. Mittel.-Eur., II, Tab. 70, Fig. 4!, Tab. 69, Fig. 3!.

Видані зразки: Kerner, Fl. Austro-Hung. exsicc., 1856!.

У світлих лісах, чагарниках, на гірських лугах, переважно на вапнистому грунті. Зрідка у Східних Карпатах.

Зак. Л. Закарпатська обл.: (Домін). — **З.Л.-С.** Станіславська обл.: Чортова гора, коло Рогатина (Вердак). — Тернопільська обл.: у долині Серета коло Бурзука і Лопушного (Зіпсер у Кнаппа, Вердак), Бергомет (Вердак).

Поширення по СРСР. Карпати, Лад.-Ільм., Кар.-Лапл., Верх.-Волз., Волз.-Кам.

Загальне поширення. Скандінавський півострів, до 67° півн. шир., Данія, Британія, Франція, Західна Німеччина, Північна Італія, Балканський півострів.

ДІАГНОЗИ НОВИХ ВИДІВ РОСЛИН, ОПИСАНИХ У III ТОМІ „ФЛОРИ УРСР“

DIAGNOSES PLANTARUM NOVARUM IN TOMO III „FLORAE RSS UCR“. COMMEMORATARUM

1. Gagea praeciosa K l o k. species nova (sectio *Nudiscaposae* T e r r.).

Planta atrovirens, 15—20 *cm* alta. Bulbus late ovatus, 10—12 *mm* longus, tunicis externis cinnamomeo-atrobrunneis; folium radicale solitarium, anguste lineare, 20—30 *cm* longum, 2—3 *mm* latum, inflorescentiam superans, subtus subcarinatum, supra planiusculum. Inflorescentia 7—10-flora, folia caulina 7—10, inferius lanceolatum, inflorescentia sublongius, ± 5 *mm* latum, omnia per margines villoso-ciliata; pedicelli suberecti, 1—4 *cm* longi, cum fructu perigonio 3—3,5-plo longiores; perigonii phylla oblongo-lanceolata, 7—14 *mm* longa, 2—3 *mm* lata, sub anthesin usque ad 10 *mm* longa, apice obtusiuscula, extus virescenti-flavescentia nervis distinctis, intus laete flava. ♃ . Fl. IV.

T y p u s s p e c i e i: RSS Ucr. ditio Sumensis, distr. Gluchov, prope pag. Godunovka, loco Kylyniv Kuscz dicto, in decliviis ad fl. Esmanj, $^2/_2$IV. 1944. Legit D. I. S a k a l o, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

Species haec a proxima australiore *G. podolica* A. et H. S c h u l t. (*G. scythica* A r t e m c z u k) habitu robusto, umbella multiflora recedit.

2. **Allium sphaeropodum** K l o k. species nova (sectio *Haplostemon* B o i s s.).

Bulbus globosus, 9—14 *mm* diametro, tunicis externis brunneis, brunnescentibus vel interdum brunnescenti-flavescentibus, nervulosis; caulis 20—45 *cm* altus usque ad medium vaginis foliorum (inferis scabris, superioribus laevissimis) vestitus; folia 3—5, semicylindrica, 0,5—1 *mm* lata, spatha bifurca umbella 3—5-plo longior, lacinis basi oblongis, quinquenervibus; umbella fasciculata, semiglobosa vel globosa, floribus 5—30 vel ultra; pedicelli valde inaequales, perigonio 2—10-plo longiores, basi bracteolati; perigonium campanulatum vel tubuloso-campanulatum, 4—5 *mm* longum, phyllis flavescentibus vel laete flavis, sublucidis, nunquam pruinosis; phylla interna oblongo-elliptica, 1,5—2 *mm* lata, externa navicularia, subminora; stamina perigonio 1,5-plo longiora filamentis subulatis, albido-flavescentibus, antherae flavae; stylus exsertus, stamina superans; germen oblongo-ovatum, substipitatum. Capsula 4—5 *mm* longa, valvis rotundato-cordatis; semina 3,5—3,75 *mm* longa. ♃ . Fl. VI—VII.

H a b i t a t in decliviis calcareis ad Tyram.

T y p u s s p e c i e i: RSS Ucr., dit. Odessana, distr. Krasnooknensis, prope pag. Artyrivka in decliviis calcareis, VII. 1934. In Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

3. Allium Talijevii Klok. species nova (sectio *Porrum* Don).

Bulbus ovato-globosus, 25—30 *mm* diametro, tunicis externis albido-flavescentibus vel flavescenti-brunnescentibus, papyraceis apice indistincte reticulato-fibrosis; bulbus substitutus flavescens, tenuiter sulcatus; bulbilli satis numerosi, plani-convexi, rotundato-ovati, 5—6 *mm* longi, flavescentes, tenuiter sulcati, sublucidi, margine scabri. Caulis ca 45—50 *cm* altus, vaginis foliorum usque ad $^3/_4$ vestitus; folia 5—7, plana late linearia, 25—35 *cm* longa, 5—12 *mm* lata, acuminata, per margines et subtus per nervos scaberrima, vaginae scabrae; folia superiora umbellam superantia. Umbella semiglobosa, non densa; pedicelli 12—25 *mm* longi, externi, basi bracteolati; perigonium ovato-campanulatum, phyllis ± 3,5 *mm* longis, albido-flavescentibus, sericeo-lucidis; phylla externa oblongo-ovata, carinata, carina laevi vel apice scabriuscula, phylla interna oblongo-elliptica; filamenta perigonio longiora, margine eciliata; externa lanceolato-subulata, interna supra medium trifida, lacinia apicalis antherifera dentibus subulatis lateralibus ca. 1,5-plo brevior; stylus valde exsertus. ♃ . Fl. VI.

Typus speciei: RSS Ucr., dit. Stalinensis, ad. fl. Krynka, prope pag. Maschlykovka, loco Dubovaja Balka dicto, in declivio cretaceo. Legit (anno 1898) prof. V. I. Talijev, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

Species haec (in schedis „*Allium* nova sp. *affinis A. ampeloprasum* L." notata) *A. leucantho* C. Koch. proxima, sed, perigonii phyllis laevibus, filamentis eciliatis, foliis longissimis ab eo differenda.

4. Allium pervestitum Klok. species nova (sectio *Porrum* Don).

Bulbus ovato-globosus, 10—18 *mm* diametro, tunicis externis flavescenti-albidis, papyraceis, tenuiter reticulato-fibrosis; bulbus substitutus atropurpureus, bulbilli plani-convexi, lata ovati, 6—8 *mm* longi, atropurpurei vel interdum purpureo-brunnei, tenuiter sulcati; caules 35—55 *cm* alti, vaginis foliorum laevibus usque ad $^2/_3$ vestiti; folia 3—5, plana, linearia, 2,5—6 *mm* lata, umbella breviora, margine scabra vel minute ciliata. Umbella fasciculata vel subglobosa, pedicelli 6—15 *mm* longi, subaequales, basi bracteolati; perigonium ovato-campanulatum, phyllis ca. 4 *mm* longis, albido-flavescentibus, sublucidis, saepissime partim colore roseo tinctis; phylla externa ovato-lanceolata, convexa, carinata, per carinam serrulato-scabra, apice et per margines scabra; phylla interna oblonga, laevia; filamenta perigonio subaequalia, externa lanceolata infra medium minute ciliata, interna apice trifida, basi phyllo subangustiora, parte basali integra oblonga, margine minute ciliata, lacinia apicalis antherifera lanceolato-subulata, dentibus lateralibus filiformibus et parte integra triplo brevior; antherae exsertae oblongae, ca. 1,25 *mm* longae; stylus usque ad 3 *mm* longus. Capsula late ovata, ca. 3 *mm* longa, perigonio brevior, valvis late ovatis; semina 2,5—2,75 *mm* longa. ♃ . Fl. V.

Typus speciei: RSS Ucr., ditio Zaporozhiensis, prope pag. Mordvinovka, in salsis ad fl. Molocznaja, 19. V. 1932. Legit H. Bilyk, in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

Species haec ab omnibus Porris differenda, affinitate proxima incernata.

5. Iris pineticola Klok. species nova (sectio *Pogoniris* Baker).

Rhizoma repens, 1,5—5 *mm* diametro, sub nodis clavaeforme incrassatum; caulis 7—20 *cm* altus, 1—2-foliatus vel aphyllus; folia linearia 5—32 *cm* longa, 1,5—8(10) *mm* lata, acuminata. Involucri phylla (2)3, saepissime oblongo-obovata, acuminata; flores in caule (1—)2(—3), pedicellis 5—20 *mm* longis; perigonium laete flavum, 35—55 *mm* longum, tubo brevi germine subaequilongo, lobis externis oblongo-obovatis, usque ad 20 *mm* longis, sub medio barbula oblonga flava ornatis, lobis internis subaequilongis, angustioribus, margine ± undulatis; antherae 7—8 *mm* longa. Capsula triquetra basi apiceque ± acuminata; semina 3,25—5 *mm* longa, nigra, rugosa. ♃ . Fl. $^2/_2$IV—V.

Habitat locis arenosis, praesertim in pinetis substeppaceis. Area geographica: partis Europeae URSS regiones meridionales.

Typus speciei: RSS Ucr., dit. Charcoviensis, in pineto prope pag. Choroshevo, 5—6. V. 1855. Legit B. M. Czernjajev; in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

Species haec pontica ab Ugrinskyo a. 1911 pro forma *orientalis* Ugr. *I. flavissimae* Pall. descripta (*I. flavissima* ssp. *stolonifera f. orientalis* Ugr.) sine dubio propria est. A. proxima *I. arenaria* W. K. pannonica habitu robustiore et partium omnium dimensionibus, perigonii tubo breviore, loborum forma, capsula triquetra, non hexagona recedit.

6. Gladiolus apterus Klok. species nova.

Bulbus 12—25 *mm* longus, 8—20 *mm* latus, duplicatus, inferior compressus, subobsoletus, superior subglobosus, apice conoideus, basi bulbillis accessoriis ± numerosis, cingens; tunicae infra paralleli-fibrosae, supra reticulato-fibrosae, externae cinnamomeo-brunneae, coriaceae, rigidulae. Caulis erectus, 30—115 *cm* altus, basi vaginis 1—2 vestitus, 3-foliatus, rariter 4-foliatus; folia anguste ensiformia, 2—18,5 *mm* lata. Spica secunda, conferta, 5—17 *cm* longa, 2—12-flora; bracteae obovato-lanceolatae vel oblongae, 12—45 *mm* longae, 4—8 *mm* latae, superiores saepissime obtusae; perigonium 30—38 *mm* longum, atropurpureo-violaceum, tubo non valde curvato, lobis subaequilongis; lobi superiores 3 ovales, in unguem breviusculum attenuati, extus atriores, intus pallidiores et macula albida ornati; lobi inferiores laterales 2 obovati, angustiores, langiuscule unguiculati, pallidiusculi, lobus inferus angustissimus; antherae rectae, apice subincurvatae, filamento 1,5-plo breviores; stigmata obovata. Capsula obovata, apice impressa, 8—17 *mm* longa,

7—10 *mm* lata, brevissime stipitata; semina aptera, pyriformia, 3,5—4,5 *mm* longa, 1,5—2 *mm* lata, cinnamomeo-atrobrunea. ♃. Fl. $^2/_2$V—VI.

Habitat in pratis steppaceis subsalsis.

Area geographica: partis Europeae URSS regiones meridionales (ponticae, maeoticae necnon tanaiticae).

Typus speciei: RSS Ucr., distr. Charcoviensis, prope pag. Zelenyj Kolodetz, in pratis ad fl. Roganj, 10. VI. 1923. Legit P. Koslov; in Herbario Instituti Botanici Ac. Sc. RSS Ucr. conservatur.

Species haec ob semina aptera caucasicis montanis *G. tenui* M.B. (!) et *G. caucasico* Herb. proxima videtur, *G. imbricato* L. aliena.

КАРТА БОТАНІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ РАЙОНІВ УРСР

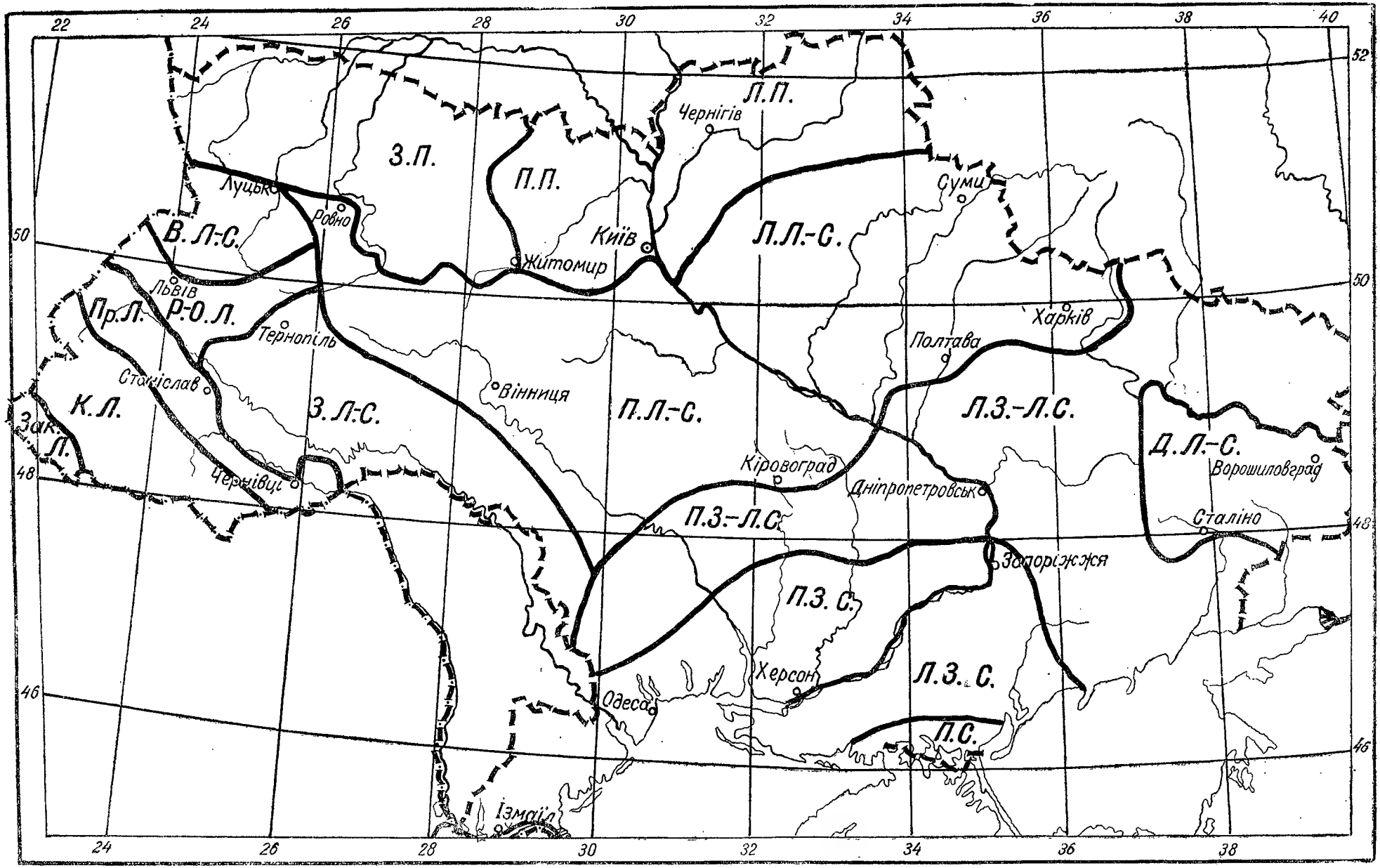

Умовні позначення:

Зак. Л. — Закарпатські ліси; **К. Л.** — Карпатські ліси; **Пр. Л.** — Прикарпатські ліси; **Р.-О.Л** — Ростоцько-Опільські ліси; **З. П.** — Західне Полісся; **П.П.** — Правобережне Полісся; **Л.П.** — Лівобережне Полісся; **В.Л.-С.** — Волинський Лісостеп; **З.Л.-С.** — Західний Лісостеп; **П.Л.-С.** — Правобережний Лісостеп; **Л.Л.-С** — Лівобережний Лісостеп; **Д.Л.-С.** — Донецький Лісостеп; **П.З.-Л.С.** — Правобережний злаково-лучний Степ; **Л.З.-Л.С.** — Лівобережний злаково-лучний Степ; **П.З.С.** — Правобережний злаковий Степ; **Л.З.С.** — Лівобережний злаковий Степ; **П.С.** — Полиновий Степ.

межі УРСР;

межі ботаніко-географічних районів УРСР.

ПОКАЖЧИК ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ І СИНОНІМІВ ДО III ТОМА „ФЛОРИ УРСР“ [1]

Aceras antropophora R. Br. . . . 314
„ *pyramidalis* Rchb. fil. . . 399
Achroanthus monophyllos Green. . 323
Acoreae Engl. 6
Acorus L. 6
„ calamus L. 6, 7
„ „ var. angustatus Bess. 7
„ *calamus* „ *angustifolius* Zapal. 7
„ gramineus Ait. 6
„ *odoratus* Lam. 7
„ *vulgans* Simonk. . . . 7
Acrostonae Pfitzer 321
Agave L. 266
Aglaonema Schott 5
Alboveratrum Loes. 67
Albucea chlorantha Rchb. . . . 219
„ *nutans* Rchb. 220
Allioideae Engl. 62, 91
Allium L. 91
„ *acutangulum* Schrad. . . 126
„ „ *β. petraeum* Neilr. . . . 127
„ „ *β. pratense* M. et K. . . . 126
„ *albidum* Ledeb. 129
„ „ var. *flavescens* Taliev 129
„ altaicum Pall. 117
„ *ammophyllum* Heuffl. . . 129
„ ampeloprasum L. 92, 94, 112, 113, 114, 116, 406
„ „ *β.* leucanthum Regel. 114
„ *ampeloprasum* W. et K. . . 108
„ „ *ε. porrum* Regel. . . . 114
„ „ *α. typicum* Regel. . . . 112
„ angulosum L. 95, 125
„ „ var. lutescens Zapal. 126
„ *angulosum β. majus* Trev. . 126
„ „ *α. minus* Trev. . 127
„ „ *β. petraeum* Neilr. 127
„ „ *β. pratense* Lam. et DC. . . . 126
„ „ *α. typicum* Regel. 126
„ *arenarium* L. 97
„ ascalonicum L. . . . 92, 96, 116
Allium atroviolaceum Boiss. 109, 110, 113
„ „ var. ruderale Grossh. . 109
„ carinatum L. 96, 136
„ cepa L. . . 92, 96, 116, 117, 118
„ „ var. bulbiferum Regel. 118
„ „ var. cepiforme (G. Don.) Regel. . . . 118
„ *cepa α. typicum* Regel. . . 118
„ „ var. proliferum (Moench.) Regel . . 118
„ *cepiforme* G. Don. 118
„ Christophii Trautv. . . . 92
„ *compactum* Thuill. . . . 98
„ *controversum* Schrad. . . 101
„ decipiens Fisch. . . . 97, 145
„ „ var. *longipedicellatum* Pacz. 145
„ *Dioscoridis β. Dioscoroidis* Regel. 147
„ *ericetorum* Thore 125
„ *fallax* Roem. et Schult. . 127
„ firmotunicatum Fom. . 94, 109, 110, 114
„ fistulosum L. . . . 92, 96, 117
„ flavescens Bess. . . . 95, 128
„ *flavescens* var. *bilczense* Zapal. 129
„ flavescens f. rosea Šir. et Lavr. 95, 130
„ *flavum* auct. 138
„ „ Bess. 139
„ flavum L. 138
„ „ *β. pulchellum* Ledeb. 139
„ „ var. *ruthenicum* Lang. 139
„ „ *β. sordide roseum* Czern. . . 139
„ „ „ *tauricum* Bess. . 139
„ giganteum Regel. . . . 92
„ globosum M. B. 133
„ *globosum* var. *saxatile* Schmalh. 131
„ guttatum Stev. . 93, 103, 106
„ inaequale Janka . . . 96, 133
„ *intermedium* (ssp.) *podolicum* Zapal. 143
„ leucanthum C. Koch . 114, 406
„ lineare L. 95, 123
„ *longispathum* Redoute . . 142
„ *margaritaceum β. guttatum* J. Gay. 105

[1] Склала О. І. Романова.

Allium Marschallianum Vved. . . 133
„ moly L. 92
„ monanthum Maxim. . . . 92
„ montanum Schmidt. . 95, 127
„ *montanum* A *petraeum* Asch. et Gr. 127
„ *moschatum* Czern. . . . 133
„ narcissiflorum Vill. . . . 92
„ neapolitanum Cyr. . . . 92
„ *nigrum* M. B. 145
„ ochroleucum W. et K. 95, 124, 125
„ „ var. trojagense Zapal. . . 125
„ odorum L. 92, 96
„ oleraceum L. 96, 134
„ *oleraceum α. angustifolium* Koch. 135
„ oleraceum var. complanatum Fr. 135
„ *oleraceum α. robustum* Zapal. 135
„ „ *β. roseum* Regel. 135
„ oleraceum f. subacutum Zapal. 135
„ oreophilum C. A. M. . . . 92
„ Ostrowskianum Regel. . . 92
„ *Paczoskianum* Tuzs. . . . 139
„ paniculatum L. . . 96, 140, 143
„ *paniculatum α. legitimum* Ledeb. 142
„ paniculatum var. longispathum (Red.) Regel . . 142
„ „ „ *podolicum* Asch. et Gr. . . 143
„ „ *α. typicum* Regel. . . . 142
„ pervestitum Klok. 94, 110, 111, 406
„ *plantagineum* Lam. . . . 122
„ planum L. 146
„ podolicum Blocki. 96, 141, 142, 143
„ porrum L. . . 92, 94, 112, 114
„ *Preslianum* Roem. et Schult. 108
„ prostratum Trevir. . . . 146
„ pseudoflavum Vved. . . 97, 137
„ pulchellum Don. . 97, 138, 140
„ „ var. xanthoanthum Bordz. 140
„ Regelianum Beck. . . 94, 103
„ *riparium* Opiz. 119
„ rotundum L. . . . 93, 94, 106
„ *rotundum* Bess. 107
„ *rotundum* subsp. *scorodoprasoides* Miscz. 107
„ rotundum a) parviflorum Zapal. 108
„ „ var. Preslianum (Roem. et Schult.) Regel. 108
„ *rotundum* c) *striatum* Zapal. 108
„ „ *β. Waldsteinianum* Roem. et Schult. . . . 107

Allium sativum L. 92, 93, 100
„ *sativum* var. *controversum* (Schrad.) Regel. . . 101
„ „ „ ophioscorodon (Link.) Doll. . . 101
„ „ *β. ophioscorodon* II, *controversum* Aschers. et Graebn. . . . 101
„ „ *α. typicum* Regel. 101
„ sativum var. vulgare Döll. . 101
„ savranicum Bess, 95, 130, 132, 133
„ saxatile auct. non M. B. . . 133
„ schoenoprasum L. 92, 95, 96, 119
„ „ *β.* alpinum Knapp. . 120
„ „ a) riparium Čelakovsky . . 119
„ *schoenoprasum α. sativum* Knapp. . 119
„ „ b) *sibiricum* Garcke . 120
„ „ a) *typicum* Regel. 119
„ scorodoprasum L. . . 92, 93, 98
„ „ f. ananthum Beck. . 100
„ „ „ flavum Zapal. . . 100
„ „ „ latifolium Zapal. . 99
„ „ „ var. Slendzinskii Zapal. . 99
„ „ „ stenophyllum Bordz. . 100
„ *scorodoprasum α. typicum* Regel. 99
„ scythicum Zoz . . 94, 104, 112
„ *senescens* L. 127
„ sibiricum L. . 92, 96, 120, 121
„ *siculum* Ucria 147
„ sphaerocephalum L. 93, 102, 104
„ *sphaerocephalum* var. *descendens* Lindem. 102
„ „ „ *Remani* Zapal. 103, 105
„ „ *α. typicum* Regel. . 102
„ sphaerocephalum *δ.* viridi-album Regel. 103
„ sphaeropodum Klok. 97, 137, 138, 405
„ *strictum* Oxner 124
„ strictum Schrad 123
„ *subrotundum* Gren. et Godr. 101
„ Talijevii Klok. 94, 113, 115, 406
„ ucrainicum (Oxner) Bordz. 92, 97, 143

Allium *ursinum* auct. 144
„ ursinum L. 145
„ „ subsp. *ucrainicum* Oxner . . . 144
„ victorialis L. . . 92, 95, 120
„ *victoriale* f. *angustifolium* Zapal. . . 122
„ victorialis „ latifolium Zapal. . . 122
„ „ „ stenophyllum Bordz. . . 122
„ vineale L. 93, 97
„ „ „ var. capsuliferum Koch. . . . 98
„ „ „ compactum (Thuill.) Aschers. . 98
„ *viridi-album* Trin. 103
„ volhynicum Bess. . . . 95, 122
„ Waldsteinii Don. . . . 94, 107
„ „ var. parviflorum (Zapal.) Bordz. . . . 108
„ „ f. striatum (Zapal.) Bordz. 108
Alstoemeria L. 266
Amaryllidaceae Lindl. 266
Amaryllideae (St. Hil.) Pax et Hoffm. 267
Amaryllis Pall. 266
Amblirion Endl. 152, 153
Anacamptis Rich. 316, 399
„ pyramidalis (L.) L. C. Rich. 399
Anthericum L. 63, 84
„ *calyculatum* L. 65
„ liliago L. 84, 86
„ ramosum L. 84
„ *ramosum* f. *fallax* Zabel. 85
„ ramosum „ latifolium Zapal. . . 85
„ „ „ simplex Klinggr. . 85, 86
„ „ „ tenuifolium Zapal. . 85
Anthurium Schott. 5
Apostasieae 317
Apteri Klok. 310
Araceae Neck. 5, 14, 15
Areae Engl. 9
Arthrochilium palustre Back. . . 337
Arum L. 6, 9
„ Besserianum Schott 10, 12, 14
„ „ var. miodoborense Szafer . . 12
„ elongatum Stev. 10
„ *maculatum* L. p. p. . . . 11
„ maculatum L. s. str. . . . 10
„ *maculatum* var. *β. angustatum* Engl. 12
„ *orientale* M. B. p. p. . . . 11
„ orientale M. B. s. str. . . . 14
„ *orientale* M. B. subsp. *elongatum* Stev. . . 11, 12
„ „ subsp. *elongatum* var. *Stevenii* Engl. . 11

Arum *orientale* subsp. *euorientale* Engl. 12
„ „ var. *typicum* Zelen. . . 12
Asparageae Benth. 240
Asparagoideae Vent. 62, 240
Asparagopsis Bak. 240
Asparagus (Tourn.) L. . . . 64, 240
„ *altilis c. polyphyllus* Richter 247
„ *brachyphyllus* Schmalh. 244
„ Levinae Klok. . 241, 245
„ „ var. tauricus Iljin . . 245
„ *littoralis* Wulff. . . . 245
„ officinalis L. . . 241, 245
„ „ var. altilis L. . 246
„ *officinalis β. brevifolius* Trautv. . 247
„ „ D. *caspicus* Aschers. . 247
„ „ var. *jergenicus* Pacz. . . 247
„ „ b. *pseudoscaber* Aschers. . 244
„ „ var. *serotinus* C. Koch. . 247
„ „ *γ. strictus* Boiss. p. p. 247
„ Pallasii Mišc. . 241, 243
„ plumosus Bak. . . . 240
„ polyphyllus Stev. 241, 246
„ pseudoscaber Grecescu 241, 244
„ *scaber* Schmalh. . . 244
„ *silvaticus* Waldst. et Kit. 243
„ Sprengeri Regel. . . 240
„ tenuifolius Lam. . 241, 242
„ *tricarinatus* Redoute . 242
„ *verticillaris* Lam. . . 241
„ verticillatus L. . 240, 241
„ „ var. brevifolius Stev. 242
„ „ f. dolichocladus Bordz. . 242
„ *verticillatus* var. *tricarinatus* Miscz. 242
Asphodeleae Koch. 81
Asphodeloideae Engl. . . . 62, 81
Basitonae Pfitz. 354
Bellevalia Lapeyr. 64, 223
„ *comosa* Kunth. 236
„ *leucophaea* Boiss. . . . 226
„ „ b. *laevis* Zapal. 226, 227
„ „ var. major Grossh. 226, 227
„ „ a. *scabra* Zapal. 226, 227
„ sarmatica (Pall.) Woron. 223
Bicchia albida Parl. 365
Blephariglottis albida Rafin. . . 365
Bryocles (Sabisb.) Bak. . . . 80
Bulbocodium L. 62, 79
„ *ruthenicum* Bunge . . 79

Bulbocodium *serotinum* L. 174
„ *vernum* M. B. . . . 79
„ „ var. *versicolor* Bak. . . . 79
„ versicolor (Ker.-Gawl.) Sprng. . . . 79, 80
Calamus aromaticus Güldenst. . . 7
Calla L. 6, 8
„ acthiopica L. 5
„ palustris L. 6, 8
„ „ f. bispatha Zapal. . 9
„ „ var. gracilis Aschers. et Graebn. . . 9
„ „ „ minor Zapal. . 9
Calleae Engl. 7
Catasetum L. C. Rich. 314
Cattleya Lindl. 314
Coelogyne Lindl. 314
Cepa prolifera Moench. 118
Cephalanthera Rich. . . 316, 344, 345
„ *alba* Simonk. . . . 346
„ caucasica Kränzlin 345
„ *ensifolia* Rich. . . 347
„ epipactoides Fisch. et Mey 345
„ *grandiflora* S. E. Gray 346
„ lonchophyllum (L. f.) Mansf. 345
„ lonchophyllum var. collina Zapal. . . . 346
„ longibracteata Bl. . . 345
„ longifolia (L.) Fritsch. . 345, 347
„ oregana Rchb. . . 345
„ *pallens* Rich. . . . 346
„ rubra (L.) Rich. 345, 345, 348
„ „ f. leucantha Bordz. 349
„ *rubra floribus albis* Šir. et Lavr. . . 349
„ *xiphophyllum* Rchb. . 347
Cephalantherinae Engl. 335
Clivia Lindl. 266
Coeloglossum Hartm. . . 316, 356
„ *albidum* Hartm. . . 365
„ viride (L.) Hartm. . 356
„ *viride* A. *brevibracteatum* Asch. et Gr. . . . 356
„ „ var. *bracteatum* (Willd.) Richt. . 357
„ „ var. grandiflorum Zapal. 357
„ „ f. dentatum Zapal. . . 357
„ „ *a. microbracteatum* Schur. 356
Colchiceae Rchb. 74
Colchicum L. 62, 74
„ autumnale L. 74, 77, 78, 79
Colchicum *autumnale* M. B. . . . 77
„ Biebersteinii Rouy . . 74, 75
„ *bulbocodioides* M. B. . . 76
„ Fominii Bordz. . . 74, 77
„ laetum Stev. 78
„ *montanum* Ledeb. . . . 76
„ umbrosum Stev. . . 74, 76
„ versicolor Ker.-Gawl. . 79
Colocasia macrorrhiza Schott . . 5
Commelina L. 19
„ communis L. 20
Commelinaceae Rchb. 19
Convallaria L. 64, 261
„ *bifolia* L. 248
„ *latifolia* Jacq. . . . 256
„ majalis L. 262
„ „ var. floribus basi roseis Bess. . 263
„ „ f. angustifolia Zapal. . . 263
„ „ „ latior Zapal. 263
„ „ „ minor Zapal. 263
„ „ „ trifolia Zapal. . 263
„ *multiflora* L. 257
„ *polygonatum* L. . . . 253
„ *verticillata* L. 259
Convallarieae Engl. 261
Corallorhiza Hall. 317, 327
„ *corallorhiza* Karst. . 328
„ *innata* B. Br. . . . 327
„ *Neottia* Scop. . . . 327
„ trifida Chatel . . . 327
„ „ var. suaveolens Bordz. . . 328
Crinum L. 266
Crocus L. 276, 277
„ Adami Gay . . . 277, 283
„ albiflorus Kit. . 277, 278, 279
„ *banaticus* Heuff. . . . 279
„ banaticus Gay 278
„ *biflorus* var. *tauricus* Trautv. 282
„ Heuffelianus Herbert 277, 278, 279
„ *iridiflorus* Heuff. . . . 278
„ nivigenus Herb. . . . 277
„ *reflexus* Herb. . . . 282
„ *reticulatus a.* M. B. . . 282
„ „ *β.* M. B. . . . 280
„ reticulatus Stev., 277, 278, 280
„ *reticulatus a. aureus* Trautv. . . 282
„ „ var. *variegatus* Herb. . . . 280
„ *revolutus* Haw. . . . 282
„ *Roegnerianus* C. Koch. . 282
„ sativus L. 277
„ Scharojani Rupr. . . . 277
„ speciosus M. B. . . 277, 283
„ susianus Ker. . . 277, 278, 282
„ tauricus (Trautv.) Puring. . . . 278, 282, 283
„ variegatus Hoppe et Hornsch . . . 277, 280
Crocus vernus L. 277, 279
„ *vernus* All. . . . 277, 279
„ vernus a. communis Ker. Gawl. 279
Cymbidium corallorhiza Sw. . . . 327
Cypripedieae Lindl. 317
Cypripedium L. 314, 317
„ calceolus L. . . 317, 319
„ *calceolus δ.* L. . . . 318
„ guttatum Sw. . . . 318
„ macranthum Sw. . . 318
„ „ var. ventricosum (Sw.) Rchb. 319
Dactylorchis Klinge . . . 374, 388
Dactylorhiza (Neck.) Nevski . . 388
Dieffenbachia Schutt. 5
Dracaenoideae Engl. 61, 238
Epipactis Adans. 316, 336
„ *alba* Crantz 346
„ *atrorubens* Schult. 343, 344
„ atripurpurea Raf. 336, 342, 344
„ „ var. longibracteata Bordz. . . 344
„ „ var. majoriflora Bordz. 344
„ „ × E. helleborine . . . 344
„ *ensifolia* Swartz. . . . 347
„ helleborine (L.) Krantz. 336, 338, 344
„ *helleborine* c. *E. varians* Crntz. 342
„ helleborine var. brevibracteata Zapal. . 341
„ „ „ interrupta Beck . . 340
„ „ „ lancifolia Zapal. . 340
„ „ „ montana Zapal. . 341
„ „ „ parvifolia Zapal. . 340
„ „ f. remota Zapal. . 341
„ „ var. subrotundifolia Zapal. . 340
„ „ „ viridiflora (Irm.) Bordz. . 341
„ „ *γ. viridans* Crntz. . . 339
„ „ f. *violaceae* Rchb. . . 342
„ „ a. E. *rubiginosa* Crntz. . . 343
„ *latifolia* All. 339
„ „ *β. floribus atro-rubentibus* Bess. . 343
„ „ *α. major* Neilr. . 339
„ „ *β. minor* Neilr. . 343
„ „ *δ. platyphylla* Irmisch. . . . 339
„ „ var. *violacea* Dur. Duqu. . . . 342
Epipactis *latifolia γ. viridiflora* Irmisch. . . . 341
„ *longifolia* All. . . . 337
„ „ Wettst. . . . 347
„ *Nidus* avis Crntz. . . 330
„ *ovata* Swartz. . . . 330
„ *pallens* Willd. . . . 346
„ palustris (L.) Crntz. 336, 337
„ *palustris* var. *robusta* Zapal. 337
„ *rubiginosa* Koch. . . . 343
„ *rubra* Sw. 348
„ *sessilifolia* Peterm. . . 342
„ *varians* Fleisch. et Rechinger 342
„ violacea Dur. Duqu. 336, 341
„ *viridans* (Crntz.) Zapal. 339
„ *viridiflora* Rchb. . . . 341
Epipogium Gmelini Rich. 350
Epipogon S. Gmel. . . . 316, 350
„ africanus Schlecht. . . 350
„ aphyllus (Schmidt.) Sw. 350
„ *epipogium* (L.) Karstens 350
„ *Gmelini* Ledeb. . . . 350
„ nutans Rchb. fil. . . 350
Eremurus M. B. 63, 81
„ hymalayicus Bak. . . . 82
„ *caucasicus* Stev. . . . 82
„ Olgae Regel 82
„ spectabilis M. B. 82, 83, 84
„ robustus Regel. 82
Erythronium L. 63, 172
„ dens-canis L. . 172, 173
„ maculatum Lam. . . 172
Euasparagus Bak. 240
Eucharis Planch. et Lindem. . . 266
Eufritillaria Boiss . . . 152, 153
Eugagea Pasch. 178, 203
Euorchis Klinge 374, 375
Eutulipa Bak. 162
Euveratrum Loes. 67
Farinosae 19
Fistulosae Pasch. 178
Fritillaria L. 63, 152 153
„ camtschatcensis (L.) Fisch. 153
„ imperialis L. . . 152, 153, 161
„ Karelini (Fisch.) Bak. . 153
„ meleagris L. . . 153, 157, 158
„ *meleagris* Tanfil. . . . 159
„ meleagroides Patr. 153, 159, 160
„ „ f. lutea Zoz. 161
„ *minor* Ledeb. 159
„ montana Hoppe . 153, 156
„ „ var. latifolia (Uechtr.) Bordz. . . . 156
„ pudica Spr. 153
„ ruthenica Wikstr. 153, 154, 155
„ Severtzovii Regel. . . . 153
„ *tenella* var. *latifolia* Uechtr. 156
„ *verticillata* M. B. . . . 154
Funkia albo-marginata Hook. . . 91
„ *lancifolia* Sprng. . . . 90
„ *marginata* Siebold. . . . 90

Funkia *ovata* Sprng. 90
„ *Sieboldiana* Hook. . . . 89
„ *subcordata* Sprng. . . . 89
Fuscoveratrum Loes. 67, 72
Gagea Salisb. 63, 176
„ *arvensis* Ledeb. 195
„ arvensis (Pers.) Dum. 178, 192, 193, 194
„ „ × pusilla Simonk. 195
„ *bohemica* Ledeb. 200
„ „ *Szovitsii* Pacz. . . 200
„ „ *eubohemica* Asch. et Gr. 200
„ *Boissieri* Pasch. . . 194, 195
„ *bracteolaris* Salisb. . . . 197
„ bulbifera (Pall.) Roem. et Schult. . 178, 203
„ „ f. ebulbillifera Grossh. . . . 204
„ *bulbifera major* Lang . . 204
„ „ *α. typica* Lindem. 204
„ *callosa* A. et H. Schult. . . 180
„ dubia Terracc. 178, 194, 195, 196, 197
„ „ var. prolifera Terracc. 195
„ erubescens Bess. 177, 182, 183, 185
„ fistulosa (Ram.) Ker.-Gawl. 178, 190
„ Fedtschenkoana Pascher. . 185
„ Germainae Grossh. 188
„ *glauca* Blocki 181
„ Helenae Grossh. 188
„ *hybrida* Schur. 195
„ *Liottardi* A. et H. Schult. . 190
„ *littoralis* Artemczuk . . 197
„ lutea (L.) Ker.-Gawl. 177, 180
„ „ var. podolica Zapal. . 182
„ „ „ vistulensis Zapal. 182
„ maeotica Artemszuk 178, 203
„ minima (L.) Ker.-Gawl. 178, 179
„ „ var. exserta Bordz. . 180
„ „ „ paradoxa Illitsch. . 180
„ „ „ robusta Pietrowski 178, 180
„ novoascanica Klok. . . . 188
„ Paczoskii (Zap.) Grossh. 177, 198
„ pineticola Klok. . . 177, 185
„ podolica A. et H. Schult. 177, 187, 188, 189, 190, 405
„ praeciosa Klok. 178, 188, 189, 405
„ pratensis (Pers.) Roem. et Schult. 177, 197, 198
„ „ f. bifolia Zapal. . 197
„ *pratensis* var. *Paczoskii* Zapal. . . . 199
„ pusilla (Schmidt.) A. et H. Schult. 177, 185, 186, 188, 190
„ *pusilla* auct. fl. ucr. pro minora parte 188
„ pusilla f. hortensis Alech. . 187
„ *reflexa* Czern. 184
Gagea *reticulata* auct. alior. fl. ucr. 222
„ *scythica* Artemczuk 188, 405
„ spathacea (Hayne) Salisb. . . . 178, 192, 191
„ *stenopetala* Reichb. . 197, 199
„ „ *β. pratensis* Led. 199
„ *sylvatica* Loud. 181
„ Szowitsii (Lang) Bess. 178, 199
„ *taurica* Klok. et Lavr. non Stev. 202
„ taurica Stev. 202
„ ucrainica Klok. . 178, 202, 201
Gageae Rouy (p. p.) 176
Galanthus L. 266, 267
„ nivalis L. 267
„ „ f. albus Allen . 268
Gastrodiinae Schlecht. 349
Gladiolus (Tourn.) L. . . . 276, 306
„ apterus Klok. 306, 307, 309, 310, 311, 407
„ cardinalis Curt. . . . 306
„ caucasicus Herb. . 310, 408
„ communis L. . . . 309, 310
„ *communis* auct. fl. ross. et cauc. p. p. 310
„ crispiflorus Herb. . . . 309
„ cultorum Hort. 306
„ galiciensis Schult. . . . 309
„ gandavensis Van Houtte 306
„ hybridus Hort. 306
„ hydrophilus Boiss. et Huet. 309
„ imbricatus L. 306, 307, 308, 309, 310, 408
„ *imbricatus* auct. fl. ucr. et ross. p. p. 310
„ Lemoina Hort. 306
„ nanceianus Hort. 306
„ paluster Gaud. 306, 312, 313
„ parviflorus Berdau . . 309
„ praecox Hort. 306
„ psitaceus Hook. . . . 306
„ Saundersi Hook. . . . 306
„ tenuis M. B. . . . 310, 408
„ tristis L. 306
Goodyera R. Br. 316, 351
„ repens (L.) R. Br. . . . 351
Gymnadenia R. Br. 315, 358
„ *albida* (L.) Rich. . . 365
„ conopsea (L.) R. Br. . 359
„ „ var. densiflora (Wahlnb.) Fries. . 360
„ *cucullata* L. C. Rich. . 363
„ *densiflora* Dietr. . . 360
„ *nigra* Rchb. f. . . . 358
„ odoratissima (L.) Rich. 359, 361
Gymnadeniinae Engl. 354
Habenaria albida Sw. 365
„ *bifolia* Sw. 367
„ *chlorantha* Babing. . 369
„ *conopsea* Benth. . . . 359
„ *cucullata* Hoefft. . . 363
„ *odoratissima* Franch. . 361
„ *viridis* R. Br. 356
Haplostemon Boiss. . . . 92, 96, 133
Hemerocallideae R. Br. 87

Hemerocallis L. 63, 87
„ *coerulea* Andrews. . 90
„ flava L. 88
„ fulva L. 87
„ *japonica* Banks. . . 89
„ „ Thunb. . . 90
„ *lancifolia* Thunb. . . 90
„ *Lilio-Asphodelus α. flavus* L. 88
„ *plantaginea* Lam. . . 89
Herminium R. Br. 315, 354
„ monorchis (L.) R. Br. . 355
Hosta Tratt. 63, 88
„ coerulea (Andrews.) Tratt. 89, 90
„ „ f. marginata (Sieb.) Aschers. et Graebn. . 90
„ *japonica* Aschers. . . . 90
„ lancifolia (Thunb.) Engl. 89, 90
„ „ f. albimarginata Hook. . . . 91
„ „ f. undulata Otto u. Dietr. . . . 91
„ plantaginea (Lam.) Aschers. 89
„ Sieboldiana (Lindl.) Engl. . 89
Hyacintheae Boiss. 223
Hyacinthella Schur 64, 225
„ leucophea Schur 226, 228
„ „ var. major Grossh. . 227
„ „ f. albiflora . 227
„ „ „ laevis . . 227
„ „ „ scabra . 227
„ „ „ subscabra . 227
„ Pallasiana (Stev.) Loz.-Lozin. . . 226, 228, 229
Hyacinthus (Tourn.) L. . . . 64, 225
„ *amethystinus* Pall. non L. 229
„ *ciliatus* M. B. 224
„ *botryoides* L. 234
„ *comosus* L. 236
„ *juncifolius* Lam. . . 231
„ *leucophaeus* Stev. 226, 229
„ „ *β. Pallasianus* Schm. . . . 229
„ orientalis L. 225
„ *Pallasianus* Stev. . . 229
„ *pallens* var. *floribus majoribus* M. B. . . . 229
„ *racemosus* L. 231
„ *sarmaticus* Pall. . . 224
Hymenocallis Sabisb. 266
Imbricati Klok. 309, 310
Involucrati Maw. 273
Iridaceae Lindl. 276
Iris L. 276, 283
„ aequiloba Led. . . . 285, 296, 297
„ aphylla L. 291
„ *aphylla* subsp. *hungarica* Asch. et Gr. 298
„ „ A. d. *polonica* Asch. et Gr. 301
„ arenaria W. K. 407
„ *arenaria* W. K. ssp. *orientalis* Lavr. 292
Iris *biflora* Bess. 298
„ *bohemica* F. W. Smidt. . . 298
„ Comitessae Annae Andrz. . . 284
„ *diantha* C. Koch. 294
„ *diluta* M. B. 288
„ flavescens Andrz. 284
„ *flavissima* Pall. 292
„ „ Pall. ssp. *stolonifera* Ugrinsky f. *orientalis* Ugr. 292, 407
„ florentina L. . . . 284, 285, 302
„ furcata M. B. 285, 300
„ germanica L. 285, 302
„ *glaucescens* Bunge 298
„ graminea L. . . . 284, 289, 290
„ *graminea* var. *latifolia* Zapal. 290
„ halophila Pall. . . . 284, 288
„ *Güldenstaedtiana* Lepech. . . 288
„ humilis M. B. . . . 284, 290, 291
„ „ var. pontica (Zapal.) Prodan 291
„ hungarica W. et K. 285, 298, 299, 301
„ *longiflora* Bess. . . . 295, 296
„ „ Ledeb. 296
„ *lutea* Lam. 288
„ lutescens Lam. 284
„ orientalis Thunb. 292
„ pallida Lam. . . . 284, 285, 303
„ *paludosa* Mart. 288
„ pannonica Garcke 284
„ pineticola Klok. 285, 292, 293, 407
„ polonica Blocki . . . 285, 301
„ *pontica* Zapal. 291
„ *pratensis* Lam. 286
„ pseudacorus L. 284, 287
„ pumila L. 285, 294
„ *pumila* L. ssp. *aequiloba* Bak. . 296
„ pumila f. alba Lipsky . . . 294
„ *pumila eupumila* Pacz. . . . 294
„ pumila var. elongata Lipsky . 295
„ „ „ longituba Bordz. . 295
„ „ f. lutea Ker. Gawl. . 294
„ „ „ mixta Lipsky . . 294
„ „ „ violacea Ker.-Gawl. 294
„ *pumila δ. scariosa* Schmalh. . 298
„ scariosa Willd. . . 285, 296, 298
„ setosa Pall. 287
„ sibirica L. 284, 286, 287
„ „ subsp. *orientalis* Thnb. pro sp. 287
„ *sibirica* subsp. *cracoviensis* Zapal. 286
„ *taurica* Loddig. 294
„ variegata L. 285, 301
„ xiphium Jacq. 284
Juncaceae Vent. 21
Juncus L. 21
„ acutiflorus Ehrh. . . 22, 24, 39
„ *acutiflorus* Schmalh. . . 41
„ *acutus* subsp. *tyraicus* Pacz. 44
„ *adscendens* Host. 41
„ *albidus* Hoffm. 55
„ *alpino-pilosus* Chaix. . . . 54
„ alpinus Vill. 24, 40
„ „ f. carpatica (Simonk.) Raeib. . . . 41
„ ambiguus Guss. . . . 22, 27

Juncus *angustifolius* Wulf. . . . 55
„ articulatus L. . . . 24, 41, 42
„ ***articulatus*** Lam. et DC . . 39
„ atratus Krock. . . . 24, 42
„ bufonius L. 22, 26
„ „ L. s. lat. . . . 22, 26
„ *bufonius* var. *ranarius* . . 27
„ bulbosus L. 23, 38
„ ***campestris*** L. 58
„ capitatus Wieg. . . . 23, 30
„ ***carpaticus*** Simonk. . . . 41
„ castaneus Sm. . . . 22, 24, 31
„ „ f. major Zapal. . 32
„ „ „ minor Zapal. . 32
„ *communis β. conglomeratus* E. Mey. in Ledeb. 48
„ „ a. *effusus* E. Mey. 47
„ compressus Jacq. . . . 23, 32
„ ***conglomeratus*** L. 48
„ „ var. *Leersii* . 48
„ effusus L. s. str. . . . 23, 46
„ ***erectus*** Bess. 40
„ *erytropodus* V. Krecz. . . 26
„ filiformis L. 23, 48, 49
„ *flavescens* Host. 52
„ Fomini Zoz. . . . 22, 23, 34
„ Gerardi Lois. . . . 21, 23, 33
„ ***glaucus*** Ehrh. 45
„ inflexus L. 22, 23, 45
„ Juzepczukii V. Krecz. et Goncz. 22, 28
„ *lamprocarpus* Ehrh. . . . 41
„ Leersii Marss. 23, 47
„ ***luzulinus*** Vill. 52
„ maritimus Lam. . . 22, 24, 44
„ ***maximus*** Reich. 56
„ minutulus V. Krecz. et Goncz. 22, 29
„ *multiflorus* Ehrh. . . . 22, 59
„ nastanthus V. Krecz. et Goncz. 22, 27
„ *nemorosus* Lam. 52
„ „ Pollich. 55
„ nigricans Dreter 42
„ obtusiflorus Ehrh. . 22, 24, 38
„ ***pallescens*** Wahlnb. . . . 60
„ ***pilosus*** L. 52
„ *ranarius* Aschers. et Graebn. 27
„ „ Song. et Perr. . 28
„ *Rochelianus* Schult. . . . 42
„ ***silvaticus*** Huds. 56
„ „ Reichard. . 39, 42
„ *soranthus* V. Krecz. et Goncz. 34
„ *spadiceus* All. 54
„ sphaerocarpus Nees. . . 22, 25
„ ***spicatus*** L. 57
„ squarrosus L. 23, 35
„ ***subpilosus*** Gilib. 57
„ ***sudeticus*** Willd. 60
„ ***supinus*** Moench. 38
„ ***subnodulosus*** Schrank. . . 39
„ tenageia Ehrh. . . . 22, 24
„ tenius Willd. . . . 23, 24, 36
„ *tenius* Tzyrina 34
Juncus Thomasii Ten. . . . 22, 42
„ trifidus L. . . . 22, 23, 37
„ triglumis L. . . . 22, 24, 31
„ tyraicus Pacz. . . . 22, 23, 43
„ ***vernalis*** Reichard. . . . 52
Laelia Lindl. 163
Leiostemones Boiss. 163
Lemna L. 15
„ *arrhiza* L. 18
„ gibba L. 16, 17
„ minor L. 16
„ *polyrrhiza* L. 18
„ trisulca L. 16
Lemnaceae Dumort. 15
Leopoldia Parlat. . . . 64, 235
„ comosa Parlat. . 236, 237
„ tenuiflora Heldr. . 236, 237
Leucorchis E. Mey. . . . 316, 364
„ albidus (L.) E. Mey . . 364
Leucojum L. 266
„ aestivum L. 269
„ vernum L. . . 268, 269, 270
„ „ var. biflorum Borb. . . 269
„ „ „ biflora f. latifolia Zapal. . . 269
„ *vernum* „ *carpathicum* Borb. . . 269
Liliaceae Hall. 61
Liliiflorae 20
Lilioideae Engl. 147
Liliorhiza Kellog. . . . 152, 153
Lilium (Tourn.) L. . . 63, 148, 153
„ auratum Lindl. 148
„ bulbiferum L. . . . 148, 151
„ candidum L. . . . 148, 151
„ concolor Salisb. 148
„ davuricum Ker.-Gawl. . . 148
„ longiflorum Thunb. . . . 148
„ martagon L. 149
„ „ var. albiflorum Vukot. . . . 150
„ *martagon* var. *atropurpureum* Neilr. 151
„ martagon var. Cattaniae Vis. 150
„ „ „ glabrum (Spreng.) Asch. et Gr. 149
„ *martagon β. hirsutum* (Mill.) Asch. et Gr. p. p. . 149
„ martagon var. pubescens Borb. . . 149
„ „ „ sanguineo-purpureum Beck. . . 150
„ regale E. H. Wills. . . . 148
„ Szovitsianum Fisch. et Lall. 148
„ tigrinum Ker.-Gawl. . . 148
Limodorum Epipogium Bess. . . . 350
Liparis Rich. 315, 325
„ japonica Maxim. 325
„ Loeselii (L.) Rich. . . . 325
„ Makinoana Schlecht. . . 325
Listera R. Br. 316, 329
„ cordata (L.) R. Br. . 329, 331

Listera ovata (L.) R. Br. 329, 331, 332
„ „ f. brachyglossa Peterm. . . . 331
„ „ „ multinervia Peterm. . . . 331
„ „ „ stenoglossa Peterm. . . . 331
Listerinae Schlecht. 329
Lloydia Salisb. 63, 174
„ *alpina* Salisb. 174
„ serotina (L.) Rchb. . 174, 175
„ „ var. carpatica (Zapal.) Bordz. . 174
Luzula DC 21, 50
„ *albida* Lam. 55
„ *angustifolia* Wenderoth. . 55
„ *campestris* DC 57, 58
„ „ E. Mey. . . 57, 60
„ „ *β.* E. Mey. . 59, 60
„ „ *multiflora* Pacz. . 59
„ „ var. *pallescens* Wahlnb. . 60
„ „ „ *sudetica* Fellm. . 60
„ „ „ *vulgaris* Gaud. . 58
„ *colorata* E. Mey. 55
„ *erecta* Desf. var. *pallescens* Zapal. 59
„ flavescens (Host.) Gaud. . . 51
„ *Hostii* Desf. 52
„ *luzulina* (Vill.) Dalla Torre et Sarnth. . . 52
„ *maxima* DC. 56
„ multiflora (Erhr.) Lej. 51, 58
„ „ var. pallens (Asch. et Gr.) Bordz. 59
„ *multiflora* var. *pallescens* (Hoppe) Koch. . . . 59
„ nemorosa E. Mey. . . . 51, 54
„ „ var. cuprina Roch. 55
„ „ „ leucanthema Wallr. . . 55
„ „ „ parviflora Döll. . . 55
„ *nigricans* Desv. 60
„ pallescens (Wahl.) Bess. 51, 60
„ pilosa (L.) Willd. . . 51, 52, 53
„ *rubella* Hoppe 55
„ silvatica (Huds.) Gaud. 51, 56
„ spadicea (All.) DC. . . 51, 54
„ spicata (L.) DC. . . . 51, 56
„ subpilosa (Gilib.) V. Krecz. . . . 51, 57, 58
„ sudetica (Willd.) DC. 51, 59
„ *vernalis* DC 52
„ *vulgaris* Buch. 57
Majanthemum Web. . . . 64, 247
„ bifolium (L.) F. M. Schmidt. 247, 248, 249
„ canadense Desv. . . 247
„ *convallaria* Web. . . 248
„ dilatatum Nels. et Macb. . . . 247
Malaxideae Lindl. 321
Malaxis Soland. . . . 315, 321
„ *diphyllos* Cham. . . . 325
Malaxis *monophyllos* Swartz. . . 323
„ paludosa (L.) Sw. . . . 321
Marica anceps Ker.-Gawl. . . . 304
Masdevallia Ruiz. et Pav. . . . 314
Melanthioideae Engl. . . . 62, 65
Microscordum Maxim. 92
Microspermae 312
Microstylis Nutt. 315, 322
„ *diphylla* Lindl. . 323, 325
„ monophyllos (L.) Lindl. 323, 324
„ „ f. diphylla (Cham.) . 325
„ „ f. triphylla Bordz. . 325
Molium G. Don. 96, 143
Monandrae Pfitz. 320
Monstera deliciosa Liebm. . . . 5
Muscari (Tourn.) Mill. 64, 230, 231, 235
„ *botryoides* Güldenst. non Mill. 231
„ botryoides (L.) Mill. 230, 233, 234, 235
„ „ var. podolicum Zapal. . . 234
„ carpaticum Rac. . . 230, 234
„ *ciliatum* Bess. 224
„ *comosum* Mill. 236
„ „ Ledeb. . . . 237
„ *leucophaeum* C. Koch. . . 226
„ neglectum Guss. 230, 232, 233
„ „ var. angulatum Zapal. . . 233
„ *pallens* Bess. 226
„ pocuticum Zapal. . 230, 235
„ racemosum (L.) Mill. 230, 231, 232, 234
„ „ f. floribus roseis Šir. et Lavr.
„ *racemosum neglectum* Pacz. 232
„ „ *β. neglectum* Aschers. . 232
„ „ f. *roseiflora* Bordz. . . 232
„ „ *typicum* Lindem. . . . 231
„ *tenuiflorum* Tausch. . . 237
„ „ var. *angustifolium* Zapal. 237
„ *tubiflorum* Stev. . . . 237
Myogalum Bucheanum Kunth. . . 219
„ *nutans* Ledeb. . . 219, 220
„ „ Link. 220
Narcisseae St.-Hill. 272
Narcissus L. 266, 272
„ angustifolius Curt. 273, 275
„ jonquilla L. . . . 272, 274
„ *juncifolius* Salisb. . . 274
„ odorus L. 273
„ poeticus L. . . . 272, 274
„ *poeticus ssp. angustifolius* Asch. et Gr. . 275
„ „ *β. angustifolius* Herb. . . . 275
„ pseudonarcissus L. . 272, 273
„ *radiflorus* Salisb. . . . 275
„ tazetta L. . . . 273, 274

Nectaroscordium bulgaricum Janka 147
Nectaroscordon siculum β. Dioscordis Boiss. 147
Nectaroscordum Lindl. . . . 62, 146
„ siculum (Ucria) Lindl. . 147
„ „ subsp. Dioscoridis (Regel.) Boiss. . 147
Neottia Sw. 317, 333
„ *cordata* Rich. 332
„ *latifolia* Rich. 330
„ nidus-avis (L.) Rich. . . 333
„ „ var. dilatata Zapal. . 335
„ „ „ glandulosa Beck. . . 334
„ „ „ micrantha Zapal. . 335
„ *repens* Swartz. 352
„ *vulgaris* Kolb. 333
Neottianthe Schlechter . 316, 362
„ cucullata (L.) Schlecht. . 362, 363
Neottieae Lindl. 328
Nigritella Rich. 316
„ *angustifolia* Rich. . . . 358
„ nigra Rchb. 358
Nudiscaposae Terrac. 178
Odontoglossum Humb. 314
Oncidium Swartz. 314
Ophrydeae Lindl. 314, 354
Ophrys (L.) Schw. . . . 315, 400
„ *autumnalis* Balbis . . . 353
„ *corallorhiza* L. 327
„ *cordata* L. 332
„ *insectifera α. myodes* L. . . 401
„ *Loeselii* L. 326
„ *Monorchis* L. 355
„ *monophylla* L. 323
„ muscifera Huds. 400
„ *myodes* Jacq. 401
„ *Nidus avis* L. 333
„ *ovata* L. 330
„ *paludosa* L. 322
„ *spiralis* L. 353
Orchidaceae Lindl. 312
Orchis L. 316, 373
„ *albida* Scop. 365
„ *angustifolia* Lois. . . . 396
„ *aphylla* Schmidt. . . . 350
„ *bifolia* L. 366, 369
„ „ *β. major* Bess. . . 369
„ cassidea M. B. 382
„ *chlorantha* Custer. . . . 369
„ *cimicina* Crantz. 380
„ *conopsea* L. 359
„ cordigera Fr. . . . 375, 398
„ coriophora L. . . 374, 380, 382
„ „ var. cassidea Nevski . . . 382
„ „ var. czeremossica Zapal. . . . 381
„ „ var. fragrans Boiss. . . . 382
„ „ var. nervulosa (Sakalo) Bordz. . . . 381
Orchis *coriophora* L. × *elegans* Ugr. 386
„ „ × *laxiflora* Ledeb. 387
„ coriophora L. × palustris Timb. 386
„ *cucullata* L. 363
„ *densiflora* Wahlnbg. . . . 360
„ *elegans* Heuff. 386
„ fistulosa Moench. . 375, 397
„ fragrans Poll. 382
„ *fusca* Jacq. 384
„ Fuchsii Druce . 375, 391, 392
„ *globosa* L. 371
„ *haematodes* Rchb. 395
„ *incarnata* L. 390, 395
„ „ Fries. 393
„ „ subsp. *cruenta* Schmalh. 395
„ „ „ *guttata* Ugrinsky 395
„ „ var. *haematodes* M. Schulz. . . 395
„ „ *c. angustifolia* Rchb. . . . 396
„ „ *β. ochroleuca* Boll. 395
„ „ var. *pallens* Tomaszek . . 395
„ Kelleriana Ugrinsky . . 387
„ *lanceolata* Dietr. 393
„ latifolia L. 375, 393, 394, 395, 396, 397
„ *latifolia* Ledeb. 397
„ „ *β. angustifolia* Lindl. 396
„ „ *γ. angustifolia* Rchb. 397
„ „ var. *cordigera* Rchb. 399
„ latifolia var. haematodes (Rchb.) Bordz. . 395
„ *latifolia α. majalis* Neilr. . 397
„ „ *β. incarnata* Neilr. 395
„ latifolia var. ochroleuca (Boll.) Bordz. . . . 395
„ *laxiflora* Ledeb. 386
„ „ subsp. *paluster* Keller u. Schlecht. 386
„ „ *β. palustris* Koch. . 386
„ *longicornis β. picta* Lindl. . 378
„ maculata L. . . . 375, 390, 392
„ *maculata* Ledeb. pro max. parte 391
„ mascula L. 386
„ *mascula* auct. 385
„ „ subsp. *speciosa* (Host.) Asch. et Gr. 385
„ militaris L. . . . 374, 375, 382
„ *monticola* Klinge 399
„ morio L. . . . 374, 375, 376, 377
„ *morio* L. *caucasica* C. Koch. . 378
„ morio L. var. parviflora Zapal. 377
„ *morio* var. *picta* (*Lois.*) Rchb. 378
„ „ B. *pictus* Asch. et Gr. 378
„ *muscifera* Salisb. 401
„ nervulosa Sacalo 382
„ *odoratissima* L. 361
„ palustris Jacq. . . . 374, 386
„ „ var. elegans . . . 377

Orchis palustris var. *pocutica* Zapal. 386
„ picta Lois. 374, 378
„ *pseudoparviflora* Ugrinsky 387
„ purpurea Huds. . 374, 375, 384
„ „ var. tyraica Zapal. 385
„ *pyramidalis* L. 399
„ *Reinhardii* Ugrinsky . . 387
„ sambucina L. . . 375, 388, 389
„ „ var. incarnata (L.) Lam. . . . 390
„ *sambucina* „ *lutea* auct. . 388
„ „ „ *purpurea* Koch. . . 390
„ „ *α. typica* Beck. . 388
„ speciosa Host. 374, 375, 385, 386
„ Traunsteineri Saut. . 375, 396
„ ustulata L. 374, 378
„ *ustulata* var. *leopoliensis* Zapal. 379
„ Timbali Velen. 387
„ Wanijkovii Wulff. . . . 386
Orithyia Bak. 162
Ornithogaleae Rouy. 205
Ornithogalum L. . . . 63, 212, 213
„ *arvense* Pers. 194
„ *brachystachyum* Kuznetz. 222
„ *brachystachys* Fischer . . . 222
„ Bucheanum (Kunth.) Aschers. 213, 219, 220
„ *bulbiferum* Pall. . . 204
„ caudatum Ait. . 213, 222
„ *erubescens* Bess. . . 184
„ fimbriatum Willd. 213, 214, 217, 218
„ „ var. latifolium Ledeb. . . 217
„ Fischerianum Krasch. 213, 214, 222
„ *fistulosum* Ram. . . 190
„ flavescens Lam. 213, 222
„ Gussonii Ten. 213, 214, 215, 216
„ *Liottardi* Sternb. . . 190
„ *luteum β.* L. p. p. . . 181
„ melancholicum Klok. 221, 222
„ millegranum Janka . 215
„ *minimum* L. 179
„ *narbonense* auct. plur. fl. ros. non L. 222
„ *narbonense* Ledeb. . 221
„ „ *β. brachystachyum* Schm. . 222
„ *narbonense β. minus* Led'eb. 222
„ nutans L. . 213, 220, 221
„ *nutans* Boiss. . . 219
„ „ *β. Bucheanum* Bak. 219
„ *podolicum* Bess. . . 188
„ *pratense* Pers. . . 197
„ *pusillum* Schmidt. 179, 186
„ pyrenaicum L. 213, 214, 221, 222
Ornithogalum refractum Ait. 213, 214, 216
„ *spathaceum* Hayne . 192
„ *Sternbergii* Hoppe . 179
„ *Szovitsii* Lang . . 200
„ *sylvaticum* Pers. . . 181
„ *tenuifolium* Guss. . 214
„ „ *β. millegranum* Asch. et Gr. . 215
„ umbellatum L. 213, 214, 215, 216
„ *umbellatum* Ledeb. p.p. 214
„ umbellatum var. foliosum Zapal. 216
„ „ *β.* latifolium Andrz. . . 216
„ *umbellatum β. tenuifolium* Trautv. 214, 215
„ *villosum* M.B. . . . 194
Pancratium L. 266
Parideae Link. 264
Paris L. 64, 264
„ incompleta M.B. 264
„ hexaphylla Cham. . . . 264
„ manshurica Kom. 264
„ quadrifolia L. 264
„ *quadrifolia* f. *latissima* Zapal. 265
„ quadrifolia f. quinquefolia Baenitz. . 265
„ „ „ sexfolia Zapal. 265
Peristylus albidus Lindl. . . . 365
„ *viridis* Lindl. . . . 356
Petilium Endl. 152, 161
Phalangium liliago Schreb. . . . 86
„ *ramosum* Poir. 85
Physurinae Engl. 351
Pistia stratiotes L. 5
Platanthera Rich. 316, 366
„ *albida* Lindl. . . . 365
„ bifolia (L.) Rich. . . 366
„ *bifolia* Rog. 369
„ „ var. *angustifolia* Zapal. . . 366
„ bifolia var. densiflora Drejer. . 368
„ „ „ laxiflora Drejer. . 368
„ „ „ microglossa Zapal. . 368
„ chlorantha Cust. . . 369
„ *chlorantha* var. *angustata* Zapal. 369
„ *montana* Rchb. . . . 369
„ *solstitialis* Bönningh. . 366
Platyspermum (Boiss.) Miscz. 200, 203
Pleonandrae Pfitz. 317
Pleurothalis R. Br. 314
Polygonateae Benth. 247
Polygonatum (Tourn.) Adans. 64, 252
„ *ambiguum* Link. . . 254
„ *anceps* Moench. . . 253
„ latifolium (Jacq.) Desf. . . 252, 254, 255

Polygonatum *leptophyllum* Royle . 261
„ multiflorum (L.) All. 252, 257, 258
„ „ f. latissimum Zapal. . 259
„ „ f. subremotum Zapal. . 259
„ officinale All. . 252, 256
„ „ var. ambiguum (Link.) Zapal. . 254
„ „ „ angustifolium Zapal. . 254
„ *polygonatum* Jirasek 253
„ „ B. *ambiguum* Asch. et Gr. . 254
„ verticillatum (L.) All. 252, 259, 260
„ „ var. leptophyllum (Royle) Asch. et Gr. . 261
„ *vulgare* Desf. . . . 253
Porrum (Tourn.) G. Don. . . 92, 97
Pseudoanticlea Loes. 67
Pseudomelanthium Loes. 67
Rhiziridium G. Don. . . . 92, 94, 120
Satyrium albidum L. 365
„ *epipogium* L. 350
„ *nigrum* L. 358
„ *repens* L. 352
„ *viride* L. 356
Schoenoprasum G. Don. . . 92, 95, 116
Scilla L. 63, 205
„ *armena* Grossh. 210
„ autumnalis L. **206**, 207
„ bifolia L. **206**
„ „ var. bracteata Tomaszek. . . . 209
„ „ f. **alba** Akinf. . . 208
„ „ „ rosea Schmalh. . 206
„ *cernua* Redoute 210
„ „ var. *biflora* Lindem. 210
„ „ „ *pluriflora* Lindem. . . 210
„ „ „ *uniflora* Lindem. 210
„ *scythica* Klp. 206
„ sibirica Andrews. 206, **210**, 211
„ „ f. albiflora Bordz. 210, **212**
„ „ „ typica Bordz. . **212**
Scilloideae E. Krause . . . 62, 205
Serapiadinae Engl. 370
Serapias ensifolia Murr. 347
„ *grandiflora* L. . . 346, 347
„ *helleborine* Mill. . . . 339
„ „ *α. latifolia* L. . 339
„ „ *β. longifolia* L. . 347
„ „ *η. palustris* L. . 337
„ *latifolia* Huds. 339
„ „ Mill. 339
Serapias latifolia × *S. atrorubens* Hoffm. . . 343
„ „ × *S. viridiflora* Hoffm. . . 341
„ *lonchophyllum* L. fil. . 346
„ *longifolia* Huds. . 346, 347
„ „ δ. L. 346
„ *pallens* Jundz. . . . 346
„ *palustris* Mill. . . . 337
„ *rubra* L. 348
„ *viridiflora* Hoffm. . . 341
„ *xiphophyllum* Ehrh. . 347
Sisyrhinchium L. 276, 303
„ *anceps* Baker. . . 304
„ angustifolium Mill. 303, 304, **305**
„ *bermudianum* L. . 304
Smilacina bifolia Desf. . . . 248
Spathiflorae 5, 15
Sphaerocephala Zoz. 112
Spiranthes Rich. 315, 353
„ autumnalis (Balb.) Rich. **353**
„ *spiralis* C. Koch. . 353
Spiranthinae Engl. **353**
Spirodella Schleid. 15, 17
„ *oligorrhiza* Hedelm. . 17
„ polyrrhiza (L.) Schleid. 17, **18**
Stanhopea Frost. 314
Sternbergia W. et K. . . . 266, 271
„ colchiciflora W. et K. . **271**
Streptopus L.C. Rich. . . . 64, 250
„ amplexifolius (L.) DC. **250**, 251
„ *distortus* Michx. . . 250
Sturmia Loeselii Rchb. 326
Telmatophace gibba Schleid. . . 17
Theresia Bak. 152, 153
Tofieldia Huds. 62, 65
„ calyculata (L.) Wahlnbg. **65**, 66
„ *palustris* Bess. . . . 65
Tofieldieae Kunth. 65
Traunsteinera Rchb. . . . 316, 370
„ globosa (L) Rchb. **371**, 372
„ „ var. prutica Zapal. . . 373
„ „ f. angustifolia Zapal. . . 373
„ sphaerica (M.B.) Schlecht. . . . 371
Tulipa L. 63, 162
„ bessarabica Zapal. . . . 170
„ biflora Pall. 170
„ *Gesneriana* L. 172
„ „ var. *acutiloba* Pacz. . . 163
„ „ „ *spontanea* Miscz. . 168
„ hypanica Klok. et Zoz. 163, **168**, 169
„ *monticola* Wulf. . . . 163
„ ophiophylla Klok. et Zoz. 163, **168**, 171
„ „ var. bestashica Klok. et Zoz. . 170

Tulipa ophiophylla ssp. graniticola Klok. et Zoz. 170
„ oxypetala Stev. 164
„ patens Agardh. 170
„ quercetorum Klok. et Zoz. 162, 166, 167
„ „ var. tricolor Klok. et Zoz. 168, 170
„ Schrenkii Regel. 162, **163**, 164, 172
„ scythica Klok. et Zoz. 162, 164, 165
„ *silvestris* auct. fl. ucr. . . 166
„ „ var. *Niphontiana* Czern. 168
Tulipeae Benth. et Hook. . . . 148
Uvularia amplexifolia L. 250
Vallota Herb. 266
Vanda Jones. 314
Vanilla planifolia Andr. 314
Veratreae (Rchb.) Benth. et Hook. 66
Verâtrum L. 62, 67
„ *album* Güldenst. . . 70
Veratrum album. L. **67**, 68
„ *album β. floribus viridibus* Ledeb. 70
„ „ *β. Lobelianum* Rchb. . . . 70
„ „ var. *croaticum* Beck. . 71
„ album „ glabrescens Zapal. . . 71
„ „ „ podolicum Zapal. . . 71
„ „ „ obtusum Zapal. . . 71
„ *album* „ *spathulatum* Beck. . . 71
„ Lobelianum Bernh. 67, 68, 69, **70**
„ nigrum L. 67, **72**
Wolffia Horkel. et Schleid. . 15, 18
„ arrhiza Wimm. **18**
Yucca L. 61, **238**
„ filamentosa L. **238**
Zephyranthes Herbert. 266

ПОКАЖЧИК
УКРАЇНСЬКИХ НАЗВ ДО III ТОМА „ФЛОРИ УРСР“ [1]

Аїр звичайний 6
АМАРИЛІСОВІ 266
Анакамптис 316, 399
пірамідальний **399**
Арум 9
Асфоделові 81
Беллевалія 64
сарматська 223
Билинець 315, 358
довгошпорий **359**
пахучий 359, **361**
Білокрильник 6, 8
болотний **8**
БОРОШНИСТІ 19
Брандушка 62, 79
різнокольорова **79**, 80
Булатка 316, **344**
довголиста 345, **347**
ланцетнолиста **345**
червона 345, 348
Веснівка 64, 247
дволиста 248, 249
Віхалка 63, 84
гілляста **84**
лілійна 84, **86**
Вольфія 15, 18
безкоренева **18**
Вороняче око 64, **264**
Гадюча цибулька 64, 230
гронова 230, **231**
гроновидна 230, **233**
занедбана 230, **232**
карпатська 230, 234
покутська 230, **235**
Герміній 315
однобульбовий **355**
Гіацинт 64, 225
східний 225
Гіацинтик 64, 225
блідий 226, 228
Палласів 226, 228, **229**
Гніздівка 317, **333**
звичайна **333**
Госта 63, 88
блакитна 89, **90**
Зібольдова **89**
ланцетнолиста 89, 90
подорожниковидна **89**
Гудайера 316, 351
повзуча **351**
Гусяча цибуля 176
Драконникові 238
ДРІБНОНАСІННІ 312
Епіпогон 316, 350
безлистий **350**
Еремурус 63, 81
вродливий **82**, 83
Еритроній 63, 172
собачий зуб **172**, 173
Жировик 315, 325
Лозеліїв **325**
Зірочки 63, 176
борові 177, **185**
дудчасті 178, **190**
жовті **177**, 180
лугові 177, **197**
маленькі 178, **179**
низькі 177, **186**
Пачоського 177, **198**, 198
піхвові 178, **192**, 191
пишні 178, **188**, 189
подільські 177, **187**, 189
польові 178, **192**, 193
приазовські 178, **203**
сумнівні 178, **195**, 196
українські 178, **202**, 201
цибулинконосні **178**, 203
червонясті 177, **182**, 183
Шовіца 178, **199**
Зозулинець 316, 373
блощичний **374**, 380
болотний 374, **386**
бузиновий 375, **388**, 389
дудчастий 375, 397
красивий 374, **385**
обпалений 374, **378**
плямистий 375, **390**
пурпуровий 374, **384**
розфарбований 374, **378**
салеповий 374, **376**
серценосний 375, **398**
Трауншейнера 375, **396**
Фукса 375, **391**, 392
широколистий 375, **393**, 394
шоломоносний 374, **382**
Зозулині сльози 316, 329
серцелисті 329, **331**
яйцелисті **329**
ЗОЗУЛИНЦЕВІ 312
Кліщинець 6, 9
Бессерів **10**, 12
видовжений **10**
плямистий 10, **11**

[1] Склала Н. П. Сирота.

КЛІЩИНЦЕВІ 5
КОММЕЛІНОВІ 19
Коммеліна 19
звичайна **20**
Конвалія **64**
Коральковець 317, 327
тринадрізаний **327**
Коручка 316, 336
болотна 336, **337**
темночервона 336, **342**
фіолетова 336, **341**
широколиста 336, 338
Косарики 276, 306
безкрилі 307, 309, 311, 313
болотні 306, **312**
гентські 306
звичайні 306
кардинальні 306
Лемуана 306
нансійські 306
ранні 306
Сандерса 306
сумні 306
черепичасті 306, **307**, 308
Купиица 64, 252
багатоквіткова . . . 252, **257**, 258
кільчаста 252, 259, 260
лікарська **252**
широколиста 252, **254**, 255
Леопольдія 64, 235
тонкоцвіта 236, **237**
чубкувата **236**
Лепеха 6
звичайна **6**
Леукорхіс 316, 364
білуватоцвітий **364**
Ліліеві 147
ЛІЛІЄЦВІТІ 20
Лілійник 63, 87
жовтий 87, **88**
рудуватий **87**
ЛІЛІЙНІ 61
Лілія. 63, 148
біла 148, **151**
лісова **149**
цибулинконосна 148, **151**
Ллойдія 63, 174
пізня **174**, 175
Любка 316, **366**
дволиста 366
зеленоцвіта 366, **369**
Малаксис 315, 321
болотний **321**
МЕЛЯНТІЄВІ 65
Мікростиліс 315, 322
однолистий 323, 324
Нарцис 266
білий 273, 274
вузьколистий 273, **275**
жовтий **273**
жонкіль 272, **274**
запашний **273**
тацет 273, **274**
Нектароскордій 62, 146
Неоттіанта 316, 362
каптурувата **362**, 363
Нігрітелля 316, 357
чорна **357**
Однотичинкові 320
Ожика 21, 50
багатоквіткова 51, **58**
блідувата 51, **60**
волосиста 51, 52, 53
дібровна 51, **54**
жовтувата **51**
колосиста 51, **56**
лісова 51, **56**
маловолосиста 51, **57**
судетська 51, **59**
темнобура 51, **54**
Офрис 315, 400
мухоносний **400**
Півники 276, 283
бліді 285, **303**
болотні 284, **287**
борові 285, **292**, 293
вильчасті 285, 300
злаколисті 284, **289**
маленькі **285**
низенькі 284, **290**
перетинчасті 285, **296**
польські 285, 301
рівнолопатеві 285, **296**, 397
рябі 285, **301**
садові 285, 302
сибірські 284, **286**
солончакові 284, 288
угорські 285, **298**, 299
флорентинські 285, 302
ПІВНИКОВІ 276
Підсніжник 266
звичайний **267**
Пізноцвіт 62, 74
Біберштейна 74, 75
осінній 74, **78**
тіньовий 74, **76**
Фоміна 74, **77**
ПОЧАТКОЦВІТІ 5
Приворотень 333
Проліска 63, 205
дволиста **206**
осіння 206, 207
сибірська 206, **210**, 211
ПРОЛІСКОВІ 205
Рябчик 63, 152
великий 153, **157**, 158
гірський 153, **156**
імператорський **153**
менший 153, **159**, 160
руський 153, **154**, 155
Ряска 15
горбата 16, **17**
мала **16**
триборозниста **16**
РЯСКОВІ **15**
Рястка 63, 212
Буше 213, **219**
відігнута 214, **216**
Гуссона **214**
зонтична 214, **215**
меланхолійна **221**
піренейська 214, **221**
поникла 213, **220**

Рястка торочкувата . . . 214, **217**, 218
Фішерова 214, 222
Сизюринхій **276**, 303
вузьколистий **304**, 305
Синеглазка
Ситник **21**
альпійський 24, **40**
головастий 23, **30**
гостропелюстковий 24, **39**
дністровий 23, **43**
дрібненький 22, **29**
жаб'ячий 22, **26**
Жерарда 23, **33**
каштановий 24, **31**
клубчастоцвітий 22, **27**
кулястоплодий 22, **25**
Леерса **23**, **47**
нитковидний 23, **48**, 49
пониклий 23, **45**
приморський 24, **44**
прирічковий 22, **24**
розкидистий 23, **46**
розчепірений 23, **35**
сплющений 23, **32**
сумнівний 22, **27**
темний 24, **42**
Томаса 24, **42**
тонкий 23, **36**
трилусковий 24, **31**
трироздільний 23, **37**
тупопелюстковий 24, **38**
Фоміна 23, **34**
цибулиний 23, 38
членикуватий 24, **41**
Юзепчука 22, **28**
СИТНИКОВІ **21**
Скрученник 315, 353
осінній **353**
Сніжинка 266, 268
весняна **269**, 270
літня **269**
Собачий зуб **172**
Спаржа **245**
Спіродела 15, **17**
багатокоренева **18**
Стрептопус 64, 250
стеблообгортний **250**, 251
Тофільдія 62, 65
чашечкова **65**
Траунштейнера 316, 370
куляста **371**, 372
Тюльпан 63, 162
бузький 163, **168**, 169
дібровний 64, **166**, 167
змієлистий 163, **168**, 171
скифський 162, **164**, 165
Шренка 162, **163**
Холодкові 240
Холодок 64, 240
багатолистий 241, **246**
кільчастий **240**, **241**
Левиної 241, **245**
лікарський 241, **245**
несправжньошорсткий . . . 241, 244
Холодок Палласа 241, **243**
тонколистий 241, **242**
Цельоглосум 316, **356**
зелений **356**
Цибуля 62, 91
жовтуватобіла 95, **124**
Вальдштейна 94, **107**
виноградна 94, **112**
виноградникова 93, **97**
волинська 95, **122**
волотиста 96, **140**
гарненька 97, **138**
гірська 95, **127**
городня 96, **117**
гранчаста 95, **125**
жовтувата 95, **128**
кіляста 96, **136**
крапчаста 93, **105**
кругла 94, **106**
круглоголова 93, **102**
круглонога **97**, **137**
лінійна 95, **123**
міцновдягнена 94, **109**
нерівноіжкова 96, **133**
несправжньожовта 97, **137**
оманна 97, **145**
переможна 95, **120**
переодягиена 94, **110**, 111
подільська 96, 141, **142**
подова **104**
польова 96, **134**
порей 94, **114**
Регелева 94, **103**
рокамболь 93, **98**
савранська 95, **130**, 132
сибірська 96, **120**, 121
скіфська 94, 103
скорода **96**, **119**
Таліева 94, **113**, 115
трибулька 96, **119**
трубчаста 96, **117**
українська 97, **143**
шалот 96, **116**
Часник 62, 91
городній 93, **100**
Чемериця 62, **66**
біла **67**
Лобеліева **67**, 69, **70**
чорна **67**, **72**
Черевички **314**, 317
великоквіті **317**, **318**
зозулині 317, 318, **319**
плямисті **318**
Шафран 276, 277
банатський **278**
білоквітий 278, **279**
Гейфеліїв 278, **279**
кримський 278, **282**, 283
сітчатий 278, **280**
сузький 278, **282**
Штернбергія 266, **271**
зимовникоквіта **271**
Юкка 61, 238
нитчаста **238**

ЗМІСТ

Передмова	3	
Родина Кліщинцеві — **Araceae Neck.**	5	опрацювала О. Д. Вісюліна
Родина Ряскові — **Lemnaceae Dumort.**	15	„ „
Родина Коммелінові — **Commelinaceae Rchb.**	19	„ „
Родина Ситникові — **Juncaceae Vent.**	21	опрацювали В. І. Кречетович та А. І. Барбарич
Родина Лілійні — **Liliaceae Hall.**	61	опрацював Є. І. Бордзіловський
Родина Амарилісові — **Amaryllidaceae Lindl.**	266	опрацювали О. В. Фомін та Є. І. Бордзіловський
Родина Півникові — **Iridaceae Lindl.**	276	„ О. В. Фомін та Є. І. Бордзіловський
Родина Зозулинцеві — **Orchidaceae Lindl.**	312	опрацював Є. І. Бордзіловський
Діагнози нових видів рослин, описаних у III томі „Флори УРСР“	405	склав М. В. Клоков
Покажчик латинських назв і синонімів	409	склала О. І. Романова
Покажчик українських назв	423	склала Н. П. Сирота

Флора УССР

(На украинском языке)

Редактор М. О. Артеменко.

Техредактор Л. М. Шведов. Коректор Н. К. Якименко.

БФ 00517. Зам. № 716. Тираж 2000. Формат паперу 70×108. Друк. арк. 26³/₄+1 вкл. Обл.-видавн. аркушів 37. Знаків в 1 друк. арк. 56000. Підписано до друку 10/II 1950 г.

Друкарня Видавництва АН УРСР, Львів, вул. Стефаника, 11.